

LIBER AMICORUM

BÁRD KÁROLY

VOL. I.

MÉRTÉKTARTÓ HATALOM: IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A JOGÁLLAMBAN

SZERKESZTETTE BÁRD PETRA

L'Harmattan

Liber amicorum Bárd Károly, I. Mértéktartó hatalom: Igazságszolgáltatás a jogállamban

Liber amicorum Károly Bárd, Vol. 1.

Szerkesztette Bárd Petra

https://orcid.org/0000-0003-4992-5082

Jogtudomány / Law (12870), Jog, kriminológia, pönológia / Law, criminology, penology (12871), Emberi jogok / Human rights (12876)

büntetőjog, emberi jogok, jogelmélet, kriminálpolitika, jogállamiság

criminal law, human rights, legal theory, criminal policy, rule of law

https://doi.org/10.56037/978-963-414-843-2

LIBER AMICORUM BÁRD KÁROLY

Vol. I.

LIBER AMICORUM
BÁRD KÁROLY

Vol. I.
Mértéktartó hatalom:
igazságszolgáltatás a jogállamban

Szerkesztette
Bárd Petra

L'Harmattan
Budapest, 2022

ISBN 978-963-414-842-5 – összesített
ISBN 978-963-414-843-2 – 1. kötet

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15, 37
10124 Torino
T.: (39) 011.817.13.88 / (39) 348.39.89.198
Email: harmattan.italia@agora.it

A kiadásért felel a L'Harmattan Kiadó igazgatója.
A kiadó kötetei megrendelhetők,
illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:
L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: 267-5979
harmattan.hu

A borítóterv Bárd Johanna munkája, Pápai Lívia *Vetés I,* 2007 című
munkájának felhasználásával.
Korrektúra: Csinta Áron
Tördelés: Csernák Krisztina
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Kft.
Felelős vezető: Tomcsányi Péter

TARTALOMJEGYZÉK

Büntetőeljárás-Jog

Emberi Jogok

ELŐSZÓ

BÁRD PETRA[1]

Bárd Károly jogtudós, professzor és kodifikátor 70. születésnapjára, tudományos munkájának elismeréseként készült a jelen kötet, csaknem 70 kollégája, barátja és tanítványa közreműködésével.

Az Ünnepelt egészen különleges ember. E sorok szerzőjét, a kétrészes ünnepi kötet szerkesztőjét talán meg lehetne vádolni elfogultsággal, de maga a kötet tanúskodik arról, hogy Bárd Károly ország- és világszerte jogágakon és tudományterületeken átívelő tiszteletnek és megbecsülésnek örvend tudósok, gyakorló jogászok, jogvédők, volt és jelenlegi közjogi méltóságok körében egyaránt. Szakmai kompetenciája egyöntetűen elismert, függetlenül attól, hogy ki milyen álláspontot képvisel kriminálpolitikai vagy szélesebb értelemben vett politikai kérdésekben. Ezt támasztja alá az is, hogy egészen szokatlan módon négy eltérő politikai irányultságú kormányon keresztül láthatott el magas kormányzati tisztséget. A szakmai hozzáértésével kapcsolatos szakmai konszenzus, határokon, hivatásrendeken és világnézeteken felülemelkedő elismerés tükröződik e tiszteletkötet lapjain is.

A tanulmányok a Covid19-világjárvány alatt készültek, több felkért szerző a vírusbetegség hosszú távú negatív következményei miatt kényszerült visszamondani közreműködését. Ám még így is olyannyira nagyszámú írás született, hogy csak két kötetben tudtuk megjelentetni az esszéket. Az első kötet a magyar nyelvű, a második az idegen nyelvű, angol és német nyelven írt tanulmányokat tartalmazza.

Az ünnepi kötet elsősorban a német *Festschriftek* mintájára készült, azaz a szerzők legfrissebb, illetve legeredetibb gondolataikat teszik közzé. A kötet a jogtudósok több generációjának műveit tartalmazza, kezdve az idén százegy esztendős Király Tibor professzor úr köszöntőjétől Bárd Károly végzett, majd további szakmai sikereket felmutató doktorandusz hallgatóiig.

[1] Habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Tanszék; oktató, kutató, CEU Jogi Tanszék és CEU Demokrácia Intézet.

A tiszteletkötet főbb témakörei

Az első, magyar nyelvű kötetben Bárd Károly szakmai munkásságát bemutató bevezető tanulmányokat követően négy nagy téma mentén születtek az írások. Az interdiszciplináris *jogelméleti, büntetőpolitikai és kriminológiai* rész Bárd Károly a rendszerváltás kezdetétől 8 éven keresztül tartó kormányzati szerepvállalására rímel, hiszen az Igazságügyi Minisztériumban jelentős szerepe volt a kriminálpolitika alakításában. Céljai közé tartozott a büntetőjog fokozatos korszerűsítése, köztük a fiatalkorúakra vonatkozó szabályok átalakítása. Bárd Károlyt a tudományos világ az elsők között tartja számon,[2] akik a rendszerváltás utáni Magyarországon az észszerű és humánus kriminálpolitika megalapozásának és a túlzó kriminalizáció visszaszorításának kívánalmát fogalmazták meg.[3] Első könyvében, amely az eljárási dogmatika áttörő alapműve, egyebek között a társadalomtudományok büntető igazságszolgáltatásban történő felhasználhatóságát járta körül.[4]

A *büntető anyagi jog* témájában születő írásokat felölelő fejezet Bárd Károly kodifikációs tevékenységét is jól tükrözi, hiszen mind a '93-as Btk. novella megszületésében, mind a Gönczöl-bizottság idején a Btk. kodifikációjában jelentős szerepe volt szakértőként. Külföldi büntető kódexek, így például az orosz vagy az albán büntető törvénykönyv előkészítésében is részt vett. Az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatalában (UNODC) a tagállamok bűnmegelőzési stratégiáit vette számba és elemezte.

Az Ünnepelt legjelentősebb munkássága a *büntetőeljárás-jog* és az emberi jogok határmezsgyéjén helyezkedik el. Társelnökként részt vett a '98-as büntetőeljárási kódex kodifikációjában, irányította a büntetés-végrehajtásról szóló törvényerejű rendelet novellájának elkészítését, illetve külföldi büntetőeljárási kódexek, így például az albán törvény előkészítésében is részt vállalt. Az ENSZ Európai Intézeténél (HEUNI) a vádemelés mellőzésével kapcsolatos vitairat és a kérdéssel foglalkozó konferencia tanulságainak összefoglalása fűződik a nevéhez.[5] Második és harmadik monográfiája szintén büntetőeljárási témájú: 2007-ben jelent meg tisztességes

[2] Karsai Krisztina: *Az európai büntetőjogi integráció alapkérdései.* Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 2004. 42.

[3] Bárd Károly: European Criminal Law? In Lahti, Raimo (ed.): *Towards a Rational and Humane Criminal Policy = Kohti rationaalista ja humaania kriminaalipolitiikkaa: Dedicated to Inkeri Anttila = omistettu Inkeri Anttilalle.* Helsinki, European Institute for Crime Prevention and Control (HEUNI), 1996. 241–253; Bárd Károly: Európai büntetőpolitika. In Erdei Árpád (szerk.): *Tények és kilátások: tanulmányok Király Tibor tiszteletére.* Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 1995. 149–158.

[4] Bárd Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói: Értekezés a bírósági tárgyalás jövőjéről.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

[5] Bárd Károly: Discussion Guide. In Yhdistyneiden, kansakuntien yhteydessä toimiva Helsingin kriminaalipoliittinen instituutti (ed.): *Non-prosecution in Europe: Report of the*

eljárással kapcsolatos emberijog-dogmatikai dolgozata magyar[6] és angol[7] nyelven, míg nagydoktori értekezése az áldozatok méltóságát és a vádlottak jogait ütköztető összehasonlító jogi tanulmány.[8]

A tiszteletkötet *emberi jogi* része felidézi Bárd Károly alapjogi tevékenységét is. A UNODC-ben ugyanis a nem szigorúan büntetőjogi tárgyú bírói függetlenséggel is foglalkozott; az Európai Rasszizmus- és Intoleranciaellenes Bizottság (ECRI) magyar tagja,[9] az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) szakértője volt. Hazai színtéren Bán Tamással közösen a magyar jog strasbourgi esetjoggal való kompatibilitását vizsgálta, és konkrét javaslatai mentén a megfeleltetést biztosította,[10] majd a magyar állam ágense volt az Emberi Jogok Európai Bírósága és az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága előtt. Sokáig dolgozott a budapesti Alkotmány- és Jogpolitikai Intézetben (COLPI) kutatási igazgatóként, majd évtizedekig a CEU Jogi Tanszékének emberi jogi programját vezette.

Az idegen nyelvű kötetben két további nagy témakörben is érkeztek írások. Az egyik a *nemzetközi büntetőjog* és a *múltfeldolgozás* területe. Bárd Károly még 1988-ban Humboldt-ösztöndíjasként a freiburgi összehasonlító és nemzetközi büntetőjogi Max Planck Intézetben kezdett el foglalkozni a témával, mielőtt figyelme az Európai Emberi Jogi Egyezmény és a tisztességes eljárás felé fordult volna németországi kutatásai során. 1998-ban részt vett azon a római diplomáciai konferencián, amelynek eredménye a Római Statútum elfogadása lett, majd New Yorkban az eljárási és bizonyítási szabályok kodifikációjában működött közre. Számos országban nyújtott segítséget a Római Statútum ratifikációjához szükséges alkotmányjogi és egyéb jogalkotási lépésekhez. A múlttal való szembenézés különböző elemei jelennek meg a Zétényi–Takács-féle igazságtételi törvényjavaslat, valamint a „sortűztörvény" kapcsán született írásaiban, a visszaható hatály

---

European Seminar held in Helsinki; Finland, 22–24 March 1986. Helsinki, Helsinki Institute for Crime Prevention and Control, 1986. 35–46.

6 Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában: A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007.

7 Bárd Károly: *Fairness in Criminal Proceedings: Article Six of the European Human Rights Convention in a Comparative Perspective.* Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2008.

8 Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai: összehasonlító jogi tanulmány.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.

9 Egyik ECRI-nek adott szakvéleményének alapgondolata tudományos közleményként is megjelent: Bárd Károly: Actions de la police, poursuites judiciaires, condamnations, role des parties civiles, aides aux victimes. In Commission, nationale consultative des Droits de l Homme France (ed.): *Ce racisme qui menace l'Europe: actes du colloque sur la lutte contre le racisme et la xénophobie en Europe.* Paris, La Documentation Française, 1996. 180–183.

10 Bán Tamás – Bárd Károly: „Az Európai Emberi Jogok Egyezménye és a magyar jog: 5., 6. és 7. cikkek". *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications,* Vol. 3. 1992. No. 6–7. 3–162.

kérdését körüljáró tudományos műveiben, és újabban a *Múlt és Jövő* folyóirat hasábjain megjelenő műveiben.

Végül az idegen nyelvű kötet utolsó nagy témája a *jogállamiság.* Bárd Károly az EBESZ rendszeres külső szakértője, legutóbb a lengyel bírósági „reformot" véleményezte. Két véleményének témája, a lengyel legfelső bíróság és a fegyelmi tanács átalakítása időközben megjárta az Európai Bíróságot is.[11] Számos külföldi bírói reformhoz is segítséget nyújtott, így segédkezett a grúz, a kazah, az olasz és a tunéziai bírósági rendszer átalakításánál is.

Az első kötet rövid áttekintése

Mind a magyar, mind az idegen nyelvű kötetet *életútinterjú* nyitja, amelyet Kazai Viktor Zoltán értő kérdései strukturáltak. A magyar nyelvű kötet ezután Király Tibor köszöntőjével, továbbá a szakmai közösség két emblematikus képviselőjének, Kéri Lászlónak és Kukorelli Istvánnak *személyes, baráti hangvételű írásával* indul, akik az Ünnepelt karrierjét a kezdetektől végigkísérték.

Ezek után három fő részre osztottuk a tanulmányokat. A *jogelmélet, kriminálpolitika és jogtörténet* fejezetben alapvető, átfogó kérdésekkel foglalkoznak a jogtudós-, kriminológusprofesszorok. Gellér Balázs Nietzschéről, hatalomról, államról, a demokrácia helyénvalóságáról és nehézségeiről osztja meg gondolatait. Gönczöl Katalin a világméretű gazdasági és társadalomszerkezeti átalakulásra adott politikai-hatalmi válaszreakciók közül egy nemzetek felett átívelő, markáns globális jelenséget, a késő modernitás büntetőpopulizmusát vizsgálja. Korinek László jogfilozófiai, kriminológiai fejtegetése a bűnözést elősegítő körülményekről szól, elsősorban a racionális döntések elmélete mentén. Mezey Barna a magyar büntetőjog fejlődéséhez nyújt terminológiai adalékot *Fogság és rabság* című írásában. Várady Tibor *Jog és hevületek* című tanulmányában a büntetendő magatartásokról, ideológiai hevületekről és egyéb, például statisztikai szempontoknak alávetett büntetésekről értekezik.

A *büntető anyagi jogi* fejezetet Belovics Ervin fejezete nyitja, aki Finkey Ferenc nyomán vizsgálja a bűnhalmazatot, halmazati és összbüntetést. Herke Csongor a médiában megjelenő modern kriminalisztikai módszerek büntetőeljárásra gyakorolt hatását tekinti át. Hollán Miklós tanulmánya az anyagi és eljárásjog határmezsgyéjén helyezkedik el: a *nulla poena sine lege* elvének anyagi büntetőjogon túli szerepét elemzi. Hoffmann Tamás azokat a nemzetközi büntetőjogi

[11] CJ, C-619/18 *Commission v Poland (Independence of the Supreme Court)*, 24 June 2019, ECLI:EU:C:2019:531; C-791/19 *Commission v Poland (Régime disciplinaire des juges)*, 8 April 2020, ECLI:EU:C:2020:277.

kihívásokat tárgyalja, amelyekkel nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazása során a magyar jogalkalmazónak szembe kell néznie. Kirs Eszter szintén a nemzetközi és nemzeti jog határmezsgyéjén mozog: az Egyetemes Időszakos Felülvizsgálat (UPR) hatásait elemzi a gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni hatékony fellépés hazai színterén.

Bárd Károl kapcsolódó fejezeteket gyűjtöttük y munkásságának leghangsúlyosabb része a *büntetőeljárás-jog* területére esik, amelyet az is jól tükröz, hogy ez a kötet legvaskosabb fejezete. Bánáti János és Mátyás Dénes gyakorló jogászként értekezik a hatályos büntetőeljárási törvény kapcsán felmerülő védői kihívásokról a büntetőeljárás nyomozati szakában. Barabás A. Tünde sértettről szóló tanulmányát Bárd Károly 1984-ben megjelenő *„Alkalmazott" viktimológia Észak-Amerikában* című cikke, valamint MTA-doktori munkája inspirálta. Farkas Ákos az angol esküdtszéki rendszer strukturális változásainak főbb vonalait ismerteti a kezdetektől napjainkig. Kadlót Erzsébet a büntetőeljárás minőségét meghatározó törvénybe foglalt elvek, biztosítékok és garanciák egymás nélkül értelmezhetetlen kombinációit tárgyalja. Karsai Krisztinának az elévülés európai büntetőjogi kérdéskörében születő tanulmánya Bárd Károlynak a történelmi igazságtétel elméleti kérdéseivel kapcsolatos érdeklődésére rímel. Kiss Anna *Bűnbe esett esküdtek* című tanulmányában a csoportdinamika szerepét vizsgálja Reginald Rose *12 dühös ember* című drámájában. Polt Péter a 2017-es büntetőeljárási törvény egy jogtörténeti jelentőségű módosítása kapcsán járja körül a *ne bis in idem* elvét, és ezzel összefüggésben az ügyészség szerepét. Turi András bizonyítási igényt tárgyaló írásában azt vizsgálja, hogy miként lehet eljutni az igazsághoz a büntetőeljárásban szabályozott bizonyítási eljárás útján.

Az Ünnepelt *emberi jogi* munkássága előtt is számos szerző tiszteleg e témakörbe tartozó tanulmánnyal. Noha szinte valamennyi esszét áthatotta az emberi jogias gondolkodás, ebben a fejezetben a büntetőeljáráshoz nem vagy nem szorosan kapcsolódó tanulmányokat gyűjtöttük össze. Fleck Zoltán esszéje az emberi jogok méltán jelentősnek tartott koncepcióját, elméletét és intézményeit gondolja újra a „post-human rights" korszakban. Kádár András Kristóf a közösségek méltóságát védelmező magyar jogszabályok értékelését végzi el a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bíróságának a közösségeket sértő kijelentésekkel kapcsolatos ítéletei fényében. Kis János az emberi jogi mozgalom magyarországi születésére emlékezik. Lévay Miklós egy iskolai ámokfutással kapcsolatos strasbourgi eset kapcsán elemzi az állam élethez való joggal kapcsolatos tevőleges alapjogvédelmi kötelezettségét. Majtényi László az Alkotmánybíróság és az Európa Tanács közös felelősségét boncolgatja a vélemény- és sajtószabadság rendszerszintű korlátozásában. Szigeti Péter tanulmányában azt a provokatív kérdést válaszolja meg, hogy hogyan lehetséges egyáltalán, hogy vannak emberi jogaink, azaz az emberi jogok elméleti

megalapozásának nehézségeiről ír, reflektálva a hazai jogirodalom kapcsolódó felvetéseire. Virág György *No comment* című írása frappánsan foglalja össze a köznyelvben internetes trollkodásként elterjedő cselekmények alkotmányjogi megítélését, és adja a jelenség pszichológiai magyarázatát.

A második kötet rövid áttekintése

Az angol és német nyelvű második kötet hasonló, ám a beérkező tanulmányok témájához illeszkedő szerkezetet követ, így összesen hat nagy témakör köré épül fel a könyv.

A *nemzetközi büntetőjogról* szóló fejezet Marjan Ajevski *A jó banalitása* című cikkével indul – Hannah Arendt *A gonosz banalitása* című művére, valamint a náci erőszakszervezet arctalan elkövetőire való egyértelmű utalással. Egyben egy másik bürokratikus gépezetre is kitér, ezúttal azonban a másik oldalról: a Nemzetközi Büntetőbíróság szakértői jelentését tekinti át a nemzetközi bíróságokról szóló szakirodalom kontextusában. Violeta Beširević írásában a béketeremtés és megbékélés *ad hoc* nemzetközi büntetőbíróságok és hibrid bíróságok mandátumába való integrálásával kapcsolatos kérdéseket tárgyal. E gyakorlattal szemben két különböző példát hoz: a nürnbergi pert, valamint a volt Jugoszlávia elleni Büntetőtörvényszék esetét. Javid Gadirov az emberiség elleni bűncselekményekkel összefüggő tettek jogszerűségére vonatkozó megközelítéseket elemzi, különös tekintettel az elkövetők közös szándékának és közös terveinek megállapításával kapcsolatos korlátokra. Elspeth Guild a Nemzetközi Büntetőbíróság európai jelentőségét fejti ki, kitérve arra, hogy az uniós intézmények élén álló személyek által kitervelt és végrehajtott emberiesség elleni bűncselekményekkel kapcsolatos vádak kivizsgálása is jól jelzi a nemzetközi büntetőigazságszolgáltatás szerepét. Richard Soyer és Stefan Schumann a transznacionális vállalatok globális gazdasági életben betöltött szerepét, valamint a határokon átnyúló, súlyos emberi jogi jogsértésekben való felelősségét elemzi. Írásukban a nemzetközi büntetőjog hatályának e visszaélésekre történő kiterjesztésére kínálnak alternatív megoldásokat.

A *büntető anyagi jogról, bűnügyi statisztikáról és börtönügyről* szóló fejezet Hans-Jörg Albrecht írásával indul. Tanulmányában arról a jelenségről ír, mikor az államok a nemzetközi egyezményekbe foglalt kötelezettségek nyomán büntetőjogi eszközökkel igyekeznek olyan hagyományos problémákra megoldást találni, mint a gyűlöletbűncselekmények és a kirekesztés, azzal, hogy emberi jogi jogsértésekként határozzák meg e cselekményeket. Jan Van Dijk a közönséges bűncselekményekre, emberölésre és szervezett bűnözésre, korrupcióra nézve mutat be viktimizációs statisztikákat, összehasonlítva az észak-, nyugat-, kelet- és dél-európai adatokat

a 2006–2019 közötti időszakban. A szervezett bűnözés kivételével, melynek szintje Kelet- és Dél-Európában továbbra is lényegesen magasabb, mint másutt, a bűnözés szintje csökkent, és az egyes régiók adatai némileg közeledtek egymáshoz. Írásában a szerző kritikailag elemzi és magyarázza a kapott adatokat. Frieder Dünkel tanulmányában a 2020-ban módosított európai börtönszabályokat tárgyalja, amelyek a börtönszolgálatokat segítik a fogvatartottakkal szembeni emberséges bánásmódban. George P. Fletcher személyes élményeit osztja meg a rendszerváltozást követő, kilencvenes évek elején végbemenő büntetőjogi változásokról, különös tekintettel a magyar Alkotmánybíróság halálbüntetést eltörlő határozatára. Mordechai Kremnitzer és Khalid Ghanayim a Knesset által 2019-ben elfogadott, emberöléssel kapcsolatos új törvényt elemzi. John Shattuck az amerikai bevándorlási és büntető igazságszolgáltatási gyakorlatban tetten érhető emberi jogi jogsértésekről ír, majd az amerikai büntető igazságszolgáltatási rendszer tisztességes eljárás követelményének való megfelelése, valamint a faji diszkriminációval szembeni jogszabályok megreformálására tett javaslatokat is felvázolja. Tajti Tibor írásában az igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények, valamint a csődeljárás közötti összefüggés összehasonlító elemzését adja. Uglješa Ugi Zvekić tanulmánya alapján globális büntetőpolitika csak akkor lehet hatékony, ha elismeri a globális bűnüldözési kategóriák, valamint a fenntartható fejlődés közötti összefüggést, és világos stratégiát állít törekvéseinek középpontjába.

A *büntetőeljárási jogról és nemzetközi bűnügyi együttműködésről* szóló részt Csonka Péter rövid elmélkedése nyitja az uniós büntetőjog jövőjéről. Mirjan Damaška a büntetőügyekben történő szabad bizonyítás jövőjét tekinti át. Fenyvesi Csaba interdiszciplináris megközelítésben tárgyalja a büntetőeljárásban alkalmazott szembesítéssel kapcsolatos kutatások eredményeit, következtetéseit és javaslatait. Tanulmányában Artem Galushko az oroszországi koncepciós pereket elemzi, a Krím-félsziget Orosz Föderációhoz való csatolását követő, ukrán állampolgárok ellen indított 2014-es büntetőeljárások tükrében. Holé Katalin Európába teszi át a fókuszt, és a tagállamok eljárási autonómiáját, az egyenértékűség és a hatékony érvényesülés elvét veszi górcső alá. Szomora Zsolt határon átnyúló büntetőügyekben alkalmazott online tőrbe csalásról szóló írásában a bizonyítás kényes egyensúlyáról ír, melynek egyaránt meg kell felelnie a nemzeti, uniós és európai emberi jogi elvárásoknak. Végül, de nem utolsósorban Tóth Mihály a bűnügyi eljárási garanciák szemszögéből vizsgálja a leplezett eszközökkel kapcsolatban felmerülő kérdéseket.

Az *emberi jogokról* szóló fejezetet Alexander Blankenagel nyitja a Covid19-intézkedések következetlenségéről, az alapvető jogok ehhez kapcsolódó eróziójáról és az arányosság elvéről szóló aktuális írásával. Herbert Hanreich az emberi jogok pozitív jogi megalapozásának gyenge pontját az „emberiesség" fogalmának

homályosságában látja. A szerző Immanuel Kant elméletét idézi, aki az emberi lény meghatározásánál felmerülő szükségszerű bizonytalanságot hangsúlyozza, amely megállapítás hasznos kiindulópont lehet az emberi jogi diskurzus számára is. Irk Ferenc a munkavállalók kizsákmányolása és az európai értékek közötti ellentmondás kényes kérdését feszegeti. Wilma Moraa Isaboke tanulmányában az oktatást mint biztonsági kérdést taglalja, és a lányok oktatásáért száll síkra. Lehoczkyné Kollonay Csilla a munkajog egy új aspektusát tárgyalja, méghozzá a munkahelyi méltóság fogalmát, de írásában kitér az államnak a munkavállalói jogok köz- és magánszférában való garantálásában játszott szerepére is. Tanulmányában Polgári Eszter a szerződések jogáról szóló bécsi szabályok fényében vizsgálta az Emberi Jogok Európai Egyezménye keretében kialakuló európai konszenzust. Sajó András a sokatmondó *Elmélkedések a beszédnormák felépítéséről a Kardashian Köztársaságban* címmel írt tanulmányában a kár fogalmának átalakulását és annak hatását vizsgálja az új társadalmi, sőt jogi beszédnormák kialakulásában. Ezek a szerző szerint a megengedett, jogi védelemben részesülő véleménynyilvánítás körét szűkítik. Sándor Judit tanulmánya különösen aktuális, hiszen az olvasók felkarjába adott mRNS-alapú oltásról szól. Meglátása szerint miután a genomszerkesztéssel egyes betegségek gyógyítására immár megnyílt a technikai lehetőség, a tudomány és a társadalom, a biotechnológiai feltalálók és az emberi jogok képviselői szorosabban kell hogy együttműködjenek, mint valaha.

Az angol és német nyelvű kötetet a *jogállamiságról, alkotmányos demokráciáról,* illetve ezek eróziójáról szóló fejezet zárja. Oswaldo Ruiz-Chiriboga az ecuadori 2018-as alkotmányos népszavazást, valamint a Polgárok Átmeneti Tanácsának politikai részvételét és társadalmi ellenőrzésben játszott szerepét tárgyalja. Halmai Gábor az „illiberális demokrácia" válság idején történő európai elterjedésének az emberi méltóság helyzetére mért hatását vizsgálja. Dimitry Vladimirovich Kochenov a jogállamiság elmúlt években leírt fejlődési ívét elemzi az uniós jogban, kiemelve, hogy a szupranacionális intézmények hatáskörei jelentősen bővültek olyan területeken is, melyeket korábban soha nem tekintettek uniós kompetenciának. Raimo Lahti tanulmányában tágabb európai kontextusba helyezi a jogállamiság finn felfogását. Pető Andrea *A progresszív politika látszata* című fejezetében a magyarországi szociáldemokráciát vizsgálja. A szerző szerint a magyar progresszív tradíciók alapján a „félelem" a történelmi analógiákra építve hasznos mobilizációs erőként működhet. A kötetet Stumpf István írása zárja, melyben a magyar Alkotmánybíróságnak a jogszabályok alkotmányos ellenőrzésében betöltött szerepét taglalja.

Szerkesztőként köszönettel tartozom a szerzők színvonalas írásaiért, Kazai Viktor Zoltánnak és Szontagh Veronikának az értő olvasószerkesztésért, Láncos Petra

Leának az életútinterjú fordításáért, Juhász Bencének és Uszkiewicz Eriknek a kutatási asszisztenciáért, továbbá a CEU Jogi Tanszékének a kötet támogatásáért.

*

Bárd Károly nemcsak a szakma számára alkotott és alkot maradandót, hanem mindig közérthetően, olvasmányosan és érdekesen fogalmaz. Ahogy az életinterjúban elhangzik: „komolyan gondolom azt, hogy bonyolult szakmai témákról is lehet közérthetően írni anélkül, hogy primitív lenne a szöveg. Számomra az a legnagyobb elismerés, amikor a laikus élvezettel olvassa a munkámat, pedig nem egészen érti, amikor az olvasó élvezettel nem érti a munkámat." Reméljük, hogy mind a szélesebb olvasótábor élvezettel érti vagy nem érti, de olvassa, mind a kifinomult műélvező szakmai közösség elégedettséggel forgatja e két kötet lapjait, és legfőképp abban bízunk, hogy az olvasóközönség első számú tagja, Bárd Károly olyan szeretettel fogadja, ahogy az készült.

Frankfurt am Main, 2021. május 7.

BÁRD KÁROLY,
A TUDÓS, A PROFESSZOR, A KODIFIKÁTOR

„ÉN VOLTAM AZ ÖRÖK JELÖLT." ÉLETÚTINTERJÚ BÁRD KÁROLLYAL

Kazai Viktor Zoltán[1]

Egyetemi évek: hallgató és fiatal oktató

Diákévek

Kazai Viktor Zoltán: Az Ön neve kutatóként, oktatóként és szakpolitikusként egyaránt összenőtt a büntetőjoggal, de még inkább a büntetőeljárás-joggal. Mi vonzotta ebben a jogterületben? Minek a hatására kezdett el a büntetőeljárás iránt érdeklődni?

Bárd Károly: Őszintén szólva véletlen volt, hogy épp büntetőjoggal kezdtem el foglalkozni. Egyetemista koromban több diákkörbe is jártam. Így például rendszeresen látogattam a polgári jogi diákkört, mert Eörsi Gyula vezette nagyon szórakoztatóan. Azt hiszem, hogy eleinte a polgári jog jobban is érdekelt. De egyik este felhívott Palánkai Kriszta (akkori nevén Kratochwill Kriszta), és megkérdezte, hogy nem akarok-e demonstrátor lenni a Büntető Eljárásjogi Tanszéken. Így lettem demonstrátor, aztán jött az OTDK, és az egyetem elvégzésekor megkérdezték, hogy maradnék-e a tanszéken tanítani. Úgyhogy azt tudom mondani, kezdetben nem volt számomra különösebben vonzó a büntetőjog. Talán ennyi év után bevallhatom, hogy a büntetőjog-államvizsgámon nem jeles minősítést kaptam. De idővel kétségtelenül megszerettem ezt a jogterületet.

K. V. Z.: Ön 1975-ben végzett jogászként, vagyis az 1970-es évek első felében járt egyetemre. Milyen volt ekkor az ELTE jogi kara? Mely jellemzőit emelné ki a diákéletnek, amelyek a rendszerváltás után született generáció számára meglepőek lehetnek?

B. K.: Szokás ezeket az éveket a brezsnyevi pangás időszakának nevezni. Az egyetemi világ azonban nem volt ennyire egysíkú. A diákságot egyfajta kettős társadalomként tudnám leírni. Egyrészt volt egy csoport, amelynek tagjai felkészültek a vizsgákra, egyébként pedig csak söröztek és fociztak. Másrészt viszont nagyon komoly kulturális élet volt az egyetemen. Emlékszem, hogy volt három filmklub, egy jazzklub és még sok más. Ez talán nem volt véletlen, hiszen a mi évfolyamunkba sokan jártak olyanok, akik valójában nem akartak jogászok lenni, mint például Vámos Miklós, Szikora János és Kőbányai János. Én valahol a két csoport között

[1] Doktorandusz, Central European University.
Az interjú eredeti változata a Fundamentum folyóirat 2021/2–3. számában jelent meg.

helyezkedtem el. Jártam klubokba, részt vettem az egyetemi kulturális életben, de bevallom, hogy voltak olyan barátaim is, akikkel inkább fociztunk és söröztünk.

Ami az oktatást illeti, azt tudom mondani, hogy az előadások általában unalmasak voltak. De gondolom, ez azóta sem változott érdemben. Viszont felfedeztem magamnak azokat az oktatókat, akiktől sokat lehetett tanulni még akkor is, ha nem voltak jó előadók. Ilyen volt többek között Kulcsár Kálmán vagy Világhy Miklós. Péteri Zoltánra emlékszem még kifejezetten, aki kiváló jogelméleti szemináriumokat tartott. A többi oktató nagyrészt felejthető volt.

Később, már fiatal oktatóként írtunk egy tanulmányt Kéri Lászlóval a kiscsoportos oktatásról. Amit abban a tanulmányban írtunk arról, hogy mennyi potenciál lenne ebben az oktatási formában, de nincsen kihasználva, azt részben saját tapasztalatból mondtuk. Úgy általában sajnos elég gyengék voltak a szemináriumok is. Nem véletlenül jártunk át a bölcsészkarra és az orvosi karra előadásokat hallgatni. Bár hozzánk is jöttek római jogot hallgatni Brósz Róberttől.

K. V. Z.: Amikor én kezdtem az egyetemet 2009-ben, akkor már körülbelül 400 fő járt egy évfolyamba. Ez már bőven a tömegoktatás időszaka. Olyan sokan voltunk és annyira változó volt az időbeosztásunk, hogy nem volt könnyű tartós barátságokat kialakítani. Önnek vannak olyan kapcsolatai, amelyek még az egyetemi diákévek alatt születtek, és aztán a végzés után is tartósan fennmaradtak?

B. K.: Az én időmben még sokkal áttekinthetőbb volt egy évfolyam, amelyre nagyjából 120-130 ember járt. Nyilván ez is lényeges. De ami igazán meghatározó befolyással bírt a későbbi kapcsolatok alakulására, az a katonaság volt. A katonaság alatt születtek az első barátságok, ott alakultak ki az ismerősi csoportok, amelyekhez aztán az egyetem alatt csatlakoztak a barátnők. Ehhez képest az egyetemi csoportok kevesebbet számítottak az új kapcsolatok kialakítása szempontjából. Aki nem volt katona, azt nehezen fogadtuk be. Nekem szerencsém volt, mert én már a katonaság alatt több baráti társasághoz is tartoztam, és ez megmaradt az egyetemen. Ebből adódott néha feszültség, amikor éppen a másik társasággal tartottam.

Fiatal oktatók közössége

K. V. Z.: A diploma megszerzése után Ön ott maradt az egyetemen tanítani. Ekkoriban mennyire volt ideológiailag kötött az egyetemi oktatás? Miben volt érzékelhető, ha egyáltalán, a politikai nyomásgyakorlás? Akár úgy is kérdezhetném, mennyire volt biztosítva az oktatás szabadsága?

B. K.: Az biztos, hogy az egyetemi oktatás fölött nem gyakoroltak központi politikai irányítást. Én azt sem éreztem, hogy bárki is beleszólt volna az oktatásba politikai alapon. Pedig én olyan tárgyat tanítottam, amelyben időről időre felmerültek politikailag kényes kérdések, például a kényszerintézkedések kapcsán. Ezeket néha

a diákok maguk vetették fel. Emlékszem például arra, hogy Antall Gyuri – a későbbi miniszterelnök fia – állandóan alapjogi kérdéseket pedzegetett. De igazából mi egy nagyon szerencsés időszakban kezdtünk el tanítani. Olyan megtörtént, hogy egy idősebb kolléga óva intett attól, hogy bizonyos témákat a tanszékvezető füle hallatára beszéljünk meg. Viszont ekkoriban már a központi politikai vezetés nem foglalkozott az egyetemi oktatókkal. Békén hagytak minket. Így végiggondolva nincs egyetlen olyan írásom sem, amelyet szégyellenék ma megjelentetni. Ez az előttünk lévő generációnak nem adatott meg.

K. V. Z.: Amennyire ezt különböző beszámolók alapján le tudom szűrni, a fiatalok oktatóknak volt egy elég aktív és összetartó közössége. Így például, rendszeresen jártak az egyetem visegrádi üdülőjébe továbbképzéseket tartani saját maguk számára. Előzetes kutakodásaim során sokszor szembejött velem az Ön által már említett tanulmány, amelyet Kéri Lászlóval jegyeztek Oktatás és kiscsoport címen. Ezen cikkben Önök a frontális, előadásközpontú, a tárgyi tudásra építő oktatási módszer ellen érvelnek, és helyette a készségek, az attitűdök, a szemlélet átadásának fontosságát hangsúlyozzák. Volt ennek az írásnak komolyabb visszhangja az egyetemen? Hogyan fogadták az idősebb generáció tagjai az ilyen reformtörekvéseket?

B. K.: A tanulmánynak semmilyen hatása nem volt az egyetemen. Számítottunk arra, hogy a tanszékvezetők esetleg felháborodnak, az előadás akkor az ő monopóliumok volt. De valójában semmilyen éles, elutasító reakciót nem váltott ki. Valószínűleg azért, mert az oktatók nagy része, akiket nem engedtek előadást tartani, egyetértett az írásunkkal, akik meg tartottak, nem érezték, hogy ez az írás fogja ledönteni őket a katedráról. A minap újra elolvastam a szöveget, hogy ellenőrizzem, nem volt-e bennünk frusztráltság vagy féltékenység az idősebb generációval szemben. Szerintem nem volt. Ez egy elég objektív tanulmány.

De nincs is különösebb jelentősége annak, hogy az egyetem vezetése erre nem kapta fel a fejét. Ezt a tanulmányt elsősorban magunknak írtuk. A Fiatal Oktatók egyfajta önképzőkörként működött. Elsősorban mi magunk beszélgettünk egymással. Alkalmanként pedig meghívtunk külsős előadókat, akikkel egyébként nem lett volna lehetőségünk találkozni, mert nem tehették be a lábukat az egyetemre ilyen vagy olyan okok miatt, mint például Sárközy Tamás. Mi nem akartunk rivalizálni az idősebb oktatókkal. Inkább csak azt szerettük volna megmutatni, hogy mi különbözők vagyunk az előttünk lévő generációtól. Akik fölöttünk voltak korban és az egyetemi ranglétra magasabb fokán álltak, azokra jellemző volt, hogy a saját kis szemétdombjukon kapirgáltak, mindenféle belső harcot vívtak, miközben az oktatásra nem fordítottak annyi energiát. Mi azt kívántuk bizonyítani, hogy képzettebbek vagyunk és jobban értünk az oktatáshoz. Velünk kezdődött például az, hogy az oktatók több diplomát szereztek, igaz, a tételes jogot tanító kollégák közül alig. Én ebből a szempontból kakukktojás voltam, mivel büntetőeljárás-jogot tanítottam, de szociológiát is végeztem.

Ami nekem még nagyon sokat segített pályakezdőként az a szakmai gyakorlat volt. Először a rendőrségre mentem, ahol körbejártam a Bűnügyi Technikai Intézetet, a központi ügyeletesekkel jártam ki éjszakánként gyilkosságok helyszínére, fiatalkorú bűnelkövetők meghallgatásain vettem részt. Ezt követően kerültem az ügyészségre, ami valóban kiváló lehetőség volt számomra, mert olyan emberekkel dolgozhattam együtt, akik nagyon értettek a büntetőjoghoz, még a dogmatikához is. Bíróságra már nem tudtam menni, mert addigra behívtak tartalékos szolgálatra. Viszont szerencsémre katonai ügyészként töltöttem a szolgálati időmet, így részt vettem például a rendőrség és a büntetés-végrehajtási személyzet korrupciós ügyeinek nyomozásában. Aztán a végén, a leszerelés előtt, amikor már nem volt értelme nyomozásokba bevonni, az öngyilkossági kísérletek kivizsgálását bízták rám. Szerencsések voltak azok, akiknek az ügyét én bíráltam el, mert minden vizsgálatot azzal zártam le, hogy halálosan komoly volt az öngyilkossági szándék, vagyis senki sem akart kibújni a katonai szolgálat teljesítése alól.

Jogtatók

K. V. Z.: Úgy tudom, hogy Ön nem csupán aktív tagja, hanem kifejezetten tehetséges játékosa volt az ELTE fiatal oktatóiból összeálló Jogtatók nevű focicsapatnak. Meséljen kicsit erről a csapatról! Nekem úgy tűnik, hogy ez egy nagyon fontos szocializációs közeg volt a pályakezdő oktatók számára.

B. K.: Nem is emlékszem pontosan, hogy mikor alapítottuk a Jogtatókat. Az biztos, hogy közvetlenül az egyetem elvégzése után elkezdtünk rendszeresen lejárni focizni, és ez később egyfajta szervezeti formát kapott, amikor a kari bajnokságban játszottunk folyamatosan. Volt a Jogtatók 1 és a Jogtatók fakó. Mi természetesen meg voltunk győződve arról, hogy a Jogtatók 1 az elit csapat, amelynek tagjai jól tudtak játszani. De tény, nálunk nem nagyon volt fluktuáció, ez valóban csapat volt. Ide tartozott Kukorelli István, Pethő Robi, Szigeti Péter, Kéri László, Földesi Tamás, Jutasi György. Időnként védett nálunk Pál Lajos, játszott néhányszor Nagy Boldizsár és Szalay Péter. Később pedig csatlakozott Stumpf István. Én Kukorellivel és Stumpffal szerettem a legjobban játszani, mert ők visszatették a labdát. A napokban küldte meg Kukorelli Pisti a legújabb könyvét, és ajánlásként azt írta, hogy „köszönettel a sok jó passzért”.

Ez valóban több volt, mint egyszerű focicsapat. Minden hónapban tartottunk például csapatgyűléseket, amelyekre néha meghívtunk neves, magas pozícióban lévő embereket is. Ezeket az összejöveteleket mindig Kéri László szervezte a lakásukon. Ezen kívül voltak tiszteletbeli tagjai is a Jogtatóknak, tehát akik nem játszottak, és nők is, Kéri felesége, Petschnig Zita meg Mihancsik Zsófi. A kemény mag baráti társaság is volt egyben. Előfordult, hogy együtt szilvesztereztünk. Sőt, Kéri összes költözésénél besegített az egész csapat, én voltam a sofőr.

K. V. Z.: Ön már említette a Jogtatók csapatának pár tagját. Hozzá lehet még tenni Lenkovics Barnabás vagy Pokol Béla nevét. Mind olyan személyek, akik a hazai jogi-politikai elit meghatározó alakjaivá avanzsáltak kutatóként, ügyvédként, ombudsmanként, alkotmánybíróként stb. Így utólag visszanézve könnyű lenne úgy tekinteni a Jogtatókra mint egyfajta elitkeltetőre. Kíváncsi vagyok, Ön hogyan látta ezt a közösséget akkor. Ez elsősorban a játék öröméről szólt, vagy pedig a kapcsolatépítés egy formájaként működött?

B. K.: Ez azért zárt közösség volt, nem mindenki volt tagja, aki később pozícióba jutott. És biztos, hogy nem csupán a futballról szólt. Ha így lett volna, akkor nem hiszem, hogy mindenki tagja maradt volna a Jogtatóknak. Ahogy azt említettem, mi baráti társaság is voltunk, olyan közösség, amelynek tagjai tudták, hogy egymás között szabadon beszélhetnek mindenről. A fiatal oktatók között volt olyan, aki előtt vigyáztam arra, hogy mit mondok. Ilyen a Jogtatókban sosem fordult elő. Ezen kívül ez a társaság rendkívül szellemes emberekből állt. Olyannyira, hogy valamelyik szilveszteri kabaréba meghívták a csapatot fellépni. Én sajnos ezen a fellépésen nem tudtam részt venni, mert a felvételkor Helsinkiben voltam. Azóta sem tudom, pontosan hogyan terjedt el a hírünk.

Ami a későbbi karrierutakat illeti, arra emlékszem, hogy egy-két csapatgyűlésen eljátszottunk azzal a gondolattal, mi lenne, ha belőlünk állna a kormány, és kiosztottuk az egyes tárcákat egymás között. Mindannyian Jutasit tartottuk alkalmasnak a miniszterelnökségre. Nekem pedig az igazságügyi tárcát szánták minden alkalommal. De ez természetesen csak vicc volt. Szerintem senki nem sejtette előre, hogy milyen pályát fog befutni a szakmában. Kukorelli és én voltunk azok, akik a leghosszabb ideig hűségesek maradtunk az egyetemhez. A többiek elmentek dolgozni a Társadalomtudományi Intézetbe, a Miniszterelnöki Hivatalba stb. Közben azért természetesen tanítottak, de ők hamarabb érezték úgy, hogy az egyetemi világ túl szűk számukra.

Korai kutatói karrier

K. V. Z.: A futball ugyanakkor nem térítette el a tudományos pályától. Sőt, a kettő még össze is kapcsolódott bizonyos értelemben. Úgy tudom, hogy az Ön szervezésének köszönhetően indult egy hosszú éveken át tartó „csereprogram" a Bécsi Egyetem és az ELTE fiatal oktatói között. Egyik évben Önök mentek Bécsbe, másik évben az osztrák kollégák látogattak el Budapestre. Számomra úgy tűnik, hogy ez a kezdeményezés legalább annyira szólt a fociról, mint a tudományos eszmecseréről. Meséljen arról, hogy mi volt ennek a „csereprogramnak" a célja, és pontosan miből állt ez az együttműködés a két egyetem között!

B. K.: Az egész úgy kezdődött, hogy 1984-ben kaptam egy sürgönyt – igen, akkor még volt ilyen –, amelyben felajánlottak egy rövid távú konzultánsi munkát a bécsi ENSZ-központban. Ez óriási lehetőség volt akkoriban. Mint kiderült, azért hívtak, hogy segítsek előkészíteni az ENSZ-főtitkár jelentését, azt, amelyet az 1985-ben megrendezett milánói Bűnmegelőzési Kongresszus elé terjesztett. Azt hiszem, azért kerestek engem, mert a sürgöny feladójával az előző évben találkoztam Helsinkiben, gondolom, hallotta az előadásomat.

Ekkoriban természetesen nem volt olyan egyszerű kimenni Bécsbe. Úgyhogy be is kellett mennem a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Főosztályára (úgy is nevezték, hogy ENSZ-főosztály). Én lepődtem meg a legjobban azon, menynyire örültek a minisztériumban ennek a felkérésnek. Kérdeztem, hogy le kell-e adnom a fizetésemet, amelyet Bécsben kapok. Azt mondták, fogjam fel úgy, mint egyfajta ösztöndíjat. A lényeg tehát, hogy megkaptam az engedélyt, és kiutaztam.

Nagyon keményen dolgoztam az ENSZ-központban, pedig volt két asszisztensem is. Az egyik egy Costa Rica-i lány volt, a másik pedig egy osztrák fiatalember. Ez az osztrák filozófus Heideggerrel foglalkozott, számomra teljesen hasznavehetetlen volt. Viszont remekül futballozott, úgyhogy nagyon megkedveltük egymást, és rendszeresen elmentünk játszani. Kiderült, hogy mind a kettőnknek van csapata. Rögtön el is döntöttük, hogy összehozzuk a mi két csapatunkat.

Kitaláltuk, hogy hivatalos meghívó levelet kérünk az egyetemtől tudományos együttműködés céljából, amellyel lehetett külföldre utazni. Földesi Tamás volt ekkor a dékán, ő volt a jobbhátvédünk, így nem volt nehéz ilyen levelet szerezni. Így több mint harminc év után talán elárulhatom, hogy ennek a programnak semmilyen tudományos célja nem volt, ez csak a fociról, a mozizásról, a bevásárlásról és a közös borozgatásról szólt.

Az osztrák csapat nagyon vegyes társaság volt. Játszott abban orvos, filozófus, sőt még Koncilia is, az osztrák válogatott kapusa, aki nagyon rendes volt, mert mezőnyjátékosként állt be. Körülbelül négy vagy öt évig jártunk egymáshoz játszani. Amikor Budapestre szerveztük a találkozót, akkor az osztrák játékosok egy része nálam aludt, a másik részüket pedig az egyetemi kollégiumban szállásoltuk el.

K. V. Z.: Ha már a bécsi „csereprogramot" említettem, az életrajzi adatait böngészve feltűnt, hogy a nyolcvanas években Ön többször is járt külföldön hosszabb-rövidebb ideig kutatás és/vagy munka céljából. Például volt Londonban tanulmányúton, dolgozott az ENSZ-nek Bécsben és a HEUNI-nak Helsinkiben. Első ránézésre meglepőnek tűnik, hogy nemzetközi karriert lehetett építeni akkor, amikor még zárva voltak a határok. Magyar oktatók és kutatók mennyire tudtak becsatlakozni a nemzetközi vérkeringésbe, és az állam milyen feltételekkel engedte át őket a vasfüggönyön?

B. K.: Akkoriban nem nagyon volt jellemző, hogy az oktatók, kutatók külföldre jártak volna. Nekem szerencsém volt, mert a nagymamán angoltanár volt, aki engem és a barátaimat is oktatott, egyébként főleg csak külkeres embereket tanított

a lakásán. Amikor pedig elkezdtem tanítani az egyetemen, elvállaltam minden fordítási munkát, mert nagyon rossz volt a fizetés. Ha elakadtam valamelyik szöveggel, akkor átmentem a nagymamámhoz, és vele két-három óra alatt megírtuk, amivel én egy hetet küszködtem. Később kabintolmácsként is dolgoztam, nagyszerű, művelt kollégákkal. Németül még gyerekkoromban tanultam meg Frankfurtban, de az angol nyelv ismerete jelentett igazi előnyt. Ebből kifolyólag én az egyetemen valóban kivételes helyzetben voltam.

Az első külföldi tanulmányutam alkalmával két hónapra utaztam Finnországba még 1976-ban. Oda volt ösztöndíj, amelyet viszonylag könnyen meg lehetett kapni. Finnország olyan „csak majdnem nyugat" volt. Ez kifejezetten vonzó volt számomra, hiszen Finnországban volt egy kiváló kriminológiai intézet. Én mondjuk nem oda, hanem az egyetemre kerültem, ahol együtt dolgoztam egy nagyon kedves idős eljárásjog-professzorral, akitől sajnos túl sokat nem tanultam. Viszont valahogy odakeveredtem a Legal Policy Institutba, amelyet a kor egyik legnevesebb kriminológusa, Inkeri Anttila vezetett. Ő megszervezett számomra egy előadást Turkuban. Ez volt valójában az első lépés, amellyel bekerültem a nemzetközi tudományos vérkeringésbe.

A finnek nagyon megkedveltek, ekkor hozták létre az ENSZ regionális bűnügyi intézetét, a HEUNI-t, és Inkeri lett itt az igazgató. Többször hívtak konferenciákra, egyik évben három hónapon át konzultánsként dolgoztam, különböző konferenciákat vagy szemináriumokat készítettem elő. Ez azért volt kifejezetten előnyös, mert a Helsinkiben található intézet egyfajta hídszerepet játszott a Kelet és a Nyugat között. Így könnyen kapcsolatba lehetett kerülni nyugati szakemberekkel, ami különböző lehetőségeket kínált. Ahogy azt már említettem, az egyik helsinki előadásomnak köszönhettem azt is, hogy később meghívtak dolgozni a bécsi ENSZ-központba.

Voltam Salzburgban is az American Studies Salzburg Seminaron, amelyen tényleg a legnagyobb nevek tanítottak. Én például Damaska, a Yale egyik sztárja kurzusát választottam. Ezenkívül a British Council szervezésében csereprogram kezdődött Hungarian-British Round Table címen. Gönczöl Katalin szervezte a magyar csapatot. Itt is tartottam egy előadást, ami után az angolok a következő évben meghívtak Londonba egy rövid tanulmányútra.

Egyszer még Vancouverbe is kijutottam. Király Tibort hívták meg a viktimológiai konferenciára. Ő viszont nagyon kedvesen felajánlotta nekem, hogy menjek el helyette, azzal, hogy ő nem tud elég jól angolul.

K. V. Z.: A nyolcvanas években megjelent cikkeit olvasva az tűnt föl, hogy sokszor hivatkozik alkotmányos elvekre. Sőt, Kukorelli István szerint Magyarországon az Ön korai írásai tekinthetők az alkotmányos büntetőjog előfutárának. Az én generációm számára furcsának tűnhet, hogy egy autoriter rezsim alatt bármi jelentősége van annak, hogy milyen követelmények származnak az alkotmányból. Valóban része volt ekkoriban a tudományos gondolkodásnak az alkotmányjogi,

alapjogi megfontolások beépítése az elemzésbe? Vagy ez a nemzetközi tudományos diskurzus hatására alakult ki Önben?

B. K.: Az alkotmányjog, az emberi jogok iránti érdeklődésem úgy kezdődött, hogy Kukorelli István az *Élet és Tudomány* nevű folyóiratban vezetett rovatát átadta nekem. Nagy kihívás volt, kéthetente rövid összefoglalókat kellett írnom az egyes alkotmányos jogokról, megadott terjedelemben és határidőre, ami egy egyetemi embernek elég szokatlan. A tudományos közösségben ennek nem volt különösebb visszhangja. Viszont az időközben nyilvánossá tett iratok alapján kiderült, hogy az Amerikai Nagykövetségen figyelemmel követték ezeket az írásokat. Egyszer egészen furcsa helyzetbe keveredtem. Már nem is tudom, hogy miért, de megállított a rendőr, megvizsgálta a jogosítványomat, közben rám nézett, és azt mondta: „Ja, hogy maga az, aki írogatja ezeket a cikkeket az Élet és Tudományba." Ezen nagyon meglepődtem, nem igazán elismerő hangon mondta mindezt, de örültem annak, hogy mégis volt hatása az írásaimnak.

A folyóirat egyébként meglehetősen szabad szellemű volt. Egyetlen alkalommal fordult elő, hogy behívtak a szerkesztőségbe, és arra kértek, hogy az egyik cikket írjam át. Ezt kategorikusan visszautasítottam, és bejelentettem, hogy ha nem hozzák le az írás eredeti változatát, akkor abbahagyom a rovatot. Ez elég kellemetlen lett volna a szerkesztőségnek, mivel az egész sorozatot már jó előre beharangozták. Így aztán végül publikálták a cikket minden változtatás nélkül.

Kandidátusi értekezés

K. V. Z.: 1986-ban védte meg A büntető hatalom megosztásának buktatói. Értekezés a bírósági tárgyalás jövőjéről *című kandidátusi értekezését. Ebben a művében azt a kérdést vizsgálja, hogy érdemes-e a bírósági tárgyalás kettéosztásával a bűnösség megállapítására vonatkozó résztől elkülöníteni a büntetés kiszabásának fázisát. Végül úgy foglal állást, hogy ilyen irányú reform nem javasolt, mivel ez a társadalomtudományi ismeretek széles körű felhasználásával járna, ami zavarokat idézne elő a büntető igazságszolgáltatásban. A kollégái – például Györgyi Kálmán, Sajó András vagy Hack Péter – nagyon elismerően szóltak a műről. Sőt, még a Magyar Pszichológiai Szemlében is jelent meg róla könyvismertetés. Ezen ismertetések alapján nekem úgy tűnik, hogy a könyv sikerének oka alapvetően az Ön által alkalmazott különleges kutatói szemléletmódban keresendő: egyrészt Ön ekkor már bekapcsolódott a nemzetközi tudományos diskurzusba, ezért magabiztosan igazodott el a külföldi szakirodalomban, másrészt képes volt a társadalomtudományi kutatási eredményekre is támaszkodni, hiszen szociológiát is végzett. Ez tudatos építkezés volt az Ön részéről? Jól gondolom, hogy Ön kifejezetten szerette volna meghaladni a jogtudomány területén bevetett módszertant?*

B. K.: Az események pontos láncolatát már nem tudom felidézni, de az biztos, hogy a szociológia nagy hatással volt rám. Például nagyon sokat olvastam Simmelt, Tönniest, és alaposan foglalkoztam Weberrel. Habár a módszertant nem tanultam meg elég alaposan, amit így utólag bánok. Viszont azt, hogy folyamatosan visszakérdezek azért, hogy ellenőrizzem a saját gondolatmenetemet, azt minden bizonnyal a szociológiáról hoztam magammal.

Az nyilvánvaló volt számomra, hogy a magyar tudományos közeg elég provinciális. Bár ez alól természetesen voltak fontos kivételek, az én szűkebb szakterületemen mondjuk Visky László vagy Király Tibor. Ha valaki elolvassa a korabeli büntetőjogi tárgyú tankönyveket, akkor általában azt látja, hogy a szerzők egymás után ismertették a tudomány képviselőinek véleményét, majd egyszerűen rögzítették, különösebb magyarázat nélkül, hogy egyik vagy másik szakirodalmi álláspont mellett teszik le a voksukat. A harmadik ilyen könyv után az ember azt mondja, hogy na, ebből elég. A magyarázat nélküli kategorikus tételek ijesztőek voltak számomra. Hiányoltam, hogy nincs kérdésfeltevés, tépelődés.

Szerencsére rátaláltam az amerikai és német kritikai kriminológiára és az interakcionista elméletre, amely nagyon megkapott. A tudományos érdeklődésem kielégítése szempontjából óriási előnyt jelentett, hogy a papámnak voltak olyan ismerősei, akik szponzoráltak engem, vagyis csaknem minden könyvet beszereztek, amelyet kértem. Ezt az új ismeretanyagot pedig megpróbáltam bevinni a büntetőeljárás-jog világába. Ez volt az ún. igazságszolgáltatás-szociológiai korszakom. Ebben az időszakban kétségtelenül olyan tudásra tettem szert, amely kivételesnek számított itthon.

Végül talán annak is köszönhető volt a könyv sikere, hogy egyáltalán el lehet olvasni. Én nagyon fontosnak tartom, hogy érthetően és választékosan fogalmazzak. Mikor kezdő voltam, Király Tibor javasolta, hogy mielőtt belefognék az írásba, olvassak Kosztolányit.

K. V. Z.: Habár nagyon pozitív visszhangja volt a műnek, sőt az akadémiai bíráló bizottság javasolta is annak publikálását, azért azt tudni lehet, hogy ekkoriban még a politikai vezetés figyelt arra, hogy milyen tudományos munkák jelennek meg, és milyen tartalommal. Önnek nem kívántak „tanácsot adni" a megjelentetés előtt?

B. K.: Én nem tapasztaltam olyat, hogy bárki is tartalmi módosításokra akart volna rávenni politikai okokból. Talán még büszkének is kellene lennem, ha lett volna valami politikailag kivetni való az értekezésben, de nem volt. Nem akartak semmit kivetetni vagy átíratni.

Persze ne képzeljük azt, hogy a rendszer teljesen liberális lett volna. Mondok is erre egy példát. Egyszer meghívták Kende Pétert, Kéri Lászlót és engem (évfolyamtársak voltunk), hogy vegyünk részt egy beszélgetésen a Társadalomtudományi Intézetben a koncepciós perekről. Az esemény apropója az volt, hogy valamelyik kerületi párttitkárt meghurcolták állítólag azért, mert túlságosan

reformgondolkodású volt. A beszélgetés előtt behívatott minket Aczél György helyettese, és mondta nekünk, hogy figyeljünk arra, mi hangzik el. Az én előadásom témája egyébként teljesen ártalmatlan volt. Egyszerűen azt akartam ismertetni, hogy milyen szelekciók érvényesülnek a büntetőeljárásban. A lényeg, hogy a Társadalomtudományi Intézetben tartott beszélgetés után bementünk Mihancsik Zsófia éjszakai rádióműsorába. Amikor a felvett beszélgetés adásba került, akkor én épp Finnországban voltam. Mondtam is egy finn barátomnak, miközben hallgattam a Kossuth rádiót, hogy talán nem kéne hazamennem. De a végén nem lett az egészből semmi probléma.

K. V. Z.: Az értekezésében így fogalmazza meg saját kutatói ars poeticáját: „Munkám során igyekeztem megmaradni annál, ami a tudós dolga és óvakodtam attól, hogy a jogpolitikus szerepében tetszelegjek. Ezért tartózkodtam attól is, hogy – a jogtudományi munkákban egyébként szokásos – kategorikus, magabiztos, ellentmondást nem tűrő jogszabálymódosítási javaslatokat fogalmazzak meg. Ehelyett megoldási lehetőségeket vázoltam és azon voltam, hogy feltárjam ezek feltételeit és rámutassak következményeikre." Ez alapján számomra úgy tűnik, hogy ekkor még elzárkózott a politikai szerepvállalástól. Ehhez képest 1989-ben a freiburgi Max Planck Intézetben végzett kutatását szakította meg azért, hogy az Önnek felajánlott miniszterhelyettesi pozíciót betölthesse az Igazságügyi Minisztériumban. Minek a hatására változott meg a véleménye? Vagy csak én látok itt némi ellentmondást?

B. K.: Én azt gondolom, hogy mindannyiunkban megvan ez a kettősség. Azért az jó dolog, ha az ember meg tudja valósítani az elképzeléseit. Még bőven a felkérés előtt jutott eszembe, hogy milyen hasznos lenne megtanulni a strasbourgi esetjogot, amellyel senki nem foglalkozott akkor Magyarországon. Amikor felajánlották ezt a pozíciót, akkor feléledt bennem az ambíció, hogy előkészítsem az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez való csatlakozást.

Freiburgban már azon is gondolkodtam, hogy valamelyik nyugati egyetemen kéne állást keresnem. Őszintén szólva elég szűknek éreztem a hazai egyetemi közeget. Talán én voltam az első, aki az egyetemen ilyen kiemelkedő lehetőséget kapott. Ráadásul akkor még a miniszterhelyettesi pozíciónak nagy presztízse volt. Ugyanakkor tudósként mindig is tartottam magam a weberi tanításhoz, miszerint nem az a dolgom, hogy megmondjam, mit kell csinálni, hanem hogy felvázoljam a különböző lehetőségeket és azok megvalósításának feltételeit.

Kormányzati szerepvállalás 1989–1997

Szerepváltás: kutatóból szakpolitikus

K. V. Z.: Az Antall-, a Boros-, valamint a Horn-kormány alatt is helyettes államtitkárként dolgozott az igazságügyi minisztériumban. Meglehetősen hosszú volt a munkaköri leírása. Önhöz tartozott a büntetőjog-alkotás irányítása, a kegyelmi ügyek, a nemzetközi szerződések előkészítése és implementálása, az állammal szemben benyújtott emberi jogi tárgyú panaszügyekben Magyarország képviselete, az európai uniós jogharmonizáció stb. Kezdjük talán a büntetőjog-alkotási feladatokkal, amelyek mind az anyagi, mind az eljárási, mind pedig a büntetés-végrehajtási joganyagra kiterjedtek. Elolvastam néhány írását, amelyekben az akkori kisebb-nagyobb reformokra és az azokat érő kritikákra reflektál. Éreztem bennük egyfajta pragmatizmust, két értelemben is: egyrészt elutasította azt a nézetet, miszerint mindent, ami a rendszerváltás előtt született, ki kéne dobni az ablakon – tehát nem volt híve az ideológiai alapú radikális változtatásoknak –, másrészt óva intett attól, hogy a jogra egyfajta csodaszerként, összetett társadalmi problémák megoldásaként tekintsenek. Ez így többé-kevésbé pontos leírása annak a szellemiségnek, amelyben nekilátott a kodifikálásnak?

B. K.: Igen, ezt jól mondja, főleg az elsőt. A rendszerváltás környékén sok képzetlen ember keresett meg a fura ötleteivel, hogy miként kéne megreformálni a büntetőjogot. Nagyon bosszantott a tudatlanság és a külföldi szakirodalom ismeretének hiánya. Én viszont Damaskától – a kor egyik legnevesebb büntető igazságszolgáltatás szakértőjétől – megtanultam, hogy a reformoknak vannak bizonyos feltételei. Ezek ismeretében, azt hiszem, el tudtam dönteni, hogy melyek a megvalósítható ötletek, és mi az, ami csupán agymenés. De még így is túlmentem párszor azon, amit a magyar közeg elviselt. Így például hiába próbáltuk meg nagyon óvatosan közelíteni egymáshoz a vádló és a védelem jogait, mégsem sikerült keresztülvinni.

Az én célom alapvetően az volt, hogy kijavítsuk az akkor hatályos büntető joganyag hibáit. Ebbe a kormány is belement, mert tudta, hogy a parlament egyébként sem nyelne le túlságosan radikális elképzeléseket. Vegyük példaként a kábítószerekre vonatkozó szabályozást, ebben Lévay Miklós is segített. Emlékszem, hogy nagyon sok kritikát kaptunk a jogvédőktől, pedig később bebizonyosodott, hogy ennél progresszívabb szabályokat nem lehetett volna elfogadtatni, aztán szépen újra szigorítottak, mikor én már nem voltam a minisztériumban. Arra viszont nagyon büszke voltam, hogy a fiatalkorúakra vonatkozó jogszabályi változtatásokat sikerült átnyomni a parlamenten. Ezért meg is kaptam a Ferenczi-díjat, ez nagyon jólesett.

Voltak, akik azt várták tőlem, hogy találjak ki valami egészen újat. De bevallom, hogy nem volt olyan nagy ötletem, amely teljesen új alapokra helyezte volna

a magyar büntetőjogot. Nagyon kevés olyan ember vett körül, akire tudtam támaszkodni ebben. Igazából Király Tibor volt az egyetlen, aki tudott nekem ebben érdemben segíteni, amikor a büntetőeljárási törvényt írtuk. Én imádtam a kodifikációt, de a munka során kiderült, hogy mennyire nehéz új ötletekkel előállni. Külföldi útjaimon egyébként azt tapasztaltam, hogy nem egyetemi emberekre szokták bízni a jogszabályalkotás előkészítését. Sok helyütt inkább az a jellemző, hogy a kormány jogpolitikai intézetet hoz létre a kriminálpolitikai program kidolgozása céljából, és ahhoz társul a kodifikációs feladat.

Büntető jogszabályok kodifikációja

K. V. Z.: A büntetőjog reformja lassan haladt előre, ráadásul szakaszosan és csak részlegesen valósult meg mialatt Ön államtitkár volt. Ennek több okát is megjelölte a korabeli írásaiban és interjúiban. Így például utalt arra, hogy a kor nem kedvezett a büntetőjogi tárgyú jogalkotásnak, mert a rendszerváltás utáni időszakban más kérdések élveztek prioritást. Említette azt is, hogy néhány változtatás a jogalkalmazók ellenállásán bukott el. Volt olyan meg nem valósuló reformötlet, amelyet kifejezetten sajnált?

B. K.: Erre már pontosan nem emlékszem. De az biztos, hogy a jogszabályok előkészítése során sok elképzelésünket meg kellett változtatnunk. Az volt a szokás ugyanis, hogy a szabályozási koncepciókat megküldtük előzetes véleményezésre. Ennek során a legtöbb konfliktusunk a Legfelsőbb Bírósággal és a Legfőbb Ügyészséggel volt, miközben az alsóbb szinteken sokkal többen rokonszenveztek a reformelképzelésekkel. A rendszerváltás előtti időből megőrizték a befolyásukat, és makacsul ellenálltak a változtatásoknak. Igaz, az MDF-kormány alatt könnyebb volt a dolgom, náluk ott volt a sok régi káder, ezért jobban meghúzták magukat. De később kifejezetten azzal fenyegetőztek, hogy ha ez vagy az a megoldás benne marad a koncepcióban, akkor ők kiszállnak az előkészítő munkából, és az egész törvényből nem lesz semmi. Kétségtelen, hogy a büntetőeljárás az egyik olyan terület, amely kevéssé alakítható kívülről, mivel nagyrészt a jogalkalmazók rutinján alapul. Mégis úgy éreztem, hogy sokszor indokolatlanul elutasítóak voltak, csak azért, mert megszokták a régit.

Különösen a Legfelsőbb Bírósággal volt egy alapvető probléma. Jelesül, hogy nem tudták eldönteni, milyen szerepet játszanak a bírák az eljárás során. Egyrészt az egész ügy urai akartak lenni, másrészt viszont igényt tartottak arra, hogy a munka jelentős részét másoknak delegálják. Ezért van olyan fellebbviteli rendszerünk a mai napig, amelyben minden fellebviteli bíróság gyakorlatilag újrakezdi az egész ügyet, aztán pedig visszadobja új eljárásra. Valahogy nem állt rá a gondolkodásuk arra, hogy csak azzal kell foglalkoznia a fellebbviteli fórumnak, amit kifogásoltak.

Emberi Jogok Európai Egyezménye

K. V. Z.: Magyarország 1990-ben írta alá az Emberi Jogok Európai Egyezményét, de a ratifikációval még várt az állam pár évet. Önt és Bán Tamást bízták meg annak átfogó elemzésével, hogy milyen jogszabályi változtatásokra lenne szükséges az Egyezménnyel való összhang biztosítása érdekében. 1992-ben jelentették meg az elemzés eredményeit összefoglaló tanulmányukat, amelyben mindössze tizenkét törvény módosítását és egy fenntartást javasoltak a jogalkotónak. Mindössze két évvel a rendszerváltás után nem volt ez túlságosan optimista hozzáállás? Tényleg ennyire jó állapotban volt a magyar jogrendszer? A későbbi tapasztalatok nem cáfoltak rá Önökre?

B. K.: Ezt a tanulmányt a saját kezdeményezésünkre írtuk meg. Erre senki nem kért föl minket. A célunk alapvetően az volt, hogy feltérképezzük, milyen jogszabályi változtatásokra van szükség még az Egyezmény ratifikációja előtt. Ennek eredményeként valóban javasoltunk tizenkét törvénymódosítást. Azért csak ilyen keveset, mert azt néztük, hogy milyen rendelkezéseket nem lehet az Egyezménnyel konform módon alkalmazni. A fenntartás a szabálysértési törvényre vonatkozott, mert azt láttuk belülről, hogy a Belügyminisztérium úgysem fogja belátható időn belül korrigálni. Valamint a kárpótlás kapcsán született még egy politikai deklaráció. Ez utóbbi egyébként fölösleges volt, hiszen a Magyarországra nézve történő hatálybalépése előtt bekövetkező jogsértésekre nem alkalmazható az Egyezmény.

Hogy túlságosan optimista lett volna a következtetésünk? Lehet, hogy igaza van. De ez nagyon alapos munka volt, és tüzetesen átnéztük a strasbourgi esetjogot. Én például a kinevezésem után még egy ideig Freiburgban maradtam, onnan minden héten átmentem Bernbe, hogy Stefan Trechsellel (az Emberi Jogok Európai Bizottságának egyik tagjával), aki jó barátom volt, egyeztessek. Fondüzgetés és borozgatás közben végigmentünk az összes lehetséges forgatókönyvön, hogy kerülhet a magyar jog konfliktusba az Egyezménnyel, és átnéztünk minden olyan szabályt, amely nekem gyanúsnak tűnt. Az akkori esetjogból az következett, amit mi írtunk. A jogalkalmazás miatt természetesen történtek elmarasztalások, de a jogszabályok szövege miatt nem.

K. V. Z.: Egy 1992-ben megjelent publicisztikájában azt írta: „Úgy tűnik, hogy az Európába megtérés unalomig skandált jelszava is megtette hatását: a korlátoltságot erénnyé emelő provincializmus, a kívülről érkező bírálatot a »belügyekbe való beavatkozásnak« minősítő felfuvalkodottság a vártnál gyorsabban kopnak ki politikai kultúránkból." Ehhez képest egy 2017-es cikkében, amelyet Bárd Petrával együtt jegyez, így összegzik az Egyezmény huszonötéves magyarországi alkalmazását: „[A ratifikáció óta] elsősorban a Magyarországgal szemben született ítéletekre reagált a magyar törvényhozás, míg a jogrend szisztematikus, proaktív, az egyezménysértést megelőző vizsgálatára nem került sor és kifejezetten egyezménykonformitást

célzó, átfogó »törvénycsomag« nem került az Országgyűlés elé. A magyar bírói kar ismeretei a strasbourgi joggyakorlatról elfogadhatóak, az Európai Emberi Jogi Bíróság döntései esetenként megjelennek a bíróságok ítéleteiben. Ugyanakkor létezik olyan álláspont, hogy a strasbourgi esetjog közvetlen alkalmazására a bíróságoknak nincs felhatalmazásuk és némelykor előfordul a strasbourgi ítéletek tudatos félreértelmezése. Az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéleteinek végrehajtását esetenként politikai megfontolások akadályozzák." A korábbi helyzetértékelése volt túlontúl bizakodó, vagy pedig időközben megváltozott valami? Ön szerint mi gátolja azt, hogy Magyarországon az európai emberi jogi szemlélet mélyebbre eressze gyökerét?

B. K.: A két idézet között eltelt idő alatt nagyon megváltozott a hazai közeg. 1992-ben a magyar értelmiség még tényleg provincializmusnak tartotta volna, ha nem vagyunk lelkes Strasbourg-pártiak. Az akkori politikai elit tagjai még nem felejtették el, hogy mi ellen emelték fel a hangjukat pár évvel korábban, és miért bírálták a korábbi rendszert. Mára viszont teljesen megváltozott a helyzet. Többé már nem számít elfogadhatatlannak az, ha valamely ország meghirdeti a különbözőségét az európai fősodortól.

Ami a jogalkotóra vonatkozó kritikát illeti, ebben volt némi sértődöttség is a részemről. A '92-es átfogó tanulmányunk és az annak alapján született jogszabálymódosító csomag ugyanis akkora siker volt, hogy az Európa Tanács egyenesen hozzánk irányította a későbbi tagjelölt országokat. Mi voltunk a mintapéldája annak, hogyan kell az Egyezmény ratifikációját előkészíteni. Ezt követően viszont a kormány és a parlament sosem vette a fáradtságot, hogy szisztematikusan átnézze, milyen jogszabályi változtatásokra lenne szükség a strasbourgi joggyakorlat fényében. Hamar kihalt az az igény, hogy modellország maradjunk.

A jogalkalmazókról szólva pedig azt tudom mondani, hogy szerintem itt is a fejétől bűzlik a hal. Amíg államtitkár voltam, nagyon sok bíróval és ügyésszel beszéltem, akiknek jelentős része nyitott volt a strasbourgi joggyakorlat iránt. De a Legfelsőbb Bíróság folyamatosan azt az üzenetet közvetítette feléjük, hogy ne nagyon akarjon itt senki strasbourgi esetjogot alkalmazni, mert az az Alkotmánybíróság dolga. Az igazság az, hogy a jogalkalmazókat elriasztották ettől a fajta nyitottságtól.

Búcsú a politikai karriertől

K. V. Z.: Ön összesen hét évet töltött el vezető köztisztviselőként, majd 1997-ben pályát módosított. Egy Önnel készített interjúban így fogalmazott: „Az ember megérzi és megszokja annak örömét, hogy bizonyos kérdéseket ő dönt el. Remek érzés átélni, hogy valami úgy lesz, ahogy te szeretnéd. Egy ilyen állás után nem egyszerű visszatérni a tudományhoz." Mégis úgy döntött, hogy otthagyja a minisztériumot.

Az eltelt hosszú időn kívül döntését azzal indokolta, hogy a kicsinyes tárcaérdekek jelentősen megnehezítették a munkáját, csökkent az Igazságügyi Minisztérium presztízse, és hisztérikus légkör alakult ki a büntetőjog körül a politikában és a kormányzatban. Ha jobb körülmények között tudott volna dolgozni, akkor folytatta volna a munkát a minisztériumban, vagy már egyébként is szeretett volna visszatérni az akadémiai pályára?

B. K.: Az MDF vezette kormány alatt nekem közel sem volt annyi dolgom, mint az MSZP–SZDSZ kormány idején. Egyik oldalról természetesen jól esett a belém vetett bizalom. Másik oldalról viszont egy idő után annyi munkám lett, hogy egyszerűen nem bírtam. Végül szinte mindent rám zúdítottak, a büntetőjogi kodifikációtól kezdve a kegyelmi ügyek intézésén át egészen a nemzetközi szerződések implementációjáig, a végén még az uniós jognak való megfeleléshez szükséges feladatokat is én kaptam. Mindeközben a miniszter szerette, ha vele utazom külföldre, úgyhogy állandóan úton voltam. Ráadásul minden egyes büntetőjogi tárgyú vitára engem küldtek a politikusok helyett. Persze a kabinetemnek nagyon tetszett a kitüntetett figyelem, hogy mi vagyunk az elit a minisztériumon belül, és mi csinálunk mindent. De elérkezett az a pont, amikor úgy éreztem, hogy ez így nem méltányos.

Ezen kívül belefáradtam a végeláthatatlan egyeztetésekbe a többi tárcával, valamint a Legfelsőbb Bírósággal és a Legfelsőbb Ügyészséggel, akik mindig bele akartak szólni, minden kodifikációs munkába. Olyan volt, mint a rendszerváltás előtt, azzal a különbséggel, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak akkor még nem volt ekkora szava. Közben pedig az ellenzék folyamatosan kritizált minket, hogy nem halad elég gyorsan a büntetőjog-alkotás. Nagyon sok volt a munka, de nem volt elég emberem, és ez fizikailag is megviselt. A végén már odáig jutottam, hogy mindig, amikor a minisztériumba menet elhaladtam a parlament előtt, megfájdult a gyomrom.

Volt továbbá egy konkrét eset, amely nagyon rosszul esett nekem, és tüskeként megmaradt bennem, bizonyára a hiúságom miatt. Az MDF-kormány még az utolsó pillanatban keresztülvitte a parlamenten az ún. ügynöktörvényt, és a ciklus vége előtt meg is akarták választani gyorsan az ügynökbírókat. Engem a Nemzetbiztonsági Bizottság hívott be, hogy az ügynökbírójelölteknek beszéljek kicsit a semmisségi törvényről és az ügynöktörvényről. Azt ugyanakkor nem árulták el, hogy pontosan milyen kérdésekre várják tőlem a választ. Én pedig azt hittem, hogy a kizárási szabályok egy-két nehezen értelmezhető szakaszára gondolnak. Utóbb kiderült, hogy egyáltalán nem erről volt szó, hanem olyasmiről, amire egy negyedikes elemis tudja a választ, eszembe sem jutott, hogy ezt kell a sok öreg jogásznak elmagyaráznom.

Néhány idős bírót leszámítva a kutya sem akart ügynökbíró lenni. Akik pedig jelentkeztek, azokról később kiderült, hogy nem tölthették volna be ezt a pozíciót. Viszont a kormány nem akarta, hogy ügynökbírók megválasztása nélkül érjen

véget a ciklus. Ezért hívtak be engem, hogy beszéljek úgy általában a kizárási szabályokról, ahelyett, hogy elutasították volna a jelentkezőket. 1995-ben aztán kitört a botrány, hogy törvénytelenül nevezték ki az ügynökbírókat, és az egészet a Legfelsőbb Bíróság elnökére, aki egyébként az egész bohózatot végigülte, meg rám akarták kenni. Volt egy parlamenti bizottsági meghallgatás, az egészet arra akarták kifuttatni, hogy Solt Pál a hibás, meg én. Én azért, merthogy megtévesztettem a szerencsétlen jelölteket az óriási szakértelmemmel és tekintélyemmel. Ez az egész színjáték volt, a történet minden résztvevője tudta, hogy én nem vagyok hibás. Ez elég rosszul esett.

Mindezek fényében tehát megszületett bennem az elhatározás, hogy felmondok. Azt tudtam, hogy Vastagh Pál nem akarja majd elfogadni a lemondásomat. Úgyhogy akkor közöltem vele a felmondási szándékomat, amikor Párizsból hazafele egymás mellett ültünk a repülőn, mert tudtam, hogy ott kénytelen lesz végighallgatni. Egy darabig még titokban kellett tartani a távozásomat, nehogy kitörjön a balhé, mert erre ugrott volna az ellenzék. Végül persze kitudódott, és lett is egy kisebb botrány belőle a parlamentben.

Mindent összevetve azt tudom mondani, hogy ha jobb körülmények között tudtam volna dolgozni, akkor valószínűleg még maradtam volna a minisztériumban. De valójában nem volt éles a váltás, hiszen a kodifikációs munkát még folytattam egy darabig külsősként.

K. V. Z.: 1990 és 1997 között államtitkár volt, 1999-től 2007-ig az igazságügyi miniszter személyes tanácsadója. Csak a jelenből visszanézve ennyire meglepő, hogy az Ön szakértelmében és személyében ilyen sok kormány megbízott politikai oldaltól függetlenül?

B. K.: Az hiszem én voltam az egyetlen államtitkár, aki egyik kormánytól sem kapott semmilyen kitüntetést. Szerintem ez azt mutatja, hogy kellően erős szakmai integritásom volt.

A személyi tanácsadói pozíció viszont másik történet. A ’98-as választások után kerülőúton megkeresett engem Dávid Ibolya, aki azt szerette volna, hogy térjek vissza, és legyek közigazgatási államtitkár. Közöltem vele, hogy én nagyon szívesen nyújtok neki szakmai segítséget, de nem akarok újra államtitkári pozícióban dolgozni. Így lettem végül az igazságügyi miniszter személyi tanácsadója. Ez nagyjából abból állt, hogy a miniszterasszonnyal kiutaztunk Bécsbe az ENSZ korrupcióellenes tárgyú rendezvényeire, ahol Dávid Ibolya megtartotta az előadást, majd csendben kivonult a teremből, én pedig válaszoltam a kérdésekre. Ebben a témában ugyanis nagyon otthon mozogtam a COLPI-ban végzett munkám miatt. Amikor pedig jött az MSZP–SZDSZ-kormány 2002-ben, automatikusan megmaradt a miniszteri tanácsadói címem.

K. V. Z.: Ön nem csupán az EJEE-nek való megfelelés érdekében végzett kodifikációs munkálatokért felelt, hanem egyben képviselte is a kormányt a Magyarországgal

szemben indított panaszügyekben. Sőt, pár évvel később megjelent Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában *című könyve, amelyben az EJEB tisztességes eljárásra vonatkozó joggyakorlatát dolgozza fel. Mindezen kötődések fényében számomra eléggé logikusnak tűnt volna, hogy Ön előbb vagy utóbb a strasbourgi bíróságon folytassa pályafutását. Ennek a lehetősége egyik jelölés alkalmával sem merült fel?*

B. K.: Dehogynem. Ez mindig felmerült. Én voltam az örök jelölt. Már a kilencvenes évek elején szóba jött, hogy én mennék a Bizottságba, de Antall József azt mondta, hogy rám a kormányban van szükség. A pozíciót végül Békés Imre kapta meg. Aztán időről időre eszébe jutott valakinek, hogy majd a váltáskor engem kéne küldeni a Bíróságba, amit mindig le is hozott a sajtó. De igazából egyik hatalmon lévő párthoz sem voltam annyira közel, hogy végül tényleg engem jelöljenek.

K. V. Z.: 2006-ban viszont Magyarország Önt jelölte a Nemzetközi Büntetőbíróság tagjának. Végül miért nem választották meg?

B. K.: Azt előre lehetett tudni, hogy nekem mint európai férfinak nem sok esélyem van. Igazából nagyon hamar meg is bántam, hogy igent mondtam a jelölésre. Ettől függetlenül természetesen a választási eljárás megindult, és nekem annak rendje és módja szerint mennem kellett New Yorkba és Hágába kampányolni. Az viszont egészen megdöbbentő volt számomra, hogy a Külügyminisztérium menynyire felkészületlennek bizonyult, és mennyire nem érdekelte őket a megválasztás. Hágában éppen kint volt három-négy magyar borász, a nagykövet velük volt elfoglalva, a többieket meg valami tulipánkiállítás hozta lázba, ezért nem értek rá. New Yorkban minden jelöltet a nagykövet kísérgetett, engem egy nagyon kedves fiatal lány, rangban megelőzte a portást. Amúgy meg megfázott a veséje, az kötötte le. De mindent összevetve talán nem is olyan nagy baj. Elég könnyen túltettem magam rajta. Belegondoltam, hogy ki kellett volna költöznöm Hágába, és ilyen ügyekkel kellett volna foglalkoznom...

Ügyvédi „karrier"

K. V. Z.: Még mielőtt visszatérnénk az akadémiai karrier folytatására, engedje meg, hogy egy gyors kitérőt tegyek. Bevallom, kicsit meglepődtem, hogy Ön egyébként ügyvédként is tevékenykedett.

B. K.: Igen. Hát nézze, amikor én eljöttem a minisztériumból, akkor ott álltam egy fél állással a Büntetőeljárásjogi Tanszéken. Tudja, ez onnan indult, hogy még valamikor a nyolcvanas évek végén Németh János elintézte, hogy módosítsák a felsőoktatási törvényt. Így alakulhattak meg ügyvédi tevékenységet végző oktatói munkaközösségek. Az 1-es számú munkaközösség tagjai voltunk például Németh János, Békés Imre, Vékás Lajos, Faludi Gábor, Kratochwill Ferenc és én, később

csatlakozott Polt Péter. Én 1987-ben kezdtem el dolgozni ebben az ügyvédi munkaközösségben, mert akkor még a kandidátusi értekezés kiváltotta a szakvizsgát. Voltak is nagyon érdekes büntetőügyeim, ráadásul a díjazás is kifejezetten jó volt ahhoz képest, amit oktatóként kerestem. Azonban 1990-ben itt befejeztem a munkát.

Később úgy kerültem vissza a szakmába, hogy amikor felmondtam a minisztériumban, egy gyermekkori barátom hívott az ügyvédi irodájába. Ő polgári jogi meg gazdasági ügyekkel foglalkozott, de időnként becsúszott egy-egy büntetőügy is. Olyanokra kell gondolni, mint például korrupciós ügyek, vagy ha az osztrák vezérigazgató vadászat közben véletlenül lelőtte az egyik hajtót itt Magyarországon. Viszont a COLPI mellett nem maradt időm az ügyvédi tevékenységre. Egy idő után már alkalmanként segítettem be, ha az ügynek volt nemzetközi vonatkozása.

Kutatói/oktatói karrier folytatása

Constitutional and Legal Policy Institute (COLPI)

K. V. Z.: Az államtitkári munkát követően az Alkotmány- és Jogpolitikai Intézetben (COLPI) kezdett el dolgozni igazgatóként. Ezt az állást viszont elég hamar, mindössze három és fél év után otthagyta. Ez azt jelenti, hogy nem sikerült egyből újra megtalálni a helyét az akadémiai világban?

B. K.: Őszintén szólva én nem tudtam pontosan, hogy mire szerződöm. A történet ott kezdődik, hogy a COLPI-ból már évekkel korábban megkerestek, és állást ajánlottak nekem. Azzal próbáltak elcsábítani, hogy lehetőségem nyílna jogalkotási reformok előkészítésére a világ különböző országaiban. Mire mondtam nekik, hogy én most is jogalkotási reformokat készítek elő. Ráadásul nem csupán Magyarországon, hanem az orosz büntető törvénykönyvtől kezdve az albán büntetőeljárási kódexig bezárólag rengeteg külföldi megbízásom is volt, mivel ekkoriban nagyon népszerű voltam az Európa Tanácsnál.

Aztán amikor felmondtam a minisztériumban, Sajó András és Rév István újra érdeklődtek nálam, hogy nem akarok-e átmenni a COLPI-ba. Én nagyon megörültem ennek a megkeresésnek, mert igazából nem akartam „főállásban" ügyvédként dolgozni. Még korábban arra számítottam, hogy az ELTE Büntető Eljárásjogi Tanszéke két kézzel fog kapni utánam, de nem ajánlottak teljes állást. Így kerültem át teljes állással később a Büntetőjog Tanszékre, tanszékvezetőnek. Ezért úgy döntöttem, hogy komolyan elgondolkodom a COLPI ajánlatán, és kiutazom New Yorkba, hogy beszéljek Soros Györggyel és Ariyeh Neierrell. Az egész utazást titokban kellett tartani, mert ekkor már ugyan felmondtam, de az államtitkári megbízatásom még nem ért véget, és nem akartam azt a benyomást kelteni, hogy Soros pénzéért hagyom ott a kormányzati pozíciót. Úgy gondolom, hogy Soros

kedvelt engem. Ugyanakkor Neiernél azt éreztem, hogy nem engem keres, mert ő nem tudóstípust, hanem mozgalmárt szeretett volna a COLPI élére. Ennek ellenére megkaptam az állást.

Bevallom, hogy a COLPI nem igazán tetszett nekem, mert nem valódi tudományos munkát kellett ott végezni. Mikor Sorossal a szigeti Grand Hotelben tárgyaltam a teendőimről, ő azt mondta, hogy néhány évre felejtsem el a tudományt. Ráadásul ismét rengeteget kellett utaznom, és a végén már azt sem tudtam, hogy éppen melyik országban vagyok. Aztán amikor látták, hogy nem nekem való ez a pozíció, akkor kineveztek fölém egy ún. *executive directort*, engem pedig megtettek kutatási igazgatónak egy olyan intézményben, amely nem is kutatással foglalkozott. Érthető, továbbra sem éreztem jól magam, először, és szerencsére egyetlenegyszer fordult elő velem, hogy utáltam és egyben lenéztem a főnökömet. Minden külföldi utam során éreztem a kormány képviselőivel való tárgyalást követően, hogy az általunk szorgalmazott reformokból nem lesz semmi. Ennyi tapasztalatom ekkor már volt. Emellett az is kifejezetten zavart, hogy rengeteg pénzt költött el az intézet olyan projektekre, amelyekről tudni lehetett előre, hogy semmi nem lesz belőlük. Alapvetően abban mérték a mi munkánk minőségét, hogy mennyi pénzt verünk el. Soros pénze volt, és nekem kifejezett lelkifurdalásom volt emiatt.

Central European University (CEU)

K. V. Z.: Ön 2001 óta tanít a Közép-európai Egyetemen, ráadásul programvezető, tanszékvezető és prorektor is volt már. Hogyan kezdődött a kapcsolata az egyetemmel?

B. K.: Sajó András és Yehuda Elkana, a CEU akkori rektora látta, hogy mi folyik a COLPI-ban, és hogy én ettől rosszul érzem magam. A CEU jogi tanszékén pedig kellett egy ember, aki átveszi Halmai Gábortól a *Human Rights* program kidolgozását. Úgyhogy a COLPI és a CEU között megállapodás jött létre, és én szépen lassan átmentem teljes állásba az egyetemre.

Nekem nagyon tetszett a CEU a kezdetektől fogva. Habár akkor, amikor én kezdtem az egyetemen, még vendégtanárként a hűvösvölgyi campuson, még nagyon más volt minden. Így például nem minden diák tudott rendesen angolul. Ugyanakkor az intézmény ellátottsága nagyon magas színvonalú volt.

Tudja, én elég sokáig ragaszkodtam az ELTE-hez, mert volt bennem egyfajta lojalitás az egyetem iránt. Fontosnak tartottam azt is, hogy legyen magyar nyelvű publikációm. Segítettem felállítani a győri büntetőeljárás-jogi tanszéket, amely az ELTE-ből nőtt ki. Szóval igyekeztem az ELTE közelében is maradni.

Viszont akármennyire is tetszett a CEU, sokáig úgy éreztem, hogy nem sikerült teljes mértékben integrálódnom az egyetem életébe. Ez minden bizonnyal részben azért is volt így, mert az Európa Tanács és az EBESZ folyamatosan küldözgetett

ide-oda, hogy különböző országok büntetőjogi törvényeit készítsem elő vagy véleményezzem. Ezen kívül az ELTE-s szál is megmaradt nekem. Ráadásul a jogi tanszék mindig is különbözött, és emiatt kicsit elkülönült a CEU többi tanszékétől. Ezért is lepődtem meg, amikor felkértek, hogy legyek a magyar és európai ügyek rektorhelyettese.

K. V. Z.: Talán nem túlzás azt állítani, hogy az elmúlt húsz év alatt az élete összefonódott az egyetem sorsával. Hogyan élte meg azt a politikai konfliktust, amely a magyar kormány és a CEU között keletkezett az egyetem budapesti működését gyakorlatilag ellehetetlenítő törvénymódosítás miatt?

B. K.: Az ügy kirobbanása után egy-két hétig még úgy éreztem, hogy ebből a kényszerhelyzetből akár valami jót is ki lehet hozni, hogy ezt úgy is fel lehet fogni, mint egy lehetőséget a megújulásra és a terjeszkedésre. De ez a lelkesedés hamar alábbhagyott, mert rájöttem, hogy nekem erre a vállalkozásra nincs igazán erőm. Tanítani nagyon szeretek, nagyszerűek a hallgatók. De beláttam, hogy a CEU megújítása már nem az én feladatom. Bevallom, hogy nem is vagyok kifejezetten optimista az egyetem jövőjét illetően. Félek attól, hogy a száműzetés megakasztotta a fejlődési folyamatot. De remélem, hogy nem lesz igazam. Jó lenne, ha a misszió megmaradna, és nem lenne a CEU-ból kis, nem túl jelentős amerikai magánegyetem, amelyik csak fizetős diákokat hajkurászik.

Mindezektől függetlenül nem lettem depressziós. Örülök, hogy taníthatok. Számomra ez a fordulat nem hozta el a világvégét.

Múlt, jelen, jövő

K. V. Z.: Ha végignézzük a publikációs listáját, azt látjuk, hogy elég következetesen a büntetőeljárás-joggal és a nemzetközi büntetőjoggal, valamint ezek emberi jogi aspektusaival foglalkozott. Ebből a sorból ugyan nem lógnak ki, de témájukat tekintve azért mégis kicsit elkülönülnek azok a munkái, amelyek a múlttal, pontosabban a kommunista és a nemzetiszocialista diktatúra bűneivel való szembenézés büntetőjogi vetületéről szólnak. Kíváncsi vagyok, hogy miért foglalkoztatja ez a téma. Csupán általános érdeklődésről van szó, vagy van esetleg valami ennél személyesebb oka is?

B. K.: Nem tudom, hogy van-e konkrét oka. Ez volt az a téma, amelyet eredetileg szerettem volna kutatni Freiburgban még a nyolcvanas évek végén, pontosabban a nemzetiszocialista jog és a jogászok felelőssége. Talán azért is érdekelt ez a terület, mert ismertem a nemzetközi szakirodalmat, Magyarországon viszont szinte senki nem foglalkozott ezzel. A rendszerváltás alatt pedig már azon gondolkodtam, hogy milyen új irányba kellene vinni a magyar jogrendszert. Az egyik célom a strasbourgi esetjog átültetése volt, a másik annak a kérdésnek a jogi rendezése, hogy

az új politikai rendszerben pontosan mit is tagadunk a múltból. Arra időközben rájöttem, hogy önmagában a náci vagy a kommunista büntetőjog intellektuálisan nem túl érdekes. Engem sokkal inkább az foglalkoztatott, hogy megértsem a totalitárius rendszerek logikáját. Viszont a Freiburgban töltött hónapok alatt érkezett a minisztériumi felkérés, így ebből a kutatásból nem lett semmi.

Maga a téma ugyanakkor nem tűnt el teljesen az életemből. Antall József ugyanis megkért, hogy véleményezzem a Zétényi–Takács-féle törvény tervezetét. Ekkor jól jöttek a Freiburgban összegyűjtött anyagok, mert erről a témáról, különösen a visszamenőleges hatály problémájáról, azt hiszem, többet tudtam, mint mások akkoriban.

De hogy most miért jött elő ismét ez a téma? Talán egy véletlennek köszönhetően. Pár évvel ezelőtt jött haza Kőbányai János barátom Izraelből, és megkért mint a *Múlt és Jövő* című folyóirat szerkesztője, hogy írjak a lapjába. Ekkor kezdtem ismét jobban beleásni magam a szakirodalomba. Most már nagyon sajnálom, hogy nem végeztem el a történelem szakot. Komolyan úgy gondolom, hogy akkor lehet igazán jó jogtudományt csinálni, ha az ember ért a történelemhez. Szóval ennyire egyszerű a válasz: érdekel ez a téma, és ezzel még nem foglalkoztam behatóan korábban. És talán kell is egy másik kutatási terület, mert már túl sokat írtam büntetőeljárás-jogról.

K. V. Z.: Tavaly védte meg MTA-doktori dolgozatát, amelynek címe Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai. Miután elolvastam a bírálatokat, megragadt bennem egy olyan észrevétel, amely szerintem messze túlmutat az adott művön, és sokkal inkább a pályafutásának egészét jellemzi. Elmondom, hogy mire jutottam, legfeljebb kijavít, ha tévednék. A bírálók elmondják, hogy bár a nemzetközi szakirodalomban való jártassága lenyűgöző, sem a hazai tudományos munkákra, sem pedig a magyar jogalkalmazási gyakorlatra nem reflektált olyan mértékben, ahogy azt megkívánták volna Öntől. (Ez egyébként korábbi műveinek ismertetésében is megfogalmazzák.) Miután ezt lejegyzeteltem magamnak, ismét átfutottam az önéletrajzát, és arra jutottam, hogy Ön valószínűleg nagyon szeretett Budapesten élni, de intellektuális értelemben a nemzetközi tudományos közösségben érezte otthon magát. Nem hagyta el hosszú távra Magyarországot, de tudományos tevékenysége folyamatosan a legnevesebb nemzetközi intézményekhez volt köthető, mint pl. az ENSZ, a HEUNI vagy az EBESZ. Nagyjából helytálló a konklúzióm?

B. K.: A bírálóknak igazuk van abban, hogy többet kellett volna reflektálnom a magyar szakirodalmi munkákra. Én egyébként olvastam ezeket a műveket, csak az értekezésbe nem került be mindegyik, mert más forrásokat használtam.

Ami pedig az Ön következtetését illeti, arra azt tudom mondani, hogy a rendszerváltás előtt szerettem külföldre járni. Igaz, a konferenciákat és az előadások közötti csevegéseket ki nem állhattam, az esti fogadások és közös vacsorák helyett inkább a szállodai szobámban olvastam. De ami érdemi tudományos munka volt,

azt nagyon szerettem. Valóban sokszor voltam külföldön és sokat dolgoztam nemzetközi szervezeteknek, ezért meglehetősen sűrű nemzetközi kapcsolati hálóm alakult ki. Ennek a hátránya viszont az, hogy a külföldi kollégák lassan kiöregednek, és abbahagyják a munkát, ezért egyre lazább ez a háló.

Itthon viszont már 1990-ben kikerültem a hazai tudományos életből a minisztériumi állás miatt. Aztán jött a COLPI, átlagban a hét felét külföldön töltöttem, és habár viszonylag sokszor bejártam az ELTE-re, valóban nem sok időt töltöttem a magyar kollégákkal. Az MTA-val sem tartottam kifejezetten szorosan a kapcsolatot, nem voltam jelen az akadémiai életben, a CEU-ban is gyakorlatilag az angol nyelvű publikációk számítanak. Ennek is köszönhető, hogy ilyen későn írtam meg a doktori dolgozatot. Mindennek ellenére nem hiszem, hogy valaha is el tudnék szakadni Magyarországtól.

K. V. Z.: Ha már a műveiről szóló kritikákra tereltem a beszélgetést, akkor hadd tegyek fel még egy utolsó kérdést ezzel kapcsolatban. Kollégái visszatérően kiemelik, hogy mennyire közérthetően, olvasmányosan, érdekesen ír. Egyáltalán nem ritka, hogy a jogászoknak vannak irodalmi ambícióik, amelyek óhatatlanul kiütköznek az írásaikban. Önnél is erről van szó? Hogy látja inkább magát: mint jogász, aki jól ír, vagy pedig mint író, aki a jogot választotta témájául?

B. K.: Én lassan írok, és sosem irodalmat akartam csinálni. Egyszerűen csak komolyan gondolom azt, hogy bonyolult szakmai témákról is lehet közérthetően írni anélkül, hogy primitív lenne a szöveg. Számomra az a legnagyobb elismerés, amikor a laikus élvezettel olvassa a munkámat, pedig nem egészen érti, amikor az olvasó élvezettel nem érti a munkámat.

K. V. Z.: Az Önnek küldött interjúfelkérőre érkező válaszlevele így kezdődött: „Kedves Viktor! Köszönöm, nagyon kedves. Igaz, hogy az életútinterjú a nekrológ előszobája, de szívesen vállalom." Bevallom, hogy ekkor hangosan felnevettem. Gyanítom, hogy ezt csak viccnek szánta, és valójában bőven vannak még tervei a jövőre nézve. Mesélne kicsit ezekről?

B. K.: Egyrészt szeretnék több időt tölteni Spanyolországban. Nagyon megtetszett ugyanis Andalúzia, és vettem ott egy lakást. Ráadásul az írás szempontjából a legtermékenyebb időszakom az volt, amelyet Spanyolországban töltöttem két évvel ezelőtt. Valójában nem csinálnék ott sem mást, mint itthon. De mégis más környezetben lennék időnként, kedves, mosolygós emberek között.

Szeretnék elmerülni jobban a múltfeldolgozásban, amire egyébként a tanításhoz is szükségem van. Azt gondolom, hogy ezen a területen még tudnék írni olyat, ami más, mint a történészek munkái. Írni szeretnék a magam szórakoztatására, oda, ahol örömmel veszik. Egy idő után az embert már nem érdekli, hogy milyen az *impact factora* a folyóiratnak, amelyben publikál.

BÁRD KÁROLY TUDÓS PROFESSZOR KÖSZÖNTÉSE

KIRÁLY TIBOR PROF. EMERITUS[2]

Ünnepet ülnek a büntetőjogászok: köszöntik az idén 70. életévét betöltő tudós Bárd Károlyt. Köszöntjük Őt, aki a bűnügyi tudományokat, kiváltképp a processzualisztikát elismerten magas, nemzetközi szinten műveli. Bárd Károly mindent tud, alkot és tanít, amit korunk e tárgykörben megkövetel. A tudományban kereste, szerette és szereti az igazságot, nem tűrte, nem tűri a hamisságot. Tiszteli az emberi méltóságot, szembefordul az embertelenséggel, az ember megaláztatásával.

Bárd Károlyt én is köszöntöm mint egynemzedéknyi idővel fiatalabb barátomat, köszöntöm mint régi munkatársamat a büntetőeljárás elméletének művelésében, az oktatásban, a jogalkotásban.

Kívánom, legyen még sok érdemdús alkotóéve, mindnyájunk, kortársai és követői sok örömére.

Budapest, 2021

[2] Professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék.

BÁRD KARESZ '70 (AVAGY SOHASE VESZÍTSÜK EL AZ ELEGANCIA IRÁNTI IGÉNYEINKET)

Kéri László[1]

DIE… die Kuh, nem DAS Kuh… und DAS Kalb – mormogta maga elé Bárd Karesz, alig hallható ingerültséggel. Pontosabban mondva nem is ingerültség volt ez, hanem egyfajta magában tartott bosszúság, a tetten ért tudatlanság és félműveltség miatt érzett belső gyötrelem, amelynek következtében egyetlen rövid pillanatra meg is jelent az arcán valami különös, ám igen mély fájdalom. Nagyjából olyan jelek, mint Szent Sebestyén arcán a későgót táblaképeken, amikor már a tizennegyedik nyílvessző is betalált. Fegyelemmel és méltósággal kell tűrni a világ okozta kínokat, de semmiképpen sem szabad magunkat átadni eme teátrálisnak ható megnyilvánulásoknak.

Induló évek

Történt mindez Kalocsán, 1969 késő őszén, a Jurinovics Miklósról elnevezett laktanyában, ahol már egy-két hónapja egyetemi előfelvételisként katonáskodtunk, némileg közelebb a 18. életévünkhöz, mint a 19.-edikhez. Ahol is minden elképzelhető, intézményesített gonoszsággal azon igyekeztek, hogy életre szólóan megutáltassák velünk mindazt, amit addig szeretni véltünk. Ahol a szándékoltan lepusztított tárgyi és szellemi környezetben a többség igen hamar kénytelen volt felfüggeszteni a legelemibb civilizációs és a korábbról megszokott normatív elvárásait – magában is, kifelé is… Karesznak ez nem ment könnyen. Kifelé még csak hagyján, mert ezt a többség valamiféle racionalizációs kompromisszumok útján egymástól előbb-utóbb el- és megtanulta, így Karesz is. Jó katonának látszott. Befelé már sokkal nehezebben ment mindez, és még hónapok elteltével is ki lehetett hozni a sodrából például azzal is, ha valaki rosszul használta a német névelőket. Merthogy a megidézett pillanatban is éppen ez történhetett. Das Kuh, die Kuh… nem mindegy? De nem ám! De mi is történt akkor?

[1] Politológus.

Egyik szakasztársunk mániája az volt, hogy a váratlan fordulatokkal megterhelt alkalmakkor, vagy ha valami riadószerű megpróbáltatásnak lettünk nagy hirtelen kitéve, akkor imígyen bődült el: *„Hier Schumacher! Das Kuh hat gekalbt!"* – A reánk váró jelenet drámaiságát ekképp szerette volna velünk is érzékeltetni, ugyanis nem sokkal a bevonulásunk előtt láthattuk még frissen az év egyik moziszenzációját: *A halál ötven órája* című nagyszabású amerikai háborús mozifilmet, amelynek egyik feledhetetlennek szánt mozzanata volt, amikor Schumacher hadnagy telefonon kiadta hadparancsát az ardenneki tankcsata körüli, fölöttébb bonyolult hadműveletek során.[2]

Akkoriban még minden tizen- és huszonéves lényegében minden valamire való filmet megnézett a mozikban, ezért nem is volt senki meglepett, ha a harsány katonatársunk önkéntes jelszóhasználata éppen e filmbéli jelent megidézésében ölthetett testet, hisz mindenkinek volt valami privát dilije. Ám a helytelen elöljáró fennen történő hangoztatása feltehetően egyedül Bárd Károly honvédet zavarhatta. Belül, magában. A tetteshez ugyanis oda nem fordult volna, ki nem oktatta volna, mert már akkor is volt annyira liberális (bár ezt a jelzőt akkoriban még alighanem egyikünk sem használhatta...), hogy ne szóljon rá, és ne próbálja meg átnevelni a helyes névelőhasználatra. Végül is nem ő volt a társunk német tanára, és Karesz már akkor is irtózott az alapvető szerepek összekeverésétől. Talán úgy vélte, joga van OP-nek is tévedni, de azért jobb lenne, ha inkább csöndben tenné ezt. Azt ekkor már tudtam, hogy az egész században nagy valószínűséggel Karesz tud legjobban németül (pontosabban mondva: ő *tudott* németül), bár ez sem volt közismert tény, mert nem tartotta fontosnak, hogy ilyen adottságokkal még dicsekedjen is. Mindez legfeljebb véletlenül derülhetett ki, mint ahogyan az is, hogy az angol nyelv ismeretében is valószínűleg messze megelőzheti a társait.

Na, egy rövid bekezdés erejéig azért kitérnék arra, hogy ezt pl. én honnét tudhattam meg. Bennünket viszonylag gyakran küldtek őrségre, ahol is tilos egymással még beszélgetni is. Mi meg tudtuk oldani, hogy egy váltásban és egymás melletti őrhelyeken legyünk kénytelenek fegyverestől ögyelegni, és jobb híján a kommunikáció egy egészen különleges változatát választottuk: a kétórás őrszolgálati sétaút elején megegyeztünk, hogy ugyanazt a Beatles-lemezt tesszük fel – a fejünkben – mind a ketten. S majd félóránként, amikor keresztezzük egymás őrútvonalát, akkor bemondjuk, hogy melyikünk éppen melyik számnál tart. Na, a legelső alkalommal az 1966-os *Revolver* című albumot „tettük fel", és az első fordulónál hallótávolságba kerülve annyit kérdeztem: Na? Mire Karesz énekelni kezdte az éppen soron lévő dalnak éppen a fülében hangzó strófáját: *„And in her eyes you see nothing / no sign of love behind the tears / cried for no one / a love that should have lasted years!"*

[2] A részletekről itt lehet tájékozódni: A halál ötven órája https://hu.wikipedia.org/wiki/A_hal%C3%A1l_%C3%B6tven_%C3%B3r%C3%A1ja.

– azaz, ő már a B oldal harmadik dalánál járt, de – természetesen – TUDTA az egész album szövegét... Én legfeljebb csak felismerni voltam képes.

Majdnem egy egész éven át egymástól néhány méterre éltünk éjjel-nappal. Ugyanazt a fegyverfajtát kaptuk; az RPG nevű borzalmas, vállról indítható páncélelhárító rakétát, ezt a kályhacsőszerű lőfegyvert, amely akkorát szólt, mint az ágyúk. (Többen is – pl. én is – jelentős halláskárosodással szereltünk le egy év elmúltán.) Mindössze hatan voltunk a századból erre szakosítva, ezért még a kiképzésünk egy része is külön, nekünk szentelt módon történhetett. Ráadásul a kétszintes/négyszemélyes ágyblokkban is együtt aludtunk (többnyire én a fölső ágyon), így nem meglepő tehát, ha úgy emlékszem vissza erre az évre, hogy akár százszor is megbeszéltünk mindent, ami addig egész életünkben velük megtörtént. Zenéről, könyvekről, utazásokról, lányokról és – főleg – sportról, mindenekelőtt fociról. (Mintegy másfél évtizeddel később egy pillanatra nem emlékezett annak a kamaszkori szerelmének a nevére, akitől sokáig a leveleket ide is kapta, és tőlem kérdezte meg, hogy ki is volt ő – én meg azonnal emlékeztem arra, hogy is hívták a hölgyet. Eleget hallhattam a nevét akkoriban.)

Katonaság után, később pedig egy évfolyamra járva meglehetős gyakorisággal náluk kötöttünk ki tanítás után, mivel ők laktak a legközelebb az egyetem épületéhez. A családjuk megadó türelemmel viselte ezeket a váratlan inváziókat, és voltak olyan évek, amikor Karesz szüleit többször láttam, mint a sajátjaimat. A kollégiumi szobámba rendre elhordhattam tőlük a lemezeiket, ezek között volt egy olyan ritkaság is, mint a VII. szimfónia Bruno Walter által vezényelt változata (1959?), ezért a későbbiekben igen nehezen is viseltem a nagy hírű utódok slendrián munkájának hallgatását. Az ő utcájukban székelő jazzklubba is együtt jártunk, ahol a kortárs hazai jazz hihetetlen tehetségű zenészei – Vukán Györgytől Babos Gyuláig – képesek voltak esténként 50-60 embernek is játszani – órákon át. Persze, miként az ottani filmklubban is újra meg újra végignézhettük a francia, angol, lengyel, német új hullám legjobb alkotásait. (Építők Klubja, az akkori Corso söröző felett.) Elsős korunkban a frissen alakuló szociológia-TDK egyik legelső előadását együtt tartottuk: Milovan Gyilasz újosztály-elméletéről. (Ő természtesen a prezentációnk előtt még elolvasta németül az egész Gyilasz-könyvet (*Die Herrschende Klasse* – náluk már az is megvolt. Vagy – még.) Később rémlett, hogy az egyetemen az öt év során valamit tanítottak is, de abból szinte semmire sem emlékszem, szemben az együtt töltött szabadidős, koncert-, sport- és egyéb szubkulturális emlékekkel. Karesz még az MTK-klubba is bevitt, sőt még meccsekre is elmentem vele.

Ennyi közös élmény után ezért a végzésünkkor nagy könnyebbséggel éltem meg, hogy mind a ketten együtt maradhattunk benn az egyetemen tanítani is. Nagy dolog volt ez akkoriban, mert a kétszázhúsz fős évfolyamról mindössze hatunkat tartottak benn. E hat – egykori – évfolyamtárs közül ma már csak mi ketten élünk.

Pályakezdő évek

1975-öt írtunk ekkor, s két-három éven belül sokkal több fiatal oktató termett az ELTE Jogi Karán, mint előtte mondjuk másfél évtized során összesen, '74–'77 között – ha jól számolom utólag, akkor – kb. tizenhét–húsz, lényegében egyetlen nemzedékhez tartozó fiatal oktató kezdte meg itt a pályáját. És nagyon hamar kellett szembesülnünk mindazon fékek, maradiságok, értelmetlen szokások és fölös normák uralmával, amelyek a magunk ízlése és igénye szerinti oktatással egyre kevésbé harmonizáltak. El is kezdődött igen hamar egyfajta nemzedéki szerveződés, amelynek egyidejűleg többféle pillére is megformálódott.

Egyik szálát az egymás oktatói/szakmai tapasztalataiból megszerezhető közös tudás és attitűd szőtte. Kiharcoltuk magunknak a fiatal oktatók számára megszervezhető, saját magunk által kialakított tematikájú továbbképzésünket, melynek első számú hátterét az évenkénti – téli – visegrádi továbbképzés adta. Ezt a képzési formát éveken át mi ketten – Karesz és e sorok írója – építgettük, a lehetséges és kívánatos program és a meghívandó előadók névsorának összeállításával egyetemben. *Meg a focicsapatunkkal.*

Az ám... a csapat!

A másik szál ugyanis sokkal erősebb kötődést jelentett, mert ennek alapja a *Jogtatók* elnevezésű kispályás focicsapat volt. Melynek szűkebb magvát az a nyolc fő adta, akik amúgy hét különböző tanszéken tanítottunk. Nem tehetem meg, hogy a Jogtatók nevű alakzatról ne írjak külön is. Ha másért nem, akkor azért, mert legalább másfél, de talán két évtizeden keresztül meghatározó jelentőségű közösség volt az életünkben. Számtalan fénykép készült rólunk 1976 és 2002 között, de heti rendszerességű együttlétünk leginkább az első másfél évtizedre volt jellemző. Hétvégén mindig játszottunk az egyetemi bajnokságban, ezen túl számtalan vidéki túrán találkozhattunk valaha volt tanítványainkkal, akik egy-egy megyében időközben megszervezték az ottani bírósági, ügyészségi vagy tanácsi megyei csapataikat is. Játszottunk Erdélyben, és többször Bécsben is, ezt éppen Kareszneк köszönhetően tehettük, aki egy ideig itt dolgozott, az ENSZ-nél. Játszottunk Törőcsik András ellen, számos hazai válogatott játékos ellen (mikor éppen ki járt a jogi karra...), és volt úgy, hogy a bécsi meccsünkön Koncilia – az osztrákok 84-szeres válogatott, akkori kapusa – védett ellenünk.

A csapat sokszínűségét talán azzal is tudom némileg érzékeltetni, hogy a rendszerváltást követően e csapatból került ki HÁROMSZOR IS az OVB (Országos Választási Bizottság) elnöke, a későbbiekben lett közülünk miniszter, miniszterhelyettes, államtitkár, valamit három későbbi alkotmánybíró is, valamint féltucatnyi

egyetemi tanár is. A hátvédsort hárman alkottuk: Karesz jobbról, én meg balról, s az állandó harmadik Földesi Tamás volt, aki a filozófia tanszéket hosszú évtizedeken át vezette. Közülük kiugróan én voltam a legrosszabb focista, kész csoda, hogy különösebb szó nélkül eltűrtek maguk között. Karesz elegánsan, úriember módjára focizott, az évtizedek során sohasem láttam szabálytalankodni, s ha vele voltak szabálytalanok, abból sem csinált ügyet. (Nem úgy, mint én…) Technikailag a csapat egyik legképzettebb játékosaként mégis alárendelte magát az összjátéknak, hallatlanul hasznosan, pontosan és egészen minimális hibaszázalékkal játszott. Játszhatott volna elöl is, mert cselezni és lőni is jól tudott, máig nem értem, miért is maradt meg mindig a jobbhátvéd – igen megbízható – posztján.

Idővel Karesz egyre többször külföldön volt, ezért lassanként – és elsőként – kopott ki az állandó csapattagságból. A rendszerváltásig nemcsak a rendszeres játékból állt a Jogtatók működése, hanem hétvégi esténként gyakran valamiféle zárt körű közéleti klubként is működtünk, a legtöbbször a mi családunk lehetett ezeknek a kibővített Jogtatók-„szemináriumoknak" a házigazdája. Idővel magas rangú politikusokat is elhívtunk beszélgetni, rájuk tekintettel nem írom ide a nevüket. Ez a fajta – másodlagos – működés még a focizást is túlélte, s valamikor 2000 után számolódott csak fel. De térjünk vissza egy időre még a kezdeti időszakhoz!

Idővel még egy tartalékcsapat is megalakult, mert olyan sok lett a focizni szerető, fiatalabb oktató, és ez a Jogtatók-hálózat nagyon is jól szervezett, más területeken is hatékony érdekérvényesítő csoportosulássá izmosodott. Belőlük formálódott ki kényszer szülte érdekvédelmi szervezetünk: a Fiatal Oktatók KISZ-szervezete, amely idővel még a maga időszakos periodikáját is megteremtette – leginkább Mezei Barna áldozatos szervezőmunkájának köszönhetően – a *FIOK-MŰHELY* címet viselve.

Kiutak keresgélése

Ennek egyik legelső számában Karesz meg én igen alapos oktatáskritikai elemzést jelentettünk meg, amely egyúttal egy lehetséges és átfogó kari/egyetemi oktatási reformterv első változataként is szolgált.[3] Negyven év elteltével először vettem kezembe most ezt az írást, és mostani elolvasása után azt hiszem, hogy nincsen benne egyetlen olyan mondat sem, amiért szabadkoznunk kellene. Sőt. Ez a – csaknem harminc oldalnyi – munka olyan sokoldalú és progresszív elemzése a felsőoktatási folyamatok rendszerbeli visszásságainak, hogy attól tartok: *ma is ki lehetne adatni.* A szövegén nagyon is meglátszik, hogy mind a ketten a jogi kar elvégzése után még továbbtanultunk, és éppen akkoriban végezhettük el a szociológia szakosítót,

[3] Bárd Károly – Kéri László: Oktatás és kiscsoport. In Mezey Barna – Nagy Boldizsár (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai.* Budapest, ELTE ÁJK, 1981. 107–135.

illetőleg a szociológiakiegészítő szakot. Azóta mind a ketten könyvek tucatjainak, tanulmányok és szakcikkek százainak lehettünk szerzői, s mégis meglepő az az érett s a pályakezdők szükségképpeni sutaságát határozottan elkerülő hangvétel és stílus, ahogyan ezt az – erősen szociálpszichológiai jellegű – elemzési feladatot megoldottuk. Hanem ez az írás arról is árulkodó tanúságtétel, hogy milyen erős kritikai viszonyban álltunk a korabeli oktatási rendszer EGÉSZÉVEL. Kritikai írásaink, radikálisnak tartott javaslataink a karon akkoriban régóta dolgozók szemében nagyon kevéssé tűntek el- és megfogadható megoldásoknak, és érezni kezdtük, hogy mi már nem fogunk csupán e patinás Jogi Kar falai között hosszú évtizedeket eltölteni.

El is kezdtük keresni a kiutakat, ki erre, ki arrafelé. Tudományos intézetek, kormányzati szféra, társadalmi szervezetek, alternatív oktatási kísérletek, éledező üzleti élet – egyszerre többféle csábítási lehetőség kínált párhuzamos életútépítő stratégiákat valamennyi fiatal, harmincas oktató számára.

Karesz mindenki másétól eltérő megoldást választott. *Szép csöndben, lépésről lépésre felépítette a maga tudásán és kiépülő kapcsolatain nyugvó nemzetközi pályaútját. Egyik utazás a másik után, konferenciák, hosszabb-rövidebb ösztöndíjak, mind gyakoribb külföldi publikációk apránként szaporodó lépcsőfokain jutott egyre szélesebb körű nemzetközi/szakmai presztízshez.* Ennek a komolyságát a magam részéről viszonylag későn vettem észre, csak valamikor 1985–86 táján, amikor már nekem is megszakadt az egyetemmel mindenféle kapcsolatom. Utólag azt hiszem, hogy az ő tanszéke és tudományága néhány erős és nagy hatású személyisége komoly hatással lehetett erre az újabb pályamódosításra – elsősorban Király Tibor akadémikusra és a Gönczöl–Valki házaspárra gondolnék. Ma már fura belegondolnom, hogy az első (1982-es) angol nyelvű – Hollandiában megjelenő – publikációmat még ő fordította angolra, és amikor először vehettem részt nyugati, angol nyelvű konferencián, akkor úgy készültem fel az előadásomra, hogy Karesz angolul mondta nekem magnóra a szövegemet, utána onnét, a felvételről tanultam meg, és így mondtam el Kölnben. (Ne mosolyogjatok, honnét tudtunk volna 35-40 évvel ezelőtt BESZÉLNI IS angolul? Kivel beszéltünk volna itthon? Boldogok voltunk, hogy el tudjuk olvasni, és megértjük a szakszövegeket.)

Egyszóval, mikor már közelgett a rendszerváltás, és '88 után hirtelen nagy lett a kereslet az idegen nyelveken is beszélőképes, világot is látott és valamennyire azt ismerő szakemberek iránt, akkor már Bárd Károly nagyon is jól érezte magát Európa nyugati felén – szakemberként is, magánemberként is. (A nyolcvanas évek végén meg is látogattuk őket Freiburgban egy hétre – akkor az ottani Max Planck Institute-ban dolgozott –, azelőtt soha az életben nem láthattam az övékéhez hasonlóan nyugodt, ideális munkakörülményeket biztosító feltételrendszert.) Nem is csodálkoztam, amikor a nagy-nagy kormányzati változások idején őt Nyugat-Németországból kellett visszaimádkozni az Igazságügyi Minisztériumba.

Kormányzati kitérő

1989-ben Bárd Károly életének újabb szakasza kezdődött el, s az elején talán ő sem hitte, hogy ez a szakasz egy egész évtizeden át is eltart majd. Miniszterhelyettesként, szakállamtitkárként négy minisztert is kiszolgált, mondhatnám úgy is, hogy kormányzati testközelből nézhette végig a rendszerváltás első évtizedét. Utólag visszatekintve nem sokan vannak ebben az országban, akik ezeket a sokszínű, mozgalmas és drámai gyorsasággal letelő éveket közvetlenül, hasonlóan személyes tapasztalatokkal élték meg. (Talán e kevesek egyike az a Müller György – szintén évfolyamtársunk –, aki még Kalocsán gyakran volt tagja a négyszemélyes, emeletes ágyrendszerünknek is, de ő legalább vastag könyvben írta meg a maga kormányzati tapasztalatait.[4] S jut eszembe még egy évfolyamtársunk kivételes teljesítménye: Soltész István a parlament főtitkáraként, 1989-től egészen a legújabb Fidesz-korszakig, 24 éven át irányíthatta az újraéledő parlamentarizmus szakmai működését. Méltatlanul keveset emlegetik az ő munkáját, főleg ahhoz képest, amit az új magyar demokrácia működése érdekében – negyedszázadon át – tett.)

Sokszor látogattam meg ezekben az években Károlyt, amíg a munkahelye és irodája az igazságügyi tárcánál volt. Sokat is tanulhattam tőle is, mert nem kevés alkalommal belülről is megérthettem mindazon kormányzati nehézségeket, amelyeket én rendre kívülről – politológusként – voltam kénytelen elemezni. Mégis, úgy hiszem, nagy adósság az, ha legalább utólag nem ír, nem készít valami nagyobb szabású szakmai visszaemlékezést erről az évtizedről, hiszen számos olyan szakmai újításnak, kodifikációs lépésnek lehetett cselekvő részesе, amely tapasztalatokat rajta kívül senki más nem tudhatná ugyanolyan hitelességgel összegezni. Ráadásul ezekben az években kezdődhetett meg a hazai jogrendszernek az uniós joganyaghoz történő hozzáigazítása, amely munkálatokból éppenséggel Bárd Károly kitüntetett szakmai aktivitással vette ki a részét. (Jó, jó, tudom, hogy a bibliográfiai jegyzékében tucatnyi olyan írás található, amelyek ezen évek hivatalos munkálkodásának a szükségképpeni termékei voltak,[5] de nem erre gondolnék, hanem ennél sokkal többre, a személyes megéltségen keresztül megszűrt tapasztalatai összegzésére. E munkálatokon belül kiemelkedő feladat lehetett az Európai Emberi Jogi Egyezményhez való csatlakozás előkészítése, melynek tárcaközi bizottságát ő vezethette, több mint egy éven át.[6])

[4] Müller György: *Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon. Antalltól Gyurcsányig.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

[5] Lásd Bán Tamás – Bárd Károly: „Az Európai Emberi Jogok Egyezménye és a magyar jog: 5., 6. és 7. cikkek". *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications,* 3. évf. 1992. 6–7. sz. 3–162.

[6] Ennek részleteiről lásd Bárd Károly – Bárd Petra: „Összhang vagy kollízió? Hol tart Magyarország 25 évvel az EJEE-hez való csatlakozás után a strasbourgi elvárásoknak való megfelelésben". *Állam- és Jogtudomány,* LVIII. évf. 2017. 4. sz. 10–40.

Karesz autonóm karakterét és kifinomult ízlését tekintve még utólag is beleborzongok abba: hogyan volt képes egy évtizeden át elviselni azt a fajta merevséget, formalitást és hihetetlenül gazdagon burjánzó üres járatok tömegét, amellyel a felső szintű kormányzati munka és a közigazgatási bornírtság szükségképpen együtt járt. Lehet, hogy tévedek, de a másik oldalon felhalmozódó különleges szakmai tapasztalat, amelynek jegyében az egész büntető ágazat feletti áttekintést megélhette, továbbá mindennek a párhuzamos nemzetközi összehasonlíthatósága lehetett az a fajta kompenzáció, amely miatt mégis képes volt ép ésszel túlélni ezt az évtizedet is.

Vissza a nemzetközi színtérre

Ezek után következtek a COLPI-évek, amelyeket rendkívüli élvezettel élt meg, gondolnám azért is, mert ez a fajta szakmai és mozgásszabadság olyan lehetett neki, mint a nemrégiben szabaduló elítéltnek az újra, frissen beszippantható levegő. Bejárhatta többek között a volt Szovjetuniónak azon új államait, amelyeknek a függetlenség megélése vadonatúj jogalkotási és nemzetközi kihívásokat jelentett. Neki viszont a korábbi tapasztalataihoz képest sokkal összetettebb és szakmailag is új inspirációkat nyújtó élményt és ismereteket. S persze, mellette a CEU-ban megkezdődő tanítás is ugyanezt az élményt, nyitottságot és szabadságot adhatta. Nem tartom túlzásnak úgy fogalmazni, hogy 2000 után Karesz ebben a félig itthoni, félig nemzetközi környezetben végleg *hazatalált.* Itthon lenni úgy, hogy minden innét is elérhető, ami szakmailag és emberileg is fontos, és nem kell belesüppedni a rendre vissza-visszatérő, s időnként majdnem kötelező provincializmus kisszerűségeibe. Úgy lenni itthon, hogy közben szabadon mozoghatunk a foglalkozásunk nemzetközi élvonalában is. Nézem az önéletrajzában: az utolsó két évtizedben tucatnyi nemzetközi szervezet szakértői tanácsában, vezető testületeiben töltött éveket, mintegy mellesleg, mert azért a CEU lett az első számú hivatása. Mintha neki találták volna ki: egy darab magas minőségű nemzetközi szellemi élet és kapcsolatrendszer – itt, a magyar főváros közepén.

Ezért aztán elsősorban tőle is vették el akkor, amikor – egykori tanítványaink követhetetlen és leginkább álságos szempontjainak megfelelően – el kellett üldözni innét ezt az egyetemet. IS. Bárd Károly publikációs jegyzékében a legutolsó tíz évében az idegen nyelven – s főleg külföldön – megjelenő írások aránya az itthon megjelentetettekhez képest: harminc a húszhoz. Azt hiszem, ez mindent elmesél a 2000 utáni, utolsó húsz évéről, ez már behozhatatlan gólkülönbségnek tűnik.

Végül, zárszó helyett is

Hetvenéves koruk körül ritkán változnak az emberek, ám ötvenkét évnyi ismerősség nyomán azt is hinném, nincs különösebb oka arra, hogy bármiféle erős fordulatra készüljön. Bárhol járt, bármiféle közegben mozgott, bárkivel kellett kapcsolatba kerülnie, mindig is egyfajta arisztokratizmussal tette, bár ennek a minősítésnek többféle zöngéje van. Ezúttal arra az értelmezésre gondolnék, amely azt a fajta rezerváltságát, elegáns távolságtartását jellemezte, amellyel elviselte a környezetét, mert ennek a távolságtartó attitűdnek viszont nagyon is szerves része volt mindig az éles figyelem, a pontos ítélőerő és a különlegesen és finom ízléssel fogyasztott és terjesztett kultúra. Legyen az popzene vagy komolyzene, de a sporthoz való viszonyban is, meg a mindennapi érintkezési mintákban mindig is ez a fajta igényessége uralkodott. Ennek az összetett attitűdnek volt egy olyan különleges vonása, amelyen még fél évszázad múltán is meg tudtam lepődni. Karesz viselkedésén soha nem lehetett meglátni azt, ha valakiről nagyon elítélő véleménnyel van, ha valakit borzalmas alaknak tartott. Utálkozni is udvariasan tud.

Néha eszembe jut, ha valaki mostanában a jelenlétében úgy nevezné németül a tehenet, hogy *„das Kuh"*, vajon szólna-e neki? Nem tudom. Lehet, hogy a közben megélt csaknem félévszázados oktatói/tanítói gyakorlat valamit mégis igazíthatott már az alapvető habitusán. Nem lepődnék meg, ha nagyon udvariasan, nehogy megbántsa az illetőt, de mégis rávezetné a *„die Kuh"* megoldás helyességére.

Irodalom

Bán Tamás – Bárd Károly: „Az Európai Emberi Jogok Egyezménye és a magyar jog: 5., 6. és 7. cikkek". *Acta Humana: Hungarian Centre for Human Rights Publications,* 3. évf. 1992. 6–7. sz. 3–162.

Bárd Károly – Bárd Petra: „Összhang vagy kollízió? Hol tart Magyarország 25 évvel az EJEE-hez való csatlakozás után a strasbourgi elvárásoknak való megfelelésben". *Állam- és Jogtudomány,* LVIII. évf. 2017. 4. sz. 10–40.

Bárd Károly – Kéri László: Oktatás és kiscsoport. In Mezey Barna – Nagy Boldizsár (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai.* Budapest, ELTE ÁJK, 1981. 107–135.

Müller György: *Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon. Antalltól Gyurcsányig.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

BARÁTI FŐHAJTÁS BÁRD KÁROLY ELŐTT

Kukorelli István[1]

Bárd Károly egyetemi kollégám, csapattársam és barátom 1975-ben, egy évvel előttem végzett az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán. Bár nem volt kollégista, közös barátaink (különösen Kéri Laci) révén már hallgató korában is ismerhettem. Más tantárgyak iránt érdeklődtünk, más diákköröket látogattunk, de az közös volt, hogy a diákköri munka mindkettőnket érdekelt.

Karesz a büntetőtudományok oktatója és kutatója lett a karon, a Büntető Eljárásjogi és a Büntetőjogi Tanszéken a rendszerváltozásig, majd azt követően hét éven át az Igazságügyi Minisztériumban szolgált miniszterhelyettesként illetve helyettes államtitkárként. Széles körű nyelvtudásának, nemzetközi kapcsolatrendszerének és nyitottságának köszönhetően már fiatal oktatóként is külföldi ösztöndíjakon vett részt (például 1976, Helsinki; 1977, Salzburg; 1983, Montreal; 1987, London; 1989–1990, Humboldt-ösztöndíjasként Freiburg stb.). Ezekről az utakról rendszeresen beszámolt a „csapatgyűléseken", így az akkori fiatal oktatók is gazdagodhattak ismeretekkel.

Felsorolni is nehéz külföldi kapcsolatainak, intézményi tagságainak hosszú sorát. Az *alma materhez* mindig hűséges maradt, a karon vezető tisztségeket is betöltött (tanszékvezető, intézetigazgató).

A legutóbbi közös kari testület, ahol személyesen is találkozni szoktunk, a Kari Doktori Tanács, ahol a CEU képviseletében volt jelen (2014–2018). A CEU megalakulása óta annak állandó oktatója és különböző szintű vezetője.

Karesz a büntetőtudományok idehaza és nemzetközileg is magas szinten elismert művelője. 1987 szeptemberében dedikálta könyv alakban is megjelenő kandidátusi disszertációját („Kukónak szeretettel, B. Karcsi"), amelyben a büntetőhatalom megosztásának buktatóiról, továbbá a büntetőbírósági tárgyalás jövőjéről elmélkedett.[2] A könyv nagy visszhangot váltott ki a szakirodalomban. Impozáns

[1] Az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi Tanszék.

[2] Bárd Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

angol és német irodalom alapján, a régi magyar büntetőtudományi klasszikusokra is figyelve, véleményem szerint ez volt az első olyan tudományos alkotás, amely az alkotmányos büntetőjog teóriájára épült. Íme, néhány idézet egy, a könyvről szóló 1987-es interjúból:

„A közvéleményben, de a szakirodalomban is az a nézet az uralkodó mind a mai napig, hogy az *eljárás magja a bírósági tárgyalás,* itt dől el minden. Ezt axiómaként kezelték, s miután sokáig úgy festett a dolog, hogy a tárgyalás körül minden a legnagyobb rendben van, nem vizsgálták, igaz-e ez a vélekedés..."

„A tárgyalás valóban *ugyanúgy zajlik ma, mint száz éve.* Mintha időközben a kriminológia, a szociológia, a pszichológia jottányit sem fejlődött volna..."

„Elképzelhető a kettéosztás szerényebb igénnyel is. A döntés részekre bontása kihúzná a védőt is mai lehetetlen helyzetéből: *alternatív védőbeszédet* kénytelen mondani, kéri mondjuk a vádlott felmentését, de kitér arra az esetre is, ha a bíróság mégis bűnösnek találná védencét. A döntés áttekinthetőségét is segítené, ha *külön hirdetne verdiktet a bíró a bűnösség ügyében, s külön foglalkozna azzal, mit érdemel ezért a bűnös?* Mondhatják erre, szabad-e az igazságszolgáltatás ismert állapotában tovább bonyolítani az eljárást? Az eljárásjog továbbfejlesztésekor azonban nem indulhatunk ki a napi szükséghelyzetből, abból, hogy nincs elég bíró, nincs elég gépírónő."[3]

Az alkotmányos büntetőjog nyomvonalán haladt az akadémiai nagydoktori disszertációja is, melyet 2020-ban védett meg.[4]

Karesszel mindig jó volt „szakmázni", megfogott hatalmas műveltsége, reformer szellemű alapjogias, jobbító szándékú és terápiás jellegű gondolkodása. A rendszerváltozás utáni hét évben, amikor az Igazságügyi Minisztériumban dolgozott, állandó „szobacirkáló" voltam minisztériumi dolgozószobájában. Tagja lehettem ugyanis az első szabadon választott kormány igazságügyi minisztere tanácsadó testületének. Ugyanez folytatódott az 1995–1997 közötti alkotmányozási kísérlet idején is. A jó barátok sohasem kerülik el egymást, és akkor már régóta azok voltunk. Sokszor belefeledkeztünk az időbe, néha kedves titkárnője szólt be, hogy valamilyen programja kezdődik, például emlékszem, hogy francia nyelvtudását gyarapította éppen akkortájt.

Hol is kezdődött a barátság? A Jogtatók focicsapatában, továbbá a fiatal oktatók rendezvényein. A Jogtatókat 1976-ban alapítottuk, a kezdő névsor a következő: a kapuban Jutasi György, hátvédek Földesi Tamás és Bárd Károly, középpályán Pethő Róbert, csatárok Szigeti Péter és Kukorelli István. Az alapcsapathoz később

3 Járvorniczky István: „Elveszett főszerep, előre eldőlt jogcsaták. Interjú Bárd Károllyal a budapesti Jogi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszékének docensével". *Magyar Nemzet,* 1987. november 21., 275. sz.

4 Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai. Összehasonlító jogi tanulmány.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.

csatlakozott Szegvári Péter és Stumpf István, de játszott benne csapattagként és csereként szinte minden fiatal oktató, aki egyenest tudott rúgni a labdába (Bihari Mihály, Nagy Boldizsár, Lenkovics Barnabás, Pokol Béla, Horváth Attila, Faludi Gábor és sokan mások).

A csapat, amely hatalmas küzdelmeket vívott minden pénteken a jogi kari bajnokságban – mindenki az oktatókat szerette volna legyőzni –, baráti társaság is volt egyben. Rotációs elv szerint – a feleségek nagy örömére – rendszeresen látogattuk egymást, ahol megbeszéltük a világ dolgait, közös oktatói feladatainkat, és mindenki beszámolt önmagáról is. Később a találkozók Kéri Laciék Raoul Wallenberg utcai és Bárd Karcsi Csévi úti lakására koncentrálódtak. Emlékezetes pillanat marad mindannyiunk számára az utolsó magyar labdarúgó-vb-részvétel, a mexikói 6-0, amelyet Laciéknál együtt nézett a csapat. A vendéglátónk épp kiment sörért a társaságnak, mire bejött, már 2-0 volt az oroszoknak.

Karesz „pengés", kiváló focista volt, a legtöbb pontos labdát és gólpasszt, azt hiszem, tőle kaptam. A focihoz kapcsolódik még Karesz jóvoltából a bécsi egyetem oktatóival való oda-vissza találkozók megszervezése (emlékeim szerint 1984–1989 között). 2012-ben erről így emlékeztem vissza:

„Útlevelet az Önök generációja nyugati országokba ritkán, csak háromévente kaphatott. Mikor járt először nyugaton?

A nyolcvanas évek elején, már harmincon túl, a Jogtatók focicsapatával jutottam el Bécsbe. Bárd Károly, a csapat kitűnő hátvédje szervezte meg a találkozót a bécsi egyetem hasonló korú kollégáival, oda-vissza alapon. Óriási élmény volt, a csapat többsége először volt Nyugaton. A »Nyugat«, azaz Bécs közelebb volt szülőföldemhez, mint Budapest. Ez még a vasfüggöny korszaka. Ma már mosolyog az ember például azon, hogy az első nyugati út »relikviáit«, a dobozos söröket évekig őriztük. Generációs életélmény volt, hogy Európa keletre lejt, és élőben láttuk, mit jelent az, hogy az oroszok már 55-ben kivonultak Ausztriából. És magunkat is láttuk, mint »keleti rajt«."[5]

Hozzáteszem, hogy általában mi győztünk, bár egyszer a Práterben bécsi barátaink erősítettek a volt osztrák válogatott kapussal, Konciliával. Nem volt könnyű gólt lőni neki, de Pethő Robi átadásából sikerült. Azt hiszem, akkor nem mi győztünk...

A másik baráti-szakmai fórum a fiatal oktatók közössége volt, amelynek magját a Jogtatók focicsapata képezte.

„Többször emlegette a fiatal oktatók közösségét."

Sok szempontból meghatározó önszerveződés volt. 1981-ben jelent meg a *Fiatal Oktatók Műhelytanulmányai* első kötete. Ennek előszavában Schmidt Péter

[5] Kővári Orsolya: *Váltóállítók között. Kővári Orsolya beszélgetései Kukorelli Istvánnal.* Budapest, Osiris Kiadó, 2012. 94–95.

akkori dékán leírja, hogy az egyetem megújhodása mindig összekapcsolódott a nemzedékváltásokkal is, az ilyen irányú változás, az új, fiatalabb korosztály jelentkezése új eszmények, felfogások megjelenésével is jár, amit támogatni kell. E belső kiadványban számos kritikai írás jelent meg az egyetem ma már meghatározó tanáraitól. (Például Mezey Barnától, aki e sorozat és a TDK-füzetek kiadvány állandó szerkesztője volt.)"[6]

A műhelytanulmányoknak több száma is megjelent, amely új fórumot biztosított nekünk, és új szellemiséget is hozott a jogi kari oktatásban. Szinte kivétel nélkül közvetlenül az egyetem elvégzése után maradtunk bent a jogi karon, pedagógusi tudás nélkül. Elhatároztuk, hogy megtanulunk tanítani. A visegrádi „királytalálkozókon" az ELTE üdülőjében, a nyolcvanas évek elején több éven át készültünk arra, hogy felkészülten taníthassunk. Rendkívül tanulságos és hasznos napok (hetek) voltak, amelyek ma is meghatározóak számomra.

„A kiadvány fórumot jelentett a visegrádi továbbképzéseken elhangzott gondolatoknak is. Az ELTE visegrádi üdülőjében a nyolcvanas évek elején rendszeresen összegyűltünk, hogy megtanuljunk tanítani. A *Fiók Műhelytanulmányok* második számában jelent meg például Bárd Károly és Kéri László *Oktatás és kiscsoport* című tanulmánya, amely a mai napig aktuális kérdéseket vet fel, a bolognai folyamatot is beleértve. Megállapításaival, hogy a tömegoktatás korában is szükség van a szemináriumok megőrzésére, alapvetően egyetértettünk és a kiscsoportos oktatás fő funkcióival is, nevezetesen: problémamegoldó gondolkodásra neveléssel, a vitakészség fejlesztésével, a tehetségmentéssel...

Mit értett azon, hogy »nem ütik a jogászt agyon«?

Ez a jogászhimnusz bevezető sora, amelyet már elsőévesként megtanítottak valamennyiünknek, és amelyet rendszeresen énekeltünk az úgynevezett társtanszékeken, azaz a kocsmákban.

Pozitívuma egyfajta jogásznemzeti történelmi tudat, negatívuma az a dzsentri szemlélet, amely ezt a gondolkodásmódot is jellemezte. A fiatal oktatók sokat foglalkoztak ezzel a problémával. Az első tanórán rendre elmondtuk a fiatal oktatók visegrádi krédóját: »Nézzék, ezt a négy-öt évet, életünk legizgalmasabb és legszabadabb korszakát, sokféleképpen el lehet tölteni. Válaszható út a 'nem ütik a jogászt agyon', választható a teljesítmény-visszafogáson alapuló lazaság – mindegyik meghozhatja a jogásztechnikusi diplomát. Ám ha jogi értelmiségévé akarnak válni, akkor minden szemináriumon kell egyfajta tudás és információs szint, ami nem azonos a tananyaggal és a tételes joggal. Önök döntik el, hogy így érdemes-e órákra járni.« A többség vállalta, és nagyon sok jól sikerült órára emlékezem, melyen megállt az idő. Az élet nagy adománya, hogy fiatalok között telt ez a kétszer két évtized, és az első felére is elmondható a felvételi vizsgáknak és az ELTE kiemelt

[6] Uo. 95.

vonzásának köszönhetően, hogy a mindenkori joghallgatók minőségi partnerek voltak. Olyan közegben lehetett tanítani, ahol vevőre állították az antennákat."[7]

Az „évi rendes továbbképzés" egyik kiindulópontja volt az a vitaanyag, amelyet Bárd Karesz és Kéri Laci állított össze:

„Munkánk célja az, hogy a kiscsoportos oktatással (továbbiakban: KCSO) kapcsolatos gondok, problémák közül néhány meghatározó tényezőt alapos elemzés alá vessünk. Kiinduló pontunk a jogi kari képzés, miután ezt ismerjük a legjobban, mert az elmúlt tíz év hallgatóként és oktatóként ide köt bennünket. Mégis úgy véljük, hogy a jogi kari oktatás kereteit meghaladó, annál általánosabb gondokról számolhatunk be. Írásunk hangvétele szándékosan polémikus azzal a nem titkolt mögöttes céllal, hogy talán sikerül ellenvéleményeket, kiegészítő és egyetértő, megerősítő állásfoglalásokat kikényszeríteni azokból, akiket szintén erősen foglalkoztatnak az alább részletezésre kerülő problémák.

Miért pont a szeminárium a kiscsoportos oktatás? Tömören abban foglalhatjuk össze a témaválasztás indokait, hogy KCSO egyre nagyobb szerepet tölt be az egész képzési folyamatban, mind jobban múlik rajta az egész oktatás színvonala, hatékonysága. Ugyanakkor az elemzések, szakirodalmi feldolgozások során korántsem éri az a figyelem, amelyet a fentiek alapján megérdemelne. Ezt persze még kibírná az oktatás, mármint a szakirodalmi feldolgozás hiányát, de az már sokkal aggasztóbb, hogy jelenleg a KCSO az, ahol a legkevésbé alakultak ki általánosan követhető módszerek, tapasztalatok, s leginkább a spontaneitás, az ösztönös oktatás a jellemző. Félreértés ne essék; nem a szemináriumi szabadság felett sopánkodunk, hanem inkább amiatt, hogy ezzel a szabadabb, kötetlenebb és rugalmas oktatási formával nem tudunk eléggé élni...

Ezen írás alapgondolata 1980 februárjában alakult ki Visegrádon, ahol a három jogi kar fiatal oktatói »évi rendes« továbbképzésének témája egy héten keresztül a kiscsoportos oktatás volt. Az ott elhangzottakról a résztvevők számára még tavasszal készült egy összegzés, s az erre érkezett reflexiókat is figyelembe véve írtuk meg ezt a tanulmányt. Ennyiben nem saját gondolataink összefoglalásáról is szó van, de azt képtelenség megjelölni, hogy a résztvevő harminc oktató közül melyik fontos gondolatot ki mondta ki először.

Viszont azt feltétlenül el kell mondani, hogy a tanfolyam előadóinak a mondandóira is nagyon sokat támaszkodtunk, bár itt sem tudjuk a legtöbbször a konkrét hivatkozásokat megtenni.

Ehelyett felsoroljuk az egy hét valamennyi előadóját azzal az utólagos megjegyzéssel, hogy még egyszer köszönjük valamennyiüknek azt, hogy előadásaikkal hozzájárultak oktatói munkánk alapvető kérdéseinek világosabb megértéséhez:

[7] Uo. 95–97.

Bihari Mihály, Kahulits László, Király Tibor, Kovácsné Virágh Márta, Kratochwill Ferenc, Madarász Tibor, Mádl Ferenc, Németh János, Vékás Lajos."[8]

Most, negyven év távlatából elolvasva is megdöbbentem, hogy mennyi aktualitás van ebben az írásban, tulajdonképpen a jogászképzés örök alapkérdéseit tartalmazza, nevezetesen: általános vagy szakképzés legyen, jogásztechnikusokat vagy jogi értelmiséget, a bibói mintaadó elitet képezzünk, az előadásokon vagy a kiscsoportos oktatásokon legyen a hangsúly, az oktatás vizsgacentrikussága, a tankönyvek színvonala, a tudományos diákkörök jelentősége stb. Ez utóbbiról szenvedélyes vita bontakozott ki 1982-ben Visegrádon. A vita jegyzőkönyvéből idézek:

„Ne vesszenek kárba azok az ötletek, amelyek 1982. január 14-én a visegrádi továbbképzés keretében este 7 és 11 óra között a Tudományos Diákkörökről hangzottak el."

Legszenvedélyesebb volt a vita a KISZ és a diákkör viszonyáról. Miután megállapítást nyert, hogy a KISZ mint tömegszervezet, keresi a tömeget és kellően kritikusan értékeltük az ifjúság mai helyzetét, alig vitatkoztunk arról, hogy a diákkör ma a hallgatók szinte egyetlen értelmes és életképes közössége. A diákkör nemcsak az oktatás fogyatékosságait pótolja, hanem közösségpótló is. A diákkör »informális csoport«, már kialakult vagy kialakulóban lévő közösség, amely közéleti fórumot teremt és ami a legdöntőbb, kommunikációs helyszínt biztosít.

A diákkör autonóm csoportosulás, a hallgatói önkormányzatra kényesen vigyázni kell. Sokan és nagyon komolyan aláhúzták a hallgatók felnőttként kezelésének, a partnerségi viszonynak a fontosságát. Ez elősegíti a hallgatók sikerélményének biztosítását, a merev oktató-hallgató viszony feloldását és az őszintébb, a »nyersebb« megnyilvánulásokat mindkét fél részéről."[9]

Látható a jegyzőkönyvből, hogy nemcsak a napirend szerinti vendég előadókkal és mondandójukkal vitatkoztunk, hanem sokszor éjszakába nyúlóan egymás között is. És közben remekül éreztük magunkat, igazi közösségkovácsoló hetek voltak ezek. Téli hónapok lévén, az üdülőtől nem messze található parkban hatalmas focicsatákat vívtunk a 20-30 centiméteres hóban, és nagy kirándulásokat tettünk Visegrádon, a kocsmákat sem hagyva bevétel nélkül. Filmvetítéseket néztünk és fiatalok voltunk…

E néhány mozaikra visszaemlékezve szeretném Kareszt köszönteni 70. születésnapja alkalmából, néhány, a barátságról szóló gondolattal.

„A barátság – ez a szent emberi kapocs – úgy oltalmaz a magánytól, a számkivetettségtől, a félelemtől, a mozdulatlanságtól, hogy énünket megkettőzi: két szem – egy látvány; két szív – egy érzés; két hang – egy gondolat; két test – egy lélek."[10]

[8] Bárd Károly – Kéri László: Oktatás és kiscsoport. In Mezey Barna – Nagy Boldizsár (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai.* 2. köt. Budapest, az ELTE kiadványa, 1981. 107, 132.

[9] Kukorelli István: Kivonatos jegyzőkönyv. In Mezey Barna – Nagy Boldizsár (szerk.): i. m. 219.

[10] Tatiosz: *A Bölcsesség Ábécéje.* Ford. Vágó Gy. Zsuzsanna. Budapest, Kassák Kiadó, 2016. 7.

„A barát mindig szeretetről tesz tanúságot, de szorult helyzetben bizonyul."[11] (Példabeszédek könyve 17,17)

„A barát megsokszorozza örömeinket és oszlatja bánatunkat."[12] (Cicero)

Karesz! A Fennvaló éltessen, áldjon és vigyázzon Rád jó egészségben!

Szeretettel és barátsággal,

Kukó

Irodalom

Albert Fruzsina – Dávid Beáta: *Embert barátjáról. A barátság szociológiája.* Budapest, Századvég Kiadó, 2007.

Bárd Károly – Kéri László: Oktatás és kiscsoport. In Mezey Barna – Nagy Boldizsár (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai.* 2. köt. Budapest, az ELTE kiadványa, 1981.

Bárd Károly: *A büntető hatalom megosztásának buktatói.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.

Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai. Összehasonlító jogi tanulmány.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.

Járvorniczky István: „Elveszett főszerep, előre eldőlt jogcsaták. Interjú Bárd Károllyal a budapesti Jogi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszékének docensével". *Magyar Nemzet,* 1987. november 21.

Kővári Orsolya: *Váltóállítók között. Kővári Orsolya beszélgetései Kukorelli Istvánnal.* Budapest, Osiris Kiadó, 2012.

Kukorelli István: Kivonatos jegyzőkönyv. In Mezey Barna – Nagy Boldizsár (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai.* 2. köt. Budapest, az ELTE kiadványa, 1981.

Tatiosz: *A Bölcsesség Ábécéje.* Ford. Vágó Gy. Zsuzsanna. Budapest, Kassák Kiadó, 2016.

[11] Albert Fruzsina – Dávid Beáta: *Embert barátjáról. A barátság szociológiája.* Budapest, Századvég Kiadó, 2007. 112.

[12] Uo. 85.

JOGELMÉLET,
KRIMINÁLPOLITIKA, JOGTÖRTÉNET

KORSZERŰTLEN ELMÉLKEDÉS NIETZSCHÉRŐL, HATALOMRÓL ÉS ÁLLAMRÓL[1]

GELLÉR BALÁZS[2]

BEVEZETÉS

„Ich sage euch: der Krieg ist es der jede Sache heiligt. Der Krieg und der Mut haben mehr grosse Dinge getan als die Nächstenliebe!"
(Nietzsche: *Also sprach Zarathustra.* XV. 353.)

Sokan és sokszor gondolkodtak, írtak már a demokrácia-diktatúra, a hatalom és az állam kérdéseiről, mégis most és itt, Kelet-Közép-Európában időszerűbbek ezek a problémák, mint valaha. Időszerű tehát, de nem korszerű, miről elmélkedni szeretnék. Korszerűtlen és talán nem is bölcs a demokrácia helyénvalóságáról vagy éppen hibáiról bölcselkedni, amikor mint újra megtalált kincset kellene óvnunk, hogy el ne ragadják tőlünk vad, népbutító, *„új ordas eszmék"*[3].

I.

A *„demokrácia"* mint szókép, mint fogalom, de kivált ez utóbbit a valóság világába átvinni próbáló számos kísérlet, hosszú utat járt be az emberiség története[4] során. Ezalatt koroknak, társadalmaknak megfelelően lényeges jelentésváltozáson ment át. Arisztotelesz (*Politika.* IV. 4.) ezt írta: *„[...] demokrácia, amikor*

[1] Bárd Károly professzor úrnak dedikálom tisztelettel e cikket, többek között azért is, mert talán ő az, aki minden betűjét érti, hiszen azóta ismer, amióta elkezdtem írni e munkát 1989-ben Bécsben, és azóta is sokat beszélgetünk az emberi méltóság létéről és helyéről. Ez az írás *A büntető igazságszolgáltatás lelke* munkacímű könyvem része, valamint előzménye az azonos című tanulmányomnak: Gellér Balázs: A büntető igazságszolgáltatás lelke. In Vokó György (szerk.): *Tanulmányok Polt Péter 60. Születésnapja tiszteletére.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2015. 54–76.

[2] Tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi Tanszék.

[3] József Attila: Thomas Mann üdvözlése. In *József Attila összes versei.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 351.

[4] Szándékosan használom a *„történet"* kifejezést a *„történelem"* helyett, megpróbálva azzal kiemelni a demokráciát valós történelmi vonatkozásaiból. Semmiképpen nem azt értem azonban ezalatt, hogy a történelem előtti időkben gyökeredzik a demokrácia eszméje, bár tagadhatatlan, hogy *„popularis potentia"* jelentéstartalommal (tehát a többség uralma a kisebbség felett) a legősibb közösségekben is megjelenhetett.

a szabad emberek kezében van a főhatalom, [...] mikor a többségben levő szabad, de vagyontalan polgárok, [...] gyakorolják a hatalmat [...]".[5] A demokráciának ez a *„popularis potentia"*-ként való felfogása végigvonul az eszmetörténeten, beépül a szocialista tradíciókba is, amelyekben mint a *„többség érdekeinek érvényesülése és érvényesítése a többség által"* elv ellentétjévé válik a liberális értelmezésnek, mely az esetleg cenzusokkal korlátozott, de egyébként szabad képviselőválasztást és bizonyos alapvető jogokat tesz a demokrácia elengedhetetlen feltételeivé.[6]

„[...] a mi a szolgarendből származik és különösen a csőcselékzagyvalék: íme az akar uralkodni minden emberi sorson – óh undok! undok, undok!

Azt kérdezi [...]; »miképpen tartja meg magát az ember legjobban, legtovább, legkellemesebben?« – S ezzel válnak ők a ma uraivá."[7] – kiált fel Nietzsche 1885-ben. Minden demokrácia alapvető kérdése az, melyet a népszuverenitás tana hozott a világra, de melyet a parlamenti szuverenitásként megjelenése sem válaszolt meg. A problémát Le Bon fogalmazta újra olyan tisztasággal, hogy annak közérthetőségét a mai napig nyögi a XX. és XXI. század.[8] *„A parlamenti kormányforma egyébként az összes művelt modern népek eszménye. Azt a lélektanilag téves, de általánosan elfogadott gondolatot fejezi ki, hogy sok ember együtt sokkal inkább képes bölcs és független határozatot hozni [...] mint kevés számú ember."*[9]

A kérdés megfogalmazásához szükséges egyfajta modell sematikus felvázolása: az alapvető működési forma az, ha adott számú ember véleménye dönt adott kérdésben. Ahhoz azonban, hogy ez a séma megfeleljen a demokrácia legelemibb követelményeinek, három feltétellel kell kiterjesztenünk. Először: a véleménynyilvánítók számánál kisebb a döntésben részt nem vevők, de az az által kötelezettek száma. Másodszor: a döntéshozás művelete lehetővé teszi a többségi vélemény érvényesülését. Harmadszor: minden, a döntés által kötelezetteket érintő lényeges kérdésben érvényesül ez a mechanizmus. Más szavakkal fontos problémákról a *„popularis potentia"*-nak megfelelően populáris döntések születnek.

De mi történik, ha igaz, hogy a *„tömegek feltűnőbben megnyilvánuló sajátosságai: a gyönge készség a gondolkodásra, a bíráló ész hiánya, az izgékonyság,*

5 Arisztotelesz: *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Gondolat Kiadó, 1994. IV. 4. Vö. Williams, Raymond: *Keywords*. Glasgow, Croom Helm, 1976. Democracy. 82–83.

6 Williams, Raymond: i. m. 1. Magyarul átfogó elemzés írt Nietzschéről például Kiss Endre: *Friedrich Nietzsche filozófiája*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1993.

7 Nietzsche, Friedrich: *Im-Ígyen szóla Zarathusztra*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, 1908. 386.

8 Hitler beszédein, írásain kimutatható Le Bon *A tömegek lélektana* című művének hatása. Vö. Ramsey, D. Shaw: „Gustave Le Bon, Rhetoric as Mass Contagion, and 19th Century Rhetoric". *Celt: A Journal of Culture, English Language, Teaching and Literatrure (Online)*, Vol. 17. 2017. No. 2. 231–235. Fishman, Sterling: „The Rise of Hitler as a Beer Hall Orator". *The Review of Politics*, Vol. 26. 1964. No. 2. 244–256.

9 Le Bon, Gustave: *A tömegek lélektana*. Budapest, Franklin-Társulat, 1913. 177.

hiszékenység és egyoldalúság".[10] Hiszen *„most már nem a fejedelmek tanácsában, hanem a tömegek lelkében készül a nemzetek sorsa [...] a nép föllép a politikai életbe".*[11]

Megengedhető-e hát, hogy a tömegek, melyek *„nem gondolkoznak, hanem annál inkább cselekszenek, (és) (e)rejük a mai szervezettségük révén óriási naggyá lett",*[12] a hatalom szuverénjei legyenek, ha csak közvetve is?

Joggal kiállt-e Nietzsche: *„A ma ez urait győzzétek le, én véreim – ezek a kis emberek:* ők *az emberfölötti ember legnagyobb veszedelme!"*[13]

Másfelől, ki vagy kik legyenek, akik megdönthetik, *„mit a csőcselék valaha* okok *nélkül megtanult hinni [...]?"*[14] Mert *„ha egyszer győzött az igazság, kérdezzetek gyanúval eltelve: 'minő erős tévedés harcolt érette?'"*[15]

Összefoglalva problémánk lényege, melyre Nietzsche munkáira támaszkova, velük vitatkozva kísérlek meg választ találni a következő:

Kérdéses, hogy egy rendszerben (társadalom), ahol az azt alkotó egyének többségének (tömegek) részvételével, befolyásával hozatnak meg a fontos döntések (demokrácia), ennek eredményeként az adott időben és helyen rendelkezésre álló ismeretanyagnak megfelelő, elfogulatlan ítélet születik-e. Hiszen ehhez azt kellene feltételeznünk, miszerint a tömeg mint összesség az őt alkotók átlagát meghaladó képességekkel rendelkezik. Ha azonban ez nem így van, két újabb kérdés adódik: milyen formájú legyen a megfelelő döntéshozatal a társadalomban, kik és hogyan gyakorolják a szuverén hatalmat?

II.

Lukács *Nietzsche és a fasizmus* című művében a következőképp idézi a német gondolkodót: *„Első műve tervezett második részének töredékeiben írja: [...] a rabszolgaság a kultúra lényegéhez tartozik: olyan igazság ez [...], amely a lét abszolút értékét illetően minden kételyt kiküszöböl [...], az újabb időkben a rabszolga és nem a művészet iránt fogékony ember szabja meg általános képzeteinket. Az emberi méltósághoz és a munka méltóságához hasonló ködképek a maga elől megbújó rabszolgalélek legszánalmasabb termékei".*[16]

Míg Lukács szerint a demokrácia és a modern kultúra elutasítása, a rabszolgaság utáni sóvárgás jellemzi ezt az idézetet, akár csak Nietzsche egész munkásságát,

[10] Le Bon: i. m. 165.

[11] Uo. 9.

[12] Uo. 10.

[13] Nietzsche: i. m. 386. Sommás kritikát mond Scruton, Roger: *Modern Philosophy. An Introduction and Survey.* London, Sinclair-Stevenson, 1995. 462–463.

[14] Nietzsche: i. m. 389.

[15] Uo.

[16] Lukács György: *Nietzsche és a fasizmus.* Budapest, Hungária Könyvkiadó, 1946. 16–17. Lukácsot igen erősen bírálja Scruton: i. m. 461–462.

én nem tehetem meg, hogy elsiklom e rövidke, ám valóban a német gondolkodó egész életművét elénk táró, problémánkat találóan felvető gondolatsor mellett.

„Nietzsche jogi gondolkodása [...] [mely] mindezidáig messzemenőkig ismeretlen”,[17] de mely megtalálható mégis *„majdnem egész életművén keresztül látszólag töredékesen elszórva és gyakran egész más szövegkörnyezetben [...]”,*[18] akkor érhető meg igazán, ha reá ható kortársinak alkotásaival együtt értékeljük.

Különösen kiemelendő Schopenhauer szerepe,[19] akinek Hegel ellen folytatott harca erősítést kapott egy, az idealizmus számára addig ismeretlen vitalista-romanista életérzéstől, egyesítve így Schopenhauerban a kriticizmust és a vitalizmust.[20] Ezért válik számára a szellem fáklyává, melyet az akarat maga előtt hord céljai felé törekedve.[21]

Ezt az utat folytatva jutunk el *„Nietzsche filozófiájának egyik legellentmondásosabb vonásá(hoz)”,*[22] a hatalom akarása elvéhez, és ennek értelmezéséhez, *„mely nem csak a valóság természetét és minden változást magyaráz, hanem amely maga a valóság.”*[23] *„Ez a világ a hatalom akarása – és semmi más. És ti magatok ugyancsak ez a hatalom akarása vagytok – és semmi más.”*[24]

E mondat Nietzsche filozófiájának, így állam- és jogbölcseletének is kulcsmondata. A benne megfogalmazott elv végigvonul egész munkásságán.[25] 1887-ben megkísérelte munkáit hozzáigazítani ezen alapvetés rendszerezetten kifejtett értelmezéséhez.[26] A kijelentés metaforikus tartalma nem vitatott, valódi jelentése tekintetében azonban megoszlanak a nézetek.

Kaufmann önlegyőzésnek, önfelülmúlásnak érti, míg Stern szerint a barbárság, a hatalomvágy és az erőszak igazolása.[27] A különbség persze óriási. A kaufmanni értelmezés alapján a Nietzsche eszmevilágát képviselni választott idézetben a rabszolgaság a *„hangyabolyba való kis emberek”* metaforájává változik, akik mint rabszolgalelkű *„csőcselék [...] hunyorgat(nak) »mi mindnyájan egyenlőek vagyunk!«”*[28] Ellentétben ezzel a második magyarázat szerint *„az erős jogát jelenti arra, hogy*

[17] Kerger, Henry: *Autorität und Recht im Denken Nietzsches.* Berlin, Humblot, 1988. 5.

[18] Uo.

[19] Nietzsche, Friedrich: *A vándor és árnyéka.* Budapest, Göncöl Kiadó, 1990. 7.

[20] Gehlen, Arnold: *Der Staat und die Philosophie.* Leipzig, Felix Meiner Verlag, 1935. 5. / Wissenschaft und Zeitgeist 3./

[21] Gehlen: i. m. 15.

[22] Schutte, Ofelia: *Beyond Nihilism: Nietzsche Without Masks.* Chicago–London, University of Chicago, 1984. 76.

[23] Schutte: i. m. 17.

[24] Nietzsche, Friedrich: *Wille zur Macht.* Kritische Gesamtausgabe, Nietzsches Werke, Berlin 1867–1882, VII. 338–339 (1885), Vorwort, 550. (A továbbiakban: KGW.)

[25] Lásd például Nietzsche, Friedrich: *Jenseits von Gut und Böse.* Berlin, De Gruyter, 2014.

[26] Schutte: i. m. 77.

[27] Uo. 79.

[28] Nietzsche: *Im-Ígyen szóla Zarathusztra...* 384.

uralkodjon a gyöngén".[29] Ez Nietzsche a felsőbbrendű ember (emberen túli ember) erkölcsöntúliságáról alkotott nézetének alaptétele, mellyel a sterni olvasat szerint nemcsak valós rabszolgaságba taszítja „munkásságának" *„rabszolgáit és kis embereit"*, hanem politikaivá változtatva törvényesíti a meghatalmazását messze meghaladó hatalomgyakorlást.

E két felfogás azonban nem várt mértékben fonódik össze. Ez megdöbbentően hangozhat az első pillanatban, hiszen előbb még Kaufmann és Stern véleményének különbségét hangsúlyoztam, de annyit előre kell bocsátanom, hogy az önfelülmúlás egyéniesítésének történelmi távlatú eredményének lehetséges olvasata az önfelülmúlás irányának megfelelő magasabb értékrenddel rendelkező emberek megjelenése. Ez a nietzschei ideáltársadalom fogalmai szerint mindenféleképp uralkodásra alkalmasabb kaszt kifejlődését jelenti: *„[...] ami igazán fontos nekem, az az Európa-probléma, mégpedig úgy, ahogyan én értem, új kaszt kialakulásaként, mely uralni fogja Európát."*[30]

Mi gátol minket abban, hogy valónak fogadjuk el nagyobb, illetve kisebb értékű emberek, rabszolgák létét, létének szükségességét? Mi az oka, hogy nem azonosulunk az elvvel, miszerint a társadalom egy részének (mely lehet akár a kisebb része is) rabszolgasorban, csökkent értékűként lenne helyes élnie, dolgoznia a többiek érdekében? Illetve a döntéseket helyességük érdekében az erre tudása alapján legalkalmasabb csoport hozza, ezen kizárólagos legitimáció alapján?

„De mindig meg kell őriznünk kritikai hozzáállásunkat, feltéve a kérdéseket: mely politikai feltételezések foglaltattak bele ezekbe az értékekbe? Kinek a hatalma által váltak értékekké? Kinek a javára szolgál ezeknek az értékeknek a széles körű elismerése?"[31]

Vagy isteni eredetű, örök érték az emberek egyenlősége, vagy a civilizáció, a társadalom önfejlődésével kialakuló, a szocializáció során elsajátított erkölcsről van szó. Feltehetően történelmi fejlődésünk jelen szakaszában ez biztosította, biztosítja a legnagyobb számú ember leghosszabb idejű továbbélését. Kérdés, hogy ez lehet-e alapérték az emberiség jövőbeni fejlődése szempontjából.

Nietzsche válasza egyértelmű: ami Istent illeti, *„isten meghalt"*.[32] A társadalmi közfelfogáson alapuló erkölcs és törvények tekintetében az a véleménye, hogy *„a szabad embernek nincs erkölcse, mert ő mindenben önmagától akar függeni, s nem valamilyen hagyománytól"*.[33] A nietzschei erkölcs saját korának (társadalom és állam) tagadása két okra vezethető vissza, melyek végül ateizmusának is alapjául szolgáltak.

[29] Schutte: i. m. 161.

[30] Nietzsche, Friedrich: *Jenseits von Gut und Böse.* /KGW/ 251. §.

[31] Nietzsche, Friedrich: *Zur Genealogie der Moral.* /KGW/ I. §. 6.

[32] Nietzsche: *Im-Így en szóla Zarathusztra...* 10.

[33] Nietzsche, Friedrich: *Morgenröthe.* /KGW/ I. § 9.

Egyrészt mint környezetébe beilleszkedni nem tudó zseni, minek oka a kor ténylegesen létező nyárspolgárságában és a saját *„[...] ösztönön túl(i) [...] a heroizmus magaslati légkörében [...]”*[34] élt életében kereshető, a fennálló társadalmi normákat mint a mindenkori átlagember által elfogadott és elvárt értékek megtestesítőit elvetette. Másrészt a már korábban idegenné váló istenhit a társadalmi valósággal való azonosulás ellehetetlenülése nyomán még messzebb került tőle, hiszen kora berendezkedését a keresztény világnézet alakította ki, és uralta. *„Nietzsche [...] hitt abban”*, hogy az így kiteljesedő *„nihilizmus meghaladásának feltétele a demokrácia és minden olyan mozgalom legyőzése, melyet a francia forradalom ideáljai – szabadság, egyenlőség és testvériség – motiválnak”*.[35]

De mely gondolatok tették számára lehetővé a felmerülő erkölcsi és filozófiai akadályok leküzdését? Új morálrendszert és jövőképet kellett alkotnia, melyet az így számára alap és érték nélkülivé váló nihilista világa helyén felépített.

Eljutottunk tehát a tételig, mely szerint: a létező *„valóság”* önmaga igazolásának egyetlen objektív eszköze. Ennek a *„valóságnak”* a mibenlétét azonban csak kialakulásának ismeretében határozhatjuk meg. A következőkben ezért Nietzschének az állam kialakulásáról alkotott nézeteit kell megvizsgálnunk. 1887-ben jelent meg Nietzsche *Zur Genealogie der Moral* című írása, tíz évvel Jhering *Der Zweck im Rechtje* után, mégis a filozófus művének második részén, mely a jog kialakulásának okaival foglalkozik, tisztán érezhető Jhering hatása.[36] *„'Schuld', 'Schlechtes Gewissen' und 'Verwandtes'”* címszó alatt a morálkritika keretében foglalkozik a jog keletkezésének történelmi gyökereivel.[37] Államról való gondolkodásának első korszakában az adós és a hitelező között létrejövő szerződésben ismeri fel a legősibb jogviszonyt, melyet *„Person gegen Person”* hatalmi kapcsolatként határoz meg,[38] kiterjesztve e fogalmat *„a viszony(ra), amely az egyént az államhoz, akárcsak ősurához (értsd: jog és állam előtti időből származó hatalommal rendelkezés /magyarázat tőlem, G.B./) és Istenhez fűzi”*.[39]

A *„hitelező és az adós közötti szerződéses viszony, mely olyan régi, mint a jogalanyok egyáltalában, visszanyúlik az adás-vétel, a csere, a kereskedelem alapformájáig”*.[40] A hitelező és az adós tehát szerződést keletkeztető elemek Nietzschénél, mely felfogás megegyezik Jhering előadásával, a római jogi *contractusról.* Már itt

[34] Jung, Carl Gustav: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990. 61.

[35] Schutte: i. m. 116.

[36] Kerger: *Autorität und Recht im Denken Nietzsches...* 11.

[37] Uo.; Nietzsche, Friedrich: *Zur Genealogie der Moral.* http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/GM-II-1

[38] Kerger: i. m. 12.

[39] Nietzsche: *Zur Genealogie der Moral...* II. 8.

[40] Uo. II. 4. Kerger: i. m. 12.

megjelenik azonban a jogalanyiság szétválása, hiszen csak *„személy"* köthetett római jogi szerződést, nem pedig a *„homo"*, aki rabszolga is lehetett.[41]

„A békével a szerződés, a szerződéssel a jog születik meg, az a jog, mely mint a harc eredménye, a hatalmas azon felismerése, hogy saját előnyét szolgálja, ha a gyengét meghagyja maga mellett – az erőszak önkorlátozása önérdekből."[42] Nietzsche ezzel a jheringi nézettel vitatkozva jut el a *„szerződési elmélet"* megtagadásáig. Első lépcsőként a *„Machtvereinigung der Gleichen"* elvet megteremtve megállapítja, hogy a *„szerződés lényege a másik értékének megmérésében rejlik, hatalmat hatalommal összehasonlítani, hatalmat hatalmon lemérni [...]"*,[43] ez a célja e jogviszonynak, hiszen *„[...] minden dolognak megvan az ára, mindent ki lehet fizetni [...]"*.[44] Vagyis a jog nem az erőszak helyébe lépett, hanem maga vált az erősek törvényesített erőszakává.

„[...] a hatalom szeretete az emberek démona. Adjunk meg nekik mindent [...] boldogtalanok [...] lesznek és maradnak: mert a démon csak vár [...] és kielégülést akar."[45] Tisztán kirajzolódik, hogy miképpen haladt Nietzsche a szerződés gondolatától a hatalom alapfogalomként való kezelésével a hatalmon felépülő jogig, államig: *„Így keletkeznek a jogok: elismert és szavatolt hatalmi fokozatok [...] Ahol jog uralkodik, ott fenntartják a hatalom állapotát és fokozatait [...] A mások joga hatalomérzetünk engedménye [...]"*[46]

Nem véletlen, hogy a hatalom államelméletében ilyen központi szerepet kapott, hiszen *„Nietzsche filozófiája is az »Akarat« filozófiája"*,[47] és az *„Akarat"* mint a *„hatalom akarása kísérlet arra, hogy az emberi valóságot rendező elv alá helyezze"*.[48]

„Kétségtelenül olyasmit látunk itt meg, olyan igazságot, amelyre talán büszkeségünk, kultúr öntudatunk nemet mond: de még mélyebben bennünk valami igennel felel [...] Szörnyű az a gondolat, hogy az embernek »árnyoldala« is van,

41 Gaius: *Institutio.* 1, 9: *„Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi."* Idézi Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. 678. para. 199–200.

42 Kerger: i. m. 12.

43 Nietzsche: *Zur Genealogie der Moral...* II. 8.

44 Uo.

45 Nietzsche, Friedrich*: Morgenröthe.* III. köt. 262. *Válogatott írásai.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1984. 118–119. Zavaró lehet első pillantásra, hogy az eszmefejlődés következő fázisának alátámasztására a korábbi műből idézek. Nietzsche gondolatváltozásait próbálom csak szemléltetni, mely már a *Morgenröthe* megírásakor is kiforrott formában meghatározta ezt követő műveit.

46 Nietzsche*: Morgenröthe...* 118.

47 Störig, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Philosophie.* Frankfurt am Main, Fischer T. Verlag, 1989. 523.

48 Schutte: i. m. 93.

amely [...] valósággal démoni dinamikájú."[49] Ennek az *„árnyékoldal hozzánk tartozó voltának felismerése azt jelenti, hogy igent mondunk az ösztönnek [...] Ettől akar bennünket a kereszténység aszketikus erkölcse megszabadítani [...]*"[50]

Nietzsche nemcsak azt fedezte fel, hogy az adósi jogviszony nem lehet a legősibb emberi kapcsolatokat szabályzó norma (hiszen ez feltételezi az elkülönülő tulajdont, melynek kialakulása nem előzhette meg az ember-ember és ember-közösség között létrejövő hatalmi viszony normává válását), hanem feltételezte azt is, hogy *„az állami kényszer az elfogadott normák megvalósításánál a közösség fenntartását szolgálta"*,[51] melyhez alapot a hatalom biztosított. A közösség fenntartása nem a *„közjó"* érdekében történt, hiszen *„hogyan kezdődött eddig a Földön [...] minden felsőbbrendű kultúra. Emberek, akiknek még természetes természetük volt [...] akaraterő és hatalomvágy birtokában rávették magukat gyengébb [...] elpuhult kultúrákra."*[52] *„[...] Valahogy így kezdődött az állam a Földön: úgy gondolom, az a lelkesedés elfelejthető, mely egy »szerződéssel« keletkezteti."*[53] *„Az előkelő kaszt kezdetben mindig a barbárok kasztja volt: fölényük nem elsősorban fizikai erejükben rejlett, hanem a lelki erejükben – ők voltak a teljesebb emberek!"*[54]

Megállapíthatjuk ezek alapján, hogy a nietzschei ősállamot az ember természeti létéből eredő hatalomra törés formájában megjelenő agresszió[55] hozta létre, ezért az állam a *„rátermettebb"* emberek uralmát törvényesítő, biztosító szervezetként működött: *„Aki parancsolni tud, aki természettől fogva »úr«, aki tevékenységében és megjelenésében erőszakosabb"*, az született hatalomra.[56] A Nietzsche által így kialakított világban az egyetlen rendező elv a természettől felhatalmazást nyerő *„hatalom akarása"*.

Felmerül azonban a kérdés: mi okozhatta a társadalmak demokratizálódását, új, az ősállamétól gyökeresen eltérő értékrend kialakulását? Nietzsche számára a válasz nem kétséges: a kereszténység, holott nyilvánvalóan az altruisztikus viszonosság tana már a zsidó, sőt hindu hagyományban megjelenik.[57]

[49] Jung: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába...* 59.

[50] Jung: i. m. 60.

[51] Kerger: i. m. 75.

[52] Kassler, Kurt: *Nietzsche und das Recht.* München, Ernst Reinhardt, 1941.

[53] Uo.

[54] Nietzsche: *Morgenröthe...* 331.

[55] Lorenz, Konrad: *Das Sogennannte Böse zur Naturgeschichte der Agression.* München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.

[56] Nietzsche: *Zur Genealogie der Moral.* II. l. Kerger: i. m. 75.

[57] Lev. 19:18. A viszonosság etikája Hillel rabbi nevéhez fűződik (Shabbath folio: 31a, Babylonian Talmud). Az Újszövetségben: Máté 7:12; Lukács 6:31. Továbbá a Mahábháratában is megjelenik ez az elv (113. könyv Mahabharataonline.com. 13 November 2006. Retrieved 12 September 2013.)

„A háború és a bátorság több nagy dolgot vittek véghez, mint a felebaráti szeretet!”[58] Ezzel a gondolattal záródik filozófusunk a *„hatalom akarása”* alapján álló államszemlélete teljes egésszé. Kiemelve még egyszer a lényeges összefügéseket, a következőket állapíthatjuk meg:

Nietzsche istentagadásával és azzal, hogy elutasított mindennemű társadalmi értéket mint az általa el nem ismert idealizmus és a megvetendő átlag képességeinek, nézeteinek eredőjét, összedöntötte az *„európai”*, sőt a „nagybetűs”, martensi értelemben is vett[59] CIVILIZÁCIÓ alapjait, helyet teremtve ezáltal valami másban gyökeredző *„valós”* értékrendnek.

Másfelől a szerződésen alapuló ősállamfelfogástól eljutva a *„harcban született”* állam elméletéig történetileg is megalapozta az általa egyetlen rendező elvnek tartott *„hatalom akarásának”* jogosultságát. A kereszténységet tette felelőssé azért, hogy korának társadalma nem felelt meg elméletének, és így jutott el a XIX. század erkölcs-, ideológia- és államtagadásához.

„Alapért, melyről bírálhatta a modern kormányzati politikát és szervezetet, a távoli múlthoz fordult, az ókori görögökhöz és Rómához.”[60] *„De az antikvitás, ahogy ő eszményíti, szöges ellentéte a klasszikus humanizmus ideológiájának [...]”*[61]

Szemében századának államrendje hamis mértékkel mérte az embert: *„Ez a demokrácia jelszavával: mindenki egyenlő mindenkivel; csak a nagy emberek létével kapcsolatos hitetlenséget képviseli.”*[62] Ám nem egyedül a *„nagy emberekre”* nem illő elvárások tették számára alkalmatlanná a demokratikus eszméken alapuló államot valódi funkcióinak ellátására, hanem az ebből következő *„belső harc”* hiánya akadályozta szerinte a megfelelő jellemek kialakulását: *„Még inkább tekinteném a legkeményebb despotizmust (mint iskolát a szellem kifejlesztésére) jónak, mint a nedves, langyos levegőjét egy kornak, [...] ahol minden szellem kényelmessé és butává válik [...]”*[63]

E rendszerben érthető tehát az a nietzschei válasz, mely szerint az *„Állam [...] a neve a szörnyetegnek, amely [...] hidegen hazudik [...]: Én, az Állam vagyok a Nép [...]”*[64], és *„csak a hol az állam megszűnik, csak ott kezdődik az ember, aki nem fölösleges [...]”*.[65]

Nietzsche azonban nem ragadt le az állam teljes tagadásánál. Bár „mindent” eltörölt, volt fundamentuma, amelyre új társadalmat építhetett: *„a hatalom akarása.”*

58 Nietzsche: *Im-Ígyen szóla Zarathusztra*... 61.

59 Az ún. Martens-klauzulát lásd *Convention respecting the laws and customs of war on land.* The Hague, 18 October 1907. Preambulum.

60 Shutte: *Beyond Nihilism*... 165.

61 Lukács: Nietzsche és a fasizmus... 16.

62 Kassler: i. m. 99.

63 Nietzsche: *Im-Ígyen szóla Zarathusztra*... 353.

64 Uo. 63.

65 Uo. 66.

„Mind korai és késői műveiben [...] ismételten igazoltnak látta a rabszolgaságot, a gyengébbek kihasználását a »magasabb kultúra« fejlődése érdekében."[66] Ebben a szellemben alapvetőnek tekintete a *„»felsőbbrendű« jogát az »alsóbbrendű« kihasználására mint az egészséges kultúra szükséges feltételét"*.[67]

Két szinten is kívánatos Nietzsche szerint a *„harc"*. Egyrészt az államok szintjén, hiszen ***„a társadalom, amely természete alapján véglegesen elutasítja a háborút és a hódítást, leépülőben van: megérett a demokráciára"***.[68]

Másrészt az emberek egymás közötti kapcsolataiban, egy közösségen belül is új értékek szerint kell rendeződnie az egyedeknek, mert eddig úgy volt, hogy *„akinek szabad a szelleme és szabad a szíve: így feje csak szívének csatornája [...] [azt] szíve [...] vesztébe hajtja"*.[69] Ezért új *„jogot venni magának új értéket számára – ez a legborzasztóbb vétel a teherbíró és tisztelő szellemnek. Bizony rablás ez néki és ragadozó állat dolga."*[70]

Ezeknek az új embereknek, az emberfölötti embereknek egy fő parancsolatuk van: *„Szeressétek a békét, de csak azért, [mert]hogy új háborúk eszköze."*[71]

Végre kirajzolódott Nietzsche valódi világa előttünk. Forrongó világ ez, ahol államok, emberek állandó harcban, háborúban, a *„győzzön a jobb"* eszmei alapzatán egyetlen törvényt ismernek el, a hatalomért való harcot, mert *„az igazságnak szüksége van a hatalomra"*.[72]

Már csak arra kell választ keresnünk, hogy kik azok a *„rátermettek"*, a *„felsőbbrendű emberek"*, akiknek természet adta kötelességük e harc eredményeként az uralkodás. *„A tulajdonképpeni filozófusok azonban parancsolók és törvényhozók [...] az ő »megismerésük« alkotás, alkotásuk törvényhozás, igazságakarásuk – a hatalom akarása."*[73]

Továbbfűzve ezt a gondolatot Nietzsche megjegyzi, hogy *„az európai demokrácia olyan fajta kifejlődése felé tart, amely már felkészült a rabszolgaságra [...] [és így] az ember talán erősebbé, gazdagabbá válik, mint bármikor ezelőtt. Azt akarom mondani: Európa demokráciája egyidejűleg véletlen előkészület diktátorok kinevelésére."*[74]

[66] Schutte: i. m. 162. Általában a Nietzsche-elemzések a „magasabb kultúra" jelentésének értelmezésével foglalkoznak, „megfeledkezve" a szolgaság, a rabszolgaság és a gyöngék kihasználásának nietzschei gondolatáról.

[67] Uo.

[68] Kassler idézi Nietzsche *Wille zur Machtját.* 103.

[69] Nietzsche: *Im-Ígyen szóla Zarathusztra...* 15.

[70] Uo. 31.

[71] Uo. 61.

[72] Nietzsche: *Morgenröthe...* 133. Vö. Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse...* 211 §.

[73] Uo. 317. A megdöbbentő összecsengés a platóni államfelfogással nyilvánvalóan nem véletlen. Nietzsche mint klasszikafilológus „az antik világ dicsőítője". Lukács: i. m. 52.

[74] Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse...* 242 §. Schutte: i. m. 165.

Meg kell tehát állapítanunk, hogy nemcsak kívánatosnak, hanem szükségszerűnek is látta olyan európai diktatúrák kialakulását, ahol a közösség érdekében a gyengébbek teljes kizsákmányolása mellett a fölénybe jutó *„felsőbbrendű emberek”,* a tulajdonképpeni filozófusok tartják kezükben a hatalmat.[75]

Zárszó

„Die Welt – ein Tor
Zu tausend Wüsten Stumm und kalt!
Wer das verlor,
Was du verlorst, macht nirgends Halt.”
/Friedrich Nietzsche: *Vereinsamt* (részlet)/

A társadalom erkölcse, az állam jogrendje nem kötheti gúzsba az egyén szabadságát, hiszen ezt, ha nem isteni parancsolat, akkor a közösség fennmaradásához fűződő érdeke alakítja ki. Ez utóbbi a nagy tömegek *„túlélését”* követeli meg, mely csak abban az esetben lehetséges, ha a közösség működését irányító szabályok e tömegek képességeinek és elvárásainak megfelelnek. Hogyan alkalmazhatók akkor ezek a normák az egyénre, különösen azokra, akik valamely formában „átlagon felüliek”? Nincs-e igaza Nietzschének, amikor azt mondja: *„Frei steht grossen Seelen auch jetzt noch die Erde, frei steht noch grossen Seelen ein freies Leben. Dort, wo der Staat [...] aufhört, dort beginnt erst der Mensch, der nicht überflüssig ist [...]”*

Ahol megszűnik az állam, ott kezdődik az ember! Vagyis az emberi tevésnek nincsenek és nem lehetnek önnön akaratán kívül korlátai, állítja Nietzsche.

Útja a José Ortega y Gasset által inerciális gondolkodásnak nevezett elmélkedési folyamat szükségszerű következménye és egyben eredménye.[76] A metafizikus, ugyanakkor metajurisztikus elvek lerombolása után *argumentum a contrario* nem maradhat más, mint a hatalom akarása. És az ellentétekből való következtetés természetéből kifolyólag Hillel és Jézus elfogadása kizárja a hatalmat, a rabszolgaságot.

Nietzschével kapcsolatban nem szabad elfelejtenünk, hogy utolsó öt könyvéből három kritikai, kettő Wagnerrel, egy pedig Jézussal szemben (nyilván az egyetlen „igenlőt” önmagáról írja). Nietzsche szakítását Wagnerrel Tanner nem az 1876-os Bayreuthi Fesztivál eseményeire vezeti vissza, inkább éppen arra, hogy Wagner a kereszténységhez kezdett vonzódni.[77] Kétségtelen, hogy Wagnernek

[75] Nem véletlen a Platón államberendezkedésére való visszautalás. Vö. Platón: *Az állam.*

[76] Ortega y Gasset, José: *Elmélkedés a vadászatról.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000. 46. Gasset rámutat, hogy ezt nevezi Hegel *entäussertes denkennek.*

[77] Talán épp a *Parsifal* jelentette az utolsó cseppet a pohárban. Tanner, Michael: *Nietzsche.* Oxford, OUP, 1994. 20–21, 78. Tanner magyarázata természetesen összetettebb. (Tanner

a *Völkisch* mozgalom és az antiszemitizmus felé orientálódása is hatással volt erre a szakításra, bár Wagner az, aki továbbra is legtöbbször jelenik meg Nietzsche írásaiban, többször, mint Szókratész, Goethe vagy Jézus.[78] Nietzsche nem vetette el ugyanakkor a valódi keresztény lét (ahogy Jézus élt) lehetőségét, sőt szükségességét bizonyos emberek számára.[79]

A *Ring* állam- és jogfilozófiája olyan összetett, hogy több monográfia is szükséges lenne kifejtésére.[80] Wotan lándzsáján a rovások nemcsak szerződéseket, társadalmi szerződést jelképeznek, amellyel hatalmát megvásárolja. Az ősételet jelentő kőrisfa kiszáradt, mert Wotan kifaragta ágából dárdáját. Siegfried, a főistentől származó emberi unoka széttörte Wotan dárdáját Nothunggal, éppen azzal a karddal, amelyet a legnagyobb bajban fiának, Siegmundnak ígért Wotan, de saját törvényei miatt megölni kényszerült gyermekét, megszegve ígéretét, a morálisan is kötő szóbeli szerződését, annak „jogszabályba ütköző volta miatt". A mérhetetlen hatalom áthághatatlan korlátba ütközött: a hatalmat biztosító törvényekbe.

Nietzsche a „tömegek lázadását" a nagy gondolkodókat megelőzően felismerte.[81] Ehelyütt nincs lehetőség összevetni Gasset és Nietzsche felfogását. Tény azonban, hogy a hatalom, a tömegek és a morál Bermuda-háromszögében, úgy tűnik, csak elsüllyedni lehetne. A *„Gott ist tot"* vákumát, azaz a természetjog teljes elvetését csak a nietzschei *„Wille zur Macht"* töltheti ki, míg ez utóbbi a tömegek képességeinek korlátai és a *pacta sunt servanda*[82] – mely nélkül önmagát sem tudja az idősíkon legitimálni – szükségszerű limitációinak következtében önmagát (hatalmát) vesztve elbukik.[83] Az ember és/vagy a természet istenné emelése[84] és oly

a Cambridge-i Egyetem Corpus Christi College Life Fellow-ja). Lásd még például Corse, Sandra: „'Parsifal': Wagner, Nietzsche, and the Modern Subject". *Theatre Journal,* Vol. 46. 1994. No. 1. 95–110. JSTOR, www.jstor.org/stable/3208957. Scruton, Roger: Nietzsche on Wagner. https://www.roger-scruton.com/homepage/about/music/understanding-music/181-nietzsche-on-wagner

[78] Tanner: i. m.

[79] Nietzsche, Friederich: *Twilight of the Idols and The Anti-Christ.* London, Penguin Books, 1990. 39. fejezet, 163–164.

[80] Wolrich, Peter M.: „Wagner's Ring Interpreted in Light of Legal Principles". *Law and Literature,* 14. évf. 2002. 1. sz. 31–47. Kitcher, Philip – Schacht, Richard: *Finding an Ending: Reflections on Wagner's Ring.* Oxford, OUP, 2005.

[81] José Ortega y Gasset csak az 1930-as években jelentette meg a *La rebelion de las masas* (Madrid, Revista de Occidente, 1930) című korszakos munkáját, míg az emigrációba kényszerülő, Frankfurtban született pszichoanalitikus, Erich Fromm, az Egyesült Államokban 1941-ben publikálta először *Escape from Freedom* (Farrar & Rinehart) című munkáját, majd egy évvel később *The Fear of Freedom* címmel az Egyesült Királyságban (Routledge & Kegan Paul).

[82] Shaw, M. N.: *International Law.* 3rd ed. Cambridge, CUP, 1994. 46.

[83] A kötelezettségek isteni eredetének jogi kritikájáról lásd például Finnis, John: *Natural Law and Natural Rights.* Oxford, Clarendon Press, 1993. 342–343.

[84] Lásd Spinoza: *Teológiai-politikai tanulmányok.* 3. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 69. et seq.

közös zsinórmérték elfogadása adhat és adott újabb teoretikus fundamentumot, amely *„a nemzetközi jog elvei, melyek a civilizált nemzetek szokásaiból és az emberiesség szabályaiból, valamint a közlelkiismeret parancsolataiból következnek”*.[85]

Ezen közös alapnak is fakadnia kell valamiből, mely vitathatatlanul visszavezet bennünket a „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá”,[86] a Genezis *a priori* tételéhez, melyből az emberi méltóság eredeztethető. Ez emberi méltóság kizárja a hatalom akarását és elviseli a többség középszerűségét, mert magja azonos, hiszen Spinoza szavaival: *„Mert természeti jogát, vagyis azt a képességét, hogy szabadon okoskodjék és bármiről ítélkezzék, senki sem ruházhatja át másra, s erre nem is kényszeríthető.”*[87]

Irodalom

Arisztotelész: *Politika*. Ford. Szabó Miklós. Budapest, Gondolat Kiadó, 1994.

Corse, Sandra: „'Parsifal': Wagner, Nietzsche, and the Modern Subject”. *Theatre Journal*, Vol. 46. 1994. No. 1. 95–110. www.jstor.org/stable/3208957

Finnis, John: *Natural Law and Natural Rights*. Oxford, Clarendon Press, 1993.

Fishman, Sterling: „The Rise of Hitler as a Beer Hall Orator”. *The Review of Politics*, Vol. 26. 1964. No. 2. 244–256.

Földi András – Hamza Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

Gehlen, Arnold: *Der Staat und die Philosophie*. Leipzig, Felix Meiner Verlag, 1935. /Wissenschaft und Zeitgeist 3./

Gellér Balázs – Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó Kft., 2017.

Gellér Balázs: A büntető igazságszolgáltatás lelke. In Vokó György (szerk.): *Tanulmányok Polt Péter 60. Születésnapja tiszteletére*. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 2015. 54–76.

Gellér Balázs: *Nemzetközi büntetőjog Magyarországon, adalékok egy vitához.* (Egyes jellemzők leírása és diagnózis kísérlet.) Budapest, Tullius Kiadó, 2009.

Jung, Carl Gustav: *Bevezetés és tudattalan pszichológiájába*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.

[85] *Convention respecting the laws and customs of war on land*. The Hague, 18 October 1907. Preambulum. Az ún. Martens-klauzula. Vö. Gellér Balázs: *Nemzetközi büntetőjog Magyarországon, adalékok egy vitához.* (Egyes jellemzők leírása és diagnóziskísérlet.) Budapest, Tullius Kiadó, 2009. 13. Gellér Balázs – Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó Kft., 2017. 94–95.

[86] Teremtés 1:26.

[87] Spinoza: i. m. 291.

Kerger, Henry: *Autorität und Recht im Denken Nietzsches.* Berlin, Humblot, 1988.
Kiss Endre: *Friedrich Nietzsche filozófiája.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1993.
Kitcher, Philip – Schacht, Richard: *Finding an Ending: Reflections on Wagner's Ring.* Oxford, OUP, 2005.
Le Bon, Gustave: *A tömegek lélektana.* Budapest, Franklin-Társulat, 1913.
Lorenz, Konrad: *Das Sogenannte Böse zur Naturgeschichte der Agression.* München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1974.
Lukács György: *Nietzsche és a fasizmus.* Budapest, Hungária Könyvkiadó, 1946.
Nietzsche, Friedrich: *Twilight of the Idols and The Anti-Christ.* London, Penguin Books, 1990.
Nietzsche, Friedrich: *A vándor és árnyéka.* Budapest, Göncöl Kiadó, 1990.
Nietzsche, Friedrich: *Im-Ígyen szóla Zarathusztra.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó, 1908.
Nietzsche, Friedrich: *Jenseits von Gut und Böse.* Berlin, De Gruyter, 2014.
Ortega y Gasset, José: *Elmélkedés a vadászatról.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000.
Ramsey, D. Shaw: „Gustave Le Bon, Rhetoric as Mass Contagion, and 19th Century Rhetoric". *Celt: A Journal of Culture, English Language, Teaching and Literatrure (Online),* Vol. 17. 2017. No. 2. 231–235.
Schutte, Ofelia: *Beyond Nihilism: Nietzsche Without Masks.* Chicago–London, University of Chicago, 1984.
Scruton, Roger: *Modern Philosophy. An Introduction and Survey.* London, Sinclair-Stevenson, 1995.
Scruton, Roger: *Nietzsche on Wagner.* https://www.roger-scruton.com/homepage/about/music/understanding-music/181-nietzsche-on-wagner
Shaw, M. N.: *International Law.* 3rd ed. Cambridge, CUP, 1994.
Spinoza: *Teológiai-politikai tanulmányok.* 3. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
Störig, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Philosophie.* Frankfurt am Main, Fischer T. Verlag, 1989.
Tanner, Michael: *Nietzsche.* Oxford, OUP, 1994.
Williams, Raymond: *Keywords.* Glasgow, Croom Helm, 1976.
Wolrich, Peter M.: „Wagner's Ring Interpreted in Light of Legal Principles". *Law and Literature,* 14. évf. 2002. 1. sz. 31–47.

A KRIMINÁLPOPULIZMUS MARGÓJÁRA

Gönczöl Katalin[1]

Bevezető

A kriminálpopulizmus lényegéről szóló gondolatmeneteket többen leegyszerűsítőnek vagy homályosnak tartják. *Roger Matthews* brit kriminológus szerint például a kriminálpopulizmus bemutatását tartalmazó anyagok elméleti szempontból hiányosak, esetenként szelektívek, érzelmileg túlfűtöttek, ezért nem meggyőzőek.[2] *Fleck Zoltán* jogszociológus a kriminálpopulizmussal foglalkozó kutatásokat a túlzott általánosítás miatt marasztalja el. Szerinte a *„civilizálódás történeti trendje csak az egyik, jelentős nemzeti különbségekkel megvalósuló folyamat, önmagában nem tárja fel azt a társadalmi kontextust, amely a büntető populizmus megértéséhez szükséges"*.[3] Flecknek igaza van abban, hogy a kriminálpopulizmus a maga teljességében a szignifikáns nemzeti, kulturális, antropológiai, tehát meghatározott társadalmi, gazdasági, politikai kontextusban nyilvánul meg, és tudományosan így tárható fel. Az 1980-as évek közepe – a punitív kriminálpolitika „fészekrakása" – óta azonban hosszú idő telt el. Több mint negyven év alatt összegyűlt annyi kutatási, társadalmi, politikai tapasztalat, amely a punitív büntetőpolitikai tendenciák és a populizmus összefonódására, e folyamat általánosabb jellemzésére talán mégis alkalmas. Most kísérletet teszek ezek rövid összefoglalására. Az a hipotézisem, hogy a globális gazdasági folyamatok, az ezek hatására létrejövő világméretű társadalomszerkezeti átalakulás, az erre adott, országonként eltérő politikai-hatalmi reakciók között találhatunk nemzetek feletti, országokon, azok hagyományain átívelő, markáns társadalomszervező reakciókat. Ezek politikai, társadalmi, kommunikációs lenyomata a kriminálpolitikában, ezen belül a késő modernitás büntetőpopulizmusában is tetten érhető.

[1] Az MTA doktora, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológia Tanszék.

[2] Matthews, Rogers: „The myth of punitiveness". *Theoretical Criminology,* Vol. 9. 2005. No. 7. 175–201.

[3] Fleck Zoltán: Civilizációs válság és a büntető populizmus. In Borbíró Andrea – Inzelt Éva – Kerezsi Klára – Lévay Miklós – Podoletz Léna (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása. A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére.* Budapest, Eötvös Kiadó, 2014. 149–162, 156.

Az intézményesített társadalmi kontroll a késő modernitásban

A késő modernitásban – a XX. század harmadik harmadától – észlelhető globális gazdasági folyamatok, azaz az elszabaduló piac befolyása minden hagyományos és új demokrácia teljes szerkezeti átalakulását eredményezte. *Polányi Károly* már 1944-ben felhívta a figyelmet e folyamatok negatív következményeire. Mint írta,

„a történelemben soha nem valósult meg az öntörvényűen működő piacgazdaság, mert egy ilyen utópisztikus rendszer tartós működése elképzelhetetlen a teljes társadalmi rend lerombolása nélkül. Ez saját működési feltételeit ásná alá, és felmérhetetlen emberi szenvedéssel járna együtt."[4]

Zygmunt Bauman a ma is zajló korszakot *likvid modernitásnak* nevezte. Szerinte ebben a civilizációban kettéválik a politikai és a gazdasági hatalmi centrum. Az előbbi az országhatárokon belül maradt, míg az utóbbi multinacionális, nemzetek feletti, globális szférába került. A globális gazdasági erőtérben a gazdasági hatalmi centrum és annak közvetlen politikai szövetségei erőfölényben vannak. Ezek felett gyakorlatilag megszűnt a nemzetállami kontroll. Ezzel párhuzamosan csökkent a nemzetközi tőke jóléti célokra fordítható adózási hajlandósága.[5] *Bauman* szerint tehát a likvid modernitás korszakában az állam a hagyományos demokráciák többségében és az új demokráciák szinte mindegyikében hatalmi válságba és a forráshiány állapotába került. Az új világpiaci, nemzetek feletti gazdasági és vele közvetlen szövetségben, globálisan működő hatalmi centrumok súlyosan megrendítették az államok alapvető intézményeit, így mindenekelőtt a szociális és az egészségügyi ellátórendszert, az esélykiegyenlítő mechanizmusokat, az oktatási intézményeket. Ez a viszonylag gyorsan zajló folyamat egyébként a társadalom átalakulásához, de leginkább kettészakadásához, és az állampolgárok elbizonytalanodásához vezetett. Az állampolgárok számára a likvid modernitásban olyan – korábban stabilnak és alapvetőnek tartott – politikai, társadalmi értékek válnak bizonytalanná, mint a munka, a lakóhely és a család. A természetes társadalmi közösségek védekező képessége nagymértékben lecsökkent, a munka tartalma, értelme, társadalmi értéke relativizálódott, a család intézménye jelentősen átalakult. Ma a hatalmukban korlátozott, anyagi erőforrásaikban meggyengülő államok jelentős erőpróbája a demokratikus alapértékek megőrzése, az elviselhető biztonság megteremtése.[6]

Az elviselhető és nélkülözhetetlen biztonság ma használatos fogalmát az *„ontological security"* meghatározásával az 1990-es évek elején *Anthony Giddens*

[4] Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1944. 2004. 296.

[5] Bauman, Zygmunt: „Times of interregnum – Critical Debate". *Ethics & Global Politics,* Vol. 5. 2014. No. 1. 49–56.

[6] Uo.

vezette be.[7] Az ontológiai biztonság a társadalom tagjai számára megtapasztalható olyan rend, amely kiszámítható és tervezhető. Az e tényezőkből fakadó tudat és a ráépülő bizalom az emberek, azok közösségei számára folyamatosan olyan támaszt és erőt ad, amellyel elkerülhetővé válik a tartós és súlyos aggodalom, sőt a pánik is.

A nélkülözhetetlen biztonság egyik fontos eleme tehát a kontrollok által megteremtett rend. A társadalmi fejlődés korábbi szakaszaiban a közösségi lét biztosította a társadalom által fontosnak tartott normákhoz való alkalmazkodás alapjait és azok ellenőrzését is, tehát lokálisan betöltötte az alapvető, szükséges és elégséges kontroll funkcióját. Ahogy *Tárkány Szűcs Ernő* fogalmaz: *„A társadalom által fontosnak tartott normákhoz való alkalmazkodást a társadalmi ellenőrzés és a nyomában járó szankciók szavatolják. Azokban a kapcsolatokban, amelyek közvetlen jellegűek, az ellenőrzés a társadalmi folyamatokba beépülve történt.”*[8] A késő modernitás időszakában a globális gazdasági folyamatok, az ezek hatására létrejövő világméretű társadalomszerkezeti átalakulások az organikus közösségekre és a körükben érvényesülő kontrollokra – a kisközösségi ellenőrzésre és a maguk által alkalmazott szankciókra – olyan végső csapást mértek, amelynek hatására a közösségek felbomlottak, az általuk alkalmazott kontrollok meggyengültek, némelykor meg is semmisültek. A hagyományos közösségekben súlyosan sérültek a harmonikus együttélést biztosító szabályok, meggyengültek vagy eltűntek a konfliktusok feloldásának erőszakmentes, de az együttélés szempontjából hatékony és a kérdéses esemény vagy cselekmény súlyához igazodó arányos technikái.

A késő modernitásban az állam kisebb vagy nagyobb mértékben a piaci mechanizmusból kikölcsönzött menedzserszemléletre és annak hatékony működését ígérő külső kontrollokra váltotta fel a korábbi organikus közösségi kontrollokat is. A piaci menedzsment akkor sikeres, ha befektetése minél kisebb kockázattal jár, minél nagyobb profitot eredményez, és az minél rövidebb idő alatt térül meg. A társadalomirányításban megjelenő menedzseri módszer a mennyiségi mutatókra épít, a rövid távon sikeresnek ígérkező társadalompolitikai befektetéseknek kedvez, és hanyagolja a mély társadalmi konfliktusok érdemi – kétségkívül hoszszabb időt és szakmai befektetést igénylő – megoldásait. Ez az új típusú hatalomgyakorlásból eredeztethető, a közigazgatásban is érvényesülő módszer éppen a kontroll jelentős kiterjesztésével bontja meg a kontroll és a támogatás kényes egyensúlyát. A korábban alkalmazott organikus kontrollokra épülő szakmai támogatás csökkentése vagy megszüntetése alapvetően ingatja meg az emberrel, annak kisközösségeivel foglalkozó hivatásrendek többségének hagyományos értékrendjét. A támogatás rovására növekvő kontroll, az érdemi hatékonysági vizsgálat

[7] Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the late modern age.* Redwood City, CA, Stanford University Press, 1991. 121.

[8] Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1981. 786.

helyett alkalmazott felületes kockázatelemzés és a segítő mechanizmusokat felváltó szankciók terjedése jelentős támadás az emberrel és annak kisközösségeivel foglalkozó hivatásrendekre. Így például a gyermekvédelemre, az oktatásra, ezen belül különösen a közoktatásra. Divatjamúlt szolgáltatóvá válik például a tudást hivatásszerűen közvetítő tanár, a védőnő, a gyógypedagógus, a családgondozó, a speciális közösségi szolgáltatásokat nyújtó, közszolgálatban álló pszichológus, az iskolai szociális munkás, a közösségi segítőként működő falugondnok. Helyükbe lép például az egyre több hatósági jogosítvánnyal felruházott gyámhatóság vagy az iskolarendőrség. Indokoltan keresett szakmává válik a biztonságos, „bűnmentes" környezetet tervező építész és várostervező, a közterületfelügyelő. Egyre több hatósági jogosítvánnyal rendelkezik viszont a posztoló rendőr. A hivatalosságok – a támogató szakmai érvek ellenére – egyre csak hanyagolják a helybeli rendet érdemben szolgáló közösségi rendőrség létrehozását vagy a meglévők működtetését.

A globális piacon új és egyre jelentősebb szereplőként kell számolni a kockázati elven, költség-haszon elemzés alapján működő magánbiztonsági szolgáltatással, annak menedzsereivel és egyéb szereplőivel.[9] Az organikus közösségi és hivatásrendbeli fegyelmezési eszközök helyére kerülnek a jogszabályokból származó fenyegetések és szankciók. (Az iskolai rendet a modern pedagógiai fegyelmezés eszközeit alkalmazó tanár helyett például a rendőrség kötelékébe tartozó, hatósági jogkörökkel felruházott iskolaőr biztosítja.) Ennek következtében a társadalom korábban sokszínű és strukturált fegyelmező mechanizmusai túlnyomórészt állami, közigazgatási, hatósági feladattá válnak, azaz a valamilyen típusú büntetés vagy ehhez hasonló, súlyos hátránnyal való fenyegetés szétterül a társadalmi együttélés szinte minden területére. (Ha például a gyermekvédelem segítő mechanizmusait felváltja a kockázatelemzésen alapuló kontroll, akkor a szociális veszélyhelyzetben lévő gyermeket – mielőtt a kisközössége érdemi megmentésére bármi történne – kiemelik vér szerinti családjából, és állami gondoskodásba veszik, majd intézetben, vagy jobb esetben erre kiképzett nevelőszülőknél helyezik el.) A fenyegetéssel, szankciókkal irányított társadalomban az egyén szinte minden gondjával-bajával, erkölcsileg elítélhető viselkedésével közvetlenül az állami intézményekkel kerül kapcsolatba, ami a természetes közösségi lét további kiürüléséhez, elmagányosodáshoz vezet. Ez a folyamat természeténél fogva a korábbinál kiszolgáltatottabbá teszi mindazokat, akik az átlagnál hátrányosabb szociális helyzetben vannak, és kirekeszti a társadalom peremén élők egyre szélesedő rétegét.[10]

[9] Borbíró Andrea: A bűnözéskontroll. In Borbíró et al. (szerk.): i. m. 53–68.

[10] Gönczöl Katalin: „A büntető populizmus és a társadalmi kirekesztettség". *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae,* tom. L. 2013. 155–166.

A késő modernitás kriminálpolitikája

A késő modernitás menedzserrendszerében működő kontrolltársadalomban a szankciók széles körben történő alkalmazása magát a szankciórendszer társadalmi funkcióját devalválja például azzal, hogy kiterjeszti a büntetendő magatartások és a büntethető személyek körét. Ha például akár csak átmenetileg is egy rendőrségi fogdába kerül a kiszabott pénzbüntetését megfizetni képtelen szabálysértő hajléktalan a többszörösen büntetett betörővel, akkor a büntetőjog elveszíti *ultima ratio* jellegét. Ez a társadalomnak azt üzeni, hogy az önhibáján kívül nehéz szociális helyzetbe jutott, szociálisan rászoruló ugyanolyan elbánást érdemel, mint a hagyományos erkölcsi értelemben vett bűnelkövető. A menedzseri szemlélet következményei között nem mellőzhető az a felhajtóerő sem, amely a büntetőjogi szankciókat a súlyosabb büntetések irányába tereli. Ha a korábban nem büntethető deviáns magatartásokat (például a lomizást), szociális élethelyzeteket (például a hajléktalanságot), a 12 évnél fiatalabb „bűnelkövetőt" kriminalizálják, akkor az úgynevezett hagyományos bűncselekmények büntetési skáláját általában – a törvényhozásban és az ítélkezési gyakorlatban egyaránt – a szigorúbb büntetések alkalmazása felé terelik.

Az ismertetett folyamatokat a késő modern kriminálpolitika tendenciájában jellemző következményekként értékelem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fent részletezett lényeges változások minden fejlett vagy kevésbé fejlett, de demokratikusnak mondható politikai kultúrában egyforma erővel érvényesülnek. A fékek és ellensúlyok kiegyensúlyozott rendszerei, a jogállami működés közmegegyezésen alapuló érvényesülése jelentős mértékben fékezheti, sőt némely esetben ellensúlyozhatja is a globális gazdasági, politikai környezetből érkező, onnan az államhatalmi mechanizmusok körébe kerülő káros hatások többségét, de jelenlétükkel itt is számolni kell. Hatásuk akkor is érzékelhető, ha megfékezésükre az aktuális kormányzat tudatosan törekszik.[11] A késő modernitásban érvényesülő, a kriminálpolitikában megnyilvánuló versengő érték- és célrendszerének, működési logikájának és társadalmi hatásainak bemutatására vezette be a kriminológia az exkluzív (kirekesztő) és inkluzív (befogadó) modell közti megkülönböztetést, hangsúlyozva, hogy ideáltípusok nincsenek, a modellek tiszta formájukban sehol nem léteznek.[12] A fejlett demokráciákban azonban napjainkban az egymástól eltérő kriminálpolitikai tendenciák közül az inkább inkluzív skandináv és az inkább exkluzív angolszász kriminálpolitikát különböztethetjük meg. Az új demokráciákban, mint

[11] Gönczöl Katalin: Megőrizhető-e a skandináv büntetőpolitikai modell? In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018. 323–333.

[12] Borbíró Andrea: Kriminálpolitika. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia.* Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 2016. 748–749.

például Magyarországon, a demokratikus fékek és ellensúlyok rendszere igen sérülékeny, ezért rövid fennállásuk alatt mindkét kriminálpolitikai tendenciával találkozhatunk, az elmúlt több mint egy évtizedben azonban a kirekesztő mechanizmusok határozott megerősödésének lehetünk tanúi.[13]

A kriminálpopulizmus

Véleményem szerint a késő modern kriminálpolitikában a kriminálpopulizmusnak az exkluzív, tehát kirekesztő kriminálpolitikai környezetben fejlődnek ki a feltételei. A szakértők szerint ugyanis a szigorúbb büntetés iránti elkötelezettség, a büntetőpolitikai populizmus iránti fogékonyság azokban a kultúrákban növekszik, amelyekben igen erős gyökerekből táplálkozik az egyéni teljesítményekbe vetett hit, ugyanakkor gyenge az egyenlőtlenségek kezelésére rendszeresített intézmények elfogadottsága.[14]

A büntetőpopulizmust a neves skót-amerikai kriminológus, *David Garland* a jelentős közfelháborodást keltő, amúgy ritkán előforduló bűncselekményekre adott, nagy médiaérdeklődést és érzelmileg fűtött válaszokat kiváltó, tartós politikai folyamatként határozta meg.[15] Ez a jelenség más szakértők szerint akkor alakul ki, amikor a tájékozatlan közvélemény a globális térben ható média tevékeny közreműködésével nyomást gyakorol a büntetőpolitikára, arra hivatkozva, hogy megnövekedett a bűnelkövetőkkel szembeni szigorúbb bánásmód igénye. A populista politikusok ilyenkor szavazatmaximálási célokból a közvetlen demokráciára hivatkoznak. Úgy tesznek, mintha a média által felkorbácsolt érzelmekre reagálnának, és a „legyen végre rend!" jelszavát ismételgetve szakítanak a hagyományos jogállami büntetőpolitika értékeivel. Arra építik a filozófiájukat, hogy valódi demokráciában közvetlenül kell reagálni a tömegigényre. Arról értekeznek, hogy az emberek szenvednek a közbiztonság hiányától. Szerintük a büntetőjog-alkotásnak és a jogalkalmazásnak változtatnia kell az eddigi gyakorlaton, mert csak ilyen módon elégítheti ki a nagyközönség és az érintett sértettek igazságossággal kapcsolatos elvárását, és így nyerhetik vissza a korábban elveszett közbizalmat.[16]

[13] Lévay Miklós: A rendszerváltozást követő magyar kriminálpolitika. In Borbíró et al. (szerk.): *Kriminológia...* 286–297.

[14] Green, A. David: „Punitativeness and Culture". *European Journal of Criminology,* Vol. 6. 2009. No. 6. 517–537.

[15] Garland, David: *Punishment and modern society: A study in social theory.* Chicago, IL, University of Chicago Press, 1990; valamint *The culture of control: Crime and social order in contemporary society.* Chicago, IL, University of Chicago Press, 2001.

[16] Roberts, V. Julian – Stalans, Loretta J. – Indermaur, David – Hough, Mike: *Penal Populism and Public Opinion: Lessons Form Five Countries.* Oxford, OUP, 2003.

Meglepő, de a kriminálpopulizmus virágkora az 1990-es évek elejére tehető. Ebben az időszakban a bűnözés 1960 és 1980 között tapasztalható jelentős emelkedése befejeződött. Majd az 1990-es évek eleje óta ezen a magas szinten stagnált, mára pedig egyes kutatók szerint történelmileg is alacsony szintre csökkent a nagy hagyományokkal rendelkező, modern demokráciákban és az új demokráciákban egyaránt.[17]

Felmerül a kérdés, hogy mi a lényeges különbség a punitív vagy más néven exkluzív kriminálpolitika és a kriminálpopulizmus között? Az exkluzív kriminálpolitikát folytató nemzetállamokhoz képest a populizmus gyakorlatát követő országok az egyszerű kockázatelemzést gyakrabban és intenzívebben használják. Teszik ezt abból a célból, hogy az érintettekkel szemben még nagyobb meggyőző erővel valószínűsítsék a jövőbeli társadalomra veszélyességet.

A kriminálpopulizmus markáns jellemzője az a kormányzati politikai manipuláció, amely a punitív kriminálpolitika szellemét kiengedi a palackból. A populista politikai hatalom ugyanis azzal, hogy saját retorikájával és az általa uralt média felhasználásával folyamatosan újabb és újabb bűnbakot teremt (például a migránst vagy a hajléktalant), gerjeszti a népharagot, tematizálja a közbeszédet. Majd arra hivatkozik, hogy ezekkel az általa stigmatizált csoportokkal szemben az általa felhergelt közvélemény szigorúbb, következetesebb szigort követel. Ezt követően nem átall a közvetlen demokrácia érvényesítésére hivatkozni, holott az indulatkeltés és annak fenntartása a populista hatalom megszerzésének vagy megtartásának eszköze. A „csak" exkluzív kriminálpolitikát folytató kormányzatok a büntetőpopulizmus e markáns kommunikációs gyakorlatát nem feltétlenül a hatalom megszerzésére és megtartására alkalmazzák, kormányzati gyakorlatukban inkább a populizmus egyes elemeivel erősítik az egyébként punitív rendszerüket.

Következtetések

Vázlatosan igyekeztem bemutatni, hogy a késő modernitásban a piaci szereplők és azok közvetlen politikai szövetségesei által gerjesztett globális folyamat veszélyt jelent a ma még elsősorban nemzeti keretben működő jogállami normák követésére. Ehhez még számításba kell venni azt is, hogy a globális térben zajló társadalmi és politikai szerveződések hatását a technika, a tudomány és az informatika soha nem látott fejlődése is erősíti. Ilyen körülmények között rendkívül fontos lenne a jogállami normák jelenleginél hatékonyabb védelmét biztosító államközi intézmények hatáskörének megerősítése. Sajnos ennek konszenzusos alapon történő megvalósítására a közeljövőben nem sok esélyt látok.

[17] Blumstein, Alfred – Wallman, Jeremy (eds.): *The Crime Drop in America (1994–2000).* Cambridge, CUP, 2000.

Irodalom

Bauman, Zygmunt: „Times of interregnum – Critical Debate". *Ethics & Global Politics,* Vol. 5. 2014. No. 1. 49–56.

Blumstein, Alfred – Wallman, Jeremy (eds.): *The Crime Drop in America (1994–2000).* Cambridge, CUP, 2000.

Borbíró Andrea: A bűnözéskontroll. In Borbíró Andrea – Inzelt Éva – Kerezsi Klára – Lévay Miklós – Podoletz Léna (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása. A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére.* Budapest, Eötvös Kiadó, 2014. 53–68.

Borbíró Andrea: Kriminálpolitika. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia.* Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 2016. 748–749.

Fleck Zoltán: Civilizációs válság és a büntető populizmus. In Borbíró Andrea – Inzelt Éva – Kerezsi Klára – Lévay Miklós – Podoletz Léna (szerk.): *A büntető hatalom korlátainak megtartása. A büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére.* Budapest, Eötvös Kiadó, 2014. 149–162.

Garland, David: *Punishment and modern society: A study in social theory.* Chicago, IL, University of Chicago Press, 1990.

Garland, David: *The culture of control: Crime and social order in contemporary society.* Chicago, IL, University of Chicago Press, 2001.

Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the late modern age.* Redwood City, CA, Stanford University Press, 1991.

Gönczöl Katalin: „A büntető populizmus és a társadalmi kirekesztettség". *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae,* tom. L. 2013. 155–166.

Gönczöl Katalin: Megőrizhető-e a skandináv büntetőpolitikai modell? In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018. 323–333.

Green, A. David: „Punitativeness and Culture". *European Journal of Criminology,* Vol. 6. 2009. No. 6. 517–537.

Lévay Miklós: A rendszerváltozást követő magyar kriminálpolitika. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia.* Budapest, Wolters Kluwer Kiadó, 2016. 286–297.

Matthews, Rogers: „The myth of punitiveness". *Theoretical Criminology,* Vol. 9. 2005. No. 7. 175–201.

Polányi Károly: *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1944. 2004.

Roberts, V. Julian – Stalans, Loretta J. – Indermaur, David – Hough, Mike: *Penal Populism and Public Opinion: Lessons Form Five Countries.* Oxford, OUP, 2003.

Tárkány Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1981.

A BŰNÖZÉST ELŐSEGÍTŐ KÖRÜLMÉNYEKRŐL

Korinek László[1]

Bevezető

A címben megfogalmazott problémakör természetesen nem a tényleges vagy leendő elkövetők részére történő tanácsadás. Aki már szembekerült a törvénnyel, netán életformájává vált a kriminalitás (tapasztalati tény, hogy vannak ilyen személyek a büntetések megelőzési célja ellenére), az nyilvánvalóan mérlegeli a lehetőségeket. Elsősorban ebben a körben van komoly magyarázó ereje a racionális döntések elméletének.[2]

Logikusnak tűnő elvet fogalmazott meg az említett teória egyik kidolgozója, Jeremy Bentham. Szerinte az a fontos, hogy a büntetés által okozott hátrány legyen súlyosabb annál az előnynél, amelyet a cselekmény elkövetésével el lehet érni.[3] Bűnözői logikát követve persze ennek a fordítottja teheti kívánatossá a súlyos törvényszegést. Az ilyen gondolkodásnak akkor volna értelme, ha mind a kriminális magatartás céljának elérése, mind pedig az arra való közhatalmi reagálás bizonyosan bekövetkezne. Ez azonban a tapasztalatok szerint távolról sincs így, egyik vonatkozásban sem. A normasértők mindenekelőtt abban bíznak, hogy nem kerülnek a hatóságok látókörébe, így bíróság elé sem. Ezért a saját maguk által remélt eredmény elmaradása sem tragikus a számukra: a dolgot meg lehet ismételni. A lebukás viszont elkerülendő. Amennyiben az elkövető komoly esélyt lát a vele szembeni eljárás megúszására, úgy a Jeremy Bentham által megfogalmazott tételnek a szankciót érintő része súlytalanná válik. Magyarul: teljesen mindegy, hogy mivel fenyegetik az adott deliktum elkövetését, ha annak tényleges alkalmazása igen nagy valószínűséggel elmarad. A leküzdeni kívánt bűnözésre a kilátásba helyezett büntetések súlyosításával válaszoló törvényhozás – ami egyébként mindmáig gyakorlat – ezért alapvetően téves, ahogyan arra már Cesare Beccaria is rámutatott, hangsúlyozván, hogy nem a következmények szigora, hanem

[1] Professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

[2] Lásd Korinek László: *Kriminológia I.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010. 132–140.

[3] Bentham, Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation.* Oxford, Clarendon Press, 1908. 179.

azok elkerülhetetlensége járhat megelőző, végeredményben tehát bűncsökkentő hatással.[4]

A sajátos kockázatkezelési módszerek alkalmazása a bűnözők részéről mindenekelőtt a vagyon elleni cselekmények előkészítésére jellemző, de az erőszakos deliktumok világában is előfordul amellett, hogy a két dolog nem is mindig választható el egymástól (például a rablások esetében). Újabb kutatások arra mutattak rá, hogy a cselekmények elkövetésének tervezése során még a viszonylag objektív módon kalkulálható következmények felmérése mellett sem hanyagolható el az érzelmi tényező.[5] Ez persze még mindig nem zárja ki a „megéri-e" kérdés vizsgálatát, hiszen a körülményekhez való szubjektív viszonyulás terén is vannak megragadható elemek. Példaképpen említhető, hogy a halálbüntetés a legsúlyosabb következmény, sokan mégis előnyben részesítik az elviselhetetlenül hosszú szabadságvesztéshez képest.

A bűnözés lehetőségeinek térben és időben történő vizsgálata fontos az egyéb társadalomra veszélyes viselkedési formák meghatározottságának jobb megismerése érdekében is, hiszen akár az indulati cselekmények, akár a gondatlan elkövetések számának alakulása is tükrözheti a környezet változásait. A törvényszegéseket a csekély önkontrollra visszavezető teória továbbfejlesztett változata, az intézményes magatartás-ellenőrzés szerepét is hangsúlyozó megközelítés a bűnelkövetést az ember és a rá hatással lévő tényezők együttes következményének tekinti.[6]

Jelen tanulmányban néhány olyan jelenséget tekintünk át, amely az említett tudományos teóriákon alapuló feltevések, illetőleg a tapasztalatok szerint lényeges hatással van a kriminalitás alakulására. A címben felvetett témához igazodva mindenekelőtt arra keressük a választ, hogy vannak-e olyan helyek és időszakok, amelyek úgy nyitják meg az elkövetés lehetőségeit, hogy egyben a lebukás veszélye is jelentősen csökken.

A kontrollmechanizmus összeomlása

Abból indulunk ki, hogy a modern államok kriminalitása a büntető kódexekben meghatározott – törvényi – tényállások valóságban történő visszatükröződése. Ehhez kapcsolódóan meg kell jegyezni, hogy ezen a területen a jogérvényesítés

4 Beccaria, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998. 42.

5 Elffers, Henk – Van Gelder, Louis: Criminal Decision Making: Time to Reject the Rational Choice Theory and Go on with the Dual Process Theory? In Bijleveld, Catren – Van Der Laan, Peter (eds.): *Liber Amicorum Gergen Bruinsma*. The Hague, Boom Criminologie, 2017. 124–131.

6 Gottfredson, Michael – Hirschi, Travis: *Modern Control Theory and the Limits of Criminal Justice*. New York, NY, OUP, 2019.

közhatalmi monopólium. A jogalkotó feltételezi, hogy a bűnüldözés, valamint a büntető igazságszolgáltatás rendszere a maga eszközeivel kezelni tudja a bekövetkező törvényszegéseket és azok megvalósítóit, amellett hatással lehet a megelőzésre is. Ebből okszerűen következik, hogy a bűnözők számára akkor vonzó az elkövetés lehetősége, ha jó esélyt látnak a törvényben rögzített következmények elkerülésére. Ilyen helyzet állhat elő, ha az említett szisztéma egésze vagy valamely fontos része – rendszerint átmenetileg – működésképtelenné válik. Az összefüggések azonban nem egyszerűsíthetők le a kontroll és a bűnözés közötti fordított arányosságra.

A háborúk és a katonai beavatkozások hatása a bűnözésre

Általánosan elfogadottnak tekinthető következtetés, hogy a hadviselés, valamint az ahhoz kapcsolódó állapot bűnözést gerjesztő hatást gyakorol. Ez annak ellenére így van, hogy ellenkező előjelű elmozdulások is megfigyelhetők. Ilyen például a kriminalitás szempontjából meghatározó csoportot adó fiatal férfiak tömegeinek a társadalom életéből való kivonása, és a legszigorúbb – katonai – fegyelem érvényesítése velük szemben.

A hagyományos kontroll intézményeinek működésében beálló kiesések értelemszerűen csökkentik a lebukás veszélyét. Így a hivatalos adatok látszólag kedvező alakulása ellenére (ez mindenekelőtt a háborúk első szakaszát jellemzi) akár köztudomású tényként is meg lehet állapítani egyes deliktumok igen jelentős elszaporodását. Mindenekelőtt azokról van szó, amelyek elsősorban forró nyomos felderítéssel üldözhetők eredményesen. Az amerikai polgárháborúban a lólopások száma olyan méreteket öltött, hogy több államban (Pennsylvania, New Jersey) egyéb ígéretes megoldások hiányában a halálbüntetéssel fenyegetés révén próbáltak hatni a jelenségre.[7] Ezzel azonban a prevenciót nem lehet igazán szolgálni, mivel a felelősségre vonás igen alacsony valószínűsége a bűnözők gondolkodásában nagyobb súllyal esik latba, mint az esetlegesen kiszabható legsúlyosabb büntetés.

Elmondható tehát, hogy bűnözői fejjel gondolkodva a kontroll nagymértékű visszaszorulása vonzóvá teszi azon cselekmények elkövetését, amelyek a tapasztalatok szerint jó eséllyel rejtve maradhatnak. Ezt persze a már említett jelenséggel – a fiatal férfiak tömeges bevonulásával, tehát az adott társadalomtól való távollétével – összefüggésben kell értékelni. Az otthon maradók összetételének neme és kora miatt az általános csökkenés ellenére viszonylag megnő a nők és fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények száma és aránya.[8]

[7] Rosenbaum, Betty B.: „Relationship Between War and Crime in the United States". *Journal of Criminal Law and Criminology,* Vol. 3. 1940. No. 5. 722–740.

[8] Lásd pl. Hacker Ervin: „Háború és bűnözés". Budapest, különlenyomat a *Magyar Szemle* 1943. évi júniusi számából, 1943.

A háború és a kriminalitás összefüggéseinek az elkövetők gondolkodása alapján történő vizsgálata során értékelni kell a megváltozó viszonyoknak a katonák tudatára, ezáltal a magatartásukra való hatását is, ezúttal sem figyelmen kívül hagyva a kontroll szerepét.

Sajátos helyzetben vannak a harci cselekmények színhelyén, illetőleg a megszállt vagy más okból (pl. békefenntartás) ellenőrzött területeken tevékenykedő katonák. A felügyeletükkel kapcsolatos problémák tárgyalása előtt rá kell mutatni arra, hogy a bűnelkövetésre való hajlam, a következményektől való tartás hiánya nem kizárólag a külső korlátok függvénye. A hagyományos háborús propaganda az ellenség megölését nem csupán elfogadhatónak, hanem egyenesen kívánatosnak tartja. Ennek során gyakran elmosódik a különbség a hadviselő felek és az egyes országok lakossága között.

A békefenntartó, béketeremtő, illetőleg más – akár humanitárius – műveletek végrehajtói részéről persze nem elfogadható magatartás a helyi lakosság tagjainak a megölése, illetőleg gyűlölete. Mégis tény, hogy az ilyen akciók, műveletek során gyakran a háborúval kapcsolatos túlkapásokhoz hasonló megnyilvánulások figyelhetők meg. Mindenekelőtt az emberi méltóság megsértéséről van szó, beleértve annak legsúlyosabb megnyilvánulásait (pl. nemi erőszak) is.

Az intézményes kontroll tekintetében mind a háborús, mind a békefenntartó és hasonló helyzetekre vonatkozóan azt kell hangsúlyozni, hogy a bűncselekmények megvalósulásának színhelyén hatályban lévő jog, illetőleg az annak alkalmazására hivatott szervek jogszabályi tilalom, vagy éppen csak valós cselekvőképesség híján tipikusan nem képesek eljárni a deliktumok elkövetőivel szemben.

Az idegen állam vagy nemzetközi szervezet által az adott területre küldött katonák jellemzően nem tartoznak a működés révén érintett állam joghatósága alá. Ez és a számukra hazai igazságszolgáltatás messzesége eredményezi a büntethetetlenség képzetét, a mondottak szerint gyakran nem is teljesen alaptalanul. Így az idegen földön szolgálatot teljesítő katonáknak is érdemes bűnözni, amennyiben saját erkölcsi felfogásuk, önkontrolljuk nem képezi ennek gátját.

Rendőrsztrájkok

A kontroll megszűnése vagy legalábbis jelentős visszaszorulása a mondottak szerint hatással van a racionálisan gondolkodó bűnözőkre. Érdemes ebből a szempontból megvizsgálni azokat az eseteket, amikor a büntető igazságszolgáltatás bemenetét szolgáló szervezetek – tipikusan a rendőrségek – nem teljesítik a feladatukat. Logikusan lehet arra következtetni, hogy a kockázatokat mérlegelő elkövetők érzékelik a lebukás veszélyének csökkenését, tehát számukra jobban megéri a cselekmények elkövetése.

Érdekes, hogy a dolog mégsem ennyire egyszerű. Sokáig uralkodónak volt tekinthető az a nézet, amely szerint a rendőri jelenlét a kriminalitásra visszatartó hatást gyakorol.[9] Ezt a vélekedést azonban megkérdőjelezte az az 1973-ban lefolytatott empirikus vizsgálat, amely Kansas Cityben tárta fel a rendőri járőrözés és a közbiztonság legfontosabb összefüggéseit, pontosabban inkább azok hiányát. A George Kelling és munkatársai által végzett felmérés adatai szerint a bűnözés nem reagált érzékenyen a nyílt ellenőrzés jelentős csökkenésére.[10] A későbbiekben – többek között George Kelling által – végrehajtott kutatások eredményeit úgy lehet összefoglalni, hogy maga a rendőri létszám és a konkrét cél nélkül végzett járőrözés valóban nincs érzékelhető hatással a bűnözés alakulására, a jól megtervezett, előzetes adatfelmérésen és tervezésen alapuló akciók azonban már hozhatnak eredményeket.[11] Tény mindenesetre, hogy a rendőri létszám, vagy akár a jelenlét meghatározott minőségi – alkotmányos és szakmai – kritériumoknak való megfelelés hiányában nem tud eredményesen hozzájárulni a biztonság védelméhez.[12]

Nem meglepő tehát, hogy a rendőrsztrájkoknak a kriminalitás alakulására gyakorolt hatása nem olyan jelentős, mint ahogyan azt a szervezet és a bűnözés kölcsönös függőségének általános feltételezése alapján gondolhatnánk. A tapasztalatok szerint a közbiztonság őreinek munkabeszüntetése nem jár a kriminalitás jelentős növekedésével.[13] Sőt: egyes kutatók adatai arra utalnak, hogy a szükségképpen diszkriminatív, a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportokat sújtó, proaktív rendőri működés visszafogása (például munkalassító akciók révén) a bűnözés csökkenése irányába hat.[14]

Kétségtelen tény, hogy vannak arra utaló adatok is, amelyek szerint a rendőrsztrájkok negatív módon hatnak a közbiztonságra. Példaképpen említhető az 1919-es bostoni eset, amikor súlyos zavargások törtek ki a munkabeszüntetés idején. A kézenfekvőnek tűnő összefüggés ellenére a helyzet alapos elemzése alapján

[9] Wilson, Orlando W. – Mc.Laren, Roy: *Police Administration.* New York, NY, McGraw Hill, 1963.

[10] Kelling, George – Pate, Tony – Dieckman, Duane – Brown, Charles E.: *The Kansas City Preventive Patrol Experiment – A Summary Report.* Washington D.C., Police Foundation, 1974.

[11] Kelling, George: *The Newark Foot Patrol Experiment.* Washington D.C., Police Foundation, 1981; Di Tella, Rafael – Shargorodsky, Ernesto: „Do Police Reduce Crime? Estimates Using the Allocation of Police Forces After a Terrorist Attack". *The American Economic Review,* Vol. 94. 2004. No. 1. 115–133.

[12] Finszter Géza – Korinek László: „Rekviem egy rendőrségért". *Népszabadság,* 2009. február 28.

[13] Pfuhl, Edwin H. Jr.: „Police Strikes and Conventional Crime". *Criminology,* Vol. 21. 1983. No. 4. 489–504.

[14] Sullivan, Christopher M. – O'Keeffe, Zachary P. O.: „Evidence that Curtailing Proactive Policing Can Reduce Major Crime". *Nature Human Behaviour,* 2017. No. 1. 730–737.

mégis arra a következtetésre jutott Jonathan R. White, hogy nem a rendőri kontroll változásai húzódtak meg a konfliktus mögött, amellett az inkább tervezhető bűncselekmények (betörések, rablások) száma egyáltalában nem növekedett.[15] Az erőszakos cselekmények elszaporodásáról számolnak be a híradások a 2020-as brazíliai[16] rendőrsztrájkok idején, míg Argentínában az üzletek kifosztását is gyakran eredményezte a káosz.[17]

A rendőrsztrájkok nem teszik vonzóvá, kockázatmentessé azon cselekmények elkövetését, amelyek legalább gondolati előkészítést igényelnek. Ez a következtetés csak látszólag mond ellent a háború idején bekövetkező kontrollvesztés miatt megnövekedő bűnözési hajlamnak. A közbiztonság őreinek munkabeszüntetése ugyanis értelemszerűen időleges, szemben a tipikusan hosszan tartó háborúkkal.

Nagy társadalmi-politikai és gazdasági átalakulások

Az átmenet ellentmondásai • A társadalom életét széles körben és mélyen érintő változások gyakran járnak a bűnözés növekedésével. Ide sorolható a nagy háborúkat követő visszarendeződés is, hiszen az is tömegek mozgását tételezi fel úgy, hogy a korábbi értékek sokak számára már nem jelentenek valódi eligazodási pontot (például az emberi élet lebecsülésének okán), másrészt egzisztenciálisan is gondot jelent, hogy tipikusan nem lehet egyszerűen visszatérni a korábbi kerékvágásba. Ezért a hivatalos statisztikákban rendszerint a háborúk elején megjelenő csökkenés a későbbiekben, beleértve az első békeéveket is, erőteljes növekedésbe fordul át.[18] Mindamellett természetesen a békés, de mélyreható változások is szükségképpen értékvesztéssel, valamint a társadalmi és gazdasági pozíciók átrendeződésével járnak, ami sokakat ösztönöz a számukra megfelelő státus elérésére, illetőleg javak megszerzésére. Ez adott esetben csak a meglévő korlátok áttörésével lehetséges, ami értelemszerűen bűnözést is jelenthet.[19]

A rendszerváltozás Magyarországon • Hazánkban a múlt század nyolcvanas éveinek végén elkezdődő rendszerváltozás, és ahhoz kapcsolódóan különösen

[15] White, Jonathan R.: „Violence During the 1919 Boston Police Strike: An Analysis of the Crime Control Myth". *Grand Valley State University, Peer Reviewed Articles,* 1988. No. 13. https://scholarworks.gvsu.edu/hst_articles/13

[16] Hvg.hu: „Brazíliai rendőrsztrájk: öt nap alatt 147 embert öltek meg". *Hvg.hu,* 2020. február 25. https://hvg.hu/vilag/20200225_brazilia_rendorok_sztrajk_gyilkossagok

[17] Érdekes világ: „Elszabadult a pokol Argentínában a rendőrsztrájk miatt". *Érdekes világ,* https://www.erdekesvilag.hu/elszabadult-a-pokol-argentinaban-a-rendorsztrajk-miatt/

[18] Hacker: i. m.

[19] Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1980.

a tulajdonviszonyok radikális újrarendezése érdemel témánk szempontjából figyelmet. Magától értetődik, hogy ennek is van tudati oldala, de a „mikor érdemes" kérdés megválaszolásához figyelembe kell venni a tényleges kontrollt gyakorolni képes intézmények helyzetét is. Az előbbivel kapcsolatban az anómia jelensége, vagyis a hagyományos, többé-kevésbé általánosan követett normák háttérbe szorulása említendő, miközben az új szabályok megalkotása – nem is beszélve azok valóságos elfogadottságáról – rendszerint hosszabb időt vesz igénybe. Ez a szubjektív tényező nyilvánvalóan érintette a devianciakontroll szervezeteit, azok személyi állományát is, így a praktikusan gondolkodó bűnözők kihasználhatták a szabályozás válságának a rendvédelmiekre gyakorolt hatását. Példaképpen említhető a leplezett eszközök használatának visszafogottsága, ami a korábbi rendszer jogállami kritikájának – és különösen a „Dunagate" botrány során napvilágra kerülő tényeknek – volt tulajdonítható. Ebben a helyzetben a jól konspirált elkövetés eredménnyel kecsegtethetett.

Az nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a racionálisan gondolkodó bűnözők éppen ott látták meg a legnagyobb lehetőséget, ahol az említett problémák a leginkább érzékelhetők voltak. Amellett itt – vagyis a gazdaság területén – lehetett a legnagyobb haszonra szert tenni a jogszerűség látszatának fenntartása mellett.

A gazdasági rendszerváltozás messzemenő társadalmi következményekkel járó intézménye volt a privatizáció. Természetesen maga a folyamat elkerülhetetlen volt, hiszen annak hiányában nem lehetett volna a társadalmi tulajdonnak a szocializmusra jellemző uralkodó pozícióját megszüntetni, a magántulajdonnak az alkotmányos demokráciában játszott szerepét lehetővé tenni. A magánosításnak azonban több módja van, a Magyarországon választott módszereket több jogos kritika érte.

A politikai-gazdasági átalakulás persze nem csupán a magánosítással közvetlenül összefüggő területeken tette vonzóvá egyes bűncselekmények elkövetését. Olyannyira, hogy egyes, a fejlett piacgazdaságokban már intézményesedett deliktumok sokáig nem is léteztek a magyar Btk.-ban. Példa erre a pénzmosás, amely a szocializmusban a pénzügyi viszonyok és a bankrendszer korlátozott lehetőségei miatt nem jelentett nagy veszélyt, a megváltozó körülmények okán azonban mind a törekvések, mind a lehetőségek miatt szükség volt a bűnös vagyont leplező műveletek kriminalizálására, a tényállás azonban csupán 1994-ben került be a magyar büntetőjog rendszerébe.[20] Ebből következik, hogy a korábbi manőverek többsége révén legalizálni lehetett a kétes úton létrehozott gazdagságot.

[20] Inzelt András: „A gazdasági bűnözés főbb jellemzői Magyarországon a rendszerváltás után". *Jogi tanulmányok,* ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordulója alkalmából, I. köt. 2010. 432.

Melléfogások a jogalkotásban, intézményes mulasztások a bűncselekményekkel szembeni fellépésben

Előfordul, hogy a törvényhozás konszolidált alkotmányos viszonyok közepette maga teremt olyan helyzetet, amely szinte provokál egyes bűncselekmények elkövetésére. Ez is történhet akár úgy, hogy a lelepleződés veszélyét csökkenti az egyes tényállások megfogalmazása, de úgy is, hogy a megszerezhető nyereség válik aránytalanul vonzóvá még az esetleges lelepleződés ellenére is. A tapasztalatok szerint a kihasználható hibákra rámozduló bűnözés gyorsan megszervezi magát, és korrupció útján olyan védettséget biztosít a maga számára, amely kifizetődővé teszi a visszaéléseket.

Ma már közismert és általában nem is vitatott tény például, hogy az Egyesült Államokban a szesztilalomról szóló törvény (*Volstead Act* – 1920) jelentős mértékben hozzájárult a bűnözés, azon belül a legveszélyesebb szervezett elkövetések kiterjedéséhez. A szabályozás tehát – amely paradox módon éppen a deviáns viselkedések visszaszorítását célozta – ebben az esetben bűngerjesztő hatással járt.[21] A maffiajellegű szerveződések úgy tettek szert óriási vagyonokra, hogy a valóságosan elkövetett cselekmények miatt a felelősségre vonás – részben a pénz korrupciós célokra való felhasználása következtében – tipikusan elmaradt. Gyakori példaképpen emlegetik Al Capone esetét, akit az általa köztudottan legalább felbujtóként elkövetett igen sok emberölés dacára csupán adócsalásért tudtak elítélni.[22] Itt kell megjegyezni, hogy sajátos módon a szesztilalmi törvény hatályának időszakában prosperáló bűnszervezetek tagjai számára a „megéri-e" kérdés mindenekelőtt a konkurens bandák részéről fenyegető veszélyek latolgatását jelentette. Ez is sajátos szempont annak megfontolása során, hogy mikor és hol érdemes bűnözni.

Magyarországon a rendszerváltozást követően, a kilencvenes évek elején az úgynevezett „olajbűnözés" vált rendívül elterjedtté. A kifejezés többfajta cselekményt ölelt fel. Ezeken belül a „szőkítés" kifejezés vált a magyar nyelvet gazdagító elemmé. A szó arra utal, hogy a háztartási tüzelőolaj és az üzemanyagként használható gázolaj ára között lényeges eltérés volt, miközben alapvetően ugyanazon anyagokról volt szó. Az előbbit a visszaélések megakadályozása érdekében pirosra kellett festeni, de vegyi úton ez a szín megszüntethető volt. Így az igen jelentős árkülönbség miatt az elkövetők számára óriási – milliárdos – haszon keletkezett. A jogalkotás mindebben úgy játszott szerepet, hogy a kétfajta olaj megkülönböztetésére elrendelt színezés már kezdettől fogva nyilvánvalóan alkalmatlan volt a visszaélések meggátlására. Az 1995. évi C. törvény megszüntette az említett

[21] Thornton, Marc: *The Economics of Prohibition.* Salt Lake City, UT, University of Utah Press, 1991.

[22] Szikinger István: „Al Capone karrierjének vége". *Belügyi Szemle,* 59. évf. 2011. 2. sz. 116–129.

árkülönbséget, továbbra is fennmaradt azonban a halasztott vámfizetés lehetősége (20/1992 [VII. 7.] PM NGKM együttes rendelet), ami a fizetésre kötelezett cégek „fantomizálása" (eltüntetése, illetőleg tényleges felelősségvállalásra nem képes személyek részére történő átadása) révén a köztartozás teljesítésének elmaradása miatt szintén igen nagy hasznot hajtott az elkövetőknek.

Az eredetileg – az amerikai szesztilalmi törvényhez hasonlóan – vélhetően nem rossz szándékkal alkotott jogszabályok, illetőleg az elkövetett mulasztások a magyarországi „olajügyek" esetében is igen súlyos következményekre vezettek. Az igen rövid idő alatt felhalmozott hatalmas vagyonok segítségével a bűnözők korrumpálni tudták a rendvédelmi szervek számos tagját, sőt egyes nem cáfolt adatok szerint a kriminalitás számára védelmet jelentő helyzet fenntartásában politikusok is szerepet játszottak.[23] Az egész bűnös ágazat által okozott károkhoz képest – az amerikai szervezett bűnözéshez hasonlóan – elmarasztalás csak nagyon szűk körben, igen visszafogottan történt.

A büntetlenség tudatos kilátásba helyezése

Előfordul, hogy a közhatalom megfontoltan, intézményesen biztosítja a felelősség alóli mentességet az elkövetők számára. Az általános amnesztia többnyire nem teszi lehetővé a tervezett cselekmények következményei alóli kibúvás előre kalkulálhatóságát, hiszen az nem valamiféle tervszerűen ismétlődő megbocsátás. Magyarországon a múlt század második felében legalább 10 évenként egyszer élt a hatalom ezzel az eszközzel, az 1991-es, a taxisblokádhoz kapcsolódó közkegyelem gyakorlása óta azonban egyáltalán nem volt példa a büntetések tömeges elengedésére. A 2006. őszi tömegoszlatásokkal összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 2011. évi XVI. törvény részben ilyen következményekkel járt ugyan, de igen behatárolt, eljárási feltételektől is függő esetkörben. Valójában nem a magatartások büntetlenségét állapította meg a jogalkotó, hanem a szankcionálásukat kimondó döntések törvénytelenségét. Nyilvánvaló, hogy ennek a jövőbeni lehetősége fel sem merült az események idején. Ugyancsak figyelmen kívül hagyható az egyéni kegyelem reménye az elkövetendő cselekmények kockázatának elemzése során – legalábbis a mai Magyarországon –, hiszen az ilyen kérelmek igen kis töredéke vezet eredményre.

A kegyelem tehát – kiszámíthatatlansága okán – nem jelentős tényező a bűnözés kifizetődésének mérlegelése során. Más a helyzet az adóamnesztiákkal. Ezek

[23] Lásd az Országgyűlés „Az olajügyek és a szervezett bűnözés között az esetleges korrupciós ügyek feltárására létrehozott vizsgálóbizottságának" 2000. június 8- i, valamint 2000. november 7-i zárt ülésének jegyzőkönyveit. https://www.parlament.hu/biz36/olaj/0011071.pdf; https://www.parlament.hu/biz36/olaj/olajbiz_000608.pdf (A minősítés feloldva.)

mentességet biztosítanak a korábbi kötelezettségek teljesítésének elmulasztásának következményei alól. Elvileg az elkövetett egyéb bűncselekmények miatti eljárásokat le lehet folytatni, viszont a vagyon megszerzési körülményeinek vizsgálata elmarad, valójában tehát ténylegesen szinte nullára redukálható a lebukás kockázata. Kétségtelen tény, hogy a Magyarországon 2008-tól többször alkalmazott, feltételekhez kötött visszamenőleges adóelengedés, valamint a vizsgálat alóli mentesség esetköre változó.

Az esetenként súlyos büntetőjogi következmények alóli kibúvás lehetséges az általánosan vádalkuként megjelölt eljárási megoldások révén is. Ezek lényege, hogy a terhelt olyan segítséget nyújt a hatóságoknak a más vagy mások által végrehajtott bűncselekményekről, amelynek jutalma az, hogy saját maga mentesül a felelősségre vonás alól. Tágabb értelemben ide sorolható az egyezség, illetőleg az előkészítő ülésen tett beismerő nyilatkozat is (sőt: általában a bizonyítási eljárás megkönnyítése, egyszerűsítése a felderítés szempontjából releváns adatok szolgáltatásával), mivel a büntetés lényeges enyhítése a végigvitt eljárás lehetséges eredményéhez képest vonzó lehetőség az elkövető számára. Ezek is előre kalkulálható megoldások, tehát a racionálisan gondolkodó, az alvilágban ismerős bűnözőnek érdemes olyan adatokat gyűjtenie, amelyek a későbbiekben használhatók az esetlegesen ellene induló eljárásban. A nyomozás során, az előkészítő ülésen, vagy akár később, a tárgyaláson teendő beismerő vallomás gondolati előrevetítése azon elkövetők számára lehet eredménnyel kecsegtető választás, akik úgy értékelik: az így elérhető büntetés – feltéve persze az eljárás megindulását és a vádemelést – még elfogadható ár a deliktum révén elérhető haszonhoz viszonyítva.

Technikai lehetőségek

Akkor is érdemes bűncselekményeket elkövetni a kriminális magatartásra hajlamos embereknek, ha technikai okok alapján lehet a könnyű megvalósíthatóságra és a lebukás veszélyének elhanyagolhatóságára következtetni. Közismert példaként említhető a BKK online jegyértékesítő rendszere, amelyet 2017. nyarán tettek elérhetővé. Egy fiatalember a következő üzenetet küldte a vállalatnak: *„Tisztelt Cím! Biztonsági rést találtam a weboldalukon, a kosárba rakáskor a termék árának átírásával (POST requestben) annyiért vesznek bérletet, amennyiért én akarok. (50 Ft-ért vettem havi bérletet.) Nem használtam fel a bérletet, célom világos és jó, nem követtem el bűncselekményt mivel egyből jelentettem. Meglepő viszont, hogy én 18 éves vagyok, de már 13 évesen sem követtem el ilyen hibákat.”*[24] Ebben

[24] Forrás: A Fővárosi Törvényszék P.23432/2017/9. számú határozata sajtó-helyreigazítás tárgyában.

az esetben tehát csupán az „etikus hacker" saját elhatározásán múlt, hogy a megnyíló lehetőséget nem kriminális célokra használta (más kérdés, hogy feljelentették, de az ellene induló eljárást megszüntették). Nyilvánvaló, hogy az ilyen „réseket" kihasználhatják azok is, akik nem segítő szándékkal hackelik meg a programot. Ügyes szervezéssel a beavatkozás forrását is visszakereshetetlenné lehet tenni, a nagy rendszerek esetében – arról nem is beszélve, hogy a károsító magatartások egyenként nem nagy értékre való elkövetése esetén a felderítés nem tud aránytalan kapacitásokat igénybe venni – ezért érdemes ilyen cselekményeket elkövetni.

Ami csökkentheti a büntetlenül maradás esélyeit

Amint arról szó volt, a közhatalmi kontroll gyengülése teret engedhet a bűnözés elterjedésének, de ez a következmény nem minden esetben szükségszerű, nem feltétlen, legalábbis rövid távon. Ki lehet jelenteni, hogy a bűnözés, valamint az azzal szemben fellépő szervezetek – mindenekelőtt a rendőrség – mennyiségi értelemben nem állnak fordított arányban egymással. Ennek az egyik oka, hogy az emberek döntő többsége nem azért tartózkodik a kriminalitástól, mert fél a jogkövetkezményektől. A büntetőjog ugyanis társadalmi értékeket véd, ezért az emberek többféleképpen utasíthatják el az egyénekre vagy közösségekre veszélyes megnyilvánulásokat.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a bűnüldöző apparátus vélt vagy valós meggyengülése esetén a lakosság, illetőleg annak egy része megszervezi magát annak érdekében, hogy a közbiztonság fenntartható legyen. Példaképpen említhető a deliktumokkal szemben kialakuló vigilantizmus. Ez azt jelenti, hogy a helyi közösség, de még gyakrabban annak csupán egyes csoportjai maguk állapítják meg valamely bűntett elkövetését. Megkeresik az elkövetőt, és jó esetben átadják őt a hatóságoknak. Előfordul azonban, hogy azonnal ítélkeznek, sőt: végre is hajtják az ítéletet, pl. lincselés formájában. Az ilyen megnyilvánulások alkotmányos aggályokat felvetnek ugyan, de az „érdemes-e" kérdésre egyértelmű – nemleges – választ adnak.[25]

Magyarországon a kilencvenes évek elejétől jöttek létre a polgárőrségek, nem is titkoltan az állami bűnmegelőzés és bűnüldözés kritikáját kifejezésre juttatva. Később azonban a mozgalom intézményesedett, jogi elismerést kapott (a polgárőrségről és a polgárőri tevékenységről szóló 2011. évi CLXV. törvény). Általánosságban elmondható, hogy ez a társadalmi szerveződés *vigilante* jellegű funkcióit fokozatosan elvesztette, és egyre inkább a hivatalos közbiztonság-védelem rendszeréhez illeszkedett.[26]

[25] Johnston, Les: „What is Vigilantism?". *British Journal of Criminology*, Vol. 36. 1996. No. 2. 220–236.

[26] Bólyai János: „A polgárőrségek Magyarországon". *Belügyi Szemle*, 52. évf. 2004. 10. sz. 90–107.

Következtetések

Az elmondottakból kiderül, hogy valóban vannak olyan időszakok, illetőleg helyzetek, amelyekben a bűncselekmények elkövetése akár a szó legszorosabb értelmében is kifizetődőnek tűnhet. Ne szépítsünk: valóban megérheti – saját értékrendjében – a bűnöző számára a kriminális magatartás tanúsítása. Abszolút biztosíték azonban nincs. A háborúban vagy az érintett terület joghatósága alá nem tartozó személyek részéről tanúsított embertelen cselekedetek üldözéséről nem mondott le a civilizált világ, ennek vannak eredményei. A korrupt rendőrök maguk is lebukhatnak. A nagy társadalmi változások következtében vagy bármely más okból meggyengülő bűnüldöző apparátus mulasztásait is lehet a későbbiekben pótolni.

Azt lehet mondani tehát, hogy a bűnözés csak kivételesen vezet eredményre azok számára, akik annak értékelik a cselekménnyel elért előnyt. Jellemző az is, hogy a „hivatásosok" pályafutásuk során előbb-utóbb mégiscsak lebuknak, hiszen a módszer *(modus operandi)* és más tényezők minden alkalommal bővítik a hatóságok ismereteit.

Fontos hangsúlyozni, hogy a kontroll szerepe nem a kriminalitásra hajlamos társadalom visszafogásában áll, hanem a közösség normáinak érvényesülésére való rásegítésben. A jogkövetés nem a rendőrség és más hatóságok munkájának eredménye, az emberek azonosulása a törvényes értékekkel természetesnek tekintendő. Fontos azonban, hogy ezek a normaalkotás és a jogalkalmazás során is kifejeződjenek. Magyarul: ha a törvény – akarva, akaratlanul – a visszaéléseket segíti elő, akkor az önkontroll érvényesülését gyengítheti. Az említett példák (amerikai szesztilalom, a magyarországi olajárak szabályozása stb.) jelzik, hogy a gondosan, kellő problémafeltárást és elemzést követően megalkotott törvények maradéktalan betartása várható el, de szélsőséges esetekben szinte maguk teremtik meg a jórészt kockázatmentes elkövetés feltételeit.

A bűnözők szempontjából kedvező körülmények egy része (pl. társadalmi átalakulások, bűnözői lelemény) a prevenciót erősíteni kívánó közhatalom részéről nem vagy csupán csekély mértékben befolyásolható. A legnagyobb lehetőség a jogalkotás minőségének javításában rejlik. Szükség van a kriminológiai szempontokat is érvényesítő előkészítésre, a várható hatások felmérésére a bűnmegelőzési lehetőségeket is fontolóra véve. Ennek során szükséges az elkövetők, valamint a bűnre hajlamos emberek szemszögéből is vizsgálni a szabályozás értelmét. Ez alapozza meg a jelen tanulmány címében megfogalmazott téma létjogosultságát.

Irodalom

Beccaria, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről.* Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1998.

Bentham, Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation.* Oxford, Clarendon Press, 1908.

Bólyai János: „A polgárőrségek Magyarországon". *Belügyi Szemle,* 52. évf. 2004. 10. sz. 90–107.

Di Tella, Rafael – Shargorodsky, Ernesto: „Do Police Reduce Crime? Estimates Using the Allocation of Police Forces After a Terrorist Attack". *The American Economic Review,* Vol. 94. 2004. No. 1. 115–133.

Elffers, Henk – Van Gelder, Louis: Criminal Decision Making: Time to Reject the Rational Choice Theory and Go on with the Dual Process Theory? In Bijleveld, Catren – Van Der Laan, Peter (eds.): *Liber Amicorum Gergen Bruinsma.* The Hague, Boom Criminologie, 2017. 124–131.

Érdekes világ: „Elszabadult a pokol Argentínában a rendőrsztrájk miatt". *Érdekes világ,* https://www.erdekesvilag.hu/elszabadult-a-pokol-argentinaban-a-rendorsztrajk-miatt/

Finszter Géza – Korinek László: „Rekviem egy rendőrségért". *Népszabadság,* 2009. február 28.

Gottfredson, Michael – Hirschi, Travis: *Modern Control Theory and the Limits of Criminal Justice.* New York, NY, OUP, 2019.

Hacker Ervin: „Háború és bűnözés". Budapest, különlenyomat a *Magyar Szemle* 1943. évi júniusi számából, 1943.

Hvg.hu: „Brazíliai rendőrsztrájk: öt nap alatt 147 embert öltek meg". *Hvg.hu,* 2020. február 25. https://hvg.hu/vilag/20200225_brazilia_rendorok_sztrajk_gyilkossagok

Inzelt András: „A gazdasági bűnözés főbb jellemzői Magyarországon a rendszerváltás után". *Jogi tanulmányok,* ünnepi konferencia az ELTE megalakulásának 375. évfordulója alkalmából, I. köt. 2010.

Johnston, Les: „What is Vigilantism?". *British Journal of Criminology,* Vol. 36. 1996. No. 2. 220–236.

Kelling, George – Pate, Tony – Dieckman, Duane – Brown, Charles E.: *The Kansas City Preventive Patrol Experiment – A Summary Report.* Washington D.C., Police Foundation, 1974.

Kelling, George: *The Newark Foot Patrol Experiment.* Washington D.C., Police Foundation, 1981.

Korinek László: *Kriminológia I.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2010.

Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1980.

Pfuhl, Edwin H. Jr.: „Police Strikes and Conventional Crime". *Criminology,* Vol. 21. 1983. No. 4. 489–504.

Rosenbaum, Betty B.: „Relationship Between War and Crime in the United States". *Journal of Criminal Law and Criminology,* Vol. 3. 1940. No. 5. 722–740.

Sullivan, Christopher M. – O'Keeffe, Zachary P. O.: „Evidence that Curtailing Proactive Policing Can Reduce Major Crime". *Nature Human Behaviour,* 2017. No. 1. 730–737.

Szikinger István: „Al Capone karrierjének vége". *Belügyi Szemle,* 59. évf. 2011. 2. sz. 116–129.

Thornton, Marc: *The Economics of Prohibition.* Salt Lake City, UT, University of Utah Press, 1991.

White, Jonathan R.: „Violence During the 1919 Boston Police Strike: An Analysis of the Crime Control Myth". *Grand Valley State University, Peer Reviewed Articles,* 1988. No. 13. https://scholarworks.gvsu.edu/hst_articles/13

Wilson, Orlando W. – Mc.Laren, Roy: *Police Administration.* New York, NY, McGraw Hill, 1963.

FOGSÁG ÉS RABSÁG. TERMINOLÓGIAI ADALÉKOK A MAGYAR BÜNTETŐJOG FEJLŐDÉSÉHEZ

Mezey Barna[1]

A XIX. század első fele a magyar büntetőjogi szaknyelv kialakulását hozta magával. Nem kevéssé a nyelvújító mozgalom hatására létrejött a magyar jogi szaknyelv, s azon belül formálódott részben a magyar nyelvű büntetőjogi törvénykezési praxisra támaszkodva, részben a nyugat-európai fejleményekből merítve, a fordításokkal kísérletezve, részben a szaknyelvi hézagokat szóalkotásos javaslatokkal kitöltve a magyar büntetőjogi műnyelv. Végtelenül izgalmas kaland a *Josephina* magyar fordításától[2] az 1843. évi büntetőjogi javaslatokig[3] vezető úton elkísérni büntetőjogász- és börtönügyi szakembereinket az ott már többnyire kiteljesedő büntető-szóhasználat megállapodásáig. Alább a büntetőjogi terminológia két központi fogalmának alakulásáról kívánunk beszámolni, az anyagi és a végrehajtási jogban egyaránt főszerepet vállaló fogság és rabság tartalmának formálódásáról.

Kajtár István úgy fogalmazott,[4] hogy a modernizáció jeleként kell értékelnünk II. József adminisztrációjának azt a döntését, hogy külön kódexben szabályozza a büntető anyagi jogot (*Strafgesetz*, 1787; *Sanctio Criminalis Josephina*) és a büntető perrendtartást *(Kriminalgerichtsordnung)*.[5] Az anyagi és alaki jog világos elkülönítése nyitotta meg az utat a rendszerszerű törvényalkotás előtt. Alapfeltétele ez a

[1] Az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, MTA/ELTE Jogtörténeti kutatócsoport Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar Magyar Állam-és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

[2] *Allgemeines Gesetz über Verbrechen, und derselben Bestrafung.* Wien, Verlag: von Trattner, 1787; magyar kiadása: *Közönséges törvény a' vétkekről, és azoknak büntetésekről.* Budán, a Királyi Akadémiának Betűivel (következőkben: S.C.J.), 1788.

[3] Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése. Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1843.

[4] Kajtár István: A Habsburg Birodalom állam- és jogtörténetének alapvonalai. In Kajtár István – Herger Csabáné (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet.* Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2013. 287–306. Itt: 296.

[5] Vö. Olechowski, Thomas: *Rechtsgeschichte. Einführung in die historischen Grundlagen des Rechtes.* Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG., 2008. 143.

szisztematikus kodifikációnak, a fogalmak világos elhatárolásának, a büntetőjogi dogmatika kifejlődésének. A *Strafgesetz* büntetési rendszeréből, mint ismeretes, a statárium keretében kiszabott kötél által végrehajtandó halálos ítélet kivételével[6] hiányzott a halálbüntetés. Az addig legjelentősebb, *poena ordinariának* számító szankciónemről lemondva a jogalkotónak a szabadságvesztés-büntetés felé kellett fordulnia. A főbüntetések így a leláncolás, a börtön, a testi fenyítések különböző fajai és a szégyenpolc (szégyenpad, szégyenállás) maradtak.

A *Josephinában* a szabadságvesztésnek szisztematikus rendszerét építette fel a jogalkotó. Az *Anschmiedung* (leláncolás) egyértelműen súlyos körülmények között letöltendő szabadságvesztés-büntetés volt, melynek során az elítéltet testére rögzített fémpántokkal és láncokkal mozgásában olyan módon kellett korlátozni, hogy a legszükségesebbeken kívül semmit se tehessen.[7] A kódex különbséget tett *„Gefängnis allein"* (egyszerű börtönbüntetés) és *„Gefängnis mit öffentlicher Arbeit"*, azaz közmunkával együtt kiszabott börtön között. A német szövegben a kodifikátor egyértelműsítette a szabadságvesztés-büntetést, melynek megnevezése következetesen *„Gefängnis"* (börtön) volt. Az 1788-ra elkészülő magyar fordításban (a magyar terminológia korabeli bizonytalankodásait is igazolva) a börtön szinonimájaként a fordító hol a tömlöc, hol a fogság szavakat használta. Ez kellő bizonyság annak igazolására, hogy ezek a kifejezések a korabeli magyar büntető-szóhasználat részei voltak már, pontos tartalommeghatározás nélkül. (A tömlöc köznyelvi jelentésével szemben [a hely, ahová bezárják a letartóztatottakat] ehelyütt mint büntetési nem szerepel, differenciálási szándék nélkül, közel azonos jelentéssel, mint a fogság.) A kódex a végrehajtási rezsimet nem valamiféle intézményhez (fegyházhoz, börtönhöz, fogházhoz vagy fenyítőházhoz) kötötte, hanem a büntetés részeként határozta meg ismérveiket a fokozatok elhatárolásaként. Így a börtönbüntetéseket végrehajtási rezsim szempontjából három fokozatba sorolta: súlyos, kemény és enyhébb *(schwerstes, hartes und gelinderes)* kategóriát különböztetve meg.[8] A fordításban ezeknek a fokozatoknak különféle megfeleltetése még lehetetlen volt a terminológia akkori állapotában előforduló kifejezésekkel. Előfordult a rabság, a fogság, a fenyíték kifejezés, és a terminológia része lett már a fogház és a fenyítőház. A börtön néha épület, néha büntetés értelemben bukkant fel, gyakran, mint fentebb láttuk, a tömlöc szinonimájaként. A fogalmak további, egyértelmű rögzülését még nem regisztrálhatjuk.

*

[6] S.C.J. Theil 2. Kap. 2. § 20.
[7] S.C.J. Theil 2. Kap. 2. § 25.
[8] S.C.J. Theil 2. Kap. 2. § 26.

Bató Szilvia a reformkori szankciórendszert elemző tanulmányában rögzítette, hogy a korszakban nem lehet még határozott különbséget tenni az áristomnak és a tömlöcnek nevezett büntetési forma között.[9] Ezt megerősíteni látszik Kállay István vizsgálódása az úriszéki gyakorlatban[10] csakúgy, mint a Székesfehérvár városi törvényszék irataiban.[11] Debrecen bírói praxisában az 1740-es években gyakorlatban volt mind az arestom, mind a börtön megnevezés, de azok nem szolgálták a szabadságvesztés árnyaltabb megfogalmazását.[12] Pest vármegyében is felfedezhető a terminológiai kettősség, a fogház és a börtön, azok azonban nem fokozatokról szóltak, hanem azonos fogalomként alkalmazták őket.[13] Biharban leggyakrabban a tömlöc kifejezést használta a vármegyei törvényszék, elvétve az arestom megjelölés is előfordult. Ez utóbbi azonban jellemzően rövidebb tartamú büntetéseknél.[14] Szeged reformkori ítélkezési praxisában már kirajzolódott egyfajta fokozatosság: a rabság egyértelműen súlyosabb büntetésre vonatkozott, mint a fogság és a börtön.[15] Amellett, hogy a szabadságvesztés-büntetésre forgalomban lévő kifejezések (árestom, tömlöc, börtön, fogság, rabság) még nem állapodtak meg jelentésükben, úgy tűnik, halvány különbségtétel kezdett kialakulni az enyhébb és súlyosabb büntetésre utaló szóhasználatban.

Azt már Bató saját kutatásai alapján tudjuk, hogy Békés vármegyében az árestom csak kisebb bűncselekményekre (kihágásokra) kiszabott, rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések megnevezése. (A sedrián ez három hónap volt, a szolgabírói szék járási ügyeiben néhány nap.)[16]

Az ítéletekben a tömlöc mint szabadságvesztés-büntetés is kivételes említésnek számított, (néplázítás miatt „egy fertályév", orgazdaság és tolvajság okán félévi tömlöcben letöltendő szabadságvesztést róttak ki.) A börtön kifejezésre hat jogesetben talált rá, egy hónapról, illetve kettő–négy hét börtönről szóltak az ítéletek.[17]

[9] Bató Szilvia: „Büntetőjogi szankciórendszer a reformkorban". *Acta Universitatis Szegediensis Acta Jurdidica et Politica,* Tomus LXII. 2002. Fasc. 1. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. 16.

[10] Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 297.

[11] Kállay István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 300.

[12] M. Antalóczy Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. közepén.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 2001. 238.

[13] Dombováry Géza: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében.* Budapest, Rényi Károly kiadása, 1906. 307.

[14] Dombováry Géza: *Adalékok Biharvármegye XIX. századeleji fenyítőeljárási gyakorlatához.* Budapest, Az Angyal szeminárium kiadványai, 1918. 19.

[15] Both Ödön: „Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban". *Acta Universitatis Szegediensis Acta Jurdidica et Politica,* Tomus IV. 1958. Fasc. 1. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. 45.

[16] Bató: i. m. 17.

[17] Uo.

A Bató Szilvia által átvizsgált anyagban a két leggyakrabban előforduló kifejezés a szabadságvesztés-büntetésre a fogság és a rabság volt. „Rabságot szabott ki a bíróság nagyobb tárgyi súlyú bűncselekmények elkövetőire, fogságot kevésbé súlyos cselekményekért kaptak a vádlottak. Az egy hónapot rendelő ítéletek közül egy börtönt és egy egyszerű fogházat jelölt, a többinél fogságot vagy rabságot említett a bíróság." A leghosszabb fogság három hónap volt, rabsági ítéletként öt évet is rögzített.[18] Izgalmas ugyanakkor, hogy a legrövidebb rabság egy hét volt, vagyis úgy tűnik, az időtartam nem befolyásolja a szóhasználatot, sőt ugyanazon bűncselekményért, ugyanannyi időre szólóan egyszer rabságot, másszor fogságot mondott ki a bíróság.[19] Bató Szilvia bizonyította tehát, hogy a törvényszék számára a rabság és a fogság (s az árestom) azonos kategóriát jelentett még. Némi eltérés a tömlöc megjelölésben mutatkozik, mely úgy tűnik, következetesen a hosszabb (fél-, egyévi tartamú) büntetést jelöli.

*

Az 1840-ben „a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető- s javító rendszer behozása iránt kimerítő vélemény-adás végett" nevezett országos választmány[20] 1841. november 28-án megkezdte tárgyalásait, melynek eredményeképpen 1843. március 20-án lezárt munkálatok országgyűlés elé terjesztéséről határozhatott.[21] Az érdemi tárgyalások kezdetén az országos választmány kiküldöttséget bízott meg a tárgyalások alapjául szolgáló elvlajstrom kidolgozására.[22] A kiküldöttség kérdésére válaszul a választmány egyértelműen leszögezte, hogy *a büntetőhatalmat „a status csak maga gyakorolhatja"*.[23] A büntetőjog bizony állami monopólium, joga és egyben kötelezettsége az állam illetékes szerveinek. A választmány kifejezett javaslata volt „a földesurak által úriszékeiken gyakorolt

[18] Uo.

[19] Uo.

[20] 1840. évi V. törvénycikk: „a büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki."

[21] Szalay László: Előszó. In Mittermaier: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1843. xi.

[22] [1841-diki] 2-ik ülés deczember 2-án. In Az országos bizottság jegyzőkönyvei (az ún. Szalay László-féle feljegyzések. A továbbiakban *Feljegyzések 1843.*). IV. Közli Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902 (a továbbiakban: *Feljegyzések 1843.*). 193.

[23] Az országos Választmány III-ik ülése december 10-ik napján 1841-ik esztendőben. In *Jegyzőkönyv az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött és folyó 1841-ik év November hónap 28-ra összehívott országos Választmány üléseiről. (Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentésének D/ melléklete).* (A továbbiakban *Jegyzőkönyv 1843.*). Buda, A m. kir. Egyetem betűivel, 1843. 6.

büntetőjog megszüntetése".[24] A magánjogi alapú büntető törvénykezés felszámolása természetes mellékjelensége volt a kodifikációs folyamatnak, miként a *nullum crimen sine lege* elvének rögzítése is.[25]

Az országos választmány január 3-i ülésén alválasztmányokat hozott létre a törvényszöveg kimunkálására. Egyet a börtönrendszert tárgyazó törvény törvényelkészítésére és egy másikat a bűntettek és büntetések, valamint a bűnvádi eljárás kimunkálására és szabályozására.[26] Így, miután a választmány elmulasztotta a rendelkezést róla, az alválasztmányi javaslatban kellett szerepelnie a „nincs büntetés törvény nélkül" *(nulla poena sine crimine)* tételének. Eszerint: „A büntetéseknek ollyan nemei, melyek a fentebbi 8.§-ban megemlítve nincsenek, ezentúl semmi büntető közkereseti esetben alkalmazhatók nem lesznek."[27] Az országos választmány az alválasztmány javaslatát vita nélkül elfogadta. Ez a fordulat lényegi garanciája volt az önkényes büntetések és szabályozatlan büntetőeljárás felszámolásának. Ez tette (volna) lehetővé, hogy egyrészt megszűnjön a korábbi brutális és egzotikus büntetési rendszer, másrészt kikényszeríthette volna az új, megreformált (javító) rendszer alkalmazását. Harmadrészt egyfajta egyenlőséget is meghonosított, mert eltűntek a társadalmi rendekhez és osztályokhoz kötött büntetési gyakorlat rekvizitumai. Tömlöc és botozás eddig nemesekre általában nem volt kiszabható. A nemesek privilégiumának megszűnését meghatványozták a szabadságvesztés-büntetésre vonatkozó rezsimleírások, melyek nem tettek különbséget társadalmi rang és cím szerint.

A halálbüntetés és a testi büntetések eltávolítása a büntetési rendszerből jelentősen felértékelte a szabadságvesztés-büntetést.[28] Ennek okán a magányrendszer melletti döntés a büntető kodifikáció szempontjából jelentős országos börtönépítési programot alapozott meg. A későbbi tárgyalások során erősítette meg az országos választmány, hogy elfogadva az alválasztmány propozícióját, alapelvi szinten tett különbséget rabság és fogság között, arra hivatkozva, hogy a magyar tradíciók is erről szólnak (utalva a *carcer* és az *arestum simplex* szokott megkülönböztetésére). Az is az indokok közé tartozott, hogy ez a felosztás „különböztetés nélkül minden törvénykönyvekben létez".[29]

[24] Az országos Választmány III-ik ülése december 10-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 6.

[25] *Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése.* Buda, A m. kir. Egyetem Betűivel A/. Első rész, 1843. A bűntettekről és büntetésekről (A továbbiakban: Btk. 1843.). 1. §.

[26] Az országos választmány XIV-ik ülése Január 3-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 34.

[27] Btk. 1843. 17. §.

[28] Szalay: *Előszó...* vii, ix.

[29] Az országos Választmány XVI-ik ülése November 14-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 6.

Az országos választmány elfogadta tehát az alválasztmány javaslatát, hogy alapelvi szinten különböztessen a szabadságvesztés-büntetés két formája (szintje) között. A súlyosabb bűnért elítéltekre a rabság, az enyhébb bűnelkövetőkre a fogság fokozat várt. A magyar gyakorlatban is fellelhető *carcer* és *arestum* kettősségére utalás persze pusztán formai hasonlóságot takart, lényegét tekintve aligha voltak összevethetők a rabság és fogság kettősével. Az érvelésben felbukkant a differenciálás szempontja is, hogy ti. „a kik csekélyebb vétségekbe, például kisebb verekedésbe elegyedtek, vagy a pénzbeli marasztalást megfizetni elégtelenek, épen azon szigorú elzárásra, viseletre és egyéb sanyarítások elszenvedésére kárhoztassanak, mellyek a magányrendszernél fogva megállapítandók volnának, a méltányossággal nem volna megegyeztethető". Szó esett arról is, hogy dorgálás és pénzbeli marasztalás után a kemény, magányrendszerű elzárás hirtelen ugrás volna a büntetőrendszerben, és erősen hiányzik a közbenső büntetési lehetőség. Ez lett volna a fogság. Az érvelésből világosan kiderül, hogy a rabság immáron a választmány tagjainak gondolkodásában összekapcsolódott a súlyosabb bűnökre szabott, magányrendszer szerint végrehajtott, szigorú rezsimű szabadságvesztés-büntetéssel. Vagyis konstatálható, hogy a „rabság" elhagyta korábbi, általános jelentését, s a kodifikáció folyamatában elnyerte speciális tartalmát. Miképpen a rabsághoz viszonyított „fogság" kifejezés is, melyet az országos választmány definiált is. Eszerint „a fogsági büntetés egyedül a szabadságtól való megfosztásban álljon". Azt is rögzítették, hogy miután az anyagi javaslat készítői amúgy is tárgyaltak erről, a fogságbüntetés generális maximumaként az egy esztendőt határozták meg.[30]

Miután a magányrendszer általánosan elfogadtatott, az újonnan felvett „fogság" lényegében hossza alapján különbözött a rabságtól, továbbá valamiféle formális szigor következtében, mint az egyenruha.[31] „[...] el lévén büntetések sorába fogadva a fogság, ennek börtöntől való megkülönböztetésére nézve szinte szükséges ez utolsóban néha az egyenruhát is a súlyosítás egy eleméül megállapítani [...]"[32]

Az országos választmány előtt álló alapelvi döntések egyike volt arra a kérdésre válaszolni, hogy milyen elemek alkossák a majdani börtönrendszert. Vajon megoldható-e a szabadságvesztés-büntetés tervezett mintája a törvényhatósági börtönök fejlesztésével, vagy további, ún. kerületi börtönöket kell-e létrehozni? A válasz egyértelmű volt: már az 1825/1827. évi 8. törvénycikk által kibocsátott rendszeres bizottság is a kerületi börtönök felállítását javasolta, mely a Helytartótanács 1820. évi, kerületi dolgoztató fenyítőházakat illető felírásának koncepciójára

[30] Az országos Választmány XVI-ik ülése November 14-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 36.

[31] Az országos Választmány XVIII-ik ülése November 18-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 39.

[32] Az országos Választmány XIX-ik ülése November 19-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 41.

támaszkodott.[33] Hangsúlyos érvként jött szóba a jelenleg vérhatalommal felruházott úriszékek felszámolásával megszüntetendő tömlöcök rabjainak elhelyezése is, hiszen ennek következtében „az egyes megyék rabjainak száma még növekedni fog". Mindezek arra bírták az országos választmány tagjait, hogy a férőhelyek szaporítása mellett döntsenek, mely nem törvényhatóságonként, hanem regionálisan létesítendő ún. kerületi börtönök felállításával oldható meg.[34] „Ezenközben a törvényhatóságok börtönei megmaradnak."[35] Ezzel a választmány kétszintű büntetés-végrehajtási intézményrendszer felállítása mellett határozott. És ezzel a börtön kifejezés története is révbe érkezni látszott. A börtönrendszer megnevezés használata, de a kerületi börtön is a végrehajtást biztosító épület irányába mutatott. Az új büntetés-végrehajtási modellt a bizottság összekapcsolta a fogság és a rabság megkülönböztetésével. Az elvlajstromot formulázó kiküldöttség kérdésére, hogy ti. mi legyen azon ismérv, melynek eredményeképpen valaki a kerületi börtönbe kerülne (amelyre egyébként mindenki a törvényhatóságinál súlyosabb, szigorúbban szervezett, következetesebb intézetként tekintett), lényegében két álláspont mentén fejtették ki véleményüket a választmányi tagok. Egyik csoportjuk „az elzárás hosszabb idejét tenné eldöntő körülménynek",[36] másikuk „a rab megrögzöttségétől függesztené fel", vagyis a vétek neme szerint határozná meg.[37] Jelentésében az országos választmány világossá tette, hogy „a rabnak kerületi vagy egyes hatósági börtönbe való záratását a rabságnak idő hossza határozván el, azok kik félévi, vagy ennél hosszabb rabságra ítéltetnek, a kerületi börtönökben lennének elzárandók".[38]

*

Amikor az országos választmány a kerületi börtönök ügyét tárgyalta, „[i]ndítványba hozaték annak előleges kijelentése, hogy a letartóztatottak az elítélt raboktól külön tartassanak".[39] Önmagában a kérdés felvetése jelzi a még tárgyalás alá nem

[33] [1841-diki] 4-ik ülés deczember 11-én. *Feljegyzések 1843.* 202.

[34] Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 7.

[35] [1841-diki] 4-ik ülés deczember 11-én. In *Az 1840-diki 5-dik törvényczikkely által kiküldött országos választmány ülése.* 1841-diki deczember 1-ső napján. In *Feljegyzések 1843.* Közli Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. (A továbbiakban: *Anyaggyűjtemény 1843.*) IV. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902. 202.

[36] [1841-diki] 6-ik ülés deczember 14-én. *Feljegyzések 1843.* 213.

[37] [1841-diki] 6-ik ülés deczember 14-én. *Feljegyzések 1843.* 214.

[38] Az 1840. évi V. törvényczikkely által a büntető törvénykönyvvel válhatatlan kapcsolatban lévő büntető s javító rendszer behozása iránt kimerítő véleményadás végett kiküldött országos választmány jelentése. Buda, A m. kir. Egyetem Betűivel (A továbbiakban *Jelentés 1843.*), 1843. 4.

[39] Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 7. skk.

vontak, meg nem ítéltek esetében az eltérő bánásmód igényét. Ez hatalmas lépés a rendi tömlöccel szemben, ahol a közös elzárás gyakorlata miatt az esetleg ártatlan gyanúsítottat akár a megrögzöttek közé rekesztették, egyszersmind a becstelenség bélyegét is rásütve. A kérdés többször is felmerült, így szóba hozta a törvényhatósági börtönök magányrendszerű átalakítása kapcsán Klauzál is, aki „a letartóztatokkali bánásmódról külön szabályt kíván alapitani".[40] Az alválasztmány később az eredeti elképzeléseknek megfelelően négy fogvatartotti kategóriát fogalmazott a kódextervezetbe: 1. letartóztatottak: „kik a nélkül hogy befogatásuk bíróilag elrendeltetett, ideiglenesen befogva vannak"; 2. elzárt vádlottak: „kik már bírói rendeletnél fogva vannak bezárva, de még elítélve nincsenek"; 3. foglyok: „kik egyszerű fogságra"; és 4. rabok: „a kik a magányrendszerű börtönre ítéltettek".[41] Eredendően a vitában Zsedényi a fogságot azért „hozta forgalomba", hogy az előzetesen letartóztatottak számára elkülönített fogva tartó helyet nevén nevezze. Deák szerint jó az ötlet, de a végrehajtásra vonatkoztatva, mert „egyébiránt is szükség a rabságon – *carceren* – kívül egy *simplex arestum* nevét és nemét elfogadhatónak elhatározni".[42] Mednyánszky három fogvatartási kategóriát javasolt megkülönböztetni: a letartóztatást, a fogságot és a rabságot (ennek megfelelőn a letartóztatottat, a foglyot és a rabot).[43] A letartóztatott, de még meg nem ítélt fogvatartottakra vonatkozóan az országos választmány több fordulatban is módosítást igényelt az alválasztmány szövegezéséhez képest. Így például a börtön helyett egyértelműen a *fogházat jelölte meg* a befogottak és a letartóztatott vádlottak fogvatartási helyeként.[44] Ez a választmány azon álláspontjára utalt, mely a fogházat (szintén mint a végrehajtás célját szolgáló épületet) a börtönhöz képest enyhébb körülményeket biztosító intézményként értékelte. Itt lehetőség szerint a letartóztatott fogvatartott *ruháit* meg kell hagyni, kivéve, ha hiányos vagy undort keltő vagy szeméremsértő. Hasonló okokból (már ti. a vétkesnek még ki nem mondott gyanúsított vagy vádlott) nem kényszeríthető *orvosi vizsgálatra* („melly sok egyénre nézve érzékeny büntetés volna") tisztításra vagy kényszerített mosdatásra.[45] A viselősen letartóztatásba kerülő és a fogházban szülő nőkre az emberiesség és „az anyák érzelem kíméllése" okán nem fogadta el a választmány a gyermek dajkaságba adását, arra vonatkozóan a kötelezőség helyett az anya választását illetve a szoptatás képességét tették meg fő szempontként. Ugyanígy okoskodott

[40] [1841-diki] 6-ik ülés deczember 14-án. *Feljegyzések 1843.* 214.

[41] Az országos választmány XVII-ik ülése November 15-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 37.

[42] November 14-dikén 1842. *Feljegyzések 1843.* 263.

[43] November 14-dikén 1842. *Feljegyzések 1843.* 263.

[44] Az országos választmány XVII-ik ülése November 15-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 37–38.

[45] Az országos választmány XVII-ik ülése November 15-én 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 38.

a választmány a munkáltatással kapcsolatban: az előzetesen letartóztatottakat „kényszerítőleg dologra nem szoríthatni”. Látogatást (akár védőjével való találkozást) a bűnvizsgáló bíró engedélyeztethetne, de a lelki gondozót be kell engedni a letartóztatotthoz.[46]

Az országos választmány illetve az alválasztmány szóhasználatáról tehát a jegyzőkönyvek alapján elmondható, hogy meglehetős következetességgel alkalmazzák a *börtön* kifejezést a büntetés-végrehajtási intézmény általános megnevezésére. Következetesen börtönrendszerről[47] szólnak a feljegyzések, a börtönt használják a vérhatalommal rendelkező úriszékek fogva tartó helyeire, mint a vármegyei, törvényhatósági tömlöcökre is. A kerületi börtönökre következetesen és kizárólag csak a börtön szó használtatik.[48] A börtön következetes terminológiája arra utal, hogy általánosan elterjedt a szó általában fogva tartó intézményre vonatkoztatása, másfelől hogy a börtön szóban valamiféle korszerű, valami innovatív utalást éreztek használói, ami leginkább a „kerületi börtön” szókapcsolat állandósulásában érhető tetten.

A börtönrendszerek meghatározását a viták során a legkorszerűbb szakirodalom alapján rögzítették. Az országos választmány szóhasználatában, „a magány rendszer szerint rendezett fogházakban a fogoly éjjel nappal külön rekeszben tartatik; a hallgató rendszer mellett ellenben csak az éjt tölti magános háló kamrában, nappal pedig társaival közös termekben dolgozik”.[49] (Az ún. „dolgozó[rendszer], mellynek lényege közös háló és dolgozó termekből áll, nem pártoltatott”.)[50]

*

1843. március 19-én az országos választmány lezárta tárgyalásait. Az országgyűlésnek beterjesztendő javaslatot utolsó olvasatban helybenhagyta a választmány, majd az országbíró köszönetét követően eloszlott.[51] A véglegezett javaslatban a bűntettekről és büntetésekről szóló első részben a büntetések nemeiről szólva

[46] Az országos választmány XVIII-ik ülése November 18-ik napján 1842-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 39.

[47] Az országos választmány III-ik ülése december 10-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 5–6. IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 7. skk.

[48] Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 7.

[49] Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 7.

[50] Az országos választmány IV-ik ülése december 11-ik napján 1841-ik esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 7.

[51] Az országos választmány LX-ik ülése Mártius 19-én u.a. [1843-ik] esztendőben. *Jegyzőkönyv 1843.* 95.

az életfogytig tartó rabságot, a határozott ideig tartó rabságot, a fogságot, a közhivatalvesztést, a pénzbeli büntetéseket és a bírói megdorgálást találhatjuk.[52]

A rabság, rabsági büntetés körvonalazásához a kodifikátorok a kerületi és a törvényhatósági börtönökre nézve a megállapított börtönrendszert hívták segítségül, nevezetesen az élelemre, ruhára, elzárásra, teljesítendő munkára és fegyelmi rendszerre vonatkozó szabályozást. A rabság meghatározása esetében az időtartam indifferensnek tűnt, hiszen határozott időtartamtól életfogytiglanig terjedhetett, s a választmány döntése értelmében törvényi minimum nem volt. A fogságot a börtönrendszer munkára, táplálásra és életrendre vonatkozó rendszabályai szerint letöltendő szabadságvesztés-büntetésként határozták meg. A fogság törvényi definíciójához tartozott, hogy az egy évnél hosszabb időtartamra nem terjedhetett.[53] Az 1843. évi javaslat is ismerte a Csemegi-kódexben oly nagyra tartott korrekcionalizációs technikát. Lehetővé tette ugyanis, ha a bűncselekményre különös részben rendelt rabság legcsekélyebb mértéke is súlyosnak tűnt volna, a fennforgó enyhítő vagy beszámítást korlátozó körülményekhez képest a bíró rabság helyett fogságot, fogság helyett bírói dorgálást is megállapíthasson.[54] Ugyanez fordítva is igaz lehetett: ha a bíró a fogsággal fenyegetett cselekmény esetében mindent összevetve súlyosabb büntetést szabott volna ki egy évnél, megtehette azt, és ezzel a döntésével egyben a fogságot is börtönre változtatta volna.[55] Ez történt volna akkor is, ha a fogságra ítélt elkövetőnek terhére róható újabb súlyos bűncselekmények kerültek volna napvilágra, és újabb ítéletet kellett hozni ügyében.[56] Hasonlóképpen a törvénytervezetben meghatározott esetekben a pénzbeli büntetés fogságbüntetésre volt változtatható.[57] Mindezekben a rendelkezésekben elég határozottan érzékelhető a törvényalkotó szándéka a bírónak tágas mozgásteret biztosítani a megfelelő ítélet meghozatalához, a mérlegelési tér tágításához. A büntetések átváltásának korlátját annyiban szabta meg, hogy egynapi rabság megfelelőjének a háromnapi fogságot jelölte meg, az egynapi fogságét öt forint pénzbeli büntetésként jelölte.[58]

A törvényjavaslat meglehetős egyértelműséggel rögzítette a fogság és a rabság fogalmát, melyet a szabadágvesztés-büntetés időtartamától és a végrehajtás körülményeinek súlyosságától tett függővé. Egyben a rabság és a fogság letöltését börtönben vagy fogházban rendelte. Ez a határozott különbségtétel már a börtön kifejezés terminológiai megállapodására utalt. A rabság és a fogság közti

[52] Btk. 1843. 8. §.
[53] Btk. 1843. 9. §.
[54] Btk. 1843. 20–21. §.
[55] Btk. 1843. 22. §.
[56] Btk. 1843. 23. §.
[57] Btk. 1843. 31. §.
[58] Btk. 1843. 36. §.

különbségtétel alapozta meg a börtön és a fogház közötti különbségtételt is.[59] Ezzel teoretikusan és a szabályozás szintjén is állandósította a büntetés-végrehajtás két fokozatát, amelyekhez utóbb csatlakozott a fegyház kategóriája. Az állam büntetőhatalmának öntudatos vállalása fejeződött ki annak deklarálásában, hogy a hazai büntető ítélet végrehajtására hazai büntetés-végrehajtási intézményeket kell igénybe venni, a foganatosítás külhoni intézetekben nem lehetséges.[60] A terminológiai pontosítás lezajlott, a jogszabályi rendelkezések tervezet szintjén megtörténtek, a büszke büntetőhatalmi méltóság kinyilváníttatott, már csak a törvényi szabályozásra és a megfelelő intézethálózatra lett volna szükség.

Irodalom

Bató Szilvia: „Büntetőjogi szankciórendszer a reformkorban". *Acta Universitatis Szegediensis Acta Jurdidica et Politica,* Tomus LXII. 2002. Fasc. 1.

Both Ödön: „Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban". *Acta Universitatis Szegediensis Acta Jurdidica et Politica,* Tomus IV. 1958. Fasc. 1.

Dombováry Géza: *Adalékok Biharvármegye XIX. századeleji fenyítőeljárási gyakorlatához.* Budapest, Az Angyal szeminárium kiadványai, 1918.

Dombováry Géza: *Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első jelében.* Budapest, Rényi Károly kiadása, 1906.

Fayer László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902.

Kajtár István: A Habsburg Birodalom állam- és jogtörténetének alapvonalai. In Kajtár István – Herger Csabáné (szerk.): *Egyetemes állam- és jogtörténet.* Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2013. 287–306.

Kállay István: *Úriszéki bíráskodás a XVIII–XIX. században.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

Kállay István: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686–1848.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.

M. Antalóczy Ildikó: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. közepén.* Debrecen, Csokonai Kiadó, 2001.

Olechowski, Thomas: *Rechtsgeschichte. Einführung in die historischen Grundlagen des Rechtes.* Wien, Facultas Verlags- und Buchhandels AG., 2008.

Szalay László: Előszó. In Mittermaier: *A magyar büntetőtörvénykönyvi javaslatról.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1843.

[59] Btk. 1843. 10. §.

[60] Btk. 1843. 10. §.

JOG ÉS HEVÜLETEK

Várady Tibor[1]

Egy Ben Ferenczhez kötődő bevezető

Tavaly egy eseményre készültünk Bárd Karcsival. 2020 márciusában Ben Ferencz (vagy Benjamin Ferencz) századik születésnapját ünnepelte. Mindketten ismertük Ben Ferenczet – és még azt is mondhatom, hogy ismerjük, mert még közöttünk van. Míg írom ezt a szöveget, a 101. születésnapjánál tart. Mindketten ritka embernek tartjuk, akit fenntartás nélkül lehet a példaképek közé sorolni. 2018 novemberében a Szerb Tudományos Akadémia tanácskozást szervezett *Human Rights in the 21st Century* címmel. Ben Ferencz elfogadta a meghívást, ő tartotta a bevezető előadást (videofelvételen). 2020 első hónapjaiban a Közép-európai Egyetemen terveztünk egy Ben Ferencz-eseményt. Karcsié volt a főszerep, és biztos vagyok benne, hogy szép és tartalmas esemény lett volna – ha közbe nem szól a Covid-járvány. A tanácskozás elmaradt. A születésnapi köszöntés nem. Én magam csak egy e-mailt küldtem Ben Ferencznek, Bárd Karcsi ennél többet tett. A *Múlt és Jövőben* írt róla egy cikket.[2] A tavaly százéves Ben Ferencz volt az egyik nürnbergi ügyész.

Tavaly, 2020-ban a CEU-ban lemaradtunk egy kerek évfordulóról. Nem jött össze a tanácskozás. De vannak még kerek évfordulók – és így esélyek is. Az idén Bárd Karcsi 70 éves lesz. Olyan eseményeknek ugyan nem volt szereplője, mint Ben Ferencz (a pótlásra maradt még 30 éve), de tanárként is, tudósként is, közéleti szereplőként is sokat tett. Ezen az újabb évfordulón most már megvalósulhat a terv (a tiszteletkötet), és itt közölni szeretnék néhány gondolatot, melyeken akkor is töprengtem, amikor tavaly a Ben Ferencznek szentelt találkozót igyekeztünk megszervezni.

A *Múlt és Jövőben* közölt írását Bárd Károly fontos gondolattal fejezi be. Leírja, hogy Ben Ferencz ötven évig fáradozott azon, hogy nemzetközi büntetőbíróság jöjjön létre. Az Egyesült Államok ezt ellenezte, és ellene szavazott. Ben Ferencz kimondta (többször is), hogy azért is, mert őt befogadta, és azért is, amit a második világháború alatt vállalt, örökké hálás lesz az Egyesült Államoknak. De ez nem

[1] Professor emeritus, Central European University.

[2] Bárd Károly: „Hetvenöt éve kezdődött az évszázad pere Nürnbergben – Benjamin Ferenc köszöntése". A *Múlt és Jövő* online melléklete, 2020 november 22. https://multesjovo.hu/vezer-cakk/bard-karoly-hetvenot-eve-kezdodott-az-evszazad-pere-nurnbergben/

zár ki bírálatot. Bárd Karcsi idézi Ben Ferenczet, aki szerint: „Nem az a hazafi, aki számára mindegy, hogy országa jó vagy rossz úton halad. [...] A valódi patrióta hazája mellett van, ha jó irányba megy, és igyekszik kiigazítani, ha félresiklik." Lényegében ugyanezt mondta Ben Ferencz a belgrádi konferencián is 2018 novemberében. Szavai szerint Nürnbergben kétségtelenül történelmi áttörés történt (a jog javára), de ezt folytatni kell – és akadályok is vannak. Például:

„And, the fact of the matter is, the big powers, led by the United States, very closely followed by England and France and Russia, which were all members of the Nuremberg Tribunal, don't want to be tried for the crime of aggression. In other words, they want free hands to continue doing in the future what they have done in the past."[3]

Ahhoz, hogy a nácizmus és a fasizmus vereséget szenvedjen, meg kellett nyerni a második világháborút. Ebben a jognak kevés szerepe volt. A világháború után azonban nagyon fontos szerepet kapott a jog és a jogi gondolkodás. Különös kihívások előtt állt a büntetőjog. És itt, amint ez Ben Ferencz szavaiban is kifejezést nyert, roppant fontos, hogy az egyenlőség elve mindenkire vonatkozzon, tehát a nemzetközi büntetőjog szabályai alól ne nyerjenek mentességet még azok sem, akiknek fontos szerepük volt a hitleri őrület leverésében.

Hans Frank, Hitler egyik főjogásza nagyon egyszerűen fogalmazta meg 1938-ban, hogy hogyan lesz meghatározva, hogy mi büntetendő. Szerinte a büntethetőség szabályait a német nép nevében a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt kell hogy meghatározza, mert ez a párt a Hitler által meghatalmazott hordozója a világnézetnek, és egyúttal őrzője a német nép szokásainak. (Eredetiben ez így hangzik: *„Die Normen der Strafwürdigkeit eines Verhaltens gibt im Namen des deutschen Volkes die NSDAP, als die durch den Führer beauftragte Trägerin der Weltanschauung und Wahrerin der Sitte des deutschen Volkes."*)[4]

Hitler veresége után nagyon könnyű volt ezt az őrületet elvetni. Nem az maradt büntetendő, amit a Führer (Hitler) által meghatalmazott világnézet-hordozó látott annak. Ezek a hevületek eltűntek. Az viszont kérdés maradt, hogy a legyőzött hevületeket hevületmentes jogalkotás vagy új hevületek tudják felváltani. Az utóbbi években dokumentumprózát igyekszem faragni a nagybecskereki családi ügyvédi irattár 1893 óta megmaradó irataiból. Ezek az iratok nem módosítják a jogtörténelem igazságait, de sok részletet közelről mutatnak – néhol láttatnak kifelejtett részleteket is.

[3] Ferencz, Ben: Do Human Rights Still Have a Chance? In Várady Tibor – Jovanović, Miodrag (eds.): *Human Rights in the 21st Century.* The Hague, Eleven International Publishing, 2020. 8.

[4] Frank, Hans: *Nationalsozialistische Strafrechtspolitik.* München, Zentralverlag der NSDAP, 1938. 20.

A második világháborúban Nagybecskerek német megszállás alatt volt. A felszabadulás után Titó következett. A német megszállás alatt minden hatósági végzés „HEIL HITLER!" jelszóval végződött. Akkor is, ha kegyetlen letartóztatásokról, internálásokról vagy zsidó vagyon elkobzásáról volt szó, és akkor is, ha egy helybeli asszony lekurvázta a másikat, és becsületsértés volt a pertárgy. Aztán következett ennek az elvetése. A háború alakította lendületek sodrásában úgy tűnt, hogy akkor teremtődik igazán radikális fordulat, ha Hitlert tagadva, új hiteket sugárzó jelszóval zárulnak a beadványok. Így alakult az a szabály, mely szerint minden döntés végén ott kell hogy álljon, hogy SMRT FAŠIZMU, SLOBODA NARODU! Magyar fordításban két változat alakult. Az egyik szerint: halál a fasizmusra, szabadság a népnek! A másikban „halál a fasizmusnak" (és nem „fasizmusra") volt a fordítás – és szó szerint ez állt közelebb a szerb eredetihez. A lendületet követve több esetben nemcsak a hatósági döntések, hanem a felek beadványai is ezzel zárulnak.

A 12 546. számú ügyiratcsomóban látom például, hogy J. Pál bégafői lakos egy kancát vásárolt 1948. január 20-án Š. Đoka szintén bégafői polgártól. 10 800 dinár volt a vételár. Đoka egy bizonylatot is mellékelt a kancához, mely mutatta, hogy egészséges és 10 éves. Kiderült, hogy nem egészséges és már 18 éves. Pál visszakövetelte a vételárat, és az apámtól kért ügyvédi segítséget. (Bégafő – szerbül és németül „Klek", románul „Clec" – tizenvalahány kilométerre van Nagybecskerektől.) A per sikerrel zárult. 1948 júniusában meghozták a döntést. A kancaítélet végén ott áll, hogy SMRT FAŠIZMU, SLOBODA NARODU.

Ebben az esetben az új lendületnek ártalmatlan hozadékai voltak. 1948-ban ez a hozadék elfojtott mosoly lehetett, ma mosoly. De súlyos kockázatokat is hozhatnak a jog területére betolakodó jelszavak. Benjamin Cardozo szerint a jog területén csakúgy, mint más területeken, végzetesek lehetnek a mágikus szavak és varázsigék.[5]

Lendület és hevület mint mindennapi kísértés

Lendület és hevület a mindennapokban is alakul. Sokáig tanítottam Atlantában, továbbra is követem az atlantai híreket, és olvasom, hogy 2013. június 22-én, szombaton hatalmas sorok alakultak egy szép városrészben, melynek *Little Five Points* a neve. A várakozók vásárlási esélyben bíztak, a termék tornacipő volt. Nem akármilyen tornacipő. Olyan, melyen ott állt LeBron James kosárlabdacsillag neve. Nem kevesebb, mint 180 dollár volt egy pár ára, és sokkal kevesebb volt a tornacipő, mint a vásárló. Ezért már reggel 5:30-kor sorok alakultak (pedig csak délben, 12-kor nyitott az üzlet). Az eseményről több újságban olvastam, a legrészletesebben

[5] Cardozo, Benjamin: *The Growth of the Law.* New Haven, Lectures delivered at Yale University, 1924. 66.

az *Atlanta Journal-Constitution* 2013. június 23-i száma tudósított. Egyre hosszabb sor alakult, a várakozók tartották magukat a szabályokhoz. Ennek az volt a várt hozadéka, hogy aki korábban jött, és előrébb van a sorban, az vehet tornacipőt. Minél hátrább van valaki a sorban, annál kisebbek az esélyei. Ez összhangban volt az igazságossággal is, mert aki ott volt már reggel 6 előtt, és hajlandó volt több mint hat órát sorban állni, annak jutalomként nagy esélyei alakultak. A jogkövetés mellett izgalom és feszültség is alakult a várakozás alatt. Akik később jöttek, kevesebb reménnyel álltak a sor végére. De az egyik későn érkező nem ezt tette, hanem előretolakodott. Ez szabálytalan volt, és igen felizgatta a szabálytisztelő várakozókat. Az alakuló hevületben az egyik várakozó kilépett a sorból, pisztolyt húzott, lelőtte a tolakodót, majd gyorsan visszalépett, hogy ne veszítse el a helyét a szabályszerűen várakozók között. A többiek is a helyükön maradtak. Amikor újságírók is odaérkeztek, az egyik sorban álló (Dan Garcia) nyilatkozott, és megértést mutatott a tettes iránt. Szerinte „a lövész csak a dolgát végezte". („*Shooter*"-t mondott, ezt fordítottam „lövész"-ként – és ez a szó is mutatja, hogy a jelenlevők közül többen nem gyilkosságot érzékeltek.)

Ha a szabálykövetés hevülettel ötvöződik, a téboly sincsen messze. Az izgalom, a varázslatos tornacipők, a versenyhangulat sok értéket háttérbe szoríthat – így az emberiességet is. Ez esetben valószínűleg jogi eljárás következett, és a bíróság feltehetően nem azt látta, hogy a tettes „csak a dolgát végezte". De az esemény mást is mutat. Azt, hogy a hevületek elválaszthatják az embereket minden mértékérzéktől, észszerűségtől és normalitástól is. Nem tudhatom, az újságok erről nem írtak, de vélhető, hogy voltak a jelenlevők között olyanok is, akik a gyilkosság láttán megrendültek, és már nem a LeBron James-tornacipőket látták a legfontosabbnak. De tény, hogy a sorban állók zömmel a szemük előtt történő gyilkosság után is a sorban maradtak.

Mi lett büntetendő a második világháború utáni első években

Az egzaltációk néha a jogalkotókat és jogalkalmazókat sem kerülik el. És ez nem csak azokra vonatkozik, akik nyers embertelenség sodrásában fogalmaznak vagy alkalmaznak szabályokat. Szertelenség idomíthatja az embertelenségre adott választ is. A fasizmust leváltó lendületben néha inkább hevület, mint logika befolyásolta a büntethetőséget. Ennek néhány jugoszláviai példáját szeretném felhozni, a nagybecskereki joggyakorlatra támaszkodva.

A német megszállás alatt előírások születtek, melyek szerint elkoboztak minden zsidó vagyont, csak azért mert zsidó ember vagyona volt. (A szabály vonatkozott a cigány vagyonra is.) Emberek haláltáborba kerültek akkor is, ha csak a származásuk volt nekik felróható. Aztán a felszabadulás után az új lendület ennek

a tébolynak az ellentétét célozta meg. És itt felvetődik a kérdés, hogy mi is az ellentét? Az AVNOJ (Jugoszlávia Népi Felszabadulásának Antifasiszta Tanácsa) 1944. november 21-én határozatot hozott, mely szerint állami tulajdonba kerül minden helyi német polgár vagyona, kivéve azokat, akik a partizánok soraiban harcoltak. Tehát elkobozták minden vajdasági német vagyonát, azok kivételével, akik csatlakoztak a népfelszabadító hadsereghez. Voltak vajdasági németek, akik valóban bűntetteket követtek el a német megszállás alatt. De sokan (valószínűleg a legtöbben) nem csatlakoztak a partizánokhoz, és nem vettek részt a megszállók gaztetteiben sem. Az ő vagyonukat is elkobozták. A német megszállók elrendelték minden zsidó vagyon elkobzását. Ennek az ellentéte a német vagyon elkobzása lenne?

A válaszhevület sok érdekes jogesetet alakított. Példaként itt három ügyet említenék, melyekről *Népellenes Mosoly* dokumentumpróza-kötetemben írtam.[6] A könyv címét Csepcsányi István evangélikus lelkész ügye ihlette, aki az ügyész szerint „népellenes mosolyt követett el".[7] Arról volt szó, hogy amikor 1944 novemberében a Vörös Hadsereg és a partizánok bevonultak Nagybecskerekre, a Cara Dušana utcán haladtak végig, és itt volt a paplak is. Csepcsányi lelkész az ablak mögül nézte a bevonulást – de nem lelkesen. Egy szomszéd vallomása szerint csúfondáros cinizmussal mosolygott. Az ügyész szerint ez büntetendő, mert a vádlott „népellenes mosolyt" követett el. Így látta a bíróság is. Az ítéletet 1947. november 27-én mondta ki a nagybecskereki (illetve zrenjanini) kerületi bíróság.

Péli Antalt azért ítélték el 1946. október 31-én, mert „segített abban, hogy növekedjen a német megszállók hadi teljesítőképessége". Ezt a következőképpen követte el. Homokréven (egy bánáti faluban) paprikamalma volt a főutcán, egyik ismerőse húgának a lakásában. Pontosabban a lakás egyik szobájában. Amikor német megszállás alá került Homokrév, elsősorban a megszállók döntöttek arról, hogy kinek árulhat Antal őrölt paprikát. Így a vevők közé sorolódtak „a megszállókhoz közeli" vásárlók is. Az ügyész figyelembe vette, hogy a paprikában vitamin van, orvosság készítésére is fel lehet használni, és mivel feltehető, hogy német katonákig is eljutott az őrölt paprika, „minden kételyt kizáróan növelte az ellenség hadi teljesítőképességét". Péli Antalt eredetileg három évre ítélték, aztán ezt sikerült csökkenteni.

Branko Đurićot is három évre ítélték. 1947. január 31-én készült el a vádirat, február 4-én már megszületett az ítélet is. Az apámnak sikerült elérnie, hogy az egyik vádpont alól felmentsék.[8] Az egyik vádpont szerint Branko „fasiszta származású kocákat tartott az udvarában". E vád hátterében az állt, hogy sok helyi német – hogy elkerülje a teljes elkobzást – szerb és magyar szomszédoknak adott

[6] Várady Tibor: *Népellenes Mosoly.* Újvidék, Forum Kiadó, 2021.

[7] Várady: i. m. 34–52.

[8] Péli Antal és Branko Đurić esete közös fejezetben van. Várady: i. m. 135–166.

megőrzésre vagyontárgyakat. Amikor Branko udvarában kocák jelentek meg, felmerült a gyanú, hogy ezek valamilyen falubeli német kocái lehetnek, az ügyész pedig úgy minősítette a dolgokat, hogy Branko „fasiszta származású kocákat" tartogat. Itt ügyvédi részsiker született, sikerült bebizonyítani, hogy a kocák korábban is Branko kocái voltak, csak nem hozta el őket rögtön magával, amikor szülőfalujából Módosra költözött, és átvette egy tejcsarnok vezetését. Nem sikerült azonban megdönteni azt a vádpontot, mely szerint Branko megkárosította a népvagyont. Ezt úgy követte el, hogy előnyökben részesített egy német asszonyt, Katarina Wekelt, akit más bánáti németekkel együtt a felszabadulás utáni első években lágerbe vittek, majd egy ideig kirendelt munkaerőként dolgoztatták. Katarina Wekel Branko módosi tejcsarnokába került. A táborban fogva tartott munkaerő kondérokból étkezhetett. Branko azonban előnyben részesítette Katarinát. Megengedte, hogy a tejcsarnok menzáján étkezzen – és így kárt szenvedett a népvagyon.

A bizarr vádak nem önmagukban álltak, de az említett vádlottak ellen emelt többi vád mögött is ott lüktetett a hevület. Hogy több vádlottat lehessen népellenes tevékenység címén elítélni (és így nagyobb népbarátnak minősülhessen az ügyész vagy a feljelentő), több dolgot kell népellenesnek minősíteni.

Nem pontosan ugyanarra utal az „antifasizmus" a fasizmus alatt és a fasizmus után. Minden emberi mérce szerint mély megbecsülést érdemel, aki antifasiszta a fasiszta uralom alatt. És a felszabadulás után? Természetesen továbbra is maradnak (és születnek is) megbecsülést érdemlő antifasiszták, de bonyolultabb lesz a képlet. Nem csak igaz hit alapján alakul csatlakozás. Előnyök is kecsegtetnek. Az egyre nagyobb csoportban nehezebb előretörni, mert nincs mindig kéznél ellenfél (vagy ellenvélemény, vagy ellenséges magatartás), melynek legyőzésével saját hősiességünket vagy kiválóságunkat bizonyítani tudjuk. A versenyhevület olyan megoldásokat is ihlet, melyek a szerencsétlen atlantai tolakodónak nem jutottak eszébe. Ha már nem maradt számára eredeti LeBron James-tornacipő, esetleg hamisíthatott volna egyet, hogy abban feszítsen. Csakúgy, mint az ügyész, akinek az eseteiben nem maradtak már igazi nácibarát vádlottak, akik támogatták a hitleri hadsereget, és ezért paprikaőrlésből fabrikált LeBron James nimbuszának szintjét megcélzó vádat.

Egyéb ideológiai (és statisztikai) hevületek

A hevületek csakúgy, mint ezek ötvözetei emberi törekvésekkel, mindig is kihívást (és kísértést) jelentettek a jogalkotók és a jogalkalmazók számára. A helyes jogszabályok és azok követése tapsot érdemel. Ugyanakkor a taps kijárhat más címen is. Nem könnyű kitartani amellett, hogy különböző lendületek világában a jog, és ne maga a taps legyen a cél.

Vannak tapselvárások, melyeket (különösen utólag) nagyon könnyű azonosítani. Több szovjet törvény címe teljesen kilépett a jog tetőzete alól, és fedetlen maradt a törvényalkotók hűségbizonygató becsvágya. 1917. november 17-én az Oroszországi Szovjet Szocialista Föderatív Köztársaság (RSFSR) a következő aktust hozza meg: *„О БОРЬБЕ СЪ БУРЖУАЗІЕЙ И ЕЯ АГЕНТАМИ, САБОТИРУЮЩИМИ ДЕЛО ПРОДОВОЛЬСТВІЯ АРМІИ И ПРЕПЯТСТВУЮЩИМИ ЗАКЛЮЧЕНІЮ МИРА";* tehát: „Harcról a burzsoáziával és annak ügynökeivel, akik szabotálják a hadsereg élelmiszerrel való ellátását, és gátolják a béke megvalósítását." A törvény rendelkezéseiben is több a lendület, mint a jog. Viszont maga a cím elválik minden jogi kontextustól. Jelszavakról van szó, és ezek nem is idomulnak, nem is alkalmazkodnak a jog felségterületéhez. Egy eszmei harc megnevezése a törvénycikk címe.

Ilyesmire nem csak a kommunizmusban van példa. Néhány hónappal a New York-i terrortámadás után Ashcroft igazságügyminiszter javaslatára megszületett a *USA PATRIOT ACT.* Többen bírálták ezt a törvényt, azzal a megindoklással, hogy emberi jogokat áldoz fel a terrorizmus elleni harc oltárán. A törvény meghozatala után ennek néhány rendelkezését a bíróságok alkotmányellenesnek ítélték. Így döntött például a rendőrségi felügyelettel *(police surveillance)* kapcsolatban Victor Marrero bíró 2004. szeptember 29-én, és ezáltal a jog oldalára állt a hevülettel szemben. (U.S. District Court – 2004 Westlaw 92091087). A cím megmaradt. Ez tulajdonképpen mozaikszó (akronim), mely inkább lelkes hazafiasságot, mint jogot igyekszik megjeleníteni. A lendület valamennyire bukdácsol is, mert nem könnyű szavakat találni, melyek megfelelnek az alapcélnak. Ez az, hogy a kiválasztott szavak kezdőbetűi beilleszthetők legyenek mozaikdarabként a „USA" és a „PATRIOT" szóba. Elég sok töprengés előzhette meg a döntést, mielőtt bekerült a törvénycímbe mondjuk a „tools", az „appropriate" vagy az „intercept" szó. Így alakult a *Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act of 2001* cím. Magyarul így hangozhatna: „Egységesítve és Erősítve Amerikát a Megfelelő Eszközök Biztosításával, Melyek Szükségesek a Terrorizmus Elébe Vágásra és annak Obstruálására törvény". (Nem vagyok büszke a fordításra, de az eredeti is körülbelül ennyire erőltetett. Azt meg sem próbáltam, hogy „hazafi" mozaikot tákoljak a lefordított szavakból.)

A hevületváltozatok között (melyek a jog ellenfelei) megemlítem még a statisztikakövetést is. A statisztikai számok persze eligazodást segítenek. Viszont amint iránymutatóvá és értékmutatóvá válnak a statisztikai adatok, gyakran a becsvágy is ezekhez igazodik, és színre lép az a kísértés, hogy a jogalkalmazók inkább statisztikai mutatókat, mint jogot kövessenek. William Stunt azt látja, hogy a statisztika túlzott térfoglalása hozzájárulhat a büntetőjogi rendszer összeomlásához. Kutatásai azt mutatják, hogy Amerikában az esetek 95 százalékában beismerés alapján születik elítélő döntés. Ezt rendszerint egyezkedés előzi meg *(plea bargaining),* az ügyész és a vádlott megegyeznek, ezután a vád és az ítélet

ugyanezt mutatja – és az ügyész sikere maradéktalan. A statisztikai eredmény hibátlan.[9] Természetesen logikus és helyes, hogy a vádlott beismerje, amit ténylegelkövetett. Itt megjelenik azonban az is, hogy az ügyészeket egyre inkább a *conviction rate* („elítélési százalék") alapján értékelik.[10] Több amerikai államban (például Coloradóban) az ügyészek fizetése is nő, ha több vádlottat ítélnek el.[11] És itt kísértések jelentkeznek. Vannak olyan helyzetek, melyekben a vádlottat több bűncselekmény elkövetésével lehetne vádolni, de egyesek nehezen bizonyíthatók, és az ügyész itt lelép az igazságkeresés mezsgyéjéről. Egyezséget köt a vádlottal, nem terheli néhány nehezen bizonyítható súlyosabb cselekménnyel, ezzel szemben a vádlott elismer néhány enyhébb bűncselekményt – és az ügyész (statisztikai) sikere százszázalékos. Jelentkezik ennél durvább változat is. A vádlottnak (aki nem is követett el semmit) nincsen lehetősége, hogy ügyvédet alkalmazzon, fél attól, hogy valamilyen súlyosabb feltételezett vétekért ítélik el, és ezért beismer egy kisebb (el nem követett) vétket – és ez is erősíti az ügyész statisztikai sikerét.[12] Természetesen nagyon nehéz megállapítani, hogy hány esetben vezetett a *plea bargain* (vádalku) el nem követett tettek beismerésére (és ennek alapján elítélésre), de egyes tanulmányok szerint ezeknek az eseteknek a száma nem jelentéktelen.[13]

Tehát a statisztikai siker előtérbe helyezése (és a statisztikaalakítás szenvedélye) is azok közé a hevületek közé tartozik, melyek megingathatják a jog méltóságát. Ebből persze nem az következik, hogy ne legyenek statisztikák. Mint ahogyan természetesen azt sem mondhatjuk, hogy ne legyenek terrorizmusellenes jogszabályok, vagy hogy ne legyen elítélendő, ha valaki Hitler hadseregét segíti. Viszont tény, hogy a váltakozó hevületek és az ezekhez kapcsolódó sikerképletek megújuló kihívásokat hoznak, melyekkel a jog (és a jogászok) szembe kell hogy nézzenek. Tartós feladat marad, hogy a jogi minősítéseket leválasszuk a hevület ihlette besorolásoktól. (És így például elválasszuk Péli Antalnak egy homokrévi szobában üzemelt paprikamalmát a német megszállók hadi teljesítőképességét fejlesztő hadiipartól.)

[9] Stunt, William: *The Collapse of the American Criminal Justice System.* Cambridge, MA, Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

[10] Stunt: i. m. 7.

[11] Lásd Koppl, Roger – Sacks, Meghan: „The Criminal Justice System Creates Incentives for False Convictions". *Criminal Justice Ethics,* Vol. 32. 2013. No. 2. 126–162.

[12] Goldberg, Judith – Siegel, David: „The Ethical Obligations of Prosecutors in Cases Involving Post-Conviction Claims of Innocence". *California Western Law Review,* Vol. 38. 2002. No. 2. 389–412; Koppl, Sacks: i. m. 149.

[13] Koppl, Sacks: i. m. 127.

Egy Flaubert-mondat

Gustave Flaubert a következő meglátást fogalmazta meg a jogról: *Droit: on ne sait pa ce que c'est.* Vagyis: „Jog: nem tudni, hogy ez micsoda."

Úgyhogy vannak még dolgok, melyeken el kell gondolkodni.

Irodalom

Bárd Károly: „Hetvenöt éve kezdődött az évszázad pere Nürnbergben – Benjamin Ferenc köszöntése". A *Múlt és Jövő* online melléklete, 2020 november 22. https://multesjovo.hu/vezer-cakk/bard-karoly-hetvenot-eve-kezdodott-az-evszazad-pere-nurnbergben/

Cardozo, Benjamin: *The Growth of the Law.* New Haven, Lectures delivered at Yale University, 1924.

Ferencz, Ben: Do Human Rights Still Have a Chance? In Várady Tibor – Jovanović, Miodrag (eds.): *Human Rights in the 21st Century.* The Hague, Eleven International Publishing, 2020.

Frank, Hans: *Nationalsozialistische Strafrechtspolitik.* München, Zentralverlag der NSDAP, 1938.

Goldberg, Judith – Siegel, David: „The Ethical Obligations of Prosecutors in Cases Involving Post-Conviction Claims of Innocence". *California Western Law Review,* Vol. 38. 2002. No. 2. 389–412.

Koppl, Roger – Sacks, Meghan: „The Criminal Justice System Creates Incentives for False Convictions". *Criminal Justice Ethics,* Vol. 32. 2013. No. 2. 126–162.

Risinger, Michael: „Innocents Convicted: An Empirical Study Justified Factual Wrongful Conviction Rate". *Journal of Criminal Law and Criminology,* Vol. 97. 2007. No. 3. 229–270.

Stunt, William: *The Collapse of the American Criminal Justice System.* Cambridge, MA, Belknap Press of Harvard University Press, 2011.

Várady Tibor: *Népellenes Mosoly.* Újvidék, Forum Kiadó, 2021.

BÜNTETŐ ANYAGI JOG

BŰNHALMAZAT, HALMAZATI ÉS ÖSSZBÜNTETÉS FINKEY FERENC GONDOLATAI NYOMÁN

Belovics Ervin[1]

Bevezetés

Finkey Ferenc *Az egység és többség tana a büntetőjogban* című *Egy büntetendő cselekmény és bűnhalmazat* alcímű monográfiája 1895-ben jelent meg, mely könyv akkor íródott, amikor a büntetőjogi tudományos berkekben a legélesebben dúlt az iskolák, illetve az irányzatok között a küzdelem, sőt nem csupán a két vezető irányzat, azaz a klasszikus és a közvetítő iskola közötti nézetkülönbségek voltak jelentősek, hanem hasonló „hevességű harcok folytak az egyes iskolákon belül is a különböző nézeteket vallók között".[2] Monográfiájában Finkey Ferenc annak a kérdésnek a megválaszolására vállalkozott, hogy mi határozza meg a deliktumok számát.

A több bűncselekmény elkövetésének problémája

„Laicus ember is egészen természetesnek fogja tartani, hogyha egy és ugyanazon bűnösnek több bűntënye kerül a bíró elé, például egy szándékos emberölés, egy rablás és egy gyújtogatás bűntette, a bíró ki egyszerre ítél e három cselekmény felett, egyiket sem hagyhatja büntetlenül, de viszont túlzott szigort látna abban, ha a bíró a három cselekmény mindegyikére külön-külön kiszabva és egyszerre összeadva állapítaná meg a tettes büntetését – már csak azért is, mert az így létrejött összbüntetés végrehajtása sokszor fizikailag is lehetetlenné válnék."[3]

Finkey Ferenc idézett gondolataiból egyértelműen kitűnik, hogy a bűnhalmazat szabályozásának szükségessége valójában büntetéskiszabási problémaként jelent meg mind a jogirodalomban, mind a jogalkalmazói gyakorlatban. A büntetőjog

[1] Risinger, Michael: „Innocents Convicted: An Empirical Study Justified Factual Wrongful Conviction Rate". *Journal of Criminal Law and Criminology,* Vol. 97. 2007. No. 3. 229–270.

[2] Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar Büntető Anyagi, Eljárási és Végrehajtási Jogi Tanszék; a legfőbb ügyész büntetőjogi helyettese.

[3] Földvári József: Finkey Ferenc és a bűnhalmazat tana. In Szathmáry Béla (szerk.): *Emlékkönyv. Finkey Ferenc 1870–1949.* Sárospatak, Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 1995. 45–60. Itt: 49.

kialakulását követően ugyanis sokáig egyeduralkodó volt Ulpianus azon tézise, amely szerint semmilyen különbség megtételére nincs szükség akkor, ha az elkövetőt nem egy, hanem több deliktum elkövetése miatt ítélik el, és több bűncselekmény megvalósításakor az is indifferens, hogy egyetlen vagy több büntetőeljárásban vonják-e felelősségre. Mindez a jogalkalmazói gyakorlatban úgy érvényesült, hogy minden bűncselekmény tekintetében külön-külön szabták ki a büntetést, majd azokat – ha az egyáltalán lehetséges volt – végre is hajtották. Az Ulpianus tézisén nyugvó büntetésösszegzést a jogirodalom kumulációnak nevezte el, mely elv egyeduralkodó volt egészen a XVIII. századig. A büntetőjog-tudomány ekkor kezdte felismerni az elv hiányosságait, így például azt, hogy egyes deliktumok között léteznek olyan kapcsolatok, amelyekre figyelemmel kell lenni, mert előfordulhat, hogy a megvalósítani kívánt deliktum csak egy másik bűncselekmény végrehajtása által hozható létre, vagy hogy az egyik bűncselekmény magában foglalja a másikat, nem beszélve a Finkey Ferenc által is említett végrehajtási problémákról. Ezért a kumuláció gyakorlati alkalmazási tere egyre szűkült, és a XIX. század elejére új rendező elv jelent meg, nevezetesen, hogy a több bűncselekmény elkövetését önállóan és az egyetlen deliktum megvalósításától eltérően kell szabályozni. Ennek eredményeként született meg az abszorpció, majd az aszperáció elve. Ezen elvek azonban változatlanul a büntetéskiszabás problémakörére fókuszáltak.

Azonban ekkor már egyre erőteljesebben foglalkoztatta a büntetőjog-tudományt az anyagi jogi dogmatika körében a bűnhalmazat meghatározásának kérdésköre. Így Binding szerint a bűncselekményi többség több törvényi tényállás vagy ugyanannak a tényállásnak a többszöri realizálása.[4] Finkey Ferenc az okfejtésében arra mutatott rá, hogy a bűnhalmazat „nem jelenthet mást, mint több bűnnek, jogilag több bűntetendő cselekménynek összetalálkozását, összehalmozódását […] csak az egy tettes által elkövetett több büntetendő cselekményt"[5] tekinthetjük bűnhalmazatnak. A definícióból egyértelműen következik, hogy Finkey Ferencnek legelőször a büntetendő cselekmény fogalmát kellett meghatároznia. Finkey Ferenc szerint a büntetendő cselekmény *sine qua nonja* „először is egy olyan emberi cselekedet, egy olyan tett, amely a külvilágban változást, zavart idéz elő. A gondolattal – bárminő bűnös legyen az – a büntetőjog nem foglalkozik."[6] Amennyiben vizsgálat tárgyává tesszük a hatályos Büntető törvénykönyv bűncselekmény-fogalmát[7], akkor egyértelműen megállapítható, hogy Finkey Ferenc tézise teljességgel helytálló, figyelemmel arra, hogy a bűncselekmény legális és tudományos definíciójának központi magját a cselekmény, azaz az emberi magatartás kell

[4] Finkey Ferenc: *Az egység és többség tana a büntetőjogban.* Sárospatak, Steinfeld Jenő, 1895. 1.

[5] Binding, Karl: *Konkurrenz ist nur ejn Auschnitt aus der Verbrechensmehrheit.* Leipzig, Handbuch des Strafrechts, 1885. 525.

[6] Finkey: i. m. 4.

[7] Uo. 9.

hogy képezze. Az emberi magatartás lehet jogszerű és jogellenes, utóbbi esetben sértheti a büntetőjog vagy más jogág szabályait.

Amennyiben maga a Büntető törvénykönyv definiálja a bűncselekmény fogalmát, akkor a törvényhozó – amint arra Földvári József rámutat – ebben a fogalomban „összefoglalja azokat a feltételeket, amelyeket szükségesnek tart egyetlen bűncselekmény megvalósulásához”.[8] A bűncselekmény legális fogalmára figyelemmel megállapítható, hogy bűncselekmény az a cselekmény, amely

– tényállásszerű,
– társadalomra veszélyes és
– bűnös.

Ami a társadalomra veszélyességet illeti, már Földvári József is utalt arra, hogy: „Újabban találkozhatunk olyan nézetekkel, amelyek a bűncselekmény fogalmából száműzni kívánják a társadalomra veszélyesség ismérvét.”[9] Ezeket a felfogásokat Földvári József elhibázottnak tartotta, mert okfejtése szerint a „törvényi bűncselekmény-fogalom akár tartalmaz utalást a társadalomra veszélyességre, akár nem, a tudomány nem tudja enélkül megmagyarázni, miért büntetendő az egyik cselekmény és miért nem az a másik”.[10] Az, hogy a terminológia használatát egyes szerzők szimbolikus jelentőségűnek tekintik, a magam részéről meg tudom érteni, hiszen ezen fogalmat a szovjet-orosz Btk. jelenítette meg törvényi szinten 1926-ban. A fogalom azonban nem közelíthető meg érzelmi alapon, annál is inkább nem, mert a megkérdőjelezhetetlenül demokratikus alapokon létrejövő törvényhozás az új Büntető törvénykönyv megalkotásakor – számos büntetőjogtudós ellenkezésének dacára – ismételten bűncselekmény-fogalmi elemmé tette a társadalomra veszélyességet, és amint arra már több alkalommal is rámutattam, mindaddig, amíg a hatályos Büntető törvénykönyv tartalmazza a bűncselekmény definícióját, illetve amíg ennek egyik eleme a társadalomra veszélyesség, annak használatától sem az elméleti, sem a gyakorlati szakemberek nem tekinthetnek el, azaz továbbra is feleslegesnek gondolom a materiális jogellenesség fogalmának a társadalomra veszélyesség szinonimájaként vagy az ahelyett történő használatát.

Az egység

Finkey Ferenc monográfiájának II. fejezetében a természetes egységgel foglalkozik, mert amint arra már a bevezetésben utalt: „A bűnhalmazat kérdésének sikeres

[8] Btk. 4. § (1) bekezdés: „Bűncselekmény az a szándékosan vagy – ha e törvény a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból elkövetett cselekmény, amely veszélyes a társadalomra, és amelyre e törvény büntetés kiszabását rendeli.”

[9] Földvári: i. m. 50.

[10] Uo. 51.

megoldása, különösen területkörének pontos meghatározása, múlhatatlanul feltételezi az egység fogalmának és körének előzetes megállapítását."[11] Finkey Ferenc szerint, ha „valaki egy íly jogsértő cselekményt követett el, akkor beszélünk egy büntetendő cselekményről, azaz egységről. Egy jognak vagy egy érdeknek a megsértése vagy veszélyeztetése alkot egy büntetendő cselekményt."

Ami a természetes egységet illeti, mind a magyar, mind a német jogirodalomban uralkodónak tekinthető nézet szerint természetes egységről akkor lehet szó, ha az adott bűncselekmény végrehajtási körébe eső tevékenységet az úgynevezett laikus is deliktumnak értékeli, azaz bűncselekményt lát megvalósítottnak. Ezekkel a megközelítésekkel egyetérteni nem lehet, mert egy büntetőjogi kategória tudományos meghatározásakor a tudomány ezen képviselői a büntetőjog tudományában járatlan közeg értékítéletére kívánnak hagyatkozni. Közelebb áll a megoldáshoz azon szerzők álláspontja, akik szerint a természetes egység jogi fogalmi kategória, amelynek valójában nincs kapcsolata a laikus látásmóddal, mert a jogalkotó tetszésétől függ, hogy például több személy életének veszélyeztetése egyetlen deliktum-e, vagy a rendbeliség a sértettek számához igazodik. Ennek az okfejtésnek a hátterében az a felismerés áll, hogy a büntetőjogilag releváns elkövetési magatartás nem ontológiai, hanem normatív kategória. Ezért természetes egység akkor valósul meg, amikor az elkövetési magatartás a bűncselekmény alapeseti törvényi tényállásának keretein belül marad. Álláspontom szerint a természetes egység differencia specifikája az, hogy az egy vagy több cselekmény – az utóbbi összhatásában – egyetlen jogi tárgyat egyszer sért vagy veszélyeztet, és ezáltal egyetlen bűncselekmény jön létre. Ezt a definíciót helytállóan egészíti ki a Kúria azon eseti döntésében megjelenő feltétel, amely szerint a természetes egység körébe az egymással személyi és tárgyi összefüggésben álló azonos törvényi tényállást kimerítő cselekmények közül is csak azok vonhatóak, amelyek között szoros tér és időbeli kapcsolat áll fenn.[12]

Az egység másik fajtájaként említi Finkey Ferenc a „törvényes", mai szóhasználattal élve a törvényi egységet. Meghatározása szerint: „Több természetes egységnek a törvény vagy a jog által eszközölt összefoglalása egy tényálladékká; ez a törvényes vagy jogi egység."[13] Főként Binding, Liszt és Buri példáit kritizálva mutat rá arra, hogy a szerzők egy része egybemossa a természetes és a törvényi egységet, illetve hogy valódi törvényi egységnek minősül viszont az összetett bűncselekmény.

Az összetett bűncselekmény vonatkozásában Finkey Ferenc arra mutat rá, hogy ilyen törvényi egység akkor létesül, ha két vagy több jogellenes cselekvésből a törvény egy egységes „bűnfogalmat alkot úgy, hogy egy új külön névvel is bíró

[11] Uo. 51.

[12] Finkey: i. m. 7.

[13] BH 2018. 163.

deliktum áll elő".[14] Megjegyzem, ezen definíciónak azért van determináló szerepe, mert Finkey kortársai közül többen, így Angyal Pál vagy Schultheisz Emil sem tulajdonított jelentőséget annak, hogy a két vagy több tényállásrész önmagában bűncselekményt valósít-e meg, vagy sem, mert álláspontjuk szerint az összetett bűncselekményként értékelés szempontjából irreleváns, hogy a tényállásban csak az egyik rész „deliktuozus", a másik pedig eredetileg nem az. Az összetett bűncselekményre Finkey Ferenc példaként a rablást említi azzal, hogy a rablás, a kényszerítés és a lopás egysége.

Megítélésem szerint Finkey Ferenc alaptétele, azaz hogy az összetett bűncselekmény legfőbb jellemzőjét az képezi, hogy a két vagy több cselekmény külön-külön már önmagában meg kell hogy feleljen egy-egy törvényi tényállásnak, teljességgel helytálló. A rablás mint példa mind a mai napig tovább él a jogirodalomban, álláspontom szerint azonban a felhozott példa mindig is helytelen volt. A kényszerítés alternatív jellege miatt ugyanis a kényszerítéssel alaki halmazatban más deliktum nem állhat, márpedig a rablás konstrukciójában a lopás vitathatatlanul jelen van. *Nota bene,* hogy mennyire nem egyértelmű a rablás *delictum compositum* volta, azt jól mutatja, hogy Kádár Miklós szerint a rablás eszközcselekménye a testi sértés, és nem a kényszerítés. Azonban ez a megközelítés is helytelen, hiszen a rablási erőszak nem feltétlenül eredményez testi sértést, arról nem is beszélve, hogy az öntudatlan vagy a védekezésre képtelen állapotba helyezés is létrehozhatja az eszközcselekményt, és ilyenkor a kényszerítés, illetve a testi sértés törvényi tényállásának a kimerítésére sem kerül sor. Figyelemmel tehát arra, hogy a rablás elkövethető oly módon is, hogy az eszközcselekmény egyetlenegy bűncselekmény törvényi tényállásába sem ütközik, a rablást ki kellene szabadítani az összetett bűncselekményre példaként felhozott deliktumok köréből, erre azonban a jogirodalom képtelen.

Finkey Ferenc az összetett bűntettek körében nem tesz különbséget aszerint, hogy van-e kapcsolat a részelemek között, sőt nem tartja szerencsésnek Edvi Illés azon nézetét, aki az egymással cél-eszköz viszonyban álló deliktumokból létrehozott törvényi egységre külön elnevezést javasol. Csupán az érdekesség kedvéért kívánok arra utalni, hogy Edvi Illés még az egymással cél-eszköz kapcsolatban álló törvényi egységet illette az összefoglalt bűntett elnevezéssel.

Külön címszó alatt foglalkozik Finkey Ferenc a folytatólagosság egységével, és mivel a Csemegi-kódex a folytatólagosságot törvényi szinten még nem jelenítette meg, kizárólag elméleti jellegű problémaként. Megjegyzem, hogy a ma már törvényi egységként létező folytatólagossággal kapcsolatban széles körben terjedt el az a nézet, amely szerint ezt a kategóriát a bírói jogalkalmazói gyakorlat hozta létre, ezzel szemben az igazság az, hogy már Savigny és Mittermaier, majd Feuerbach is

[14] Földvári: i. m. 44.

szükségesnek találta a folytatólagosság feltételeinek meghatározását, pontos ismérveinek tankönyvi rögzítését, azaz a folytatólagosság a jogirodalom produktuma. Az más kérdés, hogy az 1813. évi bajor büntető törvénykönyvben – amely kódexet Feuerbach készítette – már normaszinten jelenik meg a folytatólagosság definíciója.

Bűncselekményi többség, bűnhalmazat

Áttérve a bűnhalmazat kérdéskörére azonnal szemet szúr, hogy Finkey Ferenc és kortársai azonosan kezelték a bűnhalmazatot és a bűncselekményi többséget, amely alatt azt az esetet értették, amikor az elkövetőnek „több bíróilag még el nem ítélt büntetendő cselekménye kerül egyszerre büntetés alá".[15] A tudomány és a törvény által ma bűnhalmazatnak nevezett kategória anyagi jogi feltétele a több bűncselekmény elkövetése, míg eljárásjogi követelménye az egy eljárásban történő elbírálás. A bűncselekményi többségből ugyanis pont az alaki feltétel létezése teremt halmazatot.

A bűnhalmazat fogalmán belül már Finkey Ferenc is megkülönböztette az alaki és anyagi halmazatot, illetve mindkét csoport tekintetében a homogén és heterogén bűncselekmények körét.

Definíciója megegyezik a ma is ismert meghatározással, azaz: „Az alaki halmazat lényege [...] abban áll, hogy egy cselekvés által követtetik el, míg az anyagi halmazatnál mindig több cselekvésről van szó."[16] Bár a definíció egyértelmű, ennek ellenére a kor szerzői – valójában megbonyolítva a rendszert – számos egyéb kérdést is értékeltetni kívántak az elhatárolás során. Így például Köstlin az akaratelhatározást, Berner és Schwarze az eredményt, Kautz a büntetés milyenségét. Finkey Ferenc a lipcsei egyetem professzorával, Bindinggel ért egyet, aki szerint a bűnhalmazat fogalmához az egységből lehet eljutni, azaz először az egység fogalmát kell tudományos kritériumok alapján meghatározni. Binding szerint az egység a tényállás egyszeri létrehozása, míg a többség ugyanazon vagy különböző tényállás többszöri realizálása, azonban többség csak ott jöhet létre, ahol a több deliktum nem alkot egységet. Az alaki halmazattal kapcsolatban Binding arra a következtetésre jut, hogy a valóságos többség cselekvési többséget kíván meg, azaz bűnhalmazat egy cselekvés által nem létesíthető. Ezt a bindingi álláspontot azonban Finkey Ferenc már nem fogadja el.

Az anyagi halmazattal kapcsolatban Finkey Ferenc arra utal, hogy az uralkodó nézetek szerint e kategóriának az a sajátossága, hogy több cselekvés több bűncselekményt hoz létre, amelyek teljesen önállóak.

[15] Uo. 52.
[16] Uo. 121.

A két kategóriát illetően Finkey Ferenc végül arra az álláspontra helyezkedik, hogy: „Az anyagi és az alaki halmazat közti egész megkülönböztetés ennél fogva nézetünk szerint elvi alapra vissza nem vezethető s elméletileg nem igazolható. [...] Az uralkodó tan, mely a cselekvés egységét és többségét veszi fel, megkülönböztető *criteriumnak*, annyi megtámadásban részesült úgy a tudományban, mint a gyakorlatban a bíróságok részéről, hogy ma már csak névleg mondható uralkodó tannak. [...] Nincs kétség, hogy [...] az egész megkülönböztetést anyagi és alaki halmazat közt mellőzni fogják, és a többség összes eseteit egységes elvek szerint fogják elbírálni."[17] Megállapítható, hogy Finkey Ferenc tantételeinek, tudományos téziseinek döntő többsége ma is helytálló, azonban az is egyértelmű, hogy idézett gondolataival ellentétben a büntetőjog-tudomány mind a mai napig a cselekmények száma alapján különbözteti meg az alaki és az anyagi bűnhalmazatot, illetve hogy ezen kategóriáknak mind a jogirodalom, mind a jogalkalmazói gyakorlat determináló jellegű jelentőséget tulajdonít.

A büntetés sajátosságai

Finkey Ferenc monográfiájában végül a többség büntetésének problematikájával foglalkozik, elemezve a már bemutatott elveket. A Csemegi-kódex rendelkezése szerint, ha ugyanazon elkövető több bűncselekményt valósított meg, összbüntetést kellett kiszabni,[18] amely összbüntetés azonban a mai halmazati büntetés megfelelője. A halmazati büntetésre vonatkozó normák többször változtak ugyan, az abszorpciót, illetve az aszperációt tartalmazó szabályok azonban a jelenleg hatályos Büntető törvénykönyvben is jelen vannak. Amint említettem, már a Csemegi-kódex is használja az összbüntetés fogalmát, de a hozzákapcsolt szabály alapján leszögezhető, hogy ebben a körben a halmazati büntetéssel kapcsolatos normák jelennek meg. Ugyanakkor – a jogintézménynek külön nevet nem adva – olyan szabályokat is tartalmazott a Csemegi-kódex, amelyek a mai összbüntetés jogintézményének a körébe tartoznak.[19] Az összbüntetés formáját elvi síkon tükröző normákat először a Büntető törvénykönyvről szóló 1950. évi II. törvénybe iktatták be. Ezek a normák jelentős változáson mentek keresztül. Így például a Büntető törvénykönyvről szóló 1961. évi törvény még megkülönböztette a *quasi* halmazati összbüntetést és az egyszerű összbüntetést. A *quasi* halmazati összbüntetés rendeltetése az volt, hogy a bíróság olyan helyzetet teremtsen, mintha a külön-külön elbírált cselekményeket egy eljárásban értékelték volna. Ezzel szemben az egyszerű

[17] Uo. 154–155.

[18] 1878. évi V. törvénycikk 96. §.

[19] 1878. évi V. törvénycikk 104. §.

összbüntetésbe foglalás alapját az a megfontolás képezte, hogy több büntetés folyamatos végrehajtása az elítélt számára olyan fokozott hátrányt jelent, amelyet a büntetés tartamának csökkentésével kell ellensúlyozni. Az összbüntetés mindkét formája tehát viszonylag jelentős kedvezményt eredményezett az elítélt számára.

A hatályos Büntető törvénykönyv jelentősen szűkítette az összbüntetés lehetőségét figyelemmel arra, hogy ennek a jogintézménynek az alkalmazhatóságát a tiszta *quasi* halmazati esetekre szorította vissza, azaz még a korábbi jogirodalom által *quasi-quasi* halmazatnak nevezett eseteket, – azaz amikor az elkövető egyes bűncselekményeit az elsőfokú ítélet meghozatala után, de annak jogerőre emelkedése előtt követte el – is kirekesztette az összbüntetésbe foglalás lehetőségéből, mert a hatályos szabályok szerint kizárólag azok a határozott tartamú szabadságvesztések foglalhatók összbüntetésbe, amelyeket a legkorábbi elsőfokú ítélet kihirdetését megelőzően elkövetett deliktumok miatt szabtak ki. E körben kell szólnom az Alkotmánybíróság 10/2018. (VII. 18.) AB határozatáról, amellyel megsemmisítette az új Büntető törvénykönyv hatálybalépéséhez kapcsolódó átmeneti rendelkezések közül azt a normát, amely szerint „ha az összbüntetésbe foglalandó ítéletek közül legalább egy a Btk. hatályba lépését követően emelkedett jogerőre, a Btk. 93–96. §-át kell alkalmazni".[20] Az Alkotmánybíróság határozatában megállapította, hogy az idézett törvényi rendelkezés „tartalmilag visszaható hatályúnak minősül", mert a hatálybalépését megelőzően keletkező tényekre is alkalmazandó, és mivel az új Btk. rendelkezései szigorúbbak a terheltre nézve, ezen jogszabályi rendelkezést az Alaptörvénnyel ellentétben állónak értékelte.

Kétségtelen tény, hogy az összbüntetés jogintézményét a Btk. a büntetés kiszabásáról szóló IX. fejezetében szabályozza, nem képezheti azonban vita tárgyát, hogy az összbüntetésbe foglalás nem minősülhet büntetéskiszabásnak. Az összbüntetésbe foglalás során ugyanis a Btk. 80. §-ában meghatározott büntetéskiszabási elvek nem alkalmazhatók. „Az összbüntetésbe foglalás során a bűncselekmény tárgyi súlya, az elkövető társadalomra veszélyessége, a bűnösség foka, továbbá az egyéb enyhítő és súlyosító körülmények már nem vizsgálhatók. Az alapítéletekben kiszabható büntetések újraértékelése kizárt, és nem vehetők figyelembe az alapítéletek jogerőre emelkedése óta a terhelt személyi körülményeiben bekövetkezett változások sem. A törvény az összbüntetésre vonatkozóan nem is büntetés kiszabásról, hanem az összbüntetés tartamának meghatározásáról rendelkezik, amelynek során sajátos szempontok érvényesülnek."[21] Az összbüntetésbe foglaláskor tehát „a bíróság az alapítéletekben kiszabott jogerős büntetésekhez kötve van".[22]

[20] 2012. évi CCXXIII. törvény 3. §.

[21] Belovics Ervin: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2017. 595.

[22] Kónya István (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára I–III.* Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 318.

A jogállami követelményeknek megfelelő Büntető törvénykönyvek a cselekmény megvalósulása idején hatályos normák alkalmazását követelik meg, és az új büntető törvény alkalmazására csak akkor biztosítanak lehetőséget, ha a cselekmény elbírálásakor hatályos törvény szerint a cselekmény már nem bűncselekmény, vagy enyhébben bírálandó el.[23] Mindez az Alaptörvény rendelkezéseiből is következik.[24]

Az *ex tunc* hatály tilalma alapján tehát nem lehet büntetőjogi felelősséget megállapítani olyan magatartás miatt, amely a kifejtésekor nem volt büntetőjog-ellenes, és nincs lehetőség bűncselekmény miatt olyan súlyosabb büntetés alkalmazására, amely a büntetőjog-ellenes magatartás tanúsításakor még nem szerepelt a büntető törvényben.

Az időbeli hatályra vonatkozó rendelkezések azonban egyértelműen a cselekménnyel kapcsolatosak, azaz hogy a kifejtett magatartás a megvalósításakor beleütközött-e az elkövetés időpontjában hatályban lévő Büntető törvénykönyv valamelyik bűncselekményt megállapító tényállásába, illetve hogy amennyiben igen, a jogalkotó a büntetőjog-ellenes magatartáshoz milyen szankciót kapcsolt. A bűncselekményen és a büntetésen kívüli körülmények a jogállami büntetőjog egyik alappillérét képező *ex tunc* hatály tilalma szempontjából indifferensek, ugyanis a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poene sine lege* elvéből egyértelműen következik a súlyosabb büntető rendelkezés visszaható hatályú alkalmazásának tilalma – de kizárólag azé.

Az Alkotmánybíróság azonban a Btk. időbeli hatályára vonatkozó rendelkezéseket kiterjesztette a bűnösséget megállapító és a büntetést kiszabó ítélet jogerőre emelkedése utáni folyamatokra is. Adódik a kérdés, hogy ez az álláspont helyes-e. A válasz egyértelmű, az Alkotmánybíróság határozatának indokolása jogi nonszensz. Az Alkotmánybíróság okfejtése szerint ugyanis a „Btkátm. 3. §-a szerinti alkalmazási szabály megsemmisítését követően az eljáró bíróságok a Btk. 2. § (1)–(2) bekezdései alapján eljárva hozhatnak döntést arról, hogy az adott összbüntetési vagy utólagos összbüntetési eljárásban a régi Btk. vagy a Btk. összbüntetési szabályai tartalmaznak-e enyhébb rendelkezéseket az elítéltre nézve, és ezért az egyes esetekben melyik büntető törvény alkalmazandó. A büntető törvénykönyv időbeli hatályának értelmezése tekintetében a bírói gyakorlat alakította ki azt az értelmezési szabályrendszert, amely különös jelentőséget nyert a 2012. évi C. törvény, vagyis a Btk. hatályba lépése során, és amely jelen esetben, Btkátm.

[23] Ugyanilyen rendelkezéseket tartalmaz a Btk. 2. §-ának (1)–(2) bekezdése.

[24] Alaptörvény 28. cikk (4) bekezdése: „Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt bűncselekmény."

3. §-a megsemmisítése következtében is irányadó."[25] Mindez azt jelenti, hogy az összbüntetésben döntési kompetenciával rendelkező bíróságnak a bűncselekmények jogerős elbírálását követően kellene mérlegelnie a korábbi Btk. vagy a Btk. összbüntetésre vonatkozó szabályait, és a jogszabály alkalmazásakor tekintettel kellene lennie a Btk. időbeli hatályával kapcsolatos normákra, azaz a büntetőjogi felelősség kérdéskörének jogerős eldöntése után kellene figyelembe venni olyan normát, amelynek hatálya csak az ezt megelőző eljárásra terjedhet ki.

Az Alkotmánybíróság tehát olyan jogállami követelményekre hivatkozott, amelyek nem léteznek, ellenkezőleg, amelyek a jogállam elveivel ellentétesek. Az összbüntetésbe foglalásra kizárólag az alapítéletek jogerőre emelkedését követően kerülhet sor, amennyiben az egyéb feltételek is fennállnak. Az Alkotmánybíróság által megsemmisített rendelkezések jogerősen lezárt ügyekre kívánják alkalmazandóvá tenni a Btk. 2. §-át. Ez azonban fogalmilag kizárt.

Az Alkotmánybíróság által előidézett problémát a Kúria próbálta megoldani akkor, amikor a 2/2019. Büntető jogegységi határozatában kimondta, hogy az összbüntetési eljárás során alkalmazandó büntető törvény meghatározásakor az alapítéletekkel elbírált bűncselekmények elkövetési ideje közömbös, annak van jelentősége, hogy az összbüntetésbe foglalás lehetősége mikor nyílik meg.

Az Alkotmánybíróság viszont az 1/2020. (I. 2.) AB határozatával megállapította, hogy a 2/2019. Büntető jogegységi határozat Alaptörvény-ellenes, ezért közzétételének időpontjára visszaható hatálya megsemmisítette, és egyben elrendelte a 2/2019. Büntető jogegységi határozat alkalmazásával meghozott jogerős határozattal lezárt büntetőeljárások felülvizsgálatát.

Ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy az Alkotmánybíróság által generált probléma a jogalkalmazás síkján nem oldható meg, arra csak jogalkotással kerülhet sor.

Befejezés

A magam részéről bízom abban, hogy a jogtudomány és a jogalkalmazói gyakorlat a jövőben is a Finkey Ferenc által lefektetett alapokon nyugszik, illetve hogy a tézisek és az eseti döntések minden szempontból megfelelnek a törvényesség követelményének.

[25] 10/2018. (VII. 18.) AB határozat [79].

Irodalom

Belovics Ervin: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2017.

Binding, Karl: *Konkurrenz ist nur ejn Auschnitt aus der Verbrechensmehrheit.* Leipzig, Handbuch des Strafrechts, 1885.

Finkey Ferenc: *Az egység és többség tana a büntetőjogban.* Sárospatak, Steinfeld Jenő, 1895.

Földvári József: Finkey Ferenc és a bűnhalmazat tana. In Szathmáry Béla (szerk.): *Emlékkönyv. Finkey Ferenc 1870–1949.* Sárospatak, Jogászok a Kultúráért Alapítvány, 1995. 45–60.

Kónya István (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára I–III.* Budapest, HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.

A CSI-HATÁS, AVAGY A MÉDIÁBAN MEGJELENŐ MODERN KRIMINALISZTIKAI MÓDSZEREK HATÁSA A BÜNTETŐELJÁRÁSRA

HERKE CSONGOR[1]

BEVEZETÉS

Közismert tény Edgar Allen Poe *A Morgue utcai kettős gyilkosságának* (1841) és Sir Arthur Conan Doyle Sherlock Holmes-regényeinek hatása a kriminalisztikára.[2] Azt már kevesebben tudják, hogy az USA-ban ismeretes az ún. Perry Mason-szindróma: az 1957–1966 között futó sorozatban a tárgyaláson a védő mindig előjött egy új, döntő bizonyítékkal (valódi elkövető vallomása, új szemtanú megjelenése stb.), amely alapján jelentős fordulat következett be az ügyben. Ennek a filmsorozatnak aztán kimutatható hatása volt a valós bűnügyekre is, mivel az esküdtek minden ügyben azt várták, hogy a védelem előjön egy váratlan fordulattal, új bizonyítékkal, ha a védelem nem tudott ilyent produkálni, akkor könnyen (könnyebben) elítélték a vádlottat.[3] Ehhez hasonló jelenség az ún. fehér köpenyes magas vérnyomás (fehérköpeny-szindróma): kimutatható, hogy az emberek magasabb vérnyomásszintet mutatnak klinikai körülmények között, mint otthon, ami hamis eredményekhez vezethet.[4] Ezek a jelenségek mind arra mutatnak, hogy az előzetes ismeretek sokszor akár tévútra vezethetik az embert, és olyan előítéleteket eredményezhetnek, amelyek alapján az objektív értékítélet megkérdőjeleződik.

A *CSI: Crime Scene Investigation* televíziós sorozat 2000-ben debütált az USA-ban (Magyarországon *CSI: A helyszínelők* címen futott). Végül 15 évadot élt meg, emellett készült egy kétórás zárófilm, sőt ún. spinoff-sorozatok is kapcsolódnak hozzá: *CSI: Miami* (2002-től), *CSI: NY* (2004-től) és *CSI: Cyber* (2015-től). A sorozatot számos korábbi (pl. *American Justice*) és későbbi (pl. *Bones,* hazánkban *Dr. Csont*) sorozattal társították. A *CSI* az Amerikai Egyesült Államokban 2003-ban átlagosan

[1] Ügyvéd, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető és Polgári Eljárásjogi Tanszék.

[2] Részletesebben lásd Angyal Miklós – Bezsenyi Tamás – Petrétei Dávid: „Az egész eljárásnak több a kára, mint a haszna. A kriminaliszitkai fejlesztések dilemmái". *Rendőrségi Tanulmányok,* I. évf. 2018. 2. sz. 68–92. Itt: 70–72.

[3] Podlas, Kimberlianne: „The Potential Impact of Television on Jurors". *Impression and Pattern Evidence Symposium,* 11.

[4] Részletesen lásd Pickering, Thomas G. – Kazuo, Eguchi – Kazuomi, Kario: „Masked hypertension: a review". *Hypertension Research,* Vol. 30. 2007. No. 6. 479–488.

heti több mint 40 millió nézőt vonzott. 2005-ben az első 10 legnépszerűbb televíziós műsor közül hat krimi volt, és a *CSI* 2007 novemberében elérte az első helyet.

A sorozatban a krimináltechnikai bizonyítékok (elsősorban a DNS-vizsgálat) előtérbe helyezése figyelhető meg. Egyik sarkalatos, visszatérő eleme lett az a mondat, hogy: „A bizonyíték sosem hazudik, de az emberek igen!"

Ugyanakkor a sorozatot számos kritika is érte. Thomas Mauriello törvényszéki tudós becslése szerint a *CSI*-filmekben ábrázolt tudományos technikák 40 százaléka nem létezik.[5] A sorozat filmjeire jellemző a túl gyors adatelemzés. Emellett a valós törvényszéki tevékenységtől eltérően a helyszínelők (valójában törvényszéki tudósok) olyan nyomozói feladatot is ellátnak (üldöznek, kihallgatnak stb.), amely a valóságban nem is az övék.

A tv-sorozatoknak a valós bűnügyi tevékenységre kifejtett hatásával először nyilvánosan Jeffrey Kluger foglalkozott a *Time* magazinban 2002. október 21-én megjelenő *How Science Solves Crimes: From Ballistics to DNA, Forensic Scientists Are Revolutionizing. Police Work – on TV and in Reality* című cikkében. Maga a CSI-hatás kifejezés a *USA Today* 2004. augusztus 5-ei számában jelent meg először Richard Willing *„CSI effect" has juries wanting more evidence* című cikkében.

2003-as az első ismert ügy, ahol felmerült a CSI-hatás kérdése. Robert Durst milliárdos ellen indult büntetőügy a szomszédja, Morris Black meggyilkolása miatt.[6] Durst bevallotta, hogy lövöldözött, szétdarabolta áldozatát, majd annak maradványait az óceánba dobta. A maradványokat meg is találtak, de a sértett fejét nem. Robert Hirschhorn esküdtszéki tanácsadó segített a védőknek olyan esküdteket kiválasztani, akik rendszeresen nézték a *CSI*-t. A védők a tárgyaláson arra hivatkoztak, hogy a fejen végzett kriminalisztikai vizsgálatok alátámasztották volna a jogos védelmet, erre azonban a fej hiányában nem kerülhetett sor. Ezt követően a vádlottat az esküdtek felmentették, mert nem lehetett cáfolni a vádlottnak a jogos védelemre való hivatkozását. A jogi elemzők szerint ez jó példa arra, hogy a *CSI*-hoz hasonló műsorok hogyan befolyásolják az esküdtek elvárásait arra nézve, hogy az ügyészeknek mit kell produkálniuk a tárgyaláson.

A Durst-ügyön kívül már a 2000-es évek elején is sok esetben merült fel a tv-sorozatok (különösen a *CSI*) hatása a bűnüldözésre. Sokszor tapasztalták, hogy az esküdtek olyan ügyekben is bonyolultabb vizsgálatokat (különösen DNS-vizsgálatot) várnak el, ahol egyébként az ügy ezek nélkül is teljesen bizonyított. Ennek következtében az ügyészek egyre több ügyben „negatív bizonyítékú tanúkkal" próbálják biztosítani az esküdteket, hogy nem feltétlenül szükséges, hogy a helyszínen

[5] Cole, Simon – Dioso, Rachel: „Law and the Lab". *The Wall Street Journal,* 2005. május 13. https://web.archive.org/web/20130928024803/http:/truthinjustice.org/law-lab.htm

[6] Eatley, Gordon – Hueston, Harry H. – Price, Keith: „A Meta-Analysis of the CSI Effect: The Impact of Popular Media on Jurors' Perception of Forensic Evidence". *Politics, Bureaucracy, and Justice,* Vol. 5. 2016. No. 2. 1– 10. Itt: 2.

DNS-t, ujjnyomot stb. találjanak. Mivel a CSI-hatás léte egyre inkább megerősítést nyert, az ügyészek az esküdtválasztáskor egyre gyakrabban kikérdezik a leendő esküdteket tévézési szokásaikról, ezzel is kizárva, hogy téves elképzelések alapján értékeljék a bizonyítékokat (azok hiányát).

A CSI-hatás fajtái

Azt ma már senki nem vitatja, hogy a televíziót nézőknél kisebb-nagyobb mértékben, de a műsorok befolyásolják az értékítéletet. Ezek a műsorok hatással bírnak az eljárás összes résztvevőjére: nemcsak az esküdtekre, hanem a védelem alanyaira, az ügyészre, a bíróságra és a nyomozó hatóságra is. Ezért (noha hazánkban nincs esküdtszéki rendszer) nem mehetünk el szó nélkül a probléma mellett, hiszen valószínűsíthetően a magyar nyomozókat, ügyészeket, bírókat, védőket, terhelteket, sértetteket is befolyásolják azok a technikai megoldások, amelyeket a televízióban látnak. Magam védőként is tapasztaltam, hogy a terheltek és azok hozzátartozói sokszor olyan technikai megoldásokat (illetve ezeken alapuló bizonyítékok beszerzését) „követelik" meg a védőtől, amelyek nemcsak hazánkban, de még az USA-ban sem tekinthetők a mai napig általánosnak. Gyakori panasz, hogy a DNS-vizsgálat eredményére miért kell ennyit várni, amikor a filmekből kiderül, hogy a vizsgálat eredménye 2 perc alatt megjön; miért nem találják meg a helyszínen az ujjnyomokat, vérnyomokat, hiszen az láthatóan semmiség UV-lámpával stb.

A szakirodalom a CSI-hatás nyolc fő fajtáját különbözteti meg:[7]

a) az erős ügyészi hatás;
b) a gyenge ügyészi hatás;
c) a terhelti hatás (fordított CSI-hatás);
d) a rendőrfőnöki hatás;
e) a producerhatás és az oktatási hatás;
f) a technikai hatás;
g) a sértetti hatás.[8]

[7] Részletesen lásd Chin, Jason M. – Workewych, Larysa: The CSI Effect. In Dubber, Markus (ed.): *Oxford Handbooks Online.* Oxford, OUP, 2016; és Cole, Simon A. – Dioso-Villa, Rachel: „Investigating the »CSI Effect« Effect: Media and Litigation Crisis in Criminal Law". *Stanford Law Review,* Vol. 61. 2009. No. 6. 1335–1374.

[8] Ezek mellett megjelentek írások egyéb hatásokról is, ezeket azonban a szakirodalom kevésbé tekinti tudományosnak. Ilyen pl. az ún. „hollywoodi hatás", amely szerint a *CSI* arra késztette az igazságügyi orvosszakértők egy részét, hogy elhagyva szakmájukat a szórakoztatóiparban dolgozzanak tanácsadóként. Willing, Richard: „Medium Sends Message to U.S. Court System: »CSI« Effect Has Juries Wanting More Evidence". *Sun-Times,* 2004. augusztus 15.

ad a) Az erős ügyészi hatásról akkor beszélünk, amikor az tapasztalható, hogy a *CSI*-filmeket rendszeresen nézők azt gondolják, hogy a törvényszéki tudomány a mindennapokban is pontos és magas szintű technológiai kifinomultsággal dolgozik.[9] Amikor ezek az emberek esküdtté válnak, a tapasztalat szerint indokolatlanul magas elvárásokat támasztanak a forenszikus bizonyítékokkal szemben: elvárják, hogy minden ügyben legyen DNS-vizsgálat, ami egyértelműen alátámasztja a vádlott bűnösségét; használjanak fel olyan okiratvizsgáló eszközöket, amelyek egyértelműen alátámasztják az okirat hamis voltát; gyűjtsenek be számtalan ujjnyomot a helyszínről, ami igazolja, hogy a terhelt jelen volt a betörés helyszínén stb. A *CSI* tehát sok esetben növeli az ügyészség bizonyítási terhét, hamis felmentéseket produkálva akkor, ha a hagyományos bizonyítási eszközökkel (pl. tanúvallomás) is egyértelműen bizonyított a bűncselekmény elkövetése, illetve az azt elkövető személye.

ad b) Az erős ügyészi hatásnak az lett a következménye, hogy az ügyészek belátták, hogy az esküdtek olyankor is alapos forenszikus bizonyítást (vagyis erős ügyészi hatást) várnak el, amikor az ügy azt nem igényelné. Ennek aztán ellentétes hatása lett: az ügyészek számos sajátos intézkedést tesznek ennek kiküszöbölésére (pl. megkísérlik kizárni azokat az esküdteket, akik sok *CSI*-t néznek), és megpróbálják minimalizálni az esetleges CSI-hatást az esküdtekre (pl. olyan forenszikus bizonyítást is lefolytatnak, amelyre valójában nincs szükség, csak azért, hogy meggyőzzék az esküdteket). Ezt nevezi a szakirodalom gyenge ügyészi hatásnak.[10]

ad c) Egyes védők szerint éppen az ügyészség profitál abból, hogy az esküdtek sok *CSI*-t néznek, azaz a terhelt szempontjából éppen fordított CSI-hatásról beszélhetünk (ezt nevezik terhelti hatásnak is).[11] Ezen elmélet szerint a *CSI*-filmek által a forenszikus tudomány túlzott misztifikálása miatt az esküdtek túlzott jelentőséget tulajdonítanak a forenszikus bizonyítékoknak. A *CSI*-t néző esküdtek nagy része elhiszi azt a fent említett, a sorozatban sokszor elhangzó véleményt, hogy „a tárgyi bizonyítékok soha nem hazudnak" és mindig teljesen objektívek, és a nyomozók és az általuk összegyűjtött bizonyítékok mindig tévedhetetlenek. Azaz ha az ügyben DNS-vizsgálat merül fel, amelynek eredménye azt igazolja, hogy a terhelt a helyszínen tartózkodott, akkor az esküdtek hajlamosak ennek alapján akkor is elítélni a terheltet, ha egyébként igazolható, hogy a terhelt a bűncselekménytől függetlenül is járhatott a helyszínen.

Szintén a fordított CSI-hatással összefüggésben szokták említeni azt a tapasztalatot, miszerint az ügyészség forenszikus tudósaihoz képest a védelem mellett álló tudósokat „marginális képességűeknek", „a pénzért bármilyen véleményt

[9] Cole et al.: i. m. 1343.
[10] Uo. 1343–1344.
[11] Uo. 1344.

elkészítőnek" stb. gondolják az esküdtek. Ez a gondolat nem idegen a magyar jogalkalmazástól sem: a védelem által készített magánszakvélemény súlya sok esetben kisebb, mint az ügyben kirendelt szakértőé. A védelem által felkért szakértővel kapcsolatosan sokszor merül fel az a gyanú, hogy munkájára rányomja bélyegét az, hogy a szakértőt a védelem fizeti (még akkor is, ha a szakértő egyébként szerepel az igazságügyi szakértői névjegyzékben).[12] Ismert eset volt hazánkban a Rezesova-ügy, amelynek során az egyébként elismert szakértőt, Melegh Gábort zárta ki a másodfokú bíróság „úgy találva, hogy a Rezesováék által felkért műszaki szakértő nem végzett szakmailag kifogástalan munkát", nem is beszélve a szakvéleményt benyújtó Kovács Miklósról, kimondva, hogy „Melegh Gábor a látszatát keltette annak, hogy nem pártatlan, Kovács Miklós pedig bizonyította".[13] A médiában megjelenő, ehhez hasonló tudósítások kifejezetten negatívan befolyásolják a jogalkalmazók értékítéletét, hiszen az egyedi ügyből indokolatlanul általános következtetést vonnak le.

Szintén a fordított CSI-hatáshoz sorolható az a tapasztalat, hogy a *CSI*-filmek megnövelik a nyomozás jelentőségét, ezért ezt követően a tárgyalás már csak „puszta formalitás".

ad d) Nemcsak a jogalkalmazók, hanem a bűnelkövetők is néznek *CSI*-filmeket. Ennek eredményeképpen egyre inkább megtanulják elkerülni a lelepleződést azáltal, hogy a *CSI*-filmekben látott felderítési módszerek tippeket adnak nekik, hogy milyen bizonyítékok elkerülésére figyeljenek. A filmekben sokszor nemcsak azt láthatjuk, hogy milyen bizonyítékokat és hogyan lehet megtalálni a helyszínen, hanem ezáltal akaratlanul azt is részletesen elmagyarázzák, hogyan tudják az elkövetők elrejteni vagy elpusztítani a bizonyítékokat (ez az ún. rendőrfönöki hatás).[14] Egyes vélemények szerint a bűnügyi műsorok akár ösztönözhetik is az elkövetőket, amikor látják, milyen egyszerű megúszni a bűncselekményt a krimiben, ha megteszik a megfelelő óvintézkedéseket (kesztyűt húznak, esetleg „szkafanderben" követik el a bűncselekményt, a sértettet alaposan lefürdetik stb.).[15] Más vélemények szerint ugyanakkor a bűncselekmények elkövetőinek többsége általában nem kifejezetten intelligens, ezért nem mutatható ki nagymértékben a gyakorlatban ez

[12] Ezen a szemléleten nem segítenek azok az esetek sem, amikor nyilvánosságra kerül, hogy a felkért szakértők ellen büntetőeljárás indul. Lásd pl. „Korrupt igazságügyi szakértő – „Sikerdíjért" cserébe hamis szakvélemény – Vádat emelt az ügyészség". https://www.jogiforum.hu/hirek/42462

[13] Janecskó Kata: „Földbe döngölte a bíró Rezesova volt szakértőjét". *Index.hu*, 2014. szeptember 08. https://index.hu/belfold/2014/09/08/foldbe_dongolte_a_biro_rezesova_volt_szakertojet/

[14] Cole et al.: i. m. 1344.

[15] Pace, Gina: „»CSI«: Crime Scene Instructions?". *CBS News*, 2006. január 30. https://www.cbsnews.com/news/csi-crime-scene-instructions/

a CSI-hatás.[16] Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy az elkövetők jobban figyelnek a forenszikus bizonyítékokra (pl. ne hagyjanak DNS-t, fertőtlenítsenek mindent), de a hagyományos bizonyítékokra éppen ezért nem figyelnek (anyagmaradványok, ujjnyom, haj stb.).[17] Emellett a sértettek is tanulnak a filmekből, ami sokszor elősegítheti a felderítést.[18]

ad e) A *CSI*-nak jelentős hatása van a forenszikus tudomány népszerűsítésében, ami miatt megjelenik a producerhatás és az oktatási hatás.[19] Ezen filmek miatt mind többen akarnak törvényszéki szakértők lenni, mert téves kép alakul ki a törvényszéki szakértők mindennapi munkájáról. A filmekben látható törvényszéki bűnügyi laboratóriumokkal ellentétben az államilag finanszírozott bűnügyi laboratóriumokban nincsenek pénzügyi források a létesítmények olyan szintre emeléséhez, amely nemhogy eléri, de akár csak megközelíti a filmekben bemutatottat. A filmek azt sugallják, hogy a bűnüldözésnek szinte korlátlan pénzeszközök és források állnak a rendelkezésére, miközben a gyakorlatban sok törvényszéki tudós viszonylag rosszul fizetett, a laborok gyengén felszereltek és a filmekben látható módszerek nagy része elérhetetlen a gyakorlatban. A törvényszéki szakértők attól is tartanak, hogy az ügyészek indokolatlanul kérnek költséges és időigényes vizsgálatokat a bűnügyi laboratóriumoktól.

A forenszikus tudomány média általi ábrázolása hamisan mutatja be a tényleges gyakorlatot. A filmekben soha nincs keresztszennyeződés, minden teszt 100%-osan pontos és pár pillanat alatt elkészül stb., pedig a gyakorlat nem ilyen. Elég csak utalni a Heilbronn-jelenségre (2001–2008): a „Heilbronn fantomja" nevű női sorozatgyilkos által hagyott DNS-nyom 40 bűncselekményhez kapcsolódott (ezek közül hat emberölés volt), nemcsak Németországban, hanem több más európai országban is. 2009-ben aztán kiderült, hogy a fantom nem létezik, a szennyezés forrása a DNS-minta rögzítésére szolgáló gyapotmintát gyártó cég alkalmazottja volt.[20] A filmek számtalan olyan szakértői vizsgálatot mutatnak be, amely a gyakorlatban szakmailag nem elképzelhető.[21]

[16] Greenwood, Jill King: „Criminals get tips from forensic television shows". *Pittsburgh Tribune-Review,* 2006. november 25. https://archive.triblive.com/news/criminals-get-tips-from-forensic-television-shows/

[17] Houck, Max M.: „CSI: Reality". *Scientific American,* 2006. No. 7. 84–89.

[18] Pl. Jonathan Haynes azzal bukott le, hogy az egyik sértett szándékosan kitépte egy hajszálát a későbbi azonosítás céljából. A sértett az ügyben elmondta, hogy a *CSI*-sorozat nézése ihlette tettében. Orr, James: „Victim used own DNA to trap serial rapist soldier". *The Telegraph,* 2011. szeptember 9. https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/8751393/Victim-used-own-DNA-to-trap-serial-rapist-soldier.html

[19] Cole et al.: i. m. 1344.

[20] Lásd Gasiorowski-Denis, Elizabeth: „The mystery of the phantom of Heilbronn". *ISO News,* 2016. július 6. https://www.iso.org/news/2016/07/Ref2094.html

[21] A legjobb példa, amikor a *CSI* egyik részében a sértett sebéből vesznek a szakértők késmintát.

ad f) A technikai hatás vizsgálata során arra utalnak a szakirodalomban, hogy az esküdtek viselkedésében bekövetkező bármilyen nyilvánvaló változás oka nem feltétlenül a televíziós műsorokban keresendő, hanem inkább a mögöttes valós technológiai fejlődésben, amelyet ezek a filmek ábrázolnak.[22]

ad g) Végül sértetti hatásként arra utalnak, hogy a *CSI*-műsorok feltételezetten hatnak a bűncselekmények sértettjeinek viselkedésére. Az állítás szerint a sértettek fokozottan elvárják, hogy a bűnüldöző szervek minél több forenszikus bizonyítékot gyűjtsenek a bűncselekmény helyszínén.[23]

Cole és Dioso-Villa a fenti CSI-hatásokat az alábbiak szerint foglalta táblázatba:[24]

A hatás elnevezése	**Kire hat?**	**Leírás**
Erős ügyészi hatás	Esküdtek	Felmentés olyan esetekben, amikor a vádlottat elítélték volna, ha a *CSI* nem lenne
Gyenge ügyészi hatás	Ügyész	A törvényszéki bizonyítékok hiányának/gyengeségének kompenzálása
Terhelti hatás	Esküdtek	Az igazságügyi szakértők nagyobb hitelességének biztosítása
Producerhatás	Esküdtek	Több tudományos ismeret
Oktatási hatás	Diákok	Vonzódás az igazságügyi orvostudományi karrierhez
Rendőrfőnöki hatás	Bűnelkövetők	A forenszikus bizonyítékok észlelését megakadályozó intézkedések az elkövetők részéről
Technikai hatás	Esküdtek	Nagyobb várakozással kell számolni a forenszikus bizonyítékokkal szemben a törvényszéki technológia tényleges fejlődése miatt
Sértetti hatás	Sértettek	Minden bűncselekménynél forenszikus bizonyítékok elvárása

Valóban érdemben befolyásolja a CSI-hatás a gyakorlatot?

A fenti elméletek rendkívül tetszetősek, ugyanakkor sokak szerint érdemben nem mutatható ki, hogy a CSI-hatás bármilyen arányban is befolyásolta volna a joggyakorlatot. Ennek akár az is lehet az oka, hogy az egyes hatások kioltják egymást.

[22] Shelton, Donald E. – Kim, Young S. – Barak, Gregg: „A Study of Juror Expectations and Demands Concerning Scientific Evidence: Does the »CSI Effect« Exist?". *Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law,* No. 9. 331–368. Itt: 362.

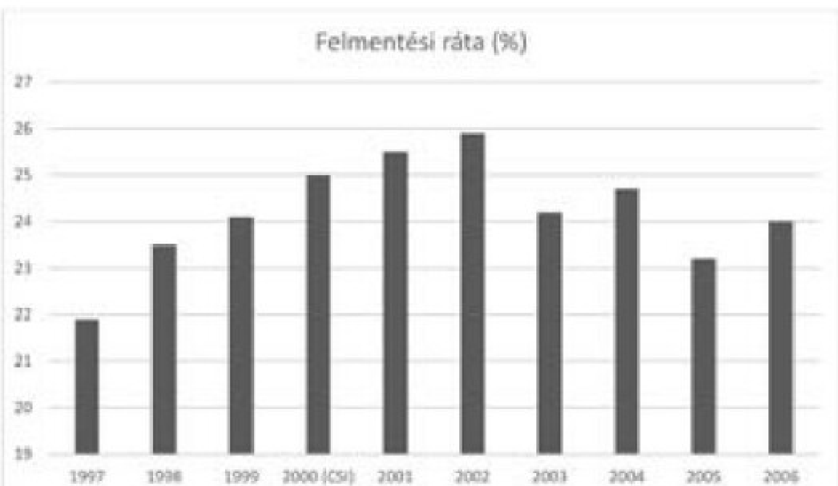
[23] Cole et al.: i. m. 1367.

[24] Uo. 1345.

Többen is említik az ún. „önbeteljesítő jóslat" problémáját.[25] Az önbeteljesítő jóslat szerint, amikor azt várják, hogy egy csoport bizonyos módon viselkedik, befolyást gyakorolnak az adott csoportra, amivel éppen arra késztetik a csoportot, hogy az elvárásokkal összhangban viselkedjen. Ezzel kapcsolatos híres példa Rosenthal és Jacobson vizsgálata volt.[26] Egy iskolában arról tájékoztatták az osztályfőnököket, hogy néhány tanuló teszteredményei azt jelezték, hogy valószínűleg abban az évben a legjobb diákok közé fognak kerülni. Ezeket a tanulókat valójában véletlenszerűen választották ki, de erről nem tájékoztatták az oktatókat. A puszta elvárás, hogy bizonyos hallgatók „tudományosan megalapozottan" javulást fognak mutatni, arra késztette a tanárokat, hogy másképp viselkedjenek ezekkel a diákokkal, akiknek ezért egyre jobb lett a tanulmányi eredményük.

Az „önbeteljesítő jóslat" büntetőeljárásbeli megjelenése az, amikor sok ügyész úgy véli, hogy a CSI-hatás valódi probléma, ezért megelőző lépéseket tesz annak kezelésére. A baj az, hogy éppen ezek a megelőző lépések váltják ki később a CSI-hatást. Az ügyészek lehetséges magatartásai, amelyek önbeteljesítő jóslatként CSI-hatást válthatnak ki, lehetnek pl. az alábbiak:

- egyébként szükségtelen forenszikus bizonyítékok beszerzése;
- kifejezetten felhívják az esküdtek figyelmét, hogy függetlenítsék magukat a CSI-tól;
- maga az ügyész kezd el bizonytalanul viselkedni, ha kevés a forenszikus bizonyíték.[27]

[25] Chin–Workewych: i. m. 11.

[26] Rosenthal, Robert – Jacobson, Lenore: „Pygmalion in the classroom". *The Urban Review*, Vol. 3. 1968. 16–20.

[27] Chin–Workewych: i. m. 12–13.

Többen vizsgálták azt, hogy a *CSI*-filmek megjelenését követően valóban megváltozott-e a felmentési ráta. Azaz kimondható-e, hogy több terheltet mentettek fel azért, mert az esküdtek magasabb szintű bizonyítást várnak el a vádhatóságtól. Az egyik ilyen vizsgálat eredménye szerint a *CSI*-filmek megjelenését (2000) követően az addig is emelkedő felmentési ráta ugyan 2 évig tovább emelkedett, de utána zuhanás volt megfigyelhető, majd hol emelkedett, hol csökkent a felmentések száma. Mindamellett, hogy láthatóan az USA-ban a magyarhoz képest jóval magasabb a felmentési ráta, megállapíthatjuk, hogy tudományos következtetés nem vonható le a *CSI*-filmek megjelenése és a felmentések aránya között:[28]

Az amerikai gyakorlat azonban nem tudja magát függetleníteni a CSI-hatástól. Éppen ezért fordulhat elő, hogy megjelentek az ún. anti-CSI-hatás utasítások: a bíró gyakran figyelmezteti az esküdteket pl. arra, hogy „nincs olyan jogi követelmény, hogy az állam bármilyen konkrét vizsgálati technikát vagy tudományos tesztet alkalmazzon az eset bizonyítására". Az ügyészek sokszor megmagyarázzák a védelmi érvek cáfolatához szükséges forenszikus bizonyítékok hiányát (miért nincs és nem is kell hogy legyen pl. az ügyben DNS-minta).[29] A CSI-hatás (ahogyan már említettük) megjelenik az esküdtszék kiválasztásakor *(voire dire)* is:[30] az ügyészek 70%-a arról számolt be, hogy a potenciális esküdteket megkérdezi, hogy néznek-e *CSI*-filmet.[31] És hatással vannak a *CSI*-filmek a záróbeszédekre is: az ügyészeknél és a védőknél megfigyelhető a CSI-hatás, amikor pl. elmagyarázzák, miért hajtottak végre bizonyos vizsgálatokat, vagy éppen az ügyészség megmagyarázza a valós élet és a *CSI* közötti eltéréseket, amikor igazolja a forenszikus bizonyítékok hiányát.[32]

Összegzés helyett

Ahogyan a tanulmány elején már utaltam erre, noha a CSI-hatással kapcsolatos vizsgálatok elsősorban az USA-ra vonatkoznak, és általában az ilyen jellegű filmeknek az esküdtekre gyakorolt hatását elemzik, könnyen belátható, hogy a többi jogalkalmazó sem tudja függetleníteni magát a filmekben bemutatott forenszikus eljárásoktól és bizonyítékoktól. Ha a bíró azt látja, hogy már egy 20 évvel ezelőtti

[28] Cole et al.: i. m. 1363.

[29] Chin–Workewych: i. m. 24–25.

[30] Eatley et al.: i. m. 4.

[31] Kinsey, Caroline L. : „CSI: From the Television to the Courtroom". *Virginia Sports and Entertainment Law Journal,* Vol. 11. 2012. No. 2. 313–361. Itt: 338–339.

[32] Részletesen lásd Lawson, Tamara F.: „Before the Verdict and Beyond the Verdict: The *CSI* Infection Within Modern Criminal Jury Trials". *Loyola University Chicago Law Journal,* Vol. 41. 2009. 119–173.

filmben is bemutattak olyan nyomrögzítési, nyomelőhívási vagy bizonyítási módszert, amely az adott ügyben döntő jelentőségű lehet, akkor nehezen fogadja el azt az ügyészi védekezést, hogy azért nem tudta a vádat megfelelő bizonyítékokkal alátámasztani, mert ilyen eszközök nem állnak rendelkezésre.

Márpedig a Be. 7. § (1) bekezdése szerint a vád bizonyítására (néhány kivétellel, pl. valóság bizonyítása) a vádló köteles. És ha a vádló nem tudja a vádlott bűnösségét kétséget kizáróan bizonyítani, akkor (talán egyetlen, a gyakorlatban is érvényesülő alapelvként) az *in dubio pro reo* elve alapján a vádlottat fel kell menteni. Nincs könnyű helyzetben tehát a bíróság, amikor arról kell döntenie, hogy az elé tárt bizonyítékok valóban elegendőek-e, és a tudomány állásának megfelelően alátámasztott-e a vádlott bűnössége. Ennek mérlegelése során függetlenítenie kell magát azoktól a tudományos (vagy éppen áltudományos) módszerektől, amelyek ezekben a filmekben megjelennek.

De ahogyan annak idején Sherlock Holmes történetei ösztönözték a kriminalistákat újabb bizonyítási eszközök és eljárások alkalmazására, úgy ezeknek a filmeknek is lehetnek pozitív hatásai – és bízzunk benne, hogy ezek kerülnek többségbe, és jelentőségük jóval meghaladja az esetleges negatív hatásokat.

Irodalom

Angyal Miklós – Bezsenyi Tamás – Petrétei Dávid: „Az egész eljárásnak több a kára, mint a haszna. A kriminaliszitkai fejlesztések dilemmái". *Rendőrségi Tanulmányok,* I. évf. 2018. 2. sz. 68–92.

Chin, Jason M. – Workewych, Larysa: The CSI Effect. In Dubber, Markus (ed.): *Oxford Handbooks Online.* Oxford, OUP, 2016.

Cole, Simon A. – Dioso-Villa, Rachel: „Investigating the »CSI Effect« Effect: Media and Litigation Crisis in Criminal Law". *Stanford Law Review,* Vol. 61. 2009. No. 6. 1335–1374.

Cole, Simon – Dioso, Rachel: „Law and the Lab". *The Wall Street Journal,* 2005. május 13. https://web.archive.org/web/20130928024803/http:/truthinjustice.org/law-lab.htm

Eatley, Gordon – Hueston, Harry H. – Price, Keith: „A Meta-Analysis of the CSI Effect: The Impact of Popular Media on Jurors' Perception of Forensic Evidence". *Politics, Bureaucracy, and Justice,* Vol. 5. 2016. No. 2. 1–10.

Gasiorowski-Denis, Elizabeth: „The mystery of the phantom of Heilbronn". *ISO News,* 2016. július 6. https://www.iso.org/news/2016/07/Ref2094.html

Greenwood, Jill King: „Criminals get tips from forensic television shows". *Pittsburgh Tribune-Review,* 2006. november 25. https://archive.triblive.com/news/criminals-get-tips-from-forensic-television-shows/

Houck, Max M.: „CSI: Reality". *Scientific American,* 2006. No. 7. 84–89. https://www.scientificamerican.com/article/csi-the-reality/

Janecskó Kata: „Földbe döngölte a bíró Rezesova volt szakértőjét". *Index.hu,* 2014. szeptember 08. https://index.hu/belfold/2014/09/08/foldbe_dongolte_a_biro_rezesova_volt_szakertojet/

Kinsey, Caroline L.: „CSI: From the Television to the Courtroom". *Virginia Sports and Entertainment Law Journal,* Vol. 11. 2012. No. 2. 313–361.

Lawson, Tamara F.: „Before the Verdict and Beyond the Verdict: The *CSI* Infection Within Modern Criminal Jury Trials". *Loyola University Chicago Law Journal,* Vol. 41. 2009. 119–173.

Orr, James: „Victim used own DNA to trap serial rapist soldier". *The Telegraph,* 2011. szeptember 9. https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/8751393/Victim-used-own-DNA-to-trap-serial-rapist-soldier.html

Pace, Gina: „»CSI«: Crime Scene Instructions?". *CBS News,* 2006. január 30. https://www.cbsnews.com/news/csi-crime-scene-instructions/

Pickering, Thomas G. – Kazuo, Eguchi – Kazuomi, Kario: „Masked hypertension: a review". *Hypertension Research,* Vol. 30. 2007. No. 6. 479–488.

Rosenthal, Robert – Jacobson, Lenore: „Pygmalion in the classroom". *The Urban Review,* Vol. 3. 1968. 16–20.

Shelton, Donald E. – Kim, Young S. – Barak, Gregg: „A Study of Juror Expectations and Demands Concerning Scientific Evidence: Does the »CSI Effect« Exist?". *Vanderbilt Journal of Entertainment and Technology Law,* No. 9. 331–368.

Willing, Richard: „Medium Sends Message to U.S. Court System: »CSI« Effect Has Juries Wanting More Evidence". *Sun-Times,* 2004. augusztus 15.

A *NULLA POENA SINE LEGE* ELV: ALAPJOGI GARANCIA AZ ANYAGI BÜNTETŐJOGON TÚL?

HOLLÁN MIKLÓS[1]

Az Ünnepelt tudományos munkásságában kiemelt helyet foglal el az alapjogi dogmatika módszere. Ennek alkalmazása során nemcsak példaértékű részletességgel és igényességgel dolgozta fel, hanem egymásra tekintettel is értelmezte az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) esetjogát, illetve a német és a hazai Alkotmánybíróság döntéseit.[2]

Bárd Károly volt az egyik opponense a bűncselekményből eredő vagyon elkobzásával kapcsolatos – részben alapjog-dogmatikai megközelítésű – PhD-disszertációmnak.[3] Véleményéből sokat tanultam, annak találó megállapításai máig is inspirálnak arra, miként lehet igazán magas szinten alkalmazni a jogtudomány ezen módszerét.

Anyagi büntetőjogászként olyan kérdést választottam köszöntésére írt tanulmányom témájául, amely – remélem – szakmai érdeklődési körünk metszéspontjában helyezkedik el. A következőkben azt vizsgálom, hogy az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében foglalt garancia kiterjed-e az anyagi büntetőjog határvidékén elhelyezkedő jogintézményekre.

Az EJEE és az EJEB gyakorlata

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) alapján „nem lehet a bűncselekmény elkövetése idején alkalmazható büntetésnél súlyosabb büntetést kiszabni".[4]

[1] Tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.

[2] Lásd elsősorban Bárd Károly: „A bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog és döntés a büntetőjogi felelősségről". *Acta Humana,* 1992. 6–7. sz. 66–98.; illetve Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés.* Budapest, MHK, 2007.

[3] Vö. Hollán Miklós: *A büntetőjog-ellenes cselekményből eredő vagyon elkobzása – Szankció a büntetőjog és a jogállamiság határán.* Disszertáció, 2006. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/5248/

[4] EJEE 7. cikk. 1. bek. második mondat.

Az EJEB ítélkezési gyakorlata ezen rendelkezés alkalmazási körébe alapvetően csak azokat a jogintézményeket vonja be, amelyek lényegüket tekintve büntetést képeznek. Azokat viszont nem, amelyek csak a büntetések végrehajtására vagy kikényszerítésére vonatkoznak. Nem tartozik tehát a garancia védelmi körébe pl. a feltételes szabadságra bocsátás szabályainak megváltoztatása.[5]

Annak eldöntése végett, hogy a végrehajtás alatti intézkedés csak a végrehajtást érinti, vagy a büntetés tartalmát is, az EJEB szerint esetről esetre meg kell vizsgálni, milyen büntetést alkalmaznak az ügyben, más szavakkal mi volt annak lényegi tartalma. Ebben a vonatkozásban a nemzeti jog egészét és annak gyakorlatát is figyelembe kell venni.[6]

Az EJEB azonban azt is hangsúlyozta, hogy a fenti megkülönböztetés nem lehet soha tökéletes.[7] Így a büntetést érintő, de a büntetés megállapítását követően foganatosított jogalkotói vagy jogalkalmazói intézkedések nem feltétlenül rekeszthetők ki az EJEE 7. cikkének védelméből.[8] Nem zárható ki ugyanis annak lehetősége, hogy a büntetés jogerős kiszabása utáni jogalkotási vagy jogalkalmazói intézkedések újradefiniálják vagy módosítsák azt a büntetést, amelyet az ítélőbíróság kiszabott. Ha ez történik, akkor ezek az intézkedések is a visszaható hatályú alkalmazás azon tilalma alá tartoznak, amelyet az EJEE 7. cikk 1. bekezdés utolsó fordulata határoz meg. Ellenkező esetben ugyanis az államok minden további nélkül megtehetnék azt, hogy a – meglévő intézményeket kiegészítve vagy átértelmezve – olyan intézkedéseket vezessenek be, amelyekre az elítélt személy nem is gondolhatott akkor, amikor a bűncselekményt elkövette vagy amikor a büntetést alkalmazták. Ebben az esetben viszont minden olyan jogalany, akinek a büntetés *ex post facto* a hátrányra változott volna, meg lenne fosztva minden olyan védelemtől, amelyet az EJEE 7. cikk 1. bekezdése biztosít. Mindezzel együtt is vannak azonban olyan változások, amelyek csak a büntetés végrehajtását érintik, és így nem tartoznak a 7. cikk 1. bekezdés védelmi körébe.[9]

Kifejezetten a büntetés végrehajtásának elévülését érintő üggyel az EJEB nem foglalkozott. A Coéme és mások kontra Belgium ügyben a büntethetőség folyó elévülésének törvényi meghosszabbítását vizsgálta. Ennek kapcsán kimondta, hogy az nem sérti az Egyezmény 7. cikkét, mert sem a cselekmény büntetőjogi minősítését nem változtatja meg, sem a bűncselekmény miatt kiszabható büntetést nem

[5] EJEB, Scoppola kontra Olaszország [GC], no. 10249/03, 2009. szeptember 17. 98. §.

[6] EJEB, Del Río Prada kontra Spanyolország [GC], no. 42750/09, 2013. október 21. (A továbbiakban: Río Prada-ítélet), 90. §.

[7] Río Prada-ítélet. 85. §.

[8] Río Prada-ítélet. 88. §.

[9] Río Prada-ítélet. 89. §.

súlyosbítja. Az EJEB nem vizsgálta azt, hogy a büntethetőség már bekövetkezett elévülésének visszaható hatályú meghosszabbítása az EJEE 7. cikkébe ütközne-e.[10]

A német Alaptörvény és AB-gyakorlat

A német Alaptörvény kimondja, hogy egy cselekményt csak akkor lehet megbüntetni, ha a büntethetősége *(Strafbarkeit)* törvényben szabályozott volt, mielőtt azt elkövették volna.[11]

A német Alkotmánybíróság a büntethetőség elévülési idejének elkövetőre hátrányos módosítására ezt a rendelkezést nem tartotta alkalmazhatónak. Ez az alkotmányos garancia ugyanis azokat a feltételeket határozza meg, amelyek alapján egy magatartást büntethetőnek nyilvánítanak. Az elévülési szabályok viszont azt szabályozzák, hogy mennyi ideig üldözhető egy már büntethetővé nyilvánított magatartás. Az elévülési szabályok tehát csak az üldözhetőséget érintik, míg a büntethetőséget nem befolyásolják, így nem esnek a német Alaptörvény 103. cikk. (2) bekezdés alkalmazási körébe, így az elévülési idő meghosszabbítása vagy eltörlése nem sérti ezen alkotmányos rendelkezést.[12]

A német Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy a jogállamiság elvéből levezetett jogbiztonság megköveteli, hogy az állampolgár bízhasson abban, hogy a törvényhozó a lezárt tényállásokhoz nem fűz kedvezőtlenebb következményeket, mint amelyek a tényállások megvalósulásakor előreláthatóak voltak (valódi visszaható hatály). Bizonyos körülmények között az állampolgárok arra is igényt tarthatnak, hogy a jelenlegi, még le nem zárt jogi helyzetük ne változzon hátrányosan (nem valódi visszaható hatály). A jogbiztonság elsősorban a bizalom védelmét jelenti, amely azonban nem korlátlan. A jogállamisághoz a jogbiztonság mellett a materiális igazságosság is hozzátartozik.[13]

A vizsgált törvény ezek figyelembevételével a német Alkotmánybíróság szerint nem ütközött az Alaptörvénybe. Az ugyanis a már bekövetkező elévülést nem érinti, hanem csak a még folyamatban levő elévülési időket hosszabbítja meg. Az elévülést a német Btk. szerint különböző eljárási cselekmények amúgy is megszakíthatják. Az elkövető mindig szeretne azzal számolni, hogy ez nem következik be. Ez a reménye azonban a német Alkotmánybíróság szerint a kérdéses bűncselekmények súlyára figyelemmel éppen annyira kevéssé érdemes alkotmányos védelemre,

[10] EJEB, Coéme és mások kontra Belgium [GC], nos. 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 és 33210/96, 2000. október 18. 149–150. §.

[11] Német Alaptörvény 103. § (1) bek.

[12] BVerfGE, 25, 269., Rn. 82–95.

[13] BVerfGE, 25, 269., Rn. 99–101.

mint amikor egy gyilkos abban bízik cselekménye elkövetésekor, hogy a bűntett nyomait eltüntetheti, és ezáltal a fenyegető büntetés elől megmenekülhet.[14]

Az Alkotmány szabályozása és az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata

Az 1949. évi XX. törvény (Alkotmány) 1949-es szövegváltozata az „állampolgárok jogai és kötelességei"[15] között nem nevesítette a *nullum crimen sine lege* elvét. Ennek alkotmányos garanciaként való megjelenése (más alapjogokhoz hasonlóan) a rendszerváltáshoz köthető.[16] Az 1989. évi XXXI. törvény 34. §-a iktatta az „alapvető jogok és kötelességek" közé azt a rendelkezést, amely alapján „senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény".[17]

Az Alkotmánybíróság is több esetben szembesült azzal a kérdéssel, hogy a büntető anyagi jogon kívüli (vagy nem egyértelműen abba tartozó) jogintézmények tekintetében az Alkotmány 57. § (4) bekezdése érvényesül-e.

Az elévülés kapcsán

Az alkotmányos garancia anyagi jogi fókuszának kérdése már a testület működésének kezdetén megjelent a büntethetőség elévülésére vonatkozó szabályozás kapcsán. A testület azonban „az elévülés kérdését [...] a büntetőjog legalitásának alapján vizsgálta, tekintet nélkül az elévülés anyagi jogi vagy eljárásjogi természetéről folyó elméleti vitákra".[18]

[14] BVerfGE, 25, 269., Rn. 102–103.

[15] Eredetileg Alkotmány VII. fejezet.

[16] Szomora Zsolt: *Alkotmány és büntetőjog. A büntető jogalkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései.* Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2015. 14.

[17] Alkotmány 57. § (4) bek. Hatályos 1989. október 23. napjától. Ezen szöveg helyébe a 2007. évi CLXVII. törvény 1. §-a alapján a következő rendelkezés lépett: „[s]enkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – a határozatok kölcsönös elismerése elvének érvényesülése céljából az Európai Unió jogi aktusai által meghatározott körben, az alapvető jogok lényeges tartalmát nem korlátozva – a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség létrehozásában közreműködő más állam joga szerint nem volt bűncselekmény". Hatályos 2009. december 1. napjától. Elemzésére lásd Chronowski Nóra: „Nullum crimen sine EU?". *Rendészeti Szemle,* 56. évf. 2008. 4. sz. 39–60.

[18] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás V. pont.

Az Alkotmánybíróság 11/1992. (III. 5.) AB határozatában kimondta, hogy a „büntetőjogi felelősségre vonás egészére – a büntethetőség feltételeitől kezdve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokig – ugyanazok az alkotmányos követelmények érvényesek".[19]

Az Alkotmánybíróság értelmezésében az Alkotmány 57. § (4) bekezdésében foglalt „bűncselekmény" kifejezés – annak lényegében kiterjesztő és a 2. § (1) bekezdésére tekintettel való értelmezése alapján – valamennyi anyagi jogi büntethetőségi akadály (köztük az elévülés) hiányát is magában foglalja.[20]

A jogirodalomban ezzel szemben volt olyan felfogás is, amely helyesebbnek látta az Alkotmány 57. § (4) bekezdés – és az abban szereplő bűncselekmény kifejezés – olyan szűkebb értelmezését, amely szerint az Alkotmány csak „a [...] tényállásra és szankcióra vonatkoztatja a rendelkezést, e felfogás alapján az elévülési szabályok visszamenő megváltoztatása nem sérti az Alkotmány" ezen rendelkezését.[21]

Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 57. § (4) bekezdését olyan esetekben tartotta csak alkalmazhatónak, amikor az elévülési idő már eltelt, de azt visszaható hatállyal újra büntethetővé tették volna. Amikor az elévülési idő csak folyamatban volt, de azt meghosszabbították, akkor a testület csak az Alkotmány 2. § (1) bekezdésének megsértését állapította meg.[22]

A jogállamiság elvének sérelme azon általánosabb (nem csak az anyagi büntetőjogra vonatkozó) megfontolásra is visszavezethető volt, hogy „a büntetőhatalom gyakorlására rendelt hatóságok mulasztása vagy a kézrekerítés eredménytelensége – mint kockázat – az államot terheli".[23]

A jogállamiság elve körében a testület az elévülést az állam és a jog kiszámíthatóságának szemszögéből közelítette meg, az elkövető szubjektív várakozását nem vizsgálta, ezért nem tért ki a valódi és a nem valódi visszaható hatály közötti különbségre.[24] A jogirodalomban azonban volt olyan álláspont is, amely szerint a még be nem következett elévülés meghosszabbítása elé az Alkotmány 2. § (1) bekezdése nem feltétlenül gördít akadályt.[25]

[19] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás IV. pont.

[20] Vö. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás V. pont. Ennek elemzésére lásd Györgyi Kálmán: A visszaható hatályú szabályozás lehetőségei a büntetőjogban. In Erdei Árpád (szerk.): *Tények és kilátások.* Budapest, KJK, 1995. 137; illetve Hollán Miklós: A *nullum crimen* elve – a (4) bekezdés magyarázata. In Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I–II.* Második, javított, bővített kiadás. Budapest, Századvég, 2009. 2010–2011, 2084–2086.

[21] Vö. Györgyi: i. m. 137; illetve Hollán: A *nullum crimen* elve... 2084–2086.

[22] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás V. 1. és 2–3. pont.

[23] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás V. 1. pont.

[24] Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon.* Budapest, Osiris, 2001. 544.

[25] Györgyi: i. m. 137.

A büntetőeljárási kérdések kapcsán

Az Alkotmány 57. § (4) bekezdésének alkalmazása büntetőeljárási szabályok (hiánya) kapcsán is megjelent az Alkotmánybíróság gyakorlatában.

A testület egy ilyen határozatában azt mondta ki, hogy „[a] súlyosabb büntető törvény visszaható hatályának tilalma kétségtelenül *tipikusan* a büntető anyagi jogi szabályokkal összefüggésben megfogalmazott követelmény".[26] A testület viszont azt állapította meg, hogy „a büntetőjogi legalitás egyik alapelemének, a visszaható hatályú büntető jogalkotás tilalmának érvényesülését biztosító – az Alkotmány 57. §-ának (4) bekezdéséből közvetlenül levezethető – büntetőeljárási szabályok hiánya olyan alkotmányellenes helyzetet teremt, amely egyben a bűncselekményt elkövető alkotmányos alapjogának közvetlen sérelmével jár".[27]

Ennek alapján a jogirodalomban azt állapították meg, hogy „a súlyosabb visszaható hatályú szabályozás tilalma feltétlen érvényesülést kíván; jelentése lényegesen szélesebb annál, mint ami az Alkotmány 57. § (4) bekezdésének a 2. § (1) bekezdésétől és 8. §-tól elszigetelt értelmezéséből következnék. Az Alkotmánybíróság nem csupán a szorosan vett büntető anyagi jogi rendelkezések vizsgálata során foglalt állást ebben a kérdésben, hanem büntető eljárási szabályok alkotmányellenességének, illetve a szigorúbb szabályozás következményeinek visszaható hatályát kiküszöbölő átmeneti rendelkezések hiányának megállapításakor is."[28]

Az Alkotmánybíróság azonban 35/1999. (XI. 26.) AB határozatában nem azt mondta ki, hogy a büntetőeljárás-jogi szabályok visszaható hatályú módosítása sérti az Alkotmány 57. § (4) bekezdését. Ez a határozat csak arra az esetre nézve állapított meg alkotmányellenességet, amikor a korábbi (az elkövetőre kedvezőbb) anyagi jogi rendelkezések alkalmazása megszüntette a büntethetőséget, de ennek alkalmazhatósága érdekében az új eljárásjogi szabályok már nem biztosították a büntetőeljárás kötelező felfüggesztését. A határozat tehát nem az Alkotmány 57. § (4) bekezdés védelmi körét definiálta, hanem az abból eredő objektív intézményvédelmi kötelezettség terjedelmét világította meg.[29]

A büntetés-végrehajtási jogra tekintettel

Palánkai Tiborné utalt a 2000-es évek elején arra is, hogy „a szabályozás súlyosabb visszaható hatálya nem vetődött még fel a büntetés-végrehajtás tekintetében.

[26] 35/1999. (XI. 26.) AB határozat, Indokolás II. 1. pont. (Kiemelés tőlem – H. M.)

[27] 35/1999. (XI. 26.) AB határozat, Indokolás II. 2. pont.

[28] Palánkai Tiborné: „Az Alkotmánybíróság büntetőjogi tárgyú határozatai; a büntetőjog kodifikációjának alkotmányjogi összefüggései". *Büntetőjogi Kodifikáció,* 2002. 3. sz. 8.

[29] Hollán: i. m. 2088.

Az eddigi állásfoglalások alapján azonban [szerinte] egyértelmű, hogy az állami büntető hatalom bármely megnyilvánulásának szigorításánál elemezni kell az elkövető helyzetére gyakorolt összhatást. Az alkotmányosság megítélésénél az Alkotmánybíróság a büntető igény érvényesítésének teljes folyamatát vizsgálja, hiszen a büntető jogszabályok valóságos érvényesülésükben, alkalmazásuk folyamatában szorosan összekapcsolódnak."[30]

Az Alkotmánybíróság 2011-es határozatában azonban azt mondta ki, hogy „az összbüntetési eljárás során a bíróság – a jelenlegi szabályok mellett – nem is kerülhet abba a helyzetbe, amikor a *nullum crimen sine lege* és annak társelvei szóba kerülnének".[31] Mégpedig annak ellenére, hogy az összbüntetés szabályait (akkoriban is, az 1978. évi Btk. alapján)[32] az anyagi büntetőkódex szabályozta.

Az alaptörvény szabályozása és a 16/2014. AB határozat

Az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdése szerint „senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy [...] más állam joga szerint nem volt bűncselekmény".[33]

Ezen rendelkezés megsértését is vizsgálta az Alkotmánybíróság, amikor 16/2014. AB határozatával elutasította azokat a bírói kezdeményezéseket, amelyek a közérdekű munka (pénzbüntetés) végrehajthatóságának elévülésével kapcsolatos 2/2013. büntetőjogegységi határozat alaptörvény-ellenességének megállapítására irányultak.

A határozat indokolása szerint „a büntetések végrehajtásának rendszere, illetve a büntetések kikényszerítése [...] nem vonható az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésének védelmi körébe".[34] Ez ugyanis „a büntetőjogi felelősség és a büntetés jogerős megállapításáig [...] a büntetéshez és a büntetéskiszabáshoz kapcsolódó szabályokra alkalmazandó mérce".[35] A „jogegységi határozat [viszont] a jogerős bírói döntéssel már megállapított büntetés végrehajtási rendszernek egy elemét, a büntetések végrehajthatóságának elévülését értelmezi. [...] ez azonban nem érinti a már megállapított büntetőjogi felelősséget és magát a büntetést sem súlyosítja vagy módosítja."[36]

[30] Palánkai: i. m. 8.

[31] 1012/B/2008. AB határozat, Indoklás III. 4. 3. pont.

[32] 1978. évi Btk. 92–96. §.

[33] Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bek.

[34] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [45].

[35] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [36].

[36] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [45].

Az EJEB gyakorlata fényében

Az Alkotmánybíróság pusztán az EJEB gyakorlatának ismertetésére visszautalva állapította meg, hogy az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdéséből levezetett garancia védelmi köre nem terjed ki a büntetés végrehajtásának elévülésére.[37]

Ezt a kérdést a testület az EJEB gyakorlata alapján érdemben (azt a hazai jogra vonatkoztatva) nem elemezte. Holott kérdéses lehet, hogy az EJEB gyakorlata alapján a büntetés végrehajtásának elévülése valóban tisztán büntetés-végrehajtási kérdést képez-e. Elsősorban éppen arra figyelemmel, hogy az EJEB szerint az EJEE 7. cikk alkalmazhatóságáról szóló döntésnél a jogintézmény nemzeti jogi besorolását is figyelembe kell venni. Márpedig a büntetés végrehajtásának elévülése a magyar törvény besorolása alapján (legalábbis a jogegységi határozat meghozatala idején) egyértelműen az anyagi büntetőjog körébe tartozott.[38]

A német példa tükrében

A határozat megközelítése az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdése tekintetében összhangban van a német AB elévülési határozatával, bár arra a többségi döntés nem hivatkozik.

A német AB elévülési határozatát csak a határozathoz fűzött különvélemény szemlézi. Tévesen állapítja meg azonban, hogy „az ott megfogalmazott álláspont szerint különbséget kell tenni a büntethetőség elévülése *(Verfolgungsverjährung)* és a büntetés végrehajtásának az elévülése *(Vollstreckungsverjährung)* között".[39]

A német döntés ugyanis kizárólag a büntethetőség elévülésére vonatkozik. Az pedig már egy ettől eltérő logikai következtetés, hogy amennyiben a büntethetőség elévülése nem tartozik a német Alaptörvény 103. cikk (2) bekezdésében írt garancia védelmi körébe, akkor a büntetés végrehajtásának az elévülése sem.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a német döntés mindenképpen eltérő szövegezésű alkotmányos rendelkezésen alapul, így annak tételei (és az abból levont fenti következtetés) csak közvetetten alkalmazható a magyar Alaptörvény rendelkezésének értelmezésénél.

[37] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [45].

[38] 1978. évi Btk. 67–68. §.

[39] Lévay Miklós és társai különvéleménye a 16/2014 (V. 22.) AB határozathoz, Indokolás [72].

Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata alapján

A testület szerint a határozat alapjául szolgáló „a büntetőjogi felelősség és a büntetés jogerős megállapításáig a büntethetőséghez, a büntetéshez és a büntetéskiszabáshoz kapcsolódó szabályokra alkalmazandó mérce" megléte „a korábbi alkotmánybírósági gyakorlatból is kiolvasható".[40] Ez a megállapítás azonban – a határozatban hivatkozott és nem hivatkozott határozatok fényében – ennél részletesebb elemzést igényel.

A jogági besorolás • A határozat – összhangban az Alkotmánybíróság korábbi határozatával, de eltérően az EJEB gyakorlatától – alapvetően nem a jogági besorolás alapján vizsgálta az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében foglalt alkotmányos garancia védelmi körét.

Különvéleményben azonban megjelenik az a megközelítés is, hogy a jogintézmény jogági elhelyezése is befolyásolhatja az alkotmányos garancia hatókörét. Így Lévay Miklós szerint „koncepcionális hiányossága a határozatnak, hogy adós marad annak definiálásával, minek minősíti az indítványozók által kifogásolt rendelkezést, vagyis a kiszabott büntetés elévülésének jogalkotó által történő meghosszabbítását: az eredetileg kiszabott szankció tartalma megváltozásának, vagyis anyagi jogi értelemben vett büntetésnek; vagy csupán a korábban kiszabott büntetés érvényesítését szolgáló – eljárásjogi jelleggel bíró – jogkövetkezménynek".[41]

Ennek kapcsán azonban hangsúlyozni kell, hogy az Alaptörvény rendelkezései nem közvetlenül az anyagi vagy eljárási (vagy végrehajtási) jog fogalmakhoz, hanem a büntetéssel sújtás kategóriájához kapcsolják a garancia alkalmazhatóságát. Ennek értelmezésénél szóba jöhet kisegítő elvként a büntető anyagi és büntetés-végrehajtási jog elválasztása, de annak döntő szerepe nem lehet. Így ha valamely jogintézmény az anyagi büntetőjog körébe tartozik, még nem feltétlenül képez büntetéssel sújtást alkotmányos értelemben. Attól pedig, hogy valamely jogintézmény a végrehajtási jog körébe tartozik, még minősülhet büntetéssel sújtásnak az alkotmányos rendelkezés alkalmazásában.

A határozatban nem merült fel azon kérdés sem, hogy az alkotmányos garancia hatókörére – közvetlenül vagy a jogági besorolás kérdésén is keresztül – kihatással van-e egy jogintézmény kódexekben való jogalkotói elhelyezése. Így szükségképpen elmaradt annak a vizsgálata is, hogy a jogalkotói besorolást melyik időpillanatban kell vizsgálni: a szabályozás megalkotása, a jogegységi határozat meghozatala vagy az Alkotmánybírósági vizsgálat idején. A jogintézmény jogalkotói elhelyezése

[40] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [36].
[41] Lévay Miklós és társai különvéleménye a 16/2014 (V. 22.) AB határozathoz, Indokolás [71].

– az Alkotmánybíróság által is észlelten[42] – a jogegységi határozatot követően megváltozott,[43] de ennek az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi érvelésben nem tulajdonított jelentőséget.

A büntethetőség elévülése • Az indítványok elsősorban az 11/1992. AB határozatban szereplő a büntethetőség elévülésével kapcsolatban kimondott jogtételeket tartották megfelelően alkalmazhatónak a büntetés végrehajtásának elévülésére.

Az Alkotmánybíróság a 11/1992. AB határozatra kifejezetten nem hivatkozott, csak arra utalt, hogy jelenlegi gyakorlatával „egyező álláspontot képvisel" a testület „[...] korábbi gyakorlata is, amikor a cselekmény üldözhetőségének elévülési ideje és a visszaható hatályú büntetőjogi jogalkotás tilalma között fellelhető alkotmányjogi összefüggésekről rendelkezett".[44]

A testület ebben a körben nem hivatkozott arra a jogtételre, hogy a „büntetőjogi felelősségre vonás egészére – a büntethetőség feltételeitől kezdve a büntetés kiszabására vonatkozó szabályokig – ugyanazok az alkotmányos követelmények érvényesek".[45] Ez azért különösen érdekes, mert ennek alapján a büntetéskiszabást követően alkalmazandó szabályok (szemben a büntethetőség elévülésével) nem tartoznak az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdés védelmi körébe. A fenti jogtétel csak a különvéleményben jelent meg,[46] amely az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdését szintén nem tartotta alkalmazhatónak.

Az Alkotmánybíróság részben el is tért a 11/1992. AB határozat elévülésre vonatkozó megközelítésének megfelelő alkalmazásától. Az Alkotmánybíróság ugyanis a büntetések végrehajthatóságának elévülésével kapcsolatban általánosságban zárta ki az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdés alkalmazását.[47] Így tehát a büntetés végrehajtásának nemcsak folyamatban lévő, hanem már bekövetkező elévülése is az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdés védelmi körén kívül esik.

A büntethetőség elévülési idejére vonatkozó tételeket azonban nem kell – a garancia védelmi körét illetően sem – feltétlenül alkalmazni a büntetés végrehajtásának elévülésére. Így például olyan megközelítés is elképzelhető, hogy a *nullum crimen sine lege* elvet a büntetőjogi felelősséghez kapcsoljuk (így abba a büntethetőség elévülése is beletartozik), a *nulla poena sine lege* elvet viszont a büntetés

[42] Vö. 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [27].

[43] A 2012. évi C. törvény (Btk.) a büntetések végrehajthatóságára vonatkozó elévülési szabályokat már nem tartalmaz. Az erről szóló rendelkezések a Btk. hatálybalépésével összefüggő kérdésekről szóló 2012. évi CCXXIII. törvény (Btké.) alapján átkerültek a Bv. tvr. 18. §-ába, majd az új büntetés-végrehajtási kódexbe. 2013. évi CCXL. törvény 28. § (1) bek.

[44] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [33].

[45] Vö. 11/1992. (III. 5.) AB határozat, IV. pont.

[46] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [59].

[47] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [45].

kiszabásához kapcsoljuk (így abba a büntetés végrehajthatóságának elévülése nem tartozik bele.).

Az elkövető alkotmányos helyzete • Az indítványok kifejezetten utaltak az 11/1992. AB határozatban megjelenő azon jogtétel alkalmazására is, amely szerint garancia hatóköre azokra a büntetőjogi szabályokra vonatkozik, amelyek „alapjogi szinten" érintik az elkövető helyzetét.[48]

A 11/1992. AB határozat azonban valójában csak azt mondta ki, hogy „a büntetőjogi felelősség minden szabályának módosulása, alapvetően és közvetlenül érinti az egyéni szabadságot és az egyén alkotmányos helyzetét".[49]

Az Alkotmánybíróság viszont a 11/1992. AB határozat hivatkozása nélkül utalt arra, hogy az „alkotmányos jog által garantált védelem kiterjed a büntethetőség, a büntetéskiszabás és ezen kívül valamennyi olyan büntetőjogi szabályra, amely a büntetőjog alkalmazása során az egyén alkotmányos szabadságjogait érinti [...]".[50]

Ez a megállapítás azonban jóval tágabb körben vonja meg a garancia hatókörét, mint a büntetőjogi felelősség, illetve a büntetéskiszabás fogalma, amelyek az 11/1992. AB határozatban is szerepelnek. Az egyén alkotmányos szabadságjogait „ezen kívül" ugyanis a (tágabb értelemben vett) büntetőjog alkalmazása során szinte bármely büntetés-végrehajtási kérdés szabályozása – így a büntetés elévülése, de akár a csomagfogadások száma is – befolyásolja. Ha tehát az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdés alkalmazási körét az Alkotmánybíróság valóban az egyén alkotmányos szabadságjogait érintő ezen kívüli szabályokra kiterjedően határozta volna meg, akkor pontosan ellenkező következtetésre kellett volna jutnia.

Az Alkotmánybíróság – talán ennek elkerülése végett – azt is megállapította, hogy a „jogegységi határozat az elkövetők büntetőjogi helyzetét nem érinti".[51] Ez az értékelés azonban nyilvánvalóan téves, hiszen az elkövetőknek nemcsak az alkotmányos szabadságjogait, hanem büntetőjogi helyzetét is alapjaiban érinti, hogy a velük szemben kiszabott büntetés végső soron elévült vagy végrehajtható.

A büntetőeljárási kérdések • Az Alkotmánybíróság a 35/1999. (XI. 26.) AB határozatra hivatkozással állapítja meg, hogy „gyakorlata értelmében a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek által nyújtott védelem nem szűkíthető le a büntetőjog különös részi törvényi tényállás elemeire és az abban foglalt büntetési

[48] Így pl. Veszprémi Törvényszék Büntetés-végrehajtási Csoportja Bv.112/2013/2. 3. o. 7. bek. http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/c09f6951fa646d4cc1257c2300213ea3/$FILE/III_1534_2013_ind%C3%ADtv%C3%A1ny_anonim.pdf (A továbbiakban indítványként ezt hivatkozom, a többi indítvány ezzel teljesen azonos tartalmú, illetve szövegezésű.)

[49] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás IV. 3. pont

[50] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [33].

[51] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [45].

tételekre, hanem felöleli a büntetőjogi felelősségre vonás valamennyi releváns szabályát".[52]

A 35/1999. (XI. 26.) AB határozatban azonban nem pontosan ez a megállapítása szerepel. Az ennek kapcsán pusztán idézi a 11/1992. AB határozatból azt a tételt, hogy „»[...] az egyén alkotmányos szabadságát, emberi jogait nem csak a büntetőjog különös részének tényállásai és büntetési tételei érintik, hanem alapvetően a büntetőjogi felelősség, a büntetéskiszabás és a büntethetőség összefüggő zárt szabályrendszere. A büntetőjogi felelősség minden szabályának módosulása, alapvetően és közvetlenül érinti az egyéni szabadságot és az egyén alkotmányos helyzetét.« (ABH 1992. 77., 86.)"[53]

Márpedig a büntetőjogi felelősség, illetve a büntetőjogi felelősségre vonás nem azonos fogalmak, hiszen az utóbbi a büntetőeljárást és a büntetés-végrehajtást is magában foglalja. Arról már nem is szólva, hogy az Alkotmánybíróság a 35/1999. (XI. 26.) AB határozatában a büntetőeljárási kérdésekre nem is a garancia védelmi körét terjesztette ki, hanem csak az abból eredő objektív intézményvédelmi kötelezettséget.

A büntetés-végrehajtási kérdések • A határozat a leginkább meglepő módon nem hivatkozik 1012/B/2008. AB határozatra, amely az összbüntetés tekintetében zárta ki az Alkotmány 57. § (4) bekezdésének alkalmazását. Ez azért különösen meglepő, mert az összbüntetés – legalábbis álláspontom szerint – olyan, a büntetés-végrehajtási jog körébe tartozó jogintézmény, amelyet mindmáig az anyagi büntetőkódex szabályoz.[54]

Védelmi kör és annak penumbrája

A határozatban az is szerepel, hogy „az indítványok kimerítése azért is indokolja az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésén alapuló vizsgálatot, mert a jogirodalom álláspontja szerint a büntetés-végrehajtási jog a büntető felelősségre vonást szabályozza, így a jogrendszerben elfoglalt helyét illetően a bűnügyi jogok közé tartozik. Minthogy a büntetés-végrehajtási jog jogági jellegét tekintve a büntetőjoghoz sorolódik, így az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében biztosított alapvető jog is mérceként szolgál szabályai megítéléséhez".[55]

[52] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [33].
[53] 35/1999. (XI. 26.) AB határozat, Indokolás II. 1.
[54] Btk. 93–96. §.
[55] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [22].

Ez utóbbi megállapítás alapján az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésének van egy olyan „penumbrája", ahol annak védelmi köre nem érvényesül, de az annak megsértésére vonatkozó indítványok vizsgálhatók. Ide tartozna a büntetés-végrehajtási jog, de ezen kívül esne – gondolhatjuk – egy polgári jogi kérdés szabályozása. Ennek a (nem feltétlenül elvetendő) dogmatikai konstrukciónak a részletesebb kifejtésével azonban a testület adós maradt. Elsősorban az igényelt volna magyarázatot, hogy mi a különbség e két – a határozatban való elhelyezkedésére[56] tekintettel –, egyaránt az indítványok megalapozottságával kapcsolatos fogalom között. Ahogy az is, hogy ez a két kategória miként viszonyul (átfedésben van) az olyan alapvetően az Alkotmánybíróság eljárásának szabályozásához tartozó kérdésekhez, mint az indítványok visszautasíthatósága, illetve az alkotmányjogi panaszok befogadhatósága.

Alapjog-dogmatikai következmények

Végezetül vizsgáljuk meg, milyen alapjog-dogmatikai következménye van annak, ha a büntetés-végrehajtási jogi kérdések szabályozása (arra vonatkozó jogegységi határozatok) esetén az Alkotmánybíróság szerint nem az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdése, hanem „csak" a B) cikk (1) bekezdése biztosít védelmet.

A védelmi szintek különbsége • Amennyiben az Alkotmánybíróság az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdését alkalmazhatónak tartotta volna, akkor a jogegységi határozat a súlyosabb büntető törvény visszaható hatályú alkalmazásának előírására tekintettel mindenképpen alaptörvény-ellenes lett volna. Ez a rendelkezés ugyanis a visszaható hatályú jogalkalmazás feltétlen tilalmát mondja ki, amely még rendkívüli jogrend idején is érvényesül,[57] és amely alól az Alkotmánybíróság szerint fogalmilag nem képzelhető el kivétel.[58]

Ehhez képest az Alkotmánybíróság szerint nem ütközött az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésébe, ha a büntetés végrehajthatóságának elévülési idejét folyamatban lévő ügyekben meghosszabbítják. A testület szerint csak az ütközne az Alaptörvénybe, ha ugyanezt visszaható hatállyal olyan büntetésekre is vonatkoztatják, amelyek végrehajthatósága az új szabályozás hatálybalépésekor már elévült. A jogegységi határozat a testület szerint azért nem sérti az Alaptörvény B) cikk (1)

[56] IV. pontjában.

[57] Alaptörvény 54. cikk (1) bek.

[58] Vö. A „büntetőjogi garanciák ugyanis már egy mérlegelés eredményét tartalmazzák, azt, hogy a bűnüldözés sikertelenségének kockázatát az állam viseli. [...] Büntetőjogi garanciák alóli kivétel fogalmilag is csak a garanciák nyílt félretételével lenne lehetséges, ezt azonban a jogállam elve kizárja." 11/1992. (III. 5.) AB határozat, Indokolás III. 5. pont.

bekezdéséből fakadó visszaható hatály tilalmának elvét, „minthogy a jogegységi határozatban képviselt jogértelmezés kizárólag olyan büntetések végrehajthatóságának elévülési idejére vonatkozik, amelyek elévülése még nem telt el, így az elévülés lejártára alanyi jog sem alapítható".[59]

Ennek következtében viszont az alapjogi védelem szintje tekintetében is lehet következménye annak, hogy a büntetés-végrehajtás jogi szabályai és azok módosítása az Alaptörvény melyik garanciális rendelkezésének védelmi körébe tartozik.

Még akkor is, ha az Alkotmánybíróság utalt arra, hogy „a jogbiztonság követelményéből kiolvasható visszaható hatályú jogalkotás korlátozott lehetőségéhez hasonló alapjogi mércét határoz meg az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében rejlő visszaható hatályú büntetőjogi jogalkotás tilalma".[60] Az Alkotmánybíróság által kiemelt „hasonlóságnak" ugyanis különbséget is kell jelentenie, ellenkező esetben a testület „azonos" mércéről adott volna számot.

A különböző mércék fennállása nemcsak a döntés végkövetkeztetésére, hanem arra tekintettel is valószínűsíthető, hogy a határozat egyik megfogalmazása szerint az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdése a „visszaható hatályú jogalkotás korlátozott lehetőségét" határozza meg.[61] Ez viszont nem azonosítható a visszaható hatályú jogalkotás abszolút és feltétlen tilalmával.

Az indítványok befogadhatósága • A tanulmány tárgyát képező határozat bírói kezdeményezés alapján született, így az indítvány befogadhatósága külön kérdésként nem jelent meg.

Alkotmányjogi panasznak egyébként akkor is helye lenne, ha az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében megfogalmazott garancia nem alkalmazható. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint ugyanis a jogbiztonság önmagában nem alapjog, de pl. a visszaható hatályú jogalkotás esetén a B) cikk (1) bekezdésének sérelmére lehet alkotmányjogi panaszt alapítani.[62]

Erre figyelemmel tehát a büntetés-végrehajtási kérdések „kiesése" az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdés védelmi köréből az alkotmányjogi panaszok esetén legfeljebb a *nulla poena sine lege* elv olyan aspektusai (pl. analógia tilalma) esetén lehet lényeges, amelyek kívül esnek a visszaható hatály tilalmán.

[59] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [44].
[60] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [33].
[61] 16/2014 (V. 22.) AB határozat, Indokolás [33], illetve [44].
[62] Így pl. 3268/2012. (X. 4.) AB végzés, Indokolás [14]–[17]; 3323/2012. (XI. 12.) AB végzés, Indokolás [9]; 3060/2013. (II. 28.) AB végzés, Indokolás [6].

Irodalom

Bárd Károly: „A bíróság előtti tisztességes eljáráshoz való jog és döntés a büntetőjogi felelősségről". *Acta Humana,* 1992. 6–7. sz. 66–98.

Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában. A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés.* Budapest, MHK, 2007.

Chronowski Nóra: „Nullum crimen sine EU?". *Rendészeti Szemle,* 56. évf. 2008. 4. sz. 39–60.

Györgyi Kálmán: A visszaható hatályú szabályozás lehetőségei a büntetőjogban. In Erdei Árpád (szerk.): *Tények és kilátások.* Budapest, KJK, 1995.

Hollán Miklós: [A büntetőjogi szankciók] Alapvetés. In Kiss Norbert – Hollán Miklós: *Büntetőjog I. Általános rész. Alapismeretek a közigazgatási szakemberképzés számára.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2013. 237–241.

Hollán Miklós: *A büntetőjog-ellenes cselekményből eredő vagyon elkobzása – Szankció a büntetőjog és a jogállamiság határán.* Disszertáció, 2006. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/5248/

Hollán Miklós: A *nullum crimen* elve – a (4) bekezdés magyarázata. In Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I–II.* Második, javított, bővített kiadás. Budapest, Századvég, 2009. 2010–2011, 2084–2086.

Palánkai Tiborné: „Az Alkotmánybíróság büntetőjogi tárgyú határozatai; a büntetőjog kodifikációjának alkotmányjogi összefüggései". *Büntetőjogi Kodifikáció,* 2002. 3. sz. 8.

Sólyom László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon.* Budapest, Osiris, 2001.

Szomora Zsolt: *Alkotmány és büntetőjog. A büntető jogalkalmazás alkotmányosságának egyes kérdései.* Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2015.

A NEMZETKÖZI BÜNTETŐJOGI NORMÁK ALKALMAZÁSÁNAK KIHÍVÁSAI A MAGYAR BÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

Hoffmann Tamás[1]

Bevezetés – A nemzeti bíróságok szerepe a nemzetközi büntetőjogi normák érvényesítésében

A nemzeti bíróságokat számos szerző a nemzetközi jog „természetes bíráinak" tekinti.[2] Ebben a megközelítésben, amikor a nemzeti bíróságok eljárásuk során nemzetközi jogi normákat alkalmaznak, akkor a nemzetközi jogrend képviselőiként lépnek fel,[3] sőt, meghatározó szerepük van a nemzetközi jogrend megszilárdításában a nemzetközi jogok és kötelezettségek kikényszerítése révén.[4] A nemzetközi jog alkalmazása a belső jogban a nemzetközi jogi norma legitimitásának megerősödéséhez is vezethet.[5]

A nemzetközi büntetőjogi normák érvényesítése során könnyen belátható, hogy ez a szerep különösen fontos, hiszen a nemzetközi büntetőfórumok limitált kapacitásuk következtében csak kisszámú elkövetővel szemben képesek eljárni, a nemzeti büntetőbíróságok ráadásul könnyebben hozzáférhetnek a szükséges bizonyítási eszközökhöz, amelyeket a helyi körülmények ismeretében egy nemzetközi bíróságnál megfelelőbb módon értelmezhetnek. Ezenfelül a büntetőeljárás legitimációja szempontjából is fontos körülmény, hogy míg a nemzetközi bírói fórumok távol vannak a konfliktus helyszínétől, addig a nemzeti bíróságok eljárását az érintett lakosság könnyebben nyomon tudja követni. Mivel a büntetőeljárás a helyi szervezetrendszeren belül zajlik és az ítéletet a helyi bírák hozzák, a lakosság a döntéssel potenciálisan könnyebben azonosulhat. A Nemzetközi Büntetőbíróság (International Criminal Court – ICC) joghatósági rendszere ennek megfelelően

[1] Tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet MTA Kiváló Kutatóhely, egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi, Politikai és Regionális Tanulmányok Intézete Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék.

[2] Tzanakopoulos, Antonios: Domestic Courts as the 'Natural Judge' of International Law: A Change in Physiognomy. In Crawford, James – Nouwen, Sarah (eds.): *Select Proceedings of the European Society of International Law.* Volume 3, 2010. Oxford, Hart, 2012. 155–168.

[3] Nollkaemper, André: *National Courts and the International Rule of Law.* Oxford, OUP, 2011. 8.

[4] Lillich, Richard B.: „The Proper Role of Domestic Courts in the International Legal Order". *Virginia Journal of International Law,* Vol. 11. 1970. No. 1. 9–50.

[5] Goodman, Ryan – Jinks, Derek: „Incomplete Internalization and Compliance with Human Rights Law". *European Journal of International Law,* Vol. 19. 2008. No. 4. 725–748. Itt: 735.

a nemzeti bíróságok elsődleges szerepére épül, mivel a komplementaritás elvének megfelelően az ICC akkor jár el egy ügyben, ha a joghatósággal rendelkező nemzeti bíróság nem képes vagy nem hajlandó eljárni.[6]

Ennek ellenére a magyar joggyakorlatban világosan megfigyelhető a nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazásától való idegenkedés, amit jól mutat az is, hogy a magyar jogi szakoktatásban a nemzetközi bűncselekmények nem képezik sem a jogi egyetemi államvizsgák, sem a szakvizsgák részét.[7] Ebben a rövid tanulmányban bemutatom, hogy milyen nehézségekkel kell szembenézniük a magyar bíróságoknak a nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazása során. Ennek során először áttekintést adok a nemzetközi büntetőjogi normák implementálásával, értelmezésével, illetve a szokásjogi normák alkalmazásával kapcsolatban, majd elemzem a nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazásával összefüggésben a *iura novit curia* elv és a politikai befolyás kérdését.

A nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazásának nehézségei a magyar büntetőjogban

A nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazását számtalan probléma nehezíti meg, amelyek általánosan megfigyelhetők más belső jogrendszerekben is. Az alábbiakban azokat a tényezőket mutatom be néhány példával illusztrálva, amelyek megítélésem szerint a legjelentősebb nehézségeket okozzák a magyar joggyakorlatban.

A nemzetközi büntetőjogi normák nem megfelelő implementálása

A nemzetközi jogi normák átültetése egy belső jogrendszerbe nem mechanikus transzplantáció, hanem „fordítás a nemzetköziről a nemzetire",[8] amelynek során a jogalkotónak egyszerre kell megőriznie a nemzetközi norma eredeti tartalmát

[6] Lásd Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma, 1. cikk és 17. cikk. A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósági rendszeréről bővebben Ádány Tamás Vince: *A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága – Előzmények, tendenciák és előfeltételek.* Budapest, Pázmány Press, 2014.

[7] Egy 2008-ban megjelenő tankönyv például úgy fogalmaz, hogy „A kötet nem tartalmazza az Emberiség elleni bűncselekményeket (Btk. XI. fejezet), mivel a nemzetközi bűncselekmények (béke elleni, háborús vagy emberiesség elleni bűntettek) büntetendőségének jogforrása alapvetően nem a nemzeti jog, hanem a nemzetközi büntető szokásjog. Külön tárgyalásának a nemzetközi jog rendszerében, a nemzetközi jogirodalom kontextusában van értelme, amely terjedelménél fogva is egy önálló tankönyvet igényel." Kis Norbert (szerk.): *A magyar büntetőjog tankönyve – Különös rész.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008. 14.

[8] Knop, Karen: „Here and There: International Law in Domestic Courts". *New York University Journal of International Law and Politics,* Vol. 32. 1999–2000. No. 2. 501–535. Itt: 506.

és biztosítani, hogy az implementáció végeredményeként a nemzetközi jogi eredetű, de immár belső jogi norma harmonikusan illeszkedik a belső jog többi szabályához. Ennek során természetesen akár textuális változás is bekövetkezhet a norma szövegében, ami azonban nem feltétlenül jelenti a norma tartalmi változását.

A belső jogrendszerek jelentős részében megfigyelhető azonban, hogy a nemzetközi büntetőjogi normák implementációja során a belső jogban kihirdetett normaszöveg ennél jóval jelentősebb változáson megy keresztül. Több országban megfigyelhető például, hogy a történelmi igazságszolgáltatás szempontjainak érvényesítése érdekében valamely nemzetközi bűncselekmény – különösen a népirtás – definícióját úgy változtatják meg, hogy az kiterjedjen az adott országban elkövetett atrocitásokra.[9] Más esetekben fordítási hibák, vagy akár a nemzetközi jogi szabályozás félreértése is vezethet a nemzetközi eredetű norma tartalmának megváltoztatásához.[10]

A 2012. évi C. törvény elfogadásakor a jogalkotó egyértelműen deklarálta, hogy az új büntető törvénykönyv megalkotásakor Magyarország nemzetközi kötelezettségeire, és különösen a Római Statútumban foglaltakra figyelemmel végezte el a kodifikációs munkát.[11] Ennek ellenére megítélésem szerint az implementáció számos hiányossággal küzd.

A háborús bűncselekmények • A háborús bűncselekmények szabályozásával kapcsolatban különösen nagy az eltérés a Btk. szabályozása és az irányadó nemzetközi jogi normák között. Itt a számtalan lehetséges példa közül egy esetre szeretném felhívni a figyelmet.[12]

[9] A latin-amerikai térséggel kapcsolatban például lásd Vargas, Elizabeth Santalla: „An Overview of the Crime of Genocide in Latin American Jurisdictions". *International Criminal Law Review,* Vol. 10. 2010. No. 4. 441–452.

[10] A német népirtásdefinícióval kapcsolatban bekövetkezett fordítási hiba kapcsán lásd Ambos, Kai – Wirth, Stephan: Genocide and War Crimes in the Former Yugoslavia before German Criminal Code. In Fischer, Horst – Kress, Claus – Lüder, Sascha Rolf (eds.): *International and National Prosecution of Crimes under International Law.* Berlin, Berlin-Verlag Spitz, 2001. 769–797. Itt: 785.

[11] A miniszteri indokolás hangsúlyozza, hogy: „A törvény nemzetközi egyezmények, különös tekintettel a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma (a továbbiakban: Statútum) rendelkezéseire figyelemmel két külön fejezetben, az emberiesség elleni bűncselekmények, valamint a háborús bűncselekmények című fejezetben szabályozza újra ezeket a tényállásokat." *2012. évi C. törvény indokolása a Büntető Törvénykönyvről.* 52. Lásd továbbá Kovács Péter: A nemzetközi jog és a belső jog szimbiózisa az új Büntető Törvénykönyvben. In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2014. 337–356.

[12] Részletesen lásd Hoffmann Tamás: „Alvó aknák? A háborús bűncselekmények szabályozása a Btk-ban". Kézirat.

A háborús fosztogatás bűncselekményét a büntető törvénykönyv 154. §-a szabályozza, amelynek értelmében:

(1) Aki hadműveleti vagy megszállt területen

b) a lakosságot szolgáltatás kikényszerítésével vagy más módon a létfenntartásához szükséges javaitól megfosztja, vagy e javait elpusztítja, kivéve, ha azt fontos katonai szükséglet indokolja, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

A miniszteri indokolás szerint a bűncselekmény szabályozása megfeleltethető a Statútum 8. cikk 2. b) pontja (xiii) alpontjának, amely kimondja, hogy háborús bűncselekménynek minősül az „ellenség vagyontárgyainak elpusztítása vagy elvétele, kivéve, ha az elpusztítást vagy az elvételt a hadviselési szükségletek elkerülhetetlenül megkövetelik".

Első látásra a magyar büntetőjogi norma valóban megfeleltethető tartalmilag a nemzetközi büntetőjogi normának. Jóllehet a Római Statútumban szereplő „hadviselési szükségletek elkerülhetetlenül megkövetelik" látszólag magasabb alkalmazási küszöböt állít fel, mint a Btk. utalása a „fontos katonai szükségletre", a Statútumot elfogadó államok által létrehozott értelmezési dokumentum, a Bűncselekmények tényállási elemei pusztán katonai szükségszerűséget ír elő.[13] Szembeötlő ugyanakkor, hogy az ICC Statútuma általánosan említi a polgári lakosság javainak elvételét vagy elpusztítását, míg a magyar normaszöveg a lakosság létfenntartáshoz szükséges javairól beszél.

Ez a különbség azonban döntő jelentőségű. A Statútum megalkotásakor az államok hangsúlyozták, hogy a katonai szükségszerűség elve csak akkor hívható fel, ha nincs olyan nemzetközi humanitárius jogi szabály, amely azt explicit módon tiltaná.[14] Az 1949. évi Genfi egyezményekhez kapcsolódó I. kiegészítő Jegyzőkönyv 54. cikke ugyanakkor világosan rendelkezik a polgári lakosság létfenntartásához nélkülözhetetlen javak védelméről. A Jegyzőkönyv 54. cikk 1. bekezdése kimondja, hogy: „Tilos a polgári személyek éheztetéséhez, mint hadviselési módhoz folyamodni." Bár az 5. bekezdés ez alól kivételt enged az összeütköző Feleknek a saját területükön.[15] Mivel Magyarország ratifikálta az I. kiegészítő Jegyzőkönyvet, rá-

[13] ICC Elements of Crimes, 8. cikk (2) (b) (xiii) (5.).

[14] A Nemzetközi Vöröskereszt által kiadott kommentár, amely a háborús bűncselekmények szabályozását mutatja be a Római Statútumban, leszögezi, hogy *„a rule of law of armed conflict cannot be derogated from by invoking military necessity unless this possibility is explicitly provided for by the rule in question. When this possibility is explicitly provided for, it can only be invoked to the extent that it is provided for. Military necessity cannot justify any derogation from rules that are drafted in a peremptory manner."* Dörmann, Knut: *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court – Sources and Commentary.* Cambridge, CUP, 2003. 250.

[15] 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben

adásul a polgári lakosság éheztetésének tilalma szokásjogi normává is vált,[16] így a magyar szabályozás, amely a katonai szükségesség elve alapján elfogadja a polgári lakosság megfosztását létfenntartáshoz szükséges javaiktól Magyarország saját területén kívül is, egyértelműen sérti Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeit.

Emberiesség elleni bűncselekmények • Az emberiesség elleni bűncselekmények kategóriáját a magyar büntető törvénykönyvben először a 2012. évi C. törvény elfogadásával szabályozták a 143. §-ban.[17] A jogalkotó igyekezett az ICC Statútum 7. cikkében foglaltakat minél hűségesebben átültetni a magyar jogba, így a magyar normaszöveg kisebb eltéréseket mutat ugyan, de funkcionálisan megfeleltethető a nemzetközi szabályozásnak.[18]

Egy emberiesség elleni bűncselekmény tényállása hiányzik a Btk.-ból, mégpedig a Római Statútum 7. cikk (1) bek. (k.) pontjában rögzített „más, hasonló jellegű, szándékosan nagy szenvedést, vagy a testi épség vagy a testi vagy a lelki egészség elleni súlyos sérelmet okozó embertelen cselekmények" tényállása. A Római Statútum 7. cikke nem taxatíve sorolja fel az emberiesség elleni bűncselekmény tényállásait, hanem reziduális kategóriaként[19] büntetni rendel olyan embertelen cselekményeket is, amelyek a többi emberiesség elleni tényálláshoz hasonló súlyúak.[20] Ez lehetőséget teremt arra, hogy a Statútumban nem szereplő, esetleg a jövőben kialakuló új emberiesség elleni bűncselekményi tényállás kapcsán is büntetőeljárás induljon. A nemzetközi gyakorlatban nemzetközi büntetőfórum

1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről. A tilalomról bővebben lásd a Nemzetközi Vöröskereszt hivatalos kommentárját. Sandoz, Yves – Swinarski, Christophe – Zimmermann, Bruno (eds.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949.* Geneva, Martinus Nijhoff, 1987. 659.

16 Lásd részletesebben a Journal of International Criminal Justice közelmúltban megjelenő, ennek a kérdésnek szentelt különszámát. *Journal of International Criminal Justice,* Vol. 17. 2019. No. 4: Special Issue: Starvation in International Law.

17 Az emberiesség elleni bűncselekmények kategóriájáról részletesen lásd Hoffmann Tamás: „Az emberiesség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása". *Állam- és Jogtudomány,* 58. évf. 2017. 1. sz. 29–55.

18 A 143. § (1) bek. (b) pontjában például nem a kiirtás *(extermination)* elnevezés szerepel, de az ott szereplő definíció megegyezik a Római Statútum 7. cikk (2) bekezdésével. Az apartheid bűncselekményét a jogalkotó a 144. §-ban pönalizálta.

19 Lásd International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, The Prosecutor v Kupreskic, Case No. IT-95-16, Trial Chamber, 14 January 2000. 566. bek. Az 1996. évi Emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények tervezetének kommentárja is ugyanezen az állásponton van. United Nations: *Yearbook of the International Law Commission,* Vol. II. New York, NY – Geneva, United Nations, 1996. 50.

20 Lásd ICC Elements of Crimes, 7. cikk (1) (k).

nyilvánította már emberiesség elleni bűncselekménynek a kényszerházasságot[21] vagy a holttestek megbecstelenítését is.[22]

Ez a jogalkotói hiba azonban nem jelentős, hiszen az eljáró bíróságoknak akkor is a nemzetközi szokásjogra támaszkodva kellene döntést hozniuk, ha a Btk. tartalmazná ezt a tényállást, ezt viszont akkor is megtehetik, ha a szokásjog által kriminalizált magatartást nem tartalmazza a büntető törvénykönyv.[23]

Népirtás • A népirtás új definíciója a korábbi büntető törvénykönyvek meghatározásainak szinte valamennyi hiányosságát sikeresen orvosolva összhangba hozta a magyar meghatározást a Népirtás egyezmény II. cikkével, így végre az eredeti terminológiának megfelelő „etnikai" csoport és „megsemmisítés" elkövetési magatartás szerepel. Az egyetlen textuális hiányosság a Genocídium egyezményben szereplő az etnikai, faji vagy vallási csoport „mint olyan" *(as such)* jelzője kihagyása. Bár az egyezmény megalkotása során ez a kitétel Venezuela javaslatára azért került bele a szövegbe, hogy az elkövető rasszista motivációjára utaljon,[24] a népirtás bűncselekményének belső jogi implementációja során 140 országból 65 kihagyta, így feltételezhető, hogy az államok jelentős része a gyakorlatban ezt nem tekinti az alkalmazást befolyásoló hiányosságnak.[25]

A nemzetközi büntetőjogi normák értelmezése

Jóllehet a nemzetközi normák megfelelő belső implementációja nélkül rendkívül nehéz azokat a nemzeti jogban helyesen alkalmazni, ez még csak az első lépés a nemzetközi joggal való összhang biztosításához. Az értelmezés során ugyanis a jogalkalmazó a nemzetközi konszenzustól radikálisan eltérő végkövetkeztetésre is juthat, amennyiben nem a nemzetközi értelmezési kánon alkalmazásával kísérel

[21] Special Court for Sierra Leone, The Prosecutor v. Alex Tamba Brima, Brima Bazzy Kamara, and Santigie Borbor Kanu, Case No. SCSL-04-16-A, Appeals Chamber, 22 February 2008. 202. bek.; Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia, Case 002 Closing Order, 15 September 2010, 1442–1445. bek.; International Criminal Court, The Prosecutor v. Dominic Ongwen, Case No. ICC-02/04-01/15-1762-Red, Trial Chamber, 04 February 2021. 3021–3026. bek.

[22] International Criminal Tribunal for Rwanda, The Prosecutor v. Théoneste Bagosora and Anatole Nsengiyumva, Case No. ICTR-98-41-A, Appeals Chamber, 729. bek. A Törvényszék ugyanakkor felmentette Théoneste Bagosorát a vád alól, mert az Ügyészség nem emelt vádat a cselekmény kapcsán.

[23] Lásd lejjebb a *A nemzetközi szokásjogi normák alkalmazása* című alfejezetet.

[24] Schabas, William A.: *Genocide in International Law.* Cambridge, CUP, 2011. 294–305.

[25] Lásd Hoffmann Tamás: The Crime of Genocide in Its (Nearly) Infinite Domestic Variety. In Odello, Marco – Łubiński, Piotr (eds.): *The Concept of Genocide in International Criminal Law – Developments after Lemkin.* London – New York, NY, Routledge, 2020. 67–97. Itt: 85–87.

meg jelentést adni a nemzetközi jogi eredetű normáknak. Formálisan ugyan a belső jogba átültetett büntetőjogi normák magyar jogi normáknak minősülnek,[26] de egyrészt az Alaptörvény is előírja a nemzetközi joggal összhangban történő értelmezést, másrészről a jogalkotó sem kívánta ezeket elszakítani nemzetközi jogi forrásuktól, sőt, kifejezetten törekedett arra, hogy a nemzetközi büntetőjogi normákat eredeti tartalmukhoz hűen ültesse át.

Mind a korábbi Alkotmányból, mind a jelenleg hatályos Alaptörvényből levezethető az, hogy a jogszabályok értelmezésének Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeivel összhangban kell történnie *(Völkerrechtsfreundlichkeit)*. Az 1949. évi XX. törvény 7. § (1) bekezdés kimondta, hogy: „A Magyar Köztársaság jogrendje elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját." Ebből kiindulva az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „az Alkotmány 7. §-ának (1) bekezdése azt is jelenti, hogy a Magyar Köztársaság az Alkotmány rendelkezésénél fogva részt vesz a nemzetek közösségében; ez a részvétel tehát a belső jog részére alkotmányi parancs. Ebből következik, hogy az Alkotmányt és a belső jogot úgy kell értelmezni, hogy a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályai valóban érvényesüljenek."[27] Ezen az Alaptörvény elfogadása sem változtatott, hiszen a Q) cikk (2) bekezdése a korábbi Alkotmánynál még határozottabban is állást foglal a nemzetközi joggal való összhang biztosításának szükségessége mellett, amikor leszögezi, hogy „Magyarország nemzetközi jogi kötelezettségeinek teljesítése érdekében biztosítja a nemzetközi jog és a magyar jog összhangját".[28]

Ez a megközelítés egyébként összhangban áll a nemzetközi trenddel is,[29] amit

[26] Blutman helyesen mutat rá, hogy „nem szabad homályban hagyni, hogy egy nemzetközi szerződésnek nincs kihirdetett formája és nem kihirdetett formája. Ez csak elhomályosítja azt a tényt, hogy két jogszabállyal van dolgunk. Azért, mert a nemzetközi szerződés normatartalmát egy állam transzformálta, egy belső jogszabályba a nemzetközi szerződés nem öltött valami furcsa formát. Nem »kihirdetett nemzetközi szerződés« keletkezett, hanem a nemzetközi szerződéses normatartalmat leképező, azt megduplázó és belső jogforrásba foglaló, belső jogszabály. Ez a fogalomhasználat természetesen mindaddig elfogadható, míg világos marad, hogy a transzformálás után egyrészt létezik a nemzetközi szerződés önmagában, másrészt létezik a beiktató szabály részeként, mint egy belső jogforrás normatartalma." Blutman László: „A nemzetközi jog joghatásai az alkotmánybírósági eljárásokban". *Jogelméleti Szemle*, 2013. 4. sz. 2–31. Itt: 20.

[27] 53/1993. (X. 13.) AB határozat III. (a).

[28] 6/2013. (III. 1.) AB határozat [106].

[29] Betlem, Gerrit – Nollkaemper, André: „Giving Effect to Public International Law and European Community Law before Domestic Courts: A Comparative Analysis of the Practice of Consistent Interpretation". *European Journal of International Law*, Vol. 14. 2003. No. 3. 569–589; Tzanakopoulos, Antonios: *Final Report: Mapping the Engagement of Domestic Courts with International Law.* International Law Association, Study Group on the Engagement of Domestic Courts with International Law, Johannesburg Conference, 2016, 11, fn. 51.

jól mutat, hogy a Nemzetközi Jogi Intézet 1993-ban kimondta, hogy „a nemzeti bíróságoknak [...] minden lehetséges erőfeszítést meg kell tenniük, hogy a szerződés értelmezése során úgy értelmezzék azt, mint egy nemzetközi törvényszék [...]".[30] Ez már csak azért is kívánatos, mivel a nemzetközi jog állami önértelmezése (autointerpretáció) hosszú távon akár a nemzetközi jogi normák egységének megszűnéséhez vezethetne.[31]

A fentiekből következik, hogy a nemzetközi szerződések implementációja során létrejövő, formálisan nemzeti büntetőjogi normákat is a nemzetközi értelmezési kánonnal összhangban kell(ene) értelmezni, tehát a szerződések jogáról szóló bécsi egyezmény 31–33. cikke alapján, figyelembe véve nem pusztán a szerződés szövegét, hanem annak tárgyát és célját is, valamint a szerződő felek között kialakuló megállapodásokat és gyakorlatokat is.[32] Ennek ellenére – ahogy az a sortűzperekben meghozott ítéletekből is kitűnik[33] – a magyar bírói gyakorlatban a nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazása során az eljáró bíróságok soha nem hívták fel a bécsi egyezmény vonatkozó szabályait.

A nemzetközi szokásjogi normák alkalmazása

Az Alkotmánybíróság 1993-ban megállapította, hogy az Alkotmány 7. § (1) bekezdéséből levezethetően „a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai külön transzformáció nélkül részei a magyar jogrendszernek".[34] Az Alkotmánybíróság

[30] Institut de Droit International: *The Activities of National Judges and the International Relations of their State.* 1993, 5. cikk 3. bekezdés.

[31] Nollkaemper, André: Grounds for the Application of International Rules of Interpretation in National Courts. In Aust, Helmut Philipp – Nolte, Georg (eds.): *The Interpretation of International Law by Domestic Courts – Uniformity, Diversity, Convergence.* Oxford, OUP, 2016. 34–48. Itt: 34–35.

[32] 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

[33] Blutman László – Csatlós Erzsébet – Schiffner Imola: *A nemzetközi jog hatása a magyar joggyakorlatra.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014. 261. Meg kell azonban említeni, hogy a gyakorlatban más nemzeti bíróságok sem alkalmazzák következetesen a bécsi egyezmény értelmezési szabályait. Lásd Aust, Helmut Philipp – Rodiles, Alejandro – Staubach, Peter: „Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation". *Leiden Journal of International Law,* Vol. 27. 2014. No. 1. 75–112.

[34] 53/1993 (X. 13.) számú AB határozat, III. (a). Meg kell jegyezni azonban, hogy az Alkotmány 7. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezés csak 1989. október 23-tól lépett hatályba, előtte az Alkotmány nem rendelkezett a nemzetközi jog és a magyar jog viszonyáról, az Alkotmánybíróság mégis természetesnek tartotta, hogy ez a megközelítés a rendelkezés hatálybalépése előtti időszakra is alkalmazható. Joggal vethető fel a kérdés, hogy nem az alkotmányos rendelkezés visszamenőleges alkalmazásáról van-e szó ebben az esetben, ami ellentétes a jogbiztonság alkotmányos követelményével. Lásd Bragyova András: „Igazságtétel

rámutatott, hogy a nemzetközi szokásjog – az általános nemzetközi jogelvekkel és a *ius cogens* normákkal együtt – ebbe a kategóriába tartozik, és így automatikusan a magyar jogrendszer részét képezi az Alkotmány „generális transzformációja" segítségével.[35] Így a nemzetközi szokásjognak érvényesülnie kell a magyar jogrendszerben még akkor is, ha a jogalkotó nem adott neki írott jogszabályi formát. Ez természetesen kiterjed a nem kodifikált nemzetközi bűncselekményekre is, ami lehetővé tette a sortűzperekben eljáró bíróságok számára a nemzetközi jog felhívását.[36]

Az Alaptörvény is ugyanezt a megközelítést fogadta el, így Q. cikk (3) bekezdése kimondja, hogy „Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabályban történő kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részévé." Vagyis a nemzetközi szokásjogi normák továbbra is a magyar jogrendszer részét képezik.[37]

Természetesen a nemzetközi szokásjogi normák tartalmának megállapításához feltétlenül szükséges a nemzetközi jogi módszertan figyelembevételével megállapítani, hogy rendelkezésre áll-e a szükséges állami gyakorlat és az államok jogi meggyőződése *(opinio iuris).*[38] Jóllehet csábító a nemzetközi bírói fórumok esetjogára támaszkodva az egyes ítéletek megállapításait elfogadni a nemzetközi szokásjog bizonyítékaként, ez a megközelítés a nemzetközi büntetőjogi ítélkezési gyakorlatban megfigyelhető aktivizmus miatt konfliktusba kerülhet a legalitás elvével, hiszen

és nemzetközi jog. Glossza az Alkotmánybíróság határozatához". *Állam- és Jogtudomány,* 35. évf. 1993. 3–4. sz. 233–239.

35 Bodnár László szerint ez a megközelítés téves, mivel a szokásjogi szabályok adopció révén képezik a magyar jogrendszer részét. Lásd Bodnár László: Igazságtétel – most már kizárólag a nemzetközi jog alapján? In Tóth Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, JATE ÁJK, 1998. 79–80. Elméleti álláspontját lásd még Bodnár László: *A nemzetközi szerződések és az állam.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1987. 91–92. A magyar szakirodalom azonban döntően az Alkotmánybíróság értelmezését fogadja el. A kérdéskör részletes elemzésére lásd Molnár Tamás: *A nemzetközi jogi eredetű normák beépülése a magyar jogrendszerbe.* Budapest, Dialóg Campus, 2013.

36 Lásd Hoffmann Tamás: Trying Communism Through International Criminal Law? – The Experiences of the Hungarian Historical Justice Trials. In Heller, Kevin Jon – Simpson, Gerry (eds.): *Hidden Histories of War Crimes Trials.* Oxford, OUP, 2013. 229–247.

37 Az Alaptörvényt előterjesztő törvényjavaslat részletes indokolása ennek megfelelően megállapítja, hogy: „A Javaslat értelmében a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai – ide értve az általános nemzetközi szokásjogot és az általános jogelveket is – külön jogszabályi rendelkezés nélkül is a magyar jogrendszer részét képezik." T/2627. számú törvényjavaslat, Magyarország Alaptörvénye, Részletes indokolás a P. cikkhez, 38. A nemzetközi jog és a magyar jog szabályozásáról az Alaptörvényben. Lásd bővebben Sulyok Gábor: „A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának alaptörvényi szabályozása". *Jog – Állam – Politika,* 4. évf. 2012. 1. sz. 17–60.

38 A téma könyvtárnyi szakirodalmából lásd Thirlway, Hugh: *The Sources of International Law.* Oxford, OUP, 2019. 60–105; International Law Commission: Draft Conclusions on Identification of Customary International Law, with Commentaries (2018), UN. Doc. A/73/10.

számos esetben vitatható, hogy a nemzetközi büntetőfórumok által posztulált szokásjogi normák valóban széles körben elfogadott jogi meggyőződést tükröznek.[39] Ennek megfelelően álláspontom szerint a nemzeti bíróságok csak olyan jogi normát alkalmazhatnának, amely minden kétséget kizáróan szokásjogi szabálynak minősül, ellenkező esetben a vádlott jogainak biztosítása érdekében nem hívható fel a szokásjogi norma. A magyar gyakorlatban ugyanakkor nem találni példát a szokásjogi szabály részletes bizonyítására, még olyan esetben sem, amikor a terhelt számára hátrányos következményekkel járt a felhívott nemzetközi norma alkalmazása. Így például a Legfelsőbb Bíróság meg sem kísérelte a vonatkozó állami gyakorlat és az *opinio iuris,* de még a nemzetközi jogirodalom vagy nemzetközi esetjog elemzését sem akkor, amikor megállapította azt, hogy 1956. október 23. és november 4. között Magyarországon nem nemzetközi fegyveres konfliktus állt fenn.[40] Feltűnő továbbá, hogy a magyar bírósági döntésekben kísérlet sem történt a nemzetközi szokásjogi szabály intertemporális hatályának megállapítására, vagyis annak bizonyítására, hogy az elkövetés idején mi volt a szokásjogi norma tartalma.[41]

Iura (non) novit curia

Ahogy a fentiekből is kitűnt, a nemzetközi jogi szabályok alkalmazása specializált nemzetközi közjogi szakértelmet igényel, amellyel a hazai jogalkalmazók nem feltétlenül rendelkeznek, hiszen a bírósági gyakorlat során csak kivételes esetben kell ilyen normákat felhívni. Amennyiben azonban valamely ügyben mégis nemzetközi jogi normák alkalmazására lenne szükség, az eljáró bíróság kizárólag a saját – nem feltétlenül szilárd alapokon álló – jogismeretében bízhat, hiszen ahogy az Alkotmánybíróság ismételten leszögezte, a *iura novit curia* elv értelmében „a jogszabályok önálló, a konkrét tényállásra vonatkoztatott értelmezése a rendes bíróságok feladata".[42]

Ennek alapján a Kúria megerősítette, hogy jogi szakértő alkalmazására nem kerülhet sor, hiszen az csak akkor elfogadható, „ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges. Tehát akkor, ha az eldöntendő kérdés a jogi kompetencia körén kívül eső vagy azt meghaladó

[39] Lásd Hoffmann Tamás: The Gentle Humanizer of Humanitarian Law – Antonio Cassese and the Creation of the Customary Law of Non-International Armed Conflicts. In Van den Herik, Larissa – Stahn, Carsten (eds.): *Future Perspectives on International Criminal Justice.* The Hague, T.M.C. Asser, 2010. 58–80; Rauter, Thomas: *Judicial Practice, Customary International Criminal Law and Nullum Crimen Sine Lege.* Cham, Springer, 2018.

[40] EBH 1999. 83.

[41] Lásd Wheatley, Steven: „Revisiting the Doctrine of Intertemporal Law" *Oxford Journal of Legal Studies,* 2020. 1–26.

[42] 3120/2012. (VII. 26.) AB határozat, [21]; 3306/2017. (XI. 24.) AB határozat, [63].

természetű."[43] A Legfőbb Ügyészség ugyanígy elutasítja a jogi szakértő bevonását az eljárásba, mivel: „A jogkérdés eldöntése, illetőleg a jogértelmezés elvégzése a bűnügyben eljáró ügyész (nyomozó szerv) feladata, amelyet nem háríthat a szakértőre az ún. keretdiszpozíciókat tartalommal kitöltő jogszabályok (titok, vám, szerzői jogi stb.) értelmezése érdekében sem."[44]

Erdei Árpád javaslata lehetséges kiutat kínál ebből a helyzetből. Nézete szerint a *iura novit curia* elv nem feltétlenül zárja ki a jogi szakértő alkalmazását a büntetőeljárásban, mivel a szakértő nem a jogi kérdést döntené el, hanem „bizonyos jogszabályok létezését és azoknak a tartalmát bizonyítaná [...]", tehát „az ilyenfajta nyilatkozat nem szakvélemény, mert nincs benne véleményi elem".[45] Ennek ellenére a magyar büntetőbírósági gyakorlatban nincs arra vonatkozó adat, hogy bármikor is nemzetközi jogi szakértőt kértek volna fel nemzetközi jogi normát alkalmazó eljárás során, míg történész szakértő felkérésére több esetben is sor került annak eldöntésére, hogy fennállt-e fegyveres konfliktus az eljárás tárgyát képező időszakban. Paradox módon ezekben az esetekben a történészek egy nemzetközi jogi kérdésben foglaltak állást, anélkül, hogy rendelkeztek volna bármilyen szakismerettel ezzel kapcsolatban.[46]

Politikai befolyás

A nemzetközi jogirodalomban általánosan elfogadott, hogy a nemzeti bíróságok döntéshozatalára jelentős hatást gyakorolhat az állam részéről származó politikai befolyás a nemzetközi jogi normák alkalmazása során.[47] Ez a veszély különösen szembeötlő a nemzetközi bűncselekményekkel kapcsolatos büntetőeljárásokban, ahol gyakran vezető politikusok nyilvánosan kifejezésre juttatják, hogy milyen

[43] Kúria Bt.III.1.604/2015/4. számú ítéletének indokolása.

[44] Legfőbb Ügyészség LFNIGA//80/2016. Emlékeztető a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről 109.2.

[45] Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben: A szakértői bizonyításról a büntetőeljárásban.* Budapest, KJK, 1987. 41.

[46] Hóman Bálint népbírósági ítéletének felülvizsgálata során például Ujváry Gábor történész adott szakvéleményt arról, hogy fennállt-e a hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között az 1941. április 7-i légitámadásokat követően. Természetesen a hadiállapot létrejöttét kizárólag a nemzetközi jog abban az időben érvényes szabályai alapján lehetett volna megállapítani, nem pedig teljesen más megközelítés szerint operáló történészi látásmód alapján. Ennek ellenére az eljáró bíróság kizárólag a történészi szakvéleményre alapozva hozta meg döntését. Lásd Gellért Ádám: „A népbírósági jog hálójában – Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében". *MTA Law Working Papers,* 2016. 5. sz. 1–21.

[47] Benvenisti, Eyal: „Judicial Misgivings Regarding the Application of International Law: An Analysis of Attitudes of National Courts". *European Journal of International Law,* Vol. 4. 1993. No. 2. 159–183.

ítéletet várnak el az eljáró bíróságtól. A sortűzperek esetében például az elkövetők felelősségre vonása egyike volt az 1990. évi választásokon győztes Magyar Demokrata Fórum programjának, és az ezzel kapcsolatos jogalkotási kísérletek folyamatosan a belpolitikai viták kereszttüzében álltak.[48] Hóman Bálint népbírósági ítéletének felülvizsgálatának lehetőségét is egy fideszes képviselő, Varga István módosító indítványa nyitotta meg, amelyet a képviselő kifejezetten a kultuszminiszter rehabilitációja érdekében nyújtott be.[49]

Természetesen a nyílt politikai érdekartikuláció nem feltétlenül befolyásolja a bírósági eljárást. A Hasszán F.-ügyben például az elsőfokú bíróság az ügyészségi jogértelmezést elutasítva úgy döntött, hogy a terrorcselekmény beolvad az emberiesség elleni bűncselekménybe, így a vádlottat nem találta bűnösnek ebben a vádpontban.[50]

Konklúzió

Általában kimondható, hogy a nemzeti bíróságok jellemzően vonakodnak olyan normákat alkalmazni, amelyek nem tartoznak a szakértelmi körükbe. A fentiekben bemutattam, hogy a nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazása során a jogalkalmazónak számtalan problémával kell szembenéznie, amelynek megoldására segítség nélkül nem biztos, hogy képes. Lehetséges megoldás az eljáró bírák speciális szakképzése, amelynek segítségével nemzetközi jogi szaktudásra tehetnének szert.[51] Ez a megközelítés jól működik ugyan a menekültügyi bíráskodásban, de tekintettel arra, hogy a nemzetközi büntetőjogi normák alkalmazására csak elvétve kerül sor, nem tűnik reálisnak az az igény, hogy bírák rendszeresen továbbképzéseken vegyenek részt azért, hogy elsajátítsák egy olyan dinamikusan változó jogterület normáit és módszertanát, amelynek szabályait valószínűleg nem fogják alkalmazni. Ennél sokkal pragmatikusabb megoldásnak tűnik a nemzetközi jogi szakértő bevonása a bírósági eljárásba.

[48] Lásd Hoffmann Tamás: „A nemzetközi szokásjog szerepe a magyar büntetőbíróságok joggyakorlatának tükrében". *Jogelméleti Szemle,* 2011. 4. sz.

[49] Borbás Barna: „»Az állandó antiszemitázás nem vezet sehova«. Varga István ügyvéd a Hóman-rehabilitációról". *Heti Válasz,* 2015. szeptember 28.

[50] 2020. december 3-án hozta meg a Fővárosi Törvényszék ítéletét Hasszán F. ügyében, akit Szíriában elkövetett emberiesség elleni bűntettek miatt életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltek. Ez az első eset, amelyben magyar bíróság univerzális joghatóság gyakorlásával külföldön elkövetett nemzetközi bűncselekmény kapcsán járt el. Ez az eset is alátámasztja azt, hogy a magyar bíróságok bármikor kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy nemzetközi bűncselekmények kapcsán kelljen eljárniuk.

[51] Varga Réka: *Challenges of Domestic Prosecution of War Crimes with Special Attention to Criminal Justice Guarantees.* Budapest, Pázmány Press, 2014. 235.

Irodalom

Ádány Tamás Vince: *A Nemzetközi Büntetőbíróság joghatósága – Előzmények, tendenciák és előfeltételek.* Budapest, Pázmány Press, 2014.

Ambos, Kai – Wirth, Stephan: Genocide and War Crimes in the Former Yugoslavia before German Criminal Code. In Fischer, Horst – Kress, Claus – Lüder, Sascha Rolf (eds.): *International and National Prosecution of Crimes under International Law.* Berlin, Berlin-Verlag Spitz, 2001. 769–797.

Aust, Helmut Philipp – Rodiles, Alejandro – Staubach, Peter: „Unity or Uniformity? Domestic Courts and Treaty Interpretation". *Leiden Journal of International Law,* Vol. 27. 2014. No. 1. 75–112.

Benvenisti, Eyal: „Judicial Misgivings Regarding the Application of International Law: An Analysis of Attitudes of National Courts". *European Journal of International Law,* Vol. 4. 1993. No. 2. 159–183.

Betlem, Gerrit – Nollkaemper, André: „Giving Effect to Public International Law and European Community Law before Domestic Courts: A Comparative Analysis of the Practice of Consistent Interpretation". *European Journal of International Law,* Vol. 14. 2003. No. 3. 569–589.

Blutman László – Csatlós Erzsébet – Schiffner Imola: *A nemzetközi jog hatása a magyar joggyakorlatra.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014.

Blutman László: „A nemzetközi jog joghatásai az alkotmánybírósági eljárásokban". *Jogelméleti Szemle,* 2013. 4. sz. 2–31.

Bodnár László: *A nemzetközi szerződések és az állam.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1987.

Bodnár László: Igazságtétel – most már kizárólag a nemzetközi jog alapján? In Tóth Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Szabó András egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, JATE ÁJK, 1998. 79–80.

Borbás Barna: „»Az állandó antiszemitázás nem vezet sehova«. Varga István ügyvéd a Hóman-rehabilitációról". *Heti Válasz,* 2015. szeptember 28.

Bragyova András: „Igazságtétel és nemzetközi jog. Glossza az Alkotmánybíróság határozatához". *Állam- és Jogtudomány,* 35. évf. 1993. 3–4. sz. 233–239.

Dörmann, Knut: *Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court – Sources and Commentary.* Cambridge, CUP, 2003.

Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben: A szakértői bizonyításról a büntetőeljárásban.* Budapest, KJK, 1987.

Gellért Ádám: „A népbírósági jog hálójában – Perújítási eljárás Hóman Bálint ügyében". *MTA Law Working Papers,* 2016. 5. sz. 1–21.

Goodman, Ryan – Jinks, Derek: „Incomplete Internalization and Compliance with Human Rights Law". *European Journal of International Law,* Vol. 19. 2008. No. 4. 725–748.

Hoffmann Tamás: „A nemzetközi szokásjog szerepe a magyar büntetőbíróságok joggyakorlatának tükrében". *Jogelméleti Szemle,* 2011. 4. sz.

Hoffmann Tamás: „Alvó aknák? A háborús bűncselekmények szabályozása a Btk-ban". Kézirat.

Hoffmann Tamás: „Az emberiesség elleni bűncselekmények nemzetközi és magyar jogi szabályozása". *Állam- és Jogtudomány,* 58. évf. 2017. 1. sz. 29–55.

Hoffmann Tamás: The Crime of Genocide in Its (Nearly) Infinite Domestic Variety. In Odello, Marco – Łubiński, Piotr (eds.): *The Concept of Genocide in International Criminal Law – Developments after Lemkin.* London – New York, NY, Routledge, 2020. 67–97.

Hoffmann Tamás: The Gentle Humanizer of Humanitarian Law – Antonio Cassese and the Creation of the Customary Law of Non-International Armed Conflicts. In Van den Herik, Larissa – Stahn, Carsten (eds.): *Future Perspectives on International Criminal Justice.* The Hague, T.M.C. Asser, 2010. 58–80.

Hoffmann Tamás: Trying Communism Through International Criminal Law? – The Experiences of the Hungarian Historical Justice Trials. In Heller, Kevin Jon – Simpson, Gerry (eds.): *Hidden Histories of War Crimes Trials.* Oxford, OUP, 2013. 229–247.

Institut de Droit International: *The Activities of National Judges and the International Relations of their State.* 1993.

Kis Norbert (szerk.): *A magyar büntetőjog tankönyve – Különös rész.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.

Knop, Karen: „Here and There: International Law in Domestic Courts". *New York University Journal of International Law and Politics,* Vol. 32. 1999–2000. No. 2. 501–535.

Kovács Péter: A nemzetközi jog és a belső jog szimbiózisa az új Büntető Törvénykönyvben. In Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2014. 337–356.

Lillich, Richard B.: „The Proper Role of Domestic Courts in the International Legal Order". *Virginia Journal of International Law,* Vol. 11. 1970. No. 1. 9–50.

Molnár Tamás: *A nemzetközi jogi eredetű normák beépülése a magyar jogrendszerbe.* Budapest, Dialóg Campus, 2013.

Nollkaemper, André: Grounds for the Application of International Rules of Interpretation in National Courts. In Aust, Helmut Philipp – Nolte, Georg (eds.): *The Interpretation of International Law by Domestic Courts – Uniformity, Diversity, Convergence.* Oxford, OUP, 2016. 34–48.

Nollkaemper, André: *National Courts and the International Rule of Law.* Oxford, OUP, 2011.

Rauter, Thomas: *Judicial Practice, Customary International Criminal Law and Nullum Crimen Sine Lege.* Cham, Springer, 2018.

Sandoz, Yves – Swinarski, Christophe – Zimmermann, Bruno (eds.): *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949.* Geneva, Martinus Nijhoff, 1987.

Schabas, William A.: *Genocide in International Law.* Cambridge, CUP, 2011.

Sulyok Gábor: „A nemzetközi jog és a belső jog viszonyának alaptörvényi szabályozása". *Jog – Állam – Politika,* 4. évf. 2012. 1. sz. 17–60.

Thirlway, Hugh: *The Sources of International Law.* Oxford, OUP, 2019.

Tzanakopoulos, Antonios: Domestic Courts as the 'Natural Judge' of International Law: A Change in Physiognomy. In Crawford, James – Nouwen, Sarah (eds.): *Select Proceedings of the European Society of International Law.* Volume 3, 2010. Oxford, Hart, 2012. 155–168.

Tzanakopoulos, Antonios: *Final Report: Mapping the Engagement of Domestic Courts with International Law.* International Law Association, Study Group on the Engagement of Domestic Courts with International Law, Johannesburg Conference, 2016.

United Nations: *Yearbook of the International Law Commission.* Vol. II. New York, NY – Geneva, United Nations, 1996.

Varga Réka: *Challenges of Domestic Prosecution of War Crimes with Special Attention to Criminal Justice Guarantees.* Budapest, Pázmány Press, 2014.

Vargas, Elizabeth Santalla: „An Overview of the Crime of Genocide in Latin American Jurisdictions". *International Criminal Law Review,* Vol. 10. 2010. No. 4. 441–452.

Wheatley, Steven: „Revisiting the Doctrine of Intertemporal Law". *Oxford Journal of Legal Studies,* 2020. 1–26.

AZ EGYETEMES IDŐSZAKOS FELÜLVIZSGÁLAT (UPR) HATÁSA A GYŰLÖLET-BŰNCSELEKMÉNYEKKEL SZEMBENI HATÉKONY FELLÉPÉS HAZAI SZÍNTERÉN

Kirs Eszter[1]

Megtiszteltetés és öröm számomra, hogy részt vehetek Bárd Károly közös köszöntésében 70. születésnapja alkalmából. Évekkel ezelőtt ismertük meg egymást közelebbről, amikor a Magyar Helsinki Bizottság munkatársaként közreműködtem a CEU Jogi Tanszékén meghirdetett emberi jogi klinikai kurzusában. A hallgatók iránti őszinte nyitottsága, barátságos közvetlensége és kritikai gondolkodásra ösztönző megnyilvánulásai olyan légkört teremtettek, amelyben én magam is kezdetektől otthon éreztem magam. A kurzus keretében foglalkoztunk a jelen tanulmány fókuszában álló gyűlölet-bűncselekményekkel is az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata viszonylatában.

Nemcsak a hallgatók, hanem a fiatalabb kollégák támogatásában is mutatkozik Karcsi oktatói és mentori elhivatottsága. Én magam is végtelenül hálás vagyok ezért, a második Fulbright-ösztöndíjam nem kaphattam volna meg, és a habilitációm sem lett volna ugyanaz az élmény a nem pusztán támogató, hanem buzdító ajánlói, opponensi szavai nélkül.

Az Ünnepelt nemcsak élőszóban, írásaiban is inspiráló. Különös élvezettel olvasom a nemzetközi büntető igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó, elmúlt években megjelent, érett és elmélyült gondolkodást tükröző írásait. Próbálom röviden megfogalmazni, hogy miben látom rendkívüli értéküket. Nem szorítkoznak a normák és intézmények rendszerének hűvösen száraz, szakmai elemzésére, hanem magukba foglalják az azok társadalmi küldetésére való kritikai reflexiót. Kíváncsi az emberre, látja és láttatja a jogintézmények és jogtudomány fejlődése mögött.[2]

A Michael Ignatieffről írt tanulmányában idézte az eredeti alkotásra való készségén elmélkedő kollégáját: *„Intellektuális taxi vagyok, az emberek leintenek, megadják a címet, és én már indulok is."*[3] Néha mind érezhetjük magunkat így az akadémiai életben. Én néhány évig a gyűlölet-bűncselekmények témáját utaztattam. Örömteli volt, hogy éppen Karcsi lánya, Petra vezetésével működhettem

[1] Docens, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék.

[2] Egy kedvencem: Bárd Károly: *„Fritz Bauer az igazságszolgáltatás felelősségéről a múltban és a jövőben".* *Múlt és Jövő,* 2019. 2. sz. 16–35.

[3] Bárd Károly: „A szabadság boldogító gyötrelme". *Múlt és Jövő,* 2017. 3. sz. 19–27. Itt: 24.

együtt a téma kiváló szakértőivel a Lendület kutatócsoportunkban. Legyen hát a jelen tanulmány szívmelengető emléke ennek az időszaknak és a CEU klinikai kurzusán való együttműködésünknek!

Élj soká', Karcsi!

Bevezetés

A populista és megosztó politikai retorika jelen napjaiban, a kiszolgáltatott helyzetben lévő társadalmi csoportok démonizálása idején a gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni hatékony fellépés vagy annak hiánya fontos indikátora, hogy valóban elkötelezettek-e az állami szervek az egyenlő méltóság védelme iránt. A témakör az ENSZ Egyetemes Időszakos Felülvizsgálat (Universal Periodic Review, UPR) keretében is a politikai szempontból érzékeny kérdések közé tartozik.[4] A gyűlölet-bűncselekmények azt az üzenetet közvetítik a célba vett társadalmi csoport tagjainak, hogy kevesebbet érnek, és nem kívánt tagjai a társadalomnak. A társadalmon belüli, előítéletből fakadó feszültségeket növelik, és eszkalálhatják az érintett csoportok közötti konfliktust.[5] Ezzel szemben az egyértelmű és hatékony fellépés azt a pozitív üzenetet közvetíti az érintett áldozati csoportoknak és a társadalom egészének, hogy a gyűlölet-bűncselekmények elfogadhatatlanok, a diverzitás gazdagítja, nem pedig veszélyezteti a társadalmat, a hatóságok pedig védelmükbe veszik az áldozatokat.

A hatékony fellépésre való nemzetközi ösztönzés megjelent az ENSZ keretében működő, állami jelentéstételen alapuló emberi jogi kontrollmechanizmusok, köztük a UPR keretében születő ajánlásokban is. Az állami jelentéstételen alapuló eljárásokban azonban jellemző a valóság egy hézagos változatának előadását célzó állami taktika. Kiváltképp az érzékeny kérdések tekintetében tartalmaznak a nemzeti jelentések gyakran hosszú oldalakat a releváns jogszabályi keretekről részletes statisztikai adatok, illetve a releváns hatósági gyakorlatról szóló kiterjedt információk nélkül. Az elsődlegesen a normatív keretekről szóló leírás nyilvánvalóan nem fog teljes és pontos képet nyújtani az érintett államban mutatkozó valóságról.

A gyűlölet-bűncselekmények leggyakoribb áldozatait képező kisebbségi csoportok Magyarországon ellenséges kormányzati propaganda célpontjaivá váltak

[4] Moss, Lawrence C.: „Opportunities for Nongovernmental Organization Advocacy in the Universal Periodic Review Process at the UN Human Rights Council". *Journal of Human Rights Practice,* Vol. 2. 2010. No. 1. 122–150. Itt: 139.

[5] Brax, David: Hate crime concepts and their moral foundations: a universal framework?. In Schweppe, Jennifer – Walters, Mark (eds.): *The Globalization of Hate.* Oxford, OUP, 2016. 49–64. Itt: 58–62.

az elmúlt években.[6] A kisebbségi csoportok kiemelt védelme nem szerepel a politikai prioritások között, a nemzetközi emberi jogi eljárásokban azonban a pozitív benyomás elérése a cél. Éppen ezért tanulságos megfigyelni az ország esetét azzal kapcsolatban, hogy az ENSZ emberi jogi kontrollmechanizmusai eredményesek-e a teljes valóság feltérképezésében, és az ennek megfelelően születő ajánlásaik hasznos érdekérvényesítési eszközei-e azoknak a hazai független szereplőknek, melyek küldetése az emberi jogok védelme.

Amint Kommendijk hangsúlyozta, a nemzetközi kontrollmechanizmusok hatékonyságának mérése különös kihívás, hiszen még az állami gyakorlat pozitív változása sem feltétlenül tükrözi az ENSZ-ajánlások hatását. A hatékonyság azt jelenti, hogy az érdemi változást kimutathatóan maga az ajánlás okozta.[7] E tekintetben fontos indikátor, hogy a nemzeti szinten működő, jogvédelmet szolgáló szereplők, mint a mandátummal bíró civil szervezetek (*non-governmental organizations,* a továbbiakban: NGO-k), felhasználják-e az ajánlásokat az eredményes hazai érdekérvényesítési folyamatokban.

Erre tekintettel a UPR jelen hatásvizsgálata egyrészt a kibocsátott ajánlások tartalomelemzésére, másrészt a gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni hatékony fellépést előmozdító civil szervezetek képviselőivel készített, félig strukturált interjúkra épül.

Az 1970-es években is nyitott kérdés volt még, hogy az NGO-knak kell-e egyáltalán bármilyen szerepet játszaniuk az ENSZ emberi jogi testületei előtt zajló eljárásokban. Kezdetben arra voltak jogosultak, hogy releváns dokumentumokat informálisan osszanak meg a testületek egyes tagjaival.[8] Mostanra általános gyakorlattá vált, hogy bár az NGO-k nem hivatalos felek a tagállami jelentéseken alapuló eljárásokban, mégis fontos szerepet játszanak.[9]

6 Kádár András: *Draft Bill on mandatory in-kind compensation for segregation in education – Flash report.* European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, 2020. https://www.equalitylaw.eu/downloads/5197-hungary-draft-bill-on-mandatory-in-kind-compensation-for-segregation-in-education-submitted-97-kb

Háttér Society: „Instead of controlling the pandemic, Hungarian government launches crusade against LGBTQI people". *Háttér Society News,* 2020. november 10. https://en.hatter.hu/news/instead-of-controlling-the-pandemic-hungarian-government-launches-crusade-against-lgbtqi-people

7 Krommendijk, Jasper: „The domestic effectiveness of international human rights monitoring in established democracies. The case of the UN human rights treaty bodies". *The Review of International Organizations,* 2015. No. 10. 489–512. Itt: 492.

8 Gaer, Felice D.: „Implementing international human rights norms: UN human rights treaty bodies and NGOs". *Journal of Human Rights,* Vol. 2. 2003. No. 3. 339–357. Itt: 343.

9 O'Flaherty, Michael: „The Strengthening Process of the Human Rights Treaty Bodies". *Proceedings of the Annual Meeting (ASIL),* 2014. No. 108. 285–288. Itt: 286; Abashidze, Aslan – Koneva, Aleksandra: „The Process of Strengthening the Human Rights Treaty Body

Az NGO-k által adott információk elengedhetetlenek ahhoz, hogy az ENSZ érintett emberi jogi testületei teljes képet nyerhessenek az emberi jogsértések áldozatai, köztük a sokszor marginalizált státuszú kisebbségek helyzetéről.[10] Az NGO-k képezik a hidat az ENSZ emberi jogi szervei és a helyi valóság között, elősegítik, hogy a bevett eljárási retorikán és rituálékon túl mozduljanak.[11] Az NGO-k, amelyek következetesen monitorozzák az emberi jogsértéseket, és közvetlen kapcsolatban vannak az áldozatokkal, részletes tájékoztatással szolgálhatnak a legégetőbb kérdésekről, a nemzeti jogszabályok végrehajtásának gyakorlatáról, és javaslatokat tehetnek azokra az állami intézkedésekre, melyek felszámolhatják a jogsértések állapotát. Az NGO-k által árnyékjelentésekben megfogalmazott javaslatok számos esetben eredői az ENSZ emberi jogi testületei által hozott és a UPR keretében születő ajánlásoknak.[12]

Jelen tanulmány a UPR hatásáról mutat pillanatképet középpontban a gyűlölet-bűncselekmények tárgykörével, a második vizsgálati ciklussal és az NGO-k tapasztalataival.

A UPR-ajánlások és a gyűlölet-bűncselekmények

A UPR univerzális szintű, interaktív dialógusra teremtett lehetőséget az emberi jogok helyzetéről a vizsgálat tárgyát képező államra nézve. Az ENSZ egyéb emberi jogi szervei, illetve a regionális szakértői testületek és bíróságok előtt zajló eljárásokkal ellentétben a UPR esetén jellemzőbb az együttműködés, semmint a konfrontáció hangneme. Ez akár nyitottabbá is teheti az államokat az ajánlások érdemi megfontolására.[13] A dialógus politikai folyamatként is leírható, hiszen

System: The Road towards Effectiveness or Inefficiency?". *Netherlands International Law Review,* 2019. No. 66. 357–389. Itt: 362–364.

[10] Higgins, Noelle: „Advancing the rights of minorities and indigenous peoples: Getting UN attention via the Universal Periodic Review". *Netherlands Quarterly of Human Rights,* Vol. 32. 2014. No. 4. 379–407. Itt: 400.

[11] Gaer: i. m. 351; Etone, Damien: „African States: Themes Emerging from the Human Rights Council's Universal Periodic Review". *Journal of African Law,* Vol. 62. 2018. No. 2. 201–223. Itt: 222.

[12] Addo, Michael K.: „Practice of the United Nations Human Rights Treaty Bodies in the Reconciliation of Cultural Diversity with Universal Respect for Human Rights". *Human Rights Quarterly,* Vol. 32. 2010. No. 3. 601–664. Itt: 659; McGaughey, Fiona: „The Role and Influence of Non-governmental Organisations in the Universal Periodic Review– International Context and Australian Case Study". *Human Rights Law Review,* 2017. No. 17. 421–450. Itt: 442–443; Donald, Alice – Long, Debra – Speck, Anne-Katrin: „Indentifying and Assessing the Implementation of Human Rights Decisions". *Journal of Human Rights Practice,* Vol. 12. 2020. No. 1. 125–148. Itt: 131.

[13] Higgins: i. m. 398.

a vizsgálatot államok hajtják végre független szakértők, illetve bírák helyett. Minden állam, függetlenül a politikai erőviszonyoktól, rendszeres vizsgálat tárgyává válik, és minden emberi jogi probléma terítékre kerülhet.[14] A UPR egyedülálló abban is, hogy az államoknak kifejezetten és hivatalosan reagálniuk kell az ajánlásokra, azok elfogadásával vagy elutasításával. Hosszú távon azonban fontos, hogy az elfogadás tényleges szándékot tükrözzön, hiszen a cselekvést nélkülöző, üres ígéretek aláaknázhatják a UPR hitelességét.[15] A UPR a nyilvánosság nyomását gyakorolja az államokra, az elfogadott ajánlásokkal szembehelyezkedő cselekvés vagy mulasztás károsan hathat az érintett állam nemzetközi reputációjára.[16]

Ugyanakkor a lassú és nem konfrontatív UPR természetszerűen nem járhat gyors és közvetlen pozitív hatással az emberi jogok védelmére,[17] és az eredményességet veszélyeztető tényezőként említhető az eljárás rituáléja, mely gyakran „barátságos" javaslatokkal jár, illetve akár politikai felmagasztalással érdemi kritika helyett.[18] Rathgeber szerint az ajánlások gyakran nem elég konkrétak, és a kormányok hajlamosak elutasítóan reagálni az érzékeny kérdésekre vonatkozó felvetésekre.[19] E problémákat illusztrálja jelen tanulmány.

Magyarország és a gyűlölet-bűncselekmények kapcsán a UPR második, 2016-ban zárult ciklusára összpontosítok, mely során 221 ajánlás fogalmazódott meg. A magyar kormány 96 ajánlást fogadott el, 105-öt részben, és további 20-at elutasított. Másként szólva az ajánlások 91%-át legalább részben elfogadta.[20] Ez a szám lehengerlőnek tűnhet. Tisztán statisztikai szempontból két következtetésre juthatunk: az eljárás során számos állam nyilvánított véleményt az emberi jogok

[14] Kälin, Walter: Ritual and ritualism at the Universal Periodic Review: a preliminary appraisal. In Charlesworth, Hilari – Larking, Emma (eds.): *Human Rights and the Universal Periodic Review: Rituals and ritualism*. Cambridge, CUP, 2014. 25–41. Itt: 37.

[15] Alvarez, Sara: „The Universal Periodic Review as a Form of Alternative Dispute Resolution: Strengths & Shortcomings". *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, Vol. 21. 2019. No. 1. 149–186. Itt: 183.

[16] Carraro, Valentina: „Promoting Compliance with Human Rights: The Performance of the United Nations' Universal Periodic Review and Treaty Bodies". *International Studies Quarterly*, Vol. 63. 2019. No. 4. 1079–1093. Itt: 1083; Cowell, Frederick: „Understanding the legal status of Universal Periodic Review recommendations". *Cambridge International Law Journal*, Vol. 7. 2018. No. 1. 164–184. Itt: 182.

[17] Alvarez: i. m. 162.

[18] Cowell: i. m. 172.

[19] Rathgeber, Theodor: „The HRC Universal Periodic Review: A preliminary assessment". *Friedrich Ebert Stiftung Dialogue on Globalization Briefing Paper*, 2008. No. 6. 5–6. https://www.upr-info.org/sites/default/files/general-document/pdf/-a_preliminary_assesment_theodor_rathgeber.pdf

[20] UN Human Rights Committee. 2016. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review – Hungary. UN Doc. A/HRC/33/9, 8 July 2016; 1374/2016. (VII. 21.) Korm. határozat az ENSZ Emberi Jogi Tanács Egyetemes Időszakos Felülvizsgálati Eljárása (UPR) keretében Magyarország 2. felülvizsgálata során tett ajánlásokról.

magyarországi helyzetéről, ajánlásokat magas számban fogalmaztak meg; másrészt az elfogadási arány az eljárás sikeréről árulkodik. A kritikus megfigyelő persze a számok mögé pillant. Erre invitálom az olvasót a gyűlölet-bűncselekményekre tekintettel és a következő kérdések mentén:

1. Megtörtént az első ciklusban született ajánlások utánkövetése?
2. Az ajánlások kellően konkrét iránymutatást nyújtanak az azokat megfogalmazó államok elvárásairól?
3. Mit jelent az elfogadás mint kormányzati reakció az ajánlások tartalmára tekintve?

Az első UPR ciklusban kiadott 20 gyűlölet-bűncselekményekhez kapcsolódó ajánlás közül 9 ajánlást fogalmaztak meg az utánkövetéshez szükséges precizitással. (i) Svájc a rasszista támadások megelőzésére vonatkozó akcióterv létrehozását javasolta. (ii) Az Egyesült Államok javasolta a vonatkozó jogszabályi keretek megerősítését az LMBTQI csoport kiemelt védelme érdekében. (iii) Négy ajánlás szólt a rendőrök, ügyészek és bírák szakképzésének fejlesztéséről, és (iv) két állam javasolta egy nemzeti monitorozórendszer létrehozását. (v) Végül említésre méltó Indonézia ajánlása, amely a roma önkormányzatokkal és az NGO-kkal való együttműködésre buzdított.[21]

Tizenhárom állam tett fel előzetes kérdéseket a második ciklusban. A releváns kérdések közül kettő absztrakt jelleggel fogalmazta meg az általános információnyújtási kötelezettséget. Az első ciklus ajánlásai között szereplő akciótervre és a monitorozás rendszerére egyetlen kérdés sem irányult, holott ezek nem valósultak meg. Ezzel szemben az LMBTQI csoport kiemelt védelmét célzó jogszabály-módosításokat végrehajtotta a magyar jogalkotó, így ennek kapcsán nem nevezhető jelentős problémának az utánkövetés hiánya. A további, első ciklusban megfogalmazott ajánlások mindegyike megjelent a második ciklus előzetes kérdéseiben. Az Egyesült Királyság rákérdezett a szakképzéssel kapcsolatos fejleményekre, és Afganisztán egészen konkrét kérdést fogalmazott meg, amely a nyomozati protokoll létrehozására irányult. Hét állam fejezte ki általános aggályait az NGO-kkal való együttműködés hiányával és az őket érő diszkriminatív intézkedésekkel kapcsolatban.[22] Az akciótervet és a monitorozás rendszerét leszámítva tehát az államok által a második ciklusban feltett kérdések tükrözték az utánkövetés szándékát.

A fenti szempontrendszerben megjelenő második kérdésem az ajánlások megfogalmazására vonatkozott. A UPR 2016-ban záródó második ciklusában a Magyarországnak címzett 221 ajánlás közül 8 tartozott a gyűlölet-bűncselekmények kérdéskörébe. Maga a szám nem hordoz tanulságokat a tárgyban mutatkozó

[21] UN Human Rights Committee. 2011. Report of the Working Group on the Universal Periodic Review – Hungary. UN Doc. A/HRC/18/17, 11 July 2011.

[22] UN Universal Periodic Review. 2016. Advance questions to Hungary. 2nd UPR cycle. https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/HUindex.aspx

hatékonyságra nézve, hiszen a UPR emberi jogi problémák széles körére terjed ki. Az ajánlások absztrakciós szintje annál beszédesebb, hiszen ez jelentősen befolyásolja a végrehajtás monitorozásának lehetőségét. Amint azt több szerző is hangsúlyozta, az államoknak konkrét, mérhető és időhöz kötött ajánlásokat kellene tenniük.[23] A kérdéses 8 ajánlás közül négyet elvontan fogalmaztak meg, inkább tükröznek általános elveket, mint konkrét intézkedésekre irányuló javaslatokat. Például az az ajánlás, miszerint Magyarország *„erősítse meg az etnikai, vallási és kulturális csoportok közötti megértést, és biztosítsa, hogy a faji alapú gyűlölet és erőszak áldozatai hozzáférjenek az igazságszolgáltatáshoz"*, fontos értékekre és alapelvekre utal, azonban nincs hozzáadott értéke az elkötelezett állami fellépésre ösztönzés szempontjából. A két kellően konkrétan megfogalmazott ajánlást Kanada és Irán tette. (i) Az egyik a gyűlölet-bűncselekményekért felelős rendőrségi szakvonal fejlesztésére irányult, hogy az biztosítsa a releváns jogszabályi rendelkezések hatékony érvényesítését. Ehhez javasolta a hatékony felderítéshez szükséges források biztosítását, valamint a rendőrség legalsóbb, helyi szintjéig terjedő szakképzéseket. (ii) A másik ajánlás magába foglalja a gyűlölet-bűncselekmények felderítésére vonatkozó nyomozati protokoll elkészítésének javaslatát. Érdekes az ajánlások megfogalmazásának absztrakciós szintje a magyarországi NGO-k helyi munkája szempontjából is, az ebben gyökerező észrevételeik a következő fejezetben jelennek meg.

A harmadik kérdésem nyomán érdemes elgondolkodni, mit is jelent, ha a kormány rábólint egy ajánlásra. Az elvontan megfogalmazott ajánlások esetén az, hogy a vizsgált állam elfogadja őket, nem feltétlenül tükröz tényleges elkötelezettségből eredő vállalást. Könnyű olyan általános ajánlásokat elfogadni, melyek természetszerűen alkalmatlanok a monitorozásra, hiszen nem tartalmaznak konkrét intézkedésekre vonatkozó javaslatokat, és széles teret engednek a relatív értelmezésre. A fent említett, két kellően konkrét ajánlást legalább részben elfogadta a kormány,[24] és ez hozott változást a gyűlölet-bűncselekményekkel szembeni fellépés hazai színterén, még ha részlegeset is, ami körvonalazódni fog a következő fejezet olvasói számára.

A UPR a hazai jogvédő szervezetek képviselői szerint

A gyakran túl általános ajánlásokat a nemzeti szintű szereplőknek kell feltölteniük konkrét tartalommal. Ha az érintett állam magától nem hajlandó az ajánlásokkal teljes összhangban cselekedni, az ehhez szükséges specifikus intézkedéseket

[23] Alvarez: i. m. 168, 180; Cowell: i. m. 169; Carraro: i. m. 1086–1087.

[24] Korm. határozat az ENSZ Emberi Jogi Tanács Egyetemes Időszakos Felülvizsgálati Eljárása (UPR) keretében Magyarország 2. felülvizsgálata során tett ajánlásokról.

gyakran az emberi jogok védelmét a kérdéses országban előmozdító NGO-k fogják azonosítani a hazai érdekérvényesítés keretében. Éppen ezért érdemes megfigyelni, hogy a hazai keretek között eljáró jogvédő szervezetek hogyan értékelik a UPR hatékonyságát a nemzeti szinten kifejtett hatás szempontjából.

Olyan jelenleg aktív NGO-k képviselőivel beszélgettem egy szélesebb körű kutatás keretében, akik nyújtottak be árnyékjelentéseket az ENSZ emberi jogi kontrollmechanizmusai, köztük a UPR keretében, többek között a gyűlölet-bűncselekmények témájában. Ezek a szervezetek jogi segítséget nyújtanak a gyűlölet-bűncselekmények áldozatainak, illetve érdekeiket képviselik, és a 2012-ben létrehozott civil koalíció, a Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (GYEM) tagjai. Általában tekintve az ENSZ emberi jogi kontrollmechanizmusaira, ösztönzik a helyi jogvédő civil szervezeteket, hogy együtt nyújtsanak be közös árnyékjelentéseket,[25] így a GYEM tagjai is összefognak, hogy eredményesebben hallassák hangjukat a nemzetközi színtéren. Az interjúalanyok között voltak az Amnesty International Magyarország, a Háttér Társaság, a Magyar Helsinki Bizottság és a Társaság a Szabadságjogokért képviselői.[26]

A megkérdezettek különböző állásponton voltak a UPR-ra tekintettel, miközben összehasonlították azt az ENSZ keretében működő egyéb, állami jelentéstételen alapuló emberi jogi kontrollmechanizmusokkal. Kizárólag a UPR-ra összpontosítva is fogalmaztak meg általános érvényű kritikai észrevételeket: (i) Túl hosszú ideig tart egy-egy UPR ciklus. (ii) Hiányzik a ciklusközi, érdemi felülvizsgálat, csakúgy, mint (iii) a szakértelem az ajánlásokat megfogalmazó képviselők többsége esetében, valamint (iv) a priorizálási rendszer, melynek eredményeként nem kerül kiemelt hangsúly a legsúlyosabb emberi jogi aggályokra. (v) Az ajánlásokat érintő politizált kormányzati kommunikációnak teret enged, hogy magas lehet az elfogadott ajánlások száma azok absztrakt természetéből adódóan, ugyanakkor alacsony a politikai szempontból érzékeny, azonban súlyosabb emberi jogi problémákat érintő ajánlások száma.

Egy szempontból a beszélgetőtársaim teljes egyetértésben voltak: az ajánlások szövegezésének absztrakciós szintje alapvetően határozza meg a nemzeti szintű érdekérvényesítésben való hasznosságukat. E tekintetben a gyűlölet-bűncselekmények felderítéséről szóló nyomozati protokollra vonatkozó ajánlásra visszatérően hivatkoztak. A GYEM működése kezdetétől, 2012 óta adott hangot annak

[25] Moss: i. m. 133.

[26] Az interjúk 2019. szeptember 18. és október 3. között online készültek. Az interjúalanyok: Dombos Tamás (ügyvivő, projektkoordinátor, Háttér Társaság), Demeter Áron (emberi jogi szakértő, médiakoordinátor, Amnesty International Magyarország), Ivány Borbála (ügyvéd, Magyar Helsinki Bizottság), Jovánovics Eszter (Egyenlőségprojekt-vezető, Társaság a Szabadságjogokért), Novoszádek Nóra (jogi főmunkatárs, Jogállamiság és büntető igazságszolgáltatás program, Magyar Helsinki Bizottság).

a kollektív meggyőződésnek, hogy nyomozati protokollnak kell születnie, amely egyértelmű szakmai útmutatást nyújt a gyűlölet-bűncselekmények hatékony felderítéséhez. Ennek tartalmaznia kell a legkonkrétabb instrukciókat arra vonatkozóan, hogy például miként kell helyszíni intézkedéseket tenni az előítéletre utaló indikátorokra figyelemmel, vagy hogy milyen célzott intézkedéseket kell foganatosítani a gyűlölet-bűncselekmények különösen sérülékeny áldozatainak védelme érdekében. A második UPR-ciklusban benyújtott árnyékjelentésében hangsúlyozta a GYEM, hogy az akkor az ügyészség szervezetében köröztetett útmutató a helyi viszonyokhoz nem igazított, szövegszerű átemelése volt az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Irodája (OSCE ODIHR) által publikált ügyészségi protokollnak. A regionális szinten népszerűsített, általános iránymutatás tartalmához képest nem módosították a hazai protokoll szövegét annak érdekében, hogy igazodjon a hazai normatív és intézményi összefüggésekhez.[27] A protokoll megalkotására és elfogadására vonatkozó javaslat a civil árnyékjelentés ajánláslistájának elején szerepelt.[28] Ebben a kérdésben a GYEM sikerrel járt, hiszen ajánlása megjelent a UPR-ajánlások között, ahogy arról korábban szó esett. A kérdés az maradt, hogyan lehet a UPR-ajánlást hasznosítani a további hazai érdekérvényesítésben, hiszen nem létezik alapos, intézményesített utánkövetési rendszer a UPR keretében, az ajánlások helyi hatását a helyi szereplőknek kell elősegíteniük. Az elsődleges felelősség persze az államé, és a UPR-ajánlások implementálásáról be kell számolnia a következő UPR-ciklusban. Akik pedig független megfigyelői az implementációnak, azok a nemzeti szinten működő jogvédők, a Nemzeti Emberi Jogi Intézmények, az ombudsmantípusú intézmények és a kérdésben mandátummal, kompetenciával és első kézből érkező információkkal rendelkező NGO-k.

Az interjúalanyok abban is egyetértettek, hogy a UPR-ajánlások különleges ereje abban rejlik, hogy a kormánynak kifejezetten el kell fogadnia vagy el kell utasítania őket. Ha a kifejezett elfogadás mellett kellően konkrétak is az ajánlások, hasznos eszközeivé válnak a hazai érdekérvényesítésnek. Ezzel szemben az absztrakt ajánlások könnyen elfogadhatók, hiszen széles mozgásteret hagynak a relatív értelmezésre, és kevés garanciát a számonkérhetőségre. A kormány által részlegesen elfogadott, nyomozati protokollra vonatkozó ajánlás fontos hivatkozási pontot jelentett a megkérdezettek hazai törekvései során. A vonatkozó tárgyalások során az interjúalanyok nem azért érezték hatásosnak, mert az ENSZ falai között fogadták el, hanem azért, mert a kormány bólintott a végrehajtására. A rendőrségi

[27] Utasi Judit: *Ügyészségi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekmények miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján.* 2013.

[28] Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (GYEM): *Submission to the UN Universal Periodic Review of Hungary.* 2015. 260, 345. pont. http://gyuloletellen.hu/sites/default/files/gyemupr2016.pdf

protokoll ügyében illetékes Országos Rendőrfőkapitányságon közel sem varázsszó a UPR. Ezzel szemben az ajánlás elfogadását tartalmazó kormányhatározat[29] ajtót nyithat. A GYEM koalíciójába szerveződő NGO-k általam megkérdezett munkatársai egyetértettek abban, hogy az itt ismertetett körülményeknek köszönhetően a UPR-ajánlás jelentős szerepet játszott a nyomozati protokoll érdekében tett erőfeszítéseik eredményességében. Az ORFK által kibocsátott, részben a GYEM javaslataira épülő, részletes nyomozati protokoll 2019 augusztusában lépett hatályba.[30]

A rendőrségi protokoll sikerével szemben az ügyészségen nem történt jelentős változás sem a UPR-ajánlás hatására, sem attól függetlenül. Az egyik interjúalany elmondása szerint a GYEM megkereste a Legfőbb Ügyészséget 2019 márciusában, hogy felhívják a figyelmét, részletes nyomozati protokollra az ügyészeknek is szükségük van a rendőrökhöz hasonlóan. Egy hónappal később, szakértőkkel, illetve a GYEM tagjaival való konzultáció nélkül, a Legfőbb Ügyészség belső utasítást bocsátott ki. Ez távolról sem elég részletes és gyakorlatias ahhoz, hogy protokollnak lehessen nevezni. Ennek ellenére lehet róla úgy kommunikálni, mint a UPR ajánlásának végrehajtását papírforma szerint demonstráló dokumentum, holott nem nyújt pontos instrukciókat a gyűlölet-bűncselekmények ügyében eljáró ügyészeknek, tehát érdemben nem mozdítja elő a hatékony nyomozást. A UPR szintjéről szemlélőket általában véve félrevezethetik az ehhez hasonló *pro forma* intézkedések, melyeket a vizsgált állam az ajánlások implementációjának alátámasztásaként prezentál a következő ciklusban. Az állami gyakorlatról alkotott teljes és valós képhez elengedhetetlen a gondos összpontosítás a részletekben megbúvó, helyi valóságra.

Befejezés

Záró gondolatként Krommendijk hatékonyságelemzési kritériumrendszere[31] nyomán a következő kérdésekre reflektálok: Az ajánlásokat elfogadta a címzett állam? A kormány vitatta az ajánlások ténybeli vagy jogi alapjait? A nemzeti érdekérvényesítő szervezetek felhasználták az ajánlásokat? Voltak jogalkotói lépések, létrehoztak

[29] 1374/2016. (VII. 21.) Korm. határozat az ENSZ Emberi Jogi Tanács Egyetemes Időszakos Felülvizsgálati Eljárása (UPR) keretében Magyarország 2. felülvizsgálata során tett ajánlásokról.

[30] „Az országos rendőrfőkapitány 30/2019. (VII. 18.) ORFK utasítása a gyűlölet-bűncselekmények kezelésével összefüggő rendőrségi feladatok végrehajtásáról". *Hivatalos Értesítő,* 41. 3868–3872. http://www.kozlonyok.hu/kozlonyok/Kozlonyok/12/PDF/2019/41.pdf; Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (GYEM): *Gyűlölet-bűncselekmény nyomozati protokollt fogadott el a rendőrség.* 2019. http://www.gyuloletellen.hu/aktualitasok/gyulolet-buncselekmeny-nyomozati-protokollt-fogadott-el-rendorseg

[31] Krommendijk, Jasper: „The (In)Effectiveness of UN Human Rights Treaty Body Recommendations". *Netherlands Quarterly of Human Rights,* Vol. 33. 2015. No. 2. 194–223.

új intézményeket vagy megerősítették a már létezőket az ajánlásokkal összhangban? Az ajánlások szerepet játszottak bármely progresszív állami intézkedésben?

A magyar kormány nem utasította el a gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos UPR-ajánlásokat, legalábbis azokat nem, melyek a büntető igazságszolgáltatás szereplőire vonatkoztak. Az ajánlások mögötti, alapvető gondolatot, miszerint a gyűlölet-bűncselekmények áldozatai számára kiemelt büntetőjogi védelmet kell biztosítani, nem vitatta. Ugyanakkor a UPR-ajánlások többségét olyan absztrakt jelleggel fogalmazták meg, hogy a normatív vagy intézményrendszerben mutatkozó, akár csekély vagy formális változás is előadható a sikeres implementációs politika bizonyítékaként.

A UPR-ajánlások között vannak, melyeket felhasználtak a kompetens NGO-k a hazai érdekérvényesítés során. E szempontból az általam megkérdezett képviselőik azonosították az ajánlások hasznosíthatóságának egy kulcsfontosságú feltételét, a lehetőségek szerinti legkonkrétabb megfogalmazást. A nyomozati protokollra vonatkozó UPR-ajánlás hazai utánkövetése azért lehetett sikertörténet a rendőrség vonatkozásában, mert az erre vonatkozó ajánlás kellően specifikus, valamint azért, mert a UPR különös értékeként a kormánynak kifejezetten nyilatkoznia kellett az ajánlás elfogadásáról vagy elutasításáról, és részben elfogadta. Ezzel szemben a túl általános ajánlások haszontalanok a hazai jogvédelem terén. Végrehajtásuk monitorozása természetszerűen lehetetlen, hiszen nem jelölik meg az elvárt konkrét intézkedéseket.

Míg a UPR-ciklusok rendszeresek, sok évet kell várni az aktuális ciklus végén születő ajánlásokra, és az eljárásba nincs szigorú utánkövetési rendszer építve. Az implementáció vizsgálata során a UPR keretében is nagy figyelmet kell fordítani a helyi valóság részleteire. A formális, de érdemi változást nem hozó jogalkotói, hatósági lépéseket gondosan kell értékelni azzal a céllal, hogy felfedjék, mi eredményez jelentős és hosszú távú változást a gyakorlatban, és tükröz ezáltal tényleges kormányzati elköteleződést az emberi jogok védelme iránt.

A hazai emberi jogi NGO-kra lehet hidakként tekinteni, mint amelyek összekötik a nemzetközi kontrollmechanizmusokat az emberi jogok helyi valóságával. Márpedig a hídnak két vége van, és mindkét hídfőt ápolni kell.

Irodalom

Abashidze, Aslan – Koneva, Aleksandra: „The Process of Strengthening the Human Rights Treaty Body System: The Road towards Effectiveness or Inefficiency?" *Netherlands International Law Review,* 2019. No. 66. 357–389.

Addo, Michael K.: „Practice of the United Nations Human Rights Treaty Bodies in the Reconciliation of Cultural Diversity with Universal Respect for Human Rights". *Human Rights Quarterly,* Vol. 32. 2010. No. 3. 601–664.

Alvarez, Sara: „The Universal Periodic Review as a Form of Alternative Dispute Resolution: Strengths & Shortcomings". *Cardozo Journal of Conflict Resolution,* Vol. 21. 2019. No. 1. 149–186.

Bárd Károly: „A szabadság boldogító gyötrelme". *Múlt és Jövő,* 2017. 3. sz. 19–27.

Bárd Károly: „Fritz Bauer az igazságszolgáltatás felelősségéről a múltban és a jövőben". *Múlt és Jövő,* 2019. 2. sz. 16–35.

Brax, David: Hate crime concepts and their moral foundations: a universal framework? In Schweppe, Jennifer – Walters, Mark (eds.): *The Globalization of Hate.* Oxford, OUP, 2016. 49–64.

Carraro, Valentina: „Promoting Compliance with Human Rights: The Performance of the United Nations' Universal Periodic Review and Treaty Bodies". *International Studies Quarterly,* Vol. 63. 2019. No. 4. 1079–1093.

Cowell, Frederick: „Understanding the legal status of Universal Periodic Review recommendations". *Cambridge International Law Journal,* Vol. 7. 2018. No. 1. 164–184.

Donald, Alice – Long, Debra – Speck, Anne-Katrin: „Indentifying and Assessing the Implementation of Human Rights Decisions". *Journal of Human Rights Practice,* Vol. 12. 2020. No. 1. 125–148.

Etone, Damien: „African States: Themes Emerging from the Human Rights Council's Universal Periodic Review". *Journal of African Law,* Vol. 62. 2018. No. 2. 201–223.

Gaer, Felice D.: „Implementing international human rights norms: UN human rights treaty bodies and NGOs". *Journal of Human Rights,* Vol. 2. 2003. No. 3. 339–357.

Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport (GYEM): *Submission to the UN Universal Periodic Review of Hungary.* 2015. http://gyuloletellen.hu/sites/default/files/gyemupr2016.pdf

Háttér Society: „Instead of controlling the pandemic, Hungarian government launches crusade against LGBTQI people". *Háttér Society News,* 2020. november 10. https://en.hatter.hu/news/instead-of-controlling-the-pandemic-hungarian-government-launches-crusade-against-lgbtqi-people

Higgins, Noelle: „Advancing the rights of minorities and indigenous peoples: Getting UN attention via the Universal Periodic Review". *Netherlands Quarterly of Human Rights,* Vol. 32. 2014. No. 4. 379–407.

Kádár András: *Draft Bill on mandatory in-kind compensation for segregation in education – Flash report.* European network of legal experts in gender equality and non-discrimination, 2020. https://www.equalitylaw.eu/downloads/5197-hungary-draft-bill-on-mandatory-in-kind-compensation-for-segregation-in-education-submitted-97-kb

Kälin, Walter: Ritual and ritualism at the Universal Periodic Review: a preliminary appraisal. In Charlesworth, Hilari – Larking, Emma (eds.): *Human Rights and the Universal Periodic Review: Rituals and ritualism.* Cambridge, CUP, 2014. 25–41.

Krommendijk, Jasper: „The (In)Effectiveness of UN Human Rights Treaty Body Recommendations". *Netherlands Quarterly of Human Rights,* Vol. 33. 2015. No. 2. 194–223.

Krommendijk, Jasper: „The domestic effectiveness of international human rights monitoring in established democracies. The case of the UN human rights treaty bodies". *The Review of International Organizations,* 2015. No. 10. 489–512.

McGaughey, Fiona: „The Role and Influence of Non-governmental Organisations in the Universal Periodic Review – International Context and Australian Case Study". *Human Rights Law Review,* 2017. No. 17. 421–450.

Moss, Lawrence C.: „Opportunities for Nongovernmental Organization Advocacy in the Universal Periodic Review Process at the UN Human Rights Council". *Journal of Human Rights Practice,* Vol. 2. 2010. No. 1. 122–150.

O'Flaherty, Michael: „The Strengthening Process of the Human Rights Treaty Bodies". *Proceedings of the Annual Meeting (ASIL),* 2014. No. 108. 285–288.

Rathgeber, Theodor: „The HRC Universal Periodic Review: A preliminary assessment". *Friedrich Ebert Stiftung Dialogue on Globalization Briefing Paper,* 2008. No. 6. 5–6. https://www.upr-info.org/sites/default/files/general-document/pdf/-a_preliminary_assesment_theodor_rathgeber.pdf

Utasi Judit: *Ügyészségi protokoll a gyűlölet motiválta bűncselekmények miatt folytatott büntetőeljárásokban az OSCE ODIHR 2010-ben készült munkaanyagának ajánlásai alapján.* 2013.

BÜNTETŐELJÁRÁS-JOG

Új büntetőeljárási törvény. Újszerű védői kihívások a büntetőeljárás nyomozati szakában

Bánáti János[1] – Mátyás Dénes[2]

Bevezető gondolatok

Felgyorsult korunk minden korábbinál gyorsabb jogalkotási folyamatot honosított meg. Az élet legkülönbözőbb területeit szabályozó jogi normák ugyan érzékelhetően fokozott tempóban születnek – majd módosulnak –, ezen lendület mégsem érhető ilyen mértékben tetten az írott jogszabály egységes gyakorlattá válása tekintetében. A tapasztalat azt mutatja, hogy éveknek kell eltelniük, mire egy hatályba lépő új jogszabály kikristályosodott jogalkalmazói gyakorlatot alakít ki.

Jelen írásban a szerzők e jogalkalmazói gyakorlat néhány kérdésével kapcsolatos gondolataikat kívánják megosztani, gyakorló jogászokként ezzel tisztelegve az Ünnepelt, a jogtudomány jeles képviselője előtt.

Kijegecesedett nyomozó hatósági, ügyészségi és bírósági rutinról ugyan még a 2017. évi XC. törvény, azaz az új büntetőeljárási törvény (új Be.) vonatkozásában sem lehet szó, a 2018. július 1-je óta eltelt közel három esztendő mégis elegendő volt arra, hogy jelen dolgozat szerzői, akik büntető védőként az új Be. gyakorlati érvényesülését naponta testközelből érzékelik, vegyék a bátorságot, és röviden beszámoljanak az új eljárási törvény nyomozó és vádhatóság, valamint bíróságok általi gyakorlati alkalmazása első időszakának egyes anomáliáiról, amelyek alapján – elöljáróban – az a konzekvencia biztosan levonható, hogy az új Be. sok tekintetben újszerű felfogása és a korábbiakhoz képest új jogintézményei a védőkéhez hasonló próbatételek elé állították a büntető igazságszolgáltatás részeként más hivatások gyakorlóit is.

Tekintettel arra, hogy az új Be. hatálybalépése óta eltelő időszak említésre méltó gyakorlati kérdései bőven meghaladnák jelen dolgozat kereteit, a szerzők vizsgálatuk spektrumát a büntetőeljárás nyomozati szakára szűkítik, kiemelve egy-egy fontosabb problémakört.

Jelen írás szerzői egyben előre bocsátani kénytelenek, hogy az egyes gyakorlati példák alapjául szolgáló ügyek folyamatban létére, valamint a szigorú védői titoktartási szabályokra tekintettel minden igyekezetük ellenére is mellőzni

[1] Ügyvéd, a Magyar Ügyvédi Kamara elnöke.
[2] Ügyvéd.

kénytelenek a konkrét ügyszámok feltüntetését, őszintén bízva abban, hogy mindez kétségeket nem ébreszt a jobbító szándékkal felhívott gyakorlati példákat illetően a tisztelt olvasók körében.

A gyanúsítás elleni panasz

A bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy a gyanúsítotti kihallgatáson vagy előzetes idézés alapján, önkéntesen, vagy hatósági kényszer következtében jelenik meg. Fontos különbség, hogy míg az első forgatókönyv szerinti gyanúsítotti kihallgatást megelőzően a büntetőügy leendő terheltjének főszabály szerint elégséges idő áll rendelkezésére, hogy a részletgazdagnak jellemzően korántsem mondható idézés kézbesítését követően ügyvédhez forduljon, és előzetesen felkészüljön a gyanúsítás közlését követő események menetére, addig a rajtaütésszerűen eljárás alá vont személy egyik pillanatról a másikra válik a büntetőeljárás alanyává, esélyt sem kapva a helyzet higgadt értékelésére és a büntetőeljárással szükségszerűen együtt járó kellemetlenségekre történő hatékony felkészülésre.

Akár így, akár úgy, de – az esetek túlnyomó többségében – mind a két verzió esetén megtörténik a gyanúsítás közlése, amelyet követően – a terhelt irányába mindenképp, védő részvétele esetén azonban az ő irányába a szerzők tapasztalatai szerint nem minden esetben – elhangzik a panasztételi jog gyakorlására való felhívás. Helytelennek kell tekinteni azt a gyakorlatot, amely kizárólag a gyanúsított számára enged a gyanúsítással szemben panaszt előterjeszteni, az új Be. 372. § (1) bekezdése ugyanis külön magyarázatot nem igénylő egyértelműséggel rögzíti, hogy a gyanúsított és a védő a gyanúsítás, valamint annak változása ellen a gyanúsítás (vagy a gyanúsítás változása) közlésekor panaszt terjeszthet elő. Azt tehát, hogy a védőt saját jogon is megilleti a panasztételi jog, bizonyítja, hogy hivatkozott jogszabályhely második mondata külön is rögzíti a védő panasztételi joga gyakorlásának módját arra az esetre, ha személyesen nem volt jelen a gyanúsítás közlésekor.

Tekintettel arra, hogy a panaszjognak akár a gyanúsított, akár a védő általi gyakorlása maga után vonja a teljes közölt gyanúsítás és az annak alapjául szolgáló tények és körülmények gyanúsítást közlő szerv, illetve a panaszt elbíráló ügyészség általi felülvizsgálatát, a panasz előterjesztője személyénél lényegesebb kérdés lehet magának a panasz előterjesztésének vagy elő nem terjesztésének vizsgálata.

Tényszerű, hogy az eljárás leendő terheltje, akár előzetes ügyvédi egyeztetést követően érkezik, akár nyomozó hatósági akció eredményeként állítják elő a gyanúsítotti kihallgatásra, a konkrét gyanúsítás közléséig nem lehet biztos benne, hogy mely cselekménye milyen minősítés mellett fogja a büntetőeljárás tárgyát képezni. Erre tekintettel, a várható gyanúsítás elleni panasz indokolásának előzetes

összeállítására is csak korlátozottan van lehetőség, így tehát a panasz mint az új Be. által is a jogorvoslat egy speciális fajtájaként kezelt jogintézmény kihallgatás során történő hatékony érvényesítése nagy fokú felkészültséget és jó értelemben vett improvizációt kíván meg a terhelttől és védőjétől.

Nyilvánvaló azonban, hogy a néhány perccel korábban közölt gyanúsítás hatása alatt levő, jellemzően laikus gyanúsítottól nem várható el, hogy dogmatikailag helyes panasz indokolást közöljön első kihallgatása során a nyomozó hatósággal. Ezen feladat tehát szükségszerűen a védőre hárul, azonban az eljárás alapjául szolgáló cselekményről az első kihallgatás időpontjában még legjobb esetben is csak felületes ismeretekkel rendelkező védő a panasz előterjesztésének időpontjában nincs az ügyiratok ismerete birtokában, az új Be. 100. §-a ugyanis csak a gyanúsított kihallgatását követően biztosítja a terhelt és a védő számára az ügyirat-megismerés jogát. Mivel a nyomozati iratok másolatainak védelem rendelkezésére bocsátása – a szerzők tapasztalatai szerint – a legegyszerűbb megítélésű büntetőügyek esetén is napokat vesz igénybe, rögzíthető, hogy amennyiben a közölt gyanúsítás nem tartalmaz nyilvánvaló önellentmondást vagy jogi képtelenséget, úgy a tények ismeretének – fel nem róható – hiányában még a legfelkészültebb védő sem fog tudni eredményes panaszt előterjeszteni. Különösen igaz ez annak tükrében, hogy a panasz nem a gyanúsítás közlése mint büntetőeljárási aktus ellen irányul, hanem a gyanúsítás alapjául szolgáló – helytelen – tényállás és minősítés ellen. Figyelemmel arra, hogy az adott cselekmény pontos részleteinek hiányában kizárt a helytálló jogi minősítés megállapítása, a fenti gondolatmenet egyértelmű magyarázatot ad a gyanúsításokkal szemben bejelentett panaszok elutasításának kiemelkedően nagy arányára.

Itt is fontos rögzíteni, hogy a panasz esetleges előterjesztése a gyanúsított és a védő önálló jogosultsága, amellyel a terhelt (és védője) saját belátása szerint élhet.

A fentieket végiggondolva megállapítható, hogy a gyanúsítással szembeni panasz mint a nyomozati szak során előterjeszthető speciális jogorvoslat akkor foghat helyt, ha az abban rögzítetteket tényekkel támasztják alá. A nyomozás során feltárt tények megismerésének elsődleges módja viszont az ügyiratok rendelkezésre bocsátása és gondos áttanulmányozása, amelynek jogi szabályozásában szintén fontos változást hozott az új büntetőeljárási törvény.

A nyomozati iratok terhelt és védelem általi megismerése

Az új büntetőeljárási törvény egyik legjelentősebb, alapelvi szintű újítása volt a teljes ügyirat-megismerés elvén álló büntetőeljárási rendszer kialakítása, amelynek következtében már a nyomozati eljárás során – a korábban megszokottakhoz képest – lényegesen kiszélesedett a terhelt és a védő iratmegismerési joga.

Az ügyirat-megismerési jog alapvető rendelkezéseit az új Be. 100. §-a rögzíti, kommentárt nem igénylő egyértelműséggel deklarálva, hogy az ügyirat-megismerés joga az eljárás valamennyi ügyiratára kiterjed, ideértve a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság által beszerzett, illetve a büntetőeljárásban részt vevő személyek által benyújtott, valamint csatolt iratokat és a további bizonyítási eszközöket is. Főszabály szerint tehát a terhelt és védője valamennyi nyomozati iratot és bizonyítási eszközt megismerheti, kivéve, amelyeket az eljárási törvény explicite kiemel a megismerhető ügyiratok köréből. Ilyenek például az ügyészség és a nyomozó hatóság között a felügyelet és az irányítás gyakorlásával összefüggésben keletkező ügyiratok.

A terhelt ügyirat-megismerési jogának jogszabályi hátterét bár meglehetősen egyértelmű normák összessége alkotja, a kezdeti idők gyakorlata mégis számos visszatérő problémát hozott a felszínre e körben is.

Az új Be. ügyirat-megismerési rendszerének gyakori problémáját jelentette a Be. 100. § (6) bekezdésének helytelen alkalmazása. Hivatkozott jogszabályhely rögzíti ugyanis, hogy a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a megismerés jogát az általa meghatározott ügyiratok tekintetében az eljárás érdekeire figyelemmel korlátozhatja, amelyről határozatot hoz.

Az új Be. hatálybalépését követő néhány hónapban jelen tanulmány szerzői talán nem alaptalanul érezték úgy, hogy az iratmegismerési jog korlátozása indokaként az „eljárás érdekeire" történő hivatkozás lehetőségének törvényi rögzítésével elsősorban a nyomozó hatóságok olyan eszközhöz jutottak, amelyek kiterjesztő szemléletű alkalmazása magának a teljes ügyirat-megismerés elvén alapuló jogalkotói vezérelvnek mondott alapjaiban ellent. A kezdeti, sematikus indokolás körében csupán az eljárás érdekeire hivatkozó ügyirat-megismerést korlátozó határozatokkal szemben előterjesztett védői panaszok végül a gyakorlat üdvözlendő változását hozták el, amelynek egyik eredményeként említendő meg, hogy napjainkra már nem értékelhető túlzott elvárásként, hogy az iratmegismerési jogot korlátozó határozatban legalább tételesen felsorolják a korlátozással érintett iratokat. A szerzők meggyőződése ugyanis, hogy a jogalkalmazó csak akkor tesz maradéktalanul eleget a korlátozással érintett ügyirat „meghatározottsága" követelményének, ha az érintett iratot egyedileg és pontosan beazonosíthatóan rögzítik.

A kezdeti idők jogalkalmazói anomáliája volt továbbá, hogy bizonyos nyomozó hatóságok magától értetődő természetességgel adták át az ügyiratok részét képező papíralapú dokumentáció másolatát a védelem részére, említést sem téve arról az ügy szempontjából lényeges körülményről, hogy a nyomozati iratok között fekszenek el az elkövetés idején és helyén készített kép- és hangfelvételek is. A védelem beadványai alapján egyértelművé vált, hogy a mulasztás hátterében az állt, hogy a nyomozó hatóság szűken értelmezte az „ügyiratok" fogalmát, azt kizárólag a papíralapú okiratokra alkalmazva.

Az új eljárási törvény megszüntette a korábbi Be. szerinti kötelező iratismertetést, amely világos határát jelentette korábban a nyomozás befejezésének. Fontos kiemelni azonban, hogy a kötelező iratismertetés jogintézményének eljárási törvényből történő mellőzése természetesen nem jelenti azt, hogy – indítvány esetén – most már nem kell minden visszatartás nélkül teljes körűen biztosítani az iratmegismerés jogát. Ennek garanciáját az új Be. 352. § (1) bekezdése jelenti. Hivatkozott törvényhely rögzíti ugyanis, hogy a nyomozás során az új Be. 100. §-ának rendelkezéseit folyamatosan és úgy kell alkalmazni, hogy a gyanúsított és a védő az eljárás valamennyi ügyiratát a vádemelés előtt legalább egy hónappal, teljes terjedelmében megismerhesse, illetve indítványait és észrevételeit megtehesse.

Az ügyiratok megismerése terén számos további – részben most sem megoldott – technikai problémát vetett fel a büntetőeljárásban is egyre nagyobb teret hódító elektronikus kapcsolattartás.

Jelen dolgozat elkészítésekor már teljesen természetes az a néhány évvel ezelőtt még futurisztikus jövendölésnek számító jelenség, hogy a védő elektronikusan terjeszti elő beadványait a nyomozó hatóság, ügyészség vagy bíróság felé, míg nevezett szervek szintén elektronikus úton küldik meg a védő cégkapujára az aktuális idézéseket, értesítéseket vagy éppen a nyomozati iratokat. Mindez addig természetesen akadálytalanul tud működni, amíg mind a két kapcsolattartó fél megfelelő informatikai infrastruktúra birtokában van. Vannak azonban olyan speciális helyzetek, amelyek terén az elektronikus kapcsolattartás még mindig leginkább mint „elérendő cél" jelölhető meg.

E körben szükséges utalni például annak a gyanúsítottnak az esetére, akinek az őrizetbe vételét követő 72 órán belül dönteni szükséges a letartóztatásáról, majd az ülés előtt szűk egy órával kézhez kap néhány papíralapú nyomozati iratot tizenöt darab CD-melléklettel, amelyek a gyanúsítás szerinti, éveken keresztül, bűnszervezetben elkövetett költségvetési csalás megalapozott gyanúját lennének hivatottak alátámasztani, és részben a letartóztatás elrendelésére irányuló ügyészi indítványban hivatkozott több száz oldalnyi áfaanalitikát is tartalmazzák.

Az elektronikus ügyiratok terhelti megismerésének gyakorlati korlátai azonban a fentieknél is egyértelműbben rajzolódnak ki akkor, amikor az előző bekezdés szerinti gyanúsított letartóztatását elrendelik, majd az első letartóztatásban töltött hónap lejárta előtti gyanúsítotti kihallgatásán jelezni kénytelen, hogy még mindig nem sikerült informatikai eszközt biztosítani számára a büntetés-végrehajtási intézetben, így továbbra is csak védője elmondásából véli tudni, mely tények és körülmények szolgálhatnak a vele szemben immáron közel egy hónapja foganatosított, legszigorúbb bírói engedélyes kényszerintézkedés alapjául.

Az elektronikus kapcsolattartás jogszabályi előírásainak téves alkalmazása azonban nemcsak az ügy terheltjeinek, hanem a védők számára is több kellemetlenséget okozhat. Ritkán ugyan, de még közel három évvel az új eljárási törvény

hatálybalépése után is előfordul, hogy az ügyfél által közvetlenül a gyanúsítotti kihallgatás előtt aláírt ügyvédi meghatalmazás digitális előterjesztését követelné meg az ügy előadója, indokolatlan magabiztossággal jelezve, hogy annak elektronikus beérkeztéig nem áll módjában a védőt a kihallgatás jegyzőkönyvében rögzíteni. Ahogy a legtöbb gyakorlati problémánál, úgy jelen esetben sem a jogszabályban keresendő feltétlen a hiba, az ugyanis a 155. § (4) bekezdésében világosan rögzíti, hogy nem alkalmazandók az elektronikus kapcsolattartás szabályai a személyes jelenléttel járó eljárási cselekmény során benyújtott beadványok esetén, ideértve többek között a védő részére az eljárási cselekmény helyszínén, valamint az eljárási cselekmény során adott eredeti meghatalmazás azonnali benyújtását is.

A fentiek alapján számos következtetés mellett az bizonyosan megállapítható, hogy az elektronika térhódításával fokozott elvárásként érvényesül a védőkkel szemben is az újszerű informatikai megoldások készségszintű alkalmazása, így különösebb kockázatot jó eséllyel nem vállalnak jelen sorok írói annak rögzítésével, hogy korunk védőinek táskájában fokozatosan át fogják venni a papíralapú jogszabályok helyét a laptopok és táblagépek.

Az egyezségről

Az új Be. egyik legfontosabb újítása, hogy kézzelfoghatóan honorálni kívánja a terhelti együttműködést, így kívánva elősegíteni az állam által felépített és működtetett büntető igazságszolgáltatás kapacitásának felszabadulását és átcsoportosítását azon ügyek végigvitelére, amelyekben a terhelt vitatja bűnösségét.

Már az előző bekezdés alapján is érzékelhető, hogy a korábban mereven a legalitás talaján álló jogszabályi környezet minden eddiginél nagyobb mértékben engedett teret az opportunitás, azaz a célszerűség elvének,[3] amely hatályos büntetőeljárás-jogunk rendszerében talán legmarkánsabban az egyezség és az előkészítő ülésen az ún. „mértékes indítvány" elfogadása jogintézményében ölt testet. Miután jelen dolgozat a nyomozati szakra koncentrál, így részletesebben csak az egyezségről szólunk.

A nyomozati szak újszerű védői kihívásai között kiemelt helyet kell hogy elfoglaljon az egyezség, tárgybani jogintézmény ugyanis jogi sajátosságainál fogva meglehetősen hamar válaszút elé állítja a gyanúsítottat és védőjét.

Az ügyészség és a gyanúsított között létrejövő megállapodás megkerülhetetlen a nyomozati szak védői dilemmái körében, egyezség megkötésére ugyanis kizárólag a vádemelést megelőzően kerülhet sor. A nyomozás törvényileg legfeljebb

[3] Bakonyi Mária: „A beismerő vallomás az új Be. középpontjában". *Ügyészségi Szemle,* 2019. 3. sz. 48–73. Itt: 48.

két és fél évben meghatározott határidejére tekintettel az egyezség megkötésére világos időbeli korlátok állnak tehát rendelkezésre. Az egyezség megkötésének kezdeményezésére bár az új Be. nem tartalmaz legkorábbi időpontot, a Fővárosi Főügyészség logikus szempontokra visszavezetett gyakorlata szerint azonban egyezség megkötésére akkor kerülhet sor, ha a nyomozó hatóság a vizsgált bűncselekmények minősítését véglegesen megállapította.[4]

Az egyezség kérdése azonban mégsem csupán az időzítés szempontjából tekintendő nagy védői kihívásnak, sokkal lényegesebb, hogy a megállapodás létrejöttéhez adott esetben már a büntetőeljárás kezdeti fázisában meg kell hozni a terhelti védekezés vonatkozásában megfogalmazható egyik legalapvetőbb döntést, és be kell ismerni a gyanúsított terhére rótt bűncselekmény elkövetését. Beismerés nélkül ugyanis kizárt az egyezség, a tárgybani döntés pedig alapvetően határozza meg a büntetőeljárás várható időtartamát, menetét és végkimenetelét.

A döntés nem egyszerű, a kérdés feloldása körében szükségképpen előtérbe kerül a védő.

A gyakorlati problémát e körben elsősorban az okozza, hogy a védő úgy kénytelen az eljárás talán legfontosabb kérdésében állást foglalni, hogy ezen időpontra gyakran még az összes ügyiratot sem adták át részére, a tényállás és minősítés szempontjából tehát még jelentős aggályai lehetnek. Márpedig egyezség megkötése esetén az eljárás tárgyává tett cselekmény tényállása és minősítése alku tárgyát nem képezheti. A vizsgált kérdésben tehát hatványozottan is igaznak tekintendő az a régi mondás, miszerint az ügyvéd az ügy első bírája. A döntés felelőssége kétségkívül hatalmas, hiszen két irányból is veszély fenyegeti a védőt: egyrészről utólagos szemrehányás kaphat azért, ha egyezség megkötését tanácsolja, másrészről viszont, ha ennek megkötését nem tartja indokoltnak, az esetleges súlyos büntetést kiszabó ítélet utólag megkérdőjelezheti a tanács helytállóságát.

Az egyezség kapcsán említésre méltó gyakorlati tapasztalatként rögzítendő, hogy az egyezség létrejöttéhez néha nem elegendő az ügyészség és a terhelt részéről fennálló egyezségkötési szándék, a nyomozás előrehaladtának, így tehát a tényállás felderítésének is szinkronban kell mindezzel állnia. Jelen sorok írói által is tapasztalt jelenség ugyanis, hogy az ügyészség alapvetően hajlandóságot mutatna a védő által indítványozott egyezség megkötésére irányuló eljárás megindítására, mivel azonban a vizsgált időszakban még jelentős mértékű nyomozati munka elvégzése szükséges az esetleges egyezség tényállásaként rögzíthető cselekmény felderítéséhez, az ügyészség végül arról tájékoztatja a védőt, hogy az egyezség megkötése az adott pillanatban még idő előttinek tekintendő. Ennek ténye azonban egy – példának okáért – letartóztatás hatálya alatt álló gyanúsított esetén akár

[4] Bárándy Gergely – Dávid Ferenc: „Mint a mesebeli okos lány: gondolatok a bűnösség beismeréséről szóló egyezségről". *Büntetőjogi Szemle*, 2019. 2. sz. 10–15. Itt: 12.

hosszú hónapok további fogva tartását is maga után vonhatja, hiszen jellemzően az egyezség körében tett beismerés lehet olyan súlyú terhelti nyilatkozat, amely soron kívül alapot adhat az addig foganatosított kényszerintézkedés megszüntetésére.

Mindezek mellett megemlítendő az is, hogy a nyomozó hatóság vagy a kirendelt igazságügyi szakértő esetleges késlekedése – annak kifejezett szándéka nélkül – is kizárhatja az egyezség későbbi megkötésének lehetőségét, előfordulhat ugyanis több gyanúsított ellen folyamatban levő büntetőügyek esetén, hogy mire sor kerülhetne az egyezség megkötésére, addigra valamelyik gyanúsított-társ különböző taktikai okoknál fogva egyezségen kívüli beismerő vallomás keretében tárja fel azon tények körét, amelyek az egyezség megkötésére váró terhelt előadásának lényeges elemét jelentették volna.

Ennek kapcsán szükséges hangot adni azon meglátásnak is, miszerint az egyezség jogi sajátosságaira figyelemmel elsősorban az egy gyanúsított ellen folyamatban levő büntetőügyek esetén prognosztizálható alappal a „váratlan fordulatok" elmaradása, többterheltes büntetőügyek esetén ugyanis valamely gyanúsított egyezség megkötése érdekében történő hirtelen beismerése először fogolydilemma-szerű bizonytalanságot hozhat,[5] majd gyors változtatásra kényszerítheti az addig tagadó többi terhelt védekezését. Mindez persze állandó éberségre kell hogy késztesse az ügyben eljáró védőket, hiszen az addig kialakított védekezési stratégia könnyen és gyorsan korrekcióra vagy akár alapvető módosításra szorulhat.

További fontos körülmény, hogy megfogalmazódhat a vádhatóság részéről annak igénye is, hogy az együttműködni szándékozó gyanúsított még az egyezség megkötése előtt tegyen beismerő vallomást. Ezen igény terhelt (és védője) részéről történő teljesítése nyilvánvalóan kiemelt kockázatot képvisel. A gyanúsított ilyenkor ugyanis legfeljebb egy kedvezőbb joghátránnyal kecsegtető egyezség megkötésének nem hivatalos ígérete birtokában vállalkozik az ügy kimenetele szempontjából determináló jelentőséggel bíró nyilatkozatának megtételére, annak tudatában, hogy beismerő vallomása visszavonhatatlanul az ügyiratok részét fogja a továbbiakban képezni, szemben azzal az esettel, ha a már megindult egyezség megkötésére irányuló eljárás nem vezet eredményre, ilyenkor ugyanis a keletkezett okiratok az új Be. 409. § (4) bekezdése alapján bizonyítási eszközként nem használhatóak fel.

A szerzők álláspontja szerint az újszerű helyzet működőképességéhez a törvényt hivatásszerűen alkalmazók nézőpont-változtatására van szükség, és a korábban alapnak tekintett bizalmatlansági elvet fel kell hogy váltsa a kölcsönös bizalom elve. El kell jutnunk odáig, hogy a védőket a jövőben az ügyészségeken

[5] Fürcht Pál Zsolt: A büntetőeljárás, mint játék. In Domokos Andrea (szerk.): *Az új büntetőeljárási törvény és a gazdasági bűnözés kapcsolata.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 47–66.

ne csak a tájékoztató irodáig engedjék, velük ne csak az eljáró ügyész nevét közöljék, hanem lehetőség mutatkozzon a személyes tárgyalások kezdeményezésére és azok kiegyensúlyozott lebonyolításának lehetőségére. Fontos látni ugyanis, hogy a védő szerepe jelentős változáson ment át, és az egyezség jellegéből fakadóan sok tekintetben elengedhetetlenné vált, hogy a védő latba vesse diplomáciai készségeit és mediátori kvalitásait is. E helyütt is rögzíteni kell, hogy a gyakorlat kedvező irányba fejlődésére már több esetben reménykeltő jelek mutatkoznak.

A védő kizárásának új okáról

Az új Be. hatálya alatt foganatosított nyomozás újszerű kérdéseinek bemutatása körében elengedhetetlen egy speciális, ám a gyakorlatban mégis többször felmerülő problémára felhívni a figyelmet: ez a terhelten kívüli tanú segítőjéből a terhelt védőjévé vált ügyvéd összeférhetetlenség miatti kizárásának kérdése.

Az új Be. 43. § (1) bek. f) pontja szerint nem lehet védő, aki az ügyben tanúként részt vett, vagy részt vevő – a terhelttől különböző – személy segítőjeként vesz vagy vett részt. Amennyiben tehát valamely hivatkozott eset utóbb megállapíthatóvá válik, az a védő eljárásból történő kizárását vonja maga után.

Fontos, hogy ilyen kizáró rendelkezést az 1998. évi XIX. törvény (régi Be.) nem ismert, a fent hivatkozott összeférhetetlenségi ok beiktatására csak 2018. július 1-jével, azaz az új Be. hatálybalépésével került sor. A korábbiak szerint ugyanis csupán az volt tilalmazott, hogy az ügyvéd egyidejűleg különböző pozícióban lévő eljárási alanyok oldalán vegyen részt, az azonos ügyben, más pozícióban való korábbi eljárás tehát – konkrét érdekellentét hiányában – nem eredményezett kizárást.

A védő jelen pontban vizsgált okból történő kizárása különös körültekintést igényel, hiszen a kizárás a védői jogok és kötelezettségek gyakorlásának végét jelenti az érintett védő vonatkozásában. Látni kell azonban, hogy a védői jogok érvényesülése részben maguknak a terhelti jogoknak is érvényesülési garanciáját jelentik, utalva itt akár a hatékony védelemhez való jog követelményére, vagy a szabad védőválasztás jogára, amelyek mind kihatással lehetnek az érdemi döntésre. Különösen nagy tétje van a kizárást kimondó bírósági döntésnek, a védői jogok gyakorlásának megalapozatlan kizárás miatti ellehetetlenülése ugyanis visszafordíthatatlan sérelmeket idézhet elő, különös figyelemmel arra, hogy az új Be. semmilyen korrekciós lehetőséget nem tartalmaz a védőnek az ügyből történt jogellenes eltávolítása esetére. A helytelen döntés utóbb nem javítható ki.

Azt a szerzők sem kívánják megkérdőjelezni, hogy helytelen lenne, ha egy büntetőeljárás terheltjének, tanújának vagy sértettjének azonos ügyben ugyanazon személy látná el védelmét vagy jogi képviseletét, illetve biztosítaná részére a segítői

feladatok ellátását, hiszen az egyes eljárási pozíciók egy személyben történő összpontosulása az egyes eljárásbeli szerepek egymásnak ellentmondó sajátosságaiból fakadóan zárnák ki az adott jogi tevékenység hatékony ellátását, nem is beszélve az esetlegesen felmerülő morális kérdésekről.

A jelenleg hatályos szabályozás normái azonban olyan gyakorlati problémák felmerülésére adhatnak alapot, amelyeket nyilvánvalóan nem kívánt a jogalkotó. A jelen pontban vizsgált Be.-rendelkezés ilyen aggályos jogi helyzetet idézhet elő azzal, ha a szóban forgó kizárási okot olyan esetekben is kötelezően alkalmazzák, amikor a korábban, nem azonos ügyben szereplő, eltérő pozícióban eljáró, nem azonos jogalanyok mellett közreműködő ügyvédet – korábban előre nem látható – ügyegyesítés következtében zárják el valamennyi személy képviseletétől.

Jelen dolgozat szerzői e helyütt csupán jelezni kívánják, hogy mindazok mellett, hogy méltánytalannak tűnhet egy korábban nem tilalmazott eljárásrendhez hirtelen a védő szempontjából legszigorúbb eljárásjogi jogkövetkezményt (kizárás) fűzni, megállapítható, hogy egyébként is alkotmányossági kérdéseket vethet fel, ha az utóbb bevezetett szigorúbb szabályok a védő korábbi, megengedőbb jogszabály hatálya alatti eljárására tekintettel vezetnek a védő kizárásához, állapítanak meg tehát hátrányosabb jogkövetkezményeket.

Záró gondolatok

Jelen dolgozat elején 2018 nyaráról emlékeztünk meg, az előzőekben felvetett problémák és kihívások summázata érdekében azonban még korábbra célszerű visszatekinteni.

A jelen írás vizsgálódásának tárgyát képező eljárási törvény „bölcsőjét" az egykori Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériumon belül 2013-ban életre hívott Kodifikációs Bizottság képezte, amely a munka kezdetén lefektette a megalkotásra váró jogszabály vezérelveit. Ezek a következőképpen voltak összefoglalhatóak: a büntetőeljárás gyorsítása, egyszerűsítése és hatékonyságának növelése az eljárási elvek és garanciák csorbítása nélkül.

A koncepció a nyomozás és a tárgyalási szak egymáshoz való viszonyának alapvető átrendezését is javasolta, leszögezve, hogy: *„A védő eljárása a nyomozásban különösen fontossá válik, ezért a törvénynek a lehető legszélesebb jogosítványokat kell biztosítania a védő számára az eljárási cselekményeknél történő részvételre, az iratok megismerésére, indítványtételre, és a terhelttel való kommunikációra, még annak kihallgatása során is."*

Az előző oldalakon bemutatott újszerű problémák kapcsán megfogalmazott nem kevés kritikai megállapítás alapján sajnos részben igaza lehet azon hangoknak, amelyek szerint az új Be. megalkotásával elérni kívánt célok maradéktalanul

nem érvényesültek, és a fokozott védői részvétel helyett lényegében a tényleges és hatékony védői közreműködés bizonyos mértékű kiszorulása következett be a büntetőeljárásban, megkérdőjelezve annak ígéretét, hogy a jogalkotó a nyomozás során a „legszélesebb jogosítványokat" fogja biztosítani a védelemnek.

A felvetésben, még ha lehet is igazság, az örök védői optimizmus jegyében ismételten utalni szükséges arra, hogy az új Be. hatálybalépése óta eltelt három esztendő egy törvény „élettartamát" tekintve igencsak rövid időszakot képvisel, így reményeink megalapozottak lehetnek a tekintetben, hogy az új Be. gyakorlati alkalmazása során felismert vadhajtásokat mihamarabb visszametszi a gondos gazdaként eljáró jogalkotó.

Irodalom

Bakonyi Mária: „A beismerő vallomás az új Be. középpontjában". *Ügyészségi Szemle,* 2019. 3. sz. 48–73.

Bárándy Gergely – Dávid Ferenc: „Mint a mesebeli okos lány: gondolatok a bűnösség beismeréséről szóló egyezségről". *Büntetőjogi Szemle,* 2019. 2. sz. 10–15.

Fürcht Pál Zsolt: A büntetőeljárás, mint játék. In Domokos Andrea (szerk.): *Az új büntetőeljárási törvény és a gazdasági bűnözés kapcsolata.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 47–66.

SÉRTETTRŐL MÁSKÉPPEN

Barabás A. Tünde[1]

1984-ben jelent meg Bárd Károly, akkor az ELTE ÁJK adjunktusa tollából az „Alkalmazott" viktimológia Észak-Amerikában[2] *című cikk a* Magyar Jogban, *amelyet fiatal kutatóként a hazai szakirodalomban az elsők között olvastam a témában. Az áldozattan belső átalakulásával és az áldozat szerepének újraértelmezésével foglalkozó írás úttörő jellegű volt a viktimológia új irányait vizsgáló kutatások területén, máig helytálló megállapításait azóta is gyakran idézem. Az Ünnepelt MTA-doktori munkája szintén jelentős figyelmet szentel a sértetté váláshoz kötődő kérdések vizsgálatának. Ezért kriminológusként, és egykori tanítványaként, nincs is más lehetőségem, minthogy születésnapja alkalmából az áldozattá válás egyes aspektusait kriminológiai szempontból vizsgáló írásommal köszöntsem az Ünnepeltet, így tisztelegve egyben munkássága előtt.*

A büntetőeljárás legrosszabb pozíciójú résztvevője a sértett, az a személy, akinek sérelme elindítja az ügyet, és keletkezteti az állam büntetőigényét. Bár ez korántsem volt mindig így a történelem folyamán, ahogyan Bárd Károly megfogalmazza:

„Azzal, hogy a büntetőjogot a közjog területére utalták, a bűncselekményt a közösséget, és nem az egyént sértő magatartásként definiálták, megteremtették a sértett elhallgattatásának intézményi keretét. A per egykori ura, a *dominus litis* ettől fogva pusztán egyike a tanúknak, aki vallomásával segíti a hatóságokat a közösségen esett sérelem feltárásában és megtorlásában."[3]

Így maradt tehát a sértett – gyakorlatilag minden jogosultság nélkül – továbbra is nélkülözhetetlen „kelléke" a büntető igazságszolgáltatás folyamatának. Nélküle a bűncselekmények túlnyomó többségében nincs „ügy". A legtöbb esetben ő az,

[1] Tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Kriminológiai Tanszék, osztályvezető, Országos Kriminológiai Intézet.

[2] Bárd Károly: „»Alkalmazott« viktimológia Észak-Amerikában". *Magyar Jog,* 31. évf. 1984. 1. sz. 20–29.

[3] Bárd Károly: Az *áldozatok méltósága és a vádlottak jogai – összehasonlító jogi tanulmány.* Doktori értekezés. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2018. 117. http://real-d.mtak.hu/1166/7/dc_1493_17_doktori_mu.pdf

akivel a hatóság először találkozik, aki szükséges, bár kellemetlen tanúja saját sérelmének, egyben az is, akinek az eljárás megindulása után az érdekeit, sérelmeit nem orvosolják, ellentétben az állam büntetőigényével, amelyet az eljárás folyamán az ügyész mindvégig képvisel.

Szemben azzal, hogy az elkövető az eljárás során gyanúsítotti státuszából újabb és újabb titulusokkal halad elítélése felé, elérve akár a fogvatartotti állapotot és címkét is, a sértettet illetően ilyen megnevezésbeli változásokat nem találhatunk. Ez jól mutatja, hogy az eljárás szempontjából nincs különösebb súlya betöltött szerepe alapján, abban legfeljebb tanúként jelenik meg. Egyéb pozícióiban nevezik áldozatnak, esetleg passzív alanynak a büntetőjog értelmezésében. A kriminológiában leginkább az áldozat fogalom használatos, nem pedig a sértett, ezért elsőként célszerű tisztázni, mennyiben feleltethető meg a két definíció egymásnak. Az *áldozattá válás* kriminológiai megközelítésben a bűncselekmények, illetve kisebb jogtalanságok következtében az azt elszenvedő személy állapotában lezajló lelki, fizikai, anyagi változások összessége. Ezek következtében sérülhet az érintett szűkebb, illetve tágabb környezete is, mely esetben a további, akár közvetett sérelmet szenvedő személyek is áldozatnak tekintendők. A büntetőeljárási jogban használt sértetti fogalom: „A sértett az a természetes vagy nem természetes személy, akinek vagy amelynek a jogát vagy a jogos érdekét a bűncselekmény közvetlenül sértette vagy veszélyeztette." Az áldozat fogalma tehát a sértetténél szélesebb személyi kört ölel fel. Ide tartozónak értünk a büntetőeljárás-jogban használatos sértett kifejezéshez képest minden olyan érintettet, akit a Btk., illetve a szabálysértési törvény[4] szerint meghatározott bűncselekmény közvetve vagy közvetlenül sértett. Itt említhető az is, amikor bűncselekményről azért nem beszélhetünk, mert az elkövető például a kora miatt nem büntethető (tizennégy, bizonyos esetekben tizenkét év alatti), bár a cselekmény formailag tényállásszerű. Ezt az áldozatfogalmat használja egyébként az áldozatok kárenyhítéséről szóló törvény is, azzal a megszorítással, hogy a természetes személyek körére terjed ki szabályozása.[5] De idetartozik az a sértett is, aki a feljelentővel egy háztartásban szintén elszenvedi a sérelmet, például a betöréses lopást, azonban az eljárásban nem jelenik meg. Szintén e fogalom fedi a másodlagos, harmadlagos szinten áldozattá válókat is. Azaz az áldozat és a sértett fogalma közé alapvetően nem tehető egyenlőségjel, bár a sérttettek mindegyike áldozatnak tekintendő.

[4] 2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről.

[5] 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.

A viktimológia kialakulása és fejlődése

A széles körűen értelmezett áldozattá válás kérdéskörével, annak okaival és körülményeivel, az áldozatok segítésének, valamint kompenzációjának módjaival, a sértettek védelmének és a sértetté válás megelőzésének lehetőségeivel foglalkozik a *viktimológia,* amely viszonylag fiatal tudomány. Az áldozattá válás okai a kezdetektől foglalkoztatták a korai kriminológia képviselőit. Már a kriminológia előfutárainak tekinthető *Lombroso, Garofalo* és *Ferri* is vizsgálta a tettes–áldozat viszony szerepét a bűncselekmény létrejöttében. Garofalo felhívta a figyelmet arra az áldozati magatartásra, amely az elkövetőt a tettre provokálta.[6] Ferri említi a „pszeudokriminálisokat" (látszatbűnözők), akik önvédelemből, „elkerülhetetlen szükségszerűségből" sértik meg a jogot.[7] *Gabriel Tarde* mutatott rá írásában[8] arra a törvényhozási hibára, amely nem vizsgálja az elkövető–áldozat közötti lényeges viszonyra utaló egyes motívumokat, és kiemelte a sértett lehetséges felelősségét. A tettes–áldozat viszony tanulmányozása azonban ekkor még érintőleges volt, és a korai kriminológusok nem mélyültek el a sértetti oldal vizsgálatában. A viktimológia egyes kérdései tehát már régóta ismertek voltak, de nem fejlődhettek ki embrionális állapotukból.[9]

Az a szemléletváltozás azonban, amely a XIX. század végén a bűncselekményt és elkövetőjét új megvilágításba helyezte, és a megelőzést tűzte ki célul, felhívta a figyelmet arra a személyre, akit a sérelem leginkább és legközvetlenebbül érint – az áldozatra. A bűnözői magatartás pszichológiai jellegű megközelítési módjának kialakulása vezetett a bűncselekmény indító okának és célzatának alaposabb elemzésére, és az azt kiváltó körülmények sokoldalú feltárására. A viktimológia így válhatott önálló tudományos diszciplínává a XX. században.

Hans von Hentig az 1930-as évek végén kezdte meg kutatásait, amelyek a háttérbe szorított áldozattal és az ő érdekeivel foglalkoztak. 1941-ben jelent meg első műve, amelyben az elkövetők és áldozataik kölcsönös egymásra hatásának szociálpszichológiai kérdéseit vetette fel.[10] Hentig a *The Criminal and his Victim* című könyve 1948-ban jelent meg. Ebben az áldozatoknak a bűncselekmény létrejöttéhez való hozzájárulásával foglalkozik. Álláspontja szerint a bűncselekmények többsége kettős szerkezetű, azokban két partner szerepel: az elkövető és az áldozat. A köztük lévő viszony – szociológiai és pszichológiai szempontból – sokkal

[6] Garofalo, Raffaele: *Criminology.* Boston, MA, Little, Brown & Company, 1914.

[7] Ferri, Enrico: *Les Criminels dans'art littérature.* Paris, Félix Alcan, 1912.

[8] Tarde, Gabriel: *Penal Philosophy.* Boston, MA, Little, Brown & Company, 1912.

[9] Schafer, Stephen: *The Victim and his Criminal. A Study in Functional Responsibility.* New York, NY, Random House, 1968.

[10] Von Hentig, Hans: „Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim". *Journal of Law and Criminology,* Vol. 31. 1941. 303–309.

bonyolultabb, mint a valóságot csupán durván megközelítő büntetőjogi megkülönböztetések. Különösen gyakran talált megelőző kapcsolatot gyilkos és áldozata, csaló és becsapott között. Megfigyelései alapján elképzelhetőnek tartotta azt az esetet, amikor az elkövető viktimizálódik.[11]

Ezzel nagyjából egy időben, 1937-ben *Benjamin Mendelsohn* jeruzsálemi ügyvéd megírta tudományos cikkét a bűncselekmény áldozatairól, amelyben először szólt a viktimológiáról mint az áldozatok tudományáról.[12] Hentig mellett a viktimológia másik alapítójaként is aposztrofált Mendelsohn cikkében az erőszak eseteiben vizsgálta a bűncselekmény áldozatainak és elkövetőjének viszonyát, majd 1947-ben Bukarestben, a Román Pszichiátriai Társaság ülésén, *A biopszichoszociológia új távlatai: a viktimológia (New Bio-psychosocial Horizons: Victimology)* című előadásában használta először a viktimológia mint az az áldozatok tudománya kifejezést.[13] Mendelsohntól ered a cselekvő sértett koncepciója, aki ügyvédi praxisa során klienseivel végzett vizsgálatának eredményeit dolgozta fel cikkében. Mendelsohn az áldozattá válás területén a tettes–áldozat viszonyt és az áldozat közrehatásának mértékét vizsgálta. Szemléletében a bűnözési faktorok teljessége mint kriminogén összesség jelenik meg, ahol az egyes faktorok bűnözővé válást, mások áldozattá válást okoznak.

Az 1940–1950-es évektől az új eszmék „beszivárogtak" a kriminálpolitikai gondolkodásba. Az ötvenes években a figyelem elsősorban a sérülékeny csoportokra irányult (fiatalok, kisebbségek, szegények), míg a hatvanas években, a polgári jogi mozgalmak idején a nőmozgalmak erősödése magával hozta a kriminológia feminista irányzatának kialakulását. A viktimológia kutatásai a nők és a családon belüli erőszak következtében áldozattá váló személyek irányába fordultak. A „jog és rend" politikája a büntetések szigorításának igénye mellett az áldozati jogok és a kompenzáció hangsúlyosabbá válását is magával hozta.[14]

A hetvenes évekre – a tisztán tettesorientált elméletek kudarcával egyidejűleg – kiteljesedett a viktimológia tudományos és gyakorlati háttere, és átalakult a viktimológia tudományának szemlélete is. A legszembetűnőbb változás azonban a viktimológia kriminálpolitikai alapállásában következett be: „az áldozatot hibáztató bűvészkedésből" a kriminológia egyértelműen sértettpárti irányzata alakult

[11] Von Hentig, Hans: *The Criminal and his Victim. Studies in the Sociobiology of Crime. IV. The Victim.* New Haven, CT, Yale University Press, 1948. 383–450.

[12] Mendelsohn, Benjamin: „Method to be used by counsel for the defence in the researches made into the personality of the criminal". *Revue de Droit Pénal et de Criminologie,* Bruxelles, août.–oct. 1937.

[13] Mendelsohn, Benjamin: *New bio-psycho-social horizons: victimology. Lecture to the Roumanian Society of Psychiatry.* Bucharest, State Hospital „Coltzea", 1947.

[14] Wilson, Janet K.: *The Praeger Handbook of Victimology.* Santa Barbara, CA, Praeger, 2009. 112–113. Idézi Bárd: *Az áldozatok méltósága…*

ki.[15] Ennek oka elsősorban a bűnözés növekedése volt, valamint annak felismerése, hogy az áldozat az igazságszolgáltatás folyamatában könnyen többszörösen is viktimizálódhat, akár a hatóságok nem szakszerű eljárása következtében, végül az az elképzelés, hogy a sértett felkarolása, szenvedéseinek mérséklése hozzájárulhat a hatóságokkal való együttműködési készsége erősödéséhez, és ezzel szerepet játszhat a bűnözés csökkentésében.[16] Erre az időszakra tehető *Stephen Schafer* munkássága, aki az állam áldozatok iránti felelősségével és az áldozatok kompenzációjával foglalkozik.[17]

Tipizálási kísérletek – az áldozattá válás szintjei

A viktimológiai kutatások kezdetekor az áldozattá válás okait elsősorban az áldozatok különböző jellemzői, így a főbb személyiségjegyek hasonlóságai, a bűncselekménnyel összefüggő magatartásbeli sajátosságai, illetve körülményei alapján vizsgálták. Az áldozati tipológiák többségének kialakítása az általános bűnügyi tapasztalatok alapján, de többnyire spekulatív módon történt. A korai viktimológia a korai kriminológia „született bűnöző"-felfogásához hasonlóan foglalkozott a született áldozat kérdésével, miszerint vannak emberek, akik áldozatnak születnek, ezért válnak sértetté. Hans von Hentig szerint, „ha vannak született elkövetők, akkor nyilvánvaló, hogy vannak született áldozatok is, önsértők és egy befolyásolható kívülállónak a közreműködésével önrombolók".[18] Ellenberger pszichiáterként szintén vallotta, hogy van született áldozat.[19]

Később más elméletek foglalták el a fatális, illetve született áldozat helyét, mint például a hajlamosság, a kihívás, a sebezhetőség, a gyengeség koncepciója. Annyi valóban megállapítható, hogy vannak olyan áldozatok, akik valamilyen személyiségben rejlő strukturális vagy viselkedésbeli sajátosságuk következtében válnak áldozattá.

Noha a korai áldozati tipológiák manapság elavultnak vagy éppenséggel kézenfekvőnek vagy naivnak tűnhetnek, korukban, a determinizmus időszakában úttörő jellegűek voltak. A gyakorlat azt mutatta, s mutatja ma is, hogy egyes személyek az átlaghoz képest gyakrabban válnak áldozattá, ami kapcsolódhat a sértett személyiségéhez (figyelmetlen, túl bizakodó, feledékeny stb.), egyes körülményeihez (idős,

[15] Bárd: „Alkalmazott" viktimológia…

[16] Uo.

[17] Schafer, Stephen: *Compensation and Restitution to Victims of Crime.* Montclair, NJ, Patterson Smith, 1970.

[18] Hentig: Remarks on the Interaction…, idézi Schafer: *The Victim and his Criminal…*

[19] Ellenberger, Henri: „Relations psychologiques entre le criminel et la victime". *Revue International de Criminologie et de Police Technique,* Vol. 8. 1955. 757–790.

fiatal, sérülékeny, gyermek, beteg) vagy az őt körülvevő környezeti tényezőkhöz (slumosodó környék, leszakadó, hátrányos helyzetű, deviálódó lakóközösség).

A viktimológiai tipologizálás tehát semmiképpen sem elvetendő. Az áldozat jelleméről, tulajdonságairól, szokásairól és társadalmi helyzetéről szerzett adatok alapján válasz adható arra a kérdésre, hogy miért vált bűncselekmény sértettjévé. A sértett személyiségének jellemzői sok esetben magyarázatul szolgálnak egyes bűncselekménycsoportok olyan indítékainak jobb megismerésére, amelyek őt az elkövetővel az adott összefüggésbe hozták. Figyelemmel az egyes áldozatokat jellemző tulajdonságokra és a bűnügyi szituációkra lehetőség nyílik a bűnös támadás veszélyétől megvédeni az emberek adott csoportjait.[20]

Az áldozattá válás sokszor nem pusztán egyszeri – a bűncselekmény bekövetkezte miatt elszenvedett – sérelem, amely a bűncselekmény befejezése után szintén véget ér. Ugyanaz a cselekmény – időbeli eltolódással – többszöri sérelmet okozhat az érintettnek.

Kriminológiai megközelítésben a sértetté válás három; az elsődleges, a másodlagos és a harmadlagos szintjét különböztethetjük meg. Míg a *primer* szint igen nyilvánvaló: az áldozatot az elkövető részéről közvetlenül érő sérelem és jogtalanság, amelynek során megsértik, tulajdonát megkárosítják stb.; addig a további szintek magyarázatra szorulnak. A *szekunder*, vagyis másodlagos áldozattá válás a büntetőeljárás során következhet be. A traumatikus tapasztalatokat az áldozat a büntető igazságszolgáltatás folyamatában, annak résztvevőjeként, rendszerint mint tanú, azaz mint az igazságszolgáltatás támogatója szenvedi el.[21] E káros folyamat bekövetkeztének megelőzése egyre nagyobb hangsúlyt kap a nemzetközi és hazai dokumentumokban egyaránt. Így ezzel a kérdéskörrel külön is foglalkozik például az EU 2012-es irányelve[22], amely számos ponton szól a másodlagos vagy ismételt áldozattá válás megelőzésének fontosságáról. A *tercier* viktimizáció akár évekkel később is megtörténhet. Előidézője lehet akár a közösség vagy a média. Ez történik például, amikor a korábban a média képviselőjének, bűnügyi hírműsornak nyilatkozó áldozatról készült felvételt évekkel később ismét levetítik. Az egykori sértett ekkor megint szembesül a korábban őt érő sérelemmel és annak rá gyakorolt hatásaival. Sértettként azonosítják környezetében, esetleg atrocitások érik emiatt. Megtörténhet az is, hogy jóval később, egy hasonló eset kapcsán vetítik le korábbi nyilatkozatát, ami szintén hasonló sérülést idézhet elő.

[20] Tóth Tihamér: *A viktimológia ismeretelmélete: A viktimológia története és vizsgálódásának tárgya.* 2003. http://mek.oszk.hu/04100/04169/

[21] Sellin, Thorsten – Wolfgang, Marvin E.: *The Measurement of Deliquency.* New York, NY, John Wiley & Sons, 1964.

[22] Az Európai Parlament és a Tanács 2012/29/EU irányelve (2012. október 25.) a bűncselekmények áldozatainak jogaira, támogatására és védelmére vonatkozó minimumszabályok megállapításáról és a 2001/220/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

Ettől eltérően definiálja az áldozattá válási szinteket a *pszichológia* tudománya. *Thorsten Sellin* és *Marvin Wolfgang* 1964-es tanulmányában öt áldozattá válási típust határoz meg. Eszerint az elsődleges, másodlagos, harmadlagos, kölcsönös és nem valódi áldozattá válás kategóriái különböztethetőek meg.[23] *Elsődleges* a közvetlenül érintett áldozat vagy áldozatok csoportja. *Másodlagos* áldozattá válásról akkor beszélhetünk, ha a személy véletlenül/közvetetten válik a bűncselekmény áldozatává. Ennek eseteként említi *Robert Meadows* azt, amikor egy emberölés során az azonos helyen tartózkodó rokonok is áldozattá válnak, vagy valaki egy nonprofit szervezet számára pénzt adományoz, amelynek alkalmazottja a pénzt elsikkasztja.[24] A bűncselekmény során *harmadlagosan* a társadalom egésze sérül. Erre példa a választási csalás, a szavazatok megvásárlása.[25] *Kölcsönös* áldozattá válásról akkor beszélhetünk, amikor a bűnelkövető válik áldozattá az áldozat, illetve más érintett védekezése, visszavágása következtében. A *nem valódi* viktimizáció a legnehezebb kategória Meadows szerint, aki – szemben a Mendelsohn-féle „képzelt" áldozat kategóriával – itt az áldozat nélküli bűncselekmények körét említi. Példaként az otthon, személyes használatra történő marihuánatermesztést hozza fel, ami nem sért másokat, mégis megtörténik a bűnelkövetés. Ez a tipizálás jól mutatja a kriminológiai és a viktimológiai megközelítés különbségét.[26]

Az áldozattá válás mérése

A XX. század utolsó harmadában megindultak az áldozattá válással kapcsolatos empirikus kutatások. Annak megállapítására, hogy adott helyen/országban milyen mértékű az állampolgárok áldozattá válása, több módszer kínálkozik. Az egyik legalapvetőbb forrás a bűnügyi statisztika sértettekre vonatkozó adatgyűjtése, amely a regisztrált bűncselekmények adatait tartalmazza. Bár a bűnügyi statisztikák nem alkalmasak arra, hogy pontos képet fessenek a bűncselekményekről, és így a sértettekről sem, kiindulópontként mégis érdemes a használatuk, különösen a bűnözési tendenciák alakulásának felmérésére.

A bűnözés összetett jelenség, amelynek csak az ismertté vált része jelenik meg a bűnügyi statisztikában. A tudományos kutatások eredményei szerint ezek a cselekmények csak kisebb hányadát képezik az összbűnözésnek, miközben számos eset nem kerül a hatóságok tudomására, részben mivel a sértettek különböző okok miatt nem jelentik azokat, részben egyéb okokból. A látenciában, vagyis a rejtve

[23] Sellin, Wolfgang: i. m.

[24] Meadows, Robert J.: *Understanding Violence and Victimization.* 4th ed. Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall, 2007.

[25] Uo.

[26] Uo.

maradó ügyek arányának becslése során a jelenséget a tengerben úszó jéghegyhez szokták hasonlítani, ahol az ismertté vált cselekmények képezik a jéghegy csúcsát, míg a rejtve maradottak teszik ki a nagyobb, a hegy víz alatti részét. E jelenség mérése – bár nem egzakt módon – lehetséges és szükséges. Erre szolgálnak a tudományos módszerek alapján kidolgozott reprezentatív áldozatlekérdezések, amelyek a statisztika mellett arra is figyelemmel mutathatják meg a valóságot.

Hazánkban a bűncselekményekre és az azok sértettjeire vonatkozó hivatalos statisztikai adatokat legátfogóbban az évente megjelenő Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika *(ENYÜBS)* tartalmazza. Ez több évre visszatekintve ismerteti a kiemelt bűncselekményekre, valamint azok ismertté vált elkövetőire és sértettjeire vonatkozó információkat. Az ENYÜBS hasznos, de korlátozottan mutatja a valóságot. Ennek részben adminisztratív, valamint hiányos vagy téves hatósági tevékenységben rejlő okai vannak, de szerepet játszanak benne az emberi tényezők is.

A magyarországi hivatalos statisztikában megjelenő sértettek száma évek óta lassan, de folyamatosan csökken, ami nyilvánvalóan összefügg a regisztrált bűnesetek számának jelentős csökkenésével.[27] A sértettek korcsoportos vizsgálatából az derül ki, hogy viszonylag alacsony, de állandó a gyermek- (2-3%) és a fiatalkorú (3,5-4%) sértettek aránya. Ez azonban nem jelenti azt, hogy éppen ezek a sérülékeny csoportok valóban nem válnak több esetben áldozattá. A kisszámú sértett megjelenése a statisztikában valószínűleg összefügg azzal, hogy ezek a csoportok a legkiszolgáltatottabbak, sokszor nem merik, nem tudják jelenteni a cselekményt, vagy éppenséggel nincsenek is tisztában azzal, hogy ellenük bűncselekményt követnek el (például a családon belüli erőszak esetei).

A sértettek között jellemzően több a férfi – hasonlóan a nemzetközi tendenciákhoz. Érdekes azonban, hogy a korábbi kétharmad-egyharmados megoszlás mostanra eltűnőben van, és egyre több a női sértett. Ennek oka részben a női tudatosság erősödésében kereshető, másrészt összefügghet azzal is, hogy a házasságkötések későbbi életszakaszra tolódása, valamint az egyedülálló nő életstílusának elterjedése miatt gyakrabban fordul elő, hogy a nő nem mint a család tagja, hanem mint egyedülálló személy szenved el vagyon elleni cselekményt, és ezért ő lesz a feljelentő, aki a statisztikákban megjelenik.

A hivatalos szervek látókörébe kerülő bűncselekmények adatai szerint Magyarországon a legjellemzőbben vagyon elleni bűncselekményt szenvednek el a sértettek. Ennél jóval kisebb arányú az embereket közvetlenül érintő – korábban személy elleni; jelenleg élet, testi épség, egészség elleni – bűncselekmények miatti sértetté válás. Emellett (ezeken belül) jelentős probléma napjainkban az erőszakos

[27] Forrás: ENYÜBS.

bűncselekmények növekedése, ami szintén elsősorban a természetesszemély-sértetteket érinti.

A statisztikai adatok szerint az erőszakos és garázda cselekmények sértettjei körében az átlagoshoz képest jócskán felülreprezentált az alkohol, illetve drog általi befolyásoltság. A korábban ismertetett elméletek és a kutatások egyaránt azt mutatták, hogy a sértettekkel kapcsolatban is felvetődnek olyan tényezők, amelyek hozzájárulhatnak a viktimizálódáshoz. Ezek között jellemző körülmény az alkohol- vagy a kábítószer-fogyasztás. Ez egyrészt kiszolgáltatottá teheti a sértettet, másrészt fokozhatja agresszivitását, amelynek következtében akár ki is provokálhatja a sérelem elszenvedését.

Az áldozat pozíciójának javulása a XX. század végétől napjainkig

Magyarországon már a kilencvenes években intenzív törekvés indult a sértett büntetőeljárásban elfoglalt helyének javítására. A reformra nyomást gyakorolt a rendszerváltozást követően alapvetően megváltozott bűnözési helyzet: a bűnözés megugrása, struktúrájának változása, a visszaesők és a felderítetlen bűncselekmények számának növekedése. A változást sürgették továbbá a sértett jogaival foglalkozó nemzetközi elvárások, egyezmények is. A kilencvenes évek végére kiépült az áldozatok tájékoztatásával és támogatásával foglalkozó állami intézményrendszer.

1999-ben a rendőrségen kialakították az országos áldozatvédelmi referensi hálózatot.[28] A referensek feladata, hogy kapcsolatot tartsanak a nyomozati, vizsgálati és egyéb tevékenységet folytató rendőri egységekkel, elirányítsák az áldozatokat az áldozatsegítő szolgálathoz.

2005-ben az EU 2004/80/EK irányelvét[29] követve megszületett az – azóta többször módosított – áldozat-kárenyhítési törvény[30], amelynek alapján a bűncselekmények áldozatai meghatározott támogatási formákat, illetve kárenyhítést igényelhetnek. Ennek intézményrendszeréül megalakult az Igazságügyi Hivatal. 2017. január 1-je óta – az Igazságügyi Hivatal megszűnésétől – közvetlenül az IM szakmai irányítása alá tartozik az állami áldozatvédelem, amelynek helyi szintű megvalósítása a megyei kormányhivatalok által működtetett áldozatsegítő szolgálatok, valamint a négy megyében kialakított úgynevezett Áldozatsegítő Központok keretében történik. A támogatások köre azonban nem teljes körű, kárenyhítés csak

[28] 4/1999. (BK 6.) BM utasítás a minisztérium szervezetei és a belügyminiszter irányítása alá tartozó önálló szervek áldozatvédelmi feladataira.

[29] A bűncselekmények sértettjeinek járó kártérítésről szóló 2004/80/EK irányelv.

[30] 2005. évi CXXXV. törvény a bűncselekmények áldozatainak segítéséről és az állami kárenyhítésről.

a rászorultság függvényében igényelhető az erőszakos bűncselekmények sértettjei körében.

A sértettek jogérvényesítési lehetőségeinek bővülésében döntő lépés volt a *mediáció,* vagy más néven *közvetítői eljárás* lehetőségének bevezetése. A mediáció Magyarországon 2007 óta működik sikerrel, elősegítve a büntetőügyekben közvetlenül érintett felek megegyezését, a sértetti megbékélés és az elkövetői reintegráció kettős céljának érvényre juttatását. Alkalmazhatóságának köre lépésről lépésre szélesedett; az új büntetőeljárási törvény[31] az eljárás első szakaszában gyakorlatilag bármilyen ügyben lehetővé teszi igénybevételét.[32]

Összességében tehát úgy tűnik, a sértett/áldozat helyzete javul az igazságszolgáltatás folyamatában. Hogy hogyan értelmezhető ez a címben foglaltakhoz képest? Kétségtelen, hogy a jogalkotás és a jogszolgáltatás erősbödő sértettpártisága mindinkább lehetőséget kínál az áldozatok számára hangjuk hallatására és igényeik kifejezésére. Ez a jelenleg töretlennek tűnő fejlődés, amely a korábban a konfliktust kisajátító büntetőhatalom oldaláról támogatja a jogaiban megsértett polgárokat, kifejezetten örvendetesnek tekinthető a viktimológia nézőpontjából. Ugyanakkor azonban, ahogyan azt az Ünnepelt akadémiai doktori értekezése összefoglalójában kifejti, az, hogy az érzelmek visszaáramlani látszanak az eljárásba, alkalmasint okot szolgáltat némi aggodalomra is az eljárás tisztességességét illetően.[33] Teljes mértékben egyetérthetünk ezzel a gondolattal, miként azzal a megállapítással is, hogy a sértett szerepének erősödése semmiképpen sem vezethet ahhoz, hogy kikezdje az eljárási garanciákat. Ez nem csökkenti a sértett szerepének jelentőségét, de megnyugvással szolgálhat az állam minden, a tisztességes büntetőeljárás eszméjében bizakodó polgára számára.

Irodalom

Bárd Károly: „Alkalmazott" viktimológia Észak-Amerikában". *Magyar Jog,* 31. évf. 1984. 1. sz. 20–29.

Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai – összehasonlító jogi tanulmány.* Doktori értekezés. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2018.

Ellenberger, Henri: „Relations psychologiques entre le criminel et la victime". *Revue International de Criminologie et de Police Technique,* Vol. 8. 1955. 757–790.

Ferri, Enrico: *Les Criminels dans'art littérature.* Paris, Félix Alcan, 1912.

Garofalo, Raffaele: *Criminology.* Boston, MA, Little, Brown & Company, 1914.

31 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.

32 Sajnálatos ugyanakkor, hogy mind az új Be.-ből, mind annak többszörös módosításából kiesett a mediáció igénybevételének lehetősége a bírósági szakaszból.

33 Bárd: *Az áldozatok méltósága...* 177–178.

Meadows, Robert J.: *Understanding Violence and Victimization.* 4th ed. Upper Saddle River, NJ, Prentice Hall, 2007.

Mendelsohn, Benjamin: „Method to be used by counsel for the defence in the researches made into the personality of the criminal". *Revue de Droit Pénal et de Criminologie,* Bruxelles, août.–oct. 1937.

Mendelsohn, Benjamin: *New bio-psycho-social horizons: victimology. Lecture to the Roumanian Society of Psychiatry.* Bucharest, State Hospital „Coltzea", 1947.

Schafer, Stephen: *Compensation and Restitution to Victims of Crime.* Montclair, NJ, Patterson Smith, 1970.

Schafer, Stephen: *The Victim and his Criminal. A Study in Functional Responsibility.* New York, NY, Random House, 1968.

Sellin, Thorsten – Wolfgang, Marvin E.: *The Measurement of Deliquency.* New York, NY, John Wiley & Sons, 1964.

Tarde, Gabriel: *Penal Philosophy.* Boston, MA, Little, Brown & Company, 1912.

Tóth Tihamér: *A viktimológia ismeretelmélete: A viktimológia története és vizsgálódásának tárgya.* 2003. http://mek.oszk.hu/04100/04169/

Von Hentig, Hans: „Remarks on the Interaction of Perpetrator and Victim". *Journal of Law and Criminology,* Vol. 31. 1941. 303–309.

Von Hentig, Hans: *The Criminal and his Victim. Studies in the Sociobiology of Crime. IV. The Victim.* New Haven, CT, Yale University Press, 1948.

Wilson, Janet K.: *The Praeger Handbook of Victimology.* Santa Barbara, CA, Praeger, 2009.

AZ ANGOL ESKÜDTSZÉKI RENDSZER STRUKTURÁLIS VÁLTOZÁSAINAK VÁZLATA A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

Farkas Ákos[1]

*Bárd Károly, akivel több mint negyven évi ismeretség fűz össze, érdeklődésének és szakirodalmi munkásságának egyik iránya az angolszász esküdtszék tevékenysége. Ez jelenik meg első monográfiájában (*A büntető hatalom megosztásának buktatói. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987) és egyik, Mirjan Damaška tiszteletére a közelmúltban megjelent ünnepi kötetben található tanulmányában (Károly Bárd: Can the Jury Survive after the Judgement of the European Human Rights in Taxquet vs. Belgium. In Ackerman, Bruce – Ambos, Kai – Sikirić, Hrvoje [eds.]:* Vision of Justice. Liber Amicorum Mirjan Damaška. *Duncker & Humblot, 2016). Tanulmányom az Ünnepelt köszöntése mellett szerény hozzájárulás ehhez a témához.*

Az angolszász büntető igazságszolgáltatásnak az esküdtszék emblematikus intézménye. Tanulmányomban ennek két meghatározó elemét vizsgálom meg. Az egyik az adverzalitás – vagy más néven a kontradiktórius eljárás – elvének, a másik az esküdtszék szerepének változása.

Az adverzalitás (kontradiktórius eljárás) elve

A mai értelemben vett kontradiktórius eljárás elve azt jelenti, hogy a szóbeli tárgyaláson a pártatlan bíró, bírósági tanács irányítása mellett a vád és a védelem (jogi) képviselői egyenlő jogok, jogi eszközök és kötelezettségek birtokában működnek közre, „küzdenek" a bizonyításban érdekeik érvényesítése – a bűnösség vagy az ártatlanság bizonyítása – érdekében.

Amint Vogler bemutatja, a premodern angol büntetőeljárás ezeknek a kívánalmaknak egyáltalán nem felelt meg. Az angol büntetőeljárás a XVIII. század második feléig egyáltalán nem hasonlított mai formájához. Ebben a rendszerben az angol büntetőeljárás első lépcsőjeként a vádlónak, aki az esetek többségében maga a sértett volt, a helyi békebíró *(justice of peace)* előtt kellett panaszt tennie az ellene

[1] Egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete.

elkövetett bűncselekmény miatt. A békebíró ezt követően az eljárás megindítása céljából kihallgatta a sértettet (vádlót) és a sértett által állított tanúkat. A megvádolt személynek kevés joga volt az eljárás során. Nem ismerhette meg az ellene szóló bizonyítékokat, nem lehetett jelen a vádló és a vád tanúinak meghallgatásán. Ez utóbbiak kihallgatásán való jelenléti és keresztkérdezési jogra az 1848. évi Jarvis' Indictable Offence Act (a Lord Jarvis által beterjesztett, a vád alapján tárgyalható bűncselekményekről szóló törvény) rendelkezései alapján nyílt lehetőség.[2]

A békebíró szerepe a vádló segítése volt, nem a megtörtént események valósághű feltárása. Ha a békebíró kielégítőnek találta a vádat, az ő kötelessége volt a vád tanúinak tárgyalásra (szükség esetén kényszerrel) történő előállítása. A maihoz hasonló előzetes eljárás és a tárgyalás előkészítése nem létezett.

A vád megalapozottságát vizsgáló vádesküdtszék általában felületes, hanyag munkát végzett és csak a vád tanúit hallgatta meg. A vádlott helyzetét a jogfosztottság jellemezte. A tárgyalás előtt általában tömlöcben tartották fogva (nem véletlenül nevezték őt az angol jogban a XX. század elejéig *prisonernek;* ez ma a végrehajtható szabadságvesztését töltő elítélt megnevezése). Angliában a vidéki esküdtbíróságok évente kétszer üléseztek, így nem volt ritka, hogy a vádlott hosszú hónapokat töltött a börtönben anélkül, hogy ügyét tárgyalták volna. Az óvadék intézménye még ismeretlen volt.

A vádlottat fogva tartása mellett még számos hátrány sújtotta. Nem ismerhette meg a vád tartalmát, így érdemi védekezést sem dolgozhatott ki a tárgyalásra. A bűnösség vádló általi bizonyításának elve nem érvényesült. A vádlottnak kellett bizonyítania az ártatlanságát, tehát az ártatlanság vélelme hiányzott az eljárási alapelvek közül. Ezen túlmenően a vádló tanúinak megjelenése a tárgyaláson kötelező volt, erre kényszerítették is őket, a vádlott tanúit ilyen kötelesség nem terhelte, a vádlott a kényszerítés lehetőségével nem élhetett. Ez a lehetősége az 1848. évi törvény rendelkezései alapján nyílt meg.

A tanúk eljárási státuszában is különbség volt. Amíg a vád tanúi eskü alatt vallottak, tehát vallomásuk – mindaddig amíg esküszegésen nem kapták őket – hitelesnek számított, addig a vádlott tanúi, a vádlotthoz hasonlóan, egészen 1702-ig nem tehettek eskü alatt vallomást, tehát a vallomásaik értéktelenebbek voltak. Az esküdtszéki tárgyaláson a meghatározó szerep a bíróé volt. Ő hallgatta ki a vádlottakat és a tanúkat.

A tárgyaláson központi szerepet játszott a vádlott meghallgatása. Valójában ez határozta meg az ítéletet. A vádlottnak saját védelme, ártatlanságának bizonyítása érdekében érvelnie kellett, hiszen az 1780-as évekig védő csak ritkán járhatott el az érdekében. Emellett a vádlottnak nem állt jogában a vallomás megtagadása. Nem érvényesült az önvádra kötelezés tilalma. A hallgatásra vonatkozó jog,

[2] Vogler, Richard: *A World View of Criminal Justice.* Farnham, Ashgate, 2005. 132.

valamint az, hogy a vádlott nem vethető alá agresszív, provokatív kérdezésnek a védők tevékenységének eredményeként, 1730 és 1850 között fokozatosan vált általánossá. 1730-tól az előzetes eljárásban közreműködő magisztrátusokat arra kötelezték, hogy figyelmeztessék a vádlottat, hogy meghallgatásuk során tartózkodjanak az olyan nyilatkozatoktól, amelyek terhelő bizonyítékként szolgálhatnak ellenük. 1817-től megtiltották nekik a vádlottak kihallgatását. Tehát mindaz, amit ma a tisztességes tárgyalás elveként a büntetőeljárásoktól megkövetelnek, az angol büntetőeljárásban ismeretlen volt.[3]

A tárgyalásig hosszú hónapokat börtönben töltő, mosdatlan, szakadt ruhájú, sokszor beteg, bilincsbe vert vádlott számára a vallomás és a védekezés szinte lehetetlen feladatot jelentett. Különösen úgy, hogy erre felkészülni sem tudott, és a bíróság sem pazarolt rá sok időt. Az esküdtbíróság – ahogy Vogler fogalmaz – brutálisan gyorsan dolgozott. Langbein kutatásai szerint az Old Bailey-n 1751-ben az egyik, négy napig tartó ítélkezési időszak alatt ötvennégy, bűntettel megvádolt személy ügyét tárgyalták.[4] Ez – számításai szerint – azt jelentette, hogy egyetlen vádlottra sem pazaroltak fél óránál több időt. A londoni állandó büntetőbíróságon is futószalagon intézték a büntetőpereket.[5]

A jogfosztott, passzív – a fogva tartással megtört – angol vádlott helyzete alig különbözött a kontinentális inkvizitórius elvű eljárásban felelősségre vont vádlott-társáétól. A helyzet azonban a XIX. század közepéig fokozatosan és gyökeresen megváltozott. Ennek a változásnak az angol jogászok váltak a motorjává. A jogászi aktivitás megnövekedését a szakirodalom három tényezőnek tulajdonítja. Az egyik, hogy a XVIII. században vált az ügyészi vád képviselete professzionálissá, a másik a bizonyítási jog fejlődése, a harmadik: a bíróság a politikai kampányok színterévé vált.

A XVIII. század Angliájában a növekvő bűnözés nyomán megjelentek közösség által fizetett, szabadpiaci alapon működő bűnüldöző szervezetek (*bounty hunters:* fejvadászok; *thief-takers:* tolvajfogók) és ugyanilyen elven működő vádképviseleti egyesülések, amelyek pénz ellenében vállalták el a vádlói funkció ellátását. A haszonorientáltsággal együtt járt a bizonyítékok hamisítása, illetve a koronatanú intézményének megjelenése, vagyis hogy a gyanúsított saját mentessége fejében társai ellen koronatanúként lépett fel a tárgyaláson. Ezzel együtt jelenik meg a vádalku intézménye is.

Az ügyészi feladatokat 1826-tól 1985-ig, a Crown Prosecution Service (Koronaügyészi Szolgálat, CPS) megalakulásáig – a rendőrség által meghatalmazott

[3] Vogler: i. m. 148.

[4] Langbein, John H.: *The origins of adversary criminal trial.* Oxford, OUP, 2003. 16. A szerző a I. Jakab korabeli büntető tárgyalások időtartamát kutatásai alapján tizenöt-húsz percre becsüli.

[5] Vogler: i. m. 133.

ügyvéd látta el.[6] Ez megnövelte az igényt a szakképzett ügyvédek iránt a vádfunkció ellátása során. Ezzel szemben a vádlott érdekében védő nem járhatott el. Ez aszimmetrikus helyzetet eredményezett a tárgyalóteremben, hiszen utóbbi csak önmagára számíthatott.[7]

Ennek a helyzetnek a kiegyensúlyozására jelentek meg fokozatosan védők a tárgyalásokon. A védő jelenléte 1710-től 1735-ig csak szórványos volt. Ezt követően kezdett nőni azoknak az ügyeknek a száma, amelyben védő is részt vett. Ennek egyik következményeként jelenik meg a védői jogok között 1730-ban az a jog, amely alapján a vád tanúit keresztkérdezésnek vethetik alá.

Jelentős változás az 1780-as években következett be, amikor már az ügyek egyharmadában képviselte a vádlottat professzionális védő.[8]

A bírósági munka ezen ágának kifejlődését jelentősen elősegítette, hogy a XVII–XVIII. században a hagyományos ügyvédség *(barrister)*, amelynek tevékenysége Londonra koncentrálódott, súlyos válságba került. Egyrészt helyhez kötöttsége és céhes szerkezete révén kimaradt az ország északi részén (Liverpool, Manchester, Birmingham) kibontakozó ipari forradalom által teremtett üzleti lehetőségekből.[9] Másrészt eddigi jogászi monopóliumukat az új ügyvédi foglalkozás képviselőinek *(solicitor)* megjelenése is megtépázta, akik ezeket az új üzleti lehetőségeket kiaknázták. Ennek eredménye volt a *barristerek* számának radikális csökkenése. Mindez arra ösztönözte őket a XVIII. század második felében, hogy növekvő mértékben kapcsolódjanak be a bírósági peres ügyek – így a büntetőügyek – képviseletébe. (Az ügyvédi foglalkozásnak ez a kettőssége – *barrister, solicitor* – ma is fennáll Angliában, Walesben és Észak-Írországban.)

A bírósági peres ügyek között számos olyan akadt, amely politikai jelentőséggel bírt, illetve politikai reformmozgalmak törekvéseit támogatta. A politikai törekvések eredménye volt az 1836. évi Prisoners' Council Act (A fogvatartottak ügyvédekkel történő tanácskozási jogáról), amely már a törvény erejénél fogva tette lehetővé a vádlott ügyvédi képviseletét. Az ügyvédek megjelenése ösztönzőleg hatott a tárgyaláson folytatott bizonyítás szabályainak kialakulására is. Általánosan elfogadott nézet a szakirodalomban, hogy az 1700-as évekig a tárgyaláson folyó bizonyításnak szinte alig voltak előre meghatározott szabályai, míg a század

[6] Angliában és Walesben az egységes ügyészi munka megteremtése érdekében 1879-ben alapították meg a Közvádak Igazgatója posztot *(Director of Public Prosecutions)*, aki a királyi főügyész *(attorney general)* irányítása alatt végezte munkáját, de valójában a vádemelési gyakorlat felett csekély felügyeletet gyakorolt. Az egyes ügyekben a vádemelés és a bűnüldözési gyakorlat alakítása a rendőrség kezében maradt.

[7] Langbein: i. m. 98–99.

[8] Vogler: i. m. 137.

[9] A *barristerek* ma is *Innekbe* (jogászkollégiumokba) szervezve végzik munkájukat. Londonban négy *Inn* működik: Middle Temple Inn, Inner Temple Inn, Gray's Inn és Lincoln's Inn.

végére összefüggő, jelentős szakirodalmi háttérrel alátámasztott bizonyítási szabályok alakultak ki.[10]

Az angol tárgyalási rendszerben a legnagyobb változást a vádlottnak biztosított eljárási jogok megjelenése és a mai értelemben vett bizonyítási szabályok 1790 és 1830 közötti kialakulása jelentette. A bizonyítási szabályok kialakulásának okaira nézve többféle nézet van. Az egyik szerint a tárgyalás jogászok általi meghatározottsága, a másik szerint a professzionális védő megjelenése, a harmadik nézet szerint az „amatőr" színvonalú előkészítő eljárás hiányosságainak kiküszöbölése játszott meghatározó szerepet a bizonyításra vonatkozó részletes szabályok létrejöttében. Feltehetően azonban mindegyik tényezőnek jelentős hatása volt ebben a folyamatban. Az egyik legfontosabb elv, az ártatlanság vélelme 1824-ben vált az angol büntetőeljárás meghatározó elvévé.[11] Ezzel együtt jelentős változást hozott a bizonyítékok értékelésében a kétséget kizáróan nem bizonyított tények vádlott javára történő értékelésének követelménye. Ezen túlmenően megjelentek a bizonyítékok megerősítésére *(corroboration rules)* és a hallomásból származó bizonyítékok felhasználásának tilalmára *(hearsay evidence)* vonatkozó szabályok.

Az előkészítő eljárás vagy nyomozás 1826-tól, a londoni Metropolitan Police Sir Robert Peel általi megalakításától a magisztrátusoktól fokozatosan a rendőrség hatáskörébe került. A vádlott hallgatási joga a rendőrségi eljárásban a Metropolitan Police Regulations 1873. évi szabályai között is töretlenül érvényesült.

Az adverzális, kontradiktórius eljárási struktúra szabályainak – ha nem is végleges, de – rögzítését jelentette az 1865. évi Criminal Procedure Act (Büntetőeljárási törvény), amely biztosította a védőnek a záróbeszéd *(final speech)* tartási jogát, a vádlottnak a hallgatáshoz való jogát, valamint a vádlott figyelmeztetésére vonatkozó szabályokat is rendezte. A vádlott hallgatáshoz való joga ellen azonban hamarosan támadás indult. A fő érv az volt, hogy objektív, bizonyítékközpontú tárgyaláson az egyik fő bizonyítékforrás – a vádlott – nem rekeszthető ki. Egyedül az előkészítő eljárásban mentesíthető a kötelező vallomástételtől.[12]

A hallgatással kapcsolatos új szabályokat az 1898. évi Prisonsers' Evidence Act (A fogvatartott személyekkel kapcsolatos bizonyítási szabályokról szóló törvény) alkotta meg, amelynek rendelkezései szerint a vádlott és házastársa jogosult, de nem kényszeríthető vallomástételére.

[10] Damaška, Mirjan R.: *Evidence law adrift.* London – New Haven, CT, Yale University Press, 1997. 75–91; Langbein, John H.: „Historical foundation of the law of evidence: a view from the Ryder sources". *Columbia Law Review,* Vol. 96. 1996. 1169–1996.

[11] Köster, Rolf-Jürgen: *Die Rechtsvermutung der Unschuld.* Bonn, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 1979. 69–83.

[12] Spencer, J. R.: Introduction. In Delmas-Marty, Mireille – Spencer, J. R. (eds.): *European Criminal Procedures.* Cambridge, CUP, 2002. 5–18.

Az előzetes eljárásban a vádlott kihallgatásának tilalmát az 1912-ben kibocsátott Judges' Rules (Bírói Szabályzat) oldotta fel, amely 1984-ig, a Police and Criminal Evidence Actig (A rendőrségi és a büntetőügyekben folytatott bizonyításról szóló törvény) meghatározta az előzetes eljárás során a vádlott kihallgatását. Ettől az időponttól kezdve a vádlottat is keresztkérdezésnek lehetett alávetni, és a jellemére vonatkozó kérdések sem voltak megtilthatók, tekintettel arra, hogy ezek a módszerek a vád tanúival szemben is alkalmazhatók voltak.

A vádlott helyzetét erősítette, hogy 1903-ban az angol bírák ellenkezése dacára megalkották a Poor Prisoners Defence Actet (A szegény sorsú fogvatartottak védelméről szóló törvény), amelynek rendelkezései alapján állami szervezet állami források felhasználásával biztosította az erre a feladatra önként vállalkozó ügyvédek útján a szegény sorsú vádlottak ingyenes védelmét. Ez a rendszer 1949-ig működött, 1949-től 1960-ig a Legal Aid Act (Jogsegélyről szóló törvény) váltotta fel, szintén biztosítva az ingyenes jogi képviseletet büntetőügyekben. Ezt követően több törvény rendelkezett a jogsegélyről, legutoljára a napjainkban hatályos Legal Aid Act of 2012.[13]

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni, hogy a tárgyalásokon a vád és a védelem funkciójának megszilárdulásával, megerősödésével a bíró szerepe, hatalma is visszaszorult. A XIX. század folyamán a bíró fokozatosan passzívvá vált, nem vett részt a bizonyításban, mivel a bűnösség bizonyítása a vádlót terhelte. Ez a passzivitás önkéntes volt, nem jogszabály által elrendelt magatartás.

Mindezek a változások azt eredményezték, hogy a tárgyalás kétfázisúvá vált. Az első a bizonyításon alapuló esküdtszéki döntés a büntetőjogi felelősségről, a második a büntetőjogi felelősség megállapítása esetén a bírói büntetéskiszabás, a bűncselekményről és a bűnösségről történő nemleges esküdtszéki döntés esetén pedig a felmentés.

Az adverzális tárgyalási rendszer kialakulására a zárókövet 1933-ban helyezték, amikor eltörölték a vádesküdtszék intézményét, és ezzel megszűnt az egyoldalú – ügyészközpontú – előzetes eljárás az angol jogban. A vádesküdtszék ugyanis az ügyész vezetése és erős befolyása mellett működött.

Az esküdtszék szerepének változása

Az angolszász akkuzatórius büntetőeljárási rendszer másik meghatározó eleme az esküdtszék közreműködése a büntetőjogi felelősség megállapításában. Az esküdtszék Angliának a normannok általi meghódítása (I. [Hódító] Vilmos, 1066) révén

[13] A törvény mind a büntető-, mind a polgári ügyekben biztosított jogsegély kérdéseit szabályozza.

az angolszász igazságszolgáltatáshoz kapcsolódik ugyan, de esküdtek ítélkeztek a kereszténység felvétele előtt Skandináviában, a XII. században a szászoknál, a XV. században a sváboknál, de a magyar büntetőbíráskodás története során sem volt ismeretlen. I. (Nagy) Lajos (1342–1382) a fenyítőügyek elbírálására minden vármegyében tizenkét lelkiismeretes s a nép bizalmát bíró esküdtet nevezett ki, az 1527. évi 6. tc. minden megyében tizenkét „jámbor lelkületű" nemes választását írta elő, hogy a megye ispánjával és a szolgabírákkal együtt a „gonosztevőket nyomozzák és a megye ispánjával együttesen kegyelem nélkül megbüntessék".

Az esküdtszéki bíráskodás az évszázadok alatt jelentős fejlődésen ment keresztül. Mint *független* polgárok testülete 1229-től vált azzá a szinte kizárólagos intézménnyé, amely a vádlott és az ügyész által idézett tanúk által szolgáltatott bizonyítékok alapján dönt a vádlott bűnösségéről vagy ártatlanságáról.

Kezdetben az esküdtszék a büntetőeljárásban mint a vádlott által választható alternatíva jelenik meg az esküvel, a párbajjal és egyéb istenítéletekkel szemben. Az esküdtszék, amelyet kezdetben a *sheriff* hívott össze, ebben az esetben bizonyítékforrásként szolgált. Tagjait a bírák egyenként hallgatták meg, és választottak az általuk előadott, sokszor egymással ellentétes verziók közül.

A XIV. század végétől az esküdteket már nem bizonyítékforrásként idézték meg, hanem mint olyan személyeket, akik a tárgyaláson eskü alatt előadott bizonyítékok alapján döntöttek. Ezt a változást az esküdtszék fejlődésének egyik legfontosabb szakaszaként értékeli a szakirodalom.[14] Ez a változás vezetett el 1367-ig, amikortól az esküdtszék csak egyhangúan hozhatott döntést bűnösségről vagy áratlanságról. Ettől a pillanattól tekinthetünk az esküdtszékre mint független polgárok (1919-ig kizárólag férfiak) kollektíven eljáró testületére.

A kutatások még nem találtak egyértelmű magyarázatot arra, hogy Angliában a XIV. században bírák miért mondtak le, fosztották meg magukat attól a lehetőségtől, hogy a bizonyítékok összegyűjtése és értékelése alapján ők hozzanak döntést. A magyarázatok között szerepel a kánonjogászok hiánya, az egyetemek viszonylag késői fejlődése, illetve a politikai instabilitás. Bármelyik is a döntő ok, tény, hogy az ítélő esküdtszék, a laikus részvétel számos esetben döntő tényezőjévé vált a büntetőeljárásnak, és az újonnan létrehozott békebírói *(justice of peace)* intézménnyel együtt meghatározójává vált a XIV. századi angol igazságszolgáltatásnak.

Az esküdtszék közreműködésének eredményeként a tárgyalás szóbelivé vált és lerövidült. Nem volt szükség a kánonjog bonyolult szabályainak alkalmazására. Az ügy egy tárgyalás alapján eldönthetővé vált, lehetővé téve az esküdtszék tagjainak, hogy visszatérjenek mindennapi munkájukhoz.

Az esküdtszék intézménye fennállása során jelentősen megváltozott. Helyzetét, függetlenségét jelentősen befolyásolta az angol igazságszolgáltatáshoz való

[14] Vogler: i. m. 200.

viszonya és működésének helyén élvezett függetlensége. A függetlensége elleni első támadást az jelentette, hogy a békebírákat közvetlenül a Korona nevezte ki. A következő lépést ezen az úton az 1554–1555. évi, Mária királynő (Véreskezű Mária, I. Erzsébet féltestvére) által bevezetett rendelkezések jelentették, amelyek megkövetelték, hogy a békebíró a tárgyalás előtt a bűntettnek *(felony)* minősülő cselekmények esetén előzetes vizsgálatot folytasson, és ennek során a tárgyalás előkészítésére hallgassa ki a tanúkat, és vallomásaikat írásban rögzítse. Ezt a rendelkezést, amely jelentős fejlődést hozott az angol büntetőeljárásban, többen az inkvizitórius eljárásból ismert rendelkezések átvételének tulajdonítják. Ennek eredménye, hogy a békebíró az eljárás meghatározó szereplőjévé lépett elő, aki írástudóként monopóliummal rendelkezett a büntetőüggyel kapcsolatos tények, adatok felett, már csak abból a tényből kifolyólag is, hogy az esküdtek általában írni, olvasni nem tudó emberek közül kerültek ki. Mindez közrejátszott abban, hogy az esküdtszék fokozatosan passzív résztvevőjévé vált a bizonyításnak, bár kérdezési joga a XVIII. század végéig megmaradt. Ehhez járult az esküdtszékek túlterheltsége. Mint azt korábban Langbein nyomán említettem, nem volt ritka, hogy az esküdtszék naponta több mint tíz ügyet tárgyalt. Az esküdtszék összetételéből (zömében kisbirtokosok, földbérlők) adódott, hogy az esküdtek gazdaságilag is kiszolgáltatott helyzetben voltak támogatóikkal, a nagybirtokos réteggel szemben. Ez sokszor lehetőséget teremtett az esküdtszék megfélemlítésére is. Bizonyítékok szólnak amellett, hogy a fontosabb ügyekben a *sheriff* felkereste az esküdteket, és utasításokkal látta el őket.[15]

Az igazságszolgáltatás fokozatosan a Korona ellenőrzése alá került. A Tudor-korban (1485–1603) a felségárulási ügyekben megengedetté vált a vallomások kínvallatással történő kicsikarása, ami – azáltal, hogy az esküdtszék előtt folyó bizonyítást korlátozta – hozzájárult ahhoz, hogy az esküdtszék szerepe csökkenjen. Ez azt eredményezte, hogy a XVI. század végére az angol igazságszolgáltatásban az inkvizitórius eljárás szabályai és a bíró dominanciája vált meghatározóvá.

Az 1650-es évektől kezdődően – az angol polgári forradalom következtében – azonban gyökeres változás vette kezdetét. Megváltozott az esküdtszék összetétele. Az angol gazdaság, ipar fejlődésének eredményeként megjelenő ipari, kereskedelmi kistulajdonosok, az angol polgárság képviselői kezdték meghatározni az esküdtszékek összetételét, aminek komoly következményei lettek.

Ennek első felvonása volt az 1649-ben a hadseregben szított lázadással vádolt Burford és Lilburne büntetőpere, amelyben Lilburne az ítélethozatal előtt az esküdtszékhez intézett hatásos beszédében a bírákat normann betolakodóknak nevezte, az esküdtekkel szemben, „akik eddig súlytalan, jelentéktelen szereplői voltak a büntetőpereknek, pedig csak egyedül ők, és nem a bírák jogosultak dönteni a tény- és

[15] Langbein: i. m. 200.

jogkérdésekről, az ő bűnösségükről és ártatlanságukról".[16] Az esküdtszék minden bírói nyomás ellenére felmentő ítéletet hozott. Ezzel kezdetét vette azoknak a politikai indíttatású perekben hozott felmentéseknek a sora (William Penn, Lord Shaftsbury, Lord Russel, Algernon Sydney), amelyek az esküdtszék szerepét jelentősen megnövelték.

Az esküdtszéki bíráskodás fejlődésének kiemelkedő pillanata volt 1688 májusa, amikor II. Jakab király kibocsátotta vallási türelmi rendeletét (Declaration of Indulgence), amely a korábbi tilalommal szemben lehetővé tette a katolikusok hivatalviselését. A rendelet felolvasását kötelezővé tette az anglikán templomok istentiszteletein. Ezt a klérus többségének támogatását élvező hét anglikán püspök megtagadta, akik ellen így büntetőper indult. A per, amely zsúfolt tárgyalóteremben, politikailag motivált bírák előtt, a király nyomása alá helyezett esküdtszék közreműködésével zajlott, a vádlottak felmentésével zárult. Ezt az esküdtszéki döntést a legfontosabb olyan tényezőként értékelik, amely hozzájárult a Stuart-dinasztia bukásához, az 1688. évi ún. „dicsőséges forradalom" győzelméhez és a Hannoveri-ház (ma Windsor-ház) hatalomra jutásához.

Ettől az időszaktól Angliában úgy tekintettek az esküdtszékre mint a szabadság biztosítékára a királyi hatalommal szemben, melyben a polgárok fejezik ki akaratukat, érvényesítik hatalmukat az igazságszolgáltatásban. Ez a szerep tette az esküdtszéket az elkövetkező évszázadokban más európai feudális abszolutista államokban a szabadságért és önállóságért fellépő polgárság körében oly népszerűvé, és politikai követeléseik részévé. Ez a követelés jelent meg a nagy francia forradalom alapdokumentumában, az 1789. évi *Emberi és polgári jogok nyilatkozatában* és a magyar 1848. március 15-i forradalom 12 pontjában is.

Az esküdtszék szerepe Angliában azonban a XIX. század második felétől csökkenni kezdett. Ennek első lépcsője volt az esküdtszék hatáskörébe tartozó bűncselekmények számának csökkentése a Juvenile Offenders Act és a már említett Lord Jarvis által beterjesztett törvény alapján.

A fiatalkorú elkövetőkről szóló törvény azoknak a kis értékű lopásoknak az elbírálását, amelyek elkövetői a tizennegyedik életévüket nem haladták túl, rövidített eljárásra *(summary procedure)* utalta. A Lord Jarvis-féle törvény csökkentette a halálbüntetéssel fenyegetett, ennek következtében az esküdtszék hatáskörébe tartozó bűncselekmények számát, és növelte azokét, amelyek a törvény által létrehozott magisztrátusi bírósági hatáskörbe tartoznak.

Az 1879. évi Summary Justice Act (A rövidített eljárásról szóló törvény) tovább csökkentette az addig esküdtszéki hatáskörbe tartozó, fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények számát. Ez a folyamat 1914-ben folytatódott, amikor az esküdtszék által elbírálható lopások értékét csak a 20Ł-ot meghaladó lopásokra

[16] Vogler: i. m. 204.

korlátozta. Ennek következtében az esküdtszékek már csupán a bűncselekmények 10%-ában járhattak el. A többi bűncselekmény elbírálását a magisztrátusi bíróságok végezték.

Ez a folyamat a XX. század során folytatódott. Az 1977. évi Criminal Law Act (Büntetőjogi törvény) és az 1988. évi Criminal Justice Act tovább korlátozta az esküdtszéki hatáskörbe tartozó ügyek számát. Ma már csupán a büntetőügyek 2%-át tárgyalják esküdtszékek.[17] Ezen túlmenően a XIX. századtól fokozatosan megszűnt az esküdtszék joga, hogy a tanúknak kérdéseket tegyenek fel.

Az esküdtszékek szerepének további csökkenéséhez járult hozzá az a korábban említett intézkedés, amellyel eltörölték a vádesküdtszék intézményét.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan megindult az esküdtszék demokratizálása is. Az 1919. évi Sex Disqualification (Removal) Act lehetővé tette nők részvételét az esküdtszékek munkájában, míg a Morris Committee 1965-ös jelentését követően 1972-ben törölték el a vagyoni cenzust, vagyis azt a szabályt, amely meghatározott vagyonhoz, jövedelemhez kötötte az esküdtszékben való közreműködés lehetőségét.

Az esküdtszék kiválasztásával kapcsolatos eljárásban is korlátozások történtek. Az 1977. évi Criminal Law Act az esküdtek kiválasztásánál a visszavetési jogot – tehát azt, hogy a vád vagy a védelem az esküdtek kiválasztásánál megakadályozza a kijelölt esküdtek közül a nekik hátrányosnak tűnő esküdtnek az esküdtszék tagjai közé kerülését – hét főről leszállította három főre, az indokolás nélküli visszavetés jogát pedig teljesen megszüntette. Ezzel az esküdtszék összeállítása gyakorlatilag a véletlennek kisszolgáltatott eljárássá vált. Ennek következményeként viszont lehetővé vált, hogy az ügyész politikai ügyekben az esküdteket átvilágítsa. 1967-ben megszüntették az esküdtszéki döntésnél addig megkövetelt egyhangúságot. Az új szabály szerint, ha két órán belül az esküdtszék nem tud egyhangú döntést hozni, elegendő a határozathoz legalább tíz esküdt egybehangzó döntése.

További korlátozást jelentett, hogy 2003-ban felhatalmazták a bírót, hogy az ügyet az esküdtszék nélkül hallgassa meg, ha fennáll annak a veszélye, hogy a bíró és az esküdtszék között az ügyben összeütközés keletkezik, és az igazságszolgáltatás érdeke ezt az intézkedést megkívánja. Ugyanebben az évben teljesen megszüntették a fiatalkorúak elleni esküdtszéki eljárás lehetőségét.

Az angolszász tárgyalási struktúra és az esküdtszéki rendszer fejlődése párhuzamosan történt ugyan, de a XIX. század második felétől kezdődően ebben a folyamatban jelentős különbségek mutatkoztak. Míg az adverzális tárgyalás sikeresen túlélte a XIX. században elinduló demokratizálódási folyamatot, addig az esküdtszéki rendszer csaknem áldozatul esett a költségvetés által motivált hatékonysági szempontoknak, és ma már csak a büntetőügyek töredékének tárgyalásán találkozhatunk vele az angol igazságszolgáltatásban.

[17] Uo. 211.

Az esküdtszéki tárgyalás jelentőségének csökkenése mellett az elmúlt évtizedben az esküdtszék megszokott döntési struktúráján is repedések keletkeztek. Ennek egyik jele az esküdtszéki döntés indokolásának megkövetelésével kapcsolatos álláspontok és törvényi szabályozás megjelenése.

Az esküdtszéki döntés indokolása

Az esküdtszék döntése rövid és tömör. Arra korlátozódik, hogy eldöntse és kimondja: a vádlott bűnös, vagy nem bűnös. A törvény az esküdtek számára nem írja elő, hogy indokát adják, miért valamelyik döntés mellett voksolnak. Ezzel ellentétben a laikus bíráskodás másik formájánál, az ülnökbíráskodás esetén a bíróság írásban köteles számot adni a döntéséről, arról, miképpen jutott el arra a ténybeli és jogi következtetésre, amely büntetőjogi felelősségről (elítélésről vagy felmentésről) szóló döntésének alapját képezte.

Az esküdtszéki verdikt okainak megismerhetetlenségét hagyományosan azzal támasztják alá, hogy így óvják a döntés konfidenciális jellegét, és ezzel azt teszik lehetővé, hogy az esküdtek döntésüket tudatosan és lelkiismeretükkel összhangban hozhassák meg. Ezt a döntési szabadságot az angolszász jog azzal ellensúlyozza, hogy a bizonyítási eljárás befejezését követően a bíróság kötelezettségévé teszi az ügyre vonatkozó jogszabályok, a figyelembe vehető bizonyítékok összefoglalását.

Az indokolási kötelezettség kiterjesztése alapvetően azokban a kontinentális európai, illetve távol-keleti országokban merült fel, amelyek igazságszolgáltatása átvette ugyan az esküdtszék intézményét, de bíráskodására alapvetően az ülnökbíráskodás és a professzionális bíráskodás együttes jelenléte a jellemző.[18] Az indokolási kötelezettség megkövetelésének meghatározó indokaként a téves ítéletek lehetőségének csökkentését és az esküdtszéki döntés legitimációjának növelését tekintik.[19]

Oroszországban és Spanyolországban az esküdtszék tagjainak részletes kérdőívet kell kitölteniük az esküdtszéki verdikttel kapcsolatban. A spanyol esküdtszék tagjainak ezen kívül döntésük ténybeli alapjairól kell kérdőíves formában számot adniuk. Mindkét országban mind a bűnösséget kimondó, mind a felmentő döntés megtámadható fellebbezéssel.[20] Japánban és Dél-Koreában, ahol az esküdtszéki

[18] Malsch, Marijke: *Democracy in the Courts. Lay participation in European criminal Justice Systems.* London – New York, NY, Routledge, 2009. 33.

[19] Damaška: i. m. 46.

[20] Az angolszász országokban a felmentő ítélet csak akkor támadható meg fellebbezéssel, ha az a tisztességes tárgyalás szabályainak figyelmen kívül hagyásával született (hamis, hamisított bizonyítékok, hamis tanúvallomás, az esküdtszék tagjainak megvesztegetése).

bíráskodás közelebb áll az ülnökrendszerhez, mint a tiszta esküdtszéki rendszerhez, az esküdtszék a hivatásos bírák segítségével hozza meg indokolt döntését.[21]

A kontinentális európai országokban először Belgiumban merült fel az esküdtszék indokolási kötelezettségének bevezetése. Az esküdtszéki tárgyalások a belga bírósági ügyek mintegy 0,001%-át teszik ki, tehát elhanyagolható arányban vannak jelen. Az esküdtek általában tanárok, közalkalmazottak *(civil servants),* így közel sem mondható el, hogy reprezentálják a belgiumi népességet. Ezek az esküdtszéki tagok kiesnek a munkából, s a jelenlétért kompenzáció jár ugyan, de ezt nem az állam fizeti. Az első öt nap költségeit a munkáltató állja.

Az esküdtszékkel kapcsolatosan a bírói kar részéről is, az előnyök kihangsúlyozása mellett, jelentős kritikákat fogalmaztak meg. Egyebek mellett kiemelték, hogy az esküdtszéki eljárás költséges, időt rabló, döntéseik indoka ismeretlen, döntéseiben jelentős szerepet játszanak az érzelmek, könnyen befolyásolható, védtelen a jogászi trükkökkel szemben.[22] Ezek a tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a 2000-es évek elején reformbizottság vizsgálta meg az esküdtszék helyzetét Belgiumban, amely 2005-ben tette közzé jelentését. Ebben javaslatot tett az esküdtszék tagjainak hét főre korlátozására, és arra, hogy döntésüket az elnöklő bíró segítségével írásban egyhangúan, indokolva hozzák meg. A fellebbezés tekintetében a javaslat elvetette a felmentés ítélet elleni fellebbezést, de a fellebbezést a Semmítőszékhez (Cour de Cassation) lehetővé tette.[23] A jelentés alapján 2008-ban lehetővé vált, hogy az elnöklő bíró az esküdtszék tanácskozásain jelen lehessen,[24] és 2010-tól kötelezővé vált az esküdtszék számára döntése főbb indokainak írásba foglalása.[25]

Ezeket a törvényeket megelőzően azonban már az Emberi Jogok Európai Bírósága elé került egy belga büntetőüggyel kapcsolatos panasz,[26] amely az esküdtszéki tárgyalással összefüggésben azt állította, hogy nem felelt meg az Európai Emberi Jogi Egyezmény 6. cikkében foglalt tisztességes tárgyalás követelményének. Bár az ítélet meghozatala idején a belga törvénymódosítások az esküdtszék döntéshozatalában változásokat hoztak, az ítélet általános érvénnyel fogalmazta meg, hogy a tisztességes tárgyalás követelményének teljesülése érdekében azoktól az európai országoktól, amelyekben esküdtszékek működnek, elvárható lenne, hogy nagyobb figyelmet fordítsanak az esküdtszéki döntés indokainak megismerhetőségére és felülvizsgálhatóságára.

[21] Turner, Jenia I.: Limits on the search for truth in criminal procedure: a comparative view. In Ross, Jacquline E. – Thaman, Stephen C. (eds.): *Comparative Criminal Procedure.* Cheltenham – Northampton, MA, Edward Elgar, 2016. 35–74. Itt: 57.

[22] Malsch: i. m. 184.

[23] Malsch: i. m. 35.

[24] 2008. szeptember 25-i törvény.

[25] 2010. január 21-i törvény.

[26] *Taxquet vs. Belgium* [2010] Eur. Ct. H.R 1806.

Irodalom

Badó Attila: *Az igazságszolgáltató hatalom függetlensége és a tisztességes eljárás.* Szeged, Iurusprudetia Bt., 2013.

Damaška, Mirjan R.: *Evidence law adrift.* London – New Haven, CT, Yale University Press, 1997.

Fantoly Zsanett: *A büntető tárgyalási rendszerek sajátosságai és a büntetőeljárás hatékonysága.* Budapest, HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2012.

Köster, Rolf-Jürgen: *Die Rechtsvermutung der Unschuld.* Bonn, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, 1979.

Langbein, John H.: „Historical foundation of the law of evidence: a view from the Ryder sources". *Columbia Law Review,* Vol. 96. 1996. 1169–1996.

Langbein, John H.: *The origins of adversary criminal trial.* Oxford, OUP, 2003.

Malsch, Marijke: *Democracy in the Courts. Lay participation in European criminal Justice Systems.* London – New York, NY, Routledge, 2009.

Spencer, J. R.: Introduction. In Delmas-Marty, Mireille – Spencer, J. R. (eds.): *European Criminal Procedures.* Cambridge, CUP, 2002. 5–18.

Turner, Jenia I.: Limits on the search for truth in criminal procedure: a comparative view. In Ross, Jacquline E. – Thaman, Stephen C. (eds.): *Comparative Criminal Procedure.* Cheltenham – Northampton, MA, Edward Elgar, 2016. 35–74.

Vogler, Richard: *A World View of Criminal Justice.* Farnham, Ashgate, 2005.

A BÜNTETŐELJÁRÁSI GARANCIÁK MINT ALKOTMÁNYOS SZELVÉNYJOGOK

Kadlót Erzsébet[1]

A garanciák formalizált megjelenésének jelentősége

A jogkereső közönség és a jogászok többsége között konszenzus van abban, hogy az excesszív jogalkotás termeli a kodifikációs selejteket, amelyek „dekódolásához", alkotmányos tartalmuknak megfelelő alkalmazásához a jogalkalmazó gyakorta nem rendelkezik kellő „munícióval". A konkrét jogviszonyok rendezésekor ez olyan baljós kombináció, amelynek együtthatója garantálja a szomorkás végeredményt. Paradox módon így a „szabálytömeg" növekedése azt eredményezi, hogy a jogalanyokon egyre inkább a jogbizonytalanság érzete lesz úrrá.

Jakab András mutatott rá, hogy a magyar jogi gondolkodás egyik betegsége az általános *„szabály-fixáció"*[2]; *„úgy tekint a jogra, „mintha az puszta szabályhalmaz (jobb esetben szabályrendszer) lenne".* Ugyanakkor tanulmányában kiemeli, hogy a jogértelmezéskor a tényleges gyakorlatok, a szabályokhoz, jogintézményekhez rendelt narratívák (célok, szimbolikák, attitűdök stb.) nem mellőzhetők, s a jogállami értékek internalizálásának hiányában könnyen előtörnek a *„prejogállami/predemokratikus"* reflexek.

A büntető jogszabályok esetében – miként azt *Nagy Ferenc*[3] és *Tóth Mihály*[4] több ízben kiemelte – a bűnözés és a bűnüldözés megváltozott viszonyai a jogalkotótól is új válaszokat követelnek, ami azonban részben szükségképpen, részben tudatosan vagy kellő törődés hiányában együtt jár a dogmatika szövetének megbomlásával. A hasadások mentén a jogállami kereteket egyébként is praktikus alapon felülírni hajlamos joggyakorlat a széttartó jogalkalmazáshoz vezető „szabad jogtalálás útján" újabb muníciót kap, mindazon esetekben, amikor a jogalkotó a tradicionális elvek és intézmények sokszor magyarázatok nélküli, egymásnak is

[1] Ügyvéd, címzetes egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

[2] Jakab András: „Miért nem működik jól a magyar jogrend, és hogy javíthatjuk meg?". *MTA Law Working Papers,* 2018. 01. sz. 2–3. https://jog.tk.hu/uploads/files/2018_01_Jakab.pdf

[3] Nagy Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.

[4] Tóth Mihály: „Adalékok a büntetőjogi dogmatika válságához". *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica,* 2018. 81. sz. 963–972. http://acta.bibl.uszeged.hu/54034/1/juridpol_081_945-954.pdf

ellentmondó átalakításával, új tartalommal való megtöltésével vagy éppen megkerülésével lehetetleníti el a helyes végeredmény kimunkálását. *Erdei Árpád* hivatkozik ugyan arra, hogy *„csak megrögzötten tradicionális gondolkodásban jelenhet meg olyan elképzelés, amely a dogmatikát fölébe helyezi a fejlődésnek”*,[5] ám hozzáteszi, hogy stabil értelmezési tartomány és egységes módszertan hiányában a tételes jog szabályai a célzott alanyi körben is kiváltják a negatív értékelést, s azokat a jogalkalmazó akár „félre is teheti”.

Hozzátéve mindehhez *Király Tibor* büntetőeljárás-jogra vonatkozó súlyos megállapítását, miszerint az könnyen válhat *„a nyers hatalmi erőszak gyakorlásának termék(évé)”*,[6] és azt a történelmi tényt, hogy Magyarországon már többször beigazolódott a *„büntetőeljárás útján békeidőben is háborút lehet folytatni”*[7] alaptétele, aligha szorul további magyarázatra, hogy a Jakab András által említett „szabályfixáció” ezen a jogterületen valójában nem más, mint a jogbiztonság iránti elementáris igény. Ezt az alkotmányosan igazolható igényt a magyar társadalomban mélyen gyökerező, negatív historikus tapasztalatokból eredő félelem szüli, és a permanens kodifikáció talaján kialakult, instant jogértelmezések által determinált széttartó joggyakorlat következtében, a jogalanyokban kialakult bizonytalanság, kiszolgáltatottság érzete tartja fenn. Már ez is azt indokolja, hogy a tételes jogban is létezzenek általános érvényű garanciális szabályok, és legyenek az értelmezéshez segítségül hívható, megkérdőjelezhetetlen orientációs pontok.

A büntetőeljárási alapelvek mint az alkotmányos jogokat támogató eszközök

A büntetőeljárási garanciák sokrétűek, számtalan alkotmányi/alaptörvényi, szervezeti és eljárásjogi szabályban, továbbá nem utolsósorban ezek összehangolásában öltenek testet. Az eljárási törvények hagyományosan – bár eltérő rendszerben – tartalmaznak olyan, az eljárás működését, szervezését átható elveket, amelyek funkciója az alapjogok érvényesülésének, védelmének biztosítása.

Bár a közgondolkodás nemegyszer paradoxnak tartja, hogy a terhelteket megillető garanciákat éppen az a normarendszer tartalmazza, amely az elkövető felelősségre vonásának kereteit megszabja, és ezeknek végső soron éppen az állam

[5] Erdei Árpád: „Dogmatika nélküli büntető eljárásjog – képtelenség vagy valóság”. *Magyar Jog*, 55. évf. 2008. 8. sz. 516–522. Itt: 516.

[6] Király Tibor: A magyar büntetőeljárásjog fél évszázados történetének vázlata. In Mezey Barna (szerk): *Szemelvények ötven év büntetőjogi és más tárgyú tanulmányaiból*. Budapest, Bibliotheca Iuridica, 2005. 11–12.

[7] Király Tibor: *A védelem és a védő a büntetőügyekben*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 121.

büntetőhatalma gyakorlására felhatalmazást adó alapnorma a forrása, valójában ez a kapcsolat nem ilyen szimpla jogi mátrix. Sokkal inkább bonyolult egyensúlyi háló, amelyhez nem rendelhető általános, a szimmetriát fenntartó algoritmus. A garanciák igazi hordereje a konkrét ügyek „eseményhorizontján" mutatkozik meg, de ettől még a rendszer egyes elemei absztrakt módon is megfoghatóak, egymáshoz rendelhetőek, és összetartozásuk szükségképpen a jogállami büntetőeljárás alapja.

A törvénykönyvek esetében a jogalkotóval szembeni általános, minimális követelmény (lenne) a jog változását indikáló koncepciójának összehangolt, tételes rendelkezésekben való világos visszatükrözése. Markáns változások esetén művészi tökéllyel kivitelezett kodifikáció esetén sem kiszámítható azonban, hogy a módosítás meritumát a joggyakorlat mennyiben és milyen tempóban követi. A jogalkotó adhat ehhez segítséget a jogalkotási folyamat nyomon követését biztosító, részkérdésekre vonatkozó tanulmányokat közlő folyóiratok biztosításával, minőségi indokolás közzétételével, értelmező kommentárok egyidejű megjelentetésével, oktatási anyagok elkészítésével, interaktív konferenciák megszervezésével stb. Ezek az eszközök azonban a jogalkalmazás hétköznapjaiban csak alkalmi „vendégszereplők", és soha nem fedik le a gyakorlatban előforduló majdani összes probléma lehetséges megoldását.

A kódexeknek ezért – manapság keveset emlegetett, de a jogalkalmazó számára állandó mankót jelentő – szerves részei az alapelvi rendelkezések. Jogállamban – különösen a büntetőeljárás-jogot érintően – ezek rendeltetése az alkalmazandó törvény alkotmánnyal való kontaktusának szavatolása, a nemzetközi és az uniós jog eljárásba való bekapcsolhatóságának előmozdítása, a jogalkalmazó folyamatos támogatása a jogértelmezési kérdésekben, az amorf ambíciók távoltartása jogszabály interpretációja során; mi több az ellentmondások, látszólagos ellentétek kiküszöbölésekor is hasznosak.

Az alapelvek – tradicionálisan – többféleképpen csoportosíthatók,[8] vonatkoznak a kódex egészére vagy az eljárás egyes szakaszaira, sőt akár azonos célt szolgáló párhuzamosan egzisztáló hasonló eredetű vagy rendeltetésű jogintézményekre, eljárástípusokra. Ennek a téma szempontjából nincs különösebb jelentősége, mint ahogyan – a sokáig népszerű – „vezérelvre" vonatkozó tételeknek sem. Ma már egyértelmű, hogy az eljárás felépítését behatároló centrális elv nemigen létezik; a jogfejlődés a „vegyes" rendszerben találta meg azt a koncepciót, amelyre a modern büntetőeljárás hatékonyan és észszerűen felépíthető. Sokkal fontosabb – a teljeskörűséget tekintve a jogtudományban sem egységesen, de egymásnak

[8] A csoportképzés körében karakterisztikus különbségek tapasztalhatók Király Tibor, Tremmel Flórián, Tóth Mihály meghatározásában. Erről legutóbb: Fantoly Zsanett: „Alapelvek az új büntetőeljárási törvényben". *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 2018. 81. sz. 257–271.

nem ellentmondóan definiált – funkciójuk. Alapelv az olyan általános tartalmú, a büntetőeljárás szervezését, a büntetőeljárási hatóságok és a bíróság működésének egyes, eljárásjogilag releváns elemeit, a hatáskörök telepítését, a fórumrendszer felépítését, az eljárás alanyainak helyzetét, státusát, jogait és kötelezettségeit meghatározó norma, amelyet a tételes szabályok alkalmazásakor – következmények nélkül – nem lehet megkerülni, és amely a tételes rendelkezésekre vonatkozó (olykor eltérő eredményre vezető) értelmezési módok és kánonok összehangolásakor is segíti a jogalkalmazót a jog helyes értelmének feltárásában.

Az alapelveknek van erős, többrétegű, korlátozó erejű és védelmi funkciója. A jogalanyok védelme, jogaik biztosítása, illetve a különböző, egymással ellentétes platformon álló jogalanyok helyzete közötti egyensúly garantálása érdekében a büntetőeljárási hatóságoknak értelmezési és alkalmazási korlátokat szabnak, továbbá akkor is kötelezettségeket írnak elő, ha azt egy-egy tételes szabály konkrétan nem említi.[9] Kétségtelen, hogy ezek sokszor csak absztrakt deklarációként tűnnek fel, valójában azonban normatív tartalmúak. Megsértésük persze elsősorban a tételes jogi szabály megszegése révén vált ki eljárási szankciót, sőt van, amikor csak ezen keresztül. Ám szép számmal léteznek olyan esetek, amikor figyelmen kívül hagyásuk enélkül is következményekkel jár, még ha nem is a közvetlenül a büntetőeljáráson belül, de alkotmányjogi panasz vagy EJEB-indítvány formájában,[10] s a büntetőeljárásra visszahatóan.

Éppen a védelmi funkcióra tekintettel itt említendő meg, hogy egyes – a nemzetközi joggyakorlatban is kiemelkedő súlyú, az átlagot messze meghaladó alkotmánybírósági háttérrel rendelkező – princípiumok megfejthetetlen okból nem kerültek be a legújabb eljárási törvénybe sem. Ilyen például a fegyverek egyenlőségének követelménye, amelynek funkcionálása nélkül a tisztességes eljárás követelményének érvényesülése legfeljebb csak „szóbeszéd". Noha a tisztességes eljárás eme szelvényjoga nem teljes jogazonosságot, hanem „csupán" annyit jelent, hogy a védelemnek a váddal összemérhető súlyú jogosítványokkal kell rendelkeznie,[11] akkor is faktum, hogy ennek hiányában a terhelt egyéb garantált jogainak súlya is csökken. Nem véletlenül vizsgálja az Alkotmánybíróság is ezt az elvet a védelemhez való joggal szoros összefüggésben.

[9] Például a nyelvhasználat jogát – miközben „csak" alapelv deklarálja – az eljárás alanyainak akkor is biztosítani kell, ha a hatóság szerint csak kisebb súlyú, jogorvoslattal nem támadható, határozati formát nem is igénylő intézkedésről van szó.

[10] Például a Be. 2. § (1) bekezdése az emberi méltósághoz való jogot deklarálja, amely ezerféle módon megsérthető. Olyan szankció még sincs a Be.-ben, amely ezt közvetlenül számon kérhetővé tenné. A védelemhez való jognak is vannak olyan esetei, amelyek mögül hiányzik a tételes szabály, de alkotmánybírósági megtámadásuk eredményes lehet [vö.: 8/2013. (III. 1.) alkotmánybírósági határozat].

[11] Először részletesen: 6/1998. (III. 11.) AB határozat.

Tény, hogy a hatályos büntetőeljárási törvény preambuluma általános célként tartalmazza a tisztességes eljárás elvét, ez azonban gyakorlati értéken mérve „nem ugyanaz". Preambulumra az ítélkezési gyakorlat legfeljebb kivételesen, kapcsolódó jelleggel épít eljárási szankcióval járó következményt, és a hétköznapokban van annak jelentősége, hogy a fegyveregyenlőség követelménye – megannyi alkotmánybírósági és EJEB-döntés ellenére – kifejezetten „rosszul pozicionált" jog. A napi gyakorlatban az elv érvényesülésének alsó tartományába sorolható olyan részkövetelményei is gyakorta csorbát szenvednek, amelyeket egyébként tételes jogi rendelkezések előírnak. Ilyen például nyomozási szakaszban az iratokhoz való hozzájutás vagy a védelem oldaláról érkező indítványok kezelése. Szinte (újra) általános gyakorlat, hogy a fogva lévő terhelt a letartóztatás meghosszabbításakor az iratokat egyáltalán nem, vagy hiányosan, a védője pedig csak késedelmesen, az ülés napján vagy előtte kapja meg, egyes esetekben pedig lényeges tartalomhoz egyikük sem jut hozzá.

Lehet persze arra hivatkozni, hogy – miközben alapjog – a független, törvényes bíróhoz való jog sem része a Be.-nek, továbbá sok egyéb, fontos garancia sem kapott helyet az általános rendelkezések között. A helyzet azonban mégsem ugyanaz. A bírói függetlenség követelménye, ha nem is az eljárási törvényben, de a minősített többséget igénylő, a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII. törvényben (és persze az Alaptörvényben) „mégiscsak" szerepel; s erre (szerencsére) kellően érzékeny a bírói kar. Hasonlóképpen: a törvényes bírótól való elvonás tilalma a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény tételes szabálya, tartalma az eljárási törvény hatáskörre illetékességre vonatkozó rendelkezéseiben is helyet kapott.

Az is csak a probléma hárítására alkalmas, hogy az EJEB a tisztességes eljáráshoz kapcsolódóan igen nagy számú – a *Bárd Károly* által alkalmazott finom distinkció[12] szerint –, az ártatlanok elítélésének megelőzéséhez és az igazság kiderítéséhez szükséges jogot kibontott az Emberi Jogok Európai Egyezményéből, s ezeket sem sorolták fel teljes körűen. Ráadásul ez a megközelítés még az előzőnél is kevésbé hiteles. Ezek meghatározó többsége (olykor több helyen is) tetten érhető a Be. tételes rendelkezéseiben, adott eljárási szakaszra vagy konkrét jogintézményre vonatkozó szabályaiban.[13] Tételes jogi szabályt kell ahhoz megszegni, hogy a

[12] Bárd Károly: *Emberi Jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2007.

[13] A hallgatás joga vagy az *ab instantia* eljárás korrekciós szabályai, a bizonyítás törvényességére vonatkozó részletrendelkezések, a tényállás megállapításához kapcsolódó minimum követelmények megsértése kirívó esetektől eltekintve nem fordul elő. A „materiális igazság" és eljárási igazság közötti választás, és utóbbinak a bizonyítás középpontjába állítása körében az új Be. is erősen távolságtartó az EJEB-gyakorlattal szemben. Azt azonban Bárd Károly bemutatja (más tanulmányaiban is), hogy ez a jogalkotói „választás" önmagában még nem szükségszerűen juttatja az ügyeket az EJEB színe elé. Az azonban számomra már

hallgatás joga vagy a távollévő terhelt helyzetére vonatkozó szabályok sérüljenek. A terhelő tanúkkal való – a strasbourgi szintnek megfelelő – konfrontáció lehetősége sem a részletszabályok hiánya miatt üresedik ki. Ennek koncepcionális oka a mai jogalkotó olthatatlan vonzalma a „titkos eljárásokhoz". Az ezekre vonatkozó, lassanként az egész eljárás rendszerét sűrű hálóként átszövő szabályok éppen azért mennek át játszi könnyedséggel, mert a jogi közgondolkodásból hiányzik a fegyveregyenlőség meritumát is adó kiegyensúlyozásra törekvés az eljárás terheltjének jogai és a büntetőhatalom minden áron való eredményes érvényesítése között.

Alkotmányos kapcsolódások

Az alkotmányos jogfejlődés Magyarországon is szorosan összekapcsolódott a büntetőeljárás történetével, és elterjedt az a sztereotípia, hogy a büntetőeljárás egyes alapelvei közvetlenül az Alkotmányból/Alaptörvényből származtathatók. Ez azonban így pontatlan. A történeti alkotmány egyébként is nehezen meghatározható fogalmába ezúttal nem belemenve (és terjedelmi okokból elkerülve a fogalom körüli ipari mennyiségű ellentmondás vizsgálatát is) álláspontom szerint a büntetőeljárás alkotmányos fejlődése önálló utat járt be. Az alkotmányos súlyú, a büntetőeljárási garanciákat megalapozó alapelvek felvétele az 1949-es Alkotmány szövegébe sokkal inkább tekinthető ezen önfejlődés megkerülhetetlen következményének, semmint az akkori alkotmányozó hatalom örömteli elhatározásának. Az már színtisztán a politikai rezsim „mellékterméke", hogy az „alkotmányos rangra emelt" eljárási alapelvek hosszú ideig tetszhalott állapotban maradtak, és a büntetőeljárási garanciáknak még a másfél évszázaddal korábbi állapotokat megelőző jelentőség sem jutott.

Vuchetich Mátyás már az 1819-ben megjelent, a büntetőeljárás szerepét összefoglaló munkájában azt írta: *„[...] minden ember a veleszületett természet adta jogánál fogva jó hírnévnek örvend, minek alapján mindaddig ártatlannak (igaznak) tekintik, míg bűnösségét nem bizonyítják (donec probetur iniustus)";*[14] majd a jó hírnév védelméből levezette a védelemhez való jogon kívül a büntetőeljárásban irányadó bizonyítási teher szabályát is. Kiemelte, hogy a személyhez fűződő jogok már az eljárás kezdeményezésével, annak végletekig menő fenntartásával is

kétséges, hogy a nyomozás „titkosításának" az a szintje, amely az eljárásba beköltözött, kiállja-e a bizonyítással szemben felállított strasbourgi elveket. (Utóbbiakról részletesen: Bárd: i. m. harmadik fejezet.)

[14] Vuchetich, Matthias: *Institutiones iuris criminalis hungarici.* Buda, Universitatis Hungaricae, 1819. Magyarul: Király Tibor (szerk.): *A magyar büntetőjog rendszere.* Ford. Dr. Király Tibor. Budapest, Közlönykiadó Kft., 2008. 406, 409.

sérülhetnek. A jogszabályoknak – elvileg – megfelelően lefolytatott, de indokolatlan eljárásnak vannak az egyszerű felmentő ítélettel nem reparálható következményei.

Az 1841/1843-as törvényjavaslatok alátámasztására *Szalay László* összefüggő zárt rendszert képező alapelvek mentén szorgalmazta az inkvizitórius eljárás ellenében a teljes magyar büntetőeljárás megújítását.[15] *Fayer László* a bírói pártatlanság kérdését vizsgálva állt ki a szabad bizonyítás elve és a védelemhez való jog mellett.[16] *Baumgarten Izidor* az első ízben 1889-ben publikált[17] tanulmányában lényegében a mai értelemben alkalmazta például a fegyveregyenlőség és a felek egyenrangúsága kifejezést. Ha pedig a későbbi munkáiban a „modern" eljárás címszó alatt általa összefoglalt szempontokat vizsgáljuk – a modern jelzőt „tisztességes"-re cserélve –, megérkezünk a büntetőeljárás mai követelményrendszeréhez. *Finkey Ferenc* a fegyveregyenlőség jogvédelmi szerepét, „az alanyi jogok oltalmazásának" eljárási eszközeit[18] ma is korszerűnek számító alkotmányos kontextusba helyezve – az igazság kideríthetősége érdekében[19] – számos munkájában óvott a terhelt helyzetével való visszaéléstől.

Szemben tehát a makacs babonákkal, ebből is látható, hogy a magyar büntetőeljárásban a tisztességes eljárás, az ártatlanság vélelme, a védelemhez való jog, a fegyverek egyenlőségének elve és megannyi garanciális követelmény korántsem a XX. század végének alkotmányjogi „terméke" vagy a strasbourgi bíróság „beóvatlankodó találmánya". A liberális alapokra helyezkedő büntetőeljárás-jog tudománya már a XIX. század második felében csaknem teljes egészében kidolgozta mindazon lényeges elemeket, amelyek az elv érvényesülését a kodifikáció számára is kezelhetővé tették. Nem meglepő tehát, hogy a bűnvádi perrendtartásról szóló 1986. évi XXXIII. törvénycikk – igaz, kissé szétszórva – számos olyan rendelkezést tartalmazott, amely utóbb szó szerint került át a későbbi korok törvénykönyveibe. Ám – ahogyan *Koósné Mohácsi Barbara* írja – kodifikált alkotmány hiányában a büntető perrendtartás egyes szabadságjogok védelmében alkotmányos biztosítékul is szolgált.[20]

[15] Szalay László *A büntető eljárásról különös tekintettel az esküttszékekre.* Pest, Landerer és Heckenast, 1841.

[16] Fayer László: *Bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt.* Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája, 1885.

[17] Baumgarten Izidor: A tett azonosságának kérdéséhez. In uő (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok.* Budapest, Grill Könyvkiadó Vállalat, 1907.

[18] Finkey Ferenc: A felek fogalma és köre a büntetőjogi per mai elméletében. In *Különlenyomat. „Büntetőjogi dolgozatok".* Pécs, Wessely és Horváth Könyvnyomda, 1914.

[19] Finkey Ferenc: „Anyagi igazság és téves jelszavak a büntetőeljárásban". *Magyar Jogi Szemle,* Különnyomat, Budapest, 1927.

[20] Koósné Mohácsi Barbara: A személyi szabadság védelme a Büntető perrendtartás rendelkezéseiben. In Bárd Petra – Hack Péter – Holé Katalin (szerk.): *Pusztai László emlékére.* Budapest, P-T műhely, 2014. 71–78.

Más kérdés, hogy fejlődésben lévő rendszert meghatározó alkotmányos elvekben ritkán van meg az a reziliencia, hogy a bárdolatlan eszközökkel támadó politikai nyomásnak a napi működés során ellenálljanak. Így a büntető jogfejlődés aranykorának lecsengésével, az alapelvek is – egészen a XX. század utolsó harmadáig – partvonalra kerültek. Fogalmi kultúrájuk azonban nyomban újjáéledt, és virágzásnak indultak, amikor az alkotmányos és politikai környezet megváltozása erre a legkisebb lehetőséget biztosította. A közhiedelemmel ellentétben viszont ez sem a rendszerváltás pillanatára datálható. A látványosan kedvező fordulatot a jogi gondolkodás csendes változásai bőven megelőzték. A társadalmi fejlődés meghatározott pontján – mindenféle, félelemre és demagógiára építő agymosás ellenére – már a másodéves joghallgatónak sem lehetett azt „eladni", hogy a büntetőeljárás elejétől végéig leginkább csak titokban folyhat eredményesen, a nyilvánosság relativizálható; a védelemhez való jog nem egyéb formai követelmények halmazánál; a bíróság úgy pártatlan, hogy „törvényességi szempontból" eljárását az ügyész felügyeli; társasbíráskodásra azért van szükség, hogy a bírót társadalmi szempontból a népi ülnök „orientálja"; a bíró úgy független, hogy az önálló bírói hatalom nem is létezik; az ártatlanság vélelme nem akadálya a terhelt vallomástételre kötelezésének; míg az önvádra kötelezés tilalmának kijátszása érdekében a hatóság szabadon „labdázhat" az érintett perbeli pozíciójával; és így tovább...

Kölcsönhatások az alkotmány és a szakjogágak között

Bárd Petra legutóbbi összegzése szerint *„a kontinentális jogelmélet legalább Beccaria óta az állami büntetőhatalom legitim korlátjának tekinti az eljárási garanciákat, a tisztességes eljárás biztosítása pedig olyan alapvető emberi jogi dokumentumokban nyert rögzítést, mint az emberi Jogok egyetemes Nyilatkozata, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi egyezségokmánya vagy az európai emberi Jogi egyezmény."*[21] Mindemellett Magyarországon az eljárási garanciákat tartalmazó alapelvek minden esetben köthetők az Alkotmányban/Alaptörvényben nevesített alapjogokhoz és az annak részét képező, ugyancsak biztosítékként funkcionáló egyes további rendelkezésekhez.[22] Olyan szelvényjogok, amelyek ma az eljárási alkotmányosságra vonatkozó, az Alaptörvény XXVIII. cikkén kívül egyidejűleg

[21] Bárd Petra: Az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás eltérő igazságfelfogása. In Bárd Petra – Hack Péter – Holé Katalin (szerk.): i. m. 33–44.

[22] Tekintve, hogy az Egyezményben szereplő jogok olyan minimumszabályokat tartalmaznak, amelyekről az Alkotmánybíróság is megállapította, hogy az alá az alkotmányos védelem szintje nem süllyedhet (pl. 6/2011. [VII. 13.] AB határozat, 8/2013. [III. 1.] AB határozat). Ez azt is jelenti, hogy az Egyezmény és az Egyezségokmány szerinti jogok automatikusan az eljárási garanciák külső biztosítékai.

több helyen, a Szabadság és a Felelősség fejezetben rögzített alkotmányos jogok egyes elemeit is magukban foglalják. Érvényesülésük pedig további támogatást kap az Alapvetés és az Állam fejezet egyes reguláI révén. Ezek jellemzően az Emberi Jogok Európai Egyezményében és az ezt kibontó EJEB gyakorlatában is védelem alá esnek.[23]

Az eljárási garanciákat biztosító jogoknak és alkotmányos követelményeknek az Alaptörvényben több, eltérő súlyú szintje van. Az első szintnek tekintendő az eljárási alkotmányosság legfőbb biztosítékát jelentő tisztességes eljáráshoz való jog a nevesített részjogosítványaival együtt: a törvényes bírósághoz (törvényes bíróhoz) való jog, a bírói függetlenség és pártatlanság, a tárgyalás nyilvánossága, az észszerű határidőn belüli eljárás követelménye, amelyek egyszerre funkcionálnak általános intézményi és eljárási garanciaként. Ezek a büntetőeljárási szabályozással és a jogalkalmazással szemben támasztott abszolút jellegű követelmények, amelyek fogalmilag nem vethetők alá korlátozásnak, minthogy önmagukban is mérlegelés eredményei, s ekként a szükségességi-arányossági teszttel sem mérhetőek.[24] A tárgyalás nyilvánosságának követelménye az egyetlen olyan garancia, amely esetében a korlátozás fogalmilag nem kizárt. A terhelti érdeken kívül releváns lehet a sértett helyzete, bizonyos adatok/információk, törvény által is óvott titkok védelme. Mi több éppen a tényállás helyes megállapítása, a bizonyítási eljárás tisztességének biztosítása is megkívánhatja a mérlegelést (pl. a tanú fenyegetettségi helyzetének elkerülése vagy életkorából, szellemi állapotából adódó helyzetének korlátozó tényezőként való elismerése). A szükségesként elismerhető korlátok azonban a végtelenségig nem bővíthetők. Nem tartozik ezek közé a sokszor túldimenzionált igazságszolgáltatási érdek,[25] ahogyan az időszerűség sem képvisel olyan önálló értéket, amelynek a védelmében a nyilvánosság biztosítékfunkciója megcsonkítható. *Bárd Károly* hangsúlyozza, hogy a tisztességes eljárás részjogosultságai nem állíthatók egymással szembe, és a követelmények a „vád súlyára" tekintettel sem relativizálhatók.[26]

A második szint a tisztességes eljárástól függetlenül nevesített, az eljárási alkotmányosságra vonatkozó XXVIII. cikkben önálló alapjogként deklarált jogoké, mint az ártatlanság vélelme, a védelemhez való jog, a jogorvoslathoz való jog. Bármelyik hiánya nyilvánvalóan kikezdi az eljárás tisztességességét, így azzal mindegyik szoros kapcsolatban áll, de sérelmük önállóan, a tisztességes eljárás egyéb elemeinek sérelme nélkül is alkalmas az alaptörvényellenesség megállapítására. Ezek eltűrnek

[23] Ugyanakkor az Egyezmény és az Alaptörvény rendelkezései nem egészen „csereszabatosak" egymással – de ennek a téma szempontjából nincs jelentősége.

[24] Vö. például 14/2002. (III. 20.) AB határozat.

[25] A jogalkotó túl messzire ment például akkor, amikor a jogorvoslati szakaszban a nyilvános tárgyalás fölé helyezte a tanácsülés formáját. Vö.: 20/2005. (V. 26.) AB határozat.

[26] Lásd Bárd Károly: i. m. 61–65; és 20/2005. (V. 26.) AB határozat.

bizonyos korlátokat, de a *„fair balance”*-teszt alkalmazása szempontjából azok sem azonos súlyúak. Az ártatlanság vélelme korlátozásának a szükségesség-arányosság tesztje szerinti vizsgálata igen nehezen képzelhető el, de a bizonyítás tekintetében ez mégsem abszolút jog. Bizonyos esetekben és törvényben előre meghatározott feltételek szerinti limitált körben eltűrhető a bizonyítási teher megfordítása (például: valóság bizonyítása), ami azonban egyrészt nem változtat azon, hogy a büntetőeljárási törvény ennek az alapjognak az eminens biztosítékaként alapelvi szinten is a hatóságokra hárítja a bűnösség bizonyításának terhét, és érvényesülnie kell az *in dubio pro reo* szabályának. Másrészt a hatóságokat és a bíróságot köti ugyan a *praesumptio boni viri* szabálya, de a terhelt saját jól felfogott érdekében a bűnösségének cáfolatára alkalmas bizonyítási eszközöket érdemi védekezése részeként bármikor felajánlhatja.

A további felsorolt nevesített jogok még ilyen értelemben sem abszolút szerkezetűek, a szükségesség-aranyosság keretei között korlátozásoknak vethetők alá. Jellemzően azonban az alkotmánybírósági gyakorlat azt megkívánja, hogy a tisztességes eljárás más, nevesített és nem nevesített elemei révén ez a korlátozás kiegyenlített, kellően indokolt és erősen mérsékelt legyen.[27] Mindemellett a hatékony védelemhez való jog egyfelől az eljárási törvényben egyre több részletszabályban ölt testet, melyek közül egyesek megsértése abszolút hatályon kívül helyezési okot is jelent, másfelől az Alkotmánybíróság egyre inkább összhatásában vizsgálja, hogy az eljárás korai szakaszában elkövetett vagy az abszolút eljárási hibaként nem tételezett jogsértés eléri-e az alaptörvény-ellenességet.[28]

A jogorvoslathoz való jog *„[...] tényleges és hatékony érvényesítése nem csupán a jogalkotóval szemben (a jogszabályok tartalmát illetően) fennálló követelmény, hanem az Alaptörvény 28. cikkéből következően (a jogszabályok értelmezése során) a bíróságokat is kötelezi.”*[29] Nem jelent azonban végtelenített perorvoslati jogosultságot. Az alkotmányos védelem nem terjed ki a rendkívüli jogorvoslatokra, eltérő megítélés vonatkozik az érdemi és a pervezető döntésekre, és a felülbírálat terjedelmének is vannak alkotmányosan elismert szakmai korlátai. Az azonban kiemelendő, hogy ha a törvény biztosítja a jogorvoslat lehetőségét, az erre szolgáló eljárás során is érvényesülnie kell a tisztességes eljárásból fakadó, azzal szoros összefüggésben álló alkotmányos követelményeknek.[30]

A harmadik lépcsőt a tisztességes eljárásból levezetett, alaptörvényi szinten külön nem nevesített, de az Alkotmánybíróság határozataiban kibontott (egyben az EJEB-döntésekben foglaltak szerint is védett) további részjogosítványok,

[27] Részletesen: 34/2014. (XI. 14.) AB határozat; 3046/2019. (III. 14.) AB határozat.

[28] Például: 20/2005. (V. 26.) AB határozat, 8/2013. (III. 1.) AB határozat.

[29] Például: 3146/2018. (V. 7.) AB határozat.

[30] Összefoglalóan legutóbb: 6/2020. (III. 3.) AB határozat.

elvek, összetevők, kívánalmak jelentik,[31] mint például a fegyverek egyenlőségéhez, a határozatok indokolásához, a nyelvhasználathoz való jog. Ezek nem abszolút szerkezetűek, korlátozhatóak és megsértésükre egymáshoz képest sem azonos alkotmányos mérce irányadó. A fegyveregyenlőséggel kapcsolatos korlátozásoknak – főként az elv védelemhez való joggal való szoros kapcsolata folytán – többnyire erős szükségességi arányossági teszten kell átmenniük, ahol azonban jelentősége van annak, hogy az alkalmazott megszorításokat az eljárás során „összhatásában" sikerült-e kiküszöbölni. Az indokolási kötelezettség többnyire csak szubszidiárius jogként élvez védelmet, és teljesítésének vizsgálatakor az Alkotmánybíróság sokkal közelebb jár – a szükségesség-arányosságnál jóval gyengébb – észszerűségi teszthez.[32]

A nyelvhasználat nem a XXVIII. cikk részeként, de a tisztességes eljárás kontextusában, gyökereit tekintve a XV. cikk jogegyenlőségi és diszkriminációmentességet garantáló alapjogi rendelkezésekre figyelemmel vált az eljárási alkotmányosság részévé. Egyelőre azonban az alkotmányos gyakorlat ezt csak a nagyon minimális szinten, a fegyveregyenlőség követelményétől is elszakadva, a szükségesség-arányosság helyett az észszerűségi teszthez közelítően részesíti védelemben. Nem része ennek a teljes körű irat- és információmegismerés, valamint eltűrt a magyar nyelvet ismerő terhelthez képest az alacsonyabb szintű iratokhoz jutási szint is.[33]

Az eljárási alkotmányosságra vonatkozó cikknek azonban „nem lenne lába", ha azt az alapjogi fejezet emberi méltóságra, a kínzás, embertelen, megalázó bánásmódra, a személyi szabadsághoz és biztonsághoz való jogra vonatkozó, illetve további alapjogokat deklaráló szabályai nélkül értelmeznénk. Nem véletlen, hogy ezek egy része konkrétan bekerült az eljárási törvény alaprendelkezései közé. Ez azonban még mindig csak a negyedik „grádics", amely élettelen test lenne az Alapvetés fejezet jogállamiságra vagy hatalommegosztásra vonatkozó normái nélkül. Az Alkotmánybíróság ezekből vezeti le a visszaható hatályú jogalkalmazás tilalmát éppen úgy, mint a funkciómegosztás követelményét.[34]

Különösebb magyarázatra az már nem is szorul, hogy mindezek értelmezéséhez és a büntetőeljárásba való átültetéséhez a szervezeti jogra (bíróságra, ügyészségre, rendőrségre) vonatkozó, ezek működését, az államszervezetben betöltött funkcióját meghatározó alkotmányos szabályok akkor is az értelmezési háttér részei, ha ezt a konkrét határozatok éppen nem érintik. Nehéz lenne a törvényes bíró vagy a független, pártatlan bíró eljárását számonkérni, ha a működés szervezeti garanciái nem az az Alaptörvényből volnának levezethetők.

[31] 14/2020 (III. 14.) AB határozat.

[32] Összefoglalóan: 7/2013. (III. 1.) AB határozat.

[33] Legutóbb: 3244/2018. (VII. 1.) AB határozat.

[34] Például: 14/2002. (III. 20.) AB határozat; 14/2004. (V. 7.) AB határozat.

A fenti áttekintés nyilvánvalóan nem teljes körű. Összességében azonban enynyiből is megállapítható, hogy a büntetőeljárás minőségét meghatározó törvénybe foglalt elvek, biztosítékok és garanciák, a tételes rendelkezésekben védett egyes jogintézmények, az Alaptörvény különböző, egymás nélkül értelmezhetetlen rendelkezéseiből levezetett szelvényjogok olyan kombinációi, amelyek hiányában jogállami büntetőeljárásról nem beszélhetünk. Ez azonban csak a kiindulópont, a talpazat. Az már másik tanulmány része lehet, hogy milyen eszközök kellenek a jól felépített rendszer kiüresítésének megakadályozásához. Ilyen próbálkozások ugyanis mindig vannak.

Irodalom

Bárd Károly: *Emberi Jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2007.

Bárd Petra: Az angolszász és a kontinentális büntetőeljárás eltérő igazságfelfogása. In: Bárd Petra – Hack Péter – Holé Katalin (szerk.): *Pusztai László emlékére.* Budapest, P-T műhely, 2014. 33–44.

Baumgarten Izidor: A tett azonosságának kérdéséhez. In uő (szerk.): *Büntetőjogi tanulmányok.* Budapest, Grill Könyvkiadó Vállalat, 1907.

Erdei Árpád: „Dogmatika nélküli büntető eljárásjog – képtelenség vagy valóság". *Magyar Jog,* 55. évf. 2008. 8. sz. 516–522.

Fantoly Zsanett: „Alapelvek az új büntetőeljárási törvényben". *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica,* 2018. 81. sz. 257–271.

Fayer László: *Bűnvádi eljárás a törvényszékek előtt.* Budapest, Franklin Társulat Könyvnyomdája, 1885.

Finkey Ferenc: *A felek fogalma és köre a büntetőjogi per mai elméletében.* In *Különlenyomat. „Büntetőjogi dolgozatok".* Pécs, Wessely és Horváth Könyvnyomda, 1914.

Finkey Ferenc: *Anyagi igazság és téves jelszavak a büntetőeljárásban.* Budapest, Magyar Jogi Szemle, Különnyomat, 1927.

Jakab András: „Miért nem működik jól a magyar jogrend, és hogy javíthatjuk meg?". *MTA Law Working Papers,* 2018. 01. sz. 2–3. https://jog.tk.hu/uploads/files/2018_01_Jakab.pdf

Király Tibor (szerk.): *A magyar büntetőjog rendszere.* Ford. Dr. Király Tibor. Budapest, Közlönykiadó Kft., 2008.

Király Tibor: A magyar büntetőeljárásjog fél évszázados történetének vázlata. In Mezey Barna (szerk.): *Szemelvények ötven év büntetőjogi és más tárgyú tanulmányaiból.* Budapest, Bibliotheca Iuridica, 2005. 11–12.

Király Tibor: *A védelem és a védő a büntetőügyekben.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962.

Koósné Mohácsi Barbara: A személyi szabadság védelme a Büntető perrendtartás rendelkezéseiben. In Bárd Petra – Hack Péter – Holé Katalin (szerk.): *Pusztai László emlékére.* Budapest, P-T műhely, 2014. 71–78.

Nagy Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományában.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013.

Szalay László: *A büntető eljárásról különös tekintettel az esküttszékekre.* Pest, Landerer és Heckenast, 1841.

Tóth Mihály: „Adalékok a büntetőjogi dogmatika válságához". *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica,* 2018. 81. sz. 963–972. http://acta.bibl.uszeged.hu/54034/1/juridpol_081_945-954.pdf

Vuchetich, Matthias: *Institutiones iuris criminalis hungarici.* Buda, Universitatis Hungaricae, 1819.

Közös „időszámítás" Európában – avagy az elévülés európai büntetőjogi relevanciája

Karsai Krisztina[1]

Köszöntés

Bárd Károly jogtudós és humanista születésnapját ünnepeljük. Bárd professzor tudományos érdeklődése igen sokrétű, magas színvonalú munkáiban lényegében a büntető igazságszolgáltatás egészét tekintve tetten érhető tudományos kíváncsisága, eredményei büntetőjogászok nemzedékeit tanítják és érzékenyítik, így rajtuk keresztül a jog hétköznapjaira is hatással vannak. A büntető igazságszolgáltatás megoldásra váró kérdései és kutatást igénylő jelenségei térben (nemzetközi összehasonlítás) és időben (történeti szemlélet) egyaránt mélyen foglalkoztatják. A köszöntő tanulmány témájául olyan témakörből választottam, amely markánsan jelen van a jubiláns tudományos orientációs palettáján: Bárd Károly munkásságából kirajzolódik az érdeklődés a történelmi igazságtétel, a nemzetiszocialista bűntettek miatti felelősségrevonás elméleti kérdései iránt is, kiváló tudományos és fontos publicisztikai közleményeket[2] jelentetett meg ezzel kapcsolatos tág értelemben vett kriminálpolitikai, igazságossági és büntetőjogi (anyagi és eljárásjog) vizsgálódásainak eredményével. Jelen írásommal ekként e kérdéskör egyik fő sarokpontját, a büntethetőség elévülésének jogintézményét járom körbe, azonban egy – a fentiektől – eltérő közegben, méghozzá az európai büntetőjogi kontextusban. Őszintén remélem, hogy írásom méltó ajándék az ünnepi alkalomra. Boldog születésnapot, Karcsi!

[1] Az MTA doktora, intézetvezető egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Intézete.

[2] Bárd Károly: „Hogy ne tapadjon vérvád a néphez: holokauszt perek, megtorlás, elévülés". *Múlt és Jövő,* 2021. február 14.; Bárd Károly: Fritz Bauer – szemben az árral. In Bárd Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019. 84–94; Bárd Károly: Történelmi igazságtétel – Ötven évvel az Eichmann per után. In Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapienti sat: ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 35–49.

Az elévülés jogági besorolása

A büntethetőség elévülésével[3] kapcsolatosan megosztottnak tekinthető a jogági besorolás a különböző európai országokat illetően. A legtöbb kontinentális európai jogrendszerben anyagi jogi jogintézményként (így a büntetőjogi felelősség egyik „negatív" komponenseként) ismerik el, kivételként Franciaország és Németország említendő, ahol eljárásjogi jogintézményként működik. Az európai *„common law"*-országokban főszabályként az elévülés önmagában nem eredményezheti a bűncselekmény üldözésének elenyészését. Vannak továbbá olyan országok is, ahol vegyes felfogás az irányadó, így Spanyolországban és Észtországban.[4] Alapvető és döntő jelentőségű, ámde annál egyszerűbb a különbségtétel következménye: az anyagi jogi értelemben kezelt elévülés felelősségmegszüntető tényező, így az anyagi jogi törvényesség elve kiterjed rá, míg az eljárásjogi értelemben vett elévülésre

[3] Jelen tanulmányban a büntetések végrehajtásának elévülése nem képezi a vizsgálat tárgyát. Az elévülésre vonatkozó más jogági jogfejlődés eredményeiről sem értekezek ebben a tanulmányban, azonban említhető, hogy például a közlekedési balesetekkel kapcsolatos elévülési időkkel, illetve az egyelőre kudarcot valló közös európai adásvételi jogi rendelet a követelések elévülésére vonatkozó egységesítésével kapcsolatosan jelenleg is folyik szakmai (tudományos) diskurzus. A büntethetőség elévülésére vonatkozóan lásd: Elek Balázs: A büntethetőség elévülése. Az elévülést félbeszakító büntetőeljárási cselekmények. A ténybeli azonosság. In Polt Péter (szerk.): *Új Btk. Kommentár: 1. kötet. Általános rész.* Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013. 181–196; Hollán Miklós: Az önkényuralmi rendszerek bűnei és azok elévülése. In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról: Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft., 2019. 385–402; Karsai Krisztina: A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok. In Karsai Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez.* Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 72–95; Nagy Zoltán András: „Gondolatok az elévülés – visszaható hatály kérdéseiről". *Miskolci Jogi Szemle,* XIV. évf. 2019. 2. sz. 253–263.

[4] Az Europäische Arbeitskreis + gegen organisierte Kriminalität elnevezésű tudományos hálózat 2017 és 2020 között kutatási programot folytatott le, amelynek során 11 uniós (Ausztria, Észtország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Lengyelország, Magyarország, Németország, Olaszország, Spanyolország, Svédország) és 3 nem uniós (Anglia és Wales, Svájc, USA) ország elévülési szabályainak összehasonlítására vállalkoztunk, a jogszabályi környezet pontos feltárása mellett olyan szituációkkal is foglalkoztunk, amelyek plasztikusan mutatták az elévülésre vonatkozó szabályok tényleges működését, illetve a büntethetőség (és a büntetés végrehajtása) elévülésének erkölcsi, alkotmányos és kriminálpolitikai megfontolásait is összegyűjtötte a kutatócsoport annak érdekében, hogy a jövő szabályozására vonatkozó javaslatok elvi hátterét is megfelelő megalapozottsággal képviselje. Lásd Karsai Krisztina - Szomora Zsolt: Landesbericht Ungarn. In Gudrun Hochmayr - Walter Gropp (Hrsg): Die Verjährung als Herausforderung für die grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Strafsachen. Baden-Baden, Nomos, 2021. 503–536.

ez nem (feltétlenül) vonatkozik. *Legmarkánsabban akkor látható e különbség,* ha az elévülési szabályokban valamilyen változás áll be. Anyagi jogi felfogás esetén a büntető törvény időbeli hatályára vonatkozó rendelkezések alkalmazandók, így az esetlegesen enyhébb, új elévülési szabályok (pl. rövidebb elévülési idő, az elévülési idő kezdetének időbeli előrehozása, szűkebb megszakítási okok stb.) büntetlenséget eredményezhetnek a törvényesség elvének megfelelően (minden uniós országban). Amennyiben pedig az elévülés anyagi jogi szabályait szigorítják (pl. hosszabb elévülési idő), akkor a törvényesség elvének megfelelően a visszaható hatály tilalma érvényesül. Eljárásjogi felfogás esetén nem ez a főszabály, hanem az, hogy az elbíráláskor hatályos eljárási szabályok szerint kell az elévülést is kezelni, így mind az esetleges szigorítás, mind pedig az enyhítés hatással lehet a felelősség megállapítására.

Az elévülés mint a kölcsönös elismerés tárgya

Az elévülésre vonatkozó nemzeti szabályozás elismerésének térnyerése a Schengeni Végrehajtási Egyezmény (SVE) 54. cikkének „általános" érvényességével vette kezdetét. Ugyan az uniós tagállamok eredetileg hagyományos (nem közösségi vagy uniós) egyezményként írták alá, illetve csatlakoztak a schengeni egyezményekhez, 1999. november 1-jétől kezdődően minden uniós tagállam számára kötelezően alkalmazandó joggá vált a fenti cikkben megfogalmazott transznacionális *ne bis in idem.* Az elévülés jogintézményének relevanciája abban a kontextusban válik itt jelentőssé, hogy *ha valamely tagállamban a bűncselekmény büntethetősége elévült,* ez a Schengeni Végrehajtási Egyezmény (SVE) 54. cikke alapján kizárja a másik tagállami büntetőeljárást. A jelenlegi joghelyzetben még a 2009. december 1-je óta hatályos Alapjogi Charta 50. cikke is – mintegy alapjogi rendelkezésként e specifikus szabály fölé „befűződve" – érvényesül a *ne bis in idem* kapcsán, amelynek jelentősége és hozzáadott értéke az Európai Ügyészséggel kapcsolatosan fog markánsan kirajzolódni. Erről azonban kicsit később.

Amennyiben az elévülés beállt az egyik tagállamban olyan cselekmény miatt, amelyre van joghatósága másik tagállamnak is, ez utóbbinak figyelemmel kell lennie az SVE 54. cikkére, és érvényesítenie kell a blokkoló hatást, amelyet ez a cikk eredményez. Azaz a megindult büntetőeljárását meg kell szüntetnie, amennyiben az előző tagállam jogerősen (véglegesen) elbírálta a cselekményt. Az a *reáltény* viszont, hogy az elévülés esetlegesen beállt az előző tagállamban, még nem elegendő, szükséges az is, hogy e tényt abban a tagállami büntetőeljárásban megállapítsák, és a jogerős elbírálás alapját képezze. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elévülésre vonatkozó nemzeti szabályok nem létezésükkel válnak elismerés tárgyává, hanem az azt alkalmazó bírósági döntések által. Ha tehát az érintett személlyel szemben nem indítottak büntetőeljárást, akkor nincs olyan határozat, amely megakadályozná a másik

állambeli büntetőeljárás megindítását, így az elévülés egyik tagállambeli tényszerű beállását nem szükséges a cikk alapján elismerni. Az eljáró hatóságok értelemszerűen észlelhetik a másik tagállam joga szerinti elévülést, de semmi nem kötelezi őket ennek figyelembevételére, mivel az elévülési határidők területén nem történt meg a részes államok jogi szabályozásának harmonizációja (az első és egyetlen kivételről később teszek említést), illetve nincs olyan kötelezően követendő alapelv sem, amely a tagállamokat arra kötelezné, hogy egymás szabályait ekként elismerjék.

Az elévülés jelentősége az átadási eljárásokban

Hagyományos funkcióját az uniós jogviszonyokban is szükségképpen megtartotta az elévülés a kiadatás helyébe lépő átadási eljárások során. E jogviszonyokban relatív megtagadási okként jelentkezik. Ezt azt jelenti, hogy az európai elfogatóparancsról és az átadási eljárásról szóló kerethatározat[5] *mérlegelhető megtagadási okként* engedi figyelembe venni az elévülést. A 4. cikk szerint a végrehajtó igazságügyi hatóság megtagadhatja az európai elfogatóparancs végrehajtását, ha a végrehajtó tagállam joga szerint a büntethetőség vagy a büntetés elévült, és a cselekmények e tagállam büntetőjoga szerint saját joghatósága alá tartoznak.

Az elévülés jogintézményének növekvő jelentősége az európai jogi integrációban

Az anyagi jogi felfogás következményei

Az uniós büntetőjogi jogfejlődésben először – a törvényesség elvén keresztül – a Berlusconi-ügyben[6] merült fel a büntethetőség elévülésére vonatkozó tagállami szabályozás esetleges uniós érintettsége. Kérdésessé vált ugyanis, hogy az olasz büntető jogszabályok azon módosítása, amellyel bizonyos – Berlusconi és társai által elkövetett – pénzügyi bűncselekmények elévülési idejét lerövidítették, vajon kellőképpen hatékony, arányos és elrettentő erejű[7] tagállami fellépés-e a közösség jogi (pénzügyi) érdekeinek védelme érdekében. Az EUB a tagállami bíróságra bízta ennek eldöntését,

[5] A Tanács kerethatározata (2002. június 13.) az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról. HL 190 2002. július 18. 1–51.

[6] C-387/02 sz. ügy. Silvio Berlusconi, Sergio Adelchi és Marcello Dell'Utri és mások elleni büntetőeljárás (2005. május 30.).

[7] Ezeket a tartalmi követelményeket eddigre már kikristályosította az EUB: az uniós (közösségi) jogsértések tagállami üldözésére e követelményeknek megfelelő szankciókat kell kilátásba helyezni – ha nincs ennél konkrétabb kötelezettség valamely uniós normában.

azonban *az anyagi jogi törvényesség elvére* hivatkozva nem mondhatott mást, mint hogy az elbíráláskor hatályos büntető törvény alkalmazandó akkor, ha az már nem rendeli büntetni az adott cselekményt például az elévülési idő lerövidítése miatt.

Az elévülésre vonatkozó itt tárgyalt jogfejlődés következő állomása 10 évvel a Berlusconi-ügy után ismét az olasz büntetőjogra vonatkozó előzetes döntéshozatali eljárásban érhető tetten, amelynek eredménye több szempontból is mérföldkő-jelentőségűnek tekinthető. A Taricco-ügyben[8] egyébként hasonló volt a kérdés felütése, azaz hogy az áfacsalásra irányadó, a büntethetőség elévülésének félbeszakítását és az elévülési idő további folyásának szabályait leíró nemzeti normák mennyiben feleltethetők meg a hatékony, arányos és elrettentő erejű szankciók alkalmazása kötelezettségének (immár az EUMSZ 325. cikk [1] és [2] bekezdéséből eredően). Az EUB megállapítja, hogy az olasz szabályozással ellentétben állhat az EUMSZ vonatkozó rendelkezése, mivel az előbbi akadályozhatja a pénzügyi érdekek megfelelő védelmét. Megfogalmazza továbbá a kötelezettséget a nemzeti bíróság számára, miszerint szükség esetén tekintsen el azon nemzeti jogi rendelkezések alkalmazásától, amelyek azzal a hatással járnak, hogy megakadályozzák az érintett tagállamot abban, hogy teljesítse az EUMSZ 325. cikk (1) és (2) bekezdésében rá rótt kötelezettségeket. Vagyis azt mondta az EUB, hogy az (olasz) anyagi jogi felfogást követő elévülési szabályok alkalmazása akadályozhatja az uniós célok elérését, így azokat szükség esetén félre lehet (és kell) tenni. Úgy is lehet mondani, hogy ezen tétel szerint a törvényesség elvéből fakadó büntetőjogi követelmény tehát másodlagos, a nemzeti jogrendszerek elsődleges funkciója az uniós célok érvényre juttatása. Ez a tétel – joggal – komoly felzúdulást keltett szakmai körökben, és megtépázta kicsit az EUB nimbuszát a büntetőjogi kérdéseket illetően. Olyannyira, hogy várható volt, hogy inkább vissza fog lépni az EUB, amennyiben érkezik olyan ügy, amelyben hasonló értelmezési kérdés mentén ismét foglalkozhat e kollízióval. Az olasz alkotmánybíróság (!) által kezdeményezett M.A.S.-ügyben[9] az EUB meg tudta fogalmazni, hogy az, amit két évvel korábban kimondott, továbbra is érvényes, de kivételt fűzött hozzá: ha a kérdéses jogszabályok mellőzése sértené a bűncselekmények és büntetések törvényességének elvét annak okán, hogy az alkalmazandó jog nem kellően pontos, vagy hogy a bűncselekmény elkövetésének időpontjában hatályban lévőknél súlyosabb büntethetőséget megállapító jogszabály visszaható hatállyal alkalmazandó, akkor nem lehet a nemzeti jog ilyen szabályait mellőzni.

Látható, hogy e tételt jól lehet használni minden jogrendszerben, függetlenül attól, hogy anyagi jogi vagy eljárásjogi felfogása van-e az elévülésnek, de ez azt is mutatja, hogy az anyagi jogi felfogás – adott esetben – gátját képezheti az uniós

[8] C-105/14 sz. ügy. Ivo Taricco és társai elleni büntetőeljárás (2015. szeptember 8.).

[9] C-42/17 sz. ügy. M.A.S., M.B. & Presidente del Consiglio dei Ministri (2017. december 5.). Szokás Taricco II-nek is nevezni ezt az ügyet.

érdekek érvényesülésének, míg az eljárásjogi kevésbé. Mindenesetre az EUB kiválóan oldotta meg a feladványt, az anyagi jogi elévülési koncepciót követő országok számára nem támasztott elfogadhatatlan követelményt, de nem is vonta vissza főszabályát. Nem vitatható ugyanakkor a törvényesség elvének alapvető jelentősége, így ennek megdöntése nem része az uniós jogfejlődésnek.[10] Az is igaz viszont, hogy az elévülés anyagi jogi besorolása egyértelmű korlátja lehet (ilyen különleges körülmények mellett) *az uniós jogi célok érvényesülésének.* Ebből az következik, hogy a törvényesség elvének gyengítése nem vállalható jogi alternatíva, viszont elképzelhető lenne az elévülés mint jogintézmény tagállami rendszertani helyének megválasztására vonatkozó esetleges uniós „iránymutatás". Nyilvánvaló, hogy jelen viszonyaink között az ilyen kezdeményezés az EUMSZ 82. cikk (3) és a 83. cikk (3) bekezdésében található „büntető igazságügyi rendszerének alapvető vonatkozásait" érintő „kifogás" hatókörébe esik, de nem lehet kizárni, hogy hosszabb távon ez is megváltozhat.

A kölcsönös elismerés tárgya

A Gasparini-ügyben[11] bukkan fel először a korábban bemutatott második aspektus, amelyben a büntethetőség elévülése és az ahhoz kapcsolódó tagállami szabályok a kölcsönös elismerést tárgyát képezhetik. A EUB kimondja, hogy valamely részes állam bíróságának a büntetőeljárás alapján hozott azon határozatára, amellyel a büntetőeljárás alapjául szolgáló bűncselekmény elévülése miatt jogerősen felmenti a terheltet, éppúgy alkalmazandó a *ne bis in idem* elve. Ebben a döntésben világít rá az EUB arra (2006-ban), hogy a másik tagállami határozat hiányában a SVE 54. cikke nem alkalmazható. Ebből az is következik, hogy a tagállami bíróság – ha nincs másik döntés – az elévülésre hivatkozó védekezés esetén sem köteles például jogi szakértő kirendelése mellett meggyőződni a másik tagállam elévülési szabályairól.

Elévülési jogközelítés

A büntethetőség elévülése sokáig nem került a jogközelítés homlokterébe annak ellenére, hogy lényegében 1999-től kezdődően ennek elvi és gyakorlati szükségessége

[10] A büntetőhatalom egyes aspektusainak átruházásával az uniós szekunder jogforrások is magukra ölthetnek „törvényi" jelleget, aminek lehet olyan következménye, különösen felelősségi és büntetési kérdések szabályozása esetén, amely biztosan a tagállami büntető jogszabályokkal szemben fog primátust élvezni. Azaz a „törvény" fogalmának esetleges átalakulása nem kizárható. Karsai Krisztina: *Alapelvi (r)evolúció az európai büntetőjogban.* Szeged, Iusperitus Bt., 2015. 16–69.

[11] C-467/04. sz. ügy. Gasparini és társai elleni büntetőeljárás (2006. szeptember 28.).

egyértelműnek tűnt. Az Unió pénzügyi érdekeinek büntetőjogi védelmét célzó jogközelítési irányelv[12] az első, amelynek szabályozási tartalma kiterjed az elévülésre. A (22)-es preambulumbekezdés szerint „a tagállamoknak meg kell állapítaniuk az elévülési időre vonatkozó szabályokat, annak érdekében, hogy fel tudjanak lépni az Unió pénzügyi érdekeinek sérelmére elkövetett jogellenes tevékenységekkel szemben. A legalább négy év szabadságvesztéssel járó maximális büntetéssel büntetendő bűncselekmények esetén az elévülési időt a bűncselekmény elkövetésének időpontjától számított legalább öt évben kell megállapítani. Ez a rendelkezés nem érinti azokat a tagállamokat, amelyek a nyomozás, a vádemelés és a végrehajtás tekintetében nem írnak elő elévülési időt." Ennek megfelelően az irányelv 12. cikke tartalmazza az elévülésre vonatkozó jogközelítő rendelkezéseket (egyébként mind a büntethetőség, mind a büntetés végrehajtása szempontjából). A tagállamok „a legalább négy év szabadságvesztéssel járó maximális büntetéssel büntetendő bűncselekmények esetében megteszik a szükséges intézkedéseket annak lehetővé tétele érdekében, hogy az e bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozások, vádemelések, tárgyalások lefolytatására és bírósági határozatok meghozatalára az említett bűncselekmények elkövetését követően legalább öt év álljon rendelkezésre" ([2] bekezdés). A (2) bekezdéstől eltérve a tagállamok öt évnél rövidebb, de három évnél nem rövidebb elévülési időt is megállapíthatnak, feltéve, hogy az elévülési idő meghatározott cselekmények esetén megszakítható vagy felfüggeszthető.

A tagállamok mindegyike átültette nemzeti jogrendjébe az irányelvi rendelkezéseket, ennek ellenőrzése jelenleg folyik, és az irányelv 18. cikk (1) bekezdése alapján 2021. július 6-ig a Bizottság elkészíti transzpozíciós jelentését. *Az elévülési idők nemzeti jogba való iktatása,* illetve ezek összehasonlítása fontos kérdés lehet a jövőben, mert a minimumszabályozást tartalmazó irányelv átültetése még az ilyen egyértelműnek tűnő rendelkezések esetén is jelentős különbségeket mutathat. Az irányelvi rendelkezés értelemszerűen nem foglal állást az elévülés anyagi jogi vagy eljárásjogi besorolásának kérdésében, a jogközelítés az elévülési időtartamra vonatkozik. Ennek ellenére azért az irányelvben megjelenő normatartalom inkább anyagi jogi jellegű, mint eljárásjogi. Mindenesetre az elévülésre vonatkozó uniós jogfejlődést tekintve (is) e korlátozott hatókör ellenére is mérföldkőnek lehet tekinteni ezt az irányelvet.

[12] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1371 irányelve (2017. július 5.) az Unió pénzügyi érdekeit érintő csalás ellen büntetőjogi eszközökkel folytatott küzdelemről. HL L 198 2017. július 28. 29–41.

Az irányelvben meghatározott bűncselekmények miatti büntetőeljárásokkal kapcsolatosan az újonnan létrehozott Európai Ügyészségnek[13] van kompetenciája – a megerősített együttműködésbe belépett tagállam esetén.[14] Az Európai Ügyészségről szóló rendelet 39. cikke szerint, ha a vádhatósági eljárás lefolytatása az eljáró delegált európai ügyész[15] tagállamának joga értelmében lehetetlenné vált, az állandó tanács[16] az eljáró delegált európai ügyész által benyújtott jelentés alapján úgy határozhat, hogy valamely személlyel szemben megszünteti az eljárást a vádhatósági eljárásra vonatkozó, a nemzeti jogban előírt elévülési idő lejárta alapján. Ezen szabály azonban nem zárja ki azt, hogy másik tagállamban másik delegált európai ügyész esetlegesen folytassa az eljárást. Mivel itt olyan ügyekről van szó, amelyeknél több tagállamnak is van joghatósága, nem kizárt, hogy a többi érintett tagállam eltérő elévülési időkkel (a minimumot meghaladóan) illesztette be az irányelvi rendelkezéseket, így előfordulhat, hogy az elévülési idő nem járt le a másik tagállamban. Erről ugyan nem szól a rendelet, de egyszerű határozattal ki lehet jelölni másik delegált európai ügyészt az eljárásra. Ha az ügy a tagállamból indul, és a tagállamban észlelik az Európai Ügyészség hatáskörébe eső bűncselekmény elkövetését, akkor erről tájékoztatja a tagállami hatóság az Európai Ügyészséget, amelyik eldönti, hogy kívánja-e gyakorolni hatáskörét. Amennyiben ebben a

[13] Karsai Krisztina: „A kívülmaradás lehetetlensége – az Európai Ügyészség működésének várható hatásai a kimaradó tagállamokban". *Magyar Jog*, 65. évf. 2018. 12. sz. 670–678; Transparency International Magyarország: *Az Európai Ügyészség és Magyarország: Kihívás vagy elszalasztott lehetőség?* Budapest, 2021. április 7. https://transparency.hu/wp-content

[14] A Tanács (EU) 2017/1939 rendelete (2017. október 12.) az Európai Ügyészség létrehozására vonatkozó megerősített együttműködés bevezetéséről. HL L 283 2017. október 31. 1–71. (EÜ rendelet)

[15] A delegált európai ügyészek az Európai Ügyészség nevében járnak el saját tagállamukban, és a nemzeti ügyészekkel azonos jogkörökkel rendelkeznek a nyomozás, a vádhatósági eljárás és az ügyek bíróság elé vitele tekintetében az e rendeletben rájuk ruházott különleges jogkörökön és jogálláson túlmenően, e jogkörökre és jogállásra is figyelemmel és az e rendeletben előírt feltételek mellett. A delegált európai ügyészek felelnek az általuk indított, nekik kiosztott, illetve a saját hatáskörbe vonás jogára hivatkozással általuk átvett nyomozásokért és vádhatósági eljárásokért. A delegált európai ügyészek követik az adott üggyel megbízott állandó tanács iránymutatásait és utasításait, valamint az ügyet felügyelő európai ügyész utasításait. A delegált európai ügyészek felelnek továbbá az ügyek bíróság elé viteléért, így különösen jogkörrel rendelkeznek arra, hogy a bírósági eljárás során indítványt tegyenek, a bizonyításfelvételen részt vegyenek, és igénybe vegyék a nemzeti jog alapján rendelkezésre álló jogorvoslati lehetőségeket (EÜ rendelet 13. cikk).

[16] Az adott ügyet felügyelő, döntéshozó ügyészi tanács, az eljáró európai ügyész meghatározott esetekben dönthet csak egyedül. Az állandó tanácsok ellenőrzik és irányítják a delegált európai ügyészek által folytatott nyomozásokat és vádhatósági eljárásokat. Az állandó tanácsok biztosítják továbbá a határokon átnyúló ügyekben a nyomozások és vádhatósági eljárások koordinációját, valamint a releváns határozatok végrehajtását. (EÜ rendelet 10. cikk)

tagállamban már elévült a cselekmény büntethetősége, már az „induláskor" fennállhat a lehetőség arra nézve, hogy egy másik tagállam, amelynek van joghatósága az ügyre (ami nyilván adott, hiszen egyébként az Európai Ügyészség bevonása sem merülhet fel), esetlegesen eltérő elévülési szabályai okán maga eljárjon, vagy bevonja az Európai Ügyészséget. *Ez az elévülési forum shopping.*

Megítélésem szerint az első ilyen esetnél rendkívüli gyorsasággal fog sor kerülni az elévülési idők rendeleti szabályozására. Jó lenne, ha legkésőbb ekkor már nem lehetne majd megkerülni a jogági besoroláshoz szükséges vitákat, de ismerve a *mainstream* felfogást, szinte feloldhatatlannak tűnik az ellentét az anyagi jogi és az eljárásjogi felfogás között, így hiába lenne a leghatékonyabb ilyen európai vitában az, ha tisztán eljárási jogintézménnyé válna az elévülés, ez jó ideig bizonyosan nem fog megvalósulni. Ettől még persze a rendeleti szabályozás koncentrálhat pusztán a kötelező időtartam, a kezdő időpont és a megszakítási okok szabályozására. Ez még akkor is reális kimenetel, ha egyébként a tagállamok ezt a valódi kölcsönös elismerés megtestesülésének fogják tekinteni, s abba az irányba „terelik" majd az Európai Ügyészséget, hogy ne operáljon az elévülési *forum shoppinggal,* mert a terheltek jogvédelme és a tisztességes eljárás követelménye a jogszabályi rögzítést is megköveteli.

Értékelés

A tagállamok között fennálló joghatósági átfedések – amelyekből az elévüléssel kapcsolatos problémák is adódnak – feloldására konstans szakmai diskurzus folyik, amely lényegében a büntetőeljárásokban előforduló joghatósági összeütközésekről és a *ne bis in idem* elvről szóló zöld könyvvel[17] kezdődött, majd ennek alapján az egyeztetési eljárás – *softjellegű* – előírásával[18] folytatódott. Ezekkel azonban a joghatósági ütközések végleges és egyértelmű feloldására még mindig nem érett meg a helyzet: a (megerősített együttműködésben részt vevő) tagállamok arra viszont képesek voltak, hogy a pénzügyi érdekeket sértő bűncselekményeket illetően és az Európai Ügyészség működésével összefüggésben ezt a lépést megtegyék. Ez azt is jelenti, hogy más bűncselekményekkel kapcsolatos eljárásokban az uniós jogfejlesztés kölcsönös elismerésre vonatkozó vívmányai és a kerethatározat szerinti egyeztetési eljárás az irányadó továbbra is.

Összességében véve megállapítható, hogy a tagállamok többségére kiterjedő illetékességgel rendelkező nyomozó hatóság létrehozása viszont az eddigiektől eltérő, de azok mellett működtetendő *új jogi narratívát teremtett* az emberi jogi

[17] Brüsszel, 23.12.2005, COM(2005) 696 végleges.

[18] A Tanács 2009/948/IB kerethatározata (2009. november 30.) a joghatóság gyakorlásával kapcsolatos, büntetőeljárások során felmerülő összeütközések megelőzéséről és rendezéséről. HL L 328 2009. december 15. 42–47.

követelmények érvényesítése körében – hiszen addig, amíg nincs uniós ügynökség, amelyik közvetlen büntetőeljárás lefolytatására van feljogosítva, addig az Alapjogi Charta érvényesülése is más, korlátozott keretek között értelmezendő. Abban a pillanatban viszont, amikor *uniós szerv saját jogán* (még ha bizonyos tagállami közvetítéssel is) *büntetőügyben* eljáró hatóságnak tekinthető, az emberi jogok védelmét ebben a keretrendszerben közvetlenül biztosítani kell.

Irodalom

Bárd Károly: „Hogy ne tapadjon vérvád a néphez: holokauszt perek, megtorlás, elévülés". *Múlt és Jövő,* 2021. február 14.

Bárd Károly: Fritz Bauer – szemben az árral. In Bárd Petra – Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin (szerk.): *Kriminológia és kriminálpolitika a jogállam szolgálatában. Tanulmányok Lévay Miklós tiszteletére.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019. 84–94.

Bárd Károly: Történelmi igazságtétel – Ötven évvel az Eichmann per után. In Juhász Zsuzsanna – Nagy Ferenc – Fantoly Zsanett (szerk.): *Sapienti sat: ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012. 35–49.

Elek Balázs: A büntethetőség elévülése. Az elévülést félbeszakító büntetőeljárási cselekmények. A ténybeli azonosság. In Polt Péter (szerk.): *Új Btk. Kommentár: 1. kötet. Általános rész.* Budapest. Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2013. 181–196.

Hollán Miklós: Az önkényuralmi rendszerek bűnei és azok elévülése. In Patyi András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról: Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft., 2019. 385–402.

Karsai Krisztina: „A kívülmaradás lehetetlensége – az Európai Ügyészség működésének várható hatásai a kimaradó tagállamokban". *Magyar Jog,* 65. évf. 2018. 12. sz. 670–678.

Karsai Krisztina: A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok. In Karsai Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez.* Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 72–95.

Karsai Krisztina: *Alapelvi (r)evolúció az európai büntetőjogban.* Szeged, Iusperitus Bt., 2015.

Karsai Krisztina – Szomora Zsolt: Landesbericht Ungarn. In Gudrun Hochmayr – Walter Gropp (Hrsg): Die Verjährung als Herausforderung für die grenzüberschreitende Zusammenarbeit in Strafsachen. Baden-Baden, Nomos, 2021. 503–536.

Nagy Zoltán András: „Gondolatok az elévülés – visszaható hatály kérdéseiről". *Miskolci Jogi Szemle,* XIV. évf. 2019. 2. sz. 253–263.

Transparency International Magyarország: *Az Európai Ügyészség és Magyarország: Kihívás vagy elszalasztott lehetőség?* Budapest, 2021. április 7. https://transparency.hu/wp-content

BŰNBE ESETT ESKÜDTEK.
A CSOPORTDINAMIKA SZEREPE REGINALD ROSE *12 DÜHÖS EMBER* CÍMŰ DRÁMÁJÁBAN

Kiss Anna[1]

Bevezető gondolatok

Kurt Lewin dolgozta ki a *csoportdinamika* elméletének alapjait, és írta le részletesen az egyén, valamint a csoport közti viszony jellemzőit. *Lewin* szerint a csoport minőségileg más, mint az egyének összessége, mert a csoport sajátos erőteret hoz létre, ahol az egyének másként viselkednek a csoport tagjaként, és másként a csoporton kívül, ugyanakkor az egyén és a csoport viszonyrendszerét tekintve az is megállapítható, hogy az egyének is visszahatnak a csoport működésére.[2] Ahhoz, hogy megérthessük a csoportban lévő személyek viselkedését, ismernünk kell a csoportdinamika működésének elméletét és gyakorlatát. A szakirodalom tanulmányozásán túl más módszerek is a segítségünkre lehetnek, többek között a hétköznapi életben működő csoportok megfigyelése, különböző szimulációs és „shadow"-technikák, interjúk, továbbá számos szépirodalmi mű csoportdinamikai szempontból történő elemzése. Az utóbbi adta lehetőségek kihasználásával jobban megérthetjük a valóságos életben szereplő csoportok viselkedését.

Reginald Rose 12 dühös ember című drámája[3] segítségével bepillanthatunk az esküdtszéki eljárásba. A dráma hitelesen mutatja be a 12 dühös ember tanácskozását, hiszen korábban maga az író is részt vett esküdtként ilyen eljárásban.[4]

A műben a szereplők olyan speciális csoport részei, ahol a csoportdinamikai szempontok nagyszerűen tanulmányozhatók. A 12 esküdt ugyanis szociálpszichológiai szempontból csoportként működik, ahol „a részt vevő egyének egymást közvetlenül érzékelik, s egymással folyamatosan vagy rendszeresen interakcióba lépnek".[5]

[1] Tudományos főmunkatárs, Országos Kriminológia Intézet, megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar.

[2] Lásd Lewin, Kurt: *Csoportdinamika*. Budapest, KJK, 1975.

[3] Reginald, Rose: *Twelve Angry Men*. New York, NY, Samuel French Ltd., 1965.

[4] A csoportos döntés mechanizmusára lásd Mikula Márta: „A csoportos döntés mechanizmusa, különös tekintettel az esküdtszékre". *Themis*, 2006. december. 12. sz. 44–57. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34406/Themis_2006_dec_Mikula_Marta_p_44-57.pdf?sequence=1

[5] Rudas János: *Csoportdinamika kezdőknek, haladóknak, kívülállóknak*. Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2016. 9.

Így a drámában szereplő esküdtek csoportja megfelel a yalomi értelemben vett csoportalakítás és csoportműködés feltételeinek.[6]

Tanulmányomban a *12 dühös ember* című[7] dráma kapcsán kitérek arra, hogyan kerül össze a 12 dühös ember (az esküdtek kiválasztása), továbbá a csoportdinamikai folyamat egyes szakaszaira jellemző sajátosságok figyelembevételével azt is vizsgálom, milyen erők hatnak a csoportban, és hogyan változnak a tagok között kialakuló erőviszonyok. Vajon az esküdtek – mint csoporttagok – az eredeti véleményüket miért változtatják meg, milyen okok vezetnek erre, hogyan történik ez, és miért van az, hogy az esküdtek közül többen is hosszabb ideig kiállnak eredetileg kimondott döntésük mellett?

A dráma cselekményének csoportdinamikai szempontú narratívája

1957-et írunk. New Yorkban vagyunk, a bíróságon, az esküdtek szobájában, forró nyári délutánon. Nagy súlyt tett az amerikai igazságszolgáltatás a 12 esküdtnek kiválasztott polgár vállára. Az elmesélt történetben nem azt látjuk, amit az amerikai filmekben már megszoktunk, nem részletesen bemutatott amerikai büntetőpernek vagyunk tanúi; a dráma középpontjában sem a vádlott sorsa áll, hanem az esküdtek közötti viszony alakulását követi végig a mű. Az olvasó olyan csoportdinamikai folyamat részese, amelyben fontos kérdésről folyik a disputa. Az esküdteknek arról kell dönteniük, hogy a vádlott elkövette-e a bűncselekményt, bűnös-e abban, amivel vádolják.

Vajon hogyan jut el 12 különböző habitusú ember a közös döntés meghozatalához?

Csoportdinamikai szempontból *Reginald Rose* 12 dühös ember című drámájának narratológiájában tehát nem az a meghatározó, hogy mi a vád (egy társadalom perifériáján élő, fiatal felnőtt korú vádlott egy késsel megölte az apját), hanem sokkal inkább az, hogy az esküdtek zárt tanácskozásán mi történik. A csoport tagjai, az esküdtek különböző rangú és rendű amerikai állampolgárok. Ha úgy döntenek, hogy bűnös a vádlott – bár a büntetés kiszabása nem az ő feladatuk, csak annak megállapítása, hogy a terhére rótt bűncselekményt a vádlott elkövette-e, vagy sem –, akkor az elítélt büntetése: halál (villamosszék általi kivégzés). Úgy tűnik a dráma folyamán, hogy a döntéshez szükséges 12 egyhangú szavazat nem jön össze sem a *bűnös*, sem a *nem bűnös* kimondása tekintetében. Az esküdtek a

[6] Lásd Yalom, Irvin D.: *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata.* IV. átdolgozott kiadás. Budapest, Animula, 2001. 202–323.

[7] A filmmel kapcsolatban lásd Bányai Ferenc – Nagypál Szabolcs: „Jogtudomány és filmművészet. A Tizenkét dühös ember elemzése". *Jogelméleti Szemle,* 2013. 1. sz. 3–14.

döntésüket nehezen tudják meghozni, bár kezdetben nagyobb az esély a bűnösség kimondására. A csoportdinamika itt veszi kezdetét, és addig abba sem marad, amíg az esküdtek el nem jutnak a dráma végéig, amikor végül is mind a tizenketten ki tudják mondani, hogy *„nem bűnös"*. Addig viszont a 12 dühös embernek egyesével is, de mint csoportnak is nagy utat kell megtennie.

A zárt tanácskozás előtti tárgyaláson lefolytatott bizonyítási eljárás alapján még úgy tűnik, hogy egyértelmű a történeti tényállás: a vádlott megölte a sértettet. Ez nyilvánvaló mind a 12 esküdt számára, de a 8. számú esküdt a zárt tanácskozáson, nem sokkal az első szavazás előtt kételkedni kezd, úgy érzi, nem *fair*, ha alapos átgondolás nélkül szavazza meg a vádlott bűnösségét, ezért azt mondja az első szavazás alkalmával, hogy nem bűnös, nem kis bonyodalmat indítva el ezzel. Ő mutat rá arra, hogy számos, a tárgyaláson elhangzó bizonyíték semmiképpen sem állja meg a helyét, ezekre nem lehet bűnösséget kimondó döntést alapozni. Néhány példa a kételkedésének alapjául szolgáló tényekre:

a) Az idős férfi tanú a tárgyaláson a vallomásában kijelenti, hogy amikor zajt hallott, odament a lakásának az ajtajához, és látta, hogy a vádlott lerohan a lépcsőn. A zaj észlelése és a vádlott megpillantása között kb. 15 másodperc telhetett el a tanú vallomása szerint.

A drámából kiderül, hogy a tanú és az áldozat lakása egymás fölött van, és teljesen egyforma mindkettő, azonos beosztású ugyanolyan két lakásról van szó. A lakás alaprajza és a méretek alapján rekonstruálni lehet, hogy mennyi idő alatt érhetett el a tanú a lakása ajtajáig. A drámából az is kiderül, hogy a távolság 12 méter, így ezt a szakaszt 42 másodperc alatt tehette meg az idős tanú, aki ezzel szemben azt vallotta, hogy ő kb. 15 másodperc alatt ért az ajtóhoz. Ez kizárt volt az ő esetében.

b) Ugyanez a tanú a vallomásában azt is állítja, hogy a vádlott kiabált a sértettel, és hallotta, amikor a vádlott azt kiáltja: „Megöllek!"

Mivel a tanú lakásának ablaka mellett közvetlenül magasvasút halad el, és a tanú ablaka a bűncselekmény elkövetésekor nyitva volt, így a háttérből behallatszódó nagy zaj miatt a tanú nem hallhatta, hogy mit mond a vádlott a sértettnek.

c) Az egyik női tanú szerint a bűncselekmény elkövetésének pillanatában haladt el a magasvasúton a vonat. Ennek ablakain keresztül látta, amint a vádlott leszúrja az apját, vagyis a sértettet.

A tárgyaláson viszont kiderült, hogy a tanú szemüveges, de ezt éjszaka nem viseli. A bűncselekmény idején már le is vette a szemüvegét, és éppen az ágyához ment, amikor még kinézett az ablakon. Vallomása szerint az elsuhanó vonat ablakán keresztül meglátta a vádlottat, kezében a késsel. Azt is látta, hogy a vádlott leszúrja a sértettet.

A tanú szemüveg nélkül nem láthatta tisztán a vádlottat, aki kb. 20 méterrel távolabb volt.

d) A női tanú vallomásában azt is elmondja, hogy látta, miszerint a szúrás felülről lefelé történik.

Mivel a vádlott 15 cm-rel alacsonyabb, mint a sértett, ezért így semmiképpen sem történhetett a bűncselekmény elkövetése. (Ehhez az egyik esküdt azt is hozzátette, hogy az ő tapasztalata szerint az ilyen esetekben mindig alulról felfelé szúrnak.)

e) A vádlott azzal védekezik, hogy a bűncselekmény elkövetésének időpontjában ő már nem volt otthon. Éjfélkor ugyanis elhagyta a lakásukat, elment moziba, de őrizetbe vételekor már nem emlékezett arra, hogy miről szólt a film, és a szereplőket sem tudta felsorolni.

A 8. esküdt a 4. esküdt kérdésére kijelentette, hogy ő is volt pár nappal ezelőtt moziban, de sem a film címére, sem a szereplők nevére nem emlékszik. Rámutatott továbbá arra is, hogy a vádlott érzelmileg felzaklatott állapotban volt, amikor először kihallgatták, hiszen az apja holtteste feküdt a másik szobában.

A 8. számú esküdt csoportdinamikai szempontból *konstruktív csoporttagként* jelenik meg a drámában, mivel a felsorolt ellentmondásokat ő tárja fel.

A drámából kiderül, hogy a 8. esküdt szavazata miatt a többiek is kénytelenek újra átgondolni a tárgyaláson hallottakat, látottakat: a csoport igazi munkája lényegében ezzel indul el; az esküdtek ekkor veszik sorra az addig elfogadott tanúvallomásokat, újraértékelik a tényeket, a biztosnak tűnő adatokat; valamennyi bizonyítási eszközt egyenként és összességében is megvizsgálják, ahogy az tisztességes eljárásban el is várható.

Ez a jogi értelmezés, de vajon milyen szociálpszichológiai magyarázata van ennek?

Csepeli György szerint, ha egy csoportban a tagok kisebbsége határozott meggyőződésű és az ide tartozók „jól kidolgozott alternatív ítéletekkel vagy vonatkoztatási keretekkel rendelkeznek, akkor esélyük van a többség befolyásolására",[8] illetve a döntés megváltoztatására. A drámában is éppen ez történik. A 8. számú esküdt meggyőző fellépése következtében egyre többen elbizonytalanodnak, és megváltoztatják szavazatukat, kivéve a 3. számú esküdtet, aki a legtovább kitart amellett, hogy bűnös a vádlott, de a dráma végére ő is csatlakozik a csoport többi tagjához, és egybehangzóan kimondják: nem bűnös.

Ha csoportdinamikai szempontból nézzük a 3. számú esküdtet, akkor ő dekonstruktív csoporttagként jelenik meg a dráma elején, de a végére a csoportnak köszönhetően megváltozik.[9]

[8] Csepeli György: *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 429.

[9] Yalom: i. m. 297–307.

A *12 dühös ember* című drámában az esküdtek csoportjának jellemzői

A 12 dühös ember R. Rose drámájában olyan *zárt kis csoportot* alkot, ahol a tagok száma előre meghatározott, 12 személyből, meghatározott szempontok alapján kiválasztott amerikai állampolgárokból áll. A csoport nem bővíthető, nincs lemorzsolódás se. A tagok egymással meghatározott időre közvetlen kapcsolatban állnak, különböző szerepeket és pozíciókat foglalnak el a csoporton belül, és kölcsönös érzelmi hálózat alakul ki a résztvevők között. A közös cél, amely létrehozta a csoportot, a bűnösség kérdéséről való döntés. A csoport a drámában a keretek és a szabályok kialakítása tekintetében bizonyos csoportnormákkal rendelkezik.

A Szőnyi-féle jellemzőknek[10] megfelelően a 12 esküdtből álló zárt kis csoport ún. *második típusú* csoport, amely meghatározott intézményben, vagyis az amerikai igazságszolgáltatás rendszerében jött létre.

A csoportdinamika folyamata[11] és a csoportkohézió

Első szakasz

Kezdetben, az első szakaszban történik az ún. *forming* (megalakulás).[12] Az esküdtek kiválasztása, ahogy már írtam, az USA igazságszolgáltatásában meghatározott rend szerint történik.[13] Az esküdtek esetében a *csoport vezetője* maga is esküdt (1. számú esküdt), így vele kapcsolatban nem igaz Szőnyi Gábor megállapítása, miszerint a vezető bár a csoportegész része, így tagja is a csoportnak, de mégsem úgy, mint a többiek.[14] Az esküdtek esetében az 1. számú esküdt ugyanolyan csoporttag, mint a többiek, csak technikai értelemben többletfeladatokkal rendelkezik.

[10] Szőnyi Gábor: *Csoportok és csoportozók.* Budapest, Medicina, 2019. 75.

[11] Az egyes szerzők különbözőképpen osztják fel, és nevezik el a szakaszokat. A teljesség igénye nélkül pl. Tuckman: (Rudas is ezt követi) forming, storming, norming, performing; Toseland, Rivas: tervezés, kezdés, felmérés, munkaszakasz, értékelés, befejezés; MacKenzie: többdimenziós modell: bevonódás, differenciálódás, interperszonális munka, lezárás; Yalom: előkészítés, bevezetés, konfliktus, kohézió, érett csoport, lezárás; Szőnyi: tervezési szakasz, kezdeti szakasz, átmeneti szakasz, munkaszakasz, befejező szakasz, csoport utáni szakasz.

[12] Rudas: i. m. 22.

[13] Sok kritika éri az esküdtek kiválasztásának folyamatát. Egy amerikai állampolgárral – aki korábban részt vett ebben – a jelen tanulmány megírása kedvéért készített interjú kapcsán kiderült, hogy nagy a káosz. Lásd Badó Attila: „Az angolszász típusú esküdtszék kritikai elemzése". *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*, Tom. L. 1996. Fas. I. 3–52. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6912/1/juridpol_050_fasc_001_001-052.pdf

[14] Szőnyi: i. m. 179–195.

Fontos kérdés lehet, hogy felfedezhetjük-e a csoportban az áttételt *(transference, Übertragung),*[15] de az esküdtbíróságok esetében minden egyes esküdti csoportnál ezt csak önálló pszichológiai vizsgálat tudná kideríteni.[16] Mindenesetre érdekes, amit *Yalom* ír a projektív identifikáció (kivetítéses azonosulás) vonatkozásában.[17] *Yalom* szerint a csoportok esetében gyakran annak vagyunk tanúi – és ez igaz lehet az esküdtszékekre is –, hogy az áttétel és a paratoxikus torzítás ellenségeskedéshez vezet. „Az egyén nem a realitás, hanem valamilyen múltbeli viszonya, vagy jelenlegi problémája, félelme által eltorzított elképzelése alapján válaszol a másiknak, akiben sokszor élete fontos személyeinek képét látja viszont. Amennyiben a torzítás negatív töltésű, a kölcsönös ellentét könnyen kialakulhat."[18] Pontosan ez történik a drámában is.

Az ellentétek miatt ebben a szakaszban az esküdtek közötti *csoportkohézió* még gyenge. *Forgách József* szerint a csoport tagjai „nem egyformán érdekeltek a csoportban, és nem egyformán elkötelezettek iránta. Nem minden csoport képes arra, hogy kielégítse tagjainak vágyait és igényeit. A *csoportkohéziót* nagyjából azzal határozhatjuk meg, hogy mennyire elkötelezettek a tagok a csoport közös normái és céljai iránt, és mennyire pozitív érzelmek fűzik őket egymáshoz és a csoporthoz. A pozitív érzések jelentős hatást gyakorolhatnak a csoport teljesítményére."[19]

Második szakasz

A megalakulást *(forming)* követően nem sokkal el is jutunk a második szakaszba, az ún. *storming* (viharzás) fázisába. Megjelenik a konfliktus. A belső, személyközi viharok kicsúcsosodnak. Néhány esküdt próbálja a nézeteltérést, a feszült helyzetet

[15] Áttétel történik pl. akkor, amikor a csoport tagja a csoport vezetőjére úgy tekint, mint korábban gyerekként a szülőre. Az áttétel esetén a vezetővel való erős szolidaritás és összetartozási érzés is megjelenhet. De lehet ez negatív forrás is, amely ellentéthez vezethet. Pl. amikor ez a csoporttag önértékének a kivetítéséből származik.

[16] Badó Attila szerint, mivel nem lehet beülni az esküdtek közé a zárt tanácskozásukra, ezért a kutatók más módszerekhez folyamodnak. Néhány egyedi esetben a bírók engedélyt adtak arra, hogy a kutatók egyes esküdtekkel szociálpszichológiai kísérleteket végezhessenek, de mivel ezek az esetek kivételnek számítanak, ezért más módszerekhez kell folyamodniuk. Ilyen lehet az ún. *shadow jury* alkalmazása. A másik vizsgálati módszer a szimulált esküdtszéki tárgyalás. Lásd Badó Attila: „Pszichológiai vizsgálatok az esküdtszékkel kapcsolatban: Hogyan dönt 12 dühös ember?". *Magyar Jog,* 45. évf. 1998. 8. sz. 479–481. Itt: 479.

[17] Yalom szerint „a projektív identifikáció […] a tükrözéssel kapcsolatos nem tudatos folyamat, amely során az egyén bizonyos (el nem ismert) tulajdonságait rávetíti a másik személyre, aki iránt azután rejtélyes vonzódást-taszítást érez". Lásd Yalom: i. m. 279.

[18] Uo.

[19] Forgách József: *A társas érintkezés pszichológiája.* 2. kiadás. Budapest, Gondolat, 1993. 324.

oldani, de nem sok sikerrel. A konfrontációt követően tovább gerjed a vita.[20] Az esküdtek csoportjánál szóba sem jöhet az eltávolítás és a lemorzsolódás, valamint az új csapattag felvétele.

A konfliktus *eszkalációjának* fontos elemeként létrejön a csoporton belül a *spirálhatás* (vagy *konfliktusspirál*), mely az alábbiakat jelenti:

– kölcsönös meg nem értés,
– bizalomhiány,
– frusztráció,
– nyílt ellenségesség kialakulása a csoporttagok között.[21]

Később az esküdtek tagjai közül páran már jobban kötődnek egymáshoz. Közlékenyebbek, türelmesebbek, megértőbbek egymással és kiegyensúlyozottabbak a személyközi viszonyokban. Ez az ún. *deeszkaláció,* amikor csillapodnak a kedélyek, a csoport elér a konfliktus csökkenésének szakaszához. Ez azt jelenti, hogy a csoport az esetek egy részében képes visszafordítani a konfliktusspirált, mert a tagok többsége belátja, hogy a harcban az energiák feleslegesen égnek el, a költség túl nagy, és a belső feszültségeket fel lehet oldani egy kis józan belátással, mert nem éri már meg a végsőkig harcolni.[22] Ez történik a 12 dühös ember esetében is. Ugyanakkor a csoportban a konfliktus egy része megmarad, hiszen a meggyőzött esküdtek nehezebben viselik azokat, akik még kitartanak eredeti véleményük mellett. A fennmaradó rossz viszony megint növeli a bizalmatlanságot, a negatív attitűdök következtében a spirálhatás így ismét jelentkezik/jelentkezhet.[23]

A 12 dühös ember esetében tehát az ott zajló csoportdinamikai folyamat során a fent és a lent váltakozása figyelhető meg. Olykor a „dühös" tagok (nem véletlenül ez a cím) majdnem elmennek a legvégsőkig, de ebben a második szakaszban már sikerül megnyugodniuk, lecsillapodniuk. A váltakozó kilengések ellenére itt elmondhatjuk, hogy ebben a második szakaszban már erősödik a csoporton belüli összetartás, így a csoportkohézió, összehasonlítva az első szakaszban lévővel, már nem annyira gyenge.

Harmadik szakasz

Elérkezünk a hatékony kommunikáció szakaszához. Az esküdtek képesek egymást meghallgatni, aminek hátterében az ún. *norming* (normaképzés) áll. Ezt az ún. *performing* (teljesítés) követi. A csoportdinamika folyamatának e szakaszában

[20] Rudas: i. m. 25.

[21] Uo.

[22] Barcy Magdolna: *Konfliktusok és előítéletek – A vonzások és taszítások világa.* Budapest, ELTE TÁMOP Tankönyvek, 2012.

[23] Uo.

a csoport megtanul úgy működni, hogy a pozitív megoldás legyen a cél.[24] Tehát ekkor már annak vagyunk tanúi, hogy növekszik a kölcsönös bizalom, és elindul az önfeltárás is.

A csoport ebben a szakaszban „a konfliktusos időszakot követően fokozatosan összetartó egységgé fejlődik".[25] *Yalom* szerint ez a kohézió kialakulásának szakasza.[26] „A csoport, az előző, konfliktusos időszakot követően fokozatosan összetartó egységgé fejlődik. Sok fogalmat használtak már ennek leírására: csoporttudatosság, közös cél és csoportszellem, együttes cselekvés, kooperáció és kölcsönös támogatás, csoportintegráció és kölcsönösség, mi-tudatos egység, szabad és támogatott kommunikáció, sorstársak közötti intimitás és bizalom létrejötte."[27]

Negyedik szakasz

A döntés meghozatalával eljut a csoport a befejezés szakaszáig.[28] A csoportdinamikának megfelelően az esküdtek csoportja a dráma végére eléri, hogy igazi csoportként együtt tud működni, és a cél teljesül, elvégzik a kapott feladatot. Kialakul közöttük a partnerkapcsolat is. Komolyan veszik a feladatot, amit kaptak, az emberi jogokat és az igazságszolgáltatás célkitűzéseit is figyelembe véve, koncentrálnak a tényállás rekonstrukciójának nem is olyan könnyű feladatára. Érthetően el tudják mondani, amit gondolnak az esetről. Ebben a szakaszban már az érvek és ellenérvek felsorakoztatása segítségével tudnak vitatkozni, és egymást segítve hozzák meg döntésüket.

Összegzés helyett

A *12 dühös ember* zárt csoportja a csoportdinamika segítségével, a csoportdinamika folyamatának megfelelően, lépésről lépésre ki tudta alakítani az együttműködés megfelelő módját, és ezzel el is érte a legjobb eredményt. Az esküdteket az is hozzásegítette az egységes döntés meghozatalához, hogy aktívan részt vettek a folyamatban, az egyes fázisokat átélték, és folyamatosan javítottak saját hozzáállásukon. Időre volt szükségük ahhoz, hogy rájöjjenek, mennyire fontos az együttműködés, egymás segítése, a normális mederben tartott vita, az érvek és az ellenérvek ütköztetése. A folyamat végére olyan döntést tudtak hozni, amellyel

[24] Rudas: i. m. 27.
[25] Yalom: i. m. 246.
[26] Uo.
[27] Uo.
[28] Uo. 291–296.

mindenki egyetértett, tehát a legjobb megoldás született a csoportban, a kapott feladattal kapcsolatban, ami állampolgári kötelezettségük is volt. A kezdeti cél ezzel megvalósult. Ugyanakkor nemcsak a feladatot végezték el, hanem a csoportdinamikának megfelelően, ennek segítségével a csoport tagjainak személyisége is változáson ment keresztül. Megtörtént a legfontosabb is: elsajátították a szociális képességeket, és kialakították egymás között az együttműködési szabályokat.

Bár történt ennek tudományos feldolgozására kísérlet a hazai kriminálpszichológusok és jogszociológusok részéről,[29] a hétköznapok valóságában az igazi esküdteket, döntésük megszületésének folyamatát mégsem tudjuk vizsgálni, mert az esküdtszéki döntéshozatal zárt ajtók mögött zajlik. A szépirodalmon, a drámán keresztül ugyanakkor reális képet kaphatunk erről a folyamatról, és az empátia segítségével el tudjuk képzelni, vajon mi zajlik a lezárt térben, s így részesei lehetünk ennek a csoportmunkának is.[30]

A nemzetközi térben az esküdtszéket több kritika is éri, mivel az esküdtek nem indokolják döntésüket. Aki ismeri *Reginald Rose drámáját, nem lesz hiányérzete az indokolás elmaradása miatt.*

Bárd Károly most megjelenő könyve[31] is érinti ezt a kérdést, a *Taxquet*-ítélet kapcsán. Ő sem tud ellenállni a kísértésnek, ahogy én sem tudtam, hogy a zsűrirendszer kérdéseit elővegyük. Ugyanakkor őt nem a csoportdinamika kérdései érdeklik, hanem sokkal inkább arra keres magyarázatot, hogy a „zsűrirendszert ismerő tagállamok miért annak érdekében tettek intézkedéseket, hogy az esküdtek adjanak számot döntésük indokáról", hiszen „ez a zsűri sajátos természetére figyelemmel nehezen biztosítható, és az EJEB esetjoga sem követelte meg ezt tőlük".[32]

Vajon miért van ez így? Bárd Károly új könyvéből kiderül.

Irodalom

Badó Attila: „Az angolszász típusú esküdtszék kritikai elemzése". *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica,* Tom. L. 1996. Fas. I. 3–52. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6912/1/juridpol_050_fasc_001_001-052.pdf

[29] Badó: „Pszichológiai vizsgálatok..." 479–481

[30] Badó Attila jogszociológusként akadémiai nagydoktori értekezésében részletesen kutatta azt a jelenséget, amelyet ő a deliberatív jegyeket magán viselő demokratikus intézményeknek nevez, és az esküdtszéki igazságszolgáltatás is erre épül. Badó Attila: *A bírói függetlenség egyes garanciális elemeinek összehasonlító vizsgálata.* Nagydoktori értekezés. Szeged, 2017. 105–106. http://real-d.mtak.hu/1072/7/dc_1469_17_doktori_mu.pdf

[31] Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.

[32] Uo. 61.

Badó Attila: „Pszichológiai vizsgálatok az esküdtszékkel kapcsolatban: Hogyan dönt 12 dühös ember?". *Magyar Jog,* 45. évf. 1998. 8. sz. 479–481.

Badó Attila: *A bírói függetlenség egyes garanciális elemeinek összehasonlító vizsgálata.* Nagydoktori értekezés. Szeged, 2017. http://real-d.mtak.hu/1072/7/dc_1469_17_doktori_mu.pdf

Bányai Ferenc, Nagypál Szabolcs: „Jogtudomány és filmművészet. A Tizenkét dühös ember elemzése". *Jogelméleti Szemle,* 2013. 1. sz. 3–14.

Barcy Magdolna: *Konfliktusok és előítéletek – A vonzások és taszítások világa.* Budapest, ELTE TÁMOP Tankönyvek, 2012.

Bárd Károly: *Az áldozatok méltósága és a vádlottak jogai.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.

Csepeli György: *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 1997.

Forgách József: *A társas érintkezés pszichológiája.* 2. kiadás. Budapest, Gondolat, 1993.

Lewin, Kurt: *Csoportdinamika.* Budapest, KJK, 1975.

Mikula Márta: „A csoportos döntés mechanizmusa, különös tekintettel az esküdtszékre". *Themis,* 2006. december. 12. sz. 44–57. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34406/Themis_2006_dec_Mikula_Marta_p_44-57.pdf?sequence=1

Reginald, Rose: *Twelve Angry Men.* New York, NY, Samuel French Ltd., 1965.

Rudas János: *Csoportdinamika kezdőknek, haladóknak, kívülállóknak.* Budapest, Oriold és Társai Kiadó, 2016.

Szőnyi Gábor: *Csoportok és csoportozók.* Budapest, Medicina, 2019.

Yalom, Irvin D.: *A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata.* IV. átdolgozott kiadás. Budapest, Animula, 2001.

A *NE BIS IN IDEM* ELVE ÉS AZ ÜGYÉSZSÉG

Polt Péter[1]

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) jogtörténeti jelentőségű módosítása lépett hatályba 2021. január 1-jén. A büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény (a továbbiakban Be. novella) 191. §-a a következő normaszöveget illesztette be a Be. szabályozásába:

„400. § (1) Az eljárás megszüntetése – ha e törvény kivételt nem tesz – nem akadálya annak, hogy ugyanabban az ügyben utóbb az eljárást folytassák.

(2) A nyomozó hatóság által megszüntetett eljárás folytatását az ügyészség rendeli el, azzal, hogy a felderítés során az eljárás folytatását a nyomozó hatóság is elrendelheti.

(3) Az ügyészség által megszüntetett eljárás folytatását – az (5) bekezdésben meghatározott kivétellel – az ügyészség vagy a felettes ügyészség hivatalból vagy panasz alapján rendelheti el.

(4) Az eljárás folytatásáról szóló határozat ellen nincs helye panasznak.

(5) Az eljárás folytatását az ügyészség indítványára a bíróság rendelheti el, ha

a) a terhelttel szemben az eljárást a 398. § (1) bekezdés a)–f) pontja vagy a 398. § (2) bekezdés a), c), d) vagy e) pontja alapján az ügyészség szüntette meg, és

b) hivatalból vagy panasz alapján az eljárás megszüntetésétől számított hat hónapon belül az eljárás folytatására nem került sor.

(6) Az eljárás folytatását a bíróság abban az esetben rendelheti el, ha az ügyben

a) új bizonyíték vagy körülmény merül fel,

b) hamis vagy hamisított bizonyítási eszközt használtak fel, vagy

c) az ügyészség vagy a nyomozó hatóság tagja kötelességét büntető törvénybe ütköző módon megszegte.

(7) A (6) bekezdés b) vagy c) pontja alapján az eljárás folytatásának akkor van helye, ha bűncselekmény elkövetését jogerős ügydöntő határozat megállapította,

[1] Tanszékvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Büntetőjogi Tanszék; legfőbb ügyész.

vagy ilyen ügydöntő határozat meghozatalát nem a bizonyítottság hiánya zárta ki, és ez az eljárás megszüntetését érdemben befolyásolta.

(8) Az ügyészség a (6) bekezdés a) pontjában meghatározott esetek tisztázása érdekében az eljárás folytatásának elrendelése előtt adatgyűjtést végezhet.

(9) Ha a bíróság az eljárás folytatásának elrendelése iránti indítványt elutasította, változatlan alapon az eljárás folytatásának elrendelése iránti ismételt indítvány előterjesztésének nincs helye."

A módosítással a hazai büntetőeljárásban először kodifikálták, hogy az ügyészség eljárást megszüntető határozata – amennyiben az a büntetőjogi felelősség érdemi vizsgálatát követően született meg – az esetleges jogorvoslat előterjesztésének nyitva álló határidő elteltét követően csak új tény felmerülése vagy törvénysértés esetén helyezhető hatályon kívül, és az eljárás folytatását csak ekkor lehet elrendelni.

A módosításhoz fűzött miniszteri indokolás szerint az Európai Uniós bírósági gyakorlat korábban megerősítette, hogy az újabb eljárás tilalmában megnyilvánuló kötőerő nem kizárólag a bírósági határozatokhoz kapcsolódhat.[2] Az európai jogfejlődés az utóbbi években kimunkálta, hogy más hatóságok – alapvetően az ügyészség – határozata is alkalmas lehet ilyen joghatás kiváltására. Mindez azt jelenti, hogy a *ne bis in idem* elvének alkalmazása kiterjeszthető bizonyos feltételek mellett az ügyészségi döntésekre is.

Ez az elv a kétszeres értékelés, illetve kétszeres eljárás tilalmának elismeréséről szól. Régóta elismert büntetőeljárási alapelv, amely megjelenik nemzeti és nemzetközi szinten is. A tartalmi azonosság ellenére mégsem beszélhetünk teljesen egységes definícióról. Ennek részben az az oka, hogy bár a büntetőeljárás-jog területén van elsősorban elismertsége, de akár bizonyos büntető anyagi jogi és büntetés-végrehajtási vonatkozásai is lehetnek. Például Nagy Ferenc tág és szűk értelemben is meghatározza, kijelenti, hogy tág értelemben a jogállamiság elvéből is levezethető alkotmányos elv, amely a büntető törvényhozásra, a büntető jogalkalmazásra, a büntetőeljárásra és a büntetés-végrehajtásra, vagyis a büntetőjog egészére egyaránt vonatkozik.[3] Belovics Ervin szerint az anyagi jogban az elv a büntetéskiszabás során érvényesül.[4] Ezek a nézetek tükröződnek a Kúria 56-os számú büntető kollégiumi véleményében, amely szerint a törvényhozó által tényállási elemként szabályozott, avagy a súlyosabb, illetve enyhébb minősítést megalapozó körülményt nem lehet külön enyhítő vagy súlyosító tényezőként is értékelni,

[2] Lásd a Be. novella 191. §-ához fűzött miniszteri indokolás magyarázatát.

[3] Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014. 3.2.5. https://regi.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop425/2011_0001_548_Buntetojog/ch01s03.html

[4] Belovics Ervin: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020. 81.

kivéve, ha a tényadat a minősítéshez szükséges mértéket jelentősen meghaladja.[5] Számunkra mindenesetre a tágabb értelmezés releváns, vagyis hogy ugyanazért a cselekményért ugyanazt a személyt ne lehessen kétszer vagy többször felelősségre vonni.

A kétszeres eljárás tilalmának kettős feltétele van. Egyrészt szükséges, hogy a korábbi cselekmény már jogerősen el legyen bírálva, másrészt hogy ugyanarról a cselekményről legyen szó, azaz fennálljon a tettazonosság.[6] A jogerő a jogbiztonság elvének tesz eleget, és azonos a *res iudicata,* azaz az ítélt dolog következményeivel. A döntés ennek megfelelően a továbbiakban nem vitatható, jogorvoslatra nincs lehetőség. Így nemcsak az anyagi, hanem az alaki jogerő beálltának szükségességéről is beszélhetünk, legalábbis a rendes jogorvoslatok tekintetében.

A jogerő megállapításánál még sokkal nehezebb a tettazonosság meghatározása. Látni fogjuk, hogy ez milyen problémákat okozhat a jogalkalmazásban.

Farkas Krisztina tanulmányában helyesen foglalja össze, hogy a *ne bis in idem* elv három elemből áll: 1. ugyanazon bűncselekmény *(idem),* 2. jogerős elítélés *(bis),* 3. büntetőjelleg. Ez a három elem egészül ki a Schengeni Végrehajtási Egyezmény kiegészítésével, amely a végrehajtási elemet tartalmazza.[7]

Magyarországon a *ne bis in idem* elve alkotmányos szinten is megfogalmazást nyert. Az Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdése szerint:

„a jogorvoslat törvényben meghatározott rendkívüli esetei kivételével senki nem vonható büntetőeljárás alá, és nem ítélhető el olyan bűncselekményért, amely miatt Magyarországon vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más államban törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték."

A szövegéből kitűnően az Alaptörvény a *ne bis in idem* elve nemzetközi és hazai érvényesülését egyaránt biztosítja. A *„jogerős felmentés vagy elítélés"* szöveg ugyanakkor alapvetően a bírósági döntésekre utal.

Az alaptörvényi rendelkezést több fontos alkotmánybírósági határozat is megalapozta, illetve konkretizálta. A 42/1993 (VI. 30.) AB határozatában az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a kétszeres értékelés tilalma a büntetőeljárásnak alkotmányos jelentőségű, az állam büntetőhatalmának további korlátait kijelölő rendelkezése. E szabályban a büntetőjogi felelősségre vonásra irányadó, egymással szorosan összefüggő, két garanciális elvből, *a res iudicata,* vagyis az egyszer elbírált cselekmény ítélt jellegéből, valamint a *ne bis in idem,* az ugyanazon cselekmény

[5] 56. BK vélemény a büntetéskiszabás során értékelhető tényezőkről I. pont.

[6] A jogerő és a tettazonosság további kérdéseiről lásd bővebben Elek Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban.* Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, 2012. 141–157.

[7] Farkas Krisztina: *A „ne bis in idem" az Európai Unió Bírósága jogértelmezésének fényében.* Kutatási jelentés, 2020. 9.

miatt a kétszeri eljárás alkotmányos jelentőségű tilalmából következő relatív eljárási akadály fogalmazódik meg.[8] Az alapelvi jelentőséget hangsúlyozta az Alkotmánybíróság a 33/2013 (XI. 22.) alatti határozatában, amely szerint az állam büntetőhatalmának korlátját jelentő eljárási elvnek számít az Alaptörvény XXVIII. cikkében foglalt alkotmányos garanciarendszer, valamint a büntetőeljárási törvény alapelvei között nevesített kétszeres értékelés tilalma is. Ezen alkotmányos rendelkezések a *res iudicata*, valamint a *ne bis in idem* elvek összekapcsolásán keresztül relatív eljárási akadályt fogalmaznak meg az elbírált büntetendő cselekmények tekintetében.[9]

A Be.-ben ennek megfelelően alapelvi rendelkezésként jelenik meg a *ne bis in idem* elve. A Be. 4. § (3) bekezdése szerint *„büntetőeljárás nem indítható, illetve a megindult büntetőeljárást meg kell szüntetni, ha az elkövető cselekményét már jogerősen elbírálták, kivéve a rendkívüli jogorvoslati eljárások és egyes különleges eljárások esetét".*

A Be. a *ne bis in idem* elvét tehát büntethetőségi akadályként jelöli meg. A Kommentár rámutat arra, hogy a Be. ezen elv alapján csak a *res iudicata* esetére rendelkezik annak két következményét nevesítve, kivételt teremtve ugyanakkor a rendkívüli jogorvoslati eljárások és egyes különleges eljárások esetére.[10] A törvény e körbe vonja az alaki halmazatot, amikor a (4) bekezdésben kimondja, hogy a (3) bekezdést kell alkalmazni akkor is, ha az elkövető egy cselekménye több bűncselekményt valósít meg, a bíróság azonban – a vád szerinti minősítésnek megfelelően – nem a vádirati tényállás szerint megállapítható valamennyi bűncselekmény miatt állapítja meg a terhelt bűnösségét. Azonos tényállás mellett akkor sem indítható büntetőeljárás, ha a felelősséget a bíróság a szabálysértési eljárásban hozott határozatával állapította meg, és nem folytattak az ügyben szabálysértési perújítási eljárást.[11] E szabály tekintetében van jelentősége annak az alkotmánybírósági állásfoglalásnak, mely szerint:

„az Alaptörvény XXVIII. cikk (6) bekezdése tekintetében egy eljárás abban az esetben büntető jellegű, ha valamely természetes személy által megvalósított jogellenes cselekmény miatti felelősségre vonásra irányul, amennyiben az eljárás során alkalmazandó jogkövetkezmény büntetésnek minősül, azaz – célját és hatását tekintve – megtorló jellegű és prevenciót szolgáló joghátrány."[12]

Az Alkotmánybíróság tehát kimondta, hogy alkotmányosan nem egyeztethető össze a kétszeres eljárás alá vonás és büntetés tilalmával annak a lehetősége, hogy

[8] 42/1993. (VI. 30.) AB határozat 4. pont.

[9] 33/2013. (XI. 22.) AB határozat 3. pont.

[10] Polt Péter (szerk.): *Kommentár a büntetőeljárási törvényhez.* 1. köt. Budapest, Wolters Kluwer, 2018. 50.

[11] Be. 4. § (5) bekezdés.

[12] 8/2017. (IV. 18.) AB határozat 3.1. pont.

meghatározott személy által elkövetett cselekményt két, egyébként más jogágba tartozó eljárás (egymás utáni vagy párhuzamos) lefolytatását követően – mindkét eljárásban – külön szankcióval sújtsanak. Ennek nyilvánvaló feltétele az előbb említett büntetőjelleg fennállta.

A Be. hosszasan taglalja azt az esetet, amikor az elkövető cselekményét az Európai Unió valamelyik tagállamában már elbírálták. A Be. 4. § (7) bekezdése szerint büntetőeljárás nem indítható, illetve a meginduló büntetőeljárást meg kell szüntetni, ha az elkövető cselekményét az Európai Unió tagállamában jogerősen elbírálták, vagy egy tagállamban a cselekmény érdeméről olyan határozatot hoztak, amely azonos cselekmény vonatkozásában – a határozatot hozó tagállam joga alapján – akadályát képezi újabb büntetőeljárás megindításának, vagy annak, hogy a büntetőeljárást hivatalból vagy rendes jogorvoslat alapján tovább folytassák. A (8) bekezdés az ez alóli kivételeket foglalja össze.

A büntetőeljárási törvény fent ismertetett szabályozása nyilvánvalóan összhangban áll jogharmonizációs kötelezettségeinkkel, továbbá a kölcsönös elismerés elvével. Ismeretes, hogy a tamperei tanácskozás (1999) egyik legfontosabb eredménye volt az, hogy az igazságügyi együttműködés alapelve az Európai Unióban a kölcsönös elismerés elve lehet, azaz célkitűzéssé vált, hogy a tagállamok jogerős határozatai automatikusan érvényesek és végrehajthatóak legyenek másik tagállamban. A 2009-es Lisszaboni Szerződés tette legfőbb alapelvvé a kölcsönös elismerés elvét, és ekkor történt a *ne bis in idem* elvének továbbfejlesztése is. Az Európai Unió Alapjogi Chartája nyilvánította ki az 50. cikkben, hogy *„senki sem vonható büntetőeljárás alá és nem büntethető olyan bűncselekményért, amely miatt az Unióban a törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték”*. Az Európai Unióról szóló szerződés lisszaboni módosításával vált az elsődleges uniós jog részévé. A szerződés 2009. december 1-jén lépett hatályba.

Szükséges megjegyezni, hogy a Charta a magyar Alaptörvényhez hasonlóan szűkítő felfogást szabályoz, ugyanis az elítéléssel és a felmentéssel egyértelműen a bírósági eljárás keretei közé helyezi a *ne bis in idem* elvet, és a bűncselekmény fogalom szabályozása is szűkebb a tett fogalmánál. Ezt a fogalmat azonban uniós dokumentumok tágítják, illetve az Európai Bíróság esetjoga. E tekintetben irányadónak elsősorban a Schengeni Szerződést, illetve a Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezményt tekinthetjük. A Schengeni Végrehajtási Egyezményt 1990. június 19-én fogadták el.

Az Egyezmény 54. cikke a következőképpen szól:

„az ellen a személy ellen, akinek a cselekményét a Szerződő Felek egyikében jogerősen elbírálták, ugyanazon cselekmény alapján nem lehet egy másik Szerződő Fél területén büntetőeljárást indítani, amennyiben elítélés esetén a büntetést már végrehajtották, végrehajtása folyamatban van, vagy az ítélet meghozatalának helye szerinti Szerződő Fél jogszabályainak értelmében azt többé nem lehet végrehajtani.”

Figyelemre méltó, hogy az egyezmény cselekményről, és nem bűncselekményről beszél.

Fontos kiegészítő szabályt tartalmaz az 56. cikk. Eszerint:

„ha egy Szerződő Fél területén újabb büntetőeljárást indítanak olyan személlyel szemben, akit egy másik Szerződő Fél ugyanazon cselekmény alapján már jogerősen elítélt, az ezen cselekmény miatt az utóbbi Szerződő Félnél letöltött szabadságvesztés időtartamát le kell vonni a kiszabott büntetésből. Amilyen mértékben a nemzeti jogszabályok lehetővé teszik, a szabadságvesztéssel nem járó büntetéseket is be kell számítani."

Tartalmilag ebben az esetben nem a kétszeres elítélés, hanem a kétszeres értékelés tilalmáról van szó. Ez azonban csak kiegészítő szabály az 54. cikkhez képest.

Hangsúlyozni kell, hogy a Schengeni Végrehajtási Egyezmény a minimumszabályokat tartalmazza. Rendelkezései ugyanis nem zárják ki a külföldön hozott bírósági határozatok tekintetében a *ne bis in idem* elvével kapcsolatos átfogó nemzeti rendelkezések alkalmazását.

A Schengeni Végrehajtási Egyezmény, de még inkább a Charta szövege további értelmezésre szorul mind a tettazonosság, mind a jogerős elbírálás tekintetében. Ehhez járul még a Farkas Krisztina által említett harmadik kritérium, vagyis a végrehajtási elem, amely tartalmilag azt jelenti, hogy a kiszabott büntetést végrehajtották-e, vagy nem.

Jelen esetben minket elsősorban a *„bis"*, azaz a jogerős elbírálás kérdése érdekel, hiszen ennek megvizsgálása adhat választ arra, hogy a bíróság mellett felfogható-e az ügyészség olyan hatóságnak, amelynek döntése a kétszeres eljárás tilalmát hozza létre. A választ az uniós esetjogban találjuk, amely forrásul szolgál arra is, hogy hogyan került be a magyar jogi szabályozásba ügydöntő hatóságként – a *ne bis in idem* szempontjából – az ügyészség.

Az európai uniós bíróság *ne bis in idem* elvhez kapcsolódó esetjogának feldolgozásához nagy segítséget ad a Eurojust – az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatát bemutató, 2020 áprilisában kiadott – összefoglalója, mely szerint ez idáig 20 ítélet kapcsolható a *ne bis in idem* elvéhez.[13] Közülük csak a témánk szempontjából legfontosabbakat idézem fel.

Időben az egyik első, és talán a legfontosabb a *Gözütok és Brügge egyesített ügy (C- 187/01 és C-385/01).*[14] Az egyik ügyben a holland ügyészség a büntetőeljárás során megegyezett a terhelttel kábítószer-értékesítés miatt induló bűnügyben. Ennek ellenére Németországban ugyanazzal a személlyel szemben büntetőeljárást kezdeményeztek. A másik ügyben közlekedési balesetben okozott testi sérülés

[13] Eurojust: *Case-Law by the Court of Justice of the European Union on the Principle of ne bis in idem in Criminal Matters.* 2020. 6. https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/Publications/Reports/2020-04_Case-law-by-CJEU-on-NeBisInIdem_EN.pdf

[14] Eurojust: i. m. 19–20.

miatt indított eljárás során a német ügyészség és a terhelt ugyancsak egyezséget kötött. Ez esetben Belgiumban kezdeményeztek ugyanezen tényállás miatt ugyanezen személlyel szemben eljárást.

Az Európai Bírósághoz intézett kérdés lényege az volt, hogy jogerős elbírálásnak minősül-e az olyan jellegű megegyezés, amely alapján másik tagállamban már nem lehet eljárást indítani. Az Európai Bíróság az ügyben precedensértékű döntést hozott, amely szerint a Schengeni Végrehajtási Egyezmény 54. cikkében szereplő *ne bis in idem* elve alkalmazandó a további büntetőeljárást kizáró eljárások – alapügyekhez hasonló – eseteiben is, amelyek során valamely tagállam ügyészsége bírósági közreműködés nélkül dönt a tagállamban folyamatban lévő büntetőeljárás megszüntetéséről, miután az eljárás alá vont személy bizonyos kötelezettségeknek eleget tett, és – többek között – az ügyészség által meghatározott pénzösszeget megfizette.

A döntés legfontosabb újdonságának azt tekinthetjük, hogy a bíróság az eljárást végleg lezáró ügyészi határozatot a jogerős döntés kategóriájába sorolta, amely kizárja az eljárás újraindítását. Ezekben az ügyekben szankció megállapítására is sor került. Ezt a szankciót azonban az ügyészség határozta meg. A döntés fontos eleme volt az is, hogy ha egy tagállam a *ne bis in idem* elvét egy másik tagállam bírósági közreműködés nélkül lefolytatott további büntetőeljárást kizáró eljárására alkalmazza, a tilalmat nem lehet attól függővé tenni, hogy a másik tagállam jogrendszere előír-e ilyen bírósági közreműködést.

Fontos körülményre világított rá a *Miraglia-ügyben (C-469/03)*[15] hozott döntés is. Az ügy lényege szerint az olasz és holland hatóságok bűnügyi együttműködés keretében folytattak büntetőeljárást kábítószer-csempészettel kapcsolatos ügyben. A holland hatóságok az eljárást szankció nélkül zárták le, majd az olasz fél által előterjesztett jogsegélykérelmet elutasították. Az elutasítás indoka az volt, hogy Olaszországban az adott tények miatt már büntetőeljárás volt folyamatban. A bírósághoz intézett előzetes kérdés arra vonatkozott, hogy alkalmazni kell-e a Schengeni Végrehajtási Egyezmény 54. cikkét akkor, amikor az első államban hozott bírósági határozat – bármiféle érdemi elbírálás nélkül, és pusztán azon az alapon, hogy a büntetőeljárást másik államban már megindították – a büntetőeljárás megszüntetésében áll. A bíróság a kérdést nemlegesen döntötte el. Válaszában kifejtette, hogy:

„az 54. cikkben rögzített ne bis in idem elve nem alkalmazható valamely tagállam igazságügyi hatóságainak az eljárás megszüntetését azt követően megállapító határozatára, hogy az ügyészség – bármiféle érdemi értékelés nélkül – pusztán azon az alapon határozott a büntetőeljárás folytatásának mellőzéséről, hogy egy

[15] Uo. 20–21.

másik tagállamban ugyanazon terhelt ellen ugyanazon cselekmények alapján büntetőeljárás indult."

A bíróság döntése tehát arra irányult, hogy bár az ügyészség hozhat jogerős határozatot, ám annak a határozatnak tényleges vizsgálaton kell alapulnia, puszta hivatkozás nem elégíti ki az érdemi vizsgálat feltételét. Ebből a *contrario* következik, hogy az ügyészségi döntések jogerősnek minősülhetnek, ha tartalmi vizsgálaton alapulnak. A bíróság negatív jellegű megfogalmazásából nem derül azonban ki, hogy mi minősülhet érdemi, tartalmi vizsgálatnak.

Hasonló döntés született a *Kossowski-ügyben (C486/14).*[16] A terheltet Németországban zsarolás bűncselekményével gyanúsították meg. A német bíróság a tárgyalás megtartását azzal utasította el, hogy a lengyel ügyészség már indított büntetőeljárást a terhelt ellen ugyanazon tényállás mellett, és azt bizonyítékok hiányában megszüntette. A lengyel ügyészség a megszüntetést azonban azzal indokolta, hogy a terhelt megtagadta a vallomást, valamint az áldozat és a lehetséges tanú Németországban él, ezért a nyomozás során nem volt lehetőség meghallgatni őket. Részletesebb vagy szélesebb körű nyomozási cselekményeket Lengyelországban nem hajtottak végre. Ezt követően a német bíróság előzetes döntéshozatalt kért azzal kapcsolatban, hogy adott államban indított büntetőeljárás tekintetében megállapítható-e a *ne bis in idem,* ha a terhelttel szemben valamely más tagállamban indított nyomozást az ügyészség – magatartási szabályok előírása és részletes nyomozás nélkül – ténybeli okokból, megalapozott gyanú hiányában megszünteti, és csak akkor indíthatja meg újra, ha lényeges, addig ismeretlen körülmények válnak ismertté, anélkül azonban, hogy konkrétan fennállnának ilyen új körülmények. Az Európai Bíróság ítélete kimondta, hogy:

„[a] ne bis in idem elvet úgy kell értelmezni, hogy az ügyészség büntetőeljárást megszüntető, vagy valamely személy ellen folytatott nyomozást – a nyomozás folytatása vagy a megszüntető végzés hatályon kívül helyezése lehetőségének fenntartásával – jogerősen, büntetés kiszabása nélkül lezáró határozata nem tekinthető az e cikkek értelmében vett jogerős határozatnak, amennyiben e határozat indokolásából kitűnik, hogy ezen eljárást részletes nyomozás lefolytatása nélkül szüntették meg; a sértett és egy esetleges tanú kihallgatásának hiánya pedig azt valószínűsíti, hogy nem folytattak részletes nyomozást."

Ebből a határozatból már kitűnik, hogy milyen esetleges elemei lehetnek az érdemi, tartalmi nyomozásnak. Ide tartozhat például a tanúkihallgatás.

A jogerős határozat fogalmi elemeinek tisztázását elősegítő bírósági határozatok születtek néhány más ügyben is. A *Van Straaten-ügyben (C-150/05)*[17] az volt a kérdés, hogy ha valakit felmentenek azon okból, hogy a bűnösséget meggyőzően

[16] Uo. 23–24.

[17] Uo. 16.

nem lehetett bizonyítani, lehet-e a *ne bis in idem* elvét alkalmazni. A bíróság a kérdésre igennel válaszolt, rámutatva arra, hogy az ezzel ellentétes álláspont többek között sértené a jogbiztonság és a kölcsönös bizalom elvét. A *ne bis in idem* elve csak akkor érvényesíthető, hogyha az adott határozat végleges és megváltoztathatatlan.

Ezt a problémát tárgyalta a *Turansky-ügy (C-491/07),*[18] ilyen esetben a határozatot hozó állam joga kell hogy irányadó legyen. Ebben az esetben Ausztriától átvett rablási ügyet zárt le a bűnösség megállapítása nélkül a szlovák nyomozó hatóság. A bíróság szerint a Schengeni Egyezmény nem alkalmazható. Ugyan érdemi kivizsgálás történt az ügyben, de az adott állam nemzeti joga nem zárja ki véglegesen a további büntetőeljárást, nem zárja ki az új büntetőeljárás lehetőségét ugyanazon cselekmények vonatkozásában. A bírósági ítélet kidolgozta az ún. *tényállási tesztet,* mely szerint a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított személlyel szembeni vádemelést megelőző szakban a büntetőeljárás megszüntetése esetén, amennyiben ezen állam nemzeti joga szerint ez a megszüntető határozat nem szünteti meg véglegesen a büntetőjogi felelősségre vonhatóságot, és így nem képezi akadályát annak, hogy ebben az államban ugyanazon cselekmény miatt újabb büntetőeljárást folytassanak le, a határozat nem rendelkezik a *ne bis in idem* hatásával.

A *ne bis in idem* vonatkozásában tehát a jogerős döntésnek csak az a határozat tekinthető, amelyet nem követhet új eljárás, kivéve, ha új tények merülnek fel. Ez utóbbi feltételre vonatkozóan tartalmaz eligazítást az *M.-ügy (C-398/12).*[19] M. ellen, aki olasz állampolgár volt, Belgiumban és Olaszországban is büntetőeljárás indult nemi erkölcs elleni erőszakos, illetve szexuális bűncselekmények miatt. Belgiumban a büntetőeljárást bizonyítékok hiányában megszüntették a vádemelés előtt. Az ugyanazon tények miatt indult olaszországi büntetőeljárásban viszont a hatóságok vádat emeltek. A bíróság az előzetes döntéshozatali eljárásban a következő kérdést tette fel az uniós bíróságnak:

„kizárja-e az ugyanazon cselekmények miatt ugyanazon személlyel szembeni eljárás valamely másik szerződő fél államban történő megindítását vagy folytatását az olyan, eljárást megszüntető jogerős ítélet, amelyet az Európai Uniónak schengeni egyezményben részes tagállama nyomozási szakaszban, széles körű vizsgálat eredményeként olyan eljárás keretében hozott, amely új bizonyítékok felmerülése esetén újraindítható lenne?"

Az olasz bíróság tehát saját eljárását olyan új bizonyítékokra is alapozta, amelyeket állítása szerint a Belgiumban folyó eljárásban nem értékeltek. Az ítéletben

[18] Uo. 21–22.

[19] Uo. 23.

az Európai Bíróság kimondta, hogy a Schengeni Végrehajtási Egyezmény 54. cikkét úgy kell értelmezni, hogy:

„egy büntetőeljárást megszüntető végzést, amely az egyik szerződő fél államában, ahol e végzést hozták, akadályát képezi az azon személlyel szemben ugyanazon cselekmények miatti új büntetőeljárásnak, akire e végzés vonatkozott, feltéve, hogy nem tárnak fel újabb bizonyítékokat e személlyel szemben, úgy kell minősíteni, mint az e cikk értelmében vett jogerős döntést tartalmazó határozatot, amely ily módon akadályát képezi az ugyanezen személlyel szemben ugyanazon cselekmények miatti új eljárás lefolytatásának egy másik szerződő fél államában."

Figyelemmel tehát arra, hogy a belga büntetőeljárási törvény megengedi, hogy új bizonyíték esetében az ügyet újranyissák azon az alapon, hogy az ügyész ezt indítványozza, az ügy nem tekinthető ténylegesen lezártnak. A párhuzam nyilvánvaló a perújítással, amely új bizonyíték esetén ugyancsak rendkívüli jogorvoslataként áttöri a jogerő intézményét.

Összefoglalásul tehát azt jelenthetjük ki, hogy az európai uniós bíróság esetjoga elismeri a tagállami ügyészségeket olyan igazságügyi hatóságként, amelyek olyan jogerős döntést hozhatnak, amely a bírósági ítélethez hasonlóan kiválthatja a *ne bis in idem* elvének alkalmazását. Az uniós bíróság ítéletei számos feltételét is meghatározták az ilyen ügyészségi határozatoknak. A jogerős döntés egyik fő kritériuma, hogy az tényleges legyen, és azonos tények esetén ne lehessen újra megnyitni az ügyet. További feltétel, hogy a döntést megalapozó vizsgálat érdemi legyen, és olyan eljárási cselekmények jellemezzék, mint például a tanúkihallgatás. Végleges döntésnek minősül viszont a bizonyítékok hiányában történő megszüntetés is. Természetesen ebbe a körbe tartoznak azok az ügyek is, amelyek ügyészségi szankció kiszabásával vagy a terhelttel történő megegyezéssel végződnek.

Az uniós jogban és a gyakorlatban történő jogfejlődés elérte azt a szintet, hogy a magyar belső jogot is ehhez kellett igazítani. Ezt ismerte fel a magyar Legfőbb Ügyészség, amely 2018-tól kezdődően számos javaslatot tett a büntetőeljárási törvény ilyen irányú módosítására. Az ügyészség kodifikációs javaslatának lényege szerint az eljárást megszüntető ügyészségi határozatot, amennyiben az a büntetőjogi felelősség érdemi vizsgálatát követően született, hivatalból, az esetleges jogorvoslat előterjesztésére nyitva álló határidő elteltét követően csak új tény felmerülése esetén lehessen hatályon kívül helyezni, és az eljárás folytatását elrendelni, valamint a felettes ügyészség, illetve a bíróság a gyanúsított terhére csak a határozat meghozatalát követően meghatározott időn belül változtathassa meg vagy helyezhesse hatályon kívül a megszüntető határozatot.

Az Igazságügyi Minisztérium a javaslattal összefüggésben három vonatkozásban látta indokoltnak a szabályozást végiggondolni. Egyrészt szükségesnek látta a *„nyomozási jogerőre"* képes határozatok meghatározását. Másrészt a bírósági eljárás akadályának megteremtését. Végül a folytatás okainak rögzítését.

Erre alapozva úgy vélte, hogy a Be. 398. §-ban foglalt megszüntető okok közül valamennyi nem formai eljárásjogi akadályt képező ok jogerőképes megszüntető ok lehetne minden esetben, ha az ügyben terhelt szerepel, mivel a nyomozás során a megalapozott gyanú képezi azt a jelenleg jól meghatározható pontot, amelyet megelőzően olyan érdemi vizsgálat történt, amelyet az Európai Unió Bíróságának esetjoga a 2007. évi CLXVIII. törvény 2. §-ával kihirdetett Lisszaboni Szerződéshez csatolt, az Európai Unió Keretébe illesztett schengeni vívmányok részét alkotó Schengeni Végrehajtási Egyezmény 54. cikke értelmében vett jogerőképes határozatként történő elismerés egyik feltételeként meghatároz, ebből következően a terhelttel szemben hozott megszüntető határozatok esetében merülhet fel az eljárás folytatásának korlátozása.

A Be. rendszerének megfelelően ugyanakkor a nyomozást követő eljárás akadályát úgy lehet koherensen megteremteni, ha azt a bírósági szakban lévő megszüntető okok rendszerében szabályozzák.

Az eredeti elképzelés mindazonáltal úgy vélte, hogy a nyomozó hatóság vagy az ügyészség által megszüntetett eljárás jogi okból történő folytatásának lehetősége kizárt, a ténybeli okokból történő folytatást a perújítás és a felülvizsgálat esetei mentén lehet számba venni.

A Legfőbb Ügyészség ugyanakkor szükségesnek tartotta a jogi okból történő korlátozott folytatás lehetőségének megteremtését figyelemmel arra, hogy az ügyészség az állam büntetőigényének kizárólagos érvényesítője, így az igazság megállapításának igényét kell hogy szolgálja az ilyen esetekben is. Ezért azt javasolta, hogy a jogi okból történő folytatást határidőhöz kell kötni, és ennek elteltével lehet biztosítani az eredetileg megkívánt jogerős határozat minősége elérését. E javaslat racionalitását alátámasztja, hogy ha a bíróság jogerős határozatának jogi okból történő rendkívüli felülvizsgálatára van jogi lehetőség, akkor a nyomozó hatóság és az ügyészség ilyen teljes jogerővel nem bíró határozatánál ezt a lehetőséget nyilvánvalóan nem lehet kizárni.

Az ügyészség a *„nyomozási jogerő"* áttörését szélesebben kívánta meghatározni, mint az Igazságügyi Minisztérium eredeti elképzelései. A tényazonosságon túlmutató új bizonyíték mellett szabályozni javasolta az *„új körülmény"* felmerülését is. A módosítás így tartalma szerint továbbra is az eljárás megszüntetését követően felmerült ténybeli nóvumokat jelenítené meg, azonban nem vezethetne indokolatlan szűkítő értelmezéshez.

A kodifikáció során egyetértés volt abban, hogy a bíróság a Be. 400. § (5) bekezdésének *b)* pontjában írt rendelkezésben az eljárás megszüntetésétől számított hat hónapon túl rendelje el az eljárás folytatását. Végig következetes volt azonban az ügyészségi álláspont abban, hogy a *ne bis in idem* hatását csak ügyészségi határozat válthatja ki. Ennek indokául az az álláspont szolgált, hogy az Alaptörvény 29. cikkének (1) bekezdése szerint az ügyészség független, az igazságszolgáltatás

közreműködőjeként mint közvádló az állam büntetőigényének kizárólagos érvényesítője. Kizárólag az ügyészség jogosult a büntetőeljárás előrevitelét szolgáló döntés meghozatalára, illetve ő jogosult állást foglalni annak tárgyában, hogy a cselekmény nem bűncselekmény, vagy annak elkövetése nem bizonyítható. Mindez összefüggésben van azzal a törvényben szintén megjelenő tétellel, hogy – a nyomozó hatósággal ellentétben – az ügyészség tág értelemben véve az igazságszolgáltatás résztvevője. Minderre figyelemmel a Be. 400. §-a körében különbséget kell tenni az ügyészségi és a nyomozó hatósági határozatok között.

Az egyeztetések során végül kialakult a Be. 400. §-ának olyan módosítása, amelyet a Be. 637. §-ában szabályozottakra is figyelemmel a parlament végül elfogadott. A magyar büntetőeljárás-jogban az európai uniós jogfejlődésnek megfelelően megjelent a *ne bis in idem* elvének érvényesítése az ügyészségi nyomozást lezáró határozatok tekintetében is. Ez megítélésem szerint valóban jogtörténeti jelentőségű változás volt. Mindezzel együtt az Európai Unió Bíróságának esetjoga számos kérdést nyitva hagyott, amelyek megválaszolására a nemzeti hatóságok jogosultak és kötelezettek.

A jogalkotási javaslatok kapcsán kiemeltem, hogy minden esetben szem előtt tartandó, hogy az ügyészség az állam büntetőigényének kizárólagos érvényesítője, s mint ilyen az igazság megállapításának igényét szolgálja. Ezen alapvetéshez kapcsolódóan idézném Bárd Károly időtálló gondolatát az igazságról, mely szerint *„az igazság megállapításához kapcsolódó érték a jogállamiság: az elvárás az, hogy az igazsághoz jogállami eszközökkel jussunk el”.*[20]

Irodalom

Bárd Károly: „Az út az igazsághoz – büntetőeljárási törvényünk a jogállami elvek tükrében”. *Belügyi Szemle,* 67. évf. 2019. 3. sz. 5–17.

Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2014.

Belovics Ervin: *Büntetőjog I. Általános Rész.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2020.

Elek Balázs: *A jogerő a büntetőeljárásban.* Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntető Eljárásjogi Tanszéke, 2012.

Eurojust: *Case-Law by the Court of Justice of the European Union on the Principle of ne bis in idem in Criminal Matters,* 2020. https://www.eurojust.europa.

[20] Bárd Károly: „Az út az igazsághoz – büntetőeljárási törvényünk a jogállami elvek tükrében”. *Belügyi Szemle,* 67. évf. 2019. 3. sz. 5–17. Itt: 9.

eu/sites/default/files/Publications/Reports/2020-04_Case-law-by-CJEU-on-NeBisInIdem_EN.pdf

Farkas Krisztina: *A „ne bis in idem" az Európai Unió Bírósága jogértelmezésének fényében*. Kutatási jelentés, 2020.

Polt Péter (szerk.): *Kommentár a büntetőeljárási törvényhez.* 1. köt. Budapest, Wolters Kluwer, 2018.

A BIZONYÍTÁSI IGÉNY

Turi András[1]

E tiszteletkötet címzettjének köszönhetem, s örökké hálás maradok érte, hogy nem az egyik, hanem a másik budapesti kerületi ügyészség volt az első munkahelyem, ő ifjú tanársegédként ugyanis e másik helyen töltötte joggyakorlatát, s javasolta, hogy ha egy módom van rá, ott kezdjem fogalmazói gyakorlatomat, s azt is megindokolta, hogy miért. E helyen ugyanis nemcsak a tételes jogot tanulom meg, hanem megtanítanak arra is, hogy mikor és miben kételkedjek, mikor és miben legyek biztos, s az általam vélt bizonyosságot a büntetőeljárásban miként képviseljem.

E dolgozatban arról szólok, miként lehet eljutni e bizonyossághoz, melyről mint igazságról vélekedek. Az igazsághoz a bizonyítás, mégpedig a büntetőeljárásban szabályozott bizonyítási eljárás útján juthatunk.

A magyar nyelv értelmező szótára szerint a bizonyítás főnév. Általában a bizonyít igével kifejezett cselekvés, tevékenység, illetve az a cselekvés, tevékenység, megnyilatkozás, hogy valamit bizonyítanak. Az állítás, a tényállás bizonyítása.

A hatályos büntetőeljárás-jogi törvény[2] 163. § (1) bekezdése szerint a bizonyítás azokra a tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárási jogszabályok alkalmazásában jelentősek.

A jogtudomány a bizonyítást alapvetően múltbeli tények valóságának alátámasztására vagy kizárására alkalmazza. De hogyan jutunk el addig, hogy a múltbeli tények valóságának ellenőrzési igénye felmerüljön? Miként definiáljuk azt, hogy a tény a büntetőeljárási jogszabályok alkalmazásában jelentős.

„Az igazság érvénye független az egyéni véleményektől. Hogy egy bírói Ítélet megfelel-e az igazságnak s az igazságosságot érvényesíti-e, az annak tartalmán, objektív minémüségén fordul meg. S azért, mert lehetnek és tényleg vannak téves, objektíve hibás ítéletek, nem szabad általánosítva, az összes bírói ítéletek igazságán kételkedni. Hányszor tévednek az orvosok a diagnózis megállapításában? De azért, ha megbetegszünk, nem keressük-e fel újból az orvost, habár egészséges állapotunkban kritizáltuk annak működését. S nem azért igyekszik-e a nagyon

[1] Volt ügyész.

[2] 2017. évi XC. törvény.

súlyosan beteg, ha csak teheti, a leghírnevesebb orvosprofesszorhoz, mert annak diagnózisát és tanácsát alaposabbnak, igazabbnak véli, mint amit a háziorvos vagy más, kevésbé ismert orvos adott."[3]

Az előző bekezdésben foglalt idézet csak fokozza tudatunkban a bizonytalanságot. Arra bizonyosan nem ad választ, hogy mit tekinthetünk a büntetőeljárási jogszabályok tekintetében jelentősnek. E körben Király Tibor véleménye eligazít:

„Azokat a tényeket, amelyeket a büntetőjogi kérdések eldöntéséhez meg kell ismerni, büntetőjogilag releváns tényeknek szokás nevezni."[4]

A releváns és a jelentős jelzők között lényeges különbséget nem látok. Már az 1973. évi I. törvénybe foglalt büntetőeljárási törvény és az azóta megalkotott újabbak is jelentősként definiálják azokat a tényeket, melyeknek bizonyítása folyik. Félve jegyzem meg, hogy e definíció nem (de a korábban idézett sem) alkalmas arra, hogy a tényre vonatkozó bizonyítás felvétele indokolt-e. Király Tibor azonban igyekszik eligazítani az olvasót: az előbb jelzett helyen kifejti a kauzális összefüggés és a járulékos közötti különbséget, utalva arra, hogy bizonyítás mindkét körre felveendő, majd kifejti a bizonyítási tilalmak és akadályok körét, s azt is, melyek azok a tények, melyekre tilos a bizonyítás felvétele.[5]

Erdei Árpád a relevancia kérdését részletesen elemezte.[6] Álláspontja szerint jogi és ténykérdésre vonatkozó relevanciát különböztetünk meg, s „a ténykérdésre vonatkozó relevancia az a viszony, amely a jogi probléma megoldásában szerepet kapó jelenségek és az ezek létezésének megállapítására vagy cáfolására szolgáló elemek között áll fenn".[7] A relevancia kérdését, illetve azt, hogy a bizonyítás releváns tényekre terjedjen ki, Erdei Árpád is definiálni próbálja, ám ő is csak Cséka Ervin definícióját idézi.

Az eddig leírtak döntően befolyásolják, hogy mire terjedjen ki a bizonyítás, a bizonyítási igényt.

A bizonyítási igény mértéke, köre, s főleg a bizonyítás módszerei persze változtak az évtizedek során. Emlékszem, hogy milyen jelentősnek találtuk, hogy a Bűnügyi Technikai Intézet szerológusa képes volt egyedi azonosítást végezni véranalízisből,[8] s hogy elvesztette a jelentőségét a módszer a DNS-azonosítás be-

[3] Finkey Ferenc: *Anyagi igazság és téves jelszavak a büntetőeljárásban.* Budapest, A *Magyar jogi szemle* kiadása, 1927. 8.

[4] Király Tibor: *Büntetőítélet a jog határán.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 114.

[5] Uo. 114–126.

[6] Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben.* Budapest, Közgazdasági és Jog Könyvkiadó, 1987. 161–178.

[7] Uo. 172.

[8] Lontainé Santora Zsófia – Harsányi László – Gerencsér György: Az igazságügyi orvostani vérfolt-diagnosztika időszerű problémái. In Dr. Kertész Imre (szerk.): *Bűnügyi technikai közlemények.* Budapest, BM Könyvkiadó, 1975. 170–192.

vezetésével. Persze az eljárásjogi bizonyítás igénye mindkét módszerrel azonos volt: a véres nyomot ki hagyta a helyszínen.

De nemcsak a bizonyítás természettudományos módszerei változtak, az informatika fejlődése is alapvető változásokhoz vezetett. Képesek lettünk hatalmas adatbázisok kezelésére és tartalmi összevetésére is. Azaz nemcsak az élet elleni, hanem a gazdasági bűncselekmények felderítése, bizonyítása is megváltozott.

Végül, de nem utolsósorban mi magunk mint a bizonyítás lebonyolítói is döntően megváltoztunk.

A hetvenes évek végén ifjú fogalmazóként a rendőrség által kezdeményezett bíróság elé állítás végett egy késő őszi napon egy fiatalembert hallgattam ki. Állami gondozása néhány hónapja ért véget. A fiatalember a Corvin Áruház egyik osztályán nyúlszőr sapkát vett magához, azt a kabátja gallérjába tette úgy, hogy a sapka egy része az árcédulával kilógott, majd más osztályokon sétálni kezdett. Ebben az időszakban az önkiszolgáló-rendszerű üzletek esetében a lopást befejezett bűncselekménynek kellett tekinteni az osztály elhagyása után.

Ifjú gyanúsítottam addig sétált, amíg egy biztonsági őr felfigyelt rá, s átadta őt a kiérkező rendőrnek. A sapka ára meghaladta a bűncselekményi értékhatárt. A tettes teljes ténybeli beismerésben volt, elmondta, hogy állami gondozása befejezése óta a meleg időben az utcán élt, illetve azt is, hogy ismeretlen csavargók elmondták, hogy ők a téli hónapokat börtönben szokták tölteni, mert ott meleg van, s enni is adnak. Evégett a bűncselekményi értékhatárt éppen elérő lopásokat szoktak elkövetni. Gyanúsítottam is e példát követte.

Az ugyancsak ifjú fogalmazó, azaz én úgy láttam, hogy a bűncselekmény megvalósult, a fiatalembert féltettem a hideg időben, sajnáltam, s felettesemnek jóváhagyásra vádjavaslatot készítettem.

Még aznap a folyosó elejéről hallottam felettesem jellegzetes hangját, amint engem hívott. Nem kaptam dicséretet. Mondandója első része arról szólt, hogy érti a szándékomat, de a hatóság nem jótékonysági intézmény, továbbá a bűncselekmény megállapíthatósága nemcsak tényállásszerűséget követel. Ugye hallottam már a társadalomra veszélyesség szükségességéről is mint a bűncselekmény megállapíthatóságának feltételéről. Soha többé nem próbáltam segíteni senkinek úgy, hogy börtönbe juttatom.

A bizonyításról a saját álláspontom is folyamatosan változott. Egyetemistaként még vonzódtam ahhoz, hogy bizonyos magatartás bekövetkeztének valószínűségét egzaktan próbáljuk meghatározni, s abból következtetést vonjunk le arra, hogy vizsgált magatartás, tény bekövetkezett-e, s ki annak elkövetője. A vizsgálatokat a szakértői vélemény bizonyosságával kezdtem. A kriminalisztikai szakértői vizsgálatok körében kutattam, hogy az írás-, fegyver- stb. vizsgálatok körében az azonosságok megállapításához hány azonossági pontot kell megállapítani ahhoz, hogy az azonosságot egyértelműnek tekintsük. Akkori dolgozatom elkészítéséhez

matematikus barátom segítségét vettem igénybe. Ennek nyomán eljutottunk oda, hogy tévúton haladunk, mert szinte az összes vizsgálatnál növelhetjük az azonossági pontokat, mégsem válik ettől a szakvélemény valószínűségi helyett bizonyossá. Ráadásul az egyik különleges szakértelem igényét váltja egy másik, s a bíró bizonyítási igénye, kötelessége ettől sem lesz jobban kielégítve. Tehát ezen az úton sem tudunk minőségi változást elérni a bírói bizonyítási igény kérdésében.

Ugyanebben az időszakban ismerhettem meg Hadas Jánost, aki akkor az Igazságügyi Műszaki Szakértői Intézet igazgatója volt. Szakértői minőségében feladatul kapta a zalaegerszegi tv-toronynál történt, több ember halálával végződött baleset okainak kivizsgálását. Személyes találkozónkon elmagyarázta, hogy miért készített hálódiagramot annak érdekében, hogy a balesethez vezető utat laikus, jelen esetben a bíró számára feltárja, majd rövidesen elolvastam az erről szóló tanulmányát[9] is. A hálódiagram azért tűnt hasznos módszernek, mert bemutatta mely szakmai, balesetvédelmi szabályokat sértették meg, s a szabályok megsértése milyen következményekkel járt (sokszor többfélével is), s az egyes következmények hogyan épültek egymásra. A hálódiagram megismerése, értelmezése már nem igényelt különleges szakértelmet, a bíró a bizonyítékokat közvetlenül megismerhette, értékelhette.

Ez az ügy jutott eszembe, amikor a Fővárosi Főügyészség Nyomozó Osztályán egy emberölési kísérlet tettesének azonosítása volt kollegáimmal együtt a feladatom. Azt kellett egyértelművé tennünk, hogy a tettesként szóba jövő két egypetéjű, szinte azonos felsőruházatot hordó iker közül ki szúrta nyakon az áruházhoz felvezető lépcsőn közeledő civil ruhás rendőrt, aki súlyos sérülést szenvedett. Feladatunkat nehezítette az ikrek egyformaságán kívül a cselekményre vonatkozó folyamatos tagadásuk. Az ikrek az élet elleni cselekmény elkövetése előtt együtt haladtak az áruház bejáratától az aluljáró felé, eközben egyikük egy idős nőt fellökött, s több járókelőt is megütöttek, lökdöstek.

Már az is komoly fejtörést okozott, hogy az élet elleni cselekmény elkövetése előtti történeti tényállást megállapítsuk. Egy támaszunk volt, az egyik, az utcán szolgálatot teljesítő biztonsági őr, aki az egyik részcselekményt látta, s az egyik azonosított gyanúsítottat az áruház biztonsági szolgálati helyiségébe bekísérte. Már csak az volt a kérdés, hogy a szúrás előtti vagy az azt követő részcselekményt látta a biztonsági őr.

Eszembe jutott a hálódiagramos módszer, de más is. Úgy döntöttünk, hogy helyszíni bizonyítási kísérlettel próbálunk előrébb jutni. Az újabb nehézséget a helyszín okozta, az áruház és környéke dugig volt járókelőkkel. Végül sikerült megállapítanunk, mégpedig időben visszafelé haladva, hogy a részcselekmények

9 Hadas János: „Súlyos baleset a TV-torony építésénél". *Belügyi Szemle,* 10. évf. 1972. 2. sz. 109–111.

milyen sorrendben történtek, s melyikük volt az elkövető. Lemértük a helyszínek közötti távolságot, s azt is, hogy az egyes távok megtétele mennyi időt igényelt, s így azt is, hogy hova juthatott el az egyik és a testvér adott időn belül. Nem kívánom részletezni a bizonyítási kísérlet lefolytatását, de jelzem, hogy kb. fél napot igényelt, amíg kijelenthettük, hogy eredményre jutottunk. Időrendben fordítva haladva sikerült érthető, egyértelmű jegyzőkönyvet készíteni, s az eseményeket videómagnetofonon is megörökíteni. Megállapításunkat követte az egyik testvér tényekre vonatkozó beismerése, majd a Fővárosi Bíróság bűnösséget megállapító ítélete. A bíró kimondta, hogy a bizonyítási kísérlet eredménye s a kiegészítő bizonyítékok láncolata a szükséges bizonyításhoz elegendő.

A bizonyítás révén lesz a „nemtudásból" „tudás" a hatósági eljárás során – írja Bócz Endre.[10] S e kijelentésnek is több funkciója van. A „nemtudás" vonatkozhat a múltbéli történés részleteire, szereplőire, az elkövetéshez használt eszközre, s mindezt hatósági eljárás keretében kell megismerni utóbb. De ne higgyük, hogy ez mindig sikerül. Hol hagyjuk abba a hatósági eljárást, ha nem sikerült a tudáshoz jutni?

Nyilvánvaló, hogy az is jogi és kriminalisztikai tudást igényel, hogy megállapítsuk: sem a bűncselekmény elkövetését, sem azt, hogy ki a tettes, nem fogjuk tudni eredményesen bizonyítani. Tehát a nyomozást eredménytelensége, illetve az az eredményesség racionális reménye hiányában meg kell szüntetni.

A nyolcvanas évek a bíróság előtti bizonyításban is új körülmények, esélyek, módszerek fontosságára hívták fel a figyelmet. Vádat emeltünk egy postás ellen, aki a bűncselekményi értékhatárt alig meghaladó összegben sikkasztott. A tárgyaláson a bűnösség megállapítása egyszerű volt, a vádlott beismert. Ügyészként profilból figyeltem előadását, amikor feltűnt, hogy valami csöpög a kezéről, s alatta kisebb tócsa keletkezett. A tanácsvezető bíró szünetet rendelt el, így módom volt jelezni számára a vádlott rendkívüli folyadékvesztését, csak a bírói pulpitusról kevésbé látható tócsát kellett megmutatnom. Közben eszembe jutott, hogy néhány évvel korábban igazságügyi elmekórtant is tanultam, s ott elhangzott, hogy az egyik elmebetegség tipikus jelei között a szélsőséges izzadékonyság is ismert. Ezt is elmondtam a bírónak.

A tárgyalóterembe visszatérő vádlott korábbi feszes nyugalma is megváltozott, izgatottá vált, ezért a bíró elrendelte a tárgyalás elnapolása mellett a vádlott igazságügyi elmeorvos-szakértői vizsgálatát. A vádlott beszámítási képességet kizáró skizofréniában szenvedett. Tehát a bizonyítási igény egy kis tócsából is keletkezhet, s az a vádlott jövőjét alapvetően befolyásolhatja.

A kilencvenes évek Magyarországon a bűncselekmények számának nagymértékű növekedését hozták, a bűncselekmények száma az évtized elején mértnek

[10] Bócz Endre: *Bizonyításelmélet*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Deák Ferenc Továbbképző Intézete, 2007.

többszörösét érte el. A vagyon elleni bűncselekmények elkövetőinek felderítése töredékére esett vissza. A rendőri vezetés az igazság megállapításához alkalmatlan eljárásrendet vezetett be: az egyes rendőri egységeknél nyomozást megszüntető egységeket hozott létre. Ennek következményeként a helyszíni szemlebizottságok a helyszíni nyomok felkutatása és rögzítése helyett látszattevékenységbe kezdtek: minek dolgozzunk, úgyis megszüntetik a kollegák a tettes ismeretlen volta miatt a nyomozást. Tehát a bizonyítás igénye is megszűnt, illetve erőteljesen visszaesett.

Úgy gondolom, hogy a XXI. század első negyedének végéhez közeledve nem mulaszthatom el a titkos információgyűjtés eszközei bizonyításban történő felhasználhatóságának vizsgálatát. A kilencvenes évek elejéről származó üggyel kezdem, mely rámutatott arra, hogy az ilyen eszközökkel beszerzett bizonyítékok fizikai felhasználhatósága is súlyos nehézségeket okozhat. Ebben az ügyben kémkedés miatt indult az eljárás, s az irat szigorúan titkos minősítést kapott. A többkötetes nyomozási iratról úgy gondoltuk, hogy a *fair* eljáráshoz tartozna, ha a védelemnek is készítenénk egy példányt, melyhez csak a tárgyaláson férne hozzá. Ezért a védői példányt is megküldtük a bíróságnak, jelezve, hogy azt a védőnek szánjuk tárgyalás közbeni felhasználásra. Az iratokat az eljáró tanács elnöke indignálódott hangnemű levél kíséretében visszaküldte, s jelezte, hogy a bíróság az elképzelésünkkel nem ért egyet.

Az előbb említett bűnügy már évtizedekkel ezelőtt befejeződött. Életbe lépett a 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról, mely végre már tartalmazta Leplezett eszközök című fejezetében a titkos információgyűjtés szabályait. Végre oda került a szabályozás, ahová való: a büntetőeljárás-jogi törvénybe. Ettől kezdve ez az eszköztár, melynek alkalmazása sok bűnügy eredményes megoldásához vezethet, veszített elvarázsolt jellegéből, s már csak az hiányzik: az ügyészek és a bírók, valamint az ügyvédek is értsenek e kriminalisztikai eszközök alkalmazásához.

Változik a világ, változnak a bizonyítás eszközei, gyakran a bizonyítandó tények is. A szükséges bizonyítás köre precízebben meghatározható, s talán hamarosan eljutunk oda, hogy a nyomozási tervek célszerű, gyors eljárások útján hoznak eredményt. Sose feledjük, az is eredmény, ha megállapítható, hogy nem történt bűncselekmény, vagy nem bizonyítható az elkövetése, s az eljáró hatóság a nyomozást rövid időn belül megszünteti.

A bizonyítás igényének változását jól szemlélteti, hogy az új eljárásjogi törvény a korábbiakban igényelt bizonyítást már nem minden ügyben kéri. Az opportunitás elve fontos győzelmet aratott. A különböző egyezségek az eljárás megszokott rendjét is befolyásolták, a tanácsülés, a nyomozóval kötött alku ügyeket dönthet el. Nem kritizálom, s nem is éltetem az egyezségeket, csak a változás minőségét igyekszem jelezni.

A kilencvenes évek végén az FBI oktatási bázisán töltött tanulmányúton bemutatták részünkre, hogy az egyezségekhez ugyanolyan alapos bizonyítás lefolytatása

szükséges, mint a tárgyalásra bocsátott ügyekhez. Mégis, az egyezségek az ítélkezésben döntő változást hoztak, illetve hozhatnak még.

Bizonyítási igény címet adtam dolgozatomnak. Célom annak bemutatása, hogy változó eljárási szabályok, megváltozott tudományos lehetőségek között is fennmaradhat az az igény, hogy a bizonyítás igazságos eredményhez vezessen. Amíg ennek a reménye reális, addig az igazságos ítélethez is reményt fűzhetünk.

Irodalom

Bócz Endre: *Bizonyításelmélet.* Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Deák Ferenc Továbbképző Intézete, 2007.

Erdei Árpád: *Tény és jog a szakvéleményben.* Budapest, Közgazdasági és Jog Könyvkiadó, 1987.

Finkey Ferenc: *Anyagi igazság és téves jelszavak a büntetőeljárásban.* Budapest, A *Magyar jogi szemle* kiadása, 1927.

Hadas János: „Súlyos baleset a TV-torony építésénél". *Belügyi Szemle,* 10. évf. 1972. 2. sz. 109–111.

Király Tibor: *Büntetőítélet a jog határán*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972.

Lontainé Santora Zsófia – Harsányi László – Gerencsér György: Az igazságügyi orvostani vérfolt-diagnosztika időszerű problémái. In Dr. Kertész Imre (szerk.): *Bűnügyi technikai közlemények.* Budapest, BM Könyvkiadó, 1975. 170–192.

EMBERI JOGOK

MÍTOSZOK ÉS EMBERI JOGOK A „POST-HUMAN RIGHTS" KORSZAKBAN. BÁRD KÁROLYNAK A REALITÁS JOGÁSZÁNAK SZÜLETÉSNAPJÁRA SZERETETTEL

Fleck Zoltán[1]

Alapos okkal gondolhatjuk azt, hogy súlyos ellenmondások terhelik a modernitás legfontosabb intézményes alapjait. Képviseleti demokrácia, liberális jogállam, emberi jogok és kapitalizmus. Utóbbi látványosan igazolja, hogy nem feltétlenül van köze az előbbiek túléléséhez.

Azonban ezek az intézményes válságok magukban rejtik a meghaladás lehetőségeit is. Tehát nem válságértelmezéseket, hanem lehetséges innovációkat keresünk a strukturális átmenet állapotában. Ebből az is következik, hogy ami egymást súlyosbító romlásnak látszik, az értelmezhető lehetőségként, hiszen a demokrácia, a jogállam, az emberi jogok sorsa összefügg. Bizonyára azok, akik várakozásokkal, remények+kel tekintettek egyikre, másikra, de tipikusan mindegyikre, ideértve a piacgazdaságot is, keserűen nézhetnek szembe a csalódásokkal teli valósággal. A diktatúra rothadását, elgyengülését, majd összeomlását megélők, és különösen azok, akik a diktatúra helyén a demokrácia, a jogállam és az emberi jogok intézményesítésében részt vettek, most újra valami rothadás szagát érezhetik. De most sem lehet az az illúziónk, hogy a kisiklást egyszerű visszaállítással, restaurációval orvosolni lehet. A „helyrehozó forradalom" képzete korrekciókat igényel, nem azért mert regionális, történeti, kulturális feltételek lehetetlenné teszik a sikeres adaptációt. Hanem mert úgy tűnik, a periférián jobban érződik a centrum jellegadó intézményeinek mélyebb válsága. Ez az esszé az emberi jogok méltán jelentősnek tartott koncepcióját, elméletét és intézményeit tekinti újragondolandónak.

Az emberi jogok eszméje, intézményei és érvényesülése egyszerre van válságban és expanzióban. Új elismerési igények jelennek meg, növekedik az a szakértői tudás, amely működteti a globális emberi jogi intézményeket. Közben államok sora szisztematikusan és súlyosan sérti meg a legalapvetőbb emberi jogokat. Miközben elméleti szakemberek arról vitatkoznak, hogy a fejlett társadalmakban megjelenő új elismerési igények beillesztendők-e a klasszikus emberi jogi katalógusba, a világ másik (nagyobb) részén tömegek küzdenek túlélésükért, testi épségükért és

[1] Tanszékvezető egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Jog- és Társadalomelméleti Tanszék.

szabadságukért. Az igények ugyan új formákat vehetnek fel, de a küzdelmek természete a régi: politikai. Hogy mi számít jogilag elismerhető igénynek, mindig is annak a küzdelemnek a kimeneteitől függött, amelyben azokat ügyes „normavállalkozók" előállították.[2] Ténylegesen nemzetközi jogi elismeréssel válhat valami „igazi" emberi joggá, annak minden nehézségével, veszteségével és lemaradásával, de eszmeként, politikai-jogi követelésként, intellektuális vállalkozásként sokkal korábban képesek hatni a valóságra. De a bizonytalanság a normává válás után sem szűnik meg: mire is jó mindez, jutott-e a világ előrébb, pontosabban vajon az élhetőbb világ elérésének az emberi jogok-e a legjobb eszközei?

Nem érvelek az emberi jogok ellen, nem meggyőző az emberi jogi szkepszis sem. De felelőtlenség azt állítani, hogy minden rendben van, nincs dolgunk, legfeljebb a határozott előrehaladás a már megkezdett úton. A liberális demokrácia globális győzelmének rövid életű eufóriája már nem takarja el tárgyunk válságát.

Barbarizmus és civilizáció

Határozottan állítható, hogy az emberi jogok eszméje a szenvedés, a kegyetlenség, az emberhez nem méltó körülmények elleni, gyakran reménytelennek tűnő harc eszköze. Az egyik olyan jelentős tényező, amely az erőszak visszaszorulását lehetővé tette.[3] Az erőszak mérséklése ugyan nem kielégítő, de mégis normáknak, köztük nemzetközi jogi, állami és morális szabályoknak köszönhetjük, hogy többnyire békésen vagyunk képesek együtt élni. A barbarizmustól való félelem azonban nem tűnt el, és nem is teljesen alaptalan. Egyének, emberi csoportok, vallások, államok néha barbár módon szedik áldozataikat. A félelem a legjobb eszköz az erőszak alkalmazásának igazolására: a barbároktól való félelem tesz minket barbárokká.[4] Minden ilyen félelemből eredő hadjárat a „barbárok" ellen erősítette az ellenfelet és gyengítette a civilizációt.

A civilizáción kívül élő barbárok képtelenek az együttélésre, idegen szabályok szerint élnek, nem tekintik emberi lénynek a másikat, tagadják az emberi univerzalizmust és hajlamosak zsarnoki hatalom alatt létezni. Ebből azért az is következik, hogy a másik megértésének hiánya hozza létre gyakran az idegenek barbárnak érzékelését. Valójában ugyanis alig tudunk valamit a nem letelepedett, nomád, „civilizáción kívüli" embercsoportokról, ők történeti és szociológiai értelemben is

[2] Von Arnauld, Andreas – Von der Decken, Kerstin – Susi, Mart (eds.): *The Cambridge Handbook of New Human Rights Recognition, Novelty, Rhetoric.* Cambridge, CUP, 2020.

[3] Pinker, Steven: *Az erőszak alkonya – Hogyan szelídült meg az emberiség?* Budapest, Typotex Kiadó, 2018.

[4] Todorov, Tzvetan: *The Fear of Barbarians.* Chicago, IL, The University of Chicago Press, 2010.

láthatatlanok. Fallal körülkerített, letelepedett, földművelő őseink tárgyi emlékei éppen a letelepedett életforma miatt maradtak ránk, míg az állandóan vándorló csoportok kultúrája eltűnt. Így könnyedén értelmezhetjük velük szemben a haladást, és a szabadságukat és egészségüket a letelepedett városállamokkal szemben megőrző barbárok a veszély képzetét kelthetik.[5]

Közkeletű az az értékelés, hogy a modern racionalizmus, tudományos világkép, az ész világossága a civilizáció alapja. Az ösztönszerű, érzelmi, misztikus a barbárhoz tartozik. A humanizmus, az egyéni autonómia, a méltóság és az emberi jogok e racionalizmus örökösei. A technikai racionalitás feltétlen üdvözlése azonban szintén kétségeket ébreszt.

E kétségek legradikálisabb filozófiai megfogalmazását Adorno a barbarizmus fogalmával jelzi.[6] A technikai racionalitás, a tömegkultúra, az instrumentális ész uralma jelzi a kultúra gyengeségét, képtelenségét arra, hogy az emberi természetet megváltoztassa. Nem volt képes a holokauszt megelőzésére sem, a kanti program még mindig beláthatatlan távolságban van, az ember nem szabadult fel a maga okozta gyámkodás alól. Az univerzális ész kudarcot vallott, sokkal visszafogottabb utópikus programot lehet magunk elé tűzni: legalább a barbarizmusból jöjjünk ki! Ennek súlyos akadálya a tömegkultúra és a fogyasztás által újratermelt hegemón tudat. Ez a tudat a kritikai szellem és a szembenézés helyére az azonosságot, a hasonlóságot, a gondolat helyére az élvezetet helyezi. Így áll elő a másik kizárása, a homogenitás, az egyedi elvesztése a tömegben. A tömegkultúra barbarizmusa mellett a modernitás alapvető episztemológiai erőszakot is intézményesít: a „tárgy megerőszakolását". A fogalmi kategorizáció önkénye, a fogalmak alá rendelés redukciója is a hegemonikus tudat része, és a pozitivista kvantifikáló szemlélethez valamint elidegenedett, bürokratikus látásmódhoz vezet. Ez az a pont, ahol a humanitárius jogászi illúziók fennakadnak. A kodifikált emberi jogok, jogérvényesítő intézmények és jogvédő nyelvezet része ennek az erőszaknak.

A jogok mítosza

Jeremy Bentham talán az első nagy hatású kritikusa a természetből eredő jogok koncepciójának.[7] A velünk születő jogosultságok legfeljebb híveik szubjektív vágyait jeleníthetik meg. Az emberi jogokat nem lehet metafizikailag megalapozni. Ami nem jelent morális semlegességet, hiszen a jog igazolása a boldogság lehető

[5] Scott, James C.: *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States.* New Haven, CT, Yale University Press, 2018.

[6] Barbarism. criticallegalthinking.com

[7] Schofield, Philip: „Jeremy Bentham's »Nonsense upon Stilts«". *Utilitas,* Vol. 15. 2003. No. 1. 1–26.

legnagyobb biztosításán és a fájdalom megelőzésén alapul. A fájdalmon és az élvezeten kívül nincs más úr a természetben, a helyes jog ehhez képest értelmezhető. Deklarációk, amilyen a francia *Emberi és polgári jogok nyilatkozata*, csak anarchizmushoz vezetnek, az emberek szent kötelezettségévé teszik az ellenállást. Ráadásul a jogok deklarációja nem a normák nyelvén, hanem allegóriákban szól, ezért bizonytalan és meghatározatlan. Hogyan is születhetnénk szabadnak és egyenlőnek, amikor valójában az ember hosszú ideig gyámoltalan, tehetetlen és a szülei gondozására, nevelésére szorul. Amire az emberek szabadságának igazán szüksége van, az inkább az önkényes hatalomgyakorlással szembeni konkrét garanciák rendszere, nem homályos „kinyilatkoztatások".

A benthami utilitarista kritika nem az egyetlen, a konzervatív közösségelvű (Edmund Burke) és a relativista marxi ellenérvek ma is élnek. Éppen ez az élő hagyomány és az ezekre épülő újabb kritikák teszik lehetővé, hogy ne dogmaként tekintsünk az emberi jogok intézményeire és elméleti igazolásaira.[8]

A baloldali relativista szemlélet a velünk születő jogok paradicsomi állapotának hamisságát rója az emberi jogok politikai deklarációja szerzőinek szemére.

„A forgalom, vagyis az árucsere területe, amelynek korlátai között a munkaerő vétele és eladása mozog, valóban igazi paradicsoma volt a velünk született emberi jogoknak. Itt kizárólag Szabadság, Egyenlőség, Tulajdon és Bentham uralkodik. Szabadság! Hiszen egy áru, például a munkaerő vevőjét és eladóját csak szabad akaratuk határozza meg. Mint szabad, jogilag egyenrangú személyek szerződnek egymással. A szerződés az a végeredmény, amelyben akaratuk közös jogi kifejezést ad magának. Egyenlőség! Hiszen csak mint árubirtokosok vonatkoznak egymásra, és egyenértéket cserélnek egyenértékért. Tulajdon! Hiszen mindegyikük csak a magéval rendelkezik. Bentham! Hiszen mindegyikük csak magával törődik. Az egyetlen hatalom, amely őket össze- és viszonyba hozza, önhasznuk, külön előnyük, magánérdekük hatalma. És éppen mert mindenki csak magával törődik, és senki sem törődik a másikkal, a dolgok előre megállapított harmóniája folytán vagy egy egyetemes ravaszságú gondviselés irányítása következtében valamennyien csak a kölcsönös előny, a közhaszon, a közérdek művét teljesítik be."[9]

Hamis mítoszok uralják ezt a világot, de az emberi jogi mitológia nagyobb mítosz része.

Ernst Cassirer 1946-ban megjelenő utolsó nagy műve a politikában állandóan jelen levő mítoszokról szól.[10] A politika világa messze lemaradt a természettudományok racionális fejlődésétől, és különösen a válságos korszakok jó feltételeket biztosítanak új mitológiáknak. Minden racionalizálási technika, folyamat

[8] Waldron, Jeremy: *Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man.* London – New York, NY, Routledge, 1987.

[9] Marx, Karl: *A tőke I.* Budapest, MEM 23. köt. 1986. 167.

[10] Cassirer, Ernst: *The Myth of the State.* New Haven, CT, Yale University Press, 1946.

és intézmény ellenére a mítoszok nem tűnnek el, inkább elrejtőznek, és alkalmas időben újra aktivizálódnak. Az irracionalizmus, a karizmatikus vezetők iránti vallásos elköteleződés új nyelvezet, szótár és rítusok segítségével viszonylag könnyen újjáéled. A nagy változások, bizonytalanságok időszaka kedvez ezeknek a folyamatoknak.

A totalitarianizmusok, populista autoriter rezsimek mitológiái látványosak, könnyen leleplezhetőek, átlátszóak, irracionalizmusuk szembeötlő. Van azonban általánosabb, áthatóbb, nehezebben észlelhető mitologikus gondolkodásmód is: a modern állam és jog mindenhatóságának mítosza.

„Akik filozófiai szemmel nézik az emberi dolgokat, mindig nagyon meglepődnek rajta, hogy a sokaság milyen könnyen engedi magát kormányozni a kevesek által, s hogy az emberek mennyire fenntartás nélkül vetik alá saját nézeteiket és szenvedélyeiket azokénak, akik uralkodnak felettük. Amikor megvizsgáljuk, hogyan történik e csoda, azt tapasztaljuk, hogy az ERŐ mindig a kormányzottak oldalán lévén, a kormányzók semmi másra nem támaszkodhatnak, csupán a vélekedésre. A kormányzat tehát egyedül a vélekedésen alapul, s ez a tétel a legdespotikusabb kormányokra és diktatúrákra éppúgy érvényes, mint a legszabadabbakra és a legdemokratikusabbakra."[11]

A kormányzást, uralkodást, alávetést lehetővé tevő vélekedések központi eleme a modern társadalmak esetében, hogy az állam és eszközei, különösen a jogrendszer, képes a társadalom együttműködését elősegíteni, a konfliktusokat megoldani, a javakat igazságosan elosztani és a békét és a szabadságot fenntartani. Még azt is elfogadjuk, hogy ennek érdekében néha viszályokat generál, igazságtalan és méltánytalan döntéseket hoz, súlyosan korlátozza a szabadságot és háborúkat kezdeményez. A rögzítettség, a pozitívvá emelés, a stabilitás, a kodifikálás nyugalmat ébreszt, a biztonság illúzióját a gyorsan változó, bizonytalan világban. A modern állam és jog modern mítoszának központi eleme, hogy az intézmények cselekszenek, nem emberi gyarlóságok, utóbbiakat éppen a rögzített szabályokkal, intézményekkel lehet korlátok közé szorítani. *„A politikai írók általános elvként fogalmazták meg, hogy egy kormányzati rendszer elvi felvázolása, s az alkotmány fékeinek és ellensúlyainak meghatározása során mindenkit gazfickónak kell tartani, mintegy azt feltételezve róla, hogy minden cselekedetét kizárólag saját érdeke vezérli"* – kezdi David Hume *A parlament függetlenségéről* szóló esszéjét.[12] A modern alkotmányozás legismertebb *bon mot*-ja szerint az angyaloknak nem lenne szükségük kormányzásra (Madison). Jeremy Waldron az emberi erények, gyarlóságok és az intézmények között harmadik lehetőséget vázol fel, amely

[11] Hume, David: A kormányzat alapelveiről. In Hume, David: *David Hume összes esszéi I.* Ford. Takács Péter. Budapest, Atlantisz, 1994. 42.

[12] Hume, David: A parlament függetlenségéről. In Hume: i. m. 52.

csökkentheti az intézményeket körülvevő mitologikus gondolkodásmódot.[13] A célok, ideák, eszmények politikai világa bizonyos korszakokban fontosabb szerepet tölt be, ez az igazán politikai természetű része a politika világának. Azonban az olyan gondolkodók, mint Rawls, Dworkin, Sen, hajlamosak alulértékelni azokat a mechanizmusokat, eljárásokat, struktúrákat, amelyek a jó társadalom érdekében gyakorlattá teszik a célokat és ideákat. Mi biztosítja a biztonságot, az együttműködést, a békét, az igazságot, a stabilitást, a rendet? Fuller például ezt a tanácsot adná az államot működtetőknek: arra figyeljenek, hogy miként kell helyesen végezni a dolgukat, követni a helyes formális, eljárási, intézményi utakat, hogy a jog belső moralitásának megfeleljenek. Ha ezekre figyelnek, akkor nagy valószínűséggel a helyes dolgot cselekszik. De Montesquieu is komplex módon közelítette az értékek, intézmények és mechanizmusok összefüggéseit, és figyelmeztetett arra, hogy zsarnoki rendszerekben a személyes kvalitások (erények) fontosabbak, mert hiányoznak a közvetítő mechanizmusok. Demokráciákban viszont a társadalom szabad deliberációja lassítja, fékezi az intézmények hatásait. Az intézmények léte önmagában nem vezet el a jó társadalom részeként ápolt elvárások teljesüléséhez. Az állam és a jog intézményei körüli uralkodó mítoszt a formális deklaráció, kodifikáció, intézményesülés hite jellemzi.

E mítosz vakká tesz, az állammal kapcsolatos mitologikus nyelv eltakarja a represszió és az igazságtalanságokat. A legnagyobb gaztetteket a nép nevében követik el, a jog nyelve a valóság eltakarásában a leghatékonyabb.[14] A hétköznapi életben némi előnnyel is járnak a sztereotípiák, előítéletek, mentális rövidre zárások, megkönnyítik a világban való eligazodást, de a jog és az állam működésével kapcsolatban le kell leplezni őket, radikálisan dekonstruálni kell. A jog sohasem azonos azzal, amit mond, csakis azzal, amit tesz. A jogrendszer fogalmi készletének, szótárának leghatározottabb sajátossága, hogy eltakarja a szereplőket: olyan illúziót állít elő, mintha valami absztrakt, láthatatlan erő hozná őket létre, és működtetné. Ez az objektiválási technika nehezíti az ellenállást, amely csak emberektől várható. Ezért felszabadító erejű az objektivitásmítosz lerombolása: az állam és a jog emberi aktorok kezében van.

A jog mítoszának robotosai a jogászok, akiknek érdekükben áll fenntartani azt a paralizáló mitologikus, hatékony rítusokkal megerősített gondolkodást, hogy az emberi, társadalmi, laikus akaratok, cselekvések, mozgalmak, igények másodrendűek. Valójában a felszabadító mozgalmak, jogosultsági igények küzdelmei akkor voltak sikeresek, amikor a jogászi közreműködés az emberi oldalra koncentrált, az esetek társadalmi kontextusára, az emberi szenvedés jogon kívüli borzalmaira, és

[13] Waldron, Jeremy: *Political Political Theory. Essays on Institutions.* Cambridge, MA, Harvard University Press, 2016.

[14] Tigar, Michael E.: *Mythologies of State and Monopoly Power.* New York, NY, Monthly Review Press, 2018.

nem pusztán absztrakciókra, elvekre és eljárásokra.[15] Az emberi jogok nemzetközi gyakorlatában így fordulhat elő, hogy államok a joghatóság hiányára hivatkozva tagadják meg a segítséget az áldozatoktól, de ugyanez nem akadályozza ugyanazon államokat, ha politikai, katonai beavatkozást kell igazolni.[16]

Modern demokratikus kritikák

A mai vitákat tekintve a legnagyobb téttel az a kérdés rendelkezik, hogy miként illeszthető be az emberi jogi hagyomány a radikális demokráciaelméletekbe? Hogyan lehet a dinamikus természetű demokratikus igényeket a liberális jogosultágkultúrával összhangba hozni? A dilemma élességére legutóbb a posztkommunista (államszocialista) országok demokráciáinak összeomlása hívta fel a figyelmet.

Az emberi jogok posztkritikai helyzetében újra kell definiálni a kritikai pozíciókat.[17] A liberális emberi jogi elmélet kiindulópontja az individuum, aki védi életét, tulajdonát, szabadságát és biztonságát a külső támadásoktól. Ez a kapitalista gazdaság igényeinek megfelelő kiindulópont volt. Az absztrakt, dekontextualizált, hiperracionális, akarattal rendelkező egyén képzete uralja ezt a szemléletet. Az egyén mint atomizált cselekvő radikálisan elszakíttatott mindenféle partikuláris szemponttól és materiális feltételtől. Ráadásul a jogosultságok az államok domináns ideológiáihoz kötött kiszolgáltatottságot teremtenek, a jogosultságok intézményesülése éppen a lényegtől fosztja meg, kasztrálja az egyén pozícióját. A jogok csak a meglevő intézményes renden belül érvényesíthetőek, az emberi jogi nyelvezet is ehhez kötött. A nemzetközi dokumentumok az államok közötti konszenzusok, dialógusok eredményei, tehát a jogok a politika konszenzuális, kilúgozott, semlegesített oldalához tartoznak. Arra törekednek, hogy generalizálható, kodifikálható közös, konszenzuális elemeket vonjanak be a katalógusba. Mint minden megegyezésre törekvésben, itt is rejtőzik az igazságról vagy egy részéről lemondás veszélye. Vannak helyzetek, amikor nem univerzális, hanem egyedi, kazuisztikus döntések vezethetnek igazsághoz.[18] Alulról tekintve az emberi jogok gyakran tűnnek konszenzuális kimenet racionális diskurzus által létrehozott eredményének, de méginkább olyan eszköznek, amellyel rövidre lehet zárni a politikai vitákat. A radikális baloldali reakció ezért az emberi jogi nyelvezet visszaszorítását követeli az emancipatorikus igényű küzdelmek nyelvének érdekében. De a kevésbé radikális

[15] Fitzpatrick, Peter: *The Mythology of Modern Law.* London – New York, NY, Routledge, 1992.

[16] Tigar: i. m.

[17] McNeilly, Kathryn: „After the Critiques of Rights: For a Radical Democratic Theory and Practice of Human Rights". *Law Critique,* 2016. No. 27. 269–288.

[18] Morgan, Jason: „On Casuistry". *Philosophy Now,* Vol. 141. 2021.

kritikák is élesen vetik fel a jogosultságok érvényesítésre koncentráló politikák és a demokratikus közösség viszonyát.[19]

Az emberi jogokat érő demokratikus kritikák produktív újragondolást javasolnak, amelynek a létező társadalmi rend hatalmi, egyenlőtlenségi viszonyainak feltárásából és kritikájából kell kiindulnia. Jelen formájában az emberi jogi univerzalizmus a neoliberális hegemónia része, és gyakran annak expanzív vonásait erősíti. Ezzel szemben az újraértelmezést ellenhegemonikus tartalommal kell megtölteni, ami segítené a *status quo* megváltoztatását. Ennek megfelelően jelentős kérdés, hogy a társadalomkritika teoretikus és pragmatikus képviselői használatba tudják-e venni az emberi jogok elméletét és intézményeit. Tehát hiba lenne az emberi jogi hagyományt teljesen elutasítani, mert akkor a társadalomkritika lemond e hagyomány demokratikus potenciáljáról. Ezt a demokratikus értelmet azonban újra kellene definiálni. Ehhez vezet, ha az emberi jogokra nem intézményes jelenként, pusztán védendő struktúraként, hanem ígéretes, küzdelmekkel elérhető jövőként tekintünk. Teljesen soha el nem érhető értékrendszerként, amely a jelennel szembeni ellenállás motiváló ereje, dinamikus forrása. Vagyis a legalista rutinokkal szemben a jogok pozitívvá tétele, kodifikálása nem végcél, nem az érvényesülés kvantifikálása és monitorozása az emberi jogi küzdelmek leglényegesebb eszköze, hanem a radikálisan jobb és plurálisabb világ ígérete, az új utópia, a nem megvalósított típusból.

Az univerzális érvényesülési igény ezért nemcsak a közösségelvű, populista, szuverenista és nacionalista politikai erők számára ad könnyen mozgósítható érveket, hanem a konzekvensen demokrata pozíciókat sem győzheti meg. Ez utóbbiak azonban nem elutasítani akarják az emberi jogokat, hanem újraértelmezni. Ilyen kísérlet Judith Butlernél a kulturális átvitel, fordítás fogalma.[20] Szerinte az univerzális mindig elégtelen partikuláris kulturális kontextusokban, azt a helyi igényekre kell fordítani. Ez a fordítás dialógusokban történhet, amelyekben az érintettek lokalizálják igényeiket. Minden univerzális igény csak valamilyen nyílt végű hegemonikus küzdelemből származhat, soha nem lezárt, az újak korlátozzák a régieket. Folyamatos valódi küzdelem alig prognosztizálható állapot érdekében, amely új küzdelmek terepévé válik. Lezárt, dogmatizált, uniformizált formájában az emberi jogok irritálják azokat, akik nem tudják emancipációs küzdelmeikben igénybe venni azokat. A periférián levők, diszpreferáltak új igényekkel jelentkeznek, amelyek új fejezeteket nyitnak ebben a küzdelemben. Tehát a jogok statikus értelmezése, a beteljesedő emberi jogi forradalom félrevezető és elbátortalanító. A kontextuális, hegemonikus értelmezések kinyitják a konceptualizálások alternatíváit, reaktiválják a jogosultságok mozgósító erejét. Tehát a jelenlegi emberi jogi rezsim elégtelensége

[19] Zivi, Karen: *Making Rights Claims. A Practice of Democratic Citizenship.* Oxford, OUP, 2012.

[20] Butler, Judith: Restaging the Universal: Hegemony and the Limits of Formalism. In Butler, Judith – Laclau, Ernesto – Žižek, Slavoj (eds.): *Contingency, Hegemony, Universality. Contemporary Dialogues on the Left.* London, Verso, 2000. 136–181.

nem annak elutasítását, hanem újraértelmezését igényli bizonyos ellenhegemonikus demokratikus és konfliktusokkal terhelt értelmezés felé. A jelenlegi emberi jogi rezsim a demokratikus kritika szerint egy flexibilitás és nyitottság felé tett jelentős lépés nélkül szükségszerűen a jelenlegi hatalmi konstelláció kötelékeiben reked. Onnan az inkluzivitás, a dinamikus és konkrét értelmezés piszkálhatja ki. Ez a fordítási munka, perspektíva- (nézőpont-) váltás úgy értelmezi az emberi jogokat mint partikuláris és politikai-történeti kontextusba helyezett termékeket, amelyek ennek megfelelően folyamatosan ellenhegemonikus küzdelem részei.

Chantal Mouffe ismert kritikája szerint a modern demokráciákban felszámolódott a politika érdekkonfliktusos természete, a demokrácia jelenleg használt jelzői (liberális, reprezentatív, parlamenti, plurális, alkotmányos) ugyanazt jelentik: a liberális, emberi jogi, jogállami hagyomány túlértelmezését az egyenlőség, a népszuverenitás hagyományának rovására.[21] Pedig e két hagyomány egyeztetése hosszú és keserű küzdelmek eredménye volt. Ha a demokrácia kizárólag a jogállam és az emberi jogok elismerésével azonos, és végletekig elgyengül az elavultnak és veszélyesnek láttatott népszuverenitás értéke és intézményes rendszere, akkor túl nagy teret adunk a demokrácia ellenségeinek. Elsősorban azzal, hogy a demokrácia jelszavát, hivatkozásait fogják a jogállam és az emberi jogok ellen fordítani. A neoliberális hegemónia számára kényelmes a rezisztens demokratikus potenciál elsatnyulása, ameddig ez a magántulajdon és a piac biztonságát nem veszélyezteti. Történelmi tapasztalatok szerint a demokrácia radikális felszámolása sem vezet mindig ilyen eredményre. Az egyenlőségekért való határozottabb küzdelemre pedig óriási szükség lenne éppen a demokratikus politikai közösségek megőrzése érdekében. Az érdekellentétek, a küzdelmek, a bal és a jobb antagonisztikus szembenállásának tagadása, és helyére a konszenzuális és deliberatív modellek állítása eltakarja a tényleges hatalmi viszonyokat. Az illuzórikus és ideologikus társadalmi egység képzetének fenntartása ezért is káros, és ez leginkább a populista jobboldal sikereiből látszik, mert az egységes közösség képzetét könnyű betölteni etnonacionalista, kirekesztő tartalmakkal.

Plurális modern társadalmak antagonisztikus konfliktusok nélkül aligha képzelhetőek el, ezek tagadása vezethet kezelhetetlen erőszakhoz, mert átadja a terepet az identitáskonstrukcióknak. Ezt tekintette Nancy Fraser is a trumpizmus fő okának: a régi és új progresszív liberális identitáspolitikák és mozgalmak (feminizmus, antirasszizmus, multikulturalizmus, gender és környezetvédelem) neoliberális gazdaság- és pénzügyi politika környezetében működtek.[22] A progresszív neoliberalizmus hegemóniája a vesztes tömegeket az uralkodó rend szimbólumai

[21] Mouffe, Chantal: *The Democratic Paradox.* London, Verso, 2005.

[22] Fraser, Nancy: *The Old Is Dying and the New Cannot Be Born. From Progressive Neoliberalism to Trump and Beyond.* London, Verso, 2019.

felé fordította. Az agresszív populista politika a progresszív ideálok, társadalomképek és kisebbségek elleni gyűlöleten élősködik, miközben gazdaságpolitikájában még erősebben piacpárti. Ez a perverz politika a politika eltűnő romjain telepedett meg, képeket, érzelmeket, identitásokat állít szembe egymással, miközben a társadalmi egyenlőtlenségek, kirekesztések veszteseinek dühét a kisebbségek egyenlőségküzdelmei ellen tereli. Az agresszív, kirekesztő populista jobboldal sikerének elsődleges oka, hogy a politikai elit képtelen volt leválasztani a liberális elismerésküzdelmek nyelvezetét és politikáját a neoliberális gazdaságpolitikáról. Ahogy az a posztkommunista demokráciák bukásából is jól látszik, a politika szimbolikus pótlékai, különösen a média elfoglalásának eszközével, ellepték a közbeszédet és a köztereket. A liberális értékek védelme kimerül abban, hogy ennek botrányát világgá kürtöljük. Holott az emberi jogok, az emberi méltóság, a tolerancia eszméinek akkor van esélyük, ha a társadalmi egyenlőtlenségeket és a materiális igazságtalanságokat visszaemeljük a politika világába. Csak új hegemónia segítségével lehet sikeresen ellenállni, amely markánsan egyenlőségelvű újraelosztást, a társadalmi különbségek csökkentésére koncentráló politikai programot ötvöz a liberális befogadás, elismerés politikájával. Erre az ellenhegemonikus fordulatra az emberi jogok eszméje megfelelő értelmezéssel lehetőséget is adna.

Az emberi jogok domináns felfogásában veszélyes utópia rejlik, békés, a jó társadalom lényeges premisszáiban megegyező közösség, amelyet az igazság fölötti racionális konszenzus jellemez. Valójában ez az idea felszámolja a politikát, lefojtja a különbségeket. Az embereknek eltérő fogalmaik vannak a jóról, a boldogságról, és eltérő, egymásnak ellentmondó érdekeik vannak. A semleges közös jó, amelyet megfelelő jogi, politikai intézményrendszerrel és eljárással elő lehet segíteni, súlyosan egyenlőtlen társadalomban működésképtelen utópia.

Pedig az emberi méltóság és az emberi jogok késői kodifikációja lehetővé tette, hogy minden jog morális forrása legyen.[23] Radikálisan egalitárius és univerzális morál költözött a jogrendszer kényszerrendjébe. Az ember egyenlő méltósága „átültet*hető* a kényszerítő erejű jog közegébe, és a tényleges alapjogok robusztus alakjában politikai valósággá vál*hat*".[24] Az állammal és a modern joggal kapcsolatos mitologikus gondolkodásmód éppen ezt a Habermas által kiemelt feltételes módot felejti el. A jogi védelem, a jogosultságok deklarációja, az intézmények és az eljárások biztosítása, a jogállami keretek fenntartása önmagában nem biztosítja az eszmék társadalmi érvényesülését. Egy realisztikus utópia lehetőségeket ad, a politika eszközrendszerével lehet elérni. És fel lehet számolni realitását, ha pusztán a lehetőséget tekintjük megvalósított eredménynek.

[23] Habermas, Jürgen: *Az emberi méltóság fogalma és az emberi jogok realisztikus utópiája. Esszé Európa alkotmányáról.* Budapest, Atlantisz, 2012.

[24] Habermas: i. m. 20.

Irodalom

Butler, Judith: Restaging the Universal: Hegemony and the Limits of Formalism. In Butler, Judith – Laclau, Ernesto – Žižek, Slavoj (eds.): *Contingency, Hegemony, Universality. Contemporary Dialogues on the Left.* London, Verso, 2000. 136–181.

Cassirer, Ernst: *The Myth of the State.* New Haven, CT, Yale University Press, 1946.

Fitzpatrick, Peter: *The Mythology of Modern Law.* London – New York, NY, Routledge, 1992.

Fraser, Nancy: *The Old Is Dying and the New Cannot Be Born. From Progressive Neoliberalism to Trump and Beyond.* London, Verso, 2019.

Fitzpatrick, Peter: *The Mythology of Modern Law.* London – New York, NY, Routledge, 1992.

Habermas, Jürgen: *Az emberi méltóság fogalma és az emberi jogok realisztikus utópiája. Esszé Európa alkotmányáról.* Budapest, Atlantisz, 2012.

Hume, David: A kormányzat alapelveiről. In Hume, David: *David Hume összes esszéi I.* Ford. Takács Péter. Budapest, Atlantisz, 1994.

Marx, Karl: *A tőke I.* Budapest, MEM 23. köt. 1986.

McNeilly, Kathryn: „After the Critiques of Rights: For a Radical Democratic Theory and Practice of Human Rights". *Law Critique,* 2016. No. 27. 269–288.

Morgan, Jason: „On Casuistry". *Philosophy Now,* Vol. 141. 2021.

Mouffe, Chantal: *The Democratic Paradox.* London, Verso, 2005.

Pinker, Steven: *Az erőszak alkonya – Hogyan szelídült meg az emberiség?* Budapest, Typotex Kiadó, 2018.

Schofield, Philip: „Jeremy Bentham's «Nonsense upon Stilts«". *Utilitas,* Vol. 15. 2003. No. 1. 1–26.

Scott, James C.: *Against the Grain. A Deep History of the Earliest States.* New Haven, CT, Yale University Press, 2018.

Tigar, Michael E.: *Mythologies of State and Monopoly Power.* New York, NY, Monthly Review Press, 2018.

Todorov, Tzvetan: *The Fear of Barbarians.* Chicago, IL, The University of Chicago Press, 2010.

Von Arnauld, Andreas – Von der Decken, Kerstin – Susi, Mart (eds.): *The Cambridge Handbook of New Human Rights Recognition, Novelty, Rhetoric.* Cambridge, CUP, 2020.

Waldron, Jeremy: *Nonsense Upon Stilts: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man.* London – New York, NY, Routledge, 1987.

Waldron, Jeremy: *Political Political Theory. Essays on Institutions.* Cambridge, MA, Harvard University Press, 2016.

Zivi, Karen: *Making Rights Claims. A Practice of Democratic Citizenship.* Oxford, OUP, 2012.

FORDÍTVA A LOVON: A KÖZÖSSÉGEK MÉLTÓSÁGÁT VÉDELMEZŐ MAGYAR JOGSZABÁLYOK ÉRTÉKELÉSE AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK A KÖZÖSSÉGEKET SÉRTŐ KIJELENTÉSEKKEL KAPCSOLATOS ÍTÉLETEI FÉNYÉBEN

Kádár András Kristóf[1]

Hosszan küzdött a magyar jogalkotás azzal a kérdéssel, hogy mihez kezdjen az egész társadalmi csoportokat gyalázó, de a büntetőjogi fellépést megalapozó gyűlöletbeszéd szintjét el nem érő megnyilvánulásokkal. Az Alkotmánybíróság már a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban kimondta, hogy „a közösségek méltósága a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos korlátja lehet. [...] A közösségek méltóságának hatékony védelmére azonban más [a büntetőjogon kívüli] jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas." Azonban a bírói gyakorlat következetesen elutasította, hogy elismerje a nyilvános kijelentésekben támadott közösségek egyes tagjainak perbeli legitimációját, amikor azok személyiségi jogi perben próbáltak elégtételt venni valamely, az identitásuk szempontjából meghatározó társadalmi csoportot ért, adott esetben súlyosan diszkriminatív megnyilatkozások miatt, így egyértelművé vált, hogy amennyiben az ilyen közléseket a jogalkotó szankcionálni kívánja, jogszabálymódosításra van szükség.

Több sikertelen próbálkozás után végül a Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 2:54. § (5) bekezdése „ragadt meg" a jogrendszerben. Eszerint „a közösség bármely tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezésmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem esetén a jogsértés megtörténtétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni". A rendelkezés alkotmányos megalapozást is kapott az Alaptörvény negyedik módosításával, amelynek eredményeként a IX. cikk kiegészült a következő (5) bekezdéssel: „a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni."

[1] Társelnök, Magyar Helsinki Bizottság.

E rendelkezések és az ezeket kibontó bírói döntések számos szempontból kritizálhatók, jelen tanulmányban csak egyet emelek ki, és elemzek az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) döntéseinek fényében: a gyűlöletbeszéddel szemben védett csoportok meghatározását.

Ami a Ptk.-ból kimaradt

A Ptk. jelenleg csupán néhány típusú közösség vonatkozásában ismeri el a csoporttagok jogát a személyiségi jogi elégtétel követelésére. A rövid és zárt felsorolás hosszadalmas folyamat eredményeként alakult ki, amelyet érdemes áttekinteni, mivel érdekes támpontokat nyújt a végeredmény értékeléséhez.

Az Országgyűlés 2007 októberében fogadta el a Polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (régi Ptk.) módosításáról szóló törvényt (T/3719. számú törvényjavaslat), azonban Sólyom László köztársasági elnök nem írta alá, hanem véleményezésre megküldte az Alkotmánybíróságnak. A törvény új 76/A. §-t illesztett volna a régi Ptk.-ba, amelynek értelmében a személyhez fűződő jog sérelmét jelentette volna az a sértő megnyilvánulás, amely „faji hovatartozásra, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozásra, vallási vagy világnézeti meggyőződésre, szexuális irányultságra, nemi identitásra vagy a személyiség más lényegi vonására irányul, és személyek e vonással rendelkező, a társadalmon belül kisebbségben lévő körére vonatkozik". A köztársasági elnök úgy ítélte meg, hogy amennyiben a „társadalmon belüli kisebbség" fogalma pusztán számbeli kisebbséget jelent, úgy a rendelkezés diszkriminatív, mivel a jogérvényesítési lehetőség vonatkozásában létrejövő különbségtétel nem indokolható. Elképzelhetőnek tartotta ugyan, hogy a „társadalmon belül kisebbségben vannak" kifejezést „funkcionálisan, a törvény célját érvényesíteni próbálva, mindig az adott helyzetre" kell vonatkoztatni, azonban úgy vélte, hogy ebben a normaszöveg nem ad kellően egyértelmű eligazítást, és „ez a bizonytalanság [...] a jogállamisággal [...] összeegyeztethetetlen".

Az Alkotmánybíróság osztotta az aggályokat. 96/2008. (VII. 3.) AB határozatában arra jutott, hogy „tekintettel a személyiséget meghatározó, csoportképzésre alkalmas tulajdonságok sokaságára, valamint a közösséghez tartozó egyén önrendelkezésén alapuló fellépésének lehetőségére", a nyílt végű felsorolás parttalanná teszi a véleménynyilvánítás korlátozásának lehetőségét. A diszkriminációtilalommal kapcsolatban a testület rámutatott: „amikor a védelem tárgya olyan közösséget jellemző tulajdonság, amely a társadalom egészéhez viszonyított többséget jellemzi, a magukat a közösséghez tartozónak tekintő személyek, lényegében számbeli többségükre tekintettel védelem nélkül maradnak. Ez pedig azt jelenti, hogy a szabályozás nem kezeli az érintetteket azonos méltóságú személyként, ugyanakkor az eltérő kezelésnek nincs a tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indoka."

Az Országgyűlés ismét nekifutott a feladatnak, és 2008. november 10-én elfogadta az ember méltóságát súlyosan sértő egyes magatartásokkal szembeni védelem érdekében szükséges jogérvényesítési eszközök biztosításáról szóló törvényt (T/6219. számú törvényjavaslat). Ennek szövege szerint „a csoport tagjának személyhez fűződő jogát sérti, aki nagy nyilvánosság előtt a nemzeti, etnikai hovatartozás, a vallási meggyőződés vagy a szexuális irányultság által meghatározott csoportot sértő, céljában vagy hatásában megalázó vagy félelemkeltő magatartást tanúsít". A védett csoportok tekintetében az indokolás az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság esetjogában elismert vonásokra hivatkozott, ugyanakkor elképzelhetőnek tartotta, hogy később „a kialakuló gyakorlatra tekintettel [...] a személyiség más lényegi vonásaival is indokolttá válik kiegészíteni ezt a rendelkezést". A szabályozás végül sohasem lett a magyar jogrend része.[2]

Ezek után születtek meg az Alaptörvény és az új Ptk. fent idézett rendelkezései, amelyekből a 2008. őszi szöveghez képest eltűnt a szexuális orientáció. Ennek okát – bár minden bizonnyal a kormánypártok ideológiájában keresendő – hiába kutatjuk a normák indokolásában. Az Alaptörvény módosításának indokolása annyit rögzít, hogy „a törvény a rendelkezésben felsorolt közösségek méltóságát sértő közlésekkel szemben igénybe vehető jogi eszközök kialakításának az alkotmányos szabályait rögzíti", de nem magyarázza meg, miért ezeket a közösségeket sorolja fel a jogszabály, míg a Ptk. indokolása egyáltalán nem tér ki a lista összeállításának szempontjaira, noha abból fájóan hiányoznak olyan csoportok, amelyek gyakran válnak gyűlöletbeszéd célpontjaivá.

Mindenesetre alkotmányjogi szempontból érdekes helyzet állt elő. A negyedik módosítás ugyanis kifejezetten szétválasztotta az egyéni és a közösségi méltóság sértő véleményekkel szembeni védelmét (IX. cikk [4] és [5] bekezdés), ugyanakkor az (5) bekezdés továbbra is úgy rendelkezik, hogy a méltóságában sértett közösség egyes tagjai az „emberi méltóságuk megsértése miatt" jogosultak a bírósági igényérvényesítésre, azaz a védelem alapjának továbbra is az egyén méltóságát tekinti.

Ez azért lényeges, mert – noha az alkotmányos kontextus más, mint 2008-ban, és a 2012 előtti alkotmánybírósági határozatok is korlátozottan vehetők figyelembe – az emberi méltóságra vonatkozó alkotmányos szabályozás nem változott számottevően, így alappal lehet amellett érvelni,[3] hogy továbbra is alkalmazhatók a 2008-as AB határozat megállapításai: „az Alkotmánybíróság nem zárta ki az egyénnek egy bizonyos közösséghez fűződő viszonyára tekintettel viselt »méltósága« védelmének jogi lehetőségét. [...] A természetes személynek [...] elidegeníthetetlen joga, hogy másokkal egyenlő méltóságúként kezeljék, és ez a joga a jogrend

[2] A köztársasági elnök ezt a törvényt is megküldte véleményezésre, de az eljárást az Alkotmánybíróság a Ptk. hatálybalépésére tekintettel 3109/2014. (IV. 17.) AB végzésével megszüntette.

[3] A 13/2013 (VI.17.) AB határozat alapján.

által is védelemben részesüljön. [...] Ha a véleménynyilvánítás a közösség egészére vonatkoztatott, a közösség tagjainak megkérdőjelezhetetlen, lényeges [azaz »az élet minden területét, a személyiség teljességét meghatározó«] tulajdonságával áll összefüggésben, és akár a közösség létét is megkérdőjelezően szélsőséges, akkor a közösséghez tartozó személy joggal várhatja a jogrend által biztosított védelmet."

Nemcsak a szabályozásból csendben kikoptatott szexuális orientáció minősül az alkotmánybírósági gyakorlat értelmében véve lényeges tulajdonságnak, hanem ilyen a fogyatékosság, a nemi identitás, az életkor is, és egyéb tulajdonságok is minősülhetnek ilyennek a kontextustól függően (pl. az egészségi állapot HIV-pozitív személyek esetén).[4] Nyilvánvaló, hogy amikor az e tulajdonságok által jellemzett csoportoknak, illetve tagjaiknak a jogalkotó nem biztosít a Ptk.-ban felsorolt csoportokkal azonos védelmet, akkor „nem kezeli az érintetteket azonos méltóságú személyként", és „az eltérő kezelésnek nincs a tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű indoka", tehát a túlságosan szűk taxáció ugyanúgy diszkriminatív, mint a 2007-es szabályozásban a kisebbségi kritérium szerepeltetése volt.

Az Alaptörvény IX. cikkének fent vázolt bizonytalansága miatt nem egyértelmű, hogy ha valaki például az elmúlt időszak homofób vagy idegengyűlölő kormánypárti megnyilvánulásai miatt személyiségi jogi pert indítana, és a perbeli legitimáció hiánya miatt elbukott ügye az Alkotmánybíróság elé kerülne, milyen megközelítést alkalmazna a testület. Ám – a bíróság működésének politikai implikációit is figyelembe véve – igen valószínű, hogy úgy ítélné meg: az alkotmányozó csak bizonyos típusú közösségeknek biztosított ilyen védelmet, így az Alkotmánybíróság nem foglalkozhat az Alaptörvényből kimaradt közösségeket ért gyalázkodás polgári jogi szankcionálhatóságának hiányával.

A kisebbségvédelmi szempont hiánya

A hatályos magyar szabályozás azonban nem csak azért problematikus, mert hiányoznak belőle bizonyos csoportok, amelyek gyakran szorulnak védelemre, hanem azért is, mert nem (vagy csak nehezen) teszi lehetővé annak a kisebbségvédelmi funkciónak az érvényesítését, amely a jogintézmény mögött meghúzódik.

[4] Azt, hogy a jogalkotó tisztában van azzal, hogy az e tulajdonságok alapján meghatározott csoportoknak szükségük van a gyűlöletbeszéddel szembeni védelemre, jelzi, hogy a Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Btk.) 332. §-ában szabályozott közösség elleni uszításnál a védett csoportok meghatározása nyitott, és példálózó jelleggel szerepel benne a fogyatékosság, a nemi identitás és a szexuális irányultság is, márpedig nem kérdés, hogy egy ezen csoportok ellen gyűlöletre uszító közlés egyúttal a Ptk. kritériumainak is megfelel, azaz a csoportra és annak tagjaira nézve „súlyosan sértő" és/vagy „kifejezésmódjában indokolatlanul bántó".

Ez a funkció következik a véleményszabadság 30/1992. (V. 26.) AB határozatban megfogalmazott kitüntetett szerepéből és az azt korlátozó törvények megszorító értelmezésének kötelezettségéből. A magyar alapjogértelmezésben is mérvadó[5] strasbourgi sztenderdet idézve „nyomós társadalmi szükségletnek" kell húzódnia a legitim célból alkalmazott korlátozás mögött is, és ez a szükséglet a gyűlöletbeszéd esetében annál reálisabb, minél kiszolgáltatottabb helyzetben van a megcélzott társadalmi csoport. Nem ugyanaz a társadalmi súlya és az egyéni jogsérelmek okozására való képessége a kereszténységre nézve dehonesztáló kijelentésnek Lengyelországban, mint Iránban.

Ezt a felismerést próbálta jogszabályi formába önteni a 2007-es törvényjavaslat a „kisebbségi" kritérium meghatározásával, és Sólyom László is érzékelte a problémát, amikor beadványában arról beszélt, hogy a kisebbség fogalmát elvileg lehetne „funkcionálisan, a törvény célját érvényesíteni próbálva" alkalmazni. Az Alkotmánybíróság azonban nem vette figyelembe ezt a szempontot, bár Trócsányi László párhuzamos indokolásában megjelent, hogy olyan sérelmes megnyilvánulások esetében lehetne helye a gyűlöletbeszéd miatti perlésnek, amelyek esetében a konkrét sérelem alkalmas rá, „hogy a sérelemmel célzott közösség tagjaiban a jogsérelem ismételt bekövetkezése miatti félelmet keltsen".

A jogalkotási folyamatba bekapcsolódó civil szervezetek figyelmeztettek annak veszélyére, hogy valamiféle kisebbségvédelmi megoldás nélkül bármilyen szabályozás a többség eszközévé válhat a kritikus hangok elhallgattatására, és azt javasolták, hogy a csoportmeghatározásban a „védelemre szoruló" kifejezéssel biztosítsa a jogalkotó a kisebbségvédelmi funkció érvényesülését. Azzal érveltek, hogy mivel ez az adottság a különbségtétel „tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerű okának" minősül, kiküszöböli a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatos alkotmányossági aggályokat.[6]

A jelenlegi alkotmányozó hatalom többségi demokráciafelfogásából következően nem meglepő, hogy az Alaptörvény és a Ptk. szövegébe nem került ilyen garanciális kitétel, és az esetjog azt mutatja, hogy a félelmek nem voltak alaptalanok. A bírósági határozatok gyűjteményében azonosítható hét olyan ügyből, amelyben a Ptk. 2:54. § (5) bekezdésében felsorolt csoportokhoz tartozó természetes személyek hivatkoztak erre a jogszabályra, négyet indítottak olyanok, akik valamely, a magyar társadalomban egyértelmű többségben lévő és kiszolgáltatottnak nem tekinthető csoporthoz tartoznak (két ügyben a magyar nemzethez tartozás, kettőben a katolikus vallás szolgált a perlés alapjául). Ezek közül háromban született az elmúlt negyedévben döntés valamely magas bírói fórum előtt. A 6/2021. (II. 19.) AB

[5] 36/2013. (XII. 5.) AB határozat.

[6] A Magyar Helsinki Bizottság véleménye a T/6219. sz. törvényjavaslatról. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB_velemeny_emberijogibizottsagnak_T6219_20080923.pdf

határozat alapjául szolgáló ügyben az indítványozók az abortusztilalmat támogató lengyel katolikus egyházi állásfoglalás elleni 2016-os tüntetésen bemutatott performansz miatt indítottak keresetet, míg a 7/2021. (II. 19.) AB határozat alapjául szolgáló ügyben az indítványozó azért indított pert a HVG kiadója ellen, mert a hetilap címlapja vallásos tárgyú festmény átalakított változatát használta egyes közszereplők közpénzekkel kapcsolatos visszaéléseinek kifigurázására. A Kúria Pfv.IV.20.199/2020/7. számú ítéletével (egyelőre) lezárult ügyben két magánszemély indított ugyanezen kiadó ellen pert Tóta W. Árpád a *Magyar ember nem lop, csak kalandozik* című írása miatt. A véleménycikk a miniszterelnök családjának korrupciós ügyei kapcsán fejtette ki, hogy fájdalmas európai szankciók hiányában nem lesz vége a korrupciós gyakorlatnak. A szerző ennek érzékeltetésére a kalandozásoknak véget vető augsburgi csatát idézte fel, kifejtve, hogy a portyázó „büdös magyar migránsok", illetve „magyar banditák" is csupán a megsemmisítő katonai vereség után hagytak fel a zsákmányszerző hadjáratokkal.

Noha a véleménynyilvánítási szabadság és a felperesek méltósága ütközésének mérlegelése során a bíróságoknak kifejezett jogszabályi rendelkezés hiányában is volna módja az állítólagosan sérelmet szenvedett közösség társadalmi helyzetét és az ügy társadalmi kontextusát mérlegelni, a fenti ügyekben hozott döntések azt mutatják, hogy a legmagasabb szinten a jogalkalmazók nem érvényesítik ezt a szempontot, bár néha érzékelik. A 6/2021. (II. 19.) AB határozat például rögzítette ugyan, hogy a mérlegelés során tekintettel kell lenni „a társadalmi környezetre", és „ha egy közösséget hazánkban történetileg súlyos sérelmek értek, illetve ha a jelenkorban ismétlődő támadásoknak van kitéve, akkor az adott közösségnek a társadalmon belüli méltósága sérülékenyebbnek tekinthető", azonban a hátrányos megkülönböztetés tilalmára és a kereszténységnek az Alaptörvényben rögzített kiemelt szerepére hivatkozva hangsúlyozta, hogy az Alaptörvény „nemcsak a társadalmon belül kisebbségben lévő vallási közösségeknek nyújt védelmet, hanem olyan közösségnek is, amelyhez tartozó személyek a társadalom egészéhez viszonyítva adott esetben többséget alkotnak". Ezen az alapon azután az Alkotmánybíróság megsemmisítette a felperesek keresetét a véleménynyilvánítási szabadság védelmére és az érintett vallási közösség tagjainak tűrési kötelezettségére hivatkozva elutasító kúriai döntést.

Azt a veszélyt, hogy az érintett közösség társadalmi helyzetének figyelmen kívül hagyása esetén milyen dermesztő hatású eszköz lehet a Ptk 2:54. §-án alapuló per a többség kezében, meggyőzően érzékelteti a Tóta W.-ügy. Ebben az elsőfokú bíróság arra jutott, hogy a kiadó megsértette a felperesek méltóságát a magyar nemzet méltóságát sértő fent idézett kijelentések közlésével. Előírta a sértő kifejezések eltávolítását a cikkből, elnézést kérő közlemény megjelentetését és összesen 400000 forint sérelemdíj megfizetését. A másodfokú bíróság az ítéletet megváltoztatta, és a keresetet elutasította, végül azonban Kúria a felpereseknek igazat adva az elsőfokú bíróság ítéletét hagyta helyben.

A Kúria elvileg érzékelte, hogy a szóhasználat „a kormány migrációval kapcsolatos kommunikációjának szemléltetését" célozza, a trágár szavak a szerző felháborodását kívánják szemléltetni, és hogy a bírálat címzettje nem a magyar nemzet, hanem a kormány, mégis arra jutott, hogy a kifejezések súlyosan sértők, és „a magyar nemzethez tartozók közösségére nézve indokolatlanul bántóak is", mivel „az irónia műfaji sajátossága sem adhat korlátlan felmentést mások emberi méltósága, vagy a közösségek méltósága megsértésének felelőssége alól", és „a vélemény kifejezésének ez a formája [...] a közlés üzenetéhez szükségtelenül kapcsolódó, ezért öncélú". A Kúria érvelése számos szempontból bírálható, jelen téma szempontjából azonban az a leglényegesebb, hogy még ha az elemzés kedvéért el is fogadnánk, hogy a sérelmezett kifejezések a magyar nemzetre irányultak, annak vizsgálata elkerülhetetlenül szükséges lett volna, hogy a nem fenyegetett, sőt a többségi demokrácia elveit valló kormány által számos társadalmi kisebbséghez képest vállaltan előnyben részesített társadalmi többséghez tartozó személy méltóságát csorbíthatta-e a szólásszabadság korlátozását megalapozó mértékben olyan kijelentés, amelyet ennek a többségi alapon működő kormányzatnak a bírálatával szoros összefüggésben tesznek. Ezen értékelés hiányában az ilyen pereskedés „bunkósbot" lehet a társadalmi többség kezében, amit jól szemléltet a Tóta W.-ügy felperesi képviselőjének nyilatkozata, aki a kúriai döntést követően annak a reményének adott hangot, hogy a publicistára és a neki megjelenést biztosító portálra mért „hatalmas csapás" a sajtó és a közélet számára „visszatartó, korlátozó erővel" bír majd.[7]

Strasbourg közbelép

Azt, hogy nem maradnak jogorvoslat nélkül, akik az Alaptörvényben és a Ptk.-ban nem szereplő csoport tagjaiként szembesülnek gyűlöletbeszéddel, és azok sem, akiket a Ptk. 2:54. § alapján szankcionálnak olyan kijelentések miatt, amelyekkel szemben a társadalmi kontextus miatt nem indokolt a gyűlöletbeszéddel szembeni polgári jogi védelem biztosítása, az EJEB legújabb gyakorlata valószínűsíti. 2021. március 4-én hirdette ki az EJEB a Budinova és Chaprazov kontra Bulgária,[8] valamint a Behar és Gutman kontra Bulgária ügyben[9] hozott ítéleteket.

A két ügy ugyanabból a keresetből nőtt ki. Ezt 2006-ban nyújtotta be 18 magánszemély és 68 civil szervezet a bolgár szélsőjobboldali Ataka párt vezetője, Volen Siderov ellen, különböző kisebbségeket gyalázó nyilvános megszólalásai miatt.

7 Hertelendy Gábor: „Gaudi-Nagy Tamás: Épp ideje volt elítélni Tóta W. Árpád gyalázkodását". *Magyar Nemzet,* 2021. március 25. https://magyarnemzet.hu/belfold/gaudi-nagy-tamas-epp-ideje-volt-elitelni-tota-w-arpad-gyalazkodasat-9567974/

8 12567/13. sz. kérelem.

9 29335/13. sz. kérelem.

Az ügyet a bolgár bíróság nyolc eljárásra bontotta szét a támadott kisebbségek szerint. A különböző eljárások különböző eredménnyel zárultak, így például az örményekkel és törökökkel szembeni nyilatkozatok miatt a hazai bíróság elmarasztalta a pártvezért, az antiszemita és cigányellenes kijelentések azonban szankció nélkül maradtak a bolgár jogrendszerben, ezért az ügyek az EJEB elé kerültek.

A Budinova-ügyben az EJEB azt vizsgálta, hogy sértette-e a kérelmezők magánélet tiszteletben tartásához fűződő jogát és velük kapcsolatban a diszkrimináció tilalmát az, hogy a hazai bíróságok nem nyújtottak védelmet Siderov szélsőségesen romaellenes megnyilvánulásaival szemben, amelyek egyebek mellett a bolgárok elleni szervezett „cigányterrorról", Bulgária elcigányosításáról, az ezen keresztül megvalósított bolgárellenes genocídiumról és a „cigánybűnözésről" szóltak. A Behar-ügyben ugyanez volt a kérdés a holokauszttagadással és olyan antiszemita kijelentésekkel kapcsolatban, mint hogy a zsidó világelit elsődleges célja évszázadok óta más népek rabszolgasorba taszítása.

Az EJEB szerint a panaszosok kereseteinek elutasítása azt jelentette, hogy a bolgár hatóságok nem nyújtottak nekik megfelelő védelmet Siderov megnyilvánulásaival szemben. A kijelentések kellően súlyosak voltak ahhoz, hogy Bulgáriának kötelezettsége keletkezzen a megtámadott csoporthoz tartozó panaszosok 8. és 14. cikkben garantált jogainak (azaz a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog és a diszkriminációtilalom) megfelelő biztosítására. A bolgár bíróságok azonban nem vették kellő súllyal figyelembe, hogy a kijelentések milyen módon bélyegzik meg a romákat és a zsidókat, és milyen mértékben képesek velük szemben előítéletet és gyűlöletet kelteni. A hazai hatóságok szerint ezek a kijelentések a közügyekkel kapcsolatos legitim vita keretei közé tartoztak, noha az olyan, teljes etnikai, vallási vagy más csoportokat negatív színben feltüntető, általánosító kijelentések, mint Siderov megnyilatkozásai, nem esnek a szólásszabadság védelme alá, így nem lehetett volna a panaszosoktól megtagadni az őket ért érő sérelem orvoslását.[10]

Az ítéletek mérföldkövet jelentenek az EJEB gyakorlatában: most először határozott meg részletes szempontrendszert a bíróság annak megítéléséhez, hogy eléri-e a közösség egészét támadó gyűlöletbeszéd a súlyosságnak azt a fokát, amely a közösség egyes tagjai vonatkozásában szükségessé, illetve lehetségessé teszi a 8. cikk sérelmének vizsgálatát.

Az ide vezető út hosszú volt, és mint számos egyéb kérdésben, az EJEB ebben is fokozatosan terjesztette ki az egyezményes védelem körét. 2007-ben, a Pirali kontra Görögország- ügyben[11] a bíróság még arra az álláspontra helyezkedett, hogy a görög állampolgárságot szerzett török menekültnek nincs perbeli legitimációja, mivel nem érintette személyében a görög újságban publikált

[10] Information Note on the Court's case-law 248. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-13139

[11] 28542/05. sz. kérelem.

bevándorlóellenes (a bevándorlókat söpredéknek nevező) levél, és a 2011-es L.Z. kontra Szlovákia-döntésben is úgy ítélte meg, hogy a zsidó származású kérelmező panasza, amelyben egy szlovák falu utcájának a nácikollaboráns Jozef Tisóról való elnevezését sérelmezi, nincs kellően szoros összefüggésben a magánélethez fűződő jogával, hanem *actio popularis* jellegű kérelem.[12]

Fordulatot az Aksu kontra Törökország-ítélet[13] jelentett, amelyben a törökországi roma kérelmező azt panaszolta, hogy egy, a kulturális minisztérium támogatásával kiadott könyvben a romákat megalázó kitételek szerepeltek (például az, hogy az Ankara belvárosában élő romák lopásból, koldulásból és ékszerboltok feltöréséből élnek). Az EJEB ebben az ítéletben rögzítette, hogy a „magánélet" fogalma magában foglalja az egyén fizikai és társadalmi identitásának számos aspektusát, így az etnikai identitást is. Ezért egy negatív sztereotípia adott (etnikai) csoportra vonatkoztatása – amennyiben az „elér egy meghatározott szintet", azaz a súlyosság bizonyos fokát – kedvezőtlen hatással lehet a csoport identitástudatára és a csoport tagjainak önértékelésére, így érinti a csoporttagok magánélethez fűződő jogát.[14] Az Aksu-döntésben az EJEB megismételte, hogy bár a 8. cikk elsődleges funkciója az egyén védelme a hatóságok magánéletbe való önkényes beavatkozása ellen, pozitív kötelezettségeket is ró a közhatalmat gyakorlókra. Ezek közé tartozik, hogy olyan intézkedéseket kell hozniuk, amelyek a magánélet hatékony védelmét a magánszereplők közötti viszonyokban is biztosítják.[15] (Az EJEB végül arra jutott, hogy a török hatóságok érzékelték és értékelték a különböző alapjogok ütközését, és az eset összes körülménye alapján nem volt olyan fokban megalapozatlan a hazai bíróságoknak a kérelmező keresetét elutasító döntése, hogy annak strasbourgi felülvizsgálata indokolt lett volna.)

Ezt több olyan döntés követte, amely hasonló alapon elismerte a panaszosok perbeli legitimációját,[16] azonban az Aksu-ügyben megalkotott teszt Siderov szélsőséges kijelentéseire való alkalmazása kapcsán arra jutott az EJEB, hogy az esetjog fejlődésének ezen pontján szükségessé vált azoknak a kritériumoknak a meghatározása, amelyeket a nemzeti és strasbourgi fórumoknak mérlegelniük kell, amikor azt értékelik, hogy egy közösséget támadó általános kijelentés eléri-e a súlyosságnak a 8. cikk alkalmazását indokolttá tevő fokát. A bíróság szerint e kérdés értékelésekor – nem kizárólagos jelleggel – az alábbi tényezőket kell figyelembe venni:

„(a) a csoport jellemzői (például mérete, homogenitásának foka, különös sérülékenysége, vagy történelmi megbélyegzettsége, helyzete a társadalom egészéhez

[12] 27753/06. sz. kérelem 75. §.

[13] 4149/04 és 41029/04. sz. kérelem.

[14] Aksu, 58. §.

[15] Aksu, 59. §.

[16] Panayotova és mások kontra Bulgária, 12509/13. sz. kérelem; Lewit kontra Ausztria, 4782/18. sz. kérelem.

képest), (b) a csoportra vonatkozó negatív kijelentések pontos tartalma (különösen az, hogy milyen mértékben közvetít a csoport egészével kapcsolatos negatív sztereotípiákat, és hogy mi a kérdéses sztereotípia specifikus tartalma), és (c) a kijelentések formája és kontextusa, a kijelentésekkel elért kör (ami függ attól, hogy hol és hogyan tették a kérdéses kijelentéseket), a kijelentést tevő személy pozíciója és státusza, és az, hogy a kijelentések milyen valószínűséggel érinthették a csoport identitásának és méltóságának magját. Nem mondható, hogy ezek közül bármelyik elsőbbséget élvez; mindezen szempontok összesített értékelése vezethet annak az eldöntéséhez, hogy a kijelentések elérték-e azt a »meghatározott mértéket«, amelyet az Aksu-ítélet [...] megkövetel, és hogy ennek alapján a 8. cikk alkalmazható-e. Az ügyek általános kontextusa – különös tekintettel a kijelentések elhangzásának idején uralkodó társadalmi és politikai klímára – szintén fontos szempontot jelent."[17]

Ezen elveket alkalmazva az EJEB megállapította, hogy a kérdéses kijelentések kellőképpen súlyosak voltak ahhoz, hogy a bolgár zsidó és roma közösségek, valamint tagjaik identitását és önbecsülését aláássák, negatívan befolyásolják, ezért a 8. cikkes védelem megillette a panaszosokat. A zsidó panaszosok kapcsán figyelembe vette, hogy történelmi üldöztetésük folytán sérülékeny kisebbségnek tekintendők, valamint hogy a holokauszttagadás egyértelműen a zsidó közösség elleni antiszemita támadást jelent, faji gyűlöletkeltésre irányul.[18] A roma panaszosok ügyében az EJEB a roma kisebbség hátrányos helyzetére és sérülékeny voltára, a kijelentések szisztematikus jellegére és rendkívüli szélsőségességére, a számos különböző kommunikációs csatorna és a választási kampányban való kommunikáció miatti széles elérésre és Siderov kiemelt közéleti szerepére hivatkozott mint olyan tényezőkre, amelyek bizonyossá tették, hogy a kijelentések hatása elérte a magánélet védelmét szükségessé tevő „meghatározott mértéket".

Milyen jelentősége van ennek a hazai helyzet szempontjából? Végignézve a szempontrendszeren egyértelműen megállapítható, hogy több, a hazai szabályozásból kihagyott csoport tagjait egyértelműen megilletné a 8. cikkes védelem a strasbourgi fórum előtt. Kövér Lászlónak az LMBTQI-örökbefogadást a pedofíliához hasonlító, a „homoszexuálisok" egyenrangúságát tagadó nyilatkozata például bizonyosan elérné a súlyosság azon fokát, amely mellett az EJEB megállapíthatónak tartja a magánélethez fűződő jog sérelmét, hiszen kiemelt közéleti pozícióban lévő, ekként jelentős véleményformáló képességgel bíró személy tett a társadalom egészéhez képest kisebbségben lévő, sérülékeny, a történelem folyamán súlyosan megbélyegzett csoportra rendkívül negatív sztereotípiákat (pedofília, alsóbbrendűség) közvetítő kijelentéseket.

[17] Behar, 67. §.
[18] Behar, 68–71. §.

Ráadásul a Beizaras és Levickas kontra Litvánia ügyben[19] az EJEB egyértelműen rögzítette, hogy a szexuális orientáció mint a személy integritásának lényegi eleme a „magánélet" fogalma alá esik.[20] Az ügy meleg panaszosai olyan fényképet posztoltak magukról, amelyen csókolóztak, és emiatt több száz szélsőségesen homofób kommentet kaptak, amelyek egyebek mellett a panaszosok meggyilkolására, megégetésére, kasztrálására hívtak fel. A kommentelők ellen tett feljelentésüket a litván hatóságok a kommenteknek a büntetőjogi küszöböt el nem érő jellegére és a fotó provokatív, a „hagyományos litván családi értékekkel" szembemenő voltára hivatkozva utasították el. Az EJEB azért marasztalta el Litvániát, mert bár a litván jogrendszerben rendelkezésre álltak a megfelelő szankciós lehetőségek (más ügyekben ugyanis születtek hasonló jellegű kijelentések miatt jogerős elítélések), a hatóságok a saját diszkriminatív hozzáállásuk miatt nem biztosítottak megfelelő védelmet a panaszosoknak.[21]

A Lewit kontra Ausztria ügy[22] tárgya olyan szélsőjobboldali lapban megjelent cikk volt, amelyben a mauthauseni koncentrációs tábor egykori foglyait bűnözőknek, „pestisnek" nevezték, és súlyos bűncselekmények elkövetésével vádolták meg. A kártérítési keresetet tárgyaló elsőfokú osztrák bíróság nem ismerte el a panaszos perbeli legitimációját (azon az alapon, hogy a mauthauseni foglyok csoportja túl nagy ahhoz, hogy a kérelmező azonosítható legyen), míg a másodfokú bíróság az erre vonatkozó részletes fellebbezés ellenére nem foglalkozott a perbeli legitimáció kérdésével. Az EJEB arra hivatkozva állapította meg a magánélet tiszteletben tartásához fűződő jog sérelmét, hogy a perbeli legitimáció vizsgálatának elmaradása miatt az osztrák bíróságok nem is kerültek abba a helyzetbe, hogy megítélhessék a kérelmező magánélethez fűződő jogával kapcsolatos panaszának lényegét, így szükségszerűen nem is tehettek eleget a 8. cikkből fakadó jogvédelmi kötelezettségüknek.[23]

Nem nehéz belátni, hogy ennek a skálának (van a gyűlöletbeszéddel szemben megfelelő védelmet biztosító szabályozás, de azt a hatóságok nem alkalmazzák → bizonytalan, hogy van-e ilyen szabályozás, és a hatóságok nem vizsgálják meg ezt a kérdést megfelelően → egyes csoportokra nézve bizonyosan nincs ilyen szabályozás, és nincs a különbségtételnek a Behar-ügyben alkalmazott mérce szerint megalapozható objektív indoka) a magyar helyzet strasbourgi szempontból nézve a rosszabbik végén található, így nehéz elképzelni, hogy az LMBTQI csoporttal szembeni uszító nyilvános kommunikáció miatt itthon szükségképpen eredménytelenül perelő panaszos ne járna sikerrel az EJEB előtt.

[19] 41288/15. sz. kérelem.

[20] Beizaras, 109. §

[21] Beizaras, 129. §.

[22] 4782/18. sz. kérelem.

[23] Lewit, 87. §.

Az új strasbourgi tesztnek azonban nemcsak ebből az irányból, hanem a szólásszabadság felől indulva is van jelentősége. Az örmény genocídiummal kapcsolatban tett, az örmények számára sértő kijelentésekkel kapcsolatos Perincek kontra Svájc ügyben[24] ugyanis a Bíróság rögzítette: a panaszok megítélése és az ügyek kimenetele nem függhet attól, hogy a kérelmet a 8. cikk alapján nyújtotta be a kérdéses nyilatkozattal érintett személy, vagy a 10. cikk alapján az, aki a nyilatkozatot tette, mivel ezek a jogok azonos védelmet érdemelnek.[25]

Ez azt jelenti, hogy amennyiben a Tóta W.-ügy az EJEB elé kerül, a bíróság a fenti szempontrendszert is figyelembe fogja venni annak vizsgálatakor, hogy okozhatott-e olyan sérelmet a kérdéses írás, amely kellő súllyal indokolja a közéleti vita keretében tett szólás korlátozását. Meglepő lenne, ha a (portyázó) magyarokat a bíróság olyan sérülékeny, megbélyegzett, a társadalom egészéhez képest kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportnak tekintené, amelynek az ilyen jellegű védelme indokolt olyan publicista bírálatával szemben, aki maga is a magyar nemzet tagja.

A Behar-ügyben kidolgozott szempontrendszer annyiban nem új, hogy – a Perincek-ügyben kimondott fenti elvnek megfelelve – tulajdonképpen leképezi a 8. cikk vonatkozásában az EJEB 10. cikkes esetjogát, amely a 17. cikk alapján egyezményes védelemre nem érdemes, vagy a 10. cikk (2) bekezdése alapján jogszerűen korlátozható kijelentéseknek tekinti az etnikai, faji, vallási vagy szexuális kisebbségekkel szemben tett, általánosító, durva negatív sztereotípiákat közvetítő, kirekesztésre buzdító kijelentéseket,[26] ugyanakkor szélesebb körben enged teret a társadalomban többséget alkotó csoportok bírálatának, és e körben leginkább azon közlések korlátozását ítéli elfogadhatónak, amelyek kifejezetten erőszakra, terrorizmusra uszítanak.[27] A Tóta W.-ügy szempontjából jelentősége van annak a – szintén ebbe a vonalba illeszkedő – megközelítésnek is, miszerint „azok a kijelentések, amelyek akár hevesen/maró stílusban *(„in virulent terms")* megkérdőjelezik az olyan történelmi események jelentőségét, amelyek egy ország számára kiemelten érzékenyek és érintik annak nemzeti identitását, önmagukban nem tekinthetők úgy, mint amelyek a címzettjeiket [kellő] súlyossággal érintik".[28]

Mindenesetre a Behar- és a Budinova-döntés tovább erősíti azt a joggyakorlatot, amelynek fényében a magyar jogi háttér és esetjog bizonyosan nem felel meg a

[24] 27510/08. sz. kérelem.

[25] Perincek, 198. §.

[26] Lásd pl. Pavel Ivanov kontra Oroszország (35222/04. sz. kérelem), Norwood kontra Egyesült Királyság (23131/03. sz. kérelem), Vejdeland és mások kontra Svédország (1813/07. sz. kérelem).

[27] Lásd pl. Belkacem kontra Belgium (34367/14. sz. kérelem), Sürek kontra Törökország (no. 1) (26682/95. sz. kérelem).

[28] Perincek, 253. §.

„közösségek méltóságát" érintő kijelentésekre vonatkozó strasbourgi sztenderdeknek. Az ellentmondást részben ki lehet küszöbölni jogértelmezéssel, de alapvetően jogalkotást tenne szükségessé. Amíg ez nem történik meg, nem hátrafelé nyilazva uralkodunk Európán, hanem fordítva ülünk a lovon, és úgy vágtatunk újabb és újabb strasbourgi vereségekbe, mint Tóta W. Árpád cikkének augsburgi portyázói.

Irodalom

Hertelendy Gábor: „Gaudi-Nagy Tamás: Épp ideje volt elítélni Tóta W. Árpád gyalázkodását". *Magyar Nemzet*, 2021. március 25. https://magyarnemzet.hu/belfold/gaudi-nagy-tamas-epp-ideje-volt-elitelni-tota-w-arpad-gyalazkodasat-9567974/

Magyar Helsinki Bizottság: *Magyar Helsinki Bizottság véleménye a T/6219. sz. törvényjavaslatról.* 2008. https://helsinki.hu/wp-content/uploads/MHB_velemeny_emberijogibizottsagnak_T6219_20080923.pdf

AZ EMBERI JOGI MOZGALOM SZÜLETÉSE MAGYARORSZÁGON AZ 1970-ES ÉVEKBEN[1]

Kis János[2]

Sztálin halála után a Szovjetunióban és Kelet-Európa szovjet rendszerű országaiban fokozatosan leállt a totalitárius terror és mozgósítás. A normalizálódás fő motorja és biztosítéka az apparátusok biztonságigénye volt, mert a sztálinista gyakorlat a végrehajtókat, sőt a legfelső szintű vezetőket is állandó egzisztenciális fenyegetettségben tartotta, és ettől szabadulni akartak. A terror és a mozgósítás visszafogása után azonban a lakosságnak is engedményeket kellett tenni. A belső normalizálódás lehetővé tette a normalizálódást a két világrendszer viszonyában is. Visszaesésekkel tarkított, de mégis előre haladó folyamat indult be, amelyet enyhülésnek neveztek. A hidegháborúnak nem vetett ugyan véget, de kiszámíthatóbbá tette, és elindította a két tömb országai közti gazdasági és kereskedelmi, sőt, a kulturális kapcsolatok valamelyes rendeződését, ami átmeneti csúcspontját az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletben érte el. Az Értekezlet emlékezetes módon a helsinki záróokmány elfogadásával zárult 1975-ben. Ebben a dokumentumban a nyugati hatalmak elismerték a *status quót*, míg a Szovjetunió és a neki alávetett kelet-európai államok azt, hogy az európai biztonság és együttműködés az emberi jogok tiszteletben tartásán alapul. Jóindulatú olvasatában a helsinki formula azt jelentette, hogy az európai *status quo* elfogadása feltételezi, hogy az Elbától keletre tiszteletben tartják az emberi jogokat, a nyugati hatalmak tehát jogot szereztek arra, hogy megállapítsák és szankcionálják keleti partnereik jogsértéseit.

Azt mondom: jóindulatú olvasatában, mert a helsinki formula álságos volt. Az emberi jogi fejezet nem tartalmazott rendelkezéseket monitorozásról és szankcionálásról, és közvetlenül elé bepakoltak egy fejezetet a be nem avatkozás elvéről, amit nehéz volt másképpen érteni, mint hogy az emberi jogok tiszteletben tartását a Nyugat nem fogja számonkérni a Szovjetunión és a tőle függő államokon. Úgyhogy ez eléggé rosszhiszemű alku volt, de mégis rejlett benne politikai lehetőség,

[1] Részletek a szerző *Szabadságra ítélve* című önéletrajzi beszélgetőkönyvéből. Kis János: *Szabadságra ítélve – Életrajzi beszélgetések Meszerics Tamással és Mink Andrással*. Budapest, Pesti Kalligram Kft., 2021.

[2] Egyetemi tanár, Közép-európai Egyetem (CEU), Demokrácia Intézet.

amelyet „másként gondolkodóknak", „disszidenseknek" nevezett kelet-európai polgárok felismertek, és általános meglepetésre ki is aknáztak. Az emberi jogi mozgalom a birodalom szívéből indult ki 1976-ban, amikor Jurij Orlov és társai létrehozták a moszkvai Helsinki Csoportot,[3] hogy a nyilvánosság segítségével ellenőrizzék az emberi jogi elvek betartását. Ezután Ukrajnában, Grúziában és Litvániában is alakult Helsinki Csoport, és bár a szovjet hatóságok valamenynyit könyörtelenül eltiporták, addigra nemzetközi szervezet jött létre New York-i székhellyel, a Helsinki Watch, magyarul Helsinki Jogőr, és ezzel olyan folyamat indult el, amelyet többé már nem lehetett feltartóztatni; a nyugati jogvédők és a demokratikus sajtó mozgósította országa közvéleményét, és a közvélemény nyomása alá kerülő kormányok kénytelenek voltak komolyan venni az általuk kötött megállapodást, és így „Helsinki szelleme" világpolitikai tényezővé vált. Amire két pártállami vezetés, a lengyel és a magyar, különösen érzékenynek bizonyult. Ez volt a nemzetközi háttér, amely előtt elindulhatott az új ellenzék építkezése.

Én a marxizmus felől jutottam el az emberi jogi mozgalomhoz; ez nem volt egyszerű út. Nemrég a CEU-ban, egy disszertációterv vitáján alkalmam volt beszélgetni egy olasz eszmetörténésszel, aki azt mondta, hogy a hatvanas évek kritikai marxizmusa kedvező gondolati környezetet teremtett az emberi jogi eszme számára, mert ez humanista elmélet volt, központi szerep jutott benne az emberi méltóságnak, amelyen az emberi jogok eszméje alapul. Ez kétségkívül igaz, de azért bőven maradtak nehézségek. Egy kisebb súlyú nehézség abból adódott, hogy maga Marx úgy vélte: nem léteznek az intézményes jogrendet megelőző jogok, magát az intézményes jogot viszont az osztálytársadalom kísérőjelenségének tartotta, mely a kommunizmusban az állammal együtt el fog halni. Ami a törvényben rögzített emberi jogokat illeti, ezekről azt állította, hogy az atomizálódó, egoista individuumokra épülő modern kapitalizmus velejárói. Olyan világban van szükség rájuk, ahol az egyik ember érdekei összecsapnak a másik ember érdekeivel, és meg is erősíti ezt a világrendet, mert a konfliktusokat a jogokkal védett különérdekek érvényesítése révén oldják meg.

Ez számomra nem jelentett súlyos nehézséget, mert amikor Márkus Györggyel és Bence Györggyel megírtuk Marx-kritikánkat (*Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* 1970–1972), akkor már úgy gondoltam – úgy gondoltuk –, hogy lehetséges olyan elmélet, amelyik jobban megfelel Marx eredeti filozófiai intencióinak, mint az ő saját elmélete, és ez az elmélet megszabadítható a jogi és erkölcsi nihilizmustól. Nagyobb nehézséget okozott Marx néhány olyan felismerése, melyet azt követően is érvényesnek tartottam és tartok, hogy már végképp elszakadtam

[3] A csoport megalakulását 1976. május 12-én sajtótájékoztatón jelentette be Jurij Orlov; az eseményre Andrej Szaharov fizikus lakásán került sor. 1977 januárjában a csoport több tagját és aktivistáját letartóztatták, és az 1978 tavaszáig tartó büntetőeljárásokban súlyos (4–10 év) börtönbüntetésre vagy belső száműzetésre ítélték.

a marxista hagyománytól. Az emberi jogok eszméje magában foglalja, hogy aki az ember bizonyos tulajdonságaival rendelkezik – racionalitással, belátással, önálló életvitelre való képességgel, és így tovább –, pusztán ezen az alapon rendelkezik az emberi jogokkal is. Ebből nagyon vonzó következmények adódnak: az embernek nem kell kiérdemelnie alapvető jogait, nem kell hálásnak lennie, ha mások úgy bánnak vele, ahogy a jogai előírják, ellenkezőleg, megkövetelheti a jogtisztelő bánásmódot, és tiltakozhat a jogsértések ellen, továbbá külön engedély nélkül megteheti, amihez joga van. De ha emberi jogainkkal pusztán azért rendelkezünk, mert embernek születtünk, akkor történelmen kívüli jogokról van szó, melyek az egyént társadalmi viszonyaitól függetlenül, minden történelmi körülmény között megilletik, és ez számos fogós kérdést vet föl.

Ez elvont nehézségnek tűnik, de elméletileg nagyon is súlyos. Egy másik, ennél konkrétabb nehézséget az okozott, hogy a marxizmus elhagyása után is meggyőződéses egalitárius maradtam. Nem eleve világos, hogyan hozható össze ez a meggyőződés a klasszikus emberi jogi doktrínával. A tulajdonhoz való jogot az alapvető emberi jogok között szokták számontartani. Amit az ember mások jogainak megsértése nélkül szerzett magának, ahhoz joga van. Ez a joga védelmet élvez, függetlenül attól, hogy közben milyen típusú és mértékű egyenlőtlenségek keletkeznek közte és a társadalomban élő más emberek között. Időbe tellett, míg ezekkel a nehézségekkel megbirkóztam; ennek a gondolati munkának a produktuma a *Vannak-e emberi jogaink?* című könyvem, mely először szamizdatban jelent meg Demszky Gábor jóvoltából, 1985-ben.

Igazság szerint az emberi jogi eszme elfogadásához a legerősebb impulzust 1973-ban kaptam, amikor a Politikai Bizottság határozata nyomán hetedmagammal kirúgtak akadémiai állásomból. Amit velem akkor tettek, megajándékozott azzal az intuícióval, hogy jogaim vannak, melyeket a hatalom most megsértett, elvenni tőlem azonban nem tud. Marxista létemre megszereztem azt a szilárd meggyőződést, hogy léteznek nem kodifikált jogok. Ha nem léteznének, nem érhetett volna jogsértés. Tényleg ajándék volt ez: komolyan segített, hogy azzá legyek, aki vagyok. Minden idegszálam tiltakozott az ellen, ami történt: átéltem, hogy a jogaimban megsértettek. Évekkel azelőtt, hogy az emberi jogi eszme térségünk ellenzéki politikájának vezéreszméjévé vált volna, évekkel azelőtt, hogy nekiláttam volna az emberi jogi eszme elméleti tanulmányozásának, megszereztem azt a tudást, hogy jogsérelmet szenvedtem el, tehát *vannak jogaim* – hiszen megsérteni csak olyan jogot lehet, amelyik létezik. Azt is könnyű volt felismerni, hogy megsértett jogaim nem a törvénykódexekből származnak. A PB nem követett el törvénysértést, amikor elrendelte kirúgásunkat, hiszen törvényen kívüli, vagy inkább a törvény fölött álló instancia volt. Ezért azt, hogy a jogomat sértették meg, csak úgy érthettem, hogy vannak a törvénykódexen túli jogok, melyeket az államnak hatalmában áll megsérteni, de nem áll hatalmában semmissé tenni. Szóval a döntő

intuíció már ekkor adva volt, és ezért megengedhettem magamnak, hogy az elméleti nehézségeket átmenetileg zárójelbe tegyem mint hosszabb távon megoldandó feladatot. Ezt – mondjuk így – Kádáréknak köszönhetem.

Hatással volt arra, ahogy a kirúgatásom utáni lehetőségeimet láttam, mert kizárta, hogy olyasmit válasszak, ami magában foglalja, hogy a hatalom eldöntheti, hogyan szabad gondolkodnom, beszélnem, írnom és publikálnom. Abban is segített, hogy az esetemet kellő szerénységgel éljem át. A mi ügyünk *cause célèbre* lett, ami könnyen vezethet oda, hogy az ember túldimenzionálja személyének és az általa elszenvedett sérelemnek a fontosságát. Az emberi jogi intuíció ettől az egészségtelen reakciótól is megóvott. Hiszen az, ami velem történt, nem azért minősült jogsértésnek, mert *velem*, a Kis János névre hallgató, szépreményű filozófussal nem szabad így bánni, hanem azért, mert így bánni *senkivel* nem szabad. Észre kellett vennem, hogy nem velünk kezdődik a politikai okokból munkanélkülivé váló magyarok sora: ott volt mindjárt Eörsi Pista barátom, akinek börtönből való szabadulása óta soha semmilyen állása nem volt, ott volt egy sor egykori ’56-os társa, és ott volt – mint a KSH évkönyveiből és a *Bírósági Határozatok* című, periodikus kiadványból megtudhattam – az a több száz névtelen, akit minden évben kocsmai kommunistázás miatt zártak börtönbe izgatásért vagy vallási közösség vezetése miatt szervezkedésért. Megtanultam, hogy magamat a sok ismeretlen egyikének tekintsem, ne valami rendkívüli áldozatnak; ez arra késztetett, hogy új életformámat természetesnek fogadjam el, ne tragikus veszteségként éljem át.

Valamikor a nyolcvanas évek elején azt írtam a demokratikus ellenzékről, hogy minket az emberi jogok kihívó gyakorlása különböztet meg a rendszer más kritikusaitól. Az emberi jogok nyilvános gyakorlása egyszerre volt öncél és eszköz a számunkra. Öncél volt, mert aki így járt el, az nem alattvalóként élt, hanem öntudatos, független személyiségként, és az ilyen élet erkölcsi jó érzést ad, összhangba hozza az embert önmagával. Voltak, akik nem is mentek túl ezen. Náluk tulajdonképpen nem is a „kihívó" jelzőn volt a hangsúly, hanem azon, hogy amikor a tiltásokkal és az esetleges büntetéssel nem törődve gyakorolják a jogaikat, akkor a személyes integritásukat védik, mondjuk azzal, hogy cenzúrázatlanul publikálnak, avantgárd performanszt rendeznek meg vagy szabadon élik meg a hitüket. Hányszor hallottam ezt a fordulatot: „Én nem politizálok, én független színházat csinálok!" (A tevékenység megnevezése szükség szerint behelyettesíthető.) Ebben volt egy szemernyi önámítás, amire minden ilyen beszélgetésben rá is mutattam, mert a pártállami rendszerben a hivatalos intézményekből való kilépésnek óhatatlanul politikai jelentése volt, és politikai megtorlást hívhatott ki maga ellen. De más megközelítésben mégis megállta a helyét. Ha valaki él a jogával, ezt nem az igazolja, hogy cselekvésmódja más, távolabbi célok megvalósítását mozdítja elő. Lehet ilyen instrumentális szerepe, de nem szükséges, hogy legyen. Azért szabad megtennie, amihez joga van, mert neki magának, ennek az egyénnek joga van

hozzá. Egyszóval a jogtudatos személlyé válás, a jogtudatos életvezetés minden körülmény között öncél. A mi számunkra azonban nemcsak öncél volt, hanem stratégiai eszköz is.

Kettős stratégiai célt szolgált. Először is azt, hogy döntésre kényszerítse a pártállami vezetést: vagy felszámolják az emberi jogokkal igazolt tevékenységeket, vagy megállnak a zaklatás és a büntetés alacsonyabb szintjénél, ami – ha vállaljuk az ezzel járó áldozatokat – nem teszi lehetetlenné a tiltott tevékenységek folytatását. Független sajtót, oktatási fórumokat, érdekvédelmi csoportokat lehet létrehozni a hivatalos intézményeken kívül, és így megindulhat a civil társadalom leválása az államról. Ha ez sikerül – és ez volt a másik cél –, akkor változhat a társadalmi közgondolkodás is; az emberek tapasztalhatják, hogy már nem ugyanabban a világban élünk, mint az előző évtizedekben, bátrabban kísérletezhetnek az önálló egyéni és kollektív cselekvéssel. Normakerülés, a megengedett és a tiltott dolgok közti szürke zónában való ügyeskedés eddig is volt, de mi másik mintát kívántunk teremteni, a jogtudatos magatartásét. Az emberi jogok kihívó, nyilvános gyakorlása a számunkra elérhető közvéleménynek szólt: polgártársaink számára kívántuk demonstrálni, hogy a jogtudatos magatartás helyes – és ma már lehetséges is. Szóval létezett ez a különbség az emberi jogok gyakorlásának egyfelől tisztán erkölcsi, másfelől egyszerre erkölcsi és politikai felfogása között, de egészen a nyolcvanas évek elejéig, amikor már létezett a Szeta, a *Beszélő* és a többi periodika, és az ellenzéki tevékenység politikai tartalma is körvonalazódni kezdett, e kétféle magatartási mód nem vált el világosan egymástól. Egyikünk azt gondolhatta, hogy ő nem politizál, a másik azt gondolhatta, hogy amit csinál, színtiszta politika, miközben mindketten nagyjából ugyanazt csináltuk.

Az előbb pontatlanul fogalmaztam: ezt a stratégiát nem mi magunk fedeztük fel, hanem a lengyel ellenzéktől tanultuk. 1976 különlegesen fontos év volt a kelet-európai ellenzék történetében. Nemcsak a moszkvai Helsinki Csoport alakult meg ekkor, hanem a lengyel KOR, a Munkásvédelmi Bizottság is. Lengyelországban 1970-ben és '76-ban a kormány drasztikus áremelésekre kényszerült, amelyekre sztrájk- és tüntetési hullám volt a válasz. '70-ben a rendszerkritikus értelmiség bénult állapotban volt; még nem tért magához a csapásból, amit '68-ban mért rá a hatalom. '76-ra azonban visszanyerte cselekvőképességét. A világ a KOR-t a marxizmustól a baloldali liberalizmus felé tartó értelmiségi csoporttal azonosítja, és joggal, hiszen aktivistái nagyobbrészt, míg vezetői kizárólag ebből a körből kerültek ki. Olyan nevekre kell itt gondolni, mint Jacek Kuroń, Adam Michnik, Jan-Józef Lipski, Edward Lipiński, Jan Lityński. A történelmi igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy a kezdeményezők között kiemelkedő szerepet játszott három, ekkoriban radikális baloldali fiatalember (Antoni Macierewicz, Ludwik Dorn és Piotr Naimski), aki '90 után a jobboldalon kötött ki (Macierewicz harcos szélsőjobboldali lett). A KOR megalakulása után az alapítókat letartóztatták, de aztán

a pártvezetés meghátrált, és szabadon bocsájtották őket. A titkosrendőrség mindent megtett, hogy ne juthassanak el a vád alá helyezett munkások tárgyalására, de a KOR aktivistái remekül konspiráltak, valakinek mindig sikerült kijátszania a rendőröket, és tudósítani a per menetéről, így végül a hazai és nemzetközi tiltakozó kampány hatására a bebörtönzött munkásokat amnesztiában részesítették. Ez nem efemer győzelem volt: a KOR fellépése új perspektívát teremtett. Jacek adta ki a jelszót: *„Nie palcie komitetów, zakładczie własne"*, ami magyarul körülbelül annyit tesz, hogy „Ne gyújtsd fel a pártbizottságot, alakíts saját bizottságot!". Így indult el Lengyelországban az a szerveződési folyamat, amely aztán 1980-ban a Szolidaritás létrejöttéhez vezetett.

Sokat merítettünk Kuroń gondolataiból. Volt egy esszéje, *Gondolatok a cselekvési programról,* melyet Bence György és én jelentettem meg szamizdat kiadványban. Az első és egyben meghatározó impulzust azonban Adam *Új evolucionizmus* című szövegétől kaptuk, mely eredetileg a lengyel és magyar '56 huszadik évfordulója alkalmából Párizsban rendezett konferencián hangzott el. A konferencia anyaga könyv alakban is megjelent Kende Péter és Krzysztof Pomian szerkesztésében, de csak a következő évben jutott el hozzánk, Adam előadásáról azonban a *Le Nouvel Observateur* azon frissiben beszámolt, részletesen és pontosan. Már a *Nouvel Obs* cikke óriási hatást tett ránk.

Adam abból indult ki, hogy a múltban kétféle kísérlet volt a demokrácia kivívására Kelet-Európában: az '56-os magyar forradalom, mely alulról döntötte meg a rendszert, és a '68-as csehszlovák reformmozgalom, mely felülről indult ki, és a rendszer békés demokratizálásával próbálkozott. Mindkét kísérletnek külső fegyveres erőszak vetett véget, mindkét útról bebizonyosodott, hogy amíg a Szovjetunió megőrzi fennhatóságát Kelet-Európa fölött, addig járhatatlan. Ez a kettős tapasztalat általános pesszimizmushoz és a demokrácia híveinek bénultságához vezetett. Adam azonban azt állította, hogy a pesszimizmus nem indokolt. Forradalomra spekulálni valóban reménytelen, és annak sincs értelme, hogy a demokraták a pártállami vezetést próbálják meggyőzni a reformok szükségességéről. Létezik azonban egy harmadik stratégia. Nem a vezetés meggyőzésével, de nem is a rendszer megdöntésével, hanem önszerveződéssel és szervezett nyomásgyakorlással kísérletezni. Ezt az önszerveződésre és a rendszeren kívüli építkezésre épülő stratégiát nevezte el Adam „új evolucionizmus"-nak. Azt írta, hogy az „új evolucionizmus" önkorlátozó stratégia: a hatalmi struktúrákat érintetlenül hagyja, a párt politikai monopóliumát nem vonja kétségbe, hanem a párt által kontrollált területen kívül építkezik. Ugyanakkor független szervezeti kereteket teremt a társadalmi önszerveződés számára, és ellenállást tud kifejteni a szétverésére tett kísérletekkel szemben. Az *Új evolucionizmus* revelációként hatott ránk. Megírtam már, hogy azóta mindazt, amit korábban tettem és ami korábban történt velem, életem Adam előtti korszakához sorolom.

A lengyel ellenzék fellépése volt döntő hatással ránk. A magyar demokratikus ellenzék jelképes születésnapja azonban nem a lengyel ellenzékhez, hanem a csehszlovákiai Charta '77-hez kapcsolódik. 1977 januárjában lépett a nyilvánosság elé a Charta '77 mozgalom azzal a deklarációval, melyet eredetileg 242 cseh és szlovák állampolgár írt alá. A szovjet Helsinki Csoportokhoz hasonlóan a Charta is azzal az igénnyel lépett fel, hogy a záróokmányban[4] rögzített emberi jogi elvek betartása fölött őrködik. A rendőrség azonnal letartóztatott több aláírót, köztük Václav Havelt, és a pártállam agresszív ellenkampányba kezdett. Erre válaszul született Budapesten a mindössze két mondatból álló szolidaritási nyilatkozat. Egy: „Szolidárisak vagyunk a Charta '77 aláíróival és bebörtönzött tagjaival, és elítéljük az ellenük alkalmazott represszíót." Kettő: „Meggyőződésünk, hogy az emberi jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye." Ez a két mondat lett aztán a magyar demokratikus ellenzék alapító nyilatkozata. Megjelent a *Le Monde*-ban, majd elhangzott a Szabad Európa Rádióban, és ezzel köztudottá tette, hogy Magyarországon is vannak polgárok, akik az emberi jogok nevében lépnek fel, tudatosan figyelmen kívül hagyva a pártállam által kikényszerített tilalmakat. A Charta kibocsájtói nagyobbrészt „régi motorosok" voltak: '68-ban szerepet játszottak a prágai tavaszban, aztán a megszállást követő utóvédharcokban, és ezért soha nem engedték vissza őket a „normális" életbe. Így ők 1976-ban már jelentős politikai múlttal rendelkeztek. A magyar demokratikus ellenzék „kemény magját" is főleg a '68-as nemzedék adta, de mi '68-ban és a rá következő években még semmilyen politikai szerepet nem játszottunk. Kezdők voltunk az ellenzéki politikában.

A Charta szövege január első hetében került nyilvánosságra. Kenedi János nem sokkal ezután ránk telefonált – hol másutt talált volna meg minket, Bencét és engem, mint az Akadémiai Könyvtárban –, hogy sürgősen menjünk fel hozzájuk. Ez talán akkor volt, amikor a filozófus Jan Patočka kihallgatás közben szívrohamot kapott, és kórházba került, vagy talán amikor halálhírét bemondta a Szabad Európa. Bennem mindenesetre összekapcsolódik a mi nyilatkozatunk története az ő nevével; sokáig úgy emlékeztem – tévesen –, hogy egyike volt azoknak, akik a Chartát megpróbálták eljuttatni a pártközpontba, és akiket mindjárt az utcán letartóztattak. János és felesége, Pap Mari azzal fogadott, hogy szolidaritási nyilatkozatot kellene kibocsájtanunk, amiben mi azonnal benne voltunk. Négyesben fogalmaztuk meg azt a bizonyos két mondatot, és másnap reggel nekiláttunk az aláírások gyűjtésének. Négyen kezdtük, később Eörsi Pista és Mészöly Miklós is

[4] A Charta '77 polgárjogi mozgalom 1976 második felében alakult Prágában. Tagjai között voltak korábbi pártpolitikusok (Jiři Hajek, František Kriegel, Zdeněk Mlynař), írók (Pavel Kohout, Václav Havel, Ludvik Vaculik), filozófusok (Jan Patočka), újságírók (Jiři Dienstbier) és mások. A Charta első nyilatkozata a Csehszlovákiában 1976 őszén becikkelyezett emberi jogi egyezményeket szembesítette a valósággal. A Charta szóvivői úton voltak a pártközpontba, hogy átadják nyilatkozatukat, amikor 1977. január 6-án a hatóságok letartóztatták őket.

csatlakozott hozzánk. Mészöllyel innen datálódott a barátságunk. Ő kezdeményezte, hogy találkozzunk, és ez a kapcsolat aztán ki is tartott. Számtalan közös akcióban vettünk részt, de gyakorlati cél nélkül is találkozgattunk.

Nem volt elképzelésünk arról, hogy hány aláírást gyűjtsünk össze. Azt szerettük volna, hogy legyen annyi aláíró – és köztük ismert nevek is, mert mi négyen akkor még nem voltunk különösebben ismertek –, hogy ennek a nyilatkozatnak súlya legyen. Ezt el is értük, bár a lista eléggé esetlegesre sikeredett. Az első perctől kezdve sarkunkban voltak a titkosrendőrök, és – tapasztalatlanok lévén – attól tartottunk, hogy ha soká húzzuk az időt, akkor lefognak, elkobozzák az íveket, és az egész vállalkozás hamvába hull. Ezért még aznap este lezártuk a gyűjtést, és kijuttattuk a szöveget a *Le Monde*-hoz az aláírók névsorával együtt. Így lett ennek a nyilatkozatnak 34 aláírója: ennyi jött össze egy nap alatt.

A nyilatkozat politikai súlyát jól mutatja, hogy a híre pillanatok alatt elterjedt, és értelmiségi körökben hetekig szenvedélyesen vitatták. Tény, hogy a Szabad Európa Rádió révén bárki tudomást szerezhetett róla, de nem minden vált a közbeszéd részévé, amiről a Szabad Európa tudósított. Az is tény, hogy a fogadtatás egyáltalán nem volt egyértelműen pozitív: mélyen megosztotta a magyar értelmiséget. Pontosan ennek köszönhette hatását. Az a 34 aláíró jó nagy követ dobott az állóvízbe, szembesítette az értelmiségi közvéleményt kisebb-nagyobb megalkuvásaival és az addig elképzelhetetlennek hitt stratégia lehetőségével.

Illyés naplójából kiderül, hogy a nyilatkozat őt is erősen foglalkoztatta. Ő a magyarság szellemi vezetőjének, és ily módon a politikai vezetés egyenrangú partnerének látta magát, és abban reménykedett, hogy ebből a pozícióból becsületes alkut köthet a hatalom birtokosaival általa alapvetőnek tekintett nemzeti ügyekben. Akár le is pöckölhette volna magáról ezt a két mondatot a zsarnokság elleni kiállásról, de mégse tette. Zavarta a Charta, zavarta a 34 magyar szolidaritási akciója, nehezen szabadult tőle. Déry Tibor könnyebben megoldotta a problémát a maga számára; azt nyilatkozta egy nyugatnémet tv-nek, hogy a mi nyilatkozatunk a cseheken nem segít, a magyaroknak viszont árthat. Ennek a kijelentésnek – mondjuk így – kedvezőtlen volt a visszhangja, de öncsalás lett volna nem észrevenni, hogy sokak félelmeinek adott hangot. A kádári konszolidációt az értelmiség derékhada törékenynek sejtette, szüntelenül terjedtek a pletykák Kádár leváltásáról, a mumust hol Biszku Bélának, hol Gáspár Sándornak, hol Németh Károlynak hívták, és kézenfekvő volt úgy értelmezni a Charta melletti kiállásunkat, hogy felelőtlen alakok vagyunk, az aktuális mumus kezére játszunk. Nem tudnám megmondani, mik voltak az arányok, de nagyon sokan gondolkodtak így. Réz Pál, aki a Szépirodalmi Kiadónál volt szerkesztő és aláírt, a Parti Nagy-féle interjúkötetben elmeséli, hogy a kiadó igazgatója, Illés Endre irgalmatlanul leteremtette, amiért veszélyezteti Aczél kultúrpolitikáját. Palinak nem volt kedve vitába bocsátkozni Illéssel, úgyhogy azt felelte neki: Bandi, neked teljesen igazad van, csak tudod,

egy nagyon csinos lány keresett meg az aláíróívvel, és imponálni akartam neki. Amit Parti Nagynak úgy kommentált azután, hogy szó, ami szó, Kis Jancsi nem kimondottan csinos lány…

A Déry-típusú reakciók az önfelmentést szolgálták, ezekről nem volt jó véleményem. De ha ettől eltekintünk, akkor marad egy morális probléma, amely végigkísért az ellenzéki időkön, egészen addig, amíg a rezsim válsága nyílttá nem vált. A '77-es akciónak nem volt olyan hatása, amelytől a Déry-félék tartottak, de mindig a levegőben volt, hogy a fellépésünk olyan válaszlépéseket provokálhat ki, amelyeknek nem egyedül mi fogjuk viselni a költségeit. Ennek a problémának a kezelésére nem volt általános recept, de azért néhány hüvelykujjszabályt kialakíthattunk a magunk számára. Például eldöntöttük, hogy egyetemistákat nem kérünk fel petíciók, nyilatkozatok aláírására, mert ők aránytalanul nagy kockázatot vállalnának ezzel. Elfogadtuk az aláírásukat, ha ők jelentkeztek, de mi nem kerestük őket.

Bőven voltak persze másféle reakciók is. Nagyon sok pozitív visszajelzést kaptunk. Egyetlen példa: pár nappal a nyilatkozat közlése után összetalálkoztam Litván Györggyel az Akadémia előcsarnokában, aki azt mondta nekem: megmentettétek a haza becsületét. Ennyire emelkedett hangulatban azért nem voltam, de érthető módon engem inkább a jó visszhangok értek el, úgyhogy igazán jól éreztem magam a bőrömben. Az a gyanúm egyébként, hogy az értelmiségnél szélesebb körökben a nyilatkozat egyértelműen kedvező visszhangot váltott ki. Azoknak a nem értelmiségieknek, akik a Szabad Európát hallgatták, valószínűleg egyszerűbb viszonyuk volt a rendszerrel, mint az értelmiségnek, ami nem jelenti, hogy könnyebben mozgósíthatók lettek volna – a következő évtizedben tapasztalnunk kellett, hogy a magyar társadalom mennyire hajlamos bezárkózni a legszűkebb magánszférába –, csak annyit jelent, hogy komplikált mellékgondolatoktól mentesen értékelték a személyes kiállást. Nekünk azonban azzal kellett számolnunk, hogy elsődleges partnerünk az értelmiség lesz, számunkra az értelmiségi reakciók voltak meghatározók, és azzal, hogy az értelmiséget sikerült megosztanunk, a legtöbbet értük el, amit akkor elérhettünk. Illetve volt az akciónak még egy járulékos hozadéka: megismertettük magunkat a cseh és lengyel ellenzékiekkel, és valamennyire a világsajtó is felfigyelt ránk.

A pártvezetés viszont arra jutott, hogy a legjobb lesz úgy tenni, mintha a mi jelentéktelen erőlködésünk meg se érintené őket, így aztán tartóztatták magukat a retorzióktól. Senkit nem rúgtak ki az állásából, Csalog Zsoltnak könyve jelenhetett meg, Kocsis Zoltán Kossuth-díjat kapott, Bencének felajánlották, hogy megvédheti '72 óta elfektetett disszertációját (nemet mondott), Kenedinek és Pap Marinak sokévi elutasítás után megadták a nyugatra szóló, „kék" útlevelet. Aczél azzal haknizta végig az összes ideológiai és kulturális fórumot, hogy mi földszinti Dugonics Tituszok vagyunk (úgy látszik, senki nem merte megmondani neki, hogy Tituszt, a végvári vitézt Dugovicsnak hívták). Két évvel később, a második

Charta-nyilatkozat után már másképpen viselkedtek. Sokakat kirúgtak az állásukból, eltiltottak a publikálástól, megtagadták tőlük az útlevelet.

A '77-es szolidaritási nyilatkozat után nekiláttunk az építkezési programnak, amire a lengyel ellenzék adott mintát, persze sokkal alacsonyabb szinten, mint ők. El tudtuk képzelni, hogy a jövőben Magyarországon is létrejöhet cselekvő kapcsolat az értelmiségi ellenzék és a munkásság között, de a jelenben erre nem volt esély. Ami rövid távon ennél is fontosabb volt: saját magunknak sem volt tapasztalatunk a szervezett politikai cselekvésben; az előző évtizedben különféle, egymást átfedő társaságok laza hálózata, szubkultúrája alakult ki, kezdetben erre hagyatkozhattunk. Az 1977 eleje és '79 vége közti három évet lényegében a szamizdat, a „második nyilvánosság" létrehozása töltötte ki. Akkori helyzetünkben még arra sem gondolhattunk, hogy stencilgépen sokszorosított, vagy pláne nyomtatott kiadványokkal jelenjünk meg. Ezekhez az eszközökhöz legális úton nem lehetett hozzáférni, és használni sem lehetett őket legálisan: megszerzésük és működtetésük gyakorlottságot és szervezettséget feltételezett. Írógép viszont minden értelmiségi háztartásban volt, géppapírt, átütőpapírt és indigót korlátozás nélkül, szabadon lehetett vásárolni. Ezért hát nagyon alacsony szinten kellett kezdenünk, kis példányszámú kiadványokkal. De a gépiratos szamizdatnak minden gyengéjével együtt volt egy hatalmas előnye: a másolatok hólabdaszerűen terjedhettek, bárki bekapcsolódhatott a sokszorosításba és terjesztésbe, bárki útjára indíthatott egy szöveget, mindenki maga dönthette el, hogy mit ad tovább, miből készít másolatot, mit ad hozzá maga a kéziratok forgalmához.

ISKOLAI ÁMOKFUTÁS ÉS AZ ÁLLAM POZITÍV KÖTELEZETTSÉGE: AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLETE A KOTILAINEN AND OTHERS V. FINLAND ÜGYBEN

Lévay Miklós[1]

Kedves Karcsi!
Egyetemi csoportunk örömmel fogadta, amikor kiderült, hogy szemináriumvezetőnk leszel. Ez azt is jelenti, hogy 1978 óta ismerjük egymást. Az eltelt időszakból két gesztusodért máig hálás vagyok. Az egyik 1986-ban történt Helsinkiben, az ENSZ Európai Bűnmegelőzési Intézetében (HEUNI). Életemben először voltam „nyugati" kutatóintézetben, és izgalommal, szorongással léptem be az Intézet ajtaján. Szorongásom rögtön feloldódott, amikor kedvesen üdvözöltél – akkor már egy ideje ösztöndíjas kutató voltál az Intézetben –, és praktikus tanácsokkal láttál el. A másik 1990-hez és az Igazságügyi Minisztériumban betöltött helyettes államtitkári tisztségedhez köthető. Ebben a pozíciódban kerestél egy alkalommal, azzal, hogy nem lenne-e kedvem részfoglalkozásban az IM-ben dolgozni, és közreműködni a büntető jogszabályok módosításának előkészítésében. Azonnal igent mondtam, és szakmailag hasznos hónapokat tölthettem el a minisztériumban. A későbbi időszakból másféle pozitív élményeim vannak. Amikor Alkotmánybíró voltam, az emberi jogi, a strasbourgi esetjoggal foglalkozó publikációid révén tiszteletbeli tanácsadónak tekintettelek. És ha már szóba kerül a tisztelet, akkor a Veled kapcsolatos folyamatos élményemet említem. Ez nem más, mint konferenciaszerepléseid összessége. Nem emlékszem olyanra, hogy ne papírral a kezedben beszélnél, azaz mindig leírt szöveged van. Egyszer fültanúja voltam, amikor egy német jogtörténész-professzort megkérdeztek, hogy miért mindig papírból beszél. „Ezzel tisztelem meg a közönséget!" – hangzott a válasz. A Te előadásaidban is azonosítható ez a motívum.

Isten éltessen sokáig! További alkotó éveket és jó egészséget kívánok!

Tiszteletem jeleként fogadd itt következő tanulmányomat:

[1] Egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológiai Tanszék; részfoglalkozású egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Bűnügyi Tudományok Tanszéke.

A tanulmány témájáról

Korunk egyik különösen aggodalomra okot adó erőszakos bűncselekménytípusa az iskolai ámokfutás. A jelenség kriminológiai fogalma, Kulcsár Gabriella meghatározását idézve: *„két vagy több áldozattal járó emberölés vagy ennek kísérlete, amelyet az oktatási intézmény jelenlegi, vagy volt diákja, illetve egyéb, az intézményt szimbolikus jelentéssel felruházó, jellemzően serdülő vagy fiatal felnőtt korú személy követ el előre kitervelten, az áldozatokat részben vagy egészben véletlenszerűen kiválasztva, demonstratív jelleggel, saját biztonságára tekintet nélkül, az iskolában vagy ahhoz funkciójában szorosan kapcsolódó területen.”*[2]

A legtöbb iskolai ámokfutás az Amerikai Egyesült Államokban történt.[3] Az utóbbi évtizedekben azonban már Európa sem mentes a jelenségtől. Az európai iskolai ámokfutások közül különösen nagy visszhangot váltott ki a finnországi, 2007. november 7-i és 2008. szeptember 23-i iskolai lövöldözés és ezek tragikus következményei.

A 2007. november 7-i iskolai ámokfutás helyszíne a dél-finnországi Tuusula középiskolája volt, ahol egy 18 éves diák lelőtte hét diáktársát, az iskola igazgatónőjét, majd agyonlőtte magát.[4] Alig telt el egy év, amikor 2008. szeptember 23-án a Finnország nyugati részén lévő Kauhajoki kisváros felnőttek szakképzésével foglalkozó iskolájában az intézmény 22 éves tanulója fegyverével agyonlőtt kilenc tanulót, egy tanárt, majd végzett magával.[5]

Mindkét elkövető a tettéhez használt fegyverre nézve rendelkezett fegyvertartási engedéllyel. Ennek a ténynek a kapcsán meg kell említeni, hogy Finnországban meglehetősen magas a lakosságon belül azoknak a száma, illetve aránya, akik engedéllyel tartanak fegyvert. Így például az említett két iskolai lövöldözéshez közel eső évben, 2009-ben 672772-en tartottak engedéllyel fegyvert, 100 lakosból 12,62 volt fegyvertulajdonos. (Például Németországban utóbbiak száma a jelzett időszakban kb. 2, Magyarországon kb. 1). A magánszemélyek tulajdonában lévő fegyverek

[2] Virág György – Kulcsár Gabriella – Rosta Andrea: Erőszakos bűnözés. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia.* Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 557–606. Itt: 595.

[3] A legnagyobb visszhangot kiváltó esetek: 1999. április 20. Columbine High School, 2005. március 21. Red Lake Senior High School, 2012. február 27. Chardon High School, 2012. december 14. Sandy Hook Elementary High School, 2018. február 14. Marjory Stonemann Douglas High School. Forrás: Price, James H. – Khubchandani, Jagdish: „School Firearm Violence Prevention Practices and Policies: Functional or Folly?”. *Violence And Gender,* Vol. 6. 2019. No 3. 154–167. Itt: 156.

[4] „Lövöldözés egy finnországi gimnáziumban”. *hvg.hu,* 2007. november 7.

[5] Forrás: Case of *Kotilainen and Others v. Finland* (Application no. 62439/12), 17 September 2020. European Court of Human Rights, First Section. A végleges ítélet dátuma: 2020. december 17. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204603,ECHR 2020 –I. § 6.

száma tekintetében 2007-ben egy 178 országot tartalmazó rangsorban Finnország a 33. volt. (Ugyanebben az évben Németország a 4., Magyarország pedig a 93.)[6]

A 2008. szeptember 23-i finnországi iskolai ámokfutás áldozatainak hozzátartozói büntetőeljárást kezdeményeztek a helyi rendőrségi főfelügyelő ellen, valamint kártalanítási igényt nyújtottak be a finn állammal szemben. Kezdeményezésük a nemzeti joghatóságok előtt nem járt sikerrel. Ennek következtében 2012. szeptember 28-án tizenkilenc hozzátartozó kérelmet nyújtott be az Emberi Jogok Európai Bíróságához Finnországgal szemben, elsősorban az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2. cikke alapján (élethez való jog)[7], mert állításuk szerint a rendőrség elmulasztotta elhalálozott rokonaik életének megvédését,[8] azaz az állam nem teljesítette tevőleges alapjogvédelmi kötelezettségét.

A kötelezettségek azt jelentik, hogy: *„az államot minden alapjog tekintetében tevőleges alapjogvédelmi kötelezettség is terheli, amelynek alapján gondoskodnia kell az alapjogok érvényesüléséhez szükséges feltételekről. Az állam pozitív kötelezettsége, hogy megalkossa azokat a szabályokat és működtesse azokat az intézményeket, amelyek az alapjogok tényleges gyakorolhatóságát lehetővé teszik (pl. alapjoggyakorlás eljárási keretei, jogérvényesítési mechanizmusok).”*[9]

Tanulmányomban a 2008. szeptember 23-i finnországi iskolai ámokfutással kapcsolatosan az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: Bíróság) a *Kotilainen and Others v. Finland* ügyben 2020. szeptember 17-én megszülető és 2020. december 17-én véglegessé váló ítéletével[10] foglalkozom.

A Bíróság Kotilainen and Others v. Finland-ítélete

A Bíróság ítéletének (a továbbiakban: Ítélet) első részében összefoglalja a finn hatóságok ténymegállapításait, a rendőrségi főfelügyelő elleni büntetőeljárás egyes fázisaiban és az állam elleni kártalanítási igény elbírálása során született következtetéseket, döntéseket, továbbá ismerteti a kormány által felállított vizsgálóbizottság egyes ajánlásait.

6 A fegyvertartással kapcsolatos adatok forrása: https: gunpolicy.org

7 Az Egyezmény 2. cikkének (élethez való jog) 1. pontja szerint: „A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.” 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és alapvető szabadságjogok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

8 *Kotilainen and Others v. Finland,* no. 62439/12, ECHR 2020 –I. § 3.

9 Somody Bernadett – Szabó Máté Dániel – Vissy Beatrix – Dojcsák Dalma: *Alapjogi Tanok I.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018. 56.

10 *Kotilainen and Others v. Finland.* Lásd: 5-ös lj. A továbbiakban: Ítélet.

A finn hatóságok által feltárt tényekről[11]

A nyomozás, illetve a vizsgálóbizottság eljárása során kiemelt figyelem irányult arra, hogy az elkövető 2008. szeptember 23-át megelőző, elsősorban a fegyverhez jutásával kapcsolatos cselekményei közül mi az, amiről tudott, és mi az, amiről nem tudhatott a rendőrségi főfelügyelő (a továbbiakban: főfelügyelő), illetve a rendőrség.

A rendőrségnek tudomása volt arról, hogy az elkövető 2008. június 25-én fegyvervásárlási és -viselési engedélyért folyamadott a helyi rendőrőrsön. Kérelmét azzal indokolta, azért lenne szüksége a fegyverre, hogy gyakorolja a lövészetet, pontosabban célozzon, és azt állította, hogy az apjával a nyaralójukban már gyakorolta a lövészetet. Később kiderült, hogy az utóbbi nem volt igaz, de erről a rendőrség a releváns időszakban nem tudott. Arról sem tudott a rendőrség 2008. szeptember 23-át megelőzően, hogy az elkövető 2008. július 21-én pszichológust keresett fel a helyi egészségügyi központban pánikrohamok miatt. Ezt követően súlyos depresszió és pánikbetegség miatt járt szakemberhez, és gyógyszeres kezelést írtak elő számára. A szakembernél utoljára 2008. szeptember 9-én volt. Az elkövető pszichiátriai problémáiról, arról, hogy emiatt gondozóhoz járt, a rendőrség az iskolai ámokfutás előtt nem tudott.

A főfelügyelő 2008. augusztus 8-án, miután elbeszélgetett az elkövetővel, engedélyezte számára a fegyvervásárlást. Ezt augusztus 12-én, az ország egy másik részén meg is tette az elkövető. 2008. szeptember 2-án a helyi rendőrőrsön egy rendőrtisztviselő jóváhagyta a vásárlást. 2008. szeptember 19-én egy helyi lakos felfedezett három videoklipet, amelyen az elkövető látható, amint fegyverrel lő egy lőtéren. Később kiderült, hogy a klipeket az elkövető barátja készítette, aki szintén lőgyakorlatot végzett. Az internetre posztolt anyag olyan képeket is tartalmazott, amelyeken az elkövetőnél egy kézifegyver van, továbbá angol nyelvű szövegeket háborúról és haldoklásról. Ezeket az információkat még aznap eljuttatták a rendőrséghez. Egy aggódó lakos a szomszéd városban szintén látta az elkövetőnek ezeket az internetre felrakott posztjait, és értesítette a városi rendőrséget. Ez az információ azonban nem jutott el az ügyben érintett rendőrökhöz. Az előzőekben említett videoklipekről való tudomásszerzést követően azonban Kauhajoki város rendőrségének számos rendőre még aznap megnézte a klipeket. Megállapították, hogy a klipeket azon az álnéven posztolták, amelyet az elkövető használ. A posztok kevés szöveget tartalmaztak, és nem utaltak iskolai lövöldözésre. Ugyanakkor azonban kiderült, hogy ugyanazt az álnevet használták egy közösségi oldalon (IRC-Galleria) a „Zero Hour: Massacre at Columbine High" elnevezésű közösség tagjaként. (A név azonos annak a dokumentumfilmnek a címével, amely az 1999. április 20-i,

[11] A tényekre vonatkozó áttekintés alapja: Ítélet. 7–18. §§.

az Amerikai Egyesült Államok Colorado államában a Columbine középiskolában történő, 13 áldozatot követelő iskolai ámokfutást idézi fel. A két elkövető az iskola tanulója volt, a vérengzést követően végeztek magukkal.)[12]

Az elkövető 2008. augusztus 18-án a következőképpen kommentálta angol nyelven a dokumentumfilmet: „szórakozás, ahogy az a legjobb".

A klipek, az álnév és a komment alapján a rendőrök gyanítani kezdték, hogy az elkövető iskolai gyilkosságot követhet el, mivel úgy tűnt, hogy öltözködésével és gesztusaival utánozza a 2007. november 7-i finnországi iskolai ámokfutás elkövetőjét. A rendőrségi főfelügyelő nem volt szolgálatban, ezért a rendőrök kapcsolatba léptek a helyettesével, és engedélyt kértek az elkövető fegyverének ideiglenes lefoglalására. Az engedélyt még aznap, 15.40-kor megkapták. 10 perc múlva a rendőrök elindultak, hogy az intézkedést végrehajtsák, azonban az elkövetőt sem a lakásában, sem az iskolában nem találták, ugyanis hétvégére hazament abba városba, ahol az állandó lakóhelye volt. A rendőr-főfelügyelő 2008. szeptember 20-án, szombaton társasági eseményen – amelyen néhány rendőrkollégája is részt vett – értesült az előző napi eseményekről. 2008. szeptember 22-én, hétfőn a rendőr-főfelügyelőt részletesen tájékoztatták kollégái a megfigyeléseikről, a tapasztaltakról, és maga is megnézte a videót és elolvasta az angol szövegeket. Kiderült, szintén tudott arról, hogy az elkövető utalt a Columbine középiskolai mészárlásra. A főfelügyelő még aznap délután meghallgatta az elkövetőt. A meghallgatás 1 és ¼ órát tartott. Az elkövető az angol szöveggel kapcsolatban elmondta, hogy az egy bizonyos zenekar dalszövege. Szóbeli figyelmeztetés kapott. Meghallgatás után a főfelügyelő azt a következtetést vonta le, hogy „ebben az ügyben nem merültek fel olyan körülmények, amelyek alapján elkövető fegyverét és fegyvertartási engedélyét ezen a ponton vissza kellene vonni".[13]

A döntést követően, 15.20-kor az üggyel foglalkozó rendőrök három további IRC-Galleria-oldalt küldtek el a főfelügyelőnek.

Az elkövető még hétfőn este, majd másnap reggel vásárolt néhány olyan eszközt, amelyet a gyilkolásnál használt. Néhány órával iskolai ámokfutása előtt videoklipeket készített, jelezve a gyilkolás szándékát. A vizsgálóbizottság szerint azonban a klipeket később törölt kamerafájlokban fedezték fel, így azokat valószínűleg nem tették fel, vagy sehol nem mutatták.

2008. szeptember 23-án 10 óra 42 perckor megtörtént az iskolai gyilkolás.

A tényekhez tartozik még, hogy a vizsgálat során kiderült, az elkövetőt 2006. augusztusában mentális problémák miatt elbocsátották a katonai szolgálatból, valamint hogy 2002-ben az elkövető már tervezett iskolai lövöldözést az ország másik részén, ami azonban a helyi rendőrség tudomására jutott. Ezeket az információkat

12 https://watchdocuments.com

13 Ítélet. 15. §.

viszont csak 2008. szeptember 23-án, néhány órával az iskolai gyilkolás után ismerték meg a kauhajoki üggyel foglalkozó rendőrök. Az elkövető búcsúlevelet hagyott hátra, amelyben az szerepelt, hogy 2002 óta tervez ilyen gyilkosságot.

A főfelügyelő elleni büntetőeljárásról és a finn állam elleni kártalanítási igény nemzeti hatóság általi elbírálásáról[14]

A finnországi büntetőeljárásban 2009. február 16-án az ügyész a főfelügyelővel szemben a finn Büntető törvénykönyv (a továbbiakban: Finn Btk.) 40. fejezetének 10. cikkébe ütköző „hivatali kötelezettség gondatlan megszegése" miatt emelt vádat, mégpedig azért, mert a főfelügyelő nem foglalta le az elkövető fegyverét 2008. szeptember 22-én. Az áldozatok hozzátartozói csatlakoztak az ügyészi vádemeléshez azzal, hogy álláspontjuk szerint a hivatali kötelezettség gondatlan megszegésének periódusa 2008. június 22. – szeptember 23., továbbá megvádolták a főfelügyelőt 10 rendbeli, a Finn Btk. 21. fejezete 9. cikkébe ütköző „súlyosan gondatlan emberölés" bűncselekményével. Utóbbi bűncselekmény elkövetési időszaka: a 2008. június 25. – 2008. szeptember 23. A hozzátartozók kártalanítási igényt is előterjesztettek a finn állammal szemben.

Az elsőfokú bíróság valamennyi vádpont alól felmentette a főfelügyelőt, az áldozatok hozzátartozóinak kártalanítási igényét elutasította.

A fellebbezések nyomán lefolytatott másodfokú eljárásban a fellebbezési bíróság az áldozatok hozzátartozói tekintetében megállapította, hogy nincs perelhetőségi joguk a „hivatali kötelezettség gondatlan megszegése" bűncselekményt illetően. A bíróság álláspontja szerint ugyanis nem tekinthetők a bűncselekmény közvetlen érintettjeinek. A főfelügyelőt elítélte a bíróság „hivatali kötelezettség gondatlan megszegése" bűncselekmény elkövetése miatt, és vele szemben figyelmeztetés büntetést szabott ki.[15]

A bíróság felmentette viszont a főfelügyelőt a „súlyosan gondatlan emberölés" vádja alól, és elutasította a hozzátartozók kompenzációs igényét. Az igény elbírálása során a fellebbezési bíróság megvizsgálta, hogy az államnak nem állapítható-e meg a felelőssége az Emberi Jogok Európai Egyezményének 2. cikke alapján. Ennek során áttekintette az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogát, és arra

[14] Az itt következő összefoglaló alapja: Ítélet. 19–37. §§; és a finn Büntető törvénykönyv (angol nyelvű változat) 3. fejezete 7. cikkének (1) bekezdése („*Negligence*" – „gondatlanság"), (2) bekezdése („*Gross negligence*" – „súlyos gondatlanság"), 21. fejezete 9. cikke („*Grossly negligent homicide*" – „súlyosan gondatlan emberölés"), valamint 40. fejezetének 10. cikke („*Negligent violation of official duty*" – „hivatali kötelezettség gondatlan megszegése"). Forrás: The Criminal Code of Finland.

[15] A bűncselekmény büntetési tétele figyelmeztetés vagy pénzbüntetés *(„warning or fine")*.

a következtetésre jutott, hogy az ügy körülményei az esetjog alapján nem vetik fel az állam felelősségét. A hozzátartozók fellebbezését a finn Legfelsőbb Bíróság 2012. március 30-án elutasította.

A finn kormány 2008 novemberében bizottságot nevezett ki a Kauhajokiban történő iskolai ámokfutás kivizsgálására. A bizottság ajánlásaival a tanulmány záró részében foglalkozom.

Amint az már említettem, 2012. szeptember 28-án tizenkilenc hozzátartozó kérelmet nyújtott be a Bírósághoz a finn állammal szemben. A következő alcímben a kérelemnek és a finn kormánynak az Ítélet részét képező ellenérvei lényegét ismertetem.

A kérelem és a finn kormány ellenérvei

A kérelmezők kiindulópontja,[16] hogy a finn hatóságok a 2008. szeptember 23-i iskolai lövöldözés előtt számos olyan körülményről tudtak, amely együttesen súlyos erőszakos cselekmény akut és konkrét fenyegetését jelentette. Kérelmükben felidézik a 2008 júliusa és szeptember 23-a közötti releváns eseményeket. Ezekkel kapcsolatban kiemelik többek között, hogy a rendőrség minden információt megszerezhetett volna az elkövető mentális egészségi állapotáról, és az alapján további vizsgálati cselekményekről dönthetett volna az iskolai lövöldözés előtt. A kérelmezők állítása szerint nyilvánvaló, hogy a rendőrségnek tudatában kellett lennie, vagy legalábbis tudnia kellett volna arról a valós és azonnali fenyegetésről, amelyet az elkövető az érintett iskolának jelentett. Ez tevőleges kötelezettséget keletkeztetett a hatóságok számára, hogy elegendő és hatékony operatív intézkedéseket hozzanak az állampolgárok és a társadalom egészének védelme érdekében. Ez az intézkedés ebben az esetben az elkövető fegyverének elkobzása lett volna. A főfelügyelő azonban, állítják a kérelmezők, tudatosan úgy döntött, hogy engedélyezi az elkövető számára a lőfegyver megtartását. „Ez volt az úgynevezett döntő pillanat – fogalmaznak – amikor a hatóságok elmulasztottak intézkedéseket megtenni a kockázat elhárítására."[17] A kérelmezők konklúziója, hogy a finn állam nyilvánvalóan nem teljesítette az Egyezmény 2. cikkéből eredő pozitív kötelezettségét.[18]

A finn kormány vitatta a kérelmezők érveit. A kormány észrevételében már azt is kétségbe vonta, hogy a kérelmezőket bármilyen egyezménysértés közvetlen áldozatainak lehetne tekinteni. Álláspontja alapja a főfelügyelővel szemben Finnországban hozott jogerős ítélet volt, amely szerint az áldozatok hozzátartozóinak

[16] Forrás: Ítélet. 53–57. §§.

[17] Ítélet. 56. §.

[18] Ítélet. 57. §.

nincs perelhetőségi joguk a „hivatali kötelezettség gondatlan megszegése" bűncselekménnyel kapcsolatban. A kormány észrevételeiben arra a következtetésre jutott, hogy mivel az áldozatok hozzátartozói nem közvetlen áldozatok, így kérelmüket vissza kell utasítani, mert az teljességgel megalapozatlan, ezért befogadhatatlan.[19]

Ezzel szemben a Bíróság azt hangsúlyozza,[20] hogy kialakult esetjoga szerint az „áldozat" fogalmát autonóm módon kell értelmezni, függetlenül a hazai fogalmaktól. Az esetjog azt tükrözi, hogy a Bíróság feladata utólag megvizsgálni, hogy a belföldön nyújtott jogorvoslás megfelelő és hatékony volt-e, figyelemmel az Egyezmény 41. cikke szerinti igazságos elégtételre. A Bíróság megállapította, hogy a kérelmezők az iskolai lövöldözésben elhunytak közeli családtagjai, éppen ezért a támadás közvetlen áldozatainak kell tekinteni őket. Ráadásul a hazai ítéletek kedvezőtlenek voltak számukra, a nemzeti hatóságok nem nyújtottak számukra semmiféle jogorvoslást, kártalanítást. Az előzőek alapján a Bíróság a panaszt elfogadhatónak nyilvánította.[21]

A kormány beadványában nem csupán a kérelmezők áldozati státusát kérdőjelezte meg, hanem ellenérveket fogalmazott meg a panaszban foglaltakkal szemben. A kormány álláspontja szerint az ügyet valójában már megoldották a hazai hatóságok – a felügyelőt elítélték, a kártalanítási kérelmet elbírálták –, és ha figyelembe veszi a Bíróság a „tagállami mérlegelési szabadság"[22] doktrínáját, akkor nem kell foglalkoznia a kérelemmel, mert az valójában a negyedfokú fórumként való elbírálást szolgálja.[23]

Az Ítélet érdemi része a Bíróságnak az Egyezmény 2. cikke tartalmi megközelítésével kapcsolatos általános, majd a konkrét ügyre irányuló értékelését, a 2. cikk eljárási aspektusának megítélését és a döntést tartalmazza. A következőkben először a Bíróságnak az Egyezmény 2. cikke tartalmára vonatkozó értékelését összegzem.

A Bíróság általános értékelése az Egyezmény 2. cikke tartalmi vonatkozásáról, figyelemmel az állam pozitív kötelezettségére[24]

A Bíróság a 2. cikkel összefüggésben az Ítéletben emlékeztet arra, hogy ez a cikk biztosítja az élethez való jogot, és az egyik legfontosabb alapvető rendelkezés az

[19] Ítélet. 49. §.

[20] Forrás: Ítélet. 50–52. §§.

[21] Ítélet. 52. §.

[22] A *„margin of appreciation"* doktrína Polgári Eszter fordításában: Polgári Eszter: „A tagállamoknak biztosított mérlegelési szabadság doktrínája az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában". *Állam- és Jogtudomány,* LVIII. évf. 2017. 4. sz. 41–53. Itt: 43.

[23] Ítélet. 58.§.

[24] Az összegzés alapja: Ítélet. 65–73. §§.

Egyezményben. „A 3. cikkel[25] együtt rögzíti az Európa Tanácsot alkotó demokratikus társadalmak egyik alapértékét."[26]

A 2. cikk tartalmi oldalával kapcsolatos általános elvek értékelése során a Bíróság kiindulópontja, hogy a cikk 1. pontja nem csupán azt írja elő, hogy adott államnak tartózkodnia kell az élet szándékos, jogellenes elvételétől, hanem megfelelő lépéseket kell tennie a joghatósága alá tartozó személyek életének védelme érdekében. Ezzel összefüggésben az Ítélet áttekinti a Bíróságnak a 2. cikk 1. pontjára irányuló, az államok pozitív, tevőleges kötelezettségére vonatkozó releváns esetjogát.[27] Az esetjog egy 2016. évi ítélete kimondta, hogy a 2. cikk tartalma szempontjából az állam pozitív kötelezettsége azt jelenti, hogy köteles biztosítani az élet védelmét szolgáló szabályozási keret hatékony működését.[28] Egy további ítélet rámutatott arra, hogy a 2. cikk szerinti kötelezettség minden olyan, akár nyilvános, akár nem nyilvános tevékenységre kiterjed, amelynél az élethez való jog kockán forog. Különösen így van ez olyan tevékenységek esetén, amelyek eredendően veszélyes természetük miatt jelenthetnek kockázatot az emberi életre.[29] A Bíróság azonban azt is hangsúlyozza az esetjog alapján, hogy a pozitív kötelezettséget nem lehet úgy értelmezni, hogy az túlzott terhet jelentsen a hatóságok számára, így például szem előtt kell tartani az emberi magatartás kiszámíthatatlanságát.[30]

A Bíróság külön foglalkozik a vonatkozó esetjogból azokkal a döntésekkel, amelyek az állam pozitív tartalmi kötelezettségét vizsgáló olyan ügyekben születtek, amikor a kötelezettség lényege, hogy megelőző operatív intézkedéseket kell hozni annak érdekében, hogy konkrét személyt megvédjenek egy másik személytől vagy önmagától. Ezzel kapcsolatban több ítélet is rámutatott arra, hogy ilyen esetekben meg kell állapítani, hogy a hatóságok tudták, vagy tudniuk kellett volna az adott időben arról, hogy harmadik személy bűncselekményei reális és azonnali kockázatot jelentenek meghatározott személy vagy személyek életére, és hatáskörükön belül nem tettek meg olyan intézkedéseket, amelyek észszerűen megítélve várhatóan elkerülhetővé tették volna ezt a kockázatot.[31]

[25] Az Egyezmény 3. cikke (kínzás tilalma) szerint: „Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni."

[26] Ítélet. 65. §.

[27] A következőkben az esetjog egyes, az Ítéletben szereplő megállapításainál – tekintettel a terjedelmi korlátokra – mellőzöm az eredeti forrást jelentő bírósági ítéletek feltüntetését. Az Ítéletnek csak azt a szakaszszámát adom meg, amely az adott megállapítást tartalmazza. A vonatkozó esetjog 2010-ig tartó fejleményeiről a hazai szakirodalomban lásd Grád András, dr. – Weller Mónika, dr.: *A Strasbourgi Emberi Jogi Bíráskodás Kézikönyve.* Negyedik, bővített kiadás. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2011. 91–110.

[28] Ítélet. 66. §.

[29] Ítélet. 67. §.

[30] Ítélet. 67. §.

[31] Ítélet. 69. §.

A pozitív kötelezettség tartalmi aspektusával összefüggő esetjog fontos fejleményét jelentette, amikor különbséget tettek az ügyek között: elkülönítették azokat, amelyekben egy vagy több személy személyes védelmének követelménye a halálos cselekmény lehetséges célpontjaként előzetesen azonosítható személylyel, illetve személyekkel kapcsolatos, azoktól, amelyekben a társadalom általános védelmének a kötelezettsége volt a kérdés. Utóbbi esetkör tekintetében a Bíróság hangsúlyozza az állami hatóságokra háruló gondosság kötelességét, annak érdekében, hogy biztosítsák az élethez való jog általános védelmét, amikor azzal a veszéllyel foglalkoznak, amely meghatározott személyek lehetséges cselekményeiből származik, akikre hivatali kötelezettségük kiterjed.[32]

A Bíróság a vonatkozó esetjog áttekintésének lezárásaként rámutat arra, hogy a „pozitív kötelezettség felmerüléséhez mindenképpen meg kell állapítani, hogy a hatóságok nem tettek meg hatáskörükön belül olyan intézkedéseket, amelyek révén – észszerűen megítélve – várhatóan elkerülhették volna az adott kockázatot".[33]

A Bíróság értékelése a konkrét ügyben az Egyezmény 2. cikke tartalmi vonatkozásáról, figyelemmel az állam pozitív kötelezettségére[34]

A Bíróság a konkrét ügynek az Egyezmény 2. cikke tartalmi értékelésének bevezetéseként rögzíti, hogy a kérelmezők elsősorban azt sérelmezik, hogy a végzetes támadás elkövetője számára engedélyezett volt a fegyverviselés, ráadásul ezt az engedélyezett fegyvert nem foglalták le a támadást megelőzően. A Bíróság rámutat arra, hogy a lőfegyverek használata az élethez való jog magas kockázatával jár, mivel bármilyen fegyverhasználattal kapcsolatos helytelen, akár szándékos, akár gondatlan magatartás végzetes következményekkel járhat az áldozatokra. A kockázat még súlyosabb, ha az ilyen fegyvereket szándékos bűncselekmény elkövetésére használják. Ebből fakadóan – hangsúlyozza a Bíróság – a fegyverhasználat mint veszélyes tevékenység fel kell hogy vesse az állam pozitív kötelezettségét. A pozitív kötelezettség olyan szabályok elfogadását és alkalmazását jelenti, amely célja a közbiztonság garantálása.[35]

A szabályozási keret tekintetében a Bíróság nem talált hiányosságot. Úgy ítélte meg, hogy releváns időszakban a finnországi jogi szabályozás az állam pozitív jogi kötelezettsége szempontjából nem veti fel az Egyezmény 2. cikkének sérelmét. A bíróság nem tartotta szabályozási hiányosságnak, hogy az egyes helyi rendőrségeknek nem kell megosztaniuk egymás között azokat a különböző fenyegetésekre

[32] Ítélet. 71. §.

[33] Ítélet. 73. §

[34] Az ismertetés forrása: Ítélet. 74–90. §§.

[35] Ítélet. 75. §.

vonatkozó nyilvántartási adatokat, amelyek miatt nem indokolt büntetőeljárás megindítása. A Bíróság a nemzeti bíróságok megállapításai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az elkövető részére a fegyvertartási engedély kiadása megfelelt a releváns jogszabályoknak, és nincs indoka a bíróságok álláspontja megkérdőjelezésének. Ugyancsak elfogadta a Bíróság a nemzeti bíróságoknak azt a megállapítását, hogy a helyi rendőrség számára az adott bűncselekményt megelőzően rendelkezésre álló információ nem adott okot iskolai lövöldözés formájában megvalósuló támadás kockázatának gyanújára.[36] Ennek kapcsán a Bíróság hangsúlyozza, hogy azért sem tartja indokoltnak az eltérést a finn Fellebbviteli Bíróság értékelésétől, mert az nem tekinthető ellentétesnek a Bíróság esetjogában alkalmazott teszttel. Ez az „élet tényleges és közvetlen veszélyének reális vagy felróható tudomásának" tesztje.[37]

A Bíróság szerint a konkrét eset nemzeti bíróságok által feltárt körülményeiből nem lehet arra következtetni, hogy fennállt volna az élet reális és közvetlen veszélye azonosítható, meghatározható személyek irányában, amelyről a hatóságok tudtak vagy tudniuk kellett volna a releváns időszakban. Nem állítható tehát a jelen ügy körülményeiből, hogy felmerülne a személyes védelem kötelezettsége az elkövetkező gyilkosság áldozatai irányában vagy az érintett iskola többi tanulójával vagy munkatársaival szemben.[38]

Az ítélet kitér arra a kérelmezői állításra, hogy a hatóságoknak be kellett volna szerezni az elkövető orvosi és katonai nyilvántartásban szereplő adatait. Ezzel összefüggésben a Bíróság rámutat, hogy az egészségügyi adatok titkossága az Egyezmény minden részes államának jogrendszerében alapvető fontosságú, amelyet az Egyezmény 8. cikke is véd.[39] Kétségtelen, hogy számos körülmény szükségessé és igazolhatóvá teszi a rendőrség számára bizonyos egészségügyi adatok beszerzését bűnüldözési és bűnmegelőzési célból. A Bíróság hangsúlyozza azonban, hogy a rendőrség hozzáférése az egyén orvosi adataihoz nem lehet rutinszerű. A szükségességet és igazolhatóságot a körülmények határozzák meg. A szükségességet vagy igazolást azonban utólag nem lehet megállapítani. Mindezt a konkrét ügyre vonatkoztatva a Bíróság álláspontja, hogy még ha az elkövető kórtörténetének adatai rendelkezésre álltak volna is, akkor sem határozható meg, hogy függhetett-e ettől

[36] Ítélet. 76–78. §§.

[37] „The test of actual or imputed knowledge of a real and imminent risk to life": Ítélet. 79. §.

[38] Ítélet. 81. §.

[39] Az Egyezmény 8. Cikke (magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog): 1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. 2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságának védelme érdekében szükséges.

az információtól annak megállapítása, hogy az elkövető jelentett-e, illetve milyen mértékű tényleges és közvetlen kockázatot az adott időpontban.[40]

A továbbiakban a Bíróság az állam pozitív kötelezettségeit a veszélyes tevékenységek kontrolljával összefüggésben vizsgálta. A vizsgálat kiindulópontja, hogy a finn állam hatóságai eleget tettek-e a közbiztonság védelmével kapcsolatos gondossági kötelességüknek, figyelemmel az eset kontextusára, azaz hogy a lőfegyverhasználat az élethez való jog magas kockázatával jár. A Bíróság szerint bár az elkövető nem volt a hatóságok gondjára bízva, ezek a hatóságok azonban felelősek a törvényes fegyvertartás követelményeinek meghatározásáért és a követelmények megtartásáért. A fegyverhasználatban rejlő, az életre különösen jelentős veszély kötelezettséget keletkeztet a hatóságok számára, hogy beavatkozzanak, amikor olyan tényekre figyelmeztetik őket, amelyek konkrét gyanút ébresztenek az ilyen követelmények teljesítése tekintetében. A jelenlegi ügyben a helyi rendőrség tudta, hogy az elkövető miket posztolt az internetre, amik ugyan nem voltak fenyegető tartalmúak, de olyan természetűek voltak, hogy az kétséget ébreszthetett, hogy vajon az elkövető biztonsággal birtokolhat-e lőfegyvert. A rendőrség ráadásul nem maradt passzív, elbeszélgetett az elkövetővel. Ezt követően azonban nem intézkedett, nem foglalta le az elkövető engedéllyel tartott fegyverét. Ennek kapcsán a Bíróság azt vizsgálta, hogy vajon olyan észszerű intézkedés, amelyet a hazai hatóságok elmulasztottak megtenni, megváltoztatta volna-e a következményt vagy enyhítette volna-e a kárt. Jelen ügy kontextusában a Bíróság szerint a fegyver lefoglalása mint óvintézkedés rendelkezésére állt a hatóságnak, és bár megfontolták, nem alkalmazták. A Bíróság rámutat arra, hogy ez az intézkedés nem jelentett volna jelentős összeütközést az Egyezmény egyetlen versengő jogával sem, és alacsony küszöbértékű beavatkozás lett volna. A Bíróság azonban jelezte, hogy ez a következtetése nem jelenti azt, hogy a fegyver lefoglalásának elmaradása oksági kapcsolatban lenne a bekövetkező gyilkosságokkal, vagy maga után vonná azt a következtetés, hogy nem teljesítették az állam azon kötelezettségét, hogy személyi védelmet nyújtson az áldozatoknak.

A Bíróság számára az elkövető fegyverének lefoglalása jelentette azt az észszerű óvintézkedést, amely a rendelkezésre álló információk alapján felmerülhetett, azzal összefüggésben, hogy vajon az elkövető alkalmas volt-e veszélyes lőfegyver birtoklására. „A Bíróság ezért úgy ítéli meg, hogy a hazai hatóságok nem tartották be a rájuk háruló speciális gondossági kötelességet, mivel a lőfegyverekkel kapcsolatos bármilyen helytelen magatartás magában hordozza az élet veszélyeztetése különösen magas szintjét."[41]

[40] Ítélet. 83. §.

[41] Ítélet. 89. §.

Az előzőekre tekintettel a Bíróság 6:1 arányban[42] elmarasztalta a finn államot, mert nem teljesítette az Egyezmény 2. cikkéből felmerülő anyagi pozitív kötelezettségét, és ezzel megsértette a 2. cikket. A 2. cikk eljárási vonatkozása tekintetében a Bíróság megállapította, hogy nem sérült a kérdéses cikk. A Bíróság kötelezte a finn Államot Elmeri Kotilainen részére, akinek édesanyja az eltartója volt és életét vesztette az iskolai lövöldözésben, 31 571,97 euró anyagi kártérítés megfizetésére, és valamennyi kérelmezőnek nem vagyon kártérítésként, kérelmezői családonként egyetemlegesen 30 000 eurót-t ítélt meg.

A finn kormány nem kérte az ügy Nagykamara elé terjesztését, így az 2020. december 17-én véglegessé vált.

Következtetések

Az ismertetett Ítélet tovább gazdagítja a Bíróság pozitív állami kötelezettségekkel kapcsolatos esetjogát. A Bíróság az élethez való jogra vonatkozóan bizonyos szempontból szigorítja a kötelezettségek teljesítésének követelményét. A szigorítás azt jelenti, hogy a Bíróság azt is vizsgálja, hogy az állam, illetve hatóságai konkrét szituációban eleget tettek-e tevőleges kötelezettségüknek.

Az Ítélet egyúttal jelzi, hogy nem teljesen reménytelen és esélytelen olyan váratlan cselekmény megelőzése, mint az iskolai ámokfutás. Ezt erősítik meg az előzőekben már említett finn vizsgálóbizottság ajánlásai az iskolai lövöldözések megelőzésére. Ezek többek között a következők: a fegyverek elérhetőségének megfelelő szabályozása, lelki egészségügyi szolgáltatások biztosítása fiataloknak, átfogó biztonsági tervezés az oktatási intézményekben, hatóságok közötti együttműködés hasonló események megelőzése érdekében és a pszichoszociális támogatás koordinálása.[43]

Az Ítéletet érdemes figyelembe venni a hazai alapjogi bíráskodásban, míg az ajánlásokat az iskolák biztonságának tervezésekor.

[42] A határozathoz különvéleményt csatolt Tim Eicke, az EJEB-be az Egyesült Királyság által jelölt bíró (Partly Dissenting opinion of Judge Eicke). Eicke bíró különvéleményében azt kifogásolja, hogy a Bíróság az esetjogon túllépve a 2. cikkel összefüggésben új pozitív kötelezettséget alkotott, a közbiztonság védelmével kapcsolatban a „gondossági kötelességet". Álláspontja szerint ennek a követelménynek nincs legitim alapja. Lásd a különvélemény 10. §-át és 22. §-át.

[43] Ítélet. 38. §.

Irodalom

Grád András, dr. – Weller Mónika, dr.: *A Strasbourgi Emberi Jogi Bíráskodás Kézikönyve.* Negyedik, bővített kiadás. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2011.

„Lövöldözés egy finnországi gimnáziumban". *hvg.hu,* 2007. november 7.

Polgári Eszter: „A tagállamoknak biztosított mérlegelési szabadság doktrínája az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában". *Állam-és Jogtudomány,* LVIII. évf. 2017. 4. sz. 41–53.

Price, James H. – Khubchandani, Jagdish: „School Firearm Violence Prevention Practices and Policies: Functional or Folly?". *Violence And Gender,* Vol. 6. 2019. No. 3. 154–167.

Somody Bernadett – Szabó Máté Dániel – Vissy Beatrix – Dojcsák Dalma: *Alapjogi Tanok I.* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018.

Virág György – Kulcsár Gabriella – Rosta Andrea: Erőszakos bűnözés. In Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós (szerk.): *Kriminológia.* Budapest, Wolters Kluwer, 2019. 557–606.

A VÉLEMÉNY- ÉS SAJTÓSZABADSÁG FELSZÁMOLÁSÁNAK ELSŐ LÉPÉSEI

Majtényi László[1]

Kés a vajban

A sajtószabadság magyarországi elpusztításában a magyar politikai közösség mellett az európai szerveket, mindenekelőtt a törvényről a végső jóváhagyást kimondó Thorbjørn Jagland vezette Európa Tanácsot is jelentős felelősség terheli. De ha az intézményi felelősöket akarjuk megnevezni, nem kisebb a felelőssége a magyar Alkotmánybíróságnak sem, amely alaposan körbenyesegette ugyan a sajtószabadságot megszüntető törvények[2] több, az alkotmányosságot sértő periferiális rendelkezését, csak éppen a sajtószabadságot nem egyszerűen sértő, hanem felszámoló lényegi elemeire vonatkozó indítványokat nem bírálta el.[3] Utóbb az Európa Tanács elnöke hosszas, szívélyes, barátságos és fárasztó huzavonát követően átlátszóan kozmetikai szintű változtatásokkal elfogadhatónak tartotta a szabadságpusztító törvényt. Thorbjørn Jagland ezután még Orbán Viktor miniszterelnök kitüntetését is megkapta. Mindkét intézményben jól tudták, mit tesznek. A további felelősök között a hazai politikai közösséget és a politikai pártoktól a korporációkig számos intézményt megnevezhetnénk, felelősségük azonban nem mérhető e két szereplőéhez. A hatás messzire ért, ha Orbán nem vihette volna keresztül a 2010-ben még lényegében intakt demokratikus sajtó karanténba szorítását, akkor nem építhette volna ki jelenlegi hegemón autoriter hatalmát sem.

Az egypárti média létrejötte

Ez a párját ritkítóan szabadságellenes szabályozás, mint majd még látjuk, számos esetben sérti az alkotmányosság alapkövetelményeit, de véleményünk szerint legfontosabb *jellegadó sajátossága a nyíltan centralizált, autoriter intézményi és irányítási szerkezet.* Noha az intézményvédelemnek, kár is lenne ezt tagadni,

[1] Az MTA doktora, elnök, Eötvös Károly Intézet.

[2] 2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól (továbbiakban: Smtv.), valamint 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról (továbbiakban: Mttv.).

[3] 165/2011. (XII. 20.) AB határozat.

mindig van némi paternalista jellege, az alkotmányjogban fontos szerepet játszik. A médiajogban az intézményvédelem az Alkotmánybíróság korábbi helyes értelmezésében a demokratikus közvélemény kialakulásának elősegítését, biztosítását szolgálta, ez legitimálta. Ennek helyébe lépett a demokratikus közvélemény kialakulását ellehetetlenítő, a médiapluralizmust széttörő, előbb politikailag, később szervezetileg *gleichschaltoló,* sőt még stilárisan is egyformásító, politikai hecckampányaiban, hanghordozásában a XX. századi diktatúrák hangjára emlékeztető konglomerátum építése.

Az elfogadott törvény alapvonásai később sem változtak, de a változtatásokra és az ezekre irányuló javaslatokra még kitérünk. Mindenesetre nemzetközi kuriózum az erősen hierarchizált, a politikai befolyást intézményesítő piramisszerű irányítási modell, amely összességében az irányító szervezet, a médiumok, a műsorok függetlenségét sérti. A megnövelt hatáskörű, a technológiai oldalt és a tartalomszabályozást felügyelő konvergenssé tett Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökét a miniszterelnök nevezi ki, több mint két parlamenti ciklusra (9 évre), aki többször is kinevezhető. Az elnök maga elnökhelyettest nevez ki, akit indoklás nélkül *visszahívhat.* A hivatal élén főigazgató áll, akit az elnök nevez ki, és aki ugyancsak indoklás nélkül bármikor visszahívható. A Szervezeti és Működési Szabályzatban meghatározottak szerint korlátlan számban főigazgató-helyetteseket is kinevez, őket is hasonlóképpen hívja vissza.

Ugyancsak az elnök nevezi ki és hívja vissza a közmédiumok vagyonával és a médiarendszerben elosztható támogatásokkal gazdálkodó Médiaszolgáltatást Támogató és Vagyonkezelő Alap vezetőjét. A korábban gazdaságilag önálló közszolgálati műsorszolgáltatók (Magyar Rádió, MTV, Duna Televízió, Magyar Távirati Iroda) gazdasági önállósága megszűnik, minden vagyonuk az elnök irányítása alatt álló alaphoz kerül. Nem túlzás tehát kimondani: igaz, az elnök által kinevezett vezető irányítása alatt álló szervezet közbeiktatásával, de *maga a hatóság* válik a közszolgálati műsorszolgáltatók tulajdonosává. Ugyanehhez a szervezethez helyezik át a műsorszolgáltatók több ezer újságíróját is. A közszolgálati műsorszolgáltatók ezentúl maguk nem készítenek műsorokat, hanem azokat az alaptól rendelik meg. A hírműsorok készítését ezen túl is centralizálják. A hírértékű eseményekről, takarékosságra hivatkozva, egyetlen szervezet készít műsort az összes közszolgálati műsorszolgáltató minden csatornájának. A közszolgálatban nem lehetnek okvetlenkedő kérdések többé.

A hatóság elnöke egyúttal a Médiatanács mint a legfontosabb érdemi döntéseket meghozó szerv elnöke is. A Médiatanácsba, kihasználva a kétharmados többséget és a korábban hatályos paritásos rendszer megszüntetését, kizárólag a kormánypárt által jelölt személyeket választottak.

A közszolgálati műsorszolgáltatók közös Közszolgálati Közalapítvány Kuratóriumába, noha a kormánypárt és az ellenzék ugyanannyi (3-3) jelöltet állíthat, mivel

az elnököt és egy további tagot a Médiatanács jelöli, az uralmon lévő párt túlsúlya ugyancsak biztosított. Ez a szerv választotta meg pályáztatás nélkül, kizárólag a Fidesz delegáltjainak szavazatával (!) a közszolgálati műsorszolgáltatók ugyancsak politikai kinevezetteknek tekintett vezérigazgatóit.

A közszolgálati médiaszolgáltatók feladatait összefoglaló Közszolgálati Kódexet első alkalommal szintén a Médiatanács határozza meg. A törvényben semmilyen előírás nincs arra nézve, hogy ebbe be kell vonnia szakmai szervezeteket, sőt ebben az esetben meg sem kellett hallgatnia a Közszolgálati Testületet. A Közszolgálati Testület, amelybe a magyar társadalom tagoltságát le nem fedő korporatív szervezetek (történelmi egyházak, Akadémia, kisebbségi szervezetek, családvédő szervezetek stb.) jelölnek tagokat, és amelyben nem vesznek részt sem szakmai, sem emberi jogi szervezetek, csak a Kódex módosítására jogosult, erre is csak a kormánypárti többségű Közszolgálati Kuratórium egyetértésével. A törvény a Kódex rendszeres felülvizsgálatát nem írja elő, így nincs garancia arra, hogy az első alkalommal elfogadott Kódex valaha is módosul.

A Médiatanács, illetve elnöke ezen túl is példátlan jogosítványokkal rendelkezik a közszolgálati médiumok működtetésében. Az elnök javaslatára a Médiatanács jelöli a közszolgálati részvénytársaságok vezérigazgatóit, pályáztatás nélkül. Abba a Közszolgálati Kuratóriumba, amely dönt a vezérigazgatók kinevezéséről, és adott esetben visszahívásáról, szintén a Médiatanács küldi az elnököt és még egy tagot, éppen ezzel biztosítva az egyértelmű kormánypárti többséget. A Médiaszolgáltatást Támogató és Vagyonkezelő Alap vezérigazgatóját, amely a közmédiumok vagyona, munkavállalói és archívuma fölött rendelkezik, szintén a Médiatanács elnöke jelöli és hívja vissza. A közmédia finanszírozásáról döntő Közszolgálati Költségvetési Tanácsban nemcsak a Közszolgálati Testület, hanem már a Közszolgálati Kuratórium sem kap képviseletet. Piramisszerű modell, ha egyáltalán valamihez, a hadsereg struktúrájához sokkal jobban hasonlít, mint a sajtószabadság érvényesítésének intézményi oldalához. Kimondani is fölösleges, hogy az alkotmánybírósági gyakorlat szerint mindez teljesen elfogadhatatlan *lenne*.

Aligha lehet amellett érvelni, hogy a magyar médiatörvények elfogadásakor, illetve még azelőtt nem lehetett a demokráciára, az autonómiák felszámolására leselkedő veszélyeket előre látni. Valójában ugyanis a helyzet teljesen világos volt. Aki tisztán akart látni, megtehette.

2010. június 23-án az Európai Újságíró Szövetség (EFJ) tiltakozó nyilatkozatot adott ki az új magyar médiatörvénnyel kapcsolatban, amely szerintük „visszafordítaná az időt" a sajtószabadság tekintetében Magyarországon.[4] *„A magyar*

[4] Fédération internationale des journalistes: „European Journalists Reject the new Hungarian Media Bill and Call for New Talks". *ifj.org*, 2010. június 23. https://www.ifj.org/fr/salle-de-presse/nouvelles/detail/article/european-journalists-reject-the-new-hungarian-media-bill-and-call-for-new-talks.html (A szerző fordítása.)

parlament előtt lévő törvény korlátozó intézkedés, amely akadályozza a véleménynyilvánítás szabadságát, és így a szólásszabadságot is – mondta Aidan White, az EFJ főtitkára. – *Nem felel meg a sokféleség és a pluralizmus európai normáinak, s visszaállítja az órát abba az időbe, amikor Magyarország kommunista uralom alatt és a média állami ellenőrzésének árnyékában élt.*"[5] Felszólították a magyar kormányt, hogy vonja vissza a törvényjavaslatot, és kezdjen intenzív nyilvános vitát s párbeszédet a médiaközösséggel és az újságírókkal.

Másnap, június 24-én Dunja Mijatovic, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) sajtószabadság-képviselője szólította fel egy héttel a parlamenti szavazás előtt a magyar kormányt, állítsa le a médiatörvény-tervezetet, és kezdjen végre nyilvános vitákat a szakmai szereplők részvételével a törvénytervezetek módosítása érdekében. *„A javasolt törvények súlyos aggodalomra adnak okot országuk médiaszabadságát illetően* – írta Martonyi János külügyminiszterhez intézett levelében. – *Elfogadásuk ahhoz vezethet, hogy az összes műsorszolgáltatást politikai döntéseknek rendelik alá.*"[6]

E figyelmeztetéseknek nem lett foganatja. A sajtószabadság és a szólásszabadság védelme a magyar Alkotmánybíróságra várt. A 65/2011. (XII. 20.) AB határozat azonban inkább a szólás- és sajtószabadság elpusztításában, az autonómiák felszámolásában lett mérföldkő, semmint ezek védelmében. A kifejezetten terjedelmes alkotmánybírósági döntés úgy jár el, mintha alapvetően alkotmányos szabályozás perifériáján merülnének fel részproblémák, és nemhogy lehalkítja hangját az alapkoncepció elvetemült alkotmányellenességéről szólva, de szemét is behunyja, látván a médiairányításban az autoriter hatalom monolit korlátlanságát. Erről ugyanis mélyen hallgat. Ezt úgy fedi el, hogy szakmailag kifejezetten magas színvonalú érveléssel választja le róla, és semmisíti meg az önmagában fontos, de a szabadságpusztító kapacitás tekintetében mégis perifériális szabályokat, hogy éppen e kapacitás központját, a médiaszabályozás fölé emelt pártdiktatúrát hagyja érintetlenül. Ebben a tekintetben a határozat legfontosabb bekezdése szinte megbújik a szövegtengerben:

„Tekintettel arra, hogy az indítványok egy jelentős része a nyomtatott és az internetes sajtótermékek, valamint egyéb médiaszolgáltatások egységes szabályozásával kapcsolatban fogalmaztak meg alkotmányos aggályokat, az Alkotmánybíróság jelen határozatát e tárgykör vizsgálatának szenteli. A továbbiakban az ebben a tárgykörben érkezett indítványi elemeket ismerteti és bírálja el."

Azaz a jelentős elméleti apparátussal kidolgozott határozat mindennel foglalkozik, kivéve az egypárti médiauralmat. Az utolsó mondat árulkodó. Az Alkotmánybíróság

[5] Uo. (A szerző fordítása.)

[6] OSCE Press Release: „OSCE media freedom representative calls on Hungarian Government to halt media legislation package, start public consultations". *osce.org*, 2010. június 24. https://www.osce.org/fom/69491 (A szerző fordítása.)

azt mondja: itt most az indítványok egy részével, a bizonyos tárgykörben beadott indítványokkal foglalkozunk csupán. Mondanunk sem kell, hogy az egyéb tárgykörben taglalt egypárti médiahatóság hatalmát bebetonozó szabályokat – ki tudja, miért, tesszük fel a költői kérdést – az Alkotmánybíróság azóta sem bírálta el.

Megkockáztatjuk, hogy ha elbírálta volna, akkor – legalábbis ilyen békésen az alkotmányos eljárásmód látszatát fenntartva – nem épülhetett volna ki az autoriter rendszer Magyarországon. Itt jegyezzük meg, hogy a kormányzat médiatúlhatalma érdekében önkéntesen vállalt vakság abban is megnyilvánul, hogy a médiakonvergencia soványka érvére hivatkozva a nyomtatott, az elektronikus és az online médiára kiterjesztett egységes állami ellenőrzés szabályozási filozófiáját az Alkotmánybíróság eleve alkotmányosnak minősítette. Továbbá ahhoz, hogy a testület ne nyúljon a szabályozás lényegéhez, a közjogi érvénytelenséget állító indítványokat, azaz azt, hogy a médiatörvényeknek már elfogadási módja is alkotmányellenes, el kellett utasítania (amire egyébként az ebben a tekintetben korábban is hullámzó alkotmánybírói gyakorlat lehetőséget is biztosított számára). Ehhez még megállapítja azt az eléggé megszorító kiindulópontot, hogy *„a jogállamiság elvét az olyan jogalkotói megoldás, amely a megismerés és az alkalmazkodás, illetve a jogkövető magatartás tanúsításának lehetőségét rendkívüli módon megnehezíti, esetleg kizárja, ugyanakkor a jogszerűtlen magatartáshoz szankciót fűz"*, bizonyosan sérti.

Annak megállapításával sem marad adós, hogy a társadalmi vita nélkül december 21-én elfogadott és „sürgősséggel" kihirdetendő törvény a házelnök és a köztársasági elnök aláírása után 2010. december 31. napján jelent meg a hivatalos lapban, és – bizonyos rendelkezésektől eltekintve – 2011. január 1. napján hatályba is lépett: *„Nem kétséges tehát, hogy a törvényalkotó formális megközelítésben nem biztosította annak lehetőségét, hogy az Mttv. hatálya alá tartozó személyi kör megismerje az új szabályozást, és az alkalmazkodáshoz szükséges intézkedéseket megtegye."* Azon persze az olvasó törheti a fejét, hogy a testület szövegében vajon mit jelent a „formális megközelítésben" fordulat.

Az Alkotmánybíróság értelmezése szerint *„a törvénytervezet előkészítése nem része a jogalkotási folyamatnak, ezért az egyeztetés törvényi kötelezettségének, avagy a társadalmi vita megszervezésének elmaradása politikai felelősséget keletkeztet a jogalkotó oldalán, de nem eredményezi a törvény közjogi érvénytelenségét"*. Így a minden egyeztetés nélkül a társadalomra oktrojált Mttv. közjogi érvénytelenségére, alkotmányellenességére hivatkozó indítványokat megalapozatlanságuk miatt az Alkotmánybíróság elutasította. Miután az autoriter médiatörvények megsemmisítése az Alkotmánybíróság számára az államrezonnal való szembefordulással egyenértékű, anatémával fenyegetett tilalom volt, a határozatban az ok és az okozat összekeverését okozó újabb önkéntes vakság jele, hogy mivel a képviselői indítványokra nem vonatkoznak a törvénytervezetekre egyébként irányadó

deliberatív kötelezettségek, az Alkotmánybíróság ezt a visszaélést – noha jól tudta, hogy ilyen komplex, a társadalom alapstruktúráit átrendező tervezetet képviselő nem készíthet, és képtelen is elkészíteni – a törvényjavaslat közjogi érvényességének alátámasztására használta fel. Ez már az Alkotmánybíróság aktivizmusát feladó hanyatló korszaka.

A határozat közben igyekszik érvelésében az intézményi hagyomány keretei között maradni. Egyetértőleg idézi az Alkotmánybíróság korábbi érvelését, amely szerint *„az államnak a sajtó mint intézmény tevékenységétől való távolságtartása elvileg garancia a sajtószabadság érvényesülésére”!*[7]

Az Alkotmánybíróság teljes mértékben tisztában van azzal, hogy mit és hogyan kellene védenie.

„A szabad véleménynyilvánítás jogának kitüntetett szerepe ugyan nem vezet arra, hogy ez a jog – az élethez vagy az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan lenne, de mindenképpen azzal jár, hogy a szabad véleménynyilvánításhoz való jognak valójában igen kevés joggal szemben kell csak engednie, véleményszabadságot korlátozó törvényeket megszorítóan kell értelmezni.”[8]

Megállapítja, hogy a sajtószabadság az állammal szemben érvényesül, az államot kötelezi az alapjog gyakorlásával szembeni tartózkodásra, be nem avatkozásra.

Az Alkotmánybíróság, miközben alkotmányos szempontból elfogadhatónak tartja, hogy a médiahatóság hatásköre egyaránt kiterjed a nyomtatott, az elektronikus és az internetes sajtóra is, itt helyesen jut arra a következtetésre, hogy nincs indoka az olyan korlátozásnak, *„amely személyes érdekeltséghez kötött jogok megsértése és érvényesíthetősége esetén teszi lehetővé az állami közhatalom fellépését. A sajtószabadság jogának gyakorlásával a nyomtatott és az internetes sajtótermékekben okozott alanyi jogsértések esetén az egyéni fellépésre lehetőséget adó jogintézmények az eddigiekben is rendelkezésre álltak, az egyéni jogérvényesítés mellett életre hívott, azt kiegészítő hatósági eljárás alkotmányosan nem indokolható, ezért az a sajtószabadság aránytalan korlátozása.”*

A nyomtatott és az internetes sajtótermékek esetében az emberi méltóságra, a nyilatkozatot adó személy jogaira, az emberi jogokra, valamint a magánélet védelmére alapított hatósági fellépés a sajtószabadság szükségtelen, illetve aránytalan korlátozása, ezért az ezeket sértő rendelkezéseket megsemmisíti.

Az Alkotmánybíróság a sajtótermékek kötelező médiahatósági regisztrációját alkotmányosnak minősíti, de azzal, hogy:

„A nyilvántartás azonban csupán adminisztratív aktus lehet, és a hatóságként fellépő államnak nem lehet mérlegelési joga a nyilvántartásba vételre irányuló kérelem tárgyában (cenzúra tilalma), illetve a terjesztést, kiadást akadályozó

[7] 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

[8] 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

nyilvántartásból való törlés elrendelésére (betiltás) is csak gondos mérlegelésen alapuló törvényi szabályozás alapján, kivételesen kerülhet sor [34/2009. (III. 27.) AB határozat, ABK, 2009, 282, 287.]."

A forrásvédelem terén, amely fontos ügy, ismerjük el, az Alkotmánybíróság összeszedi bátorságát. A bíróság értelmezésében a sajtószabadság és a véleményszabadság a demokratikus társadalom egyik legfontosabb alapja, és a sajtó ebben kiemelkedően fontos szerepet játszik. Az újságírói források bizalmas jellegének megőrzése a sajtószabadság része, a sajtószabadság tartalmi eleme, „a sajtószabadság alapköve". Újságírói források nélkül a sajtó nem tud eleget tenni annak a feladatának, hogy a közérdekű kérdésekről tájékoztassa a nyilvánosságot. Ezért a sajtószabadság jelentős korlátozása az a szabályozás, amely az újságírót forrásai felfedésére kötelezi.

A minősített adatokat tartalmazó iratok bírói kontroll nélküli kötelező kiadására vonatkozó rendelkezéseket megsemmisítette, továbbá sajtót terhelő szinte parttalan adatszolgáltatási kötelezettségét a határozat ugyancsak visszametszette. A minősített adat védelmét a sajtószabadság szükséges korlátozásának minősítette, de szerinte a minősített adat védelmének generálisan – azaz nem csak a kivételesen indokolt esetekre vonatkozóan – kimondott elsődlegessége a sajtószabadsággal szemben az adott ügy körülményeit mérlegelő előzetes bírói felülvizsgálat hiányában a sajtószabadság aránytalan korlátozása.

Az Smtv. 6. § (1) bekezdése az információt átadó személyre terjed ki. Az Smtv. és az Mttv. sem vonja a védelem körébe azokat a dokumentumokat, iratokat, egyéb adathordozón elérhető adatokat, amelyek az informátor személyének azonosítását biztosítják, segítik. Helyesen jut arra a következtetésre, hogy deklaratív marad a forrásvédelem szabályozása akkor, ha az újságíró nem kötelezhető ugyan a forrás kilétének megnevezésére, ám a hatóság vagy a nyomozó hatóság az ügyre vonatkozó – és a forrás azonosítására alkalmas – valamennyi irata, dokumentuma, adathordozója átadására kötelezheti, amely kötelezéssel kapcsolatosan semmilyen megelőző jellegű jogorvoslattal nem élhet.

A kifejtettekre tekintettel az Alkotmánybíróság – hivatalból eljárva – generálisan, a jogrend egészére nézve állapította meg a forrásvédelemmel kapcsolatos eljárási garanciák szabályozási hiányosságát. Kifejti, hogy akkor válik a forrásvédelem intézménye valódi védelemmé, ha az újságíró úgy a nyomozó hatóság által, mint bármely más hatóság által folytatott eljárásban a nyilatkozattételt vagy adatszolgáltatást – legalábbis a forrásai védelmére tekintettel – megtagadhatja, és az eljárási törvények egyértelműen rendezik azokat a kivételes eseteket, amikor bírói felülvizsgálat mellett mégis köteles a hatóságokkal együttműködni.

Az Európa Tanács szakértői véleménye a médiatörvényekről

Az Európa Tanács 2012. május 11-én publikált szakértői véleménye, amelyet szerencsére nem politikusok, hanem szakértők írtak, nem kímélte, hanem ízekre szedte az Orbán-rendszer vadonatúj médiajogát.[9]

A vélemény szerint a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökének kinevezését úgy kell megváltoztatni, hogy szavatolni lehessen a szakmaiságot és az elnöki poszt függetlenségét. A Médiatörvény értelmében az egyetlen lehetséges jelölt a Médiatanács elnöki posztjára az Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) elnöke, akit viszont Magyarország miniszterelnöke nevez ki.[10] Összefoglalva, ha az országgyűlés nem hajlandó megerősíteni a jelölését, az elnök – csökkentett hatáskörrel ugyan, de akkor is – elnökölni fog a Médiatanács munkája felett. Az említett rendelkezések súlyosan aggályosak a szabályozó hatóság tagjai függetlenségének garanciáit illetően is. A politikai élet dinamikus változásai közvetlenül és egyértelműen tükröződhetnek a hatóság összetételében és tagjainak kinevezésében. A Médiatanács tagjait nem védi a törvény a politikai befolyástól, holott ez egyértelmű kikötése az ET ajánlásainak.[11] A cél mindenkor a függetlenség erősítése.

Miután „a Médiatanács már eleve nem független", a Médiatanácstól meg kell vonni a Kuratórium elnökének és további tagjainak kinevezéséhez fűződő jogát mindaddig, amíg a kinevezési jogkört az Európa Tanács függetlenségi normáival összhangban nem módosítják. A Közszolgálati Kuratórium tagjainak kilenc évre választása elfogadhatatlan.

A Médiatanács olyan jogkörökkel rendelkezik, amelyek alkalmasak arra, hogy aláássák a közszolgálati médiumok szerkesztői függetlenségét és intézményi autonómiáját. A Médiatanács döntési jogkörét meg kell vonni mind a Közszolgálati Kódex kidolgozása és elfogadása, mind a közszolgálati műsorszolgáltatások körének meghatározása terén.

A Médiatanács hatósági feladatkörének a szolgáltatások felügyeletére kell szorítkoznia, és nem lehet szerepe a média vezetőinek kinevezésében, munkaszerződésük feltételeinek kialakításában, ez ugyanis sérti az elengedhetetlenül szükséges függetlenséget.

A Médiatörvény felhatalmazza a médiahatóságot, hogy döntsön a médiaszolgáltatók pályázatairól a hálózatba kapcsolódás, a vételkörzet-bővítés tekintetében.

[9] Európa Tanács: *Az Európa Tanács szakértőinek véleménye a magyar médiaszabályozásról.* 2012. május 11. https://mertek.eu/wp-content/uploads/2016/12/et_velemeny_2012.pdf; a szakértői javaslatok sorrendjét megváltoztattuk.

[10] A Jagland-kompromisszum jegyében a miniszterelnök javasol, a köztársasági elnök kinevez.

[11] Lásd például a Miniszteri Bizottságnak a műsorszolgáltató ágazat felügyeleti hatóságainak függetlenségéről és szerepköréről szóló, 2008. március 26-án elfogadott Nyilatkozatát.

Ez lehetővé teszi a médiahatóság számára a jogosultság önkényes módosítását. El kell törölni a médiahatóság jogát, hogy szabad mérlegelés alapján döntsön hálózatba kapcsolódásról, vételkörzet-bővítésről és szerződésmódosításról. A médiahatósági döntések bírói felülvizsgálatának hatékonyságát általában is számonkérik az ET szakértői.

A Médiatanács nem megengedhető módon avatkozhat be az önszabályozó testületek működésébe. Ezek inkább alvállalkozói szerződés nyelvezetére, semmint önszabályozó testület munkájának és hatáskörének elismerésére hasonlítanak, a „magatartási kódex"-re vonatkozó rendelkezések minden autonómiát elvesznek az önszabályozó testülettől.

Nincs logikus magyarázata a Média- és Hírközlési Biztos szerepének a médiaszolgáltatások és a sajtótermékek felügyelete kapcsán, ezért az intézmény megszüntetését javasolják.[12]

A szabályozás nem biztosítja a médiaszolgáltatások tényleges átláthatóságát. A Médiatanácsnak szerintük ne legyen felügyeleti hatásköre a nyomtatott és az online szöveges média felett, sem a tartalomfelügyelet, sem a bejegyzés terén. Zárja ki a törvény a diszkrecionális jogértelmezés európai jogot sértő lehetőségét. Abban az esetben, ha a bíróság elrendelheti a források felfedését a büntetőeljárásban, a törvénynek világossá kellene tennie, hogy a források megnevezése csak akkor kérhető, illetve rendelhető el, ha ennek szüksége egyértelműen fennáll, és olyan létfontosságú közérdek vagy magánérdek fűződik hozzá, amely felülírja a források bizalmas kezeléséhez fűződő érdeket. Ennek hiánya nagy veszélyt jelent az oknyomozó újságírásra.

A pályázóknak meg kell adni a jogot, hogy a pályázati felhívás bírósági felülvizsgálatát kérhessék.

Regisztrációs eljárás helyett csupán előzetes bejelentési kötelezettséget javasolnak, de a nyomtatott és online médiaszolgáltatásoktól szerintük ezt sem indokolt megkövetelni, elég a rendes cégbejegyzési követelmények alkalmazása. A regisztráció követelménye ellentétes az arányosság EJEB joggyakorlatában rögzített elvével.[13] A közszolgálati műsorszolgáltatásra vonatkozó alapelveket újra kell fogalmazni az Európa Tanács elvárásaival összhangban álló, egyértelmű, szilárd alapokon nyugvó, általános közszolgálati rendelkezések és irányelvek érvényesítése érdekében. A Közszolgálati Közalapítvány tekintetében a minősített többség előírásának pont az lenne az értelme, hogy a nagy horderejű döntések többpárti támogatást élvezhessenek. A jelenlegi politikai helyzet Magyarországon viszont olyan, hogy a kétharmados parlamenti többség nem képes szavatolni a pluralisztikus támogatottságot. Új szavazási mechanizmusra van szükség ahhoz, hogy a Médiatörvényben eszközölt bármely jelentős módosítás valódi többpárti támogatással születhessék csak meg.

[12] A Biztos intézményével kapcsolatos rendelkezéseket az Alkotmánybíróság megsemmisítette.

[13] Lásd Gaweda v. Poland, 14 March 2002, Application No. 26229/95 ECtHR.

A „kompromisszum"

Thorbjørn Jagland „tárgyilagos segítségével" minden kérdést rendeztek, amely a médiatörvények kapcsán vitatott volt – nyilatkozta Trócsányi László 2014-ben.[14]

Trócsányi László a miniszterelnök előterjesztésére, a köztársasági elnök határozatára a Magyar Érdemrend középkeresztje a csillaggal (polgári tagozat) kitüntetést adta át Thorbjørn Jaglandnak, az Európa Tanács főtitkárának. Trócsányi László azt mondta: megállapodtak, hogy a jövőben is a párbeszédet tartják szem előtt, az Igazságügyi Minisztérium bármilyen nyitott kérdés esetén kész arra, hogy az ET illetékes szerveivel tisztázza az adott ügyet. Ugyanakkor fontosnak tartja a tagállamok azonos megítélését is.[15] (Nincs ismeretünk arról, hogy Thorbjørn Jaglandnak égette volna a kezét Orbán kitüntetése, vagy észlelve a következményeket, visszaküldte volna azt.)

„A párbeszéd a magyar kormány és az Európa Tanács között a médiaszabályozást illetően a végéhez ért, a magyar kormánytól kielégítő választ kaptunk az aggályokra, a médiaszabályozó testület így független, és különbözik attól, amit a kormány eredetileg fel akart állítani – így vezette fel Thorbjorn Jagland, az Európa Tanács főtitkára az Európai Politikaközpontban tartott beszédében azt, hogy megállapodásra jutott a kormány és az Európa Tanács a médiaszabályozással és az igazságügy még vitatott kérdéseivel kapcsolatban. Ezzel az ET befejezettnek tekinti feladatát."[16]

A megállapodás szerint a továbbiakban az NMHH elnökét nem a kormányfő, hanem az államfő nevezi ki, mégpedig a miniszterelnök javaslata alapján…

A tartalmak szabályozásával kapcsolatban az Európa Tanács főtitkára elmondta: *„számos olyan megfogalmazást, mint például »átfogó, tényszerű, naprakész, objektív« kivesznek a szabályozásból, mert szubjektív értelmezésre adhat teret. Ezek jelentős változások – érvelt az ET-főtitkár, hozzátéve, hogy ezek a változtatások független rendszert hoznak létre a médiában."*[17] Az Európa Tanács két legfontosabb módosítási javaslata az volt, hogy a kétharmados szabály helyett többpárti támogatást írjon elő a jogszabály a médiaszabályozás elfogadásához, valamint módosítsák az NMHH elnökének jelölési és kinevezési rendszerét. *„Ezt megváltoztattuk, és ez nagyon fontos – szögezte le a főtitkár, aki azt is mondta, ezzel nem kötöttek kompromisszumot az európai sztenderdekhez képest."*[18]

[14] MH: „Trócsányi: Párbeszéddel a megoldásig". *Magyar Hírlap,* 2014. november 19. https://www.magyarhirlap.hu/belfold/Trocsanyi_Parbeszeddel_a_megoldasig

[15] Uo.

[16] Bednárik Imre – Zalán Eszter: „A kormány módosítja a médiatörvényt és a bírósági rendszert". *Népszabadság online,* 2013. január 29. http://nol.hu/belfold/a_magyar_kormany_modositja_a_mediatorvenyt_es_a_birosagi_rendszert-1363041

[17] Uo.

[18] Uo.

Végszó

Az Alkotmánybíróság eljárása a médiatörvények felülvizsgálata tekintetében hazai viszonyaink ismeretében viszonylag könnyen értelmezhető, és emberi oldala érthető. Az orbáni kegygazdálkodás fényében nem nehéz belátnunk, hogy a hatalom jutalmazási és büntetőkapacitásának tudatában és annak fényében, hogy az e határozatot követő években a hatalom szolgálatában meddig jutott el az Alkotmánybíróság, az is javára írható, hogy legalább az általa elbírált tárgykörökben lényegében hű maradt saját szervezeti kultúrájához, hagyományaihoz.

Amire nincs észszerű magyarázat, az az Európa Tanács úgynevezett kompromisszuma. Ennek mentségére semmit nem mondhatunk, a döntés háttere teljesen homályos, legfeljebb az hozható fel, hogy az Európa Tanács tagállamai között számos autoriter rendszer található, az Orbán-rendszerhez hasonlóak, sőt annál még rosszabbak, elnyomóbbak is. Csakhogy az Európa Tanácsnak aligha feladata a lefelé nivellálás. Ellenkezőleg, szerintünk feladata lenne az alkotmányvédelemben ismert, a Magyar Alkotmánybíróság által is alkalmazott, a már elért védelmi-, illetve szabadságszint oltalma, e tekintetben a visszalépés tilalmának érvényesítése. Mert vagy van vélemény- és sajtószabadság, vagy pedig nincs. Ha van, az természetes, mint a belélegzett levegő vagy az iható víz. Viszont ezen túl szinte az összes átmeneti állapot a sajtószabadság hiányaként írható le. A részben szabad sajtó nem szabad! Tény, hogy az autoriter rendszerekben is van gettólétre szorított szabad sajtó, de annak fenntartása rendszerint extra bátorságot igényel. Ilyen helyzetekben viszont nem beszélhetünk sajtószabadságról. Kérdés, hogy a magyar Alkotmánybíróság, az Európa Tanács, illetve az itt nem elemzett Európai Unió magyar helyzet felett ugyancsak szemet hunyó magatartása mellett mekkora a felelőssége a magyar politikai társadalomnak, a még itt-ott létező autonómiáknak. Tény, hogy sem a vélemény- és a sajtószabadság értékeinek elkötelezett civil szervezetek (ritka személyes kivételeket leszámítva), sem a Magyar Újságírók Szövetsége, sem a médiát oktató akadémiai szféra eddig nem hódolt be a sajtószabadságot lebontó autoriter hatalomnak. *Ezt is illusztrálja, hogy a közszolgálati média munkatársa szemtanúként már 2010 decemberében ezt jegyzi fel magának:* „Egy lány sír a newsroomban »*Egyetlen médiajogászt sem találok, aki megvédené ezt a szart, csak olyan lesz a bejátszásban, amiben fikázzák. Engem ezért ki fognak rúgni*« – mondja."[19]

Viszont ahogy pusztította az állam a sajtószabadságot, szüntette meg egymás után egyre kisebb számú és szűkülő elérésű még független print és online

[19] Mong Attila: „A szabadság gyeplői – öncenzúra a magyar sajtóban". *Élet és Irodalom*, 2012. április 20. 16. sz. Online elérhető a Mérték Médiaelemző oldalán: https://mertek.eu/2012/06/11/oncenzura-a-magyar-sajtoban

közlönyeit, úgy gyengült a kritikusok hangja, és a szórakozni vágyó és hírfogyasztó közönség, mi mást is tehetne, rendesen beéri azzal a politikai rágógumival, amit kap. Ha a szabad sajtó elpusztítására Orbán nem kapott volna szabad kezet az Alkotmánybíróságtól és Európától, akkor a magyar demokrácia minden bizonnyal túlélte volna az ő pünkösdi királyságát.

Irodalom

Bednárik Imre – Zalán Eszter: „A kormány módosítja a médiatörvényt és a bírósági rendszert". *Népszabadság online,* 2013. január 29. http://nol.hu/belfold/a_magyar_kormany_modositja_a_mediatorvenyt_es_a_birosagi_rendszert-1363041

Európa Tanács: *Az Európa Tanács szakértőinek véleménye a magyar médiaszabályozásról.* 2012. május 11. https://mertek.eu/wp-content/uploads/2016/12/et_velemeny_2012.pdf

Fédération internationale des journalistes: „European Journalists Reject the new Hungarian Media Bill and Call for New Talks". *ifj.org,* 2010. június 23. https://www.ifj.org/fr/salle-de-presse/nouvelles/detail/article/european-journalists-reject-the-new-hungarian-media-bill-and-call-for-new-talks.html (A szerző fordítása.)

MH: „Trócsányi: Párbeszéddel a megoldásig". *Magyar Hírlap,* 2014. november 19. https://www.magyarhirlap.hu/belfold/Trocsanyi_Parbeszeddel_a_megoldasig

Mong Attila: „A szabadság gyeplői – öncenzúra a magyar sajtóban". *Élet és Irodalom,* 2012. április 20. 16. sz.

OSCE Press Release: „OSCE media freedom representative calls on Hungarian Government to halt media legislation package, start public consultations". *osce.org,* 2010. június 24. https://www.osce.org/fom/69491

VANNAK EMBERI JOGAINK. HOGYAN LEHETSÉGES EZ, ÉS MIRE HASZNÁLJUK EZEKET?

SZIGETI PÉTER[1]

Tanulmányunk első részében az emberi jogok elméleti megalapozásának nehézségeiről ejtünk szót. A többféleképpen lehetséges megalapozástól függetlenül is elismerjük e jogokat, de azok korszakhoz és rendszerhez kötött, tehát éppen nem univerzálisan érvényes, mégis modern, természetjogias felfogását képviseljük. Ez a pozíció jogrendszerben e jogok funkciójának a tételes jog feletti, helyes jogi mércék keresésének egyik jó megoldását látja, éspedig – bizonyos értelemben – a különböző, versengő világnézetek, erkölcsök közösen elfogadható minimumaként. Az alkotmányosság jogelméleti értelmének – éppen mert az kapcsolatba hozható az emberi jogokkal – ez adhat értékrelevanciát, mert alkalmas a jogrendszer működése jogimmanens mértékévé válni.

Továbbá, a fenti problematika kedvező alkalmat kínál arra, hogy válaszolhassunk e témában minket érintő jogirodalmi kritikákra. Munkásságomat egyfelől Sajó András (2004) akadémikus azért bírálta,[2] mert nem tartotta eléggé kritikusnak azt, hogy megelégedtem e jogok természetes jogkénti levezethetőségével, antropológiai vagy morális megalapozás nélkül, pedig ezek a háttérfeltevések nem megkerülendőek.[3]

A magánjog oktatója, az emberi jogok ombudsmana, majd alkotmánybírói oltalmazója, Lenkovics Barnabás (2017) ezzel némiképp ellentétben túlzottan is kritikusnak látott, egy későbbi tanulmányom alapján. Ugyanis a tulajdonjogi jogvédelem hasznos (magánjogi, alapjogi és nemzetközi jogi intézményrendszerben történő) differenciáltsága melletti *in praxi* egyetértésünkön túl azt a kritikát fogalmazta meg, hogy a tulajdonjog emberi jogkénti (antropológia) megalapozhatóságára vonatkozó kételyem téves, ezért cseréljem fel azt a nála erkölcsileg

[1] Az állam- és jogtudományok akadémiai doktora (DSc.), egyetemi tanár, a Széchenyi István Egyetem ÁJK Doktori Iskolájának vezetője.

[2] Szigeti Péter: „Az emberi jogok természetének megalapozása: egységesség – világnézettípusok és politikum". *Eszmélet,* 10. évf. 1998. 40. sz. 10–22.

[3] Sajó András: Bevezető feltevések a magyar jogi és jogtudományi recepció és kreativitás természetéről. In Sajó András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban.* Budapest, Áron Kiadó, 2004. 7–13.

megalapozott magas rangú követelménnyel: a tulajdonjog védelmi mechanizmusát, amely a magánegyén akaratautonómiájának anyagi alapja, terjesszük ki az alapjogi jogvédelmet érdemlő vagyoni jogokra és közjogi jellegű jogosítványokra, a társadalombiztosításra, sőt, a szociális biztonság tulajdonjogszerű, erős védelmére. Szimbolikusan: ne kérdőjelet, hanem felkiáltó jelet tegyünk az „emberi jogunk a tulajdonjog" mondat végére. Sőt, tekintsük a mindenkit megillető tulajdonjogot a tömeges jogfosztottság elhárítása eszközének.[4] Így védve a materiális természetjog árváit: *„Small is beautiful"* – ne pusztán csak létminimumként adandó jogként. Korunkban megtehető-e ez?

*

Kiinduló kérdésünk az, hogy *a természetes jogok és az emberi jogok vajon egy tőről fakadnak-e?* Jacques Maritain híres válasza szerint igen (1947), az emberi jogok státusza azonos a természetes jogokéval, csupán másképp szoktak érvelni mellettük.[5] Ezt a felfogást éppen az Emberi jogok egyetemes nyilatkozata (1948) utáni kodifikáltsága szorította háttérbe, eltávolítva azt a természetes jogokkal és a természetjogias felfogással való szoros kapcsolatától. Visszatekintve e jogok természetes jogokkénti megalapozhatóságára, nézzünk két megoldást! Egyrészt a korai klasszikus, Hugo Grotius leleményét, aki a természetjogi felfogások képviselőjeként eredeti módon tudta felvetni az emberi jogok természetének kérdését. Megoldása azonban nem egy, hanem két irányba tart: egyaránt felmutatja az *emberi jogok vallásos,* hívők számára való megalapozását és a *világi,* ateista gondolkodás számára való levezethetőségét. *A háború és a béke jogáról* (1625) című könyvében a következőképpen érvel: a jog egyik természetes forrása az ember társas ösztönei, közösségi érdekei összessége. A jog ezen szűkebb, társas-közösségi fogalmából alakult ki egy másik, tágabb fogalom, a természetjogé, melynek az emberi természet a forrása. A kettő úgy viszonyul egymáshoz, hogy „a *belső tételes jog* szülőanyja a megegyezésből fakadó kötelezettség, amely viszont a *természetjogból* meríti erejét, úgyhogy a természetet úgyszólván a tételesjog ősanyjának mondhatjuk" – írja Grotius. Egyértelmű, hogy a belső, tételes jog *(ius humanum)* a természetjogtól *(ius naturale)* veszi erejét. Miután a tételes jog levezetését megoldotta, már csak az a kérdés maradt, hogy vajon a természetjog ereje honnan származik: azaz milyen a természet természete? Itt válik ellentmondásossá Grotius megoldása, mert egyfelől szerinte a természetjog „helytálló volna akkor is, ha feltennők – márpedig ezt a legnagyobb bűn elkövetése nélkül még feltételezni sem lehet –, hogy Isten nem

[4] Lenkovics Barnabás: Emberi jogunk: a tulajdonjog! (Egy probléma vázlata). In Takács Péter (szerk.): *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára.* Budapest–Győr, Gondolat – SZE DFK, 2017. 227–238.

[5] Maritain, Jacques: *Les droits de l'Homme et de la Loi Naturelle.* Paris, L'Harmattan, 1947.

létezik, vagy nem törődik az emberek dolgaival", mert a természetjog *az ember belső lényegéből következik*, másfelől ezt *mégiscsak Istennek kell tulajdonítanunk, mert ő maga akarta, hogy ilyenek legyünk.* Tehát a természetjog mögötti emberi természet végeredményben vagy az isteni akaratból következő teremtésgondolatra megy vissza, amely egyben az isteni jog, a *ius divinum* forrása – ekkor transzcendens (nem evilági) a megoldás –, vagy pedig éppen ellenkezőleg, evilági: az ember társas-közösségi mivoltából, belső lényegéből fakad, földi tulajdonságként.[6]

Grotius ezzel alapvető álláspontokat rögzített. Konklúziónk szerint az emberi jogok világi megalapozhatósága csak akkor lehetséges, ha az emberi természet „természetének" megalapozásánál szakítunk a transzcendenciával, *és nem keverjük össze az ember társadalmi természetét az anyatermészet természetessége fogalmával.* A *ius divinum – ius naturale – ius humanum* középkoron átvonuló s a neotomizmusban újraéledő hármasjogréteg-koncepciója éppen erre a teremtésgondolatra visszavezethető „természetesség"-fogalomra alapozódik, mert az isteni teremtés gondolatában egységes magyarázatot nyújt az anyatermészet és az emberi természet genezisére. Az Isten, a természet és az ember triádjára. A nem létezőt bár nem lehet bizonyítani, éppen ezért azt hinni kell *(Credo, quia absurdum),* ami az egzisztenciálisan vagy erkölcsileg nehéz élethelyzetekre méltóságot adó fogódzót jelent a hittel élő embereknek. Az emberi jogok igazolása a konzervatív gondolkodási típusban éppen az isteni transzcendencia síkján történik. A természetjogot eredendően az ember teremtéskori természetének való megfelelés, az isteni jognak megfelelés minősíti, mert a teremtő előzetes harmóniát *(prestabilitae harmoniae),* célszerűséget, rendet vitt be a teremtett természet rendjébe. Ebből fakad a végső, keresztény valláserkölcsiségben megtestesülő abszolút mérték, amelyhez az ember alkotta *ius humanum* hozzámérendő. Ennek elfogadása azonban – látjuk – világnézeti kérdés. A teremtés eredményeként létrejövő organikus és hierarchikus, emberek közötti kapcsolatokat a konzervatív világnézetek értékként tételezték, mert szerintük az organikus közösségi hagyományok mesterséges megbontása zavarok forrása. Ezért is változtatásra, igazodásra *(ralllîment)* szorult a hagyományos konzervativizmus. Előbb a konkordátummal, majd a *Rerum novarum* (1891) kezdetű pápai enciklikával, teret nyitva a polgári társadalom jogegyenlőségi alapú, előjogoktól mentes elfogadásának, melyet aztán a politikai katolicizmust felváltó, kereszténydemokrata, keresztényszociális, a világnézeti és politikai pluralizmust elfogadó orientációk jelentenek.

Az egyes ember méltósággal élő személy – úgy a keresztény perszonalizmusban, mint a természetjog észjogi válfaja szerint (I. Kant, R. von Mohl) –, akit *megilletnek a közösségekben az emberi jogok.* Valláserkölcsileg és a világi erkölcs

6 Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete.* Második kiadás. Budapest, Napvilág, 2005.

alapján – akár liberális, akár szocialista – egyaránt. Az ember mint szubjektum, mint alany, akinek személyisége van, méltósággal való élését az biztosítja, hogy nem degradálható eszközzé – legalábbis az elvek magaslatán –, ami Kant második kategorikus imperatívuszának felel meg.[7] Robert von Mohl a „formális legalitás elvét összekapcsolja s egyben alárendeli egy felsőbb eszménynek, az ember felszabadulásának, *egyénisége szabad kifejtésének*, s a jogszerűséget e magasabb rendű célok szolgálatába állítja (anyagi legalitás)".[8] A klasszikus német filozófiának az emberi lényegről szóló tanítását, középpontjában a szabadság kibontakoztatásával, vitte tovább a Marx alapozta modern szocializmus gondolatvilága.[9] A méltósággal élő egyéneknek joguk van személyiségük szabad kibontakoztatásához, az önrendelkezéshez – szabad egyének szabad szövetségeként – és a magán- és intim szférához *(privacy)* egyaránt.

A világi változatot, a vallási és történeti „előítélettől" mentes *törvényhozói racionalizmust* alkalmazza – J. Bentham eszményével egybeesően – a francia és az amerikai alkotmány egyaránt. Max Weber megfogalmazásában: „Az epigrammaszerű tömörség és színpadiasság viszont megfelel az »emberi és polgári jogok« ugyanilyen jellegű megfogalmazásának az amerikai és a francia alkotmányban. Itt nem józan jogi szabályok, hanem szentenciaként előadott posztulátumok formájában fogalmaztak meg bizonyos axiómákat arról, hogy mi a jogi tételek tartalma, és azzal az igénnyel léptek fel, hogy a jog csak akkor igazán legitim, ha nincs ellentétben ezekkel a posztulátumokkal."[10] Igen, a tételes jog jog feletti – helyes jogi – mércéjének keresése egyaránt jellemzi a természetjogi gondolkodást és az emberi jogok mint a jogok sajátos csoportjának alkotmányossági funkcióját – tehetjük hozzá. A pozitív jogra vonatkoztatva igazol, legitimál vagy kritikailag elvet, delegitimál mindkettő.

A liberalizmusban az embereket elsődlegesen individuális természetű lényeknek tekintik, akik versengenek egymással. Az értelmes önzésen *(rational choice)* alapuló verseny a cselekedetek mozgatórugója, amely motivál és előre visz. Az emberi jogoknak a politikai jogaiban szabad, jogilag egyenlő individuumok versenyét kell biztosítani – jogegyenlőség és törvény előtti egyenlőség szerint –, akik nem állnak az anyagi természet rendjére jellemző organikus kapcsolatokban

7 A felvilágosodás és a klasszikus liberalizmus posztulátumával: „Cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mind mindenki más személyében mindig célnak is, sohasem pusztán eszköznek tekintsd" (Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Ford. Berényi Gábor. Budapest, Gondolat, 1991. 62.).

8 Péteri Zoltán: „A jogállamiságról". *Magyar Tudomány,* 34(96). évf. 1989. 9. sz. 724–735. Itt: 729. (kiemelés – Sz. P.).

9 Márkus György: *Marxizmus és „antropológia".* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

10 Weber, Max: *Gazdaság és Társadalom 2/2 Jogszociológia.* Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, KJK, 1995. 173.

egymással. Az individuális függetlenség értelmében vett szabadság minden más érték felett áll. Ezért az azt biztosító emberi és állampolgári (politikai) szabadságjogaikban individuumok szerződéses jogközössége jött létre (kontraktualizmus). E szabadságjogok megfelelnek az emberi természetnek, s ezért elidegeníthetetlenek. Az emberi jogok egyéni jogok.

Eltérően a liberalizmus negatív szabadságfogalmától – a valamitől való mentességtől – a modern szocializmus pozitív szabadságfogalommal dolgozik: a valamiért való szabadság több és más, mint a függés hiánya, mint a függetlenség. Az emberi létezést értelmessé tevő cél- és értékrealizáló szabadságnak előfeltétele az anyagi és szellemi javakhoz való közel egyenlő hozzáférés, amelyet a szocializmus a termelési eszközök köztulajdonával és az anyagi és szellemi javak reprodukciójában keletkező többlet feletti közösségi rendelkezéssel kíván biztosítani. Az embereket közösségi természetű, evilági lényeknek tekinti, akiket még ha el is választ egymástól a nem osztályszinten hierarchikus munkamegosztás és individuális intencióik, de a közösségi lét kölcsönös egymásrautaltsága (reciprocitás) és a humanista szolidaritás összeköti őket. Nem az élővilágra jellemző organizmus módján, mert a társadalmi lét természete ettől különnemű: a társadalmi létbeli előfeltétele az élő, de az arra vissza nem vezethető, mert a kategoriális ugrás többletével átformálja az ember előtti organikus-szerves létezést.[11] Munkájával, cél- és értékracionális cselekedeteivel, személyközi és társadalmi viszonyainak produkcióival és reprodukciójával.

Az emberi természet – szerintünk – a társadalmi-történelmi létben fogant és változik. Az emberi jogok is ebből levezethetőek, melyet éppen nem lehet a mindenkori közösség alakzatától és a történelemtől függetlenül, afölött megalapozni. Adott – ugyanakkor hosszabb távon, tehát akár szekulárisan is létező – társadalmi berendezkedés, korszak *helyes jogi mértékei (természet- és/vagy emberi jogi mértékei)* nem az ember elvont, általános természetéből származnak, hanem *emberi-társadalmi viszonyainak természetéből* következnek.[12] Az emberi jogok háttérfeltevései ezért sem egyneműek.

Az euroatlanti térségben az emberi jogok 1948 utáni kifejlődése oldotta meg a jogszolgáltatáson belüli, de a szakjogokon túlmutató jogréteg *sui generis* mértékeinek megtalálását. Ez aligha univerzális, de *az emberi jogok jogelvei és katalógusa e térségre jellemző jogimmanens mértékként* kapcsolatot teremt a nemzeti jogrendszerek között, azok *mintegy erkölcsi-természetjogi minimumaként.* Ezzel

[11] Szigeti Péter: „Materialista lételmélet – alapvetés". *Ezredvég,* XXIII. évf. 2013. 4. sz. 123–134.

[12] Hasonló módon fogta fel ezt a kiváló R. Pound, amikor az újhegeliánus Kohlerre támaszkodva „az adott hely adott civilizációjának jogi posztulátumairól beszélt", mondván, nincs ok arra, hogy azért mert képtelenség mindig mindenki számára elfogadható értékmérőt adni, felfüggesszük a jogrendet. Adjunk értékmérőket! (Szigeti–Takács: i. m. 68.).

némiképp áthidalva a világnézetek (értékrendek harca) és az emberi jogok megalapozhatóságának megmutatott különbözőségeit – amely áthidalási nehézségeket az is oldja, hogy az emberi jogok katalógusához fenntartások fűzhetőek, továbbá azok értelmezésében számottevőek az adaptációs változatok. Kissé vulgárisan, a közvélemény előtt és annak címezve alkotmányról akkor beszélnek, amikor az tartalmazza az emberi jogok elismerését és a hatalommegosztást. Hozzáfűzve: ennek érvényessége a polgári társadalom adott, történelmi időszakára vonatkozhat, de aligha örök érvényű. (Alkotmány ugyanis már létezett az antikvitásban (vö.: Aristoteles: *Athénaión politeia;*[13] a feudalizmus bizonyos helyein, az államszocializmusban – úgyhogy tartózkodni szükséges a ma álláspontjáról generalizáló és visszavetítő anakronizmustól). Bemutatjuk: az alkotmányosság jogelméleti értelme pontosabban ragadja meg a polgári társadalmi berendezkedésben, egy jogrendszer működtetésében annak jogimmanens, helyes jogi mértékeit. Ugyanakkor e belső szemlélet kiegészítendő a jog jogon túlra, a társadalomra ható külső nézőpontjával.

Karel Vasak (1977) figyelemre méltó, modern megoldása nem a természetes jogok keresésén alapult, hanem éppen a minket is foglalkoztató *történelmi törekvések* felől jellemez. A jogok három csoportját azok három generációjára tekintettel magyarázta, amikor összekötötte a szabadságjogok megjelenését a polgári forradalmakkal, a második generációs gazdasági-szociális-kulturális jogokat a szocialista forradalmak követelményeivel, míg a harmadik generációs, szolidaritási alapú jogokat – tehát az egészséges környezetért, a jövő nemzedékekért való felelősség, az emberiség közös kincsének védelme *(Res communis omnium usus),* a humanitárius segélyezés stb. – a gyarmatosítás alóli felszabadító mozgalmak igényeivel.[14] A harmadik generációs jogok jelentősége az első és a második generációs Egyezségokmányok (1965, 1975) és egyéb nemzetközi jogi dokumentumok és fórumok gazdag joggyakorlata[15] után a globalizáció folyamatának felerősödésével, a fenntarthatósági problémák súlyosbodásával még csak növekedett. Igényli a szakjogi

[13] Arisztotelész: *Az athéni állam.* Ford. Ritoók Zsigmond. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

[14] Vasak, Karel: *A 30-Years Struggle. The Sustained Effort to give Force of Law to the Universal Declaration.* UNESCO Courrier, 1977. 11.

[15] Itt gratulálhatunk az Ünnepelt kiterjedt hazai és nemzetközi jelentőségű jogtudományi munkásságához, amelyet az emberi jogok joggyakorlatának és az igazságszolgáltatás ebben betöltött szerepének szentelt. Lett légyen szó egy korai monográfiájáról, amelyet a büntető igazságszolgáltatásban a hatalommegosztás problémáiról írt (1987), vagy amikor az EJEB strasbourgi esetjogát a tisztességes *(fair)* eljáráshoz való jog dogmatikai alaposságú és mélységű elemzésével végezte el (Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2007.). E humanista szemléletű munka nemcsak azt támasztja alá, hogy a bűnözőknek is vannak emberi jogai, hanem a nyomozó és vádhatóságoknak, az ítélkező bíráknak és a védelmet ellátó ügyvédeknek is releváns tudást közvetít ahhoz, hogy a kontradiktórius büntetőeljárásban jogszerű és megalapozott verdiktek születhessenek.

megoldások fölötti, de azokat átható problémakezelést, egyben a jövő generációiért való felelősségvállalás jegyében, miközben – sajnálatos módon – e jogok katalógusának szövegpozitivista, dogmatikai kidolgozottsága éppúgy *„light"*-os maradt, mint ezek jogérvényesítési-jogvédelmi mechanizmusaié.

A természetes jogok – természetjog – emberi jogok átfogó kapcsolatrendszerében tehát a genetikus-történeti különbségek és magyarázataik különbözősége ellenére találtunk közös fogalmi elemeket, és még inkább *legitimációs* (igazoló, cselekvést motiváló; elvető-delegitimáló; a jogalkotás felé programot kínáló) és *helyes jogi funkciókat,* amelyek a jogpozitivista, szakjogi jogrétegre reflektálhatóak. Kérdés már az, hogy milyen módon és kinek a részéről. Ebbe a válaszba be kell vonnunk (vizsgálódásunk immáron szűkebb köreként) az emberi jogok – alkotmányos jogok – alkotmányos alapjogok viszonyának tisztázását is.

Az *emberi jogok – alkotmányos jogok* relációban az az érdekes, hogy az első kategória természetjogias jellegű, míg a második kiemelten, alkotmányos szinten szabályoz ugyan törvényes jogokat, ennyiben erősebbek, mint a „sima" törvényes jogok, mégis átváltozik az alkotmányba foglalástól természetjogias jellegük: pozitivizálódnak így az emberi jogok, s ezzel aurájuk egy részét el is vesztik, miközben alkotmányos írásba foglalásukkal felerősödik a joggyakorlatban, az intézményi megoldásokban és a jogászi érvelésben játszott szerepük.[16] Új mezőt nyitnak a jogvédelemben az írásba foglalással. Ugyanakkor megmutattuk a magyar és a francia jog elemzésén, hogy mind az emberi jogok – alkotmányos jogok relációban, mind az *alkotmányos jogok* és a szűkebb *alapjogok* tekintetében a terminológiai megoldások sokszor csak szinonimák, máskor viszont a nemzeti jogrendszerbeli meghatározottságaik – az alapjogkorlátozás feltételei, tesztjei – súlyos következményekkel járnak, illetőleg járhatnak.[17]

[16] Így meglehetősen tagolt alkotmányos kontrollt alakított ki a francia Alkotmánytanács (le Conseil constitutionelle), amikor saját maga tette jogi normává az általa felértékelt 1958. évi alkotmány preambulumát, amely leszögezte: „a francia nép elkötelezi magát az emberi jogok és a nemzeti szuverenitás mellett, ahogyan azokat az 1789-es Jognyilatkozat meghatározza, s az 1946-os alkotmány preambuluma megerősíti és kiegészíti." Együtt érvényessé téve ezzel az *„ember és polgár szabadságjogait* és a *Köztársaság törvényei által elismert általános elveket [principes fondamentaux reconnus par les lois de la République]"*. Így elsődlegesen e szervhez került 1971-től a *bloc constitutionalité,* tehát az alapjogvédelem, a törvények alkotmányossági kontroll-funkciója, de a szélesebb alkotmánybíráskodási problematika szerve maradt a Semmítőszék (Court de cassation) és az Államtanács (le Conseil d'État) – utóbbi a közigazgatás törvényességének őreként. 2010-től a *question prioritaire de constitutionalité* (QPC) bevezetésével (az alkotmányosság elsőbbségének *a posteriori* vizsgálhatóságával) *a francia jog csatlakozott a standard európai tendenciához.* (Részletesebben lásd Paksy Máté: *A konstitucionalizmus archeológiája.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2014.)

[17] Szigeti Péter: „Emberi jogunk-e a tulajdonjog? Némely problémák vázlata". *Állam- és Jogtudomány,* L. évf. 2009. 3. sz. 410–413; és Favoreu, Louis et al.: *Droit constitutionnel.* 10e édition. Paris, Dalloz, 2007.

Az alapjogok jogelméleti jelentősége, funkciója éppen az, hogy *a pozitív jogi érvényesség feletti joghelyességi mércén méri meg a jogi normákat,* s ezzel magasabb önreflexiós fokra emeli a jogrendet, mégpedig új öntisztító mechanizmus kiépítésével. Az alkotmányozó hatalom által alkotott alapjogok *a törvényhozó hatalmat korlátozzák* (nálunk ez volt a régi Alkotmány (8. § [2] bek.). Ennek csak akkor van értelme – mint ezt Kelsen 1928-as *La garantie juridictionelle de la Constitution (La justice constitutionelle)*-je kimutatta[18] –, ha az *alkotmányos alapjogok* a rendes törvények (és az alkotmányos jogok és elvek) felett állnak, és az alkotmányellenes aktusok megsemmisítését független szervre bízzák.[19] Az alapjogi bíráskodás éppen ilyen intézmény lehet – ha az indítványtevők, a hatásköri és eljárási szabályok megfelelnek az ilyen alapjogvédelmi funkció gyakorlásának. Ezt tekintettük a magunk részéről a *jogelméleti értelemben vett alkotmányosság* fogalmának, eltérően annak szokásos szakjogi és kevésbé szokásos, de reális jogszociológiai relevanciájú fogalmától. Az, hogy a jogászi érvelésben nincs különnemű alapjogvédelmi érvelés – legfeljebb az érvelési láncolat hosszabb, terjedelmesebb, mint a bírói jogalkalmazásban[20] –, nem változtat az alkotmányosság funkcionális értelmén.

Az Alkotmányosság jogelméleti kategóriája: a jogrendszer jogimmanens, önreflexiós szintjének megemelése

Elkerüljük az alkotmányosságnak azt a szakjogban használt, legszélesebb alkotmányjogi fogalmát, amely a népszuverenitást, a hatalommegosztást, a jogállamiságot és a törvények uralmát is magában foglalja, olyan ideális mércét alkotva, amely a történeti képződmények felett áll, s így azok csak több-kevesebb mértékben tehetnek eleget neki.[21] Más úton járunk. Az „alkotmányosságot" nem ideális, hanem reális történelmi kategóriaként elemezzük, specifikus elméleti tartalommal – a jogrendszer természetjogias természetű, alapjogi kontrolljaként – bontjuk ki.[22]

[18] Kelsen, Hans: „La garantie juridictionelle de la Constitution (La justice constitutionelle)". *Revue du droit public et sciences politique,* Vol. XXXV. 1928. No. 45. 197–257.

[19] Nem parlament által választott elnökre, vagy pláne nem *Führerprinzippel* működő birodalmi elnökre és jogrendszerre, ahol a vezér akaratnyilvánítása jogértelmezésiforrás-értékű (vö.: H. Kelsen – C. Schmitt vita [1931] a „Ki legyen az alkotmány őre?" kérdéséről. Lásd in Takács Péter (szerk.): *Államtan.* Budapest, Szent István Társulat, 2003. 289–332, illetve: 260–288.). Ott pedig, ahol nincs intézményes megoldása az alkotmányosság problémájának, a megoldásokat sokkal több esetlegesség és önkény veszélye fenyegeti, mintha institucionalizálnák.

[20] Győrfi Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere.* Budapest, INDOK, 2001. 2.7. rész

[21] Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan.* Budapest, Osiris, 1996. 20–21.

[22] Az alkotmányosság alkotmányjogi *(szakjogi)* és az itt kifejtendő jogelméleti – a jogrendszer egészét magasabb önreflexiós fokra emelő *alapjogi kontroll* – fogalma mellett utalnunk szükséges egy harmadik szempontra, a *jogszociológiai értelemben vett* alkotmányosságfogalomra,

A valóságos alkotmányelméleti probléma az, hogy az *alkotmányosság fogalma* több és más, mint az alkotmány normáinak és jogtételeinek összessége. Kettős értelemben is. *Egyrészt* lehetséges olyan alkotmány, amely a közjogi berendezkedés kereteit adott politikai hatalom tetszése szerint rendezi be és/vagy váltogatja. Ha ezt formálisan jogszerűen teszi, akkor se alakulhat ki tartósan olyan, szociológiai értelemben vett alkotmányosság, amely a társadalom elfogadottságával és a politikai közösség követni készségével találkozhatna. Ehhez meggyőző erőre, elvekre és az idő rostáján való megmérettetésre is szükség van. E nélkül lehet alkotmány, alkotmányosság azonban aligha. *Másrészt* a XX. század második felére kialakuló alkotmányosság azért szélesebb és több is az alkotmány szabályainak, tételeinek összességénél, mert az *egyedi normák* mögött *különös érvényességű jogelveket,* s e jogelvek mögött *általános* filozófiai, gazdasági, morális, politikai *elveket találunk.* A normák, a különös és általános elvek logikailag és funkcionálisan is kölcsönösen feltételezik egymást. Egymásra reflektáltak. A jogi normák egyediek abban az értelemben, hogy a jogelvekhez képest specifikált elvárásokat, rendelkezéseket fejeznek ki, mert szituatív érvényességgel fogalmazzák meg a cselekvés megengedett, megkívánt vagy tiltott mértékeit, s pozitív vagy negatív szankciót rendelnek elvárásaikhoz. De a jogrend nemcsak magatartásszabályokból, hanem absztraktabb rendezőelvekből, jogelvekből is áll. Az egyedi, egyes jogi normák (amely megállapítás tehát nem tartalmi, szabályozástechnikai különösségük, tipikusságuk elvitatására vonatkozik), a különös jogelvek, mint jogegyenlőség, jogbiztonság, *nullum crimen, nulla poena, ne bis in idem,* szerződési szabadság stb. és az általános elvek relatív természetű, korhoz kötött természetjogias tartalmai együtt jelentik az alkotmányosságot. Ez *materiális tartalmainál és vonatkoztatási összefüggéseinél fogva is más, mint az alkotmány szövege,* noha vizsgálata során szükségképpen ebből kell kiindulni.

Ott ugyanis nincs alkotmányossági kérdés, ahol az alkotmány normatív tartalmai vagy a pozitív alkotmányjogi és egyéb jogszabályok jogági normái eligazítást nyújtanak. A jogrend konzisztenciájának keretei között megválaszolható értelmezési és dogmatikai kérdések jogalkalmazói, és nem alkotmányossági kérdések. A jog ugyanis nem normák esetleges halmaza, hanem belső rendezettséggel bíró objektiváció. Attól rend, hogy ágazati és jogdogmatikai tagoltsága van, hogy a jogforrás-hierarchia formális rendezettségén keresztül visszavezethető az alkotmányos alapnormákra. Az alkotmányosság problémái csak és kizárólag ott lépnek fel, ahol: 1. *szabályozatlan, de szabályozást igénylő életviszonyok jelennek meg, alkotmányos mulasztásként;* 2. *értelmezést igénylő* konzisztenciaproblémák lépnek fel, alapjogok egymás közötti relációjában, illetve az alapjog és a törvényes jogok

amely az alkotmányos intézmények, normák *követni készségének* társadalmi szintjét, emberi attitűdjeit vizsgálja. Jogkövetési, hatékonysági problémaként tehát.

között; 3. az életviszonyok túlfejlődnek a régi jogon, *az új tagadja a régit, a régi és az új ellentmondása lép fel* anélkül, hogy a törvényhozó reagálna az ellentmondásra, s jogalkotással küszöbölné ki azt. A társadalmi változások materiális szükségletei áttörnek a régi normákon és formális jogi kereteken, és azokba nem férnek bele az adaptáció hagyományos eszközeivel (jogalkalmazói interpretációs módozatok, fikció, vélelem, analógia, irányelv, elvi döntés).

Az alkotmányosság alakulása ezért a jogfejlesztés bizonyos típusú szükségleteire reagál. A jogrendszer alkotmányossági kontrollja egyben az alkotmányosság materiális tartalmainak a produkciója és reprodukciója, az alkotmányos valóság, a *„Verfassungswirklichkeit"* értelmében. Szélesebb az alkotmány szövegénél, de csak az alkotmány és a fennálló jogrend keretei között történhet az alkotmányos valóság reprodukálása. *A produkció innovatív mozzanata addig a felső határig mehet el, ameddig e bővített reprodukció a saját alapjain áll, és fejlődik.* Nem rombolhatja le kiinduló előfeltevéseit, nem teremthet új alapot új alkotmány számára. Feltétele az alkotmányosság ezen értelmezésének, hogy *egyetlen ilyen funkciójú, autoritással rendelkező szervezet,* testület – az alkotmánybíróság vagy az USA esetében a Supreme Court – esetén van csak értelme működésének, mert ha létezne alkotmányossági konkurense vagy felettes szerve, akkor már nem lehetne az alkotmányosság letéteményesének őre helyzetében. Szemben a rendes és rendkívüli bíróság jogorvoslati logikájával, amely több lépcsőben is teret ad a jogszerűség-megalapozottság, az anyagi igazság érvényesíthetősége érdekében a felülvizsgálatnak, noha a jogerős ítéletek beálló joghatásai érdekében és/vagy a célszerűséghez fűződő érdek következtében a jogbiztonság igénye egyszer itt is lezárja az elvitathatósági folyamatot – mutatott rá G. Radbruch.[23]

Ha a pozitív jog elérné azt, amire törekszik, ti. hogy hézag- és ellentmondásmentes legyen, és a társadalmi valóság nem lenne állandó mozgásban, akkor valóban nem lenne szükség az „alkotmányosság"-nak az alkotmányhoz képesti többletfogalmára. Arra, hogy az alkotmányértelmezés monopóliumával *erga omnes* rendelkező testület a normatív érveléseket jogelvi érvelésekkel, s mindkettőt – szükség esetén – elvi-dogmatikai jelentésekkel, érvelésekkel egészítse ki. Az alapjogi bíráskodásban az alkotmányosság zsinórmértékeinek explicitté tételével, illetőleg a jogalkotó hatalom feletti alkotmányossági kontrollal válik e testület a hatalommegosztás tényezőjévé, *eltérően attól a törvényességi kontrolltól, amelyet az igazságszolgáltatás lát el a végrehajtó hatalom fölött.*

Megoldásunk azt is tartalmazza, hogy az „alkotmány szelleme" értelmében vett alkotmányosságfogalomra csak akkor van szükség – anélkül, hogy az irracionalitás területére lépnénk –, ha fellépnek alkotmányossági szükségletek: a három típus

[23] Radbruch, Gustav: Jogfilozófia. In Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

egyike vagy egymás melletti több formája is; és a jogi objektiváció működésmódjában telepítve van az a sajátos grémium, amelyet az egyetlen – a problémamegoldás autentikus monopóliumával rendelkező – alkotmánybíróság léte jelent: a jogszabályok alkotmányossági felülvizsgálatának eredményeként azok potenciális megsemmisítése, illetőleg az alapjogok alapjoggal való ütközésének (alapjogi bíráskodás) feloldó szerepe. Ebben a felfogásban az alkotmányosság nem láthatatlan, nem is a rendes bíráskodás rendjének felesleges meghosszabbítása, hanem a hatalommegosztás szerve: alkotmányossági kontrollt gyakorol a jogalkotó hatalom, az államszervezet (ha ide telepítették az államszervezeti bíráskodás funkcióját) és a jogrendszer működése felett.

Álláspontunk az amerikai alkotmányértelmezési elméletek vitája felől nézve[24] hasonló a modern aktivizmus „élő alkotmány" álláspontjához, s kizárja a *textualizmus* („a szöveg erősebb, mint a törvényhozó maga") és az *originalizmus* (az alkotók eredeti szándékait fürkésző) meglehetősen egyoldalú szemléletét. Mi az alkotmányosság kérdését is a jogfejlődés egésze szemszögéből vetettük fel. Ennek alapján kíséreltük meg meghatározni helyét és a „felső határ" küszöbfogalmát, amelyen túl már nem az alkotmányosság bővített reprodukciója, hanem az alkotmányt derogáló jogalkotás történik. *Arra nincs felhatalmazás e funkció ellátás során, hogy túllépjen az alkotmányos identitáson.* Az az alkotmányozó hatalom feladata, és nem a hatásköri és eljárási keretek következtében mindig részleges funkciójú alkotmányvédő szervé.

Az alapjogi bíráskodás értékelésénél és a jogrend absztrakt normakontrolljánál is ezen jogelméleti mérce alapján lehet állást foglalni. Az alapjogi kontrollnak éppen az az értelme, hogy felmerülő mulasztások, konzisztenciaproblémák, az új szabályozási szükségleteknek a régin áttörő eseteiben *új szintézist teremtsen alapjogok és alapjogok, jogszabályok és alapjogok között: ez az alkotmányosság specifikus értelme.* Ha ezt alkotmánybíróságok nyilvános határozataikban teszik meg, akkor – függetlenül attól, hogy ez más értékpremisszák alapján irodalmilag bírálható és bírálandó – *e szintézissel a jog relatíve új rétegének a formális legalitás követelményrendszerével összhangban lévő intézményesedése megy végbe.* És ez magasabb fokú, a hatalomgyakorlás elé egyértelműbb korlátokat állító állapot, mintha az alkotmányosságnak az alkotmánynál szélesebb, de behatárolt mozgásterét akármelyik, bármelyik állami szerv maga alakíthatná. Ezért és ennyiben alkalmas az alkotmánybíráskodás az alkotmányosság letéteményesének szerepére. Kivéve, ha a gyakorlatban inkonzisztens döntéseivel a jogrendben több problémát okozna, mint amennyit megold.[25] Ez esetben nem a joghelyesség végső, közhatalmi

[24] Paczolay Péter (szerk.): *Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Jogfilozófiák.* Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1995. 27–31.

[25] Ennyiben az emberi jogok második világháború utáni nemzetközi elismerése és hatása a nemzeti joggyakorlatra eltérő értelmezések tárházát nyitotta meg. Lásd például Harmathy

autoritással bíró mércéjeként működne, hanem a zavarok megsokszorozása miatt diszfunkcionális lenne tevékenysége.

*

Miután az alkotmányosság jogelméleti kategóriáját, benne az emberi jogokkal, egy jogrendszer jogon belüli, saját önreflexiós szintje növekedéseként mutattunk be, rá kell mutatnunk arra is, hogy az alkotmányosság őre-fejlesztője funkcióját mindig intézményesítik, de közel sem közömbös, hogy hogyan. Milyen indítványtevői alanyi körrel, eljárási, hatáskörgyakorlási kondíciókkal történik ez, és milyen összetételű szerv látja el ezt a feladatot. Az intézmények működése ezért *sem csak manifeszt, hanem mindig látens funkciókat és diszfunkciókat is szül.* Az intézményes működésmód felől nézve *a tulajdonjog emberi jogi státuszának* komplex – alanyi jogi és emberi jogi – és többszintű (belső és nemzetközi jogi) védelme rendben lévő, de ez az emberi jogi státusszal, kordivattól függetlenül, igazából csak akkor volna összeköthető, ha a tulajdonjog tárgyai, az anyagi-vagyoni és szellemi javak *saját – egyéni vagy kollektív – munka eredményei volnának.*[26] De nem azok a *dominánsan a bérmunka és a tőke* viszonyára épülő társadalmakban. Ugyanis az árutermelő,

Attila: „Az Európai Unió Alapjogi Chartája és a nemzeti jogalkalmazás". *Állam- és Jogtudomány,* L. évf. 2009. 3. sz. 273 –291; vagy Jeney Petra: A tulajdonhoz való jog az Európai bíróság gyakorlatában. In Sajó András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban.* Budapest, Complex Kiadó, 2006. 73–91. Komoly elemzések készültek a *magyar joggyakorlatról,* „a magánjog alkotmányosodása" problematikában. Lévayné Fazekas Judit *áttekinti* az itt meglévő álláspontokat: Vékás Lajos (2007) felfogásában az alkotmányos jogok érvényesüléséhez a magánjognak megfelelő az eszköztára, az alapjogok és a szerződések közötti összhang a magánjogi normák közvetítésével történik – abból kiindulva, hogy a Ptk. rendelkezéseit is az alkotmányos renddel összhangban kell értelmezni. Paczolay Péter (2013) a Ptk.-t érintő AB döntéseket elemezve arra a következtetésre jutott, hogy az elmúlt 20 évben a testület döntései érdemben formálták, alakították a magánjogot. Az emberi jogok magánjogi érvényesülésére nézve Menyhárd Attila (2009) alakított ki négy értékes, leíró-értelmező modellt. Ezek bemutatása mellett szerzőnk hozzáfűzi, hogy az, hogy az emberi jogok elismerése és védelme a magánjogi normák közvetítésével vagy közvetlen alkalmazhatóság útján történik – az érdekmérlegelésen nyugvó magánjogi ítélkezés nyitottságán múlik. (Lévayné Fazekas Judit: „A magánjog kihívásai a XXI. században". *Jog – Állam – Politika,* XII. évf. 2020 [különszám]. 131–144.).

26 A tulajdonjog emberi jogkénti ilyen, materiális természetjogi megalapozása antropológiai. De sem ez esetben, sem egyéb megalapozás mellett nem tolható fel a *strict* értelemben vett alapjog státuszába, hiszen *a tulajdonjognál a törvényhozó szabja meg a cselekvés megengedett mértékét* vagy éppen a közérdekből történő kisajátítás további feltételeit. Ami emberi jog, ami alkotmányos jog, az nem feltétlenül alkotmányos alapjog is egyben, ha nem szinonimákként egyszerűsítik le e fogalompárok használatát. A magyar jogrendszerben a szűkebb értelemben vett alapjog lényeges tartalma tekintetében csak akkor korlátozható, ha az másik alapjoggal ütközik. Ha a korlátozáshoz elég valaminő alkotmányos elvre vagy közérdekre hivatkozás, akkor teljesen fellazul az alapjog jogrendbeli státusza.

és még inkább a tőkés árutermelő gazdaságokat egyaránt a tőke koncentrációja és centralizációja jellemzi (mely gazdasági törvényszerűség megszüntethetőségének fundamentális jelentősége elkerüli Lenkovics professzor figyelmét). Ezért, és nem esetlegességek miatt jutottunk el a kicsi és helyi jellegtől az óriásmonopóliumokig, a vagyonkezelő holdingokig, a transznacionális korporációkig – *a munka és a tulajdon elválasztása,* a tulajdonjog elszemélytelenedése és koncentrációja közepette, melyet szerzőnk kárhoztat. Egészen addig, hogy nemcsak a jóléti állam öncsonkításai ellen lép fel, a szociális biztonság megteremtése vagy az emberi méltóság német alkotmánybíróság által – a méltóság sérthetetlenségéből levezetett – megélhetési minimum követelményeiért, hanem a globális szociális szakadék, a klímakatasztrófa veszélye és a migrációs válság megoldása is globális újraelosztást igényelne. „Mert az ember által elszenvedhető legnagyobb jogfosztottság az, ha semmi esélye rá, hogy önmagáról gondoskodjék és biztosítsa megélhetését" (idézi Ernst Schumachert). Ennek a tömeges jogfosztottságnak az elhárítására szolgált és szolgál a javak egyetemes rendeltetése, a mindenkit megillető tulajdonjog.[27]

A humánus célokban egyet is érthetünk vitapartnerünkkel. A probléma abban van, hogy *a tulajdonjog ma is mindenkit megillet* (akár emberi jogi, akár valláserkölcsi, akár szociális háttérigazolást tesznek mögé). A tulajdonjog *tárgyához,* különösen a jelentős termelési eszközök tulajdonjogához azonban már csak igen kevesen jutnak hozzá. A jog tehát nem azonos a ténnyel, a jogok és a tények együtt a termelési és társadalmi viszonyok jellegének függvényei. Ezen a jogintézmények bizonyos mértékben változtathatnak nivelláló, kispolgári demokratikus újraelosztással,[28] startupvállalkozások vagy egzisztenciahitelek támogatásával, máskor privatizációval vagy éppen államosításokkal, esetleg a szociális biztonság államcélként (pusztán intézményfenntartási kötelezettséget jelent) vagy alanyi jogként védett, sokkalta erősebb módján. Némi hatása a versenyjogi szabályoknak is van. A jog szabályozó erejével véghezvitt változtatásoknál sem közömbös, hogy mely társadalmi csoportnak kedvező, és melyek számára hátrányos, diszfunkcionális módon történik a regulatív beavatkozás. Ezért a jogintézmények, benne a tulajdonjog szerepét is a társadalmi viszonyokba ágyazottan kell megítélni. Megoldásaikkal milyen életlehetőségeket mozdítanak elő?

*

Eddig egy jogrendszer minősítésének jogimmanens mértékeként vezettük le az alkotmányosság helyes jogi, jogelméleti értelemben vett mércéjét, benne az emberi

[27] Lenkovics: i. m. 238.

[28] De nem szakadatlan újra- és újraelosztással, mintegy állandóvá téve a startbeli nivellálást, amelyet a vagyon és forgalombiztonság aligha tűr el.

jogokkal. A tulajdonjog és annak tárgya, ami mindig munkatermék, saját vagy idegen munka elsajátításának terméke, kinyitotta a megítélés dimenzióját. A jogimmanens mértéken tehát túl kell lépünk akkor, amikor a működő jogrendszer teljesítményét társadalmi hatása felől vesszük, amikor részrendszert az egészre vonatkoztatottan nézünk. *Mi lehet egy jogrendszer esetében ez a történetiséggel nem szembenálló, a formális legalitás kiszámíthatóságát megtartva meghaladó végső értékmérő?* Amiben a *relatív, korhoz és rendszerhez kötődő jogimmanens és a jogon túl lévő abszolút értékmérők* egymásra vonatkoztatottak lehetnek. A*z ember nembeli lényegének* – munkájának, nyelvének, kultúrájának, univerzalitásának abszolút mértéke – történelmi kibontakoztatásában játszott szerepük szerint lehet megítélni a történetileg előálló jogintézményeket, jogrendszereket. Azt, hogy végső soron hogyan, mennyiben segítették elő vagy éppen gátolták természetjogias értékvonatkozásaikkal, jogos-jogtalan minősítéseikkel és eljárásaikkal *az emberi társadalmak és a társadalomban élő egyes emberek*[29] *szabadságfokának* – az adott kor adott feltételei között elérhető – *kibontakoztatását.* Peschka Vilmos jogelméleti megoldását[30] vittük át a jogfejlődésre alkalmazva, ahol *a nem túlélése előfeltétele szabadságfoka vizsgálatának.* A jog éppen azért kaphat jelentős szerepet a végső érték, a nembeli lényeg szabadságfokának perspektívájába állítva, mert szabályozó hatalmánál fogva az összfolyamat önfényű, *sui generis* tényezője. A mindenkori emberi-társadalmi állapotokban termelődő együttélési magatartásminták és konfliktusfeloldások adekvát rendje keresésének végső mértéke az elérhető szabadságfok biztosítása.

Irodalom

Arisztotelész: *Az athéni állam.* Ford. Ritoók Zsigmond. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

Bárd Károly: *Emberi jogok és büntető igazságszolgáltatás Európában.* Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2007.

Favoreu, Louis et al.: *Droit constitutionnel.* 10e édition. Paris, Dalloz, 2007.

Győrfi Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere.* Budapest, INDOK, 2001.

Harmathy Attila: „Az Európai Unió Alapjogi Chartája és a nemzeti jogalkalmazás". *Állam- és Jogtudomány,* L. évf. 2009. 3. sz. 273–291.

Jeney Petra: A tulajdonhoz való jog az Európai bíróság gyakorlatában. In Sajó András (szerk.): *Alkotmányosság a magánjogban.* Budapest, Complex Kiadó, 2006. 73–91.

[29] „A dolgok és összefüggéseik végső mértéke az ember" (a szofista Prótagorasz *homo mensura* tételének továbbfejlesztett változataként).

[30] Peschka Vilmos: *A jogszabályok elmélete.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 162–167.

Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Ford. Berényi Gábor. Budapest, Gondolat, 1991.

Kelsen, Hans: „La garantie juridictionelle de la Constitution (La justice constitutionelle)". *Revue du droit public et sciences politique,* Vol. XXXV. 1928. No. 45. 197–257.

Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan.* Budapest, Osiris, 1996.

Lenkovics Barnabás: Emberi jogunk: a tulajdonjog! (Egy probléma vázlata). In Takács Péter (szerk.): *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára.* Budapest–Győr, Gondolat – SZE DFK, 2017. 227–238.

Lévayné Fazekas Judit: „A magánjog kihívásai a XXI. században". *Jog – Állam – Politika,* XII. évf. 2020 (különszám). 131–144.

Maritain, Jacques: *Les droits de l'Homme et de la Loi Naturelle.* Paris, L'Harmattan, 1947.

Márkus György: *Marxizmus és „antropológia".* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Paczolay Péter (szerk.): *Alkotmánybíráskodás, alkotmányértelmezés. Jogfilozófiák.* Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 1995.

Paksy Máté: *A konstitucionalizmus archeológiája.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2014.

Peschka Vilmos: *A jogszabályok elmélete.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

Péteri Zoltán: „A jogállamiságról". *Magyar Tudomány,* 34(96) évf. 1989. 9. sz. 724–735.

Radbruch, Gustav: Jogfilozófia. In Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

Sajó András: Bevezető feltevések a magyar jogi és jogtudományi recepció és kreativitás természetéről. In Sajó András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban.* Budapest, Áron Kiadó, 2004. 7–13.

Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete.* Második kiadás. Budapest, Napvilág, 2005.

Szigeti Péter: „Az emberi jogok természetének megalapozása: egységesség – világnézettípusok és politikum". *Eszmélet,* 10. évf. 1998. 40. sz. 10–22.

Szigeti Péter: „Emberi jogunk-e a tulajdonjog? Némely problémák vázlata". *Állam- és Jogtudomány,* L. évf. 2009. 3. sz. 410–413.

Szigeti Péter: „Materialista lételmélet – alapvetés". *Ezredvég,* XXIII. évf. 2013. 4. sz. 123–134.

Vasak, Karel: *A 30-Years Struggle. The Sustained Effort to give Force of Law to the Universal Declaration.* UNESCO Courrier, 1977.

Weber, Max: *Gazdaság és Társadalom 2/2 Jogszociológia.* Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, KJK, 1995.

NO COMMENT

Virág György[1]

„…mostanában a magyar nyelvű internet kommentszekcióiban nagyjából olyan a hangulat, mintha az Agymanók *című Pixar-rajzfilm Bayer Zsolt elméjében játszódna, miután éppen kipróbálta a Flakka nevű hírhedt dizájnerdrogot. Valójában a jelenség nem magyar; nézzen csak be bátran egy tetszőleges YouTube-videó alá a kommentfolyamba: pillanatok alatt elszabaduló szélsőséges indulatokkal, egymás sértegetésével, nyers agresszióval, az értelmes párbeszéd szinte teljes hiányával fog találkozni."*[2]

Kommenteket olvasni nem szabad. (Egyesek szerint kifejezetten tilos.)[3] Viszont érdemes. Különösen vészesen alacsony vérnyomás vagy nehéz ébredés esetén, valamint az emberiségbe vetett hit kiölésének eltökélt szándéka által motivált állapotban. Minden esetben azonnal hat.

A komment weboldalakon, blogokon, a közösségi média platformjain megjelenő hozzászólás, rövidebb olvasói vélemény. A kifejezés feltehetőleg a (sajtó) kommentár (értelmezés, magyarázó megjegyzés, hírmagyarázat, állásfoglalás stb.) rövidülése. A kommentelők kisebb csoportját a kommunikáció hagyományőrzői alkotják, akik úgy gondolják, az adott platform megfelelő fórum lehet egy békebeli beszélgetésre, álláspontok, vélekedések rövid kifejtésére, szimpátiák vagy egyet nem értések megvitatására, s akik számára a hely nem a Rakhmár oázis központját képező Grand Hotel, ahol, mint tudható, „esténként az úri közönség verekszik". („Kitűnő széklábak! Megbízható elsősegély!") Másfelől ott vannak a trollok. A trollkodás több mint két évtizede bevett kommunikációs gyakorlat az internet világában. „Az internetes trollkodás elterjedt interkulturális online kommunikációs

[1] Főtanácsos, igazgatóhelyettes, Országos Kriminológiai Intézet, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Kriminológia Tanszék.

[2] Hanula Zsolt: „A gyűlölet a legolcsóbb drog". *Index.hu,* 2015. október 02. https://index.hu/tech/2015/10/02/a_gyulolet_a_legolcsobb_drog/

[3] INK: „Ne fürgyé' le! – avagy néhány komment és a válasz rájuk". *mindenkilaci.hu,* 2017. február 20. *„[…] néhány év, amit egy online lapnál töltöttem, megtanított arra, hogy a kommentek olvasása – saját lelki békéd és harmóniád (és persze ép elméd, lásd zöldségpép) megőrzése érdekében – szigorúan TILOS!"* http://mindenkilaci.hu/2017/02/20/kommentek_es_valaszok/

jelenség, amely számos formában és alakban jelenik meg."[4] Egy 2014-es online *omnibus* felmérés szerint ugyan az amerikai felnőttek csupán 45%-a hallotta a troll kifejezést, de több mint negyedük (28%) mondta el, hogy volt már rosszindulatú online aktivitása számára ismeretlennel szemben.[5] A troll provokáló, zavart, félelmet, haragot, ellenségeskedést kiváltó kommentelő, aki hülyének álcázva (esetleg valódi idiótaként) vagy gyűlölködő, agresszíven fenyegető posztolóként tűnik fel az internetes kommunikációban. Kéretlen, szándékosan támadó posztjai – az emberi viselkedés vagy az adott közösség normáinak gyenge pontjaira jól ráérezve – többnyire eredményt érnek el; zavart provokálnak, indulatokat, vitákat, gyűlölködő szóváltásokat generálnak. A troll – ahogy arra az egyik, a kifejezést a vonóhorgos horgászati technikából *(trolling)* eredeztető etimológiai magyarázat is utal – a horgot (támadó komment) kivetve várja, hogy a környéken lévő halak (az internetes kommunikáció résztvevői) ráharapjanak (reagáljanak), ami rövid időn belül konfliktushoz, bántó és megalázó acsarkodáshoz, az adott közösség megosztásához és bomlasztásához vezet. A trollkodás – hasonlatosan szinte valamennyi pusztításra is alkalmazható technikai felfedezéshez – hamar bekerült a hatalmi küzdelmek eszköztárába; a magányos trollok mellett megjelentek a propagandagépezetek által használt, fizetett bértrollok seregei is, a szervezett, irányított gyűlölködés intézményesített csapatai, akik koordinált tevékenységükkel sikeresen bizonytalanítanak el, keltenek nyugtalanságot és félelmet.

A piacgazdaság körülményei között nem meglepő, hogy a *„ne etesd a trollokat" („don't feed the trolls")* típusú tanácsok mellett hamar felbukkant a praktikus ötletek „szakszerű" kínálata az üzleti szféra számára: a professzionális kommunikátorok „szaktanácsai" a *kommentekre való helyes reagálásról,* a „negatív kommentek okozta válság menedzseléséről".[6]

Jogállami viszonyok között – alapvető emberi jogi és alkotmányos kérdéseket vetve fel – természetesen merült fel a *kommentekért való felelősség* kérdése is.

2010-ben egy cég pert indított a szolgáltatásáról szóló cikkekhez fűzött egyes durva, gyalázkodó kommentek miatt a tartalomszolgáltató ellen, a személyiségi jogok, a jó hírnév védelméhez való jog sérelme okán. Az alperes álláspontja szerint

[4] Dynel, Marta: „»Trolling is not stupid«: Internet trolling as the art of deception serving entertainment". *Intercultural Pragmatics,* Vol. 13. 2016. No. 3. 353–381.

[5] Gammon, Jake: „Over a quarter of Americans have made malicious online comments". *yougov.com,* 2014. október 20. https://today.yougov.com/topics/politics/articles-reports/2014/10/20/over-quarter-americans-admit-malicious-online-comm

[6] Lásd Binns, Amy: „DON'T FEED THE TROLLS! Managing troublemakers in magazines' online communities". *Journalism Practice,* Vol. 6. 2012. No. 4. 547–562; Crane: „Problémás komment a Facebookon? Így válaszolj!". *Crane Blog,* 2020. március 11. https://www.crane.hu/problemas_komment_facebook; „Negatív Facebook komment? Válság? Fenét!". *Futuremanagement,* https://futuremanagement.hu/jott-egy-negativ-facebook-komment/

ő közvetítő szolgáltatónak minősül, nem köteles a hozzászólások moderálására, tartalmuk ellenőrzésére; kizárólag tárhelyet és felületet biztosít a tartalom elhelyezésére, és a hozzászólások tartalmáért nem tartozik felelősséggel. Törvényi kötelezettségének eleget tett, amikor a tudomásszerzés után a kommenteket eltávolította.

A 2011-ben meghozott *elsőfokú ítélet* (Fővárosi Bíróság 19.P.21.022/2010/7. számú ítélete) a kommentekkel összefüggésben – a jogsértést megállapítva – kimondta, hogy a hozzászólások az olvasói levelekkel esnek egy tekintet alá, szerkesztett tartalomnak minősülnek, amiért a kiadó jogi felelősséggel tartozik.

A *másodfokú ítélet* (Fővárosi Ítélőtábla 8.Pf.21.129/2011/4. számú ítélete) helybenhagyta a korábbi döntést. Kimondta viszont, hogy – eltérően az elsőfokú bíróság álláspontjától – a komment nem minősül olvasói levélnek, mely közlése előzetes szerkesztői szűrés után történik, hanem magánjellegű megnyilvánulás, ez azonban nem jelenti azt, hogy a honlap tulajdonosa ne tartozna felelősséggel a hozzászólásokban megvalósuló jogsértésekért – ugyan nem az elektronikus szolgáltatásokról szóló törvény, hanem a polgári törvénykönyv alapján.

A *felülvizsgálati kérelem* nyomán eljáró Kúria is ugyanerre a következtetésre jutott (Pfv.IV.20.217/2012/5. számú ítélet): a kérelmet alaptalannak találta, és a jogerős ítélet felülvizsgálattal támadott rendelkezését hatályában fenntartotta. Utalt arra is, hogy ha a szolgáltató ellenőrizetlen kommentek elhelyezésére biztosít lehetőséget, számolnia kell azzal, hogy „azok között jogsértő közlés is szerepel", amiért felelősséggel tartozik.

A Kúria ítélete ellen benyújtott, az ítélet alaptörvény-ellenességének megállapítására irányuló *alkotmányjogi panaszt* az Alkotmánybíróság 2014-ben elutasította (Alkotmánybíróság 19/2014. [V. 30./ AB] határozata). A határozat indokolása hangsúlyozta: az internet nem jogmentes terület, az itt zajló nyilvános kommunikációban érvényesítendők az alaptörvényben rögzített alapvető jogok és kötelezettségek. A kommentek moderálása nem mentesít a jogsértő közlésért való felelősség vagy a helytállás kötelezettsége alól. *„A jogsértő közleményekért való felelősség (és adott esetben a helytállási kötelezettség) független a moderálástól: egyedül a jogsértő közlés tényén alapszik."*[7]

[7] 2021 februárjában Kuala Lumpurban hasonló döntést hozott Malajzia Legfelsőbb Bírósága, 500 000 ringgit (mintegy 124 ezer dollár, vagyis több mint 36 millió forint) pénzbírságot szabva ki egy népszerű malajziai hírportállal szemben. Az ítélet szerint a Malaysiakini nevű portál cikkei alatt megjelenő olvasói kommentek aláásták az igazságszolgáltatásba vetett közbizalmat. *„A kifogásolt állítások messzire mentek […] a tartalmuk hamis és elítélendő volt, és nem bizonyított, valótlan korrupciós vádakat tartalmazott"* – mondta a bíró. Bár a főszerkesztőt – az ügyészségi indítvány ellenére – személyesen nem találták bűnösnek, a héttagú legfelsőbb bíróság 6:1 arányban arra jutott, hogy az újság felel minden megjelenő tartalomért. Latiff, Rozanna: „Malaysian news portal fined for readers' comments, raising

Az *Emberi Jogok Európai Bírósága* a 22947/13. sz. kérelemre 2016-ban hozott döntésében[8] kimondta, hogy a magyar bíróságok megsértették a véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogot, amikor a tartalomszolgáltatót felelőssé tették a cikkek alatt megjelenő kommentekért. Eszerint egy portál a kommentek miatt csak azután vonható felelősségre, ha azokat jelzés vagy sérelmezés ellenére sem távolítja el.

A kommentek engedélyezését illetően akad példa persze a rezignált öncsonkításra is. 2013. szeptember 24-én a PopularScience.com azt közölte olvasóival, hogy cikkeikhez a jövőben nem fogadnak el kommenteket. Az indokolás szerint a kommentek, különösen a névtelenül írottak, aláássák a tudomány integritását, és az agresszió és a gúnyolódás kultúrájához vezetnek, amely ellehetetleníti az érdemi párbeszédet. *„A kommentek árthatnak a tudománynak* – írta az online tartalomért felelős igazgató, aki a közleményt jegyzi. – *Ez az oka, hogy itt, a PopularScience.comon leállítjuk őket. A döntés nem volt könnyű. Egy 141 éves tudományos és technológiai magazin hírcsapataként ugyanolyan elkötelezettek vagyunk az élénk, intellektuális vita elősegítése mellett, mint a tudomány széles körű terjesztése iránt. A probléma az, hogy a trollok és spambotok uralma korlátozza cselekvési lehetőségünket... még egy ingerült kisebbségnek is elég hatalma van ahhoz, hogy eltorzítsa az olvasó észlelését."*[9]

A trollkodás izgalomteli kihívás a *pszichológia* számára is. Egyrészt az antiszociális viselkedés online sem ártalmatlan: áldozatai hasonló pszichopatológiai következményekkel néznek szembe, mint az offline áldozatok, ideértve a depressziót, a szorongást és az alacsony önértékelést.[10] Mi több, az online bántalmazás hatása kiterjedtebb és hosszabb ideig tartó lehet, mint a „hagyományos" antiszociális viselkedésé.[11] Másfelől azt is vizsgálják, vannak-e trollokra jellemző személyiségvonások és társas motivációk, és ha igen, milyenek. Az ún. *sötét négyes* (*Dark Tetrad* – narcisztikusság, machiavellizmus, pszichopátia és hétköznapi szadizmus)

free speech fears". *Reuters,* 2021. február 19. https://www.reuters.com/article/idUSKBN2AJ06K

[8] A Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete és az Index.hu Zrt. kontra Magyarország ügy, Application no. 22947/13, https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22languageisocode%22:[%22HUN%22],%22appno%22:[%2222947/13%22],%22documentcollectionid2%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-176331%22]}

[9] Labarre, Suzanne: „Why We're Shutting Off Our Comments". *Popular Science,* 2013. szeptember 24. https://www.popsci.com/science/article/2013-09/why-were-shutting-our-comments/

[10] Nicol, Sarah: „Cyber-bullying and trolling". *Youth Studies Australia,* Vol. 31. 2012. No. 4. 3–4; idézi Sest, Natalie – March, Evita: „Constructing the cyber-troll: Psychopathy, sadism, and empathy". *Personality and Individual Differences,* 2017. No. 119. 69–72.

[11] Park, Sora – Na, Eun-Yeong – Kim, Eun-mee: „The relationship between online activities, netiquette and cyberbullying". *Children and Youth Services Review,* Vol. 42. 2014. 74–81.

különböző, de egymással átfedésben lévő, társadalmilag nem kívánatos, kártékony személyiségvonások együttese. Azok, akikre ezek a vonások erősen jellemzőek, gyakran bántanak másokat, illetve tanúsítanak antiszociális magatartást. A kutatások szerint a „sötét személyiségek" digitális lábnyoma jelentős;[12] a narcisztikus személyiségzavar (a nárcizmus-személyiségteszten – NPI – elért magas eredmény) és az antiszociális személyiségzavar egyaránt korrelál a gyakoribb Facebook-használattal.[13], [14] Más vizsgálatok alapján a pszichopátia és a hétköznapi szadizmus a trollkodás szignifikáns pozitív előjelzője lehet.[15]

A trollok tevékenységét is jellemzik a virtuális térben megjelenő bántalmazások gyakran leírt *szociológiai, szociálpszichológiai* sajátosságai. Az internetes kommunikáció lehetőséget biztosít a személytelenségre, a valódi identitás elrejtésére; a kommentelő személyének és a komment tartalmának szétválasztására. Egyedül másként viselkedünk, mint társaságban, az *anonimitás* feloldoz a vélt vagy valós társadalmi elvárásoknak való megfelelés kötelezettsége alól. Ez nem csak az illemszabályok felfüggesztődését jelenti (egyedül ülve a monitor előtt valószínűleg gyakrabban piszkáljuk az orrunkat, mint mások jelenlétében), de az ismeretlenség jelentette szabadság érzésében a bántó, megalázó, agresszív magatartások megjelenítését korlátozó normák is erejüket vesztik. Az ismeretlenség és a láthatatlanság lehetőséget teremt az ún. *online gátlásvesztési hatás (online disinhibition effect)*[16] érvényesülésének, ami a korlátozások és a gátlások csökkenését vagy hiányát jelenti a szemtől szembeni kommunikációhoz képest. *Az interneten senki sem tudja, hogy*

12 Buckels, Erin E. – Trapnell, Paul D. – Paulhus, Delroy L.: „Trolls just want to have fun". *Personality and Individual Differences,* 2014. No. 67. 97–102.

13 Rosen, Larry – Whaling, Kelly – Rab, S. – Carrier, Mark: „Is Facebook creating »iDisorders«? The link between clinical symptoms of psychiatric disorders and technology use, attitudes and anxiety". *Computers in Human Behavior,* Vol. 29. 2013. No. 3. 1243–1254; Ljepava, Nikolina – Orr, R. Robert – Locke, Sean – Ross, Craig: „Personality and social characteristics of Facebook non-users and frequent users". *Computers in Human Behavior,* Vol. 29. 2013. No. 4. 1602–1607.

14 Bár az erőszakkal és agresszivitással jellemzett antiszociális személyiségzavart általában inkább a gyakoribb televíziónézéssel, az online pornográf tartalmak fogyasztásával és az online videojátékok használatával kapcsolják össze, a kutatások azonban a gyakoribb internetes jelenléttel is összefüggést mutattak ki (Rosen et al.: i. m.).

15 Buckels et al.: i. m.; Cracker, Naomi – March, Evita: „The dark side of Facebook®: The Dark Tetrad, negative social potency, and trolling behaviours". *Personality and Individual Differences,* 2016. No. 102. 79–84; March, Evita – Grieve, Rachel – Marrington, Jessica – Jonason, Peter K.: „Trolling on Tinder® (and other dating apps): Examining the role of the Dark Tetrad and impulsivity". *Personality and Individual Differences,* 2017. No. 110. 139–143.

16 Suler, John: „The Online Disinhibition Effect". *Cyberpsychology & Behavior,* Vol. 7. 2004. No. 3. 321–326.

kutya vagy.[17] „Ez a láthatatlanság szuperhősökre jellemző képességének modernkori megfelelője."[18, 19]

Az anonimitás és a személytelenség mellett persze más tényezők is módosítják a virtuális kommunikáció atmoszféráját. Ilyenek a diskurzus gyorsasága, intenzitása, a lehetőség a sokoldalú, sokszereplős kapcsolattartásra, a fokozott társas, társadalmi feszültség könnyebb és gyorsabb levezetésének lehetősége stb.

Adott tehát az interneten megjelenő, újnak tűnő kommunikációs jelenség, a maga sajátos problémáival és „mellékhatásaival". Az internetes diskurzus kitermelte a kommentelőket, a kommentelők között megjelentek a trollok; a magatartás magyarázatot, a következmények jogi rendezést, jogvédelmet igényelnek. Egyszerű képlet.

Mindazonáltal csinos csapdának tűnik mindez. Valóban csupán „kommentspecifikus" lenne, amit tapasztalunk? Tegyünk egy rövid kitérőt, és vessünk egy pillantást egy, a „kommentper" megindulásával szinte egy időben zajló emblematikus köz- és médiatörténésre.

[17] *„On the Internet, nobody knows you're a dog"* – az internetes anonimitásról szóló mém, Peter Steiner a *The New Yorkerben*, 1993. július 5-én megjelent karikatúrájának híressé vált felirata. A képen látható két kutya egyike egy számítógép előtt ülve mondja az őt a földön ülve hallgató másiknak ezt a mondatot.

[18] Aiken, Mary: *Cyber-csapda*. Budapest, Harmat – Új Ember, 2020. 19.

[19] Suler hat tényezőt emel ki, amely valamilyen kombinációban megváltoztathatja az online viselkedést.

Disszociatív névtelenség (dissociative anonymity): a cselekedet és a személy szétválasztásával az online cselekvés és a (rejtett) valós személyiség külön tartható, így a felelősség az online aktivitásért könnyen elhárítható.

Láthatatlanság (invisibility): mivel nem látják, nem tudják, hogy néz ki, hogyan reagál, a cselekvő bátrabban megteheti azt, amit egyébként nem tenne meg.

Különidejűség, aszinkronitás (asynchronicity): a kommunikáció nem valós idejű, a személyek közötti interakció nem egy időben történik. A folyamatos visszajelzés általában a normáknak való megfelelés irányába hajlítja a viselkedést, ennek hiánya viszont könnyen a gátlások oldásához, a társas normáktól való eltéréshez vezethet.

Szolipszisztikus (énközéppontú) bevetítés (solipsistic introjection): a személyes jelenlét hiánya a szöveges üzeneteken keresztüli kommunikációval kombinálva (nem látom, nem hallom a másikat) az énhatárok sajátos módosulását eredményezheti; a másik személyéről, szándékairól alkotott elképzeléseket nagyban befolyásolja a saját intrapszichés világ, a saját elképzelés, fantázia.

Disszociatív képzelet (dissociative imagination): az online történésektől való könnyű elszakadás, menekülés a képzeletbeli karakterek létrehozásával kombinálva ugyancsak fokozhatja a gátlásvesztést; az online tér olyan játéknak tűnhet, amelyben nem érvényesülnek a való élet szabályai és normái.

Az autoritás hiánya (minimization of status and authority): a *status* és a tekintély jeleinek hiánya csökkenti az autoritás és a tekintély személyekre gyakorolt hatását, megteremti az elszabadult viselkedés lehetőségét.

A futball sajátos módon kiemelt jelentőséget nyert e honban, ennek ellenére a „labdarúgás szerelmesein" túl kevesen sorolják az említett sportág helyzetét a nemzet fennmaradásának döntő sorskérdései közé. Mégis, 2011 júniusában dr. L. B. országgyűlési képviselő parlamenti megszólalásában, a tisztelt ház falai között fejezte ki örömét egy labdarúgócsapat első osztályból történő kiesése kapcsán, idegen testként aposztrofálva a nemzet ligájában az adott klubbot.[20] A kevéssé maszkolt kirekesztő megnyilvánulást hallgatás vette körül az ország házán belül és kívül egyaránt.[21] B. Zs. publicista a *Magyar Hírlap* hasábjain „védelmébe vette" a csapatot, erre dr. L. B. egy radikális portálon reagált később:

„Az MTK zsidó csapat, ezért nem szeretjük. Jogunk van hozzá. [...] S egyetért velem a hazai szurkolótársadalom többsége, Újpesttől Kispestig, Zalaegerszegtől Kaposváron át Debrecenig, ha tetszik nektek, ha nem."[22]

A helyzet adott és egyértelmű: dr. L. B.-ék nem szeretik az MTK-t. (A többes szám ugyan nincs feloldva, így nem tudjuk, nem tudhatjuk meg, pontosan kire, kikre is vonatkozik: a képviselő úr családjára, tágabb rokonságára, a parlamenti frakcióra, a párt egészére és híveire, a sportág szerelmeseire vagy az egész magyar nemzetre, netán mindenestül, *„en bloc"* a Föld nevű bolygó népességére. Annyi támpontot kapunk, hogy a focirajongók többsége szerte e honban osztja érzelmi viszonyulását – *„ha tetszik nektek, ha nem"*.)

Ez eddig rendben lenne: dr. L. B. magyar állampolgárnak alanyi joga nem szeretni a Magyar Testgyakorlók Körét. És ezzel valóban nincs egyedül: ha más nem, a Hungária körúti pálya hazai viszonyok között is gyér látogatottsága jelzi, kevesen rajonganak ezért a csapatért.[23] Dr. L. B. magyar állampolgárnak ugyancsak alanyi joga nem szeretni a zsidókat. Valljuk be, a zsidókat kevesen szeretik – azok között mindenképp, akik érzelmeiket az etnikai hovatartozás alapján adagolják –, miért pont dr. L. B.-től követelne a jogalkotó kógens módon lángoló szerelemet? Attól

[20] „Az MTK zsidó csapat, ezért nem szeretjük". *Index.hu,* 2011. július 11. https://index.hu/belfold/2011/07/21/az_mtk_zsido_csapat_ezert_nem_szeretjuk_mondja_egy_jobbikos_kepviselo/ *„Kiesett ugyanis az NB I-ből az MTK csapata. S meg kell mondjam, hogy ez klubhovatartozástól függetlenül a magyar futballszurkolókban osztatlan örömet váltott ki, mert Lipótváros büszkesége, amely a hazai mezőnyben egyébként egy idegen testet képez, sosem volt az átlagszurkoló kedvence."*

[21] Sebők János: „Dr. Lenhardt zsidózik, Kövér, Schmitt hallgat, csak Csányi szólal meg". *Hvg.hu,* 2011. július 1. https://hvg.hu/velemeny/20110701_sebok_lenhardt

[22] Lenhardt Balázs: „Válasz Báyer Zsoltnak". *kurucinfo.hu,* 2011. július 21. https://kuruc.info/r/7/82344/

[23] A keserű szurkoló szerint *„a negyven rokonszenves fanatikust"* leszámítva *„az MTK-nak nincs tábora"*, mi több, öt olyan labdaszedő gyereket sem tudnak kiállítani, *„aki legalább lojális lenne a klubhoz"*. Bárd Károly: „Az eltűnő MTK-ról: búcsú hatvan év után". *Magyar Narancs,* 2019. május 3. https://magyarnarancs.hu/sport/bucsu-hatvan-ev-utan-118439?pageId=2

a jogától sem fosztható meg dr. L. B. magyar állampolgár alkotmányosan, hogy azért ne szeresse a Magyar Testgyakorlók Körét *(en bloc)*, mert az (szerinte vagy valóban) zsidó csapat (bármit is jelentsen ez). Általános érvénnyel fontos leszögezni: dr. L. B. magyar állampolgárnak alanyi joga azt szeretni, akit akar, és azért, amiért ő ezt így gondolja, érzi. Mi több: dr. L. B-nek országgyűlési képviselőként is joga van a fentebb említettekre. Azonban amennyiben ennek a jogszerű érzésének programalkotó módon hangot ad az ország házában s a média fórumán, akkor ez már más minőséget nyer.

Dr. L. B. többdiplomás, több nyelven beszélő, tanult ember; tudja, mit beszél, mit ír. Mi is tudjuk: dr. L. B. „zsidózik". S teszi ezt teli szájjal, örömtelin és szándékosan. Meggyőződése szerint ez rendjén való, hite szerint erre (is) joga van. Boronghatnánk azon, hogy ennek a zsidózásnak a színvonala bizony messze esik attól a diskurzustól, amelyet például J. D. Michaelis és G. E. Lessing folytatott, utóbbi *A zsidók* című vígjátéka kapcsán Némethonban az ezerhétszázas évek közepén, és sokkal inkább hajaz a XX. század harmincas éveinek szép emlékű és emelkedett náci szólamaira. Bár nincs jelentősége, de dr. L. B. német származású (ezt nemcsak neve alapján feltételezhetjük, önéletrajzából is tudjuk), így fölvethetnénk azt is, milyen elvi megfontolás alapján vindikál kevésbé acélos magyar identitást mondjuk szegény Braun Csibi, a legendás és tragikus sorsú jobbszélső számára. Az is fölmerülhetne, krisztusi hitével, szeretetvallásával hogyan egyeztethető össze mindez. Értelmetlenek azonban az ilyen fölvetések, hiszen bár formailag nem, tartalmilag azonban a kommentvilág díszletei között vagyunk, ahol nincs hely az észszerű érvelés, a tárgyszerű diskurzus számára.

A megszólalást és a médiamegjelenést övező hallgatás, reakciónélküliség lehet a közömbösség, és lehet a félelem csöndje.[24] Gondolhatnánk azt is, hogy dr. L B. öröme a kiesés kapcsán nem nélkülözi a hagyományokat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelete ugyanis kimondta, hogy *„egy sportszövetségnek csak olyan sportegyesületek lehetnek tagjai, amelyek igazolják, hogy nincs a harmadik zsidótörvény értelmében zsidónak minősíthető tagjuk"*. Majd ezeket az egyéneket nem csupán a sportéletből zárták ki, hanem attól is eltiltották, hogy nézőként megjelenjenek a sportversenyeken. Az Országos Sportközpont utasítása szerint sárga csillagos zsidók nem látogathatták a sporteseményeket és a sportlétesítményeket. Előbbi jogalkotás dátuma 1942, utóbbié 1944. Az MTK-t 1942 tavaszán számolták fel.[25] (Jelzem, az említett Braun Csibi – akit minden idők legjobb

[24] Nehéz ellenállni persze annak, hogy ez a közöny és félelem megidézze az elhíresült szavakat, Martin Niemöller német lutheránus lelkipásztor szavait, aki amúgy azután 1937 és 1945 között Sachsenhausen és Dachau koncentrációs táboraiban múlatta idejét.

[25] Lásd Szegedi Péter: „Pálya a magasban (Árják a pályán)". *Magyar Narancs*, 2008. július 31. https://magyarnarancs.hu/egotripp/palya_a_magasban_arjak_a_palyan-69222?pageId=1

magyar jobbszélsőjének tartanak, akit annak idején a közönség tüntetve követelt be a válogatottba, s akit 17 esztendősen a magyar élvonal legjobbjává választották – igazi mázlistának tekinthető: őt már nem érintették ezek a rendelkezések. 1942-ben munkaszolgálatra hurcolták, 1943 februárjában mártírhalált halt. Daliás idők voltak ezek. A hallgatag Európában 1939-ben 1,6 millió zsidó gyerek élt. Ezek közül 1945-ben 1,5 millió halott volt.[26])

Talán nem merész túlzás, ha feltételezzük, hogy a „kommentjelenség" nem csupán elszigetelt kommunikációs kérdés; úgy tűnik, inkább alapvető szociokulturális események tanúi vagyunk. Az internet közösségi oldalain hasonlóan gondolkodó, már-már „baráti" közösségek épülnek ki, sajátos véleménybuborékok, mentalitás gettók formálódnak. A rosszindulatú troll megjelenése ezekben a társaságokban abuzív, bántalmazó. Elgondolkodtató, hogy a már említett amerikai online felmérés adatai szerint a legtöbb trollkodást (minden másodikat) a politika területén tapasztalták a megkérdezettek (1. ábra). Azoknak, akik valaha posztoltak tartalmakat, mintegy negyede (23%) ismerte el, hogy egy idegennel rosszindulatú vitát folytatott egy vélemény kapcsán, és hasonló arányban mondták azt, hogy rosszindulatú vitába bocsátkoztak egy tény miatt. A férfiak inkább hajlamosak a rosszindulatú vitákra, és a millenniumi vagy Y generáció (*Millennials;* az 1981–1996 között születők) tagjai kétszer nagyobb valószínűséggel keverednek trollkodásba, mint az 55 éven felüliek (2. ábra).

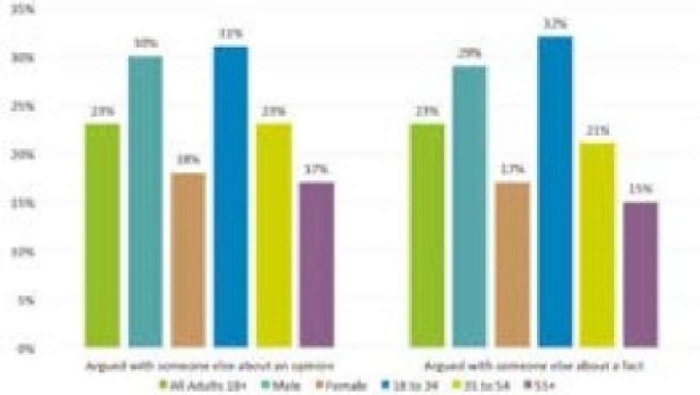
1. ábra.[27] *On which, if any, of the following topics have you EVER seen trolling behavior on the Internet?*

Topic	% of US Adults
Politics	49%
News/current events	38%
Religion	38%
Celebrity	31%
Sports	25%
Emotional (e.g., a traumatic experience, death, etc.)	23%
Personal (e.g., a person's day, a vacation photo, etc.)	19%
Science	19%
Gaming	17%
Health	15%
Other	6%

[26] Feldmár András: Igazat hazudni. In Feldmár András: *Apró részletekben – Minute Particulars.* Budapest, KönyvFakasztó Kiadó, 2004.

[27] Gammon: i. m.

2. ábra.[28] *Commenters who have either argued with strangers maliciously about an opinion or about a fact*

Kérdéseink lehetnek számosak. A „kommentjelenség" alapján ugyanis úgy tűnik, gyűlölködni jó, vagy legalábbis hasznos, különben miért is gyakorolnák mértéktelenül. A gyűlölködésnek bizonyosan van valamilyen evolúciós előnye (és biológiai háttere) is, ellenkező esetben csak angyalian tiszta szívű egyének alkotnák az emberi közösségeket. De nem. A rossz hír az, hogy a korlátlan szeretetet hordozókat valószínűleg kíméletlenül szelektálta az evolúció. Miért van ez így? Miért jó gyűlölködni, miért jó a másik/mások iránt viseltetett ellenséges indulat, milyen hozamokkal, előnyökkel jár a viszály, az ordas gonoszkodás? Vajon az online gyűlölködéskor lehull a lepel, és kiszabadul a „valódi", az offline életben kényszerűen eltakart és kordában tartott hosztilis személyiség? Ez hát igazi arcunk? Vagy ilyenkor csupán a sajátos körülmények által provokált, megnyitott szelep lép működésbe a mindenkiben lappangó feszültség kiengedésére, és ezért *„nem feltétlenül szörnyeteg a Facebookon a szíriai menekültek legéppuskázásáról ábrándozó nagymama"?*[29] További kérdés, hogy mit mondhatunk minderről az egyéni szintről elmozdulva? Hogyan jellemez egy közösséget, és hogyan illeszkedik a társadalom működésébe az elfogadott és/vagy legitimált gyűlölködés? És mi a kapcsolat az internet és a „való világ" között? Vajon működik-e, és ha igen, hogyan, a kibermigráció, a kapcsolatok, viszonyulások, viselkedések vándorló mozgása a való élet és a kibertér, az offline és az online világ között?

A szeretet, a kötődés (lojalitás, altruizmus stb.) egyén és közösség életében betöltött szerepéről, ennek evolúciós formálódásáról, biológiai hátteréről, a hormonok, neurotranszmitterek (különösen az „erkölcsmolekulának" vagy

[28] Uo.

[29] Hanula: i. m.

„szeretetpeptidnek" is nevezett oxytocin) ebbéli funkciójáról könyvtárnyi irodalom szól. A terjedelem szabta korlátok miatt itt csak arra utalhatunk, hogy az alkalmazkodást, a másokkal való együttműködést, a saját csoport tagjaival való összetartozást segítő érzelmek kialakulásának és működésének fontos szerepe lehetett fennmaradásunkban, csakúgy, mint az idegen és veszélyeztető csoportokkal szembeni önvédelmet vagy támadást motiváló agressziónak és hosztilitásnak. Valamennyien tudjuk, milyen jó szeretni vagy szeretve lenni, vagy együtt lenni másokkal, akik hasonló értékek mentén élnek, gondolkodnak, vagy hasonlóan éreznek velünk. Az együttlét, az összetartozás (fiziológiailag közvetített) közösségi élménye a vallás gyakorlása által ugyanúgy megtapasztalható, mint a futballhuliganizmus során. A közeli személyek, rokonok, barátok iránt érzett önzetlenség, a „saját csoport" jóléte érdekében tanúsított önfeláldozás és a csoporton kívüliekkel vagy más csoportba tartozókkal szembeni agresszió azonos gyökerű. A szűkkörű, „lokálpatrióta" altruizmus kialakulásának pontosan látható túlélést segítő funkciója volt, és agyfejlődésünk ennek fenntartása és támogatása mentén alakulhatott. Az etnocentrizmus ezért alapvető – és a tanulás által sajnos nehezen változtatható – humán jellemző, ami azonban nem jelenti azt, hogy negatív vonatkozásait adottnak kell vennünk.[30]

Egyfelől markáns tapasztalatunk van arról, hogy mind az agresszióval szembeni érzékenység és intolerancia, mind a kiszolgáltatottakkal, bántalmazottakkal, kisebbségben lévőkkel való együttérzés jól láthatóan és folytonosan növekszik az elmúlt idők során. Számos példa említhető; a bántalmazott gyerekek, nők, a szexuális kisebbségekhez, a vallási minoritásokhoz tartozók, a hátrányos helyzetűek, általában a „másságok", az áldozatok, a menekülők, az állatok stb. életének, integritásának, méltóságának védelme mind ide sorolható. A jogi cselekvések sorából kiemelkednek az áldozatvédelmi intézkedések, valamint a gyűlölet-bűncselekmény *(hate crime)* és a gyűlöletbeszéd *(hate speech)* fogalmának megjelenése és a magas szintű szabályozások megalkotása, vagy a deviánsnak tekintett szexuális

[30] Nicholas Wade: „Depth of the Kindness Hormone Appears to Know Some Bounds". *New York Times,* 2011. január 11. *„'In the ancestral environment it was very important for people to detect in others whether they had a long-term commitment to the group,' Dr. De Dreu said. 'Ethnocentrism is a very basic part of humans, and it's not something we can change by education. That doesn't mean that the negative aspects of it should be taken for granted.'"* https://www.nytimes.com/2011/01/11/science/11hormone.html?_r=2&ref=science; Lásd még De Dreu, Carsten K. W. – Greer, Lindred L. – Handgraaf, Michel J. J. – Shalvi, Shaul – Van Kleef, Gerben: „Oxytocin modulates selection of allies in intergroup conflict". *Proceedings of the Royal Society,* Vol. 279. 2012. No. 1731; De Dreu, Carsten K. W. – Greer, Lindred L. – Handgraaf, Michel J. J. – Shalvi, Shaul – Van Kleef, Gerben – Baas, Matthijs – Ten Velden, Femke S. – Van Dijk, Eric – Feith, Sander W. W.: „The Neuropeptide Oxytocin Regulates Parochial Altruism in Intergroup Conflict Among Humans". *Science,* Vol. 328. 2010. No. 5984.

irányultság, a homoszexualitás kriminalizálásának megszüntetése is. A medikális stigma felszámolása e tekintetben ugyan lassabb volt, de megtörtént ez is.[31]

Másfelől ott van az ellenséges indulatok sajátos reneszánsza, az egyre inkább elburjánzó és lassanként mindent átszövő gyűlöletcunami, amely jelen van az egyének hétköznapi életében csakúgy, mint a politikai hatalmak szisztematikus eszköztárában. A XXI. század elejére az emberiségnek valamennyire sikerült megzaboláznia történetének három legnagyobb ellenségét, az éhezést, a járványokat és a háborút.[32] A harmadik évezred problémáinak sikeres kezelése egyre inkább globális megoldásokat kívánna (jó példa erre a jelenlegi pandémia is), a hatalom jelentős része viszont továbbra is lokális szerveződésekben összpontosul. Hiába tudjuk példának okáért, hogy a nemzetállami konstrukció nem öröktől való, sőt, történelmi léptékkel mérve igencsak rövid ideje létező, mégis fontos része az identitásnak; veszélyeztetettségének, védelme szükségességének érzése elemi mobilizációra képes. A XXI. századi ember ijesztően elbizonytalanodott, megosztott és szorongva keresi az igazság valamiféle bizonyosságát. Az igazságos világba vetett hitünk *(just world belief, just world fallacy)* népmesei ihletettsége ellenére igen erős. Hisszük, hogy a jó elnyeri méltó jutalmát, a rossz pedig büntetését, hogy mindenki azt kapja, amit megérdemelt, hogy valamifajta morális igazságtevő mérlegel, és vonja le a végső konzekvenciát. A világ könnyen fekete-fehérre színezhető, kétértékűvé, jók és rosszak mitikus szembenállására egyszerűsíthető. A hidegháborús korszak bináris világa bizonyos értelemben egyértelmű volt, mindenki ízlése szerint voksolhatott az igazság bajnokaira. Az államszocializmus európai bukása véget vetett ennek, nem tudhatjuk már hol laknak a jó fiúk, és hol a rosszak. A legutolsó információs forradalom, az internet megjelenése lehetővé tette a globális kétoldalú kommunikációt, és létrehozta az emberiség kollektív intelligenciájának naprakész, archivált és felhalmozott tudástárát, soha nem látott mennyiségű tájékozódás és információ lehetőségét, hírek és álhírek elképesztő arzenálját biztosítva ezzel. Az internet az igazi és végtelen szabadság ígéretével érkezett: végre mindent tudhatunk, amit tudni szeretnénk, és nemcsak passzív befogadói, hanem aktív alakítói is lehetünk a kommunikáció folyamatának. Ám ez a hálózat megteremtette a végtelen kontroll és befolyásolás lehetőségét is: soha

[31] A homoszexualitás az Egyesült Államokban 1971-ig szerepelt mentális zavarként az ott használatos pszichiátriai diagnosztikai kézikönyv, a DSM *(Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders)* különböző kiadásaiban. Az Európában alkalmazott, a WHO által kibocsátott, a betegségek nemzetközi meghatározását segítő ICD *(International Classification of Diseases)* még az 1977-ben megjelent kilencedik kiadásában is mentális betegségként kezelte, és csak az 1990-ben kiadott ICD-10-ből vették ki ezt a kategóriát, míg Kínában a CCMD *(Chinese Classification of Mental Disorders)* egészen 2001-ig tartalmazta ezt.

[32] Harari, Yuval Noah: *Homo Deus. A holnap rövid története.* Budapest, Animus Kiadó, 2017.

nem tudhattak meg ennyit rólunk, és soha nem ellenőrizhettek és manipulálhattak bennünket ilyen könnyedén.

Az ember ül számítógépének perifériája előtt, nézi a monitor pixeljeit, egyedül és olyan elidegenülten, ahogy talán sohase még. Keresi társait a kibertérben, és fürkészi a képernyő pontjai között portyázó ellenségeket. Az online és offline félelmek csereszabatosak, átjárják egymást. A láthatatlanság erőt és bátorságot kölcsönöz, a szorongás kommenteket ihlet a gyűlölet saját készítésű és előregyártott paneljeiből. Félünk és félelmet keltünk, védekezünk és támadunk. Hisszük, hogy csapatunk veszélyben, az ellenség támadásban van.

A rendszerszintű gyűlölködés legutóbb mintegy 50 millió (egyes források szerint 75 millió) ember életébe került ezen a bolygón: a Föld lakosságának 3,17 százaléka halt meg a második világháborúban. Magyarország embervesztesége az összes lélekszámhoz viszonyítva a harmadik-negyedik volt a világ országainak sorában, arányaiban a német birodalommal közel azonos, 6,49%, vagyis mintegy 900 ezer fő.

A gyűlölködés a második világháború esetében sem 1939-ben kezdődött.

„Ébredj fel, Neo! […] A Mátrix megtalált."

Irodalom

Aiken, Mary: *Cyber-csapda*. Budapest, Harmat – Új Ember, 2020.

„Az MTK zsidó csapat, ezért nem szeretjük". *Index.hu,* 2011. július 11. https://index.hu/belfold/2011/07/21/az_mtk_zsido_csapat_ezert_nem_szeretjuk_mondja_egy_jobbikos_kepviselo/

Bárd Károly: „Az eltűnő MTK-ról: búcsú hatvan év után". *Magyar Narancs,* 2019. május 3. https://magyarnarancs.hu/sport/bucsu-hatvan-ev-utan-118439?pageId=2

Binns, Amy: „DON'T FEED THE TROLLS! Managing troublemakers in magazines' online communities". *Journalism Practice,* Vol. 6. 2012. No. 4. 547–562.

Buckels, Erin E. – Trapnell, Paul D. – Paulhus, Delroy L.: „Trolls just want to have fun". *Personality and Individual Differences,* 2014. No. 67. 97–102.

Cracker, Naomi – March, Evita: „The dark side of Facebook®: The Dark Tetrad, negative social potency, and trolling behaviours". *Personality and Individual Differences,* 2016. No. 102. 79–84.

Crane: „Problémás komment a Facebookon? Így válaszolj!". *Crane Blog,* 2020. március 11. https://www.crane.hu/problemas_komment_facebook

De Dreu, Carsten K. W. – Greer, Lindred L. – Handgraaf, Michel J. J. – Shalvi, Shaul – Van Kleef, Gerben – Baas, Matthijs – Ten Velden, Femke S. – Van Dijk,

Eric – Feith, Sander W. W.: „The Neuropeptide Oxytocin Regulates Parochial Altruism in Intergroup Conflict Among Humans". *Science,* Vol. 328. 2010. No. 5984.

De Dreu, Carsten K. W. – Greer, Lindred L. – Handgraaf, Michel J. J. – Shalvi, Shaul – Van Kleef, Gerben: „Oxytocin modulates selection of allies in intergroup conflict". *Proceedings of the Royal Society,* Vol. 279. 2012. No. 1731.

Dynel, Marta: „»Trolling is not stupid«: Internet trolling as the art of deception serving entertainment". *Intercultural Pragmatics,* Vol. 13. 2016. No. 3. 353–381

Feldmár András: Igazat hazudni. In Feldmár András: *Apró részletekben – Minute Particulars.* Budapest, KönyvFakasztó Kiadó, 2004.

Gammon, Jake: „Over a quarter of Americans have made malicious online comments". *yougov.com,* 2014. október 20. https://today.yougov.com/topics/politics/articles-reports/2014/10/20/over-quarter-americans-admit-malicious-online-comm

Hanula Zsolt: „A gyűlölet a legolcsóbb drog". *Index.hu,* 2015. október 02. https://index.hu/tech/2015/10/02/a_gyulolet_a_legolcsobb_drog/

Harari, Yuval Noah: *Homo Deus. A holnap rövid története.* Budapest, Animus Kiadó, 2017.

INK: „Ne fürgyé' le! – avagy néhány komment és a válasz rájuk". *mindenkilaci.hu,* 2017. február 20. http://mindenkilaci.hu/2017/02/20/kommentek_es_valaszok/

Labarre, Suzanne: „Why We're Shutting Off Our Comments". *Popular Science,* 2013. szeptember 24. https://www.popsci.com/science/article/2013-09/why-were-shutting-our-comments/

Latiff, Rozanna: „Malaysian news portal fined for readers' comments, raising free speech fears". *Reuters,* 2021. február 19. https://www.reuters.com/article/idUSKBN2AJ06K

Lenhardt Balázs: „Válasz Báyer Zsoltnak". *kurucinfo.hu,* 2011. július 21. https://kuruc.info/r/7/82344/

Ljepava, Nikolina – Orr, R. Robert – Locke, Sean – Ross, Craig: „Personality and social characteristics of Facebook non-users and frequent users". *Computers in Human Behavior,* Vol. 29. 2013. No. 4. 1602–1607.

March, Evita – Grieve, Rachel – Marrington, Jessica – Jonason, Peter K.: „Trolling on Tinder® (and other dating apps): Examining the role of the Dark Tetrad and impulsivity". *Personality and Individual Differences,* 2017. No. 110. 139–143.

„Negatív Facebook komment? Válság? Fenét!". *Futuremanagement.* https://futuremanagement.hu/jott-egy-negativ-facebook-komment/

Nicholas Wade: „Depth of the Kindness Hormone Appears to Know Some Bounds". *New York Times,* 2011. január 11. https://www.nytimes.com/2011/01/11/science/11hormone.html?_r=2&ref=science

Nicol, Sarah: „Cyber-bullying and trolling". *Youth Studies Australia,* Vol. 31. 2012. No. 4. 3–4.

Park, Sora – Na, Eun-Yeong – Kim, Eun-mee: „The relationship between online activities, netiquette and cyberbullying". *Children and Youth Services Review,* Vol. 42. 2014. 74–81.

Rosen, Larry – Whaling, Kelly – Rab, S. – Carrier, Mark: „Is Facebook creating »iDisorders«? The link between clinical symptoms of psychiatric disorders and technology use, attitudes and anxiety". *Computers in Human Behavior,* Vol. 29 évf. 2013. No. 3. 1243–1254.

Sebők János: „Dr. Lenhardt zsidózik, Kövér, Schmitt hallgat, csak Csányi szólal meg". *Hvg.hu,* 2011. július 1. https://hvg.hu/velemeny/20110701_sebok_lenhardt

Sest, Natalie – March, Evita: „Constructing the cyber-troll: Psychopathy, sadism, and empathy". *Personality and Individual Differences,* 2017. No. 119. 69–72.

Suler, John: „The Online Disinhibition Effect". *Cyberpsychology & Behavior,* Vol. 7. 2004. No. 3. 321–326.

Szegedi Péter: „Pálya a magasban (Árják a pályán)". *Magyar Narancs,* 2008. július 31. https://magyarnarancs.hu/egotripp/palya_a_magasban_arjak_a_palyan-69222?pageId=170-es